

ROBERT FRUIN'S
VERSPREIDE GESCHRIFTEN

MET AANTEEKENINGEN, TOEVOEGSELS EN VERBETE-
RINGEN UIT DES SCHRIJVERS NALATENSCHAP

UITGEGEVEN DOOR

Dr. P. J. BLOK
Hoogleraar te Leiden

Dr. P. L. MULLER
Hoogleraar te Leiden

EN

Mr. S. MULLER Fz.
Rijksarchivaris in Utrecht

DEEL III

HISTORISCHE OPSTELLEN

DEEL III

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1901

ROBERT FRUIN'S
VERSPREIDE GESCHRIFTEN

Digitized by the Internet Archive
in 2014

ROBERT FRUIN'S

VERSPREIDE GESCHRIFTEN

MET AANTEKENINGEN, TOEVOEGSELS EN VERBET-
RINGEN UIT DES SCHRIJVERS NALATENSCHAP

UITGEGEVEN DOOR

Dr. P. J. BLOK

Hoogleraar te Leiden

Dr. P. L. MULLER

Hoogleraar te Leiden

EN

Mr. S. MULLER Fz.

Rijksarchivaris in Utrecht

DEEL III

HISTORISCHE OPSTELLEN

DEEL III

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1901

Typ. Zuid-Holl. Boek- en Handelsdrukkerij.

THE GETTY CENTER
LIBRARY

INHOUD.

	Blz.
De stemming der katholieke gemeente en der regeering van Amsterdam tijdens het Geusworden der stad . . .	1
Over eenige ziekten van Prins Willem I	40
De oude verhalen van den moord van Prins Willem I . .	65
Motley's Geschiedenis der Vereenigde Nederlanden . . .	118
De slag bij Nieuwpoort. <i>Met kaart</i>	225
De wederopluking van het Katholicisme in Noord-Neder- land, omstreeks den aanvang der XVII ^e eeuw	249
Over de oudste couranten in Nederland	345
Een onuitgegeven werk van Hugo de Groot	367

DE STEMMING DER KATHOLIEKE GEMEENTE EN
DER REGEERING VAN AMSTERDAM TIJDENS
HET GEUS WORDEN DER STAD.

(1895.)

Zoo ik mij niet bedrieg was de geleerde bewerker van den *Catalogus der Bibliotheek van de stad Amsterdam*, wijlen Dr. P. A. Tiele, de eerste die (in 1858) de aandacht der geschiedkundigen vestigde ¹⁾ op de aantekeningen van pastoor Jacob Buyck over de stemming der katholieke gemeente en der regeering van Amsterdam tijdens het Geus worden der stad, welke hij in twee handschriften van die boekerij (n°. 24 en n°. 25) had ontdekt. Wat verwonderen moet, de heer D. C. Meijer Jr., toen hij twintig jaren daarna in een paar voortreffelijke Gidsartikelen *de Zegepraal der Hervorming te Amsterdam* beschreef ²⁾, verzuimde er partij van te trekken. Zeker, hij zou er geen aanleiding in gevonden hebben om zijn voorstelling van de gebeurtenissen en haar oorzaken te wijzigen, maar hij zou er toch enkele bijzonderheden aan hebben kunnen ontleenen, om de juistheid dier voorstelling te krachtiger te betoogen. Na hem hebben eerst Ter Gouw, in het zevende deel zijner *Geschiedenis van Amsterdam*, en vervolgens de heeren Bern. J. M. De Bont, in zijn levensschets van Mr. Jacob Buyck ³⁾, en B. H. Klönne, in de vier eerste opstellen zijner *Amstelodamensia* (1894), die te zamen de omwenteling van 26 Mei behandelen, van Buyck's aantekeningen eenig gebruik gemaakt. Geen gelukkig gebruik echter, als ik mijn gevoelen zeggen zal, geen oordeelkundig maar een bevooroordeeld gebruik, en buitendien een zeer onvolledig. Dr. Tiele had twee bladzijden bepaaldelijk

1) Zie den *Catalogus*, blz. 961/2.

2) Gids van 1878, II^{de} deel.

3) Jaarboekje van Alberdingk Thijm voor 1891.

aangewezen, waarop Buyck over de gebeurtenissen van zijn tijd en het aandeel, dat hij er aan genomen heeft, uitweidt, en nu schijnen alle drie de heeren, die ik noemde, zich daardoor ontslagen te hebben geacht van de moeite om zelf in de handschriften om te zien, of die misschien nog niet elders eenig soortgelijk bericht bevatten. Hadden zij dit niet verzuimd, zij zouden niet alleen meer gevonden hebben, maar het door Dr. Tiele aangewezen ook beter hebben leeren verstaan ¹).

Wie de aantekeningen onbevooroordeeld gelezen heeft, kan, zou ik zeggen, geen oogenblik in twijfel staan, of de schrijver heeft geheel vrijwillig de stad zijner inwoning en zijn gemeente verlaten, en behoort zeker niet tot de geestelijken, die door de Geuzen op den 26sten Mei zijn uitgedreven. Hij is, zegt hij ²), gevlucht uit zorg voor zijn zieleheil, om niet met de misdadige stad in het verderf te storten. Hij vergelijkt zich bij Loth, die niet slechts verlof kreeg van God maar een uitdrukkelijk bevel om Sodom te verlaten, en hij wijst er op, dat Amsterdam, daar het van het katholieke geloof afviel, schuldiger was dan Sodom, en een ten minste even schrikkelijke straf te wachten had. Als aanleiding tot zijn vlucht geeft hij bepaaldelijk op, dat hem het zweren van een goddeloozen eed werd afgevergd en het aanbrengen van kerkelijke goederen, die hij niet overleveren mocht. Hij verdedigt zich tegen mogelijke verwijten zijner gemeente door te beweren, dat niet hij het is die haar, maar dat zij het is die hem heeft verlaten. Ware zij aan God en koning trouw gebleven, hij zou nooit zijn heengegaan, maar toen zij meer naar een vreemden priester dan naar hem begon te luisteren, toen de schapen den herder begonnen te „verbyten”, was het voor dezen tijd om voor zich zelve te zorgen. Overigens, had hij met een gerust geweten in zijn vaderland mogen blijven, hij zou waarlijk de bitterheid der ballingschap niet verkozen hebben.

Kan met mogelijkheid iemand zoo gesproken hebben, die door

1) Hier volgt in de eerste uitgaaf van dit opstel de Latijnsche tekst van al wat Fruin merkwaardigs ten opzichte der geschiedenis in de beide handschriften had gevonden. Wij verwijzen de lezers, die dezen willen naslaan, naar de Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap te Utrecht, deel XVI, blz. 286—296. Tengevolge der uitlating van den Latijnschen tekst hebben wij ons genoodzaakt gezien enkele onbeduidende wijzigingen in den tekst van Fruin aan te brengen, terwijl ook de titel noodzakelijk eenigszins anders moest luiden, nu het opstel Buyck's aantekeningen zelve niet meer bevat. (N. v. d. R.)

2) Fragment E (Bijdr. en Mededeel. blz. 295).

de ketters met geweld verjaagd was? Is het denkbaar dat iemand, die door de ketters met geweld verjaagd was, daarvan in dit verband met geen enkel woord melding zou hebben gemaakt?

En toch schrijft de heer De Bont: „Daar Mr. Jacob Buyck als pastoor der hoofdkerk den hoogsten rang onder de parochiegeestelijken innam en het sterkst geijverd had tegen het aannemen van de Satisfactie, zoo behoorde hij onder de Amsterdammers, die op den Geuzendag de stad werden uitgezet.” Vreemde conclusie! Uit de praemis volgt zeker, dat men wachten zou, dat de pastoor onder de uitgezette geestelijken behoord had, maar geenszins dat hij er waarlijk toe behoord heeft. Hoe, mag men vragen, vat dan de heer De Bont Buyck's eigen getuigenis op, die met zijn veronderstelling toch in strijd schijnt te zijn. Hij zegt dit niet duidelijk, maar ik meen het antwoord op de vraag met waarschijnlijkheid te kunnen gissen uit hetgeen hij laat volgen: „zooals wij weten, was die uitzetting slechts een ijdele vertooring en werden de schuiten met hun kostbaren last aan den Sint Anthonisdijk aan wal gezet.” Ik vermoed dat hij hiermee zeggen wil: Buyck acht dat uitzetten van niet de minste beteekenis en de moeite niet waard om er van te spreken. Wat hij zijn vlucht noemt, en als zoodanig verontschuldigt en rechtvaardigt, is inderdaad zijn verzuim van weder te keeren na de uitzetting, gelijk hij, des verkiezende, zonder hinder had kunnen doen. — Goed gevonden, ik erken het gaarne, maar al heel ver gezocht, en niet bestand tegen een aandachtig herlezen der aantekeningen in haar geheel.

Met den heer De Bont stemt de heer Klönne in zoo ver overeen, dat ook volgens hem Buyck mede is uitgezet. Maar ten opzichte van den aard der uitzetting verschilt hij van hem zoo ver mogelijk. Naar zijn inzicht lag het oorspronkelijk in de bedoeling om de uitgezette regenten en de bij hen gevoegde geestelijken niet maar uit de stad te verwijderen, maar om het leven te brengen, door de schepen, waarop zij zich bevonden, in het IJ te doen zinken, en verwachtten de ingescheepten ook geen ander lot. Behoef ik te zeggen, dat bij deze opvatting der zaak het zwijgen van Buyck, indien hij den watertocht heeft meege maakt, volstrekt onverklaarbaar wordt.

De heer Klönne tracht dan ook niet zoozeer Buyck's woorden te verklaren, als wel hem met zich zelve in tegenspraak te brengen. Het is waar, zegt hij, dat, als men alleen let op de redenen, die Buyck van zijn vlucht geeft op het schutblad van zijn

boek *De vera Ecclesia* (fragment E ¹), men veeleer zou denken aan een eigenwillige verlating der stad, dan aan een gewelddadige uitzetting ²). Maar op een andere plaats (fragment A in den aanhef ³) zegt hij, dat de Geuzen „de voornaamste geestelijken” met den magistraat uit de stad wierpen, en tot de voornaamste geestelijken behoorden de beide pastoors, dus ook Buyck zelf, „zoodat hij volgens zijn eigen getuigenis wèl is uitgezet.” Een nadere bevestiging vindt (altijd volgens hem) deze redeneering ten overvloede in het gedicht (fragment A ⁴), waarin Buyck zijn ongelukkige vaderstad dus toespreekt: „Met u verraden, moet ik de rampen der ballingschap ondergaan.” „Welnu, als hij op den 26sten Mei tegelijk met de stad [waar staat dit „tegelijk”?] verraden is, dan kunnen wij slecht aan uitzetting denken.” Op zulk een wijze, oordeelt de heer Klönne, „dient een ernstig geschiedschrijver de schijnbare tegenspraak, in één enkele uitdrukking gelegen, naar best vermogen met de overige gegevens in overeenstemming te brengen.” Indien waarlijk ernstige geschiedschrijvers op dien trant plegen te knutselen en met gevolgtrekkingen, uit minder duidelijke uitdrukkingen afgeleid, volkomen duidelijke en nadrukkelijke gezegden weg te redeneeren, dan zou ik voor mij aan niet zoo ernstige, die redeneeren gelijk gewone stervelingen, de voorkeur geven.

Juist het tegenovergestelde van hetgeen de heeren De Bont en Klönne beweren, meent Ter Gouw in de aanteekeningen van Buyck te lezen. „De beide pastoors van Amsterdam,” zegt hij ⁵), „zijn niet uitgezet. Die der Oude kerk, Buyck, heeft eigenwillig de stad vaarwel gezegd en, als hij 't noemde, zich „in ballingschap” begeven; die der Nieuwe kerk, Duncanus, is in de stad en bij zijn kerk gebleven. De eerste schreef, dat hij gevluht was tot zijn heil, om niet met de goddelooze stad om te komen, en duidde het den laatsten zeer euvel, dat hij niet evenzoo gedaan had.” Van dit laatste is geen zweem zelfs in Buyck's aanteekeningen te ontdekken. Buyck neemt het zeker

1) Bijdr. en Mededeel. blz. 295.

2) De heer Klönne geeft, zeker om zijn lezers in staat te stellen zelf te oordeelen, op blz. 29 in een noot de eigen latijnsche woorden van Buyck, doch laat daarin korthedshalve het gewichtigste, de vergelijking van zich met Loth en van Amsterdam met Sodom, weg, en vervangt dit door eenige titfels.

3) Bijdr. en Mededeel. blz. 287.

4) Bijdr. en Mededeel. blz. 290.

5) Geschiedenis van Amsterdam, dl. VII, blz 375.

Duncanus kwalijk, dat die zich anders dan hij gedragen heeft, maar niet ten opzichte van het verblijf in de stad en bij de gemeente. Daarvan rept hij geen enkel woord, zooals een ieder thans zelf kan lezen. En dat Duncanus werkelijk den 26sten Mei met den magistraat en de minderbroeders uit de stad is gezet, daaraan kunnen wij kwalijk twifelen; het wordt ons te stellig door gelijktijdige en geloofwaardige getuigen verzekerd. Ik noem in de eerste plaats de schrijvers der *Corte Beschrijvinge van 't Leven ende Sterven van den weerdighen Heer Meester Martinus Duncanus, 't Antwerpen 1594* — een zeer zeldzaam boekje ¹⁾, waaruit ik om die reden al wat er over den 26sten Mei in voorkomt, hier wil overnemen.

„Is voort geschiet op 26 Mei Anno 1578, dat de gereformeerden den Heer Duncanum met andere Religiosen ende Catholijcken wt haer huysen ende cloosteren gehaelt hebben ende insonderheyt Duncanum na die galge geleyt hebben: wat, meent ghy, dacht die goede Man anders dan dat hy hanghen soude, daer hy wel toe bereyt was . . . Ende is voorts met die andere in een schip geset ende gevoert buyten te Lasarissen. Op welke tijt zijn eygen Neef zijn twee tabbaerden met geweld wt zijn huys met ander goet nam. De cruyslieden, die hem bewaerden, verdroncken zynen tabbaert; ende is van de Lasarissen gevaren op Diemen, ende so voorts nae Amersfoort, als na een stadt daer noch de religie in weerde was. Alwaer hy gecomen is op den dertichsten Mey ende was toen heylich sacramentsdach ²⁾ na den middach; ende heeft hem in eenicheydt gehouden met den E. Heer Frans Pietersz. Silverschoen, Pater van S. Marien te Hoorn.”

Dit zoo in bijzonderheden afdalende verhaal van vertrouwde vrienden, kort na Duncanus' dood te boek gesteld, behoeft geen bevestiging, doch vindt die ten overvloede, gedeeltelijk althans, in een der registers in het archief van Amersfoort. Daarin komen onder de uitheemschen, die sinds Paschen en vóór den 6^{den} Augustus 1578 zich in de stad hebben neergezet en den eed van trouw aflegden, o. a. voor: „Martinus Duncanus, eertijts pastoor tot Amsterdam en Franciscus Petri [Silverschoen van Hoorn, laatstelijk]

1) Het is voorhanden in de Amsterdamsche Bibliotheek.

2) Sacramentsdag viel dat jaar op den negen en twintigsten Mei; zoo zal men hier moeten lezen.

van Amsterdam" 1). Een gelijktijdig geschiedschrijver, toen te Amersfoort woonachtig, Michaël van Isselt, noemt insgelijks onder de uitgezette van Amsterdam met name Duncanus en geen ander. Evenzoo Dusseldorp, die over het gebeurde uitvoerig handelt en blijkbaar op gezag van ooggetuigen. „Zij hadden" (zegt hij) „bij de minderbroeders ook Martinus Duncanus gevoegd, den pastoor der H. Maria- of Nieuwe kerk, en een anderen wereldschen priester" 2). Dat met dien anderen wereldlijken priester niet de pastoor der Oudekerk bedoeld kan zijn, spreekt, dunkt mij, van zelf; veel- eer zal Frans Pietersen bedoeld worden, die, gelijk wij zagen, laatstelijk uit Amsterdam terzelfder tijd als Duncanus of daar- omstreeks te Amersfoort aankwam. Ik wil er hier bepaaldelijk op wijzen, dat geen dezer gelijktijdige katholieke schrijvers Buyck nevens Duncanus onder de uitgezette geestelijken vermeldt, en dat zij integendeel, door van hem te zwijgen, hem schijnen uit te zonderen. Eerst veel later is men begonnen de pastoors der beide kerken als lotgenooten in dit geval voor te stellen. De eerste schrijver, zoo ik mij niet bedrieg, die dit gedaan heeft, is Augustinus van Teylingen, in de uitgaaf van 1649 zijner welbekende *Opcomste der Nederlantsche Beroerten*. Kort daarop, in 1656, heeft de vicaris apostoliek Jacobus de la Torre het in zijn *Relatio status Religionis* herhaald 3) en met zijn gezag bevestigd, en van toen af is het de gangbare overlevering geworden. De schrijver der *Batavia Sacra*, Van Heussen, maakt dan ook geen bezwaar om in het verhaal, dat hij van de uitzetting geeft en overigens aan de *Corte Beschrijvinge* van Duncanus' leven ontleent, nevens Duncanus ook Buyck onder de verdrevenen te noemen 4). Hem volgen dan met vertrouwen latere katholieke schrijvers tot op heden toe.

Maar nu komen Buyck's eigen aantekeningen bovendien met het verhaal der tijdgenooten instemmen en van dat der lateren verschillen. In zoo verre heeft dus Ter Gouw ongetwijfeld gelijk: Buyck is niet uitgezet maar eigenwillig vertrokken. Alleen daarin vergist hij zich, en dat is een punt van belang, dat hij het vertrek ná den 26sten stelt, terwijl het allerwaarschijnlijkst vóór dien dag zal hebben plaats gehad. Ware Buyck in de stad en te vinden geweest, ongetwijfeld zouden de Geuzen hem, die zich

1) Van Rootselaar, Amersfoort, dl. II, blz. 424.

2) Annales (ed. Fruin), p. 158.

3) P. 52 der afzonderlijke uitgaaf.

4) Bat. Sacr. II, p. 222, 400.

nog vinniger tegen de Satisfactie en al wat er uit voortvloeide verklaard had dan zijn ambtsbroeder, met dezen en met zijn oudoom ¹⁾, den oud-burgemeester, buiten de poort hebben gezet. Maar hij was juist bij tijds hun geweld ontgaan, en reeds op weg naar Duitschland ²⁾.

Men moet dit begrepen hebben om de aantekeningen wel te verstaan; uit dien hoofde heb ik mij dan ook veroorloofd de mijns inziens verkeerde opvattingen mijner voorgangers zoo in het breede te weerleggen. Nemen wij met Ter Gouw aan, dat Buyck eerst na den dag der uitzetting vrijwillig is heen gegaan, dan kunnen wij zijn verwijten aan Duncanus niet begrijpen, tenzij deze evenmin uitgezet ware geworden, hetgeen, gelijk wij zagen, tegen de meest betrouwbare getuigenissen indruischt. Als wij daarentegen met de heeren De Bont en Klönne gelooven, dat de een zoowel als de ander is uitgezet, dan moet het iederen menschkundige verbazen, dat Buyck het geweld der Geuzen, waaronder hij dan toch zoo wel als de overigen geleden had, slechts even ter loops vermeldt en overigens op den achtergrond houdt, en, meer dan aan de ketters, de schuld van het gebeurde aan zijn medege-nooten en medelijders geeft. Maar zien wij in, dat hij ook niet geweken is voor den overmoed der Geuzen en der ketters, maar baloorig is heengegaan wegens de houding der flauwe katholieken, zoo als zij hem toeschenen, dan begrijpen wij dat iemand van zijn karakter tegen de laatsten en niet zoo zeer tegen de eersten zijn bittere verwijten richten moest. In de aantekeningen doet Buyck zich aan ons kennen als een man van onwrikbare overtuiging en onbuigzamen wil, een echten paus, zoo als wij het plegen uit te drukken, die meent, dat zoo als hij denkt en voelt ieder ander denken en gevoelen moet, en die nog eer een vlak tegenstrijdige meening kan verdragen, dan een met de zijne overeenkomstige, die niet consequent tot in de uiterste gevolg-

1) Van Heussen noemt den pastoor ten onrechte „frater Henrici et Judoci” (p. 400).

2) Het zou ook kunnen zijn, dat Buyck den 26sten Mei nog in de stad was geweest, maar verscholen, zoodat hem de Geuzen niet hadden kunnen vinden, en dat hij daarop terstond de vlucht had genomen. Die gissing schijnt zelfs meer in overeenstemming met den aanvang van fragment A (Bijdr. en Mededeel., blz. 287) dan de door mij in den tekst aanbevolene; maar, alles te zamen genomen, komt zij mij toch minder waarschijnlijk voor. Vooral daarom, omdat Buyck in fragment D (Bijdr. en Mededeel., blz. 295) schrijft: „doe . . . die scaepen liever hoorden nae een vreemde-linge, doe wart tyd dat wy ons mosten versien” enz. De vreemdeling is Duncanus, en die heeft sedert de uitzetting niet meer tot de schapen gesproken. Tijd om heen te gaan was het voor Buyck dus reeds vóór de uitzetting.

trekkingen wordt toegepast. Hij, zelf een volle heele, kan de halven het minst van allen uitstaan. Naar mate iemand langer met hem is meegegaan, neemt hij het hem kwalijker, als hij hem eindelijk niet verder meer wil volgen. Buyck haat de Geuzen, maar veracht de zes en dertig raden, die huns ondanks de Satisfactie hebben aangenomen, en allermeeft Duncanus, die wel nog met hem tegen de Satisfactie heeft gesproken, maar, nu zij eens is aangenomen, zich in het onveranderlijke schikken en den gevorderden eed van trouw aan de opgedrongen regeering in Gods naam afleggen wil. Zulk een veranderlijke denk- en handelwijs is den onwrikbare volstrekt onbegrijpelijk: hij kan ze alleen uit onedele drijfveeren verklaren. De zes en dertig bedoelen slechts op het kussen te blijven; Duncanus heeft zich door, wie weet welke, belooningen en beloften laten omkopen en is buitendien op zijn, Buyck's, meerdere gaven en grooteren naloop jaloersch geweest. Hij, hij alleen is tot geen prijs te koop en zich zelven steeds gelijk. Voor geen ander nevens zich maakt hij een gunstige uitzondering, zelfs niet voor zijn oudoom Joost, overigens zijn geestverwant. Toch zijn er onder de zes en dertig raden meer dan waarschijnlijk eenigen geweest, die een minderheid vormden, evenmin tot toegeven bereid als hij. Maar van dezulken gewaagt hij niet. Hij is, volgens zijn eigen voorstelling, van allen verlaten en, als Elias, alleen overgebleven. Daarom wendt hij hun allen dan ook den rug toe en ontvlucht het hedendaagsch Sodom, eer de goddelijke wraak het bereikt. Zijn gemeente, die meer naar Duncanus dan naar hem heeft geluisterd, heeft het aan zich zelve te wijten, dat zij voortaan zijn geestelijke hulp ontberen zal. Zij drijft hem van zich uit, niet hij verlaat haar. Van alle schuld is hij vrij, gelijk geen ander. — Wie onzer heeft niet onder zijn bekenden van vroeger of later tijd iemand op het oog, die hem het begrijpen van zulk een zelfgenoegzaam, onverbiddelijk karakter gemakkelijk maakt?

Wij zullen ons dan ook nog wel bedenken eer wij door de oogen van een man als Buyck de gebeurtenissen, waaraan hij deel nam, gaan bezien en beoordeelen. De heer De Bont slaat, dunkt mij, den bal volstrekt mis, als hij aan het eind van zijn betoog dit besluit trekt: „De 36 raden schijnen aan den afval der stad de grootste schuld gedragen te hebben, want Mr. Jacob Buyck, dien wij als een geloofwaardig man beschouwen, verwijt zulks niet zoozeer aan de trouwelooze kettters als aan de 36 senatoren, trouwelooze katholieken.” Geloofwaardig was Buyck buiten

twijfel, in zekeren zin: wat hij zegt is zijn vaste overtuiging. Maar de overtuiging van een zoo eenzijdig man als hij geeft ons een alles behalve betrouwbaren maatstaf in handen voor het beoordeelen van mannen, die min of meer van hem durfden verschillen. Trouwens de feiten weerleggen Buyck's aantijgingen voldoende. Nadat hij zich verwijderd had, hebben de zes en dertig zich geheel anders betoond dan hij hen voorstelt. Ware het hun bovenal te doen geweest om op het kussen te blijven, zij zouden niet zoo vast op hun stuk zijn blijven staan tegenover de gemachtigden der Staten van Holland en van den Prins, die de gewapende macht der stad en de moedigste burgers aan hun zijde hadden. Zoodoende haalden zij zich moedwillig het geweld op den hals, waarvoor zij bij tijds gewaarschuwd waren. En wat Duncanus betreft, zijn levensbeschrijvers en Opmeer, in het *Martelaarsboek*, klagen medelijdend over de bekrompen omstandigheden, waarin de oude man te Amersfoort zijn laatste jaren heeft doorgebracht ¹⁾; zoo weinig hadden hem de giften en beloften, waarvoor hij zich, volgens Buyck's achterdocht, zou hebben laten omkopen, gebaat, terwijl Buyck zelf, door bij tijds heen te gaan en het zijne mee te nemen, zich een gerusten en onbekommerden ouden dag heeft bezorgd en in staat was om nog een aanzienlijken boekenschat bijeen te koopen, die een gelukkig toeval naderhand naar Amsterdam en in de stadsbibliotheek heeft teruggevoerd ²⁾.

Het juiste tijdstip, de dag, waarop Buyck zich verwijderd heeft, is uit zijn aantekeningen niet te bepalen. Het zal maar zeer kort voor den 26sten Mei geweest zijn. Hij had reeds aan de gemeente doen afkondigen, dat Duncanus en hij voornemens waren om gedurende de octaaf van den Sacramentsdag, die met den 29sten Mei stond aan te vangen, dagelijks te prediken. Nu durf ik niet bepalen, hoe veel tijds vooruit diergelijke aankondigingen plachten te geschieden. Ik vermoed acht of hoogstens veertien dagen. Is dit juist, dan wordt de tijd van zijn vertrek al vrij eng begrensd. Tot gelijke tijdsbepaling brengt ons ook een ander feit. De naaste aanleiding tot zijn heengaan is, naar zijn zeggen, zijn verschil geweest met zijn ambtsbroeder over het afleggen van den eed, die van de burgerij en ook van de geestelijken gevorderd werd. Duncanus meende en leerde van den

1) „Intelligo et virum doctrina senioque venerabilem Martinum Duncanum Quempenatem, spoliatum domo omnique suppellectile, prohibitum aedibus prodire Amersfordiae atque elemosynis orthodoxorum vitam sustentare” (Hist. Mart., p. 177).

2) Tiele, Algem. Kunst- en Letterbode, 1855, blz. 329, en De Bont, t. a. pl., blz. 51.

kansel, dat men dien eed met een gerust geweten kon zweren; Buyck daarentegen ontkende en ontried dit ten sterkste. Weldra predikten de beide leeraars tegen elkander. Nu verlangden de stillen in de gemeente, die zich in het vrije verkeer, dat de Satisfactie geopend had, en in den opluikenden handel bovenmate verheugden, en niets ergers vreesden dan nieuwe oneenigheid met de naburen van Holland, die hen weer van die voordeelen berooven zou, verlof van hun kerkelijke overheid om te doen wat hun stoffelijk belang vereischte. Zij luisterden dus gretig naar Duncanus, die met hun wenschen meeging, en duidde het daarentegen aan Buyck ten hoogste kwalijk, dat hij als een kerkelijke verplichting van hen vergde hetgeen zoo lijnrecht met hun wereldlijk belang in strijd was. De schapen weigerden den herder niet slechts de gehoorzaamheid, maar kwamen tegen hem in opstand en wilden hem bijten. Uit verontwaardiging, en denklijk ook wel uit vrees voor de dingen die stonden te gebeuren, verwijderde zich toen de in zijn oogen om zijn onkreukbare trouw aan de Kerk van allen verlaten en versmadede priester.

De vraag is nu, welke eed was het, die dus als twistappel onder de katholieken van Amsterdam geworpen werd? Omstreeks dezen tijd werden van de burgers verschillende eeden gevergd. Die waaraan wij het eerst denken, strekte ter bevestiging van de Satisfactie, en was in art. 10 voorgeschreven. Maar deze kan hier kwalijk bedoeld zijn. Want nog meer dan de ijverige katholieken waren de ijverige gereformeerden, die met de voorwaarden der Satisfactie geenszins tevreden waren, huiverig om hem te zweren, en wij vernemen dan ook dat vele burgers het nalieten, zonder dat de regeering er hen lastig om viel. Buitendien waren de geestelijken slechts voorwaardelijk tot het afleggen van dien eed verplicht; zij mochten in dezen „volgen 't gene dat de Bisschop van Haarlem ordonneren zou" ¹⁾.

Maar behalve deze in het bijzonder Amsterdamsche aangelegenheid, was er omstreeks denzelfden tijd een algemeen Nederlandsche quaestie aan de orde over het afleggen van een allergewichtigsten eed, een eed van trouw en hulp aan den aartshertog Mathias, als gouverneur-generaal des lands, en van wederstand en verdrijving van den gemeenen vijand, Don Juan met zijn adherenten ²⁾.

1) Art. 40 der Satisfactie, bij Bor, dl. I, blz. 925 (Bk. XII, f°. 5).

2) Zie hierover Delrio (Latijnsche tekst, p. 166, 168/9; Spaansche tekst f°. 126). Volgens hem werd het besluit om den eed af te vorderen bij verrassing doorgedreven, terwijl de tegenstanders niet allen tegenwoordig waren.

Hierover, over de vraag of het aan oprechte katholieken, en vooral aan geestelijken, vrijstond dien eed af te leggen, is een hevige twist, een vinnige strijd uitgebarsten onder de geestelijkheid van gansch het land. Noch Buyck noch Duncanus stonden in hun gevoelen en hun prediking te dien opzichte alleen. Ieder van hen beiden had een machtige partij op zijn hand. Blauwboekjes voor en tegen, maar vooral tegen het afleggen van den eed, verschenen, en daaronder die geschreven waren door mannen van gezag in de Kerk ¹). De ordebroeders en in den eersten rang de Franciscanen waren meestal ijverig tegen, en verlieten liever de stad hunner inwoning dan zich te laten dwingen om aan den vriend des pausen en den broeder des konings de verplichte gehoorzaamheid onder eede op te zeggen en hem den oorlog te verklaren. De ordonnantie nu, waarbij de Staten-Generaal het zweren van dien eed aan geestelijken en wereldlijken bevalen, „op straffe van uitbanning, aantasting van hun goederen of anderszins, zoo naar goeden rechte en redenen bevonden zal worden te behooren” ²), dagteekent van den 22sten April 1578 ³). In den loop van Mei werd hij overal door de plaatselijke overheid afgenomen, denkelijk ook te Amsterdam ⁴). In het naburige Utrecht althans, waar het meerendeel der geestelijken, om niet genoodzaakt te worden tot het verlaten der hun toevertrouwde kudde, den eed huns ondanks had afgelegd, gunde de magistraat aan hen die nog weifelden als laatsten bedenkdag den Zondag van Pinksteren ⁵), die in dat jaar op den 18^{den} Mei viel. Omstreeks dien dag, in den loop der week die voorafging aan den Maandag, waarop de uitzetting te Amsterdam plaats greep, kunnen wij derhalve met waarschijnlijkheid de uitwijking van Buyck onderstellen. Evenals de Utrechtsche minderbroeders verkoos hij liever de stad te ruimen dan te doen hetgeen in zijn oogen een groot, een onvergeeflijk kwaad was ⁶).

1) O. a. Baius. Zie zijn pamflet bij Van der Wulp, n°. 367/8, Knuttel, n°. 370/1.

2) Vgl. nog eene aanteekening van Buyck in Klönne's Amstelodamensia, blz. 13, doch vooral fragment B (Bijdr. en Mededeel., blz. 291).

3) Bor, dl. I, blz. 953 (Bk. XII, f°. 27), geeft er een uittreksel van; in haar geheel is de ordonnantie te vinden in Van de Water's Utrechtsch Placaatboek, dl. I, blz. 57. Zij is ook afzonderlijk gedrukt (Pamflet Tiele, n°. 173, Van der Wulp, n°. 252/3).

4) In het gemeentearchief wordt daaromtrent geenerlei bericht gevonden.

5) Dusseldorp, p. 159. Bor, dl. I, blz. 953 (Bk. XII, f°. 27).

6) Wat Buyck's gevoelen bekrachtigd moet hebben, is de uitvaardiging in het eind van Juni van 's konings edict van 1 Februari, waarbij hij den Staten-Generaal gelaste uiteen te gaan, en de pauselijke brieven van gelijke strekking van half Juli. Dat edict,

Inderdaad, het valt ons moeilijk te begrijpen, hoe geestverwanten van hem, mannen als Duncanus, het van hun geweten verkrijgen konden het afleggen van dien eed aan hun gemeenten aan te prediken. Alleen de dringendste noodzakelijkheid, het zekere vooruitzicht van anders toch niet gehoorzaamd te worden, kan er hen toe bewogen hebben. En, helaas, een oneerlijke casuïstiek hielp hen over alle gemoedsbezwaren heen. Het zijn niet de ketters, het is Buyck, die Duncanus met name van zulk een onzedelijke *reservatio mentalis* beticht. Als hij de waarheid spreekt, had Joannes Molanus dezen, Duncanus, bepaaldelijk op het oog, toen hij, in zijn boek over den Eed ¹⁾, de dwaalleer

van 1 Februari 1578 (den dag na de nederlaag der Staten bij Gembloux) gedateerd, werd eerst door Billy uit Spanje meêgebracht en den 20sten Juni afgekondigd. Zoo zegt Delrio (Lat. tekst. t. III, p. 150 sq.; Spaansche tekst f°. 123vo). Daar lezen wij meteen dat het te Leuven gedrukt werd in het Latijn, Waalsch en Vlaamsch. Van het laatste geeft Bor (dl. I, blz. 946, Bk. XII, f°. 22) een overdruk. Van het Latijn drukt Delrio het gewichtigste gedeelte af. — Billy, die het stuk meêbracht, was na de overwinning van Gembloux (aldus Strada, t. I, p. 478, ed. 1648, die brieven gebruikt en overigens Delrio als zegsman volgt), of nauwkeuriger, volgens Delrio, na de overgaaf van Leuven (waarover hij, Lat. tekst, t. III, p. 82, Spaansche tekst f°. 113vo. handelt) dus in Februari, naar den koning afgevaardigd. Door zijn tijding kan dus het edict (tenzij het opzettelijk te vroeg gedateerd is) niet uitgelokt zijn. Billy bracht tevens de belofte van Philips aan Don Juan van geregelde hulp mede, insgelijks volgens Delrio, die de eenige schijnt, die van Billy's zending spreekt. De zending is niet twijfelachtig; zie *Corresp. de Granvelle* t. VII, p. 64, 93, 641. Uit p. 641 blijkt, dat Don Juan zijn terugkomst met spanning te gemoet zag. — Met den datum der uitvaardiging van het edict, 26 Juni, komt merkwaardig overeen de datum der brieven van Gregorius XIII tot adstruc-tie; deze zijn van 16, 17, 18 Juli (uitgegeven door Brom in *Arch. Aartsb. Utrecht* dl. XXII). De paus heeft ze dus gegeven hetzij na bericht uit Nederland van de uitvaardiging, hetzij na bericht uit Madrid van het vertrek van Billy met het edict. Ik acht het eerste het waarschijnlijkst, en vermoed, dat de paus zulk een maatregel al vroeger had verlangd. — Curieus dat Theiner die stukken niet heeft opgenomen en dat ook Delrio er niet van spreekt. Deze zegt ook dat 's konings edict niets heeft uit-gewerkt op de rebellen. Kervyn zegt niets over de zending van Billy. Strada spreekt niet over het door hem meêgebrachte edict. Merkwaardig is, volgens Bor t. a. p., dat van het edict gebruik gemaakt is na het Bestand.

1) D. Joannis Molani . . . libri quinque: de fide haeticis servanda tres; de fide rebellibus servanda liber unis, qui est quartus; item unicus de fide et iuramento quae a tyranno exiguntur, qui est quitus. Colon. 1584. De plaats die Buyk in fragment A (Bijdr. en Medeel., blz. 289) hieruit aanhaalt, l. IV, c. 9, is te vinden op p. 147 en luidt aldus: „Ex superioribus ausi fuerunt quidam in Hollandia Pastoribus, quos apud oves suas remanere volebant, consulere, ut arte quadam iuramento proposito illuderent.

Inde illud est cuiusdam scriptum. „Similiter si quis haeticus me cogat iurare in Ecclesiam reformatam aut veram, intelligens suam esse veram et reformatam, nostram falsam: licet mihi ad intellectum verum in mente servatum in Ecclesiam veram, intelligendo nostram et reformatam iurare, cum ille me iniuste cogat. Cum enim nostri adversarii non sint iudices competentes nec procedant ordine iuris, denique

van sommigen in Holland ten toon stelde, die verkondigden, „dat, daar hun tegenpartij geen bevoegde rechters waren en met het afvorderen van den eed niet overeenkomstig het recht handelden, zij en de hunnen zweren mochten, met de wezenlijke bedoeling voor oogen van niets tegen God en den koning te zullen ondernemen, al luidden hun woorden ook anders.” Indien dit waarlijk door Molanus met het oog op een bewering van Duncanus wordt afgekeurd, wordt meteen Buyck door hem in het volle gelijk gesteld. Want, zoo besluit hij, „niemand kan tot zijn verontschuldiging zeggen tot het zweren genoodzaakt te wezen, dien het vrij heeft gestaan zich te verwijderen.” Dat is met andere woorden hetzelfde gezegd dat Buyck van zich betuigt: „de reden van mijn vlucht was de zorg voor mijn zieleheil. Er werd van mij een eed afgevorderd, dien het zonde zou zijn geweest te zweren.”

Zoo zien wij in het toenmalig Amsterdam het katholicisme in zijn verschillende graden van geloofsijver en in zijn onderscheiden schakeeringen van overtuiging uiteen staan: naast Buyck en de weinigen die zich bij hem aansluiten Duncanus en de zijnen, die min of meer aarzelend zich toch veroorloven te doen wat hij, Buyck, als ontrouw aan de Kerk verfoeit; naast Duncanus de zes en dertig raden met hun talrijken aanhang, die ten slotte de Satisfactie huns ondanks hebben gesloten, waartegen Duncanus zich nog even goed als Buyck had verklaard; naast dezen, altijd verder van Buyck af, de velen die al lang te voren gewild hadden dat de zes en dertig, in Gods naam, op de beste voorwaarden die te bedingen zouden zijn de stad met haar kettersche naburen bevredigden; en eindelijk weer naast dezen de groote menigte, die, ja, zich katholiek blijft noemen, maar weldra ter liefde van den vrede haast onverschillig zal toezien, hoe de Roomsche eeredienst verboden en slechts in het geheim als een onvermijdelijk kwaad geduld worden zal. Wie zullen wij van al die verscheidenheden in het gelijk stellen? De historie heeft alle overtuiging te eerbiedigen en van elke het betrekkelijk recht van bestaan te erkennen.

Aan den anderen kant, onder hen, die zich allen protestanten noemen, zijn in de stad insgelijks allerlei graden van ernst en

cum iniuste cogant ad iuramentum, licet nobis iurare intellectu vero in mente habito, nihil agendi contra Deum aut Regem, quamvis illorum verba aliud sonent.

Sed qui haec scripsit a veritatis tramite cespitavit, primum quod non videantur cogi qui possunt abire, deinde quod non consideraverit nomen Dei claram et apertam confessionem requirere. De quo non est hic dicendi locus.”

geloofsijver te onderscheiden. Aan de omwenteling, die Amsterdam Geus maakte, hebben al dadelijk twee partijen meegedaan, die geenszins hetzelfde doel beoogden, of, beter gezegd, de schijnbaar ééne daad is wel beschouwd er twee, een politieke en daarnevens een kerkelijke.

De politieken binnen en buiten de stad waren, als ik wel zie, den 26sten Mei volstrekt niet van voornemen om de Satisfactie te schenden, laat staan te vernietigen; zij wilden slechts één voorname bepaling er van naar hun opvatting uitgelegd en toegepast hebben en daartoe het onwillige stadsbestuur verplichten. De vraag, waar alles op aankwam, was deze: zou de op nieuw opgerichte en thans te organiseeren schutterij voortaan al of niet afhankelijk zijn van het oude aangebleven stadsbestuur? Met andere woorden, zou dat stadsbestuur al dan niet weerloos wezen tegenover de regeering van Holland en zijn stadhouder?

Het stadsbestuur, dat wisten vriend en vijand, was even trouw koningsgezind als katholiek; slechts noode had het zich met de kettersche opstandelingen verdragen. Het hoopte en vertrouwde, dat het verdrag slechts tijdelijk zou behoeven te zijn en dat, iets vroeger of iets later, de opstand en de ketterij bedwongen en de staat weer aan het wettig gezag onderworpen worden zouden. In afwachting hiervan wenschte het niet meer dan onvermijdelijk was zich met de rest der provincie in te laten, de zelfstandigheid der stad zoo min mogelijk te verkorten. Dat dit in lijnrechten strijd was met het verlangen der Staten van Holland en van den Prins behoeft niet gezegd. Dezen bedoelden met de Satisfactie, die zij sloten, de stad voor goed met de provincie te hereenigen en tot oprechten medestrijder tegen Spanje te winnen. Bij den aanvang der onderhandeling had Marnix die tegenstrijdige bedoelingen, in een brief aan Jan van Nassau, treffend uitgesproken: „De Amsterdammers”, had hij gezegd, „willen den gouverneur, dien zij aannemen, gouverneeren, en de stad vol eigen krijgsvolk en de wapenen in eigen handen houden, en zich met Holland in naam vereenigen doch inderdaad er niets gemeen mee hebben dan den handel en het verkeer” ¹⁾. Uit dat oogpunt waren twee bepalingen inzonderheid van gewicht: de verhouding tusschen protestanten en katholieken, en het commando over de gewapende macht. Op het eerste stuk konden de politieken toegevend zijn. Als de gereformeerden maar niet om hun geloof vervolgd werden en ergens, zij het ook buiten de palen der stad,

1) Archives, t. VI, p. 116.

hun eeredienst ongestoord mochten waarnemen, kon aan de katholieken voorloopig het verbod van anderen openbaren eerdienst dan den hunnen binnen de stad zelve worden toegestaan. Aan den tijd kon het worden overgelaten het verdere, dat men beoogde, uit te werken. Immers, indien volgens het gemeene recht der Pacificatie de ballingen terugkeerden en geen nieuwe uitbanning om het geloof plaats had, was het met zekerheid te voorzien, dat de gereformeerden in Amsterdam weldra hetzelfde overwicht behalen zouden als in de overige steden. Van meer dadelijk gewicht was het andere punt, het commando over de stadssoldaten en de gewapende burgerij. Daarop berustte de zelfstandigheid van burgemeesteren en raden ten opzichte zoowel van de ingezetenen als van den stadhouder der provincie. Dat de stad, nagenoeg alleen te midden van het afvallige gewest, de Kerk en den koning zoo lang getrouw was gebleven, was hoofdzakelijk hieraan toe te schrijven, vooreerst dat het bestuur, toen de opstand uitbarstte, welgezind was en voortaan niemand coöpteerde dan ijverige geestverwanten ¹⁾; dat verder de verklaarde gereformeerden waren uitgebannen of uitgeweken ²⁾; en eindelijk dat de schutterijen, uit deftige lieden van allerlei gezindheid bestaande, waren opgeheven en vervangen door eenige om hun onverdachte trouw geëligeerde burgers en door stadssoldaten, onder officieren door de burgemeesters aangesteld en aan hun bevelen ondergeschikt. Over het al of niet handhaven dier stedelijke krijgsmacht is bij de onderhandelingen over de Satisfactie het meeste te doen geweest. Met hand en tand heeft het stadsbestuur aan de bestaande inrichting vastgehouden, zoolang en zooveel het vermocht. Ten slotte heeft het echter moeten toegeven, dat zijn soldaten werden afgedankt en vervangen door andere, aan te werven door den Prins en de Staten uit de gansche burgerij zonder onderscheid, en gecommandeerd door een welbekenden uit de ballingschap teruggekeerden gereformeerden officier ³⁾; verder dat de drie schutterijen weer opgericht werden en daarin beschreven allen die er toe behoord hadden op den tijd der opheffing, ook de ballingen zoo velen thans in de stad terugkeerden. Daarmee

1) Denk aan de anecdote van den kruiwagen, waarover straks, en vgl. Wagenaar, Beschrijving van Amsterdam, dl. III, blz. 140 vlg.

2) Vgl. Van Someren Supplément aux Archives, Corr. de Wesenbeke, p. 35, 108 suiv.

3) Herman Rodenburg, die al in 1566 een der opperkapiteinen der schutterij was geweest. Vgl. Breen, Uittreksel uit de gedenkschriften van Reael (Bijdr. en Mededeel. Hist. Gen., dl. XVII, blz. 31).

was wezenlijk het pleit ten nadeele der bestaande regeering beslist. Op die stadssoldaten, 4 à 600 man, en op de aanwezigheid der gereformeerden onder de schutters, kwam het wezenlijk aan. Wat nog onbeslist bleef, onder welke officieren de schutterijen zouden worden gesteld, en of de burgemeesteren, als van ouds, het opperbevel zouden blijven voeren, was van ondergeschikt belang. Toch is daarover vervolgens de twist gevoerd, die op de omwenteling van 26 Mei is uitgelopen. Het stadsbestuur hield aan het laatste steunsel van zijn macht, het commando over de schutterij, te wanhopiger vast, omdat het het allerlaatste was, en de Staten van hun kant wilden het bestuur volkomen machteloos maken, omdat zij het met reden volkomen mistrouwden, en voorzagen dat, indien in den opnieuw hervatten oorlog Don Juan onverhoopt voorspoedig bleef, het de eerste gelegenheid de beste zou aangrijpen om diens partij weer te trekken. Dat gevaar moest voorkomen. Er was een afdoend middel voor, dat ook de nieuwe toestand waarlijk vereischte. De aan den veranderden toestand vijandelijke regeering moest vervangen worden door een die er mee in overeenstemming was. Maar langs den wettigen was dit niet uit te richten. Wel hadden de Staten aan den Prins het recht gegeven om buitentijds den magistraat in een stad te veranderen, doch mits de meerderheid der vroedschap er in toestemde ¹⁾. Aan die voorwaarde kon te Amsterdam onmogelijk worden voldaan. En nu waren er wel voorbeelden dat men zich aan het voorschrift niet stipt gehouden had, zooals te Haarlem in December 1572, toen Don Fadrique het kwam belegeren, en te Leiden in October 1574, na het ontzet, toen men voor een mogelijke herhaling der belegering een meer betrouwbare regeering behoefde. Maar onder de gegeven omstandigheden scheen zoo iets te Amsterdam niet wel doenlijk. Althans niet zonder een voegzame aanleiding. Men moest beginnen met van de regeering te vorderen om de schutterij te organiseren, gelijk de Staten beweerden dat de Satisfactie meebracht. Gehoorzaamde zij aan dien eisch, dan viel er vooreerst niet meer te doen. Maar weigerde zij misschien, dan had men de stadssoldaten, onder hun vertrouwde officieren, bij de hand om haar van het kussen te stooten en plaats te doen

1) „Buiten den gewoonlijcken tijt sal Syne Excellencie 't selve „(het vernieuwen van den Magistraat)” oock mogen doen, met kennisse van saken, en van 't meerendeel dergene die de vroedschap ende 't corpus derselver steden sijn representeerende.” Bij Bor, dl. I, blz. 543 (Bk. XXII, f°. 22). — Er wordt hier van voorweten gesproken, doch blijkbaar toestemmen bedoeld.

maken voor een betergezind bestuur. Er waren commissarissen van de Staten in de stad, van wie Van der Myle de invloedrijkste was ¹⁾. Aan dezen werd het beleid der zaak opgedragen.

Een ieder weet hoe de zaak gelooopen is. De stadsregeering heeft begrepen aan den eisch der commissarissen niet te moeten toegeven. Als wij Dusseldorp mogen gelooven, die, naar het mij schijnt, omtrent deze gebeurtenissen bijzonder goed ingelicht is, heeft Van der Myle zich bij de zes en dertig raden op dringende bevelen van den Prins beroepen, die hij echter niet in staat was over te leggen, toen zij hem werden afgevorderd. Met een bedreiging, dat de heeren bedacht moesten zijn op de gevolgen van hun weigering, verwijderde hij zich eindelijk van het raadhuis. Dit geschiedde Zaterdag. Den volgenden Maandag, terwijl de raden nogmaals op het stadhuis bijeen waren, lieten de hoofd-officieren der stadssoldaten hun manschap onder de wapenen komen en tegen één uur op den Dam voor het stadhuis post vatten. Zelf begaven zij zich toen in de raadzaal en vroegen de heeren af, of zij bleven weigeren de bevelen van den prins van Oranje, door de commissarissen overgebracht, te gehoorzamen, en op de terechtwijzing, die zij ontvingen, van zich niet te bemoeien met zaken die hun niet aangingen, gingen zij de soldaten halen, en lieten door dezen de regenten ter stad uitleiden op de wijze die wij kennen. Niemand in de stad, die een hand uitstak om het te beletten. De burgerij was om: dit bleek bij deze gelegenheid ten duidelijkste.

Wat nu volgde, het uitdrijven ook der geestelijken, schijnt mij geen tweede bedrijf van hetzelfde drama; dit lijkt mij met de uitzetting der regenten afgespeeld; maar een nieuw stuk, door anderen ontworpen en uitgevoerd. Zoo stelt het ons Dusseldorp ook voor. „Zoodra de magistraat de stad was uitgeleid”, zegt hij, „loopen de soldaten, bij wie zich gaandeweg gemeen volk en ballingen voegen, die krachtens de Satisfactie in de stad waren teruggekomen, ijlings naar het klooster der Franciscanen en drijven onder allerlei schimp en smaad de broeders naar de Nieuwe brug ²⁾, waar zij hen en den pastoor der Nieuwe kerk,

1) De gelijktijdige katholieke schrijvers geven eenstemmig aan Van der Myle vooral de schuld van de omwenteling gaande te hebben gemaakt.

2) „Naar de Nieuwe brug”. Dat zou kunnen doen denken, dat men de broeders den Zeedijk langs derwaarts had gedreven, en misschien heeft Dusseldorp het zich ook zoo voorgesteld. Maar Duncanus' Leven zegt uitdrukkelijk dat hij onder de galg werd gevoerd en dus op den Dam gebracht is. Het is denkbaar, dat hij, wiens kerk

Martinus Duncanus, en nog een wereldlijk geestelijke in een schip zetten en buiten de stad voeren." Nu weegt het gezag van Dusseldorp wel niet zoo zwaar bij mij, dat ik zijn beschrijving van de toedracht (die buitendien met zijn gevolgtrekking uit het gebeurde niet te best overeenkomt) zoo maar losweg zou aannemen. Maar zij wordt krachtig gesteund door de overweging van hetgeen het belang der verschillende partijen meebracht. Er lag den Staten van Holland in de eerste plaats, maar ook den prins van Oranje, alles aan gelegen, dat aan het hoofd der machtigste stad zonder verwijl een regeering optrad, die uit eigen aandrift eendrachtig met hen tot hetzelfde doel zou meewerken. Dat geschiedde ook werkelijk twee dagen na de uitzetting. De gecommiteerden uit de schutterij, als vertegenwoordigers der stadsgemeente, na ten overstaan van Van der Myle en Van Mathenes, ook een der commissarissen van de Staten, de oude regeering plechtig te hebben afgezworen, kozen andere zes en dertigen en burgemeesters van de nieuwe richting, die door het Hof der provincie kort daarop voor wettige regeering werden erkend ¹⁾. Dat alles was onvermijdelijk noodig; maar meer dan ook niet. Met het herzien der thans niet meer passende bepalingen van de Satisfactie behoefde geen haast te worden gemaakt; het kon zoodra men het geraden achtte in wettigen vorm geschieden, bij gemeen overleg tusschen de nieuwe stadsregeering en de Staten. Maar het laat zich begrijpen, dat de teruggekeerde ballingen en hun geestverwanten onder de burgers, die de artikels der Satisfactie betreffende den godsdienst van den beginne af ondragelijk hadden geacht en daarom ook den eed tot het nakomen er van niet hadden willen zweren, van deze gelegenheid, die hun zeker niet onverwacht voorkwam, een gretig gebruik maakten om zich zelf te helpen en te Amsterdam te doen wat overal elders, geheel Holland door, reeds gedaan was. En voor zulk een bedrijf waren zij behoorlijk voorbereid. Al in October van het vorig jaar, voordat nog de Satisfactie hun den toegang tot de stad had geopend, hadden vier en twintig hunner te Enkhuizen, die zich voor al de overigen sterk maakten, een commissie van vier gekozen, om uit aller naam toezicht te houden op het onderhandelen over de

aan den Dam stond, afzonderlijk langs het Damrak naar de brug werd gebracht. Het „adiunxerant" van Dusseldorp laat dat zeker toe. Maar dan zou het te water vervoeren der Minderbroeders volstrekt geen reden hebben gehad.

1) Want het koos weldra nieuwe schepenen uit de voordracht, hem door de nieuwe regenten aangeboden.

Satisfactie, „omme dieselve, int [indien het] noot is, te debatteeren ende te wederleggen ofte dieselve te approberen ende te advoueren, . . . ende voorts generalycken ende specialycken alles te doen, gelijk of wy present wesende selfs souden connen of mogen doen” 1). Onder die vier was Willem Bardesz wel de voornaamste, en wij weten, door Bor, dat deze bij de gebeurtenissen van den 26sten Mei een gewichtige rol heeft vervuld. Ik voor mij twijfel niet, of het uitdrijven der geestelijken, waarvan het voorloopig stilstaan van den Roomschen eeredienst het noodzakelijk gevolg moest wezen, is voornamelijk het werk van deze vier commissarissen geweest, en geenszins door de Staten, veel minder nog door den prins van Oranje bedoeld.

Zeker het is slechts een gissing, die ik voordraag, en ik geef haar dan ook voor niet meer uit. Maar als wij haar aannemen, worden verschillende bijzonderheden, die anders heel vreemd schijnen, op natuurlijke wijze verklaard. Zoo al dadelijk de wijze van het uitzetten. Blijkbaar was het doel, dat men voorhad met de regeeringspersonen te water naar buiten te voeren, het vermijden van onnoodige opschudding, het beletten dat op de woelige straten het gemeen zijn goed- of afkeuring van hetgeen geschiedde in daden van geweld en moedwil aan den dag legde. De regenten waren allen, op enkele na die men uit hun huizen moest halen, op het stadhuis aan den Dam bijeen. Daar ingescheept waren zij langs het Damrak in een ommezien aan de Nieuwe brug en buiten op het IJ. Wij hooren dan ook niets van wanorde, hierbij voorgevallen. Maar met de Minderbroeders was het een geheel ander geval. Hun klooster stond dicht bij de Sint-Antoniepoort. Had men ook hen met zoo weinig oploop mogelijk uit de stad willen verwijderen, dan had men met hen juist den tegenovergestelden weg dienen in te slaan. Men had ze te land buiten de poort moeten leiden. Maar neen, schijnbaar handelde men met hen juist als met de regenten, doch veroorzaakte zodoende vlak het tegendeel van hetgeen men bij het uitzetten van den magistraat had gewild en ook bewerkt, en ook nu weer uit eigenbelang had moeten trachten uit te werken. Het kon niet anders, of op den langen weg van het klooster naar de plaats van inschepping

1) Die zeer belangrijke notarieele acte is uit den boedel van wijlen Alberdingk Thijm voor het archief van Amsterdam gekocht. Zij is uitgegeven door den heer De Bont in zijn Antwoord aan Dr. R. F., blz. 31. Tot opheldering van haar ontstaan kan dienen hetgeen Ter Gouw, dl. VII, blz. 231, uit een brief van burgemeesteren meedeelt.

ontstond groot rumoer en schandaal; de verachte en gehate broeders werden met slijk gesmeten, gestooten en geslagen, al hetwelk te voorkomen ware geweest, als men bij het uitleiden den naasten weg had gekozen. Laat zich dit onhandig, of misschien baldadig, beleid niet het eenvoudigst verklaren, als wij mogen aannemen, dat de aanleggers en voornaamste uitvoerders van de omwenteling op kerkelijk gebied andere personen zijn geweest dan de bedachtzame politieken, die een hun vijandige stadsregeering door een andere naar hun zin hebben doen vervangen, op de rustigste wijze? Zich strict houdende aan het voorbeeld, hun door dezen gegeven, dat echter op den geheel anderen toestand geenszins toepasselijk was, hebben de uitleiders der geestelijken, willens of onwillens, juist het tegendeel te weeg gebracht van hetgeen de anderen hadden bedoeld en ook bereikt hebben.

Een tweede schijnbare tegenstrijdigheid lost zich, als mijn gissing juist is, eveneens van zelf op. Aan het politieke bedrijf is waarschijnlijk de prins van Oranje niet vreemd geweest. Dat Oldenbarnevelt voor zijn rechters betuigde „te gelooven, dat zulks” — let wel, dat er alleen van het uitleiden van den magistraat sprake is — „secretelijk bij Zijn Excellencie en eenige gecommiteerden van de heeren Staten mocht wezen beleid”, kan zeker niet gelden als een afdoend bewijs voor de waarheid, maar verhoogt de waarschijnlijkheid toch zeer. En echter was het geweld, aan de katholieke geestelijkheid te Amsterdam gepleegd, hetwelk te Haarlem nog die eigen week, zooals men weet, op veel gruwelijker wijze, met doodslag zelfs, herhaald werd, lijnrecht in strijd met de kerkelijke politiek, waarvoor de Prins in dezen tijd hartstochtelijk ijverde. Den 9den Juni diende hij aan het hoofd van den Raad van State bij de Staten-Generaal zijn ontwerp van godsdienstvrede in ¹⁾, en hij trachtte daarvoor ook de juist te Dordrecht bijeengekomen synode van Holland te winnen, aan welke hij uitdrukkelijk zijn misnoegen over het gebeurde te Amsterdam betuigde ²⁾. In al zijn brieven, gedurende dit tijdvak aan wie ook geschreven, spreekt zich zijn vurig verlangen uit om de kerkelijke twisten, die zijn politieke oog-

1) Bussemaker, De afscheiding der Waalsche gewesten van de Generale Unie, dl. I, blz. 320, 340 vlg.

2) Zie het protocol in Oud-Holland van 1885, bl. 84, door Van Toorenenbergen uitgegeven. Vgl. ook Rutgers, Acta (Werken der Marnix. Ver., serie II, dl. II), blz. 323 vlg., waar brieven van die van Amsterdam aan de synode voorkomen.

merken zoozeer bemoelijkten, door een voor allen dragelijken godsdienstvrede bij te leggen. Mij schijnt het ongelooflijk dat hij, met dit doel voor oogen, een volstrekt onnoodig schandaal te Amsterdam zou hebben laten aanrichten, dat bovendien inbreuk maakte op de door hem bezegelde Satisfactie der stad.

Maar iets anders is het niet te willen dat geschiedt, en iets anders het geschiede naderhand weer te niet te doen. Dat laatste konden de Staten van Holland en hun stadhouder onmogelijk op zich nemen. Want alleen tegen de wijze, waarop de zaak gebeurd was, niet tegen de zaak zelve konden zij bezwaar hebben. De geheele provincie door bestond al lang dezelfde toestand op kerkelijk gebied, die nu te Amsterdam was ontstaan; en de schennis der Satisfactie was licht door de vingers te zien, zoolang de regeering der stad, met wier voorgangster het verdrag was gesloten, zich daarover niet beklaagde. Zoo hadden zij goede redenen om stil te zitten en aan te zien. Maar het kon niet anders, of in de oogen der overwonnen partij moesten zij zoodoende medeplichtigen schijnen aan het geweld en het onrecht, waarvan deze zich het slachtoffer gevoelde; en in het geschiedverhaal moest de inbreuk op de Satisfactie, waaraan de kerkelijken zich schuldig maakten, ineen vloeien met hetgeen de politieken hadden gedaan om de naleving van het verdrag, gelijk zij het uitlegden, te verzekeren.

De verbittering was bij de toenmalige katholieken hevig. „Hoe zal men zich voortaan nog verdragen”, roept Dusseldorp uit, „met lieden, voor wie geen verdrag heilig blijkt te zijn!” Maar hij troost zich met de gedachte, dat hij en de zijnen nu ook recht hebben gekregen, om evenzoo de kettters te behandelen, als die weer op hun beurt het onderspit zullen delven. Hij ziet niet in, dat hij door zoo te spreken meteen hen, over wie hij zich beklaagt, verontschuldigt. Op hoe veel geschonden beloften toch konden dezen zich beroepen, indien onrecht geleden te hebben het plegen van onrecht wettigen kan!

Met gelijke verbittering als Dusseldorp en de zijnen voorheen, heeft een tijdgenoot van ons, de heer Klönne, pastoor in het Begijnhof te Amsterdam, onlangs over „het groot verraad” gelijk hij het gebeurde in Mei 1578 noemt, geschreven ¹⁾. Hij heeft getoond tot welke verrassende resultaten diep vooroordeel en oppervlakkige studie iemand leiden kunnen. Zij hebben hem

1) Amstelodamensia, Amst. 1894, blz. 1—48.

doen ontdekken, dat de magistraat en de geestelijken naar alle waarschijnlijkheid, waaraan slechts, uit den aard der zaak, een stellig bewijs ontbreekt, niet eenvoudig de stad zijn uitgezet, maar „het IJ ingejaagd, om er den dood te gemoet te gaan” (blz. 1). Wel wijst hij de eer van deze ontdekking van zich en zegt, dat „de mannen die het plan hadden uitgedacht niet zonder reden steeds onder de verdenking gelegen hebben, dat zij het niet alleen op de verwijdering maar ook op het leven der ballingen gemunt hadden” (blz. 14), doch dat is zoo niet. Niemand, zoo ver mij althans bekend is, heeft vóór onzen schrijver die verdenking ooit uitgesproken. Zij heeft ook heel wat te beduiden. Als zij blijkt waar te zijn, is er door de aanleggers der omwenteling, onder welke de heer Klönne te kennen geeft dat waarschijnlijk ook prins Willem van Oranje behoorde, een even laaghartige als gruwzame moord van misschien wel vijftig personen beraamd, en slechts door een of andere bijkomende omstandigheid belet. „Misschien ontzong den lasthebbers (zegt onze schrijver) de moed om aan zooveel eerwaardige en aanzienlijke mannen op eenmaal een gruwelijken moord te plegen. Misschien ook hadden de lastgevers, die zich op het kussen drongen, ter elfder ure het bevel ingetrokken, wjl zij anders het kostbaar voorwendsel verloren, dat op hun geweten geen bloedschuld kleefde, en zij, als Pilatus, hunne handen in onschuld konden wasschen”. Zulk een smadelijke beschuldiging, door wien ook uitgedacht, mag niet op mannen, die wij anders hoogachten, blijven kleven. Zij moet bewezen of weerlegd, in alle geval nauwkeurig onderzocht worden. Ik voel mij opgewekt dit laatste te beproeven.

Laten wij beginnen met na te gaan, wat de katholieke schrijvers — opzettelijk ga ik de protestantsche voorbij — van de behandeling, hun uitgezette geloofsgenooten aangedaan, van stonde aan verhaald hebben. Van stonde aan: want ik kan niet goedkeuren, dat de heer Klönne bij voorkeur te rade gaat met de schrijvers van veel later tijd. Als wij ons afvragen, wiens getuigenis wij het liefst zouden vernemen, dan denken wij natuurlijk aan een der uitgezette in de eerste plaats. En nu wil het geluk dat wij met een groote mate van waarschijnlijkheid raden kunnen, wat Martinus Duncanus er van placht te verhalen. Want de twee vrienden van hem, die kort na zijn dood zijn leven hebben beschreven en ook over zijn uitzetting uit Amsterdam berichten, zullen wel in hoofdzaak herhalen wat zij

uit zijn mond hadden gehoord. Hetzelfde mogen wij vermoeden van Van Isselt, die te Amersfoort woonde toen Duncanus na zijn verdrijving uit Amsterdam daar een toevlucht kwam zoeken ¹⁾, en die in zijn geschiedwerk met den hoogsten lof van hem spreekt en hem ook van al zijn lotgenooten alleen bij name noemt. Welnu het levensbericht, te voren reeds door mij aangehaald, op blz. 5, zegt kortaf: „En is voorts met die andere in een schip geset ende gevoert buiten te Lasarissen.” En Van Isselt: „De Geuzen wierpen de monniken, van wie zij sommige sloegen en andere kwetsten, ter stad uit; den magistraat en de aanzienlijke katholieken haalden zij naar zee, wierpen hen in schepen en deden ze naar buiten voeren, zonder ontzag voor hun eerwaardigheid, vroomheid en grijze haren” ²⁾. Hebben wij geen reden om hieruit af te leiden, dat deze schrijvers nooit iets van een moorddadig opzet bij de uitbanning uit Duncanus' mond hadden vernomen, hoewel deze dat waarlijk wel niet verzwegen zou hebben, indien hij zelf het had geweten of geloofd?

Een tweede getuige van bijzonder gewicht is Pieter Opmeer, die sedert het najaar van 1572, toen zijn vaderstad Delft Geus was geworden, te Amsterdam woonde en er gebleven schijnt te zijn totdat ook daar de hekken waren verhangen. In zijn *Historia Martyrum Batavicornum*, die, blijkens den inhoud, grotendeels (de slotrede alleen uitgezonderd, waarin ook nog een andere hand dan de zijne zichtbaar is) van vóór den dood van prins Willem dagteekent, gewaagt hij op twee plaatsen van het gebeurde te Amsterdam. Op de eerste spreekt hij met evenveel verontwaardiging als aandoening over de in zijn oog jammerlijke gebeurtenissen. „Wie kan” (roept hij uit) „zonder tranen te plengen verhalen van den val eener zoo voorname stad,” en dan somt hij op wat alzoo te vermelden zou zijn en onder andere, „dat zooveel godvruchtige monniken, zooveel vrome priesters, zooveel achtbare magistraten, zooveel aanzienlijken in één woord, als in balling-

1) Het is opmerkelijk en geeft een denkbeeld van den aard der vervolging van de katholieken in de verschillende steden, dat Van Isselt, toen hij na het Geus worden van zijn vaderstad in 1579 ook werd uitgebannen, zich ging neerzetten — te Amsterdam, „in quo (exilio)”, schrijft hij, „decimum septimum jam annum sine magno taedio aut molestia dego” etc. Zie zijn *Historia sui Temporis*, p. 648.

2) „Monachos (quibusdam vulneratis, aliis graviter pulsatis) urbe ejiciunt; magistratum optimatesque catholicos, cum furore arreptos, ad mare trahunt, in naves coniectos exportari jubent, nulla honestate, pietate aut veneranda illorum canitie moti”, p. 601.

schap zijn weggevoerd" 1). Iets later beschrijft hij de toedracht iets breeder en drukt zich dus uit: „zij werden op schepen geworpen, de stad uitgevoerd en naakt aan den dijk gezet" 2). Wij zien, ook hij schijnt van geen boozer opzet dan van uitbanning te weten, want dat hij het verzwegen zou hebben, als hij er van geweten had, is niet te gelooven. En wat aan zijn getuigenis een bijzondere waarde doet hechten is, dat hij aan het eind zijner verzuchtingen nog gedenkt aan „zooveel meer ellende, die ik zelf gezien en voor een groot deel zelf ervaren heb" 3). Met deze getuigenissen stemt nog Buyck overeen, die in het begin van fragment A kortaf zegt „*ejecerunt*," 4); evenzoo en stilliger zelfs Dusseldorp, over wien straks.

Alle drie deze geschriften kent de heer Klönne en gebruikt hij, maar op zijn eigenaardige manier. Van Opmeer, die, gelijk een ieder weet, in 1595 overleden is, zegt hij (op het titelblad van het boek afgaande), dat „hij zijn *Martelaarsboek* in 1625 uitgaf" (blz. 38). Nog erger maakt hij het met Van Isselt. Uitweidende over het aantal van hen die uitgezet zijn, merkt hij op, dat „de latere geschiedvorschers . . . verzuimden het hoogst zeldzame werk van Michael ab Isselt te raadplegen, waarin . . . het getal der ballingen wordt aangegeven met de woorden: „48 e primariis civibus urbe exturbarunt, d. i.: 48 van de voornaamste burgers hebben zij uit de stad verdreven" (blz. 22). Inderdaad, zoo zegt Van Isselt op de aangehaalde bladzijde, maar — sprekende van een geheel ander voorval dan de uitzetting van 1578. Hij heeft het over de neerlaag, in Juni 1585 door de Staatschen bij Amerongen geleden, en over den schrik hun daardoor aangejaagd. „In blinde woede (zegt hij) koelden zij hun wrok op hun onschuldige katholieke medeburgers; de Amsterdammers verdreven terstond acht en veertig der voornaamste burgers uit de stad en ontwapenden de overige; te Amersfoort en op andere plaatsen gebeurde hetzelfde" (blz. 897). Daaruit nu leidt de heer Klönne af, hoe

1) „*Quis enim supremum quodammodo tantae Metropolis casum . . . quis tot religiosos monachos, tot honorabiles sacerdotes, tot gravissimos senatores, tot denique cives ac inquilinos ornatissimos in exilium quasi deportari . . . aliaque qualia et ipse miserrima vidi et quorum pars magna fui, recensendo temperet a lachrymis!*" p. 171.

2) „. . . indeque abstracti navibusque impositi atque oppido evecti nudi in aggerem expositi fuerunt," p. 175.

3) Delrio, t. III, p. 218 (Spaansche tekst, f°. 133 v°.) is slecht ingelicht, en wordt door Strada hoofdzakelijk gevolgd (t. II, p. 496 sq.).

4) Dat hij met *ejicere* niets meer bedoelt dan uitzetten, verdrijven, blijkt uit fragment D in fine, waar hij zegt: „non ego vos deserui, sed vos me deseruistis et eiecistis."

groot het getal der zeven jaren te voren uitgezette magistraatspersonen en geestelijken zal geweest zijn. Vreemd genoeg. En, even vreemd, over den aard dier gebeurtenis raadpleegt hij noch Isselt, noch Opmeer, noch het leven van Duncanus; maar wendt zich, om dien te leeren kennen, in plaats van tot hen tot pater Van Teylingen (geboren te Haarlem in 1587), die in zijn *Opcomste der Nederlantsche Beroerten* ¹⁾ een breedvoerig bericht aangaande het gebeurde van 1578 heeft ingelascht. „Volgens dezen auteur (zoo beweert de heer Klönne) moesten de vaartuigen in het IJ buiten den boom in den grond worden geboord” (blz. 4). Indien dit juist is en de heer Klönne waarlijk Van Teylingen nauwkeuriger dan Van Isselt gelezen heeft, moeten wij, ik erken het gaarne, de eer der uitvinding van het sprookje, die ik hem toe-kende, op den schrijver, dien hij aanhaalt, overbrengen. Maar — oordeel zelf. Wat zegt Van Teylingen? Het volgende: „Men wierp aen den Dam de wereldtsche Heeren in een schip ende de Geestelycke Heeren met de Minrebroeders in een ander schip, die allegader geene andere rekeninghe en maeckten, dan dat de meyninghe was, de schepen met hun allen buyten den boom in den grondt te booren.” Dus zoolang er onderscheid bestaat tusschen mijn voornemen en het vermoeden, dat een ander omtrent mijn voornemen heeft opgevat, blijft de heer Klönne de uitvinder van het sprookje en wordt Van Teylingen het niet. Integendeel Van Teylingen weerlegt terstond hetgeen de heer Klönne hem zeggen laat en vervolgt: „Doch sij lieten se varen enz.” Want wat anders beteekent dit „doch”, dan dat de vrees der ingescheepten gelukkig ongegrond bleek te zijn?

Dit neemt echter niet weg, dat ook Van Teylingen aanspraak mag maken op den naam van uitvinder en dat wij hem dien gaarne toekennen. Want hij is het, die ontdekt heeft dat de ingescheepten allen in doodsangst zaten. Hij is daartoe geraakt door eenvoudig op allen toe te passen hetgeen van een enkelen hunner verhaald werd in een anecdote, die ons Hooft bewaard heeft ²⁾.

1) Reeds in de eerste, te Munster verschenen uitgave van 1642 op blz. 101.

2) *Nederlandsche Historiën*, f°. 63. Van Teylingen heeft echter misschien zijn bericht niet aan Hooft ontleend. Immers is de voorrede van zijn boek gedateerd van 18 Augustus 1642, terwijl Hooft's *Historiën* zijn versehene tusschen den 5^{den} Juli (Hooft's Brieven, uitg. Van Vloten, n°. 8, 14) en den 29sten Augustus (zie n°. 819) van dat jaar. Evenwel verdient het opmerking, dat Hooft reeds in 1635 aan dat gezijn deelte van zijn geschiedverhaal genaderd was (zie n°. 5, 22). Zie over Van Teylingen en zijn boek: *Kroniek van het Historisch Genootschap*, Serie III, dl. III, blz. 108 en dl. V, blz. 110.

Volgens deze zou de zorgvuldige echtgenoot van den welbekenden oud-burgemeester Hendrik Dirks hem, toen hij aan boord stond te gaan, een paar schoone hemden hebben nagezonden, die hij echter aan het dienstmeisje, dat ze bracht, teruggaf, zeggende dat hij ze wel niet noodig zou hebben, „als die geen and're reekening maakte dan dat de meening was het schip met hen allen buiten den boom in den grondt te booren.” Ik laat die anecdote, die onbestaanbaar is met hetgeen Dusseldorp verzekert, in haar waarde ¹⁾. Ik wil alleen doen opmerken, dat Van Teylingen zich niet eens de moeite heeft gegeven om andere woorden te kiezen, dan die hij bij Hooft aantrof, en dat hij door eenvoudig „als die” te veranderen in „die allegader” een gewichtig feit voor de geschiedenis heeft gewonnen, waaruit verder met even weinig moeite de heer Klönne een nog veel gewichtiger heeft ontwikkeld. *Crescit fama eundo!* De anecdote zegt van één der schepelingen, dat hij er op rekende, dat de schepen in den grond geboord zouden worden. Daaruit maakt een geschiedschrijver op, dat alle schepelingen er op rekenden in den grond geboord te zullen worden. Waaruit een ander weer afleidt dat volgens diens getuigenis „de schepen in den grond moesten geboord worden”, dat er plan op bestond. Zoo vormt zich een overlevering.

Het verhaal van Van Teylingen, dat, al behelst het niet wat de heer Klönne er uit haalt, toch veel meer dan de berichten der tijdgenooten de ballingen als arme slachtoffers deed voorkomen, viel bijzonder in den smaak der latere katholieke auteurs en werd door den vikaris-apostoliek De la Torre in zijn *Relatio* ²⁾, door Van Heussen in zijn *Batavia Sacra* en door anderen meer herhaald, totdat de heer Klönne er het zijne aan toevoegde. Van Teylingen namelijk laat op het reeds aangehaalde nog dit volgen: „Doch sij lieten se varen van de Nieuwe-Brugh af na 't IJ toe ende soo na Diemersdijck ende verder” ³⁾, — wij weten reeds uit het levensbericht van Duncanus, dat zij bij de Lasarissen of Leprozen, binnen de tegenwoordige limieten der stad en even buiten de toenmalige poort, al aan land werden gezet, — „ende

1) In de anecdote staat tegenover de vrees van den oud-burgemeester de gerustheid van zijn vrouw, die hem de hemden zendt, natuurlijk in het vooruitzicht op verbanning.

2) *Relatio seu Descriptio status religionis catholicae in Hollandia* (overgedrukt uit het Archief van het Aartsb. Utrecht, dl. X en XI), blz. 52.

3) Zie de kaart van Cornelis Anthonisz. in Lelong's Reformatie, blz. 404/5.

dat sonder roer ende mast, op Godts genade." 1) Die laatste woorden geven inderdaad te denken. En de heer Klönne vormt er zich het denkbeeld uit van twee, van hun mast en hun roer ontdane schepen, zonder schipper, waarop de eerwaardige bejaarde lieden „het IJ werden ingejaagd" 2). Op een goed uitgevallen prentje zien wij dat denkbeeld afgeteekend: op een onmetelijke waterplas drijven twee booten, volgepropt met „acht en veertig" mannen, op Gods genade. Wij zien niet, maar hooren alleen in het proza van den heer Klönne, hoe die booten aan den St. Anthoniedijk „strandden", en „de priesters en raadsleden er nederknielden om God te danken voor de redding van hun leven" (blz. 5). Waarlijk het is onzen auteur gelukt, over de gebeurtenis een waas van belachelijkheid te verbreiden, die voor een oogenblik zou kunnen doen vergeten, dat de slachtoffers der omwenteling toch ons medelijden en beklag verdienen 3).

Terzelfder tijd ongeveer, waarop de *Amstelodamensia* het licht zag, verscheen het *Uittreksel uit Francisci Dusseldorpii Annales*, zeer ten onpas voor den heer Klönne; want met het tamelijk uitvoerige verhaal, dat daarin van de toedracht der Amsterdamse zaak gegeven wordt 4), en dat hoofdzakelijk hetzelfde is als hetgeen de oudere katholieke schrijvers verhalen, is niet alleen zijn uitvinding volstrekt onbestaanbaar, maar ook het „op Gods genade drijven" van Van Teylingen en die hem napraten. En dat verhaal verdient ernstige overweging, want zijn schrijver is althans in de gelegenheid geweest om goede berichten in te winnen. Toen de uitgezette oud-burgemeester Joost Buyck te Leiden kwam wonen 5), leefde daar de twaalfjarige Dusseldorp, en nog jaren lang daarna, met zijn moeder in een kring van

1) Hieruit maakt De La Torre „(Duncanus) navi impositus, mari ac ventis incerto eventui expositus", Van Heussen „navigio sine gubernaculo impositus incertoque mari ventisque expositus".

2) „De schippers stuurden de vaartuigen door de Oude en de Nieuwe Brug heen, tot aan de paalhuizen, daar sprongen zij af, en de schuiten dreven op Gods genade in den wijden vloed." Dichterlijke fantasie van den schrijver, blz. 4.

3) Nog gemakkelijker is de caricatuur, die onze schrijver op blz. 18 en volgende van „Oldenbarnevelt voor zijn rechters" ophangt. „Oldenbarnevelt (zoo hooren wij) had in Februari 1578 de minute der Satisfactie van Amsterdam mede onderteekend, en zijn rechtschapen gemoed verlangde niets anders dan de trouwe naleving van hetgeen hij met zijn naam had bezegeld. Aan de latere kuiperijen der trouweloosen deed hij niet mede", enz.

4) Blz. 156.

5) Volgens den gemeente-archivaris van Leiden, Mr. C. M. Dozy, in het huis, waarin Fruin het laatst gewoond heeft, op de Steenschuur. (N. v. d. R.).

geloofsverwanten, waarin wij moeten vermoeden dat ook Buyck zal zijn opgenomen; en zijn geheele leven door, totdat hij zijn *Annales* omstreeks 1618 te boek stelde, verkeerde hij met aanzienlijke katholieken, waaronder allicht eenige oog- of oorgetuigen van de Amsterdamsche omwenteling geweest zullen zijn. De anecdote, die ik hem ga navertellen, heeft althans al den schijn van afkomstig te wezen van een daarbij betrokken persoon. Toen de minderbroeders en verdere geestelijken in het voor hen bestemde vaartuig plaats zouden nemen, bemerkten zij dat er maar één schipper op was, en dat vonden zij niet toereikend om het naar de overzij te sturen, — met de topografie is de schrijver blijkbaar in de war — waarom zij een tweeden aannamen voor twaalf stuivers, maar toen bleek het dat geen der monniken geld bij zich had en moest een wereldlijk geestelijke van het gezelschap betalen. Hoe ongezoekt wordt ons hier meegedeeld, wat wij noodig hadden te weten, dat de schippers der gehuurde schepen wel degelijk aan boord waren, en dat het aan de ballingen vrijstond voor hun veiligheid verder naar eigen goedvinden te zorgen. Een andere anecdote, die later ook aan Hooft ter oore is gekomen, leert ons wat er van den doodsangst aan is, waarin de schepelingen volgens Van Teylingen verkeerden. Twee voorname oud-regenten, de ons reeds bekende Joost Buyck en Hendrik Dirks, hadden het over de kans op een nieuwen ommekeer te hunnen voordeele. „Maar,” zei Hendrik lachende, „wij hebben den kruiwagen vergeten, Joost.” Hij bedoelde: wij brachten in onzen tijd op het kussen die in onzen geest waren en geen anderen; onze plaatsvervangers zullen op hun beurt evenzoo doen en sluiten de onzen buiten. Dusseldorp doet opmerken, hoe die scherts getuigt van een goed geweten. Ongetwijfeld doet zij dit, maar zij bewijst evenzeer volkomen gerustheid van in ballingschap, en niet in den dood te gaan. Dusseldorp zegt dan ook uitdrukkelijk, dat zij volstrekt niet bevreesd en op hetgeen gebeurde sedert lang verdacht waren ¹⁾).

Mij dunkt, wij kunnen het hierbij laten: de lasterlijke betichting van prins Willem I, de Staten van Holland en de nieuwe regeering van Amsterdam is weerlegd en tot schande gemaakt

1) „Illi nihil territi, utpote qui hoc de longo praeviderant,” p. 157. Als dit juist is, en ik zie geen grond tot twijfel, kan de anecdote onmogelijk waar zijn, die Hooft f°. 63 ons overlevert. Zie hiervoor blz. 25, noot 2. Men houde echter in het oog, dat Hooft elders (uitg. 1642, f°. 571, uitg. 1677, f°. 578) zegt, dat de ingescheepten „ang voor argher, naemelyk te gronde boren” waren.

van hem, die ze had uitgedacht. Een studie, die ik, vergoelijkenderwijs, oppervlakkig heb genoemd, heeft de schijnbewijzen er voor geleverd aan een vindingrijk vooroordeel tegen al wat en al wie protestantsch is, zoo al niet in den tegenwoordigen tijd dan toch zeker in den tijd der omwenteling. Van booswichten, gelijk de schrijver zich die mannen denkt, is het afschuwelijkste te onderstellen. Dat hij waarlijk met zulk een ergdenkend vooroordeel is behept, heb ik ten slotte den lezer nog te toonen. Ik kan met een paar aanhalingen uit de *Amstelodamensia* volstaan; hoor slechts:

„Waarom de protestanten, toen zij zich onze kathedralen toe-eigenden, het H. Kruis stuk sloegen, Christus en Zijne heilige Moeder en alle Heiligen er uit joegen, maar de duivels aan de sluitsteen en koorstoelen als welkome gasten rustig lieten zitten, begrijp ik niet” (blz. 197). Dat is niet rondborstig gesproken. De schrijver meent het wel degelijk te begrijpen; dat bewijst zijn tusschenzin „als welkome gasten”. Ten overvloede kan men dezelfde opmerking bij Dusseldorp terug vinden, en daar met de openlijke verklaring er bij, dat de protestanten den duivel op zijn plaats in de kerk en in eere hielden, omdat zij kinderen en slaven des duivels zijn ¹⁾. Dezelfde Dusseldorp verhaalt verder ²⁾, dat ketters, die een Christus aan het kruis gebroken hadden, de twee dieven daarentegen ongeschonden lieten. Ook hiervan geeft ons onze schrijver de weerga. „De priesters der beide Amsterdamsche parochiën” (zegt hij) „moesten het weerloos aanzien, dat van heinde en verre onder vele gelukzoekers allerlei gespuis herwaarts trok, om aan den zegen der Hervorming deelachtig te worden. Want de afschaffing van het zevende gebod, waarmede allerwegen de invoering der Hervorming gepaard ging, schonk aan de nieuwe secte een geheel eigenaardige en sterk werkende aantrekkelijkheid, waardoor het getal der belanghebbenden aanmerkelijk werd vermeerderd” (blz. 10). Het zevende gebod. De gereformeerde lezer, die de tien geboden van zijn vingers kan aflezen, zou allicht in den waan geraken, dat dus volgens den heer Klönne de echtbreuk bij het invoeren der Hervorming werd veroorloofd. Maar dat zegt hij niet. De katholieken tellen de geboden anders dan de gereformeerden en noemen zevende gebod wat voor dezen het achtste is. Het is dus het verbod van te stelen, dat, naar het openlijk beleden gevoelen

1) Inleiding op de uitgaaf van de Annales, blz. XXXIV.

2) P. 20.

van den heer Klönne, allerwege waar de Hervorming werd ingevoerd als afgeschaft beschouwd is geworden. Al moge dat gevoelen, van hem, voor recht verstand van de geschiedenis der Hervorming van geen belang wezen, om hem en zijn geestverwanten te leeren kennen verdient het toch te worden opgemerkt.

*(Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch
Genootschap, dl. XVI.)*

N A S C H R I F T 1).

Dat onder onze katholieke landgenooten de geschiedvorsching tegenwoordig in omvang en degelijkheid gestadig vooruitgaat, en bijgevolg hun geschiedschrijvers ook naar een billijker, zool niet een onpartijdige, voorstelling van het gebeurde in den Reformatietijd streven, is een feit, dat wij met blijdschap waarnemen en, wanneer er aanleiding toe bestaat, gaarne erkennen. Ongelukkig echter komen er op den regel nog maar al te veel uit-

1) Vroeger verschenen onder den titel „Een proeve van averechtsche geschiedschrijving”, naar aanleiding van Amstelodamensia. Antwoord aan Dr. R. Fruin, door B. H. Klönne, Amsterdam 1896, welk geschrift Fruin reeds in den Nederlandschen Spectator van Februari 1896 den volgenden brief had doen plaatsen :

„In het artikel, dat Gij (in uw no. 4 van dezen jaargang) aan het Antwoord aan Dr. R. Fruin van den heer Klönne hebt gewijd, komt een gezegde voor, waarmee ik mij niet kan vereenigen, op grond van hetgeen ik hier, met uw verlof, even uiteen wil zetten.

Gij zegt: „Het eenige wat uit het betoog (van den heer Klönne) blijkt, is dat pastoor Buyck op den 25sten Mei, en wellicht ook op den 26sten — den dag der uitzetting — te Amsterdam was.”

Mij daarentegen dunkt het, dat dit volstrekt niet uit het betoog gebleken is. Het zou er uit gebleken zijn, indien de heer Klönne had kunnen verzekeren, dat het kerkgebruik, waarop hij zich beroept en volgens hetwelk „des Zondags op den preekstoel aan het volk bekend wordt gemaakt, welke feesten in den loop der week zullen voorkomen en welke verplichtingen het alsdan te vervullen heeft”, van zoo dwingenden en uitsluitenden aard is, en in den tijd van Buyck reeds was, dat het verbiedt en verhindert een reeks van leerredenen, als hij, Buyck, en Duncanus zich voorgenomen hadden in de octaaf van het H. Sacrament uit te spreken, reeds vroeger, acht of veertien dagen b.v. vóór den Zondag die de Sacramentsweek opent, van den preekstoel af te kondigen. Want dan zou de afkondiging, die Buyck zegt gedaan te hebben, op geen anderen dag dan den 25sten Mei geschied kunnen zijn. Maar zooveel heeft de heer Klönne niet verzekerd en kon hij ook niet verzekeren, want het zou in strijd

zonderingen voor, en niet zelden worden wij nog geërgerd door een uit vooroordeel verwrongen voorstelling der feiten of een roekeloze aantijging van misdadige bedoelingen en drijfveeren aan de stichters van onze protestantsche republiek en aan prins Willem van Oranje inzonderheid. Meestal is het zaak, wanneer de auteurs van diergelijke opstellen X. heeten of in het geheel geen naam voeren, dat geschrijf maar onopgemerkt te laten en zwijgend aan de vergetelheid, waarin het weldra van zelf verzinkt, over te leveren. Maar van tijd tot tijd, indien de schuldige zich noemt en iemand blijkt te zijn, die aan zijn maatschappelijke of kerkelijke betrekking eenig gezag ontleent, schijnt het toch raadzaam zijn betoog eens te ontleden en, als in een afschrikkend voorbeeld, aan te toonen, langs welken verwonderlijken gedachtengang het, van verkeerd begrepen schijnbewijzen uitgaande, tot de meest verrassende en tevens meest onjuiste uitkomsten geraakt.

Zoo heb ik een half jaar geleden met een opstel van den heer B. H. Klönne, pastoor in het Begijnhof te Amsterdam, over het Geus-woorden van de stad zijner inwoning in het jaar 1578 gehandeld. Welk een geest dien schrijver bezielt en met welke oogen hij de geschiedenis van den tijd, dien hij beschrijven wil, beschouwt, kan het spoedigst en het zekerst blijken uit twee zijner uitspraken, die ik liefst in zijn eigen woorden wil aanhalen. „De priesters der Amsterdamsche parochiën” (zegt hij) „moesten het weerloos aanzien, dat van heinde en verre onder vele gelukzoekers allerlei gespuis herwaarts trok om aan den zegen der Hervorming deelachtig te worden. Want de afschaffing

met de waarheid zijn geweest. Ik durf zoo stellig spreken op gezag van een geacht Rooms-katholiek geestelijke, zeer ervaren in het ritueel zijner Kerk, volgens wien, ja, thans het gebruik is gelijk de heer Klönne het beschrijft, maar nog bewezen zou moeten worden dat het in de dagen van Buyck ook reeds zoo geweest is, en buitendien nog heden ten dage bijzonder belangrijke kerkelijke verrichtingen soms al vroeger, vóór den eersten dag der week waarin zij zullen plaats hebben, worden aangekondigd. Onder welke categorie voorwaar in 1578 te Amsterdam een reeks van leeredenen viel over het toen zoo gewichtige onderwerp van het Heilige Sacrament. Wanneer, op 25 Mei of vroeger, Buyck de bewuste leeredenen heeft aangekondigd, is dus met onze gegevens niet uit te maken; en daarom heb ik dan ook, in mijn inleiding tot Buyck's Aanteekeningen opgemerkt, dat Buyck waarschijnlijk kort voor, maar misschien ook eerst onmiddellijk na den dag der uitzetting, de stad verlaten zal hebben. Zeker heb ik het alleen genoemd, dat hij eigenwillig is heengegaan en niet door de Geuzen is uitgezet.

Ik vlei mij, waarde Spectator, dat ook gij bij nader inzien tot deze uitkomst zult geraken. En hiermee vaarwel”.

van het zevende gebod „[gij zult niet stelen]”, waarmede allerwege de invoering der Hervorming gepaard ging, schonk aan de nieuwe secte een geheel eigenaardige en sterk werkende aantrekkelijkheid, waardoor het getal der belanghebbenden aanmerkelijk werd vermeerderd.” Om deze karakterteekening der Hervorming te voltooien voegt de heer Klönne er elders nog het volgende aan toe. „Waarom de protestanten, toen zij zich onze kathedralen toeëigenden, het H. Kruis stuk sloegen, Christus en Zijne heilige moeder en alle Heiligen er uit joegen, maar de duivels aan de sluitsteen en koorstoelen *als welkome gasten* „(ik cursieveer)” rustig lieten zitten, begrijp ik niet.”

Met zoo sterke vooringenomenheid gewapend, is het den heer Klönne gelukt in de invoerders dier hatelijke Hervorming in Amsterdam een diepte van boosheid te peilen, die aan al zijn voorgangers, ook aan de vinnigste vijanden, verborgen was gebleven. Hij heeft de ware reden ontdekt, waarom de afgezette regenten, benevens eenige priesters en monniken, juist te scheep naar buiten de stad zijn gevoerd. Het zal namelijk oorspronkelijk het plan zijn geweest, hen in het IJ te doen verdrinken. Dat dit plan niet ten uitvoer is gelegd, moet erkend. Ontkend kan het niet worden dat de ingescheepten even buiten de poort weer behouden aan wal zijn gestapt. Waaraan dit toe te schrijven? Onze auteur kan er slechts naar gissen. „Misschien ontzong den lasthebbers de moed om aan zooveel eerwaardige en aanzienlijke mannen op eenmaal een gruwelijken moord te plegen. Misschien ook hadden de lastgevers, die zich op het kussen drongen, ter elfder ure het bevel ingetrokken, wijl zij anders het kostbaar voorwendsel verloren, dat op hun geweten geen bloedschuld kleefde en zij, als Pilatus, hunne handen in onschuld konden wasschen.”

Uit hoofde zoowel van de waardigheid, die de aanklager bekleedt, als om het gruwelijke van zijn aanklacht tegen zooveel waardige mannen, de eerste hervormde regenten van de hoofdstad en, als hun medeplichtigen, de Staten van Holland en den prins van Oranje, kwam het mij plichtmatig voor, het ijdele en ongerijmde van zijn verdichtsel in het licht te stellen. Ik deed het in de *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap*, deel XVI en meen mij te mogen vleien in mijn toeleg geslaagd te zijn en doel te hebben getroffen. Maar uit den aard der zaak ontbrak er toch nog iets aan de zekerheid van mijn weerlegging. Men kon niet weten, wat de schrijver nog tot verdediging van zijn gevoel en tot ontzenuwing van mijn tegen-

spraak zou kunnen aanvoeren. Eerst als hij repliceerde zou dat blijken. Gelukkig heeft hij ons dezer dagen wat wij behoefden geleverd: hij heeft geantwoord, en wel na een half jaar gewacht te hebben. Wij mogen ons dus verzekerd houden, dat wij hier de voldragen vrucht van een volstrekt niet overhaast nader onderzoek voor ons hebben, en dat hetgeen de schrijver nu nog niet gevonden of uitgedacht heeft, voor hem wel onvindbaar zal blijven. Met voldoening vraag ik dan ook thans aan den lezer, die van mijn vorige weerlegging mag hebben kennis genomen: *audi et alteram partem*; hoor wat de heer Klönne tegen mijn bedenkingen weet in te brengen.

In antwoord op zijn beweren, dat de aanleggers van het plan van uitzetting uit de stad *steeds* verdacht waren gehouden van het niet alleen op de verwijdering, maar ook op het leven van de ballingen te hebben gemunt, had ik gezegd, dat dit niet zoo was; dat hij, Klönne, het eerst, en niemand ooit vóór hem, zulk een verdenking had uitgesproken. Thans, in zijn antwoord, laat hij die tegenwerping in haar waarde en beroept zich op geen enkelen zegsman van voorheen. Daarentegen (zoo had ik verder beweerd) hebben alle katholieke tijdgenooten, om van de protestantsche niet te spreken, die over het gebeurde geschreven hebben, ten duidelijkste getoond, door van die beschuldiging niet te reppen, dat zij er niets van wisten, niets van vermoeden. Immers zij verfoeiden dat gebeurde van ganscher harte en stelden het op het verfoeilijkste voor; verborgen zouden zij het waarlijk niet gehouden hebben, indien zij in staat waren geweest om iets nog veel afschuwelijkers te onthullen. In het bijzonder op het verhaal van Hezius, een boezemvriend van een der uitgezette personen, den pastoor Duncanus, en diens levensbeschrijver, alsmede op het verhaal van een anderen vriend en stadgenoot van denzelfden, Van Isselt, vestigde ik de aandacht, omdat wij ons verzekerd mogen houden, dat, als Duncanus iets van een moordplan vernomen of vermoed had, hij het dan dien vrienden zonder twijfel zou hebben meegedeeld, en dezen op hun beurt het in hun geschriften wereldkundig zouden hebben gemaakt.

Wat heeft hierop de heer Klönne te repliceeren? Eenvoudig dit. „De heer Fruin merkt op, dat de drie schrijvers, welke in dien tijd leefden, Opmeer, Hezius en Van Isselt ¹⁾, zwiigen

1) De heer Klönne had er als vierden en vijfden Buyck en Dusseldorp behooren bij te voegen.

omtrent het bestaan van een moorddadig plan, en dat zij dat niet gedaan zouden hebben als zij er kennis van hadden gedragen. Alles volkomen waar. Die schrijvers zullen het denkelijk niet geweten hebben, of, zoo zij al eenig kwaad vermoeden koesterden, daarin geen voldoende grond bezeten hebben om van het feit te gewagen. Maar wie zich over die stilzwijgendheid van tijdgenooten verwondert, houdt geen rekening met de bestaande omstandigheden. . . . Niet zelden blijft het geheim voor tijdgenooten met een dichten sluier omhangen, totdat geheel onvoorziene omstandigheden een lichtstraal werpen in de stikdonkere vergaderzaal der rotgezellen."

Slechts ter loops doe ik opmerken, dat het thans erkende zwijgen der tijdgenooten kwalijk te rijmen is met de vroeger beweerde gestadigheid der verdenking, waaronder de beleiders der uitzetting zouden gelegen hebben. Evenzoo dat die zwijgende tijdgenooten meteen goede vrienden waren van sommige uitgezette. Maar met aandrang vraag ik: welke zijn „die geheel onvoorziene omstandigheden”, die na het uitsterven der tijdgenooten een lichtstraal hebben geworpen op de geheime beraadslaging der rotgezellen, zoodat wij er thans bij zien kunnen, dat zij waarlijk een moorddadig plan smeedden? Te vergeefs zal de lezer in het vroegere en latere geschrift van den heer Klönne naar eenig antwoord op die vraag omzien, naar eenige aanduiding, welke ook, van de onvoorziene omstandigheden, waarop hij het oog mag hebben. En natuurlijk; want die omstandigheden bestaan niet, ik durf het te verzekeren; zij worden pour le besoin de la cause eenvoudig ondersteld.

Hoe de heer Klönne waarlijk aan zijn uitvinding gekomen is, weten wij daarentegen met zekerheid. Ik heb het in mijn wederlegging aangewezen en in zijn antwoord spreekt hij mij op dit punt niet tegen.

De eerste aanleiding heeft de anecdote gegeven, die Hooft in zijn *Historiën*, 64 jaren na het gebeurde uitgekomen, mededeelt. Een der uitgezette regenten zou een paar schoone hemden, die hem bij zijn sloop gaan door zijn vrouw werden toegezonden, hebben afgewezen, omdat hij ze wel niet behoeven zou, „als die geen andere rekening maakte dan dat de meening was het schip met hen allen buiten den boom in den grond te boren.” De waarschijnlijkheid of onwaarschijnlijkheid der anecdote kunnen wij thans in het midden laten. Zeven jaren later ¹⁾, in 1649,

1) Vgl. echter noot 2, blz. 25, hiervoor. (N. v. d. R.)

veroorloofde zich een katholiek schrijver van geen gezag, dien Dr. Nuyens zelfs den naam van geschiedschrijver niet waardig keurt, den angst van dien eenen regent aan al zijn lotgenooten tevens toe te kennen, en met een geringe wijziging der woorden van Hooft, te zeggen, dat zij „*allegader* geen andere rekening maakten dan dat de meening was *de schepen* met hen allen buiten den boom in den grond te boren.” Dat Van Teylingen inderdaad op die gemakkelijke wijze, door eigendunkelijk te generaliseeren hetgeen Hooft van een enkelen had verhaald, aan zijn bericht is gekomen, geeft de heer Klönne thans toe, maar hij vindt den man er ook volkomen toe gerechtigd. „Hoezeer het geen betoog behoeft” (zegt hij) „dat het spreekwoord *ex uno disce omnes* niet zelden tot verkeerde besluiten aanleiding geeft, meen ik evenwel dat het op het onderhavig geval zijne toepassing niet mist. Het geldt hier mannen, die allen in dezelfde omstandigheden verkeerden en in hetzelfde lot deelden . . . Allen kenden den aard der mannen in wier macht zij zich bevonden. Bij zooveel en zoo volkomen overeenstemming van waardigheid, lotsbestemming en omstandigheden acht ik het redelijk ook tot een zelfde overtuiging te besluiten.” Dus heeft de heer Klönne nooit opgemerkt, dat in een gezelschap niet allen zwaartillend of allen luchthartig gestemd plegen te zijn, maar dat juist ten opzichte van den angst voor gevaren het onderscheid bijzonder groot is. Doch dit daar gelaten. Laten wij eens met Van Teylingen en den heer Klönne aannemen, dat allen zonder onderscheid gevreesd hebben, dan blijft het toch nog altijd de vraag, of het gevaar, waarvoor zij vreesden, een wezenlijk dan wel een denkbeeldig gevaar is geweest. De heer Klönne acht die vraag volstrekt overbodig. „De ballingen behoorden immers niet tot de kinderen of onnoozelen; het waren raadsleden en oud-burgemeesters der stad: als zij de overtuiging bezaten den dood te zullen vinden, hebben zij die overtuiging niet uit de lucht gegrepen; . . . als zij zich overtuigd hielden den dood te gemoet te gaan, zullen zij daarvoor hun goede redenen hebben gehad.” Ongetwijfeld zullen zij, indien het namelijk waar is dat zij vreesden, redenen hebben gehad om te vreezen ¹⁾. Maar men kan de beste redenen hebben om te vreezen voor een gevaar, dat toch inderdaad niet bestaat.

1) Toen Fruin deze bladzijde schreef, had hij nog evenmin als de heer Klönner opgemerkt, wat Hooft op de in de noot op blz. 28 hiervoor door hem vermelde plaats, heeft medegedeeld (N. v. d. R.)

Wij willen aan Van Teylingen zelve vragen, wat hij van dat gevaar denkt. Zijn antwoordt luidt, dat het, Goddank, niet wezenlijk was. Zij dachten niet anders, zegt hij, dan in den grond geboord te zullen worden; „doch zij (hun vijanden) lieten hen varen van de Nieuwe brug af naar het IJ toe en zoo naar Diemerdijk en verder.” Het woordje „doch” staat hier immers om aan te toonen, dat hetgeen volgt in tegenstelling verstaan moet worden met hetgeen voorafgaat: zij vreesden, doch hun vrees werd niet verwezenlijkt. Dat is de zin van hetgeen Van Teylingen zegt, en zoo moet het ook verstaan zijn door twee geachte katholieke schrijvers, De la Torre en Van Heussen, die wel een andere bijzonderheid aan zijn verhaal ontleenen, maar niet deze, hoewel zij van bijzonder gewicht zou geweest zijn, indien niet aangenomen had moeten worden dat de vrees, die aanvankelijk gekoesterd werd, door de uitkomst beschaamd was.

Ook alleen in geval Van Teylingen dit er mee bedoeld heeft, indien hij slechts heeft willen zeggen, dat de schepelingen voor hun leven vreesden, totdat zij behouden aan land waren gestapt, wordt hij niet wederlegd door het zwijgen over die vrees van zijn voorgangers, tijdgenooten van het gebeurde. Dezen toch konden dan daarover, als over een zaak van geen groot belang, het zwijgen bewaren. Had hij daarentegen gezegd hetgeen de heer Klönne uit zijn woorden wil afleiden, dat het vermoeden van een tegen hen gesmeed moordplan, ook na hun behouden aankomst, bij de schepelingen was blijven voortbestaan, dan zou hij ons moeten verklaren, hoe het mogelijk was, dat Duncanus, om dezen bepaaldelijk te noemen, dat gruwelijk vermoeden nooit aan zijn vrienden heeft geopenbaard, of dat die, indien hij er hun van gesproken had, het in hun geschriften niet ruchtbaar hebben gemaakt.

En nu het moordplan zelf. Dat de heer Klönne de invoerders der Hervorming, die volgens hem beginnen met het gebod: gij zult niet stelen, af te schaffen, en verder in hun kerken geen andere afbeeldingen dulden dan die van duivels, als welkome-gasten, tot zulk een gruwelijke misdaad, het baldadig vermoorden van veertig of vijftig achtbare mannen van rang en aanzien, niet te goed acht, laat zich begrijpen. Maar hij had toch moeten bedenken, dat zij geen dollemannen waren, die aan hun blinden moordlust het onmiskienbaar belang van hun zaak en hun partij plachten op te offeren. En wat dolzinnigers en voor hen zelf

verderfelijkers had in hun brein kunnen oprijzen dan het bedrijven van zulk een gruwelstuk? Ik kan hier den heer Klönne terecht wijzen met zijn eigen opmerking. Als reden, waarom het plan niet ten uitvoer zou zijn gelegd, oppert hij zelf, dat „de lastgevers misschien ter elfder ure het bevel hadden ingetrokken, wijl zij anders het kostbaar voorwendsel verloren, dat op hun geweten geen bloedschuld kleefde en zij, als Pilatus, hunne handen in onschuld konden wasschen.” Best. Maar waarom zou die bedenking, die zoo voor de hand ligt, die zoo in het oog springt, eerst ter elfder ure bij hen zijn opgerezen? Zij moet van den aanvang, van het eerste uur af, hun voor den geest hebben gestaan; en, al was hun hart zoo boosaardig als de boosheid van den heer Klönne het zich denkt, het schrandere verstand, dat hij hun wel niet zal ontzeggen, zou hen tegen het ontijdig lesschen van hun bloeddorst terstond hebben gewaarschuwd.

Ziedaar het voornaamste besproken van hetgeen de uitgebreide brochure van den heer Klönne in antwoord op mijn tegenwerpingen bevat. Een en ander is niet zonder waarde. De schrijver ontkent niet, dat niemand vóór hem van het moordplan heeft gewaagd. Hij geeft toe, dat de katholieke tijdgenooten er niet alleen van zwijgen, maar ook toonen er niets van te weten. Wel tracht hij dit te verklaren uit het algemeene feit, dat niet zelden voor de tijdgenooten was verborgen gebleven, hetgeen naderhand door onvoorziene omstandigheden aan het licht kwam; maar dat dit ook bepaaldelijk ten opzichte van het moordplan gebeurd zou zijn, tracht hij zelfs niet aan te toonen. Hij geeft verder toe, dat Van Teylingen, iemand zonder gezag, de eerste is die beweert, dat de uitgezette personen niet anders verwachtten dan met hun schepen op het IJ in den grond geboord te zullen worden, en hij erkent mede, dat Van Teylingen tot dit zijn naricht gekomen is door eenvoudig van allen aan te nemen hetgeen van één hunner in een anecdote, door Hooft geboekt, verhaald werd. Eindelijk erkent hij ook, dat hij zelf het is, die bij bloote gevolgtrekking tot het besluit is gekomen dat, wanneer allen vreesden in den grond geboord te zullen worden, zij daartoe gegronde reden zullen gehad hebben, en dat dus inderdaad het plan zal hebben bestaan, al is het ook om deze of gene reden niet ten uitvoer gelegd. Zoover zijn wij dus door de discussie nu gevorderd, en zelfs nog iets verder. Op twee plaatsen namelijk verklaart de schrijver met nadruk, dat hij in zijn vroeger opstel het moordplan niet als zeker, slechts als hoogstwaarschijnlijk had

voorgesteld. Alhoewel hij in den aanvang van dat geschrift, op de eerste bladzijde reeds, zonder eenig voorbehoud had geschreven, dat „de magistraat van Amsterdam, de voornaamste geestelijken en de kloosterlingen van het Grauw-monniken-convent op twee schuiten het IJ waren ingejaagd, om er den dood tegemoet te gaan.” Van zijn verklaring zou ik echter, zonder al te nauw op haar meerdere of mindere juistheid te letten, gaarne acte hebben genomen, als van een eerste toenadering, ware het niet dat de schrijver, helaas, weer elders volhoudt, dat „het banvonniss (over de uitgezeten geveld) tevens als een doodvonniss mag beschouwd worden.”

Ook waagt hij in zijn antwoord nog een bescheiden poging om deze uitspraak, zoo al niet te bewijzen, dan toch nog waarschijnlijk te maken dan zij reeds was. Hierbij komt het eigenaardige van zijn redeneertrant weer zoo treffend aan het licht, dat ik niet kan nalaten zijn eigen woorden, met weglating alleen van het overtollige, hier aan te halen.

„In de Rapiamus van Tresorieren (zegt hij) komt de volgende post voor . . . „twee schipperen betaelt die die vorighe Regierderen ende graewe Monnicken uitvoerden . . .” Vooral verdient het onze aandacht, dat hier niet wordt vermeld, waar die schippers hun last hebben heengebracht. Het gold toch als een vaste regel, dat de Thesauriers, reisgeld uitkeerende, op hunne rekening de plaats der bestemming vermeldden. Volgens dien regel hadden zij dan ook behooren te schrijven: twee schipperen betaelt, die die vorighe Regierderen ende graewe Monnicken *naar den Diemerdiijk* of *naar den St. Antonidijk* of *buiten de Lasarissen* voerden. Maar die eindbestemming ontbreekt. Of zou misschien de lastgeving zoo ver niet gestrekt hebben? Moesten de schippers hunne schuiten enkel en alleen *uitvoeren*, buiten de stad voeren, en ze dan verder aan wind en golven ten prooi geven?”

Is dit betoog niet karakteristiek voor den aard der geschiedvorsching van onzen auteur en verdient deze niet de averechtsche te heeten? Het gezond verstand zegt, dat bij het opmaken van een rekening dáárvoor hoofdzakelijk te zorgen is, dat elke post volkomen duidelijk geformuleerd worde, zoodat geen misverstand mogelijk zij. In den regel zal dit ten opzichte van reisgeld het best geschieden als gezegd wordt, wie gereisd heeft en waarheen. Maar in dit geval, waarbij het slechts te doen was geweest om de ballingen buiten de stad te voeren, zou het opgeven van de landingsplaats een noodelooze en nuttelooze omslachtigheid zijn

geweest. Wie zich verwonderd betoont, haar in dezen post niet vermeld te vinden, zoekt knopen in de biezen. En wie zich verbeeldt dat de ontwerpers van het moordplan te nauwgezet van geweten waren om, in strijd met de waarheid, in een rekeningspost een plaats van bestemming te noemen, die zij den schippers niet hadden aangewezen, heeft van het gedichtsel van 's menschen geweten al een zonderling begrip.

Volgens dezelfde methode, dat wil zeggen, door de muggen uit te zuigen en de kemels door te zwelgen, komt de schrijver in de brochure opnieuw tot de uitkomst, vroeger in zijn opstel al betoogd, dat pastoor Buyck mede tot de uitgezette geestelijken behoord heeft. Wel wordt Buyck onder dezen door geen der katholieke tijdgenooten vermeld, en zegt hij zelf, in zijn Aanteekeningen, niet het allerminste van zijn uitzetting, ja betuigt hij integendeel dat hij uit de stad is weggegaan als Loth weleer uit Sodom, zonder dat men hem daarom echter mag nageven zijn gemeente te hebben verlaten, daar hij veeleer door zijn ongehoorzame gemeente verlaten werd: maar dat alles kan den heer Klönne niet overtuigen. Immers Buyck zegt ergens, dat nevens den magistraat en de grauw-Monniken de *voornaamste* der geestelijken werden uitgeleid, en onder de voornaamste behoorde toch hij buiten twijfel. Ook zegt hij op een andere plaats, dat hij door de wankelmoedige katholieke regenten *met de stad* is verraden. Bovendien Van Teylingen en die dezen naschrijven verzekeren allen, dat hij in het lot van Duncanus gedeeld heeft. Bewijs genoeg: de muggen wegen zwaarder dan de kemels.

Wat er meer in de brochure voorkomt, grootendeels door spijt over mijn weerlegging ingegeven, vereischt van mij geen tegenspraak. Alleen nog dit. De heer Klönne maakt zich bitter vroolijk over een drukfout, die ik heb laten staan: *caule* voor *Saule*. Gaarne maak ik hem op een tweede opmerkzaam, die eveneens stof tot vroolijkheid kan geven. Elders zeg ik, dat Van Teylingen in 1581 geboren is. Alsof het niet vast stond, dat hij geboren is in 1587!

(*De Gids*, 1896, dl. I, blz. 352 vlg.)

OVER EENIGE ZIEKTEN VAN PRINS WILLEM I.

UIT DE AANTEEKENINGEN VAN ZIJN LIJFARTS PIETER VAN FOREEST.

(1886.)

Men behoeft juist niet in de archieven en onder nog niet gedrukte papieren te snuffelen, om berichten aan te treffen, waarvan de geschiedenis verzuimd heeft gebruik te maken. In de bestoven folianten onzer bibliotheken is ook nog wel iets te ontdekken, dat tot op heden aan de aandacht der navorschers was ontsnapt. Meermalen had ik het genoegen hiervan een proeve te leveren. Dezer dagen werd ik er op nieuw toe in staat gesteld. Een geneeskundige, die zich veel met de geschiedenis van zijn vak in Nederland heeft bezig gehouden, de heer J. W. Cloots te Zaandam, had de goedheid mij opmerkzaam te maken op de vele bijzonderheden van historischen aard, die in de *Observationes medicinales et chirurgicales* van den eens beroemden en thans bijna vergeten Petrus Forestus verscholen staan ¹⁾. Op zijn aanwijzing verschafte ik mij het lijvige werk, dat te Leiden in de Akademische Bibliotheek niet eens volledig voorhanden was, en zette mij aan het doorbladeren. Wat ik er van historischen aard in aantrof, was meer dan genoeg om mij voor de genomen moeite te beloonen. De lezer moge zelf oordeelen, want ik wil hem, althans het voornaamste van wat ik gevonden heb, mededeelen.

Petrus Forestus, Pieter Van Foreest, uit Alkmaar, leefde in een merkwaardigen tijd, rijk aan nieuwigheden op elk gebied en in zoover met onze eigene eeuw te vergelijken. Hij werd in of

1) Petri Foresti Opera omnia. Frcf. 1660. in f°. Over hem en zijn geschriften bestaat een Academisch proefschrift van G. H. E. Ludeking, Brielae 1848. Zijn portret door Goltzius staat voor zijn tractaat: De incerto, fallaci urinarum indicio. L. B. 1589, in f°.

omstreeks 1522 geboren ¹⁾, kort nadat Karel V keizer was geworden en zijn rijksdag te Worms gehouden had. Hij overleed in 1597, toen in zijn vaderland op de puinhoopen der aloude monarchie de Republiek der Vereenigde Nederlanden gevestigd was en de gereformeerde Kerk de Rooms-katholieke in de alleenheerschappij had vervangen. Zijn beste levensjaren bracht hij te Delft door, in het brandpunt der politieke beweging, en, al nam hij daaraan zelf geen deel, als geneesheer kwam hij met de invloedrijkste mannen van allerlei stand en richting in aanraking. Tot op 1572 verkeerde hij met de koningsgezinde en katholieke regenten en raadsheeren ²⁾, naderhand met de leiders van het verzet, doch eveneens met de tehuis gekeerde glippers. Hij behandelde bij zware ziekten prins Willem zelven en mannen als Philips, graaf van Hohenlo, den uitgeweken keurvorst van Keulen, Adriaan van der Myle, de gravinne van Culemborg en meer anderen van hun partij, doch aan den anderen kant bleef hij bij de De Huyters en Pieter Opmeer en hun geestverwanten praktiseeren. Zooveel wij uit den toon zijner geschriften mogen opmaken, behoorde hij tot de middenpartij der libertijnen, en berustte hij in de veranderingen op kerkelijk en staatkundig gebied, meer dan dat hij ervoor ijverde. Van zijn ouderen broeder, Nanning, dien hij meermalen met hoogachting en toegenegenheid vermeldt, den pensionaris van Alkmaar tijdens het beleg en den schrijver der *Narratio brevis obsidionis*, was hij dus geen geestverwant. Zijn karakter stemde met den aard van zijn beroep overeen en hield hem vrij van alle partijschap. Hij ijverde tegen niemand dan tegen de kwakzalverij van zijn tijd, de empirici, uroscopi en diergelijken.

Hij was voor geneesheer door de natuur bestemd, maar zijn vader had aanvankelijk andere plannen met hem voor en wilde een rechtsgeleerde van hem maken ³⁾. Met dit doel werd hij naar Leuven gezonden, doch hij kon in het hem opgedrongen vak geen smaak krijgen, hij gevoelde zich tot de geneeskunst veel sterker aangetrokken. Eindelijk, door voorspraak van den beroemden

1) Zijn vader heette Jordanus (Obs. I. III, obs. 31), zijne moeder Margaretha Nannia (Obs. I. VI, obs. 4). *Margaretha Nanning's achter 15 eizers*

2) Hij noemt (Obs. lib. XXIX obs. 6, eigenlijk obs. 4) „Corn. Zasium, dominum de Rijswijk, praesidem Hollandiae” zijn Maecenas. Zasius is een drukfout voor Susius.

3) Zie de opdracht zijner *Observationes* „Consulibus et Senatui Populoque Delphensi”, waarin hij zijn levensloop tot 1584 toe zakelijk beschrijft. — Over de verschillende medici uit zijn geslacht spreekt hij I. XX, obs. 11.

latinist Petrus Nannius, die te Leuven doceerde, verwierf hij van zijn vader vergunning om zijn lust te volgen en van studievak te veranderen. Nu maakte hij snelle vorderingen. Na vier jaren de theorie aan de hoogeschool beoefend te hebben, was hij er in doorkneed en maakte hij zich op weg om, naar de loffelijke gewoonte van die dagen, buiten 's lands zijn opvoeding te gaan voltooien en zich met de gewoonten, met de leer- en geneeswijzen van andere volken vertrouwd te maken. Het eerst hield hij zich te Bologna op, waar hij den 29sten November 1543 tot doctor werd bevorderd ¹⁾; van daar begaf hij zich naar Padua en vervolgens naar Rome. Overal vond hij landgenooten, hetzij reizende studenten gelijk hij zelf, hetzij gevestigde geneesheeren. Met vriendelijke ingenomenheid maakt hij, zoo vaak het te pas komt, van dezen en genen gewag ²⁾. Te Rome stond toenmaals aan het hoofd van het in 1045 gestichte en nog steeds bloeiende hospitaal van Santa Maria della Consolazione, aan den voet van het Kapitoel, een Amsterdammer, Gijsbert van der Horst, als schrijver en als practicus beiden vermaard. Te Padua schitterde een Nederlander met nog luisterrijker naam, Andries de Wesele, Vesalius, van Brussel. Onder zulke meesters gevoelde zich de Hollander geen vreemdeling. Van Italië trok hij naar Frankrijk, het eerst naar Parijs, en oefende daar de kunst, die hij reeds zoo lang beoefend had, nu ook gedurende eenige maanden uit, maar om zich weldra in een meer bescheiden kring te Pithiviers, niet ver van Orleans ³⁾, neer te zetten. Daar praktiseerde hij het jaar 1545 door en hij zou er langer gebleven zijn, indien niet zijn vader en zijn vrienden hem hadden gedrongen om huiswaarts te keeren. In het voorjaar van 1546 kwam hij te Alkmaar terug, met het voornemen en het vooruitzicht om zijn verder leven in zijn vaderstad door te brengen. Hij trouwde er weldra met een stadgenoote, Eva van Teilingen ⁴⁾, uit een aanzienlijk

1) *Observ. l. XX, obs. 11.*

2) *Bv. van Levinus Sanderus, medicus Goudensis (Obs. l. V, obs. 5, l. VI, obs. 7) en Valerius Cordus (Obs. l. I, obs. 13).*

3) „In urbe Pithueriensis, non procul ab Etampis”, (zegt hij zelf). *Observ. l. I, obs. 23; Zijn levensbeschrijvers maken van zijn verblijf aldaar geen melding.*

4) *Observ. l. X, obs. 85. Over de familie zijner vrouw l. X, 17. XI, 34; l. XVII, 16; l. XXIV, 4; XXVIII, 14. Buchelius zag een „Forestii medici iunioris aetate ab Heemskerckio pictam similitudinem „mit een muts seer aerdich” en een aantal portretten van de Van Teylingens. Hij voegt er bij, dat Forestus de oom was van de vrouw van Screvelius (Oud Holland, Vde jaargang, blz. 150). Augustinus van Teylingen, de schrijver der Opcomste der Nederl. Beroerten, zou (blijkens zijn voornaam) van hetzelfde geslacht zijn.*

geslacht, dat zich beroemde van de heeren Van Teilingen van weleer af te stammen of ten minste aan hen verwant te zijn. Bij zijn schoonmoeder, een deftige matrone, die niet minder dan twintig kinderen ter wereld had gebracht — zijn vrouw was het achttiende —, waarvan de meeste nog in leven waren, nam hij zijn intrek, en bleef bij haar inwonen zolang hij zich te Alkmaar ophield. Wat hem in zijn vaderstad niet beviel, was dat hij er geen openbare betrekking bekleedde en geen vast inkomen trok ¹⁾. Beide, de post van stadsgeneesheer en een salaris er aan verbonden, werden hem in September 1557 van wege Delft aangeboden. Hij liet zich de beroeping welgevallen en vertrok er heen, zoodra hij van een ziekte, waaraan hij maanden leed, genoegzaam hersteld was, in Februari van het volgende jaar ²⁾. De voorwaarden, waarop hij zijn betrekking aanvaardde, waren juist niet schitterend te noemen; hij kreeg 8 ponden vlaamsch als jaarlijksche gage en 2 ponden daarenboven voor tabbaardlaken; buitendien was hij vrij gesteld van den accijns op wijn en bier en, voor het geval dat hij later de stad metterwoon verlaten mocht, van het exue-geld ³⁾. Een salaris van vier maal den prijs, dien een nieuwe tabbaard moet kosten, is zeker niet om op te roemen, en zoo schijnt Foreest er ook over gedacht te hebben. Wij vinden althans dat hij later, in 1575, zich beklagde en dreigde met te willen vertrekken, maar zich door de burgemeesters, die zijn voortdurenden bijstand op prijs toonden te stellen, liet paaien met een vermeerdering zijner wedde van 6 ponden, in plaats van den vrijdom van accijns, die nu werd ingetrokken, en met de belofte van noch met inkwartiering noch met gedwongen leening voortaan lastig gevallen te zullen worden ⁴⁾. Wie met zoo weinig opslag genoegen neemt, is waarlijk niet onredelijk. En het was ook geen ijdele bedreiging geweest, het dreigen met vertrek naar elders. Hij had een eervolle betrekking maar voor het aannemen kunnen hebben, aan de pas gestichte universiteit van Leiden. Hij had er zelfs al deel genomen aan de plechtige opening der lessen, een sierlijke redevoering gehouden tot lof der geneeskunst, en zodoende het hem opgedragen ambt aanvaard. Maar op den duur verkoos hij toch de

1) Zie de opdracht van het III^{de} boek der *Observationes „Praefecto urbi, Senatui Populoque Alcmariano”*.

2) *Observ. l. VI, obs. 9.*

3) *J. Soutendam, in de Delftsche courant van 3 Mei 1871.*

4) Ook van Spaansche inkwartiering was hij vrijgesteld geweest (*Obs. l. X, obs. 132.*)

praktijk boven het onderwijzen, en liet zich dus gemakkelijk vinden om op iets betere voorwaarden te Delft te blijven ¹⁾. Sedert werden er hem nog nu en dan kleine voorrechten gegund, die toonen dat hij bij de regeering steeds hoog stond aangeschreven ²⁾, en toen later, in 1583, onder geheel veranderde tijdsomstandigheden, een tweede stadsgeneesheer, Cornelis Busenius, op aanmerkelijk betere voorwaarden was aangesteld, verklaarden burgemeesters, dat dit geschied was zonder Forestus eenigszins in zijn eer, naam, faam of prioriteit van dienst te willen krenken, integendeel, dat zij bedoelden hem gelijke wedde en gelijke voorrechten als zijn jongeren ambtgenoot toe te leggen ³⁾. Zoo is hij geëerd en geliefd te Delft gebleven, totdat hij op hooge jaren de praktijk voor goed vaarwel zeide. Zijn laatste dagen verkoos hij onder zijn bloedverwanten in zijn geboortestad door te brengen. Zij zijn van korten duur geweest; in 1596 was hij te Alkmaar teruggekeerd ⁴⁾ en in 1597 betrok hij er reeds zijn laatste rustplaats.

Van zijn onverpoosden arbeid, zoolang het voor hem dag was, getuigen zijn talrijke en lijvige geschriften. Te zamen beslaan zij, in de uitgaaf die ik gebruikt heb, fijn gedrukt, een folio band van meer dan gewonen omvang, en zij vertegenwoordigen een niet minder omvangrijke praktijk, waarvan zij de opmerkelijkste gevallen beschrijven. Dit maakt hen ook voor den geschiedkundige het nalezen waardig. Immers om ons te beter op de hoogte van het ziektegeval te brengen, noemen zij ons den patient dien het aangaat ⁵⁾, en verhalen zij van zijn omstandigheden wat ter zake dient, en soms nog wel iets meer. Vaak zijn het van elders welbekende personen, uit wier huiselijk leven wij dus onverwachts wat vernemen. Ik zal niet alles opdisschen wat mij van dien aard is voorgekomen; dit zou mij te ver voeren en tot mededeelingen verlokken, die voor anderen wellicht niet zoo aantrekkelijk zouden wezen als zij het mij waren, toen ik ze aantrof.

1) Zie de opdracht van het VIII^{ste} boek der Observ. aan de Staten van Holland: „...qua de causa et Academiam in Batavia instituitis; voluistis dum erigeretur ut ego ibidem primam orationem et medicae artis praelectionem auspicarer, tantisper dum alius magis aptus professionem istam susciperet, mihi enim jam seni inserviendum erat potius illustrissimo Principi Auraico, nobilibus et promiscuae multitudini.”

2) J. Soutendam in de Delftsche courant van 23 Juni 1871.

3) J. Soutendam in het Jaarboekje van Delft van 1864, blz. 24.

4) Zie zijn brief aan Heurnius achter aan het XXV^{ste} boek der Observ.

5) Een enkele maal vermijdt hij het kieschheidshalve. „Matrona quaedam nobilis (cuius nomen honoris causa supprimo) morbo venereo infecta”. (Observ. XXXII, obs. 7).

Mijn voornemen is, gelijk het opschrift aanwijst, hoofdzakelijk mij te bepalen tot hetgeen aangaande prins Willem en zijn ziekten wordt verhaald. Doch vooraf, bij wijze van proeve, en om anderen op te wekken tot eigen nasporing in dezen rijken mijn van kleine wetenswaardigheden, het een en ander wat Forestus verhaalt van de besmettelijke ziekten, die tijdens hij praktiseerde in Holland hebben geheerscht.

Het eerst, sinds hij in het vaderland terugkeerde, brak in den zomer van 1557 een pestachtige ziekte in Delft en omstreken uit, juist toen hij daarheen als stadsgeneesheer beroepen werd ¹⁾. Als hoofdoorzaak noemt hij het toen heerschende gebrek en duurte van levensmiddelen, waardoor de lagere klasse genoodzaakt was zich met ongezonden en bedorven kost te voeden. Hieruit had zich de ziekte reeds laten voorzien. Maar er waren andere dingen gebeurd, die haar stelliger voorspelden. In Maart van het vorige jaar was een komeet aan den hemel verschenen en door onzen schrijver zorgvuldig waargenomen. Uit haar loop door den dierenriem en tusschen de sterrebeelden heen had hij met zekerheid voorzien, dat droogte, hongersnood en pest te volgen stonden. In een Prognosticatie, met keizerlijk octrooi in het licht gegeven ²⁾, had hij het op grond van zijn waarnemingen gewaagd, die aanstaande rampen den volke te voorzeggen. Ook aan voorteekenen van anderen aard had het niet ontbroken. Kort voordat de pest werkelijk uitbrak, hadden de jongens te Delft een ziekelijke begeerte aan den dag gelegd om begrafenisse te spelen; zij verlustigden zich met kuilen te delven en in optocht kisten erheen te dragen, die doodkisten moesten verbeelden. Wie kon dat zonder een bang voorgevoel aanschouwen? Want dat het jongensspel een voorspel was in het klein van hetgeen weldra in het groot gebeuren zou, was een stellig volksgeloof, niet slechts bij het leven van Forestus, in de zestiende eeuw, maar nog wel een eeuw later in den tijd van Huygens. Zoo vinden wij bijvoorbeeld in een pamflet van 1650 ³⁾, onder andere gebeurtenissen, die den aanslag van prins Willem II op Amsterdam hadden voorspeld, ook dit genoemd: „dat een maand tevoren de jongens den geheelen tijd bezig waren met compagnieën op hun manier uit te

1) Hierover uitvoerig *Observ. l. VI, obs. 9 et sq.*

2) Zie *Boomkamp, Alkmaar*, blz. 126. Vgl. *Observ. l. VI, obs. 9. Uit l. X, obs. 60* blijkt dat Forestus ook aan horoscopen geloofde.

3) *Amsterdams Journael* (Tiele n°. 3662), blz. 17.

maken, met kapiteinen, luitenanten en vaandragers te verkiezen, met zich in slagorde te stellen, met op trommels te slaan enz., zoodat velen op dien tijd, daar acht op slaande, hetzelfde toen al voor een voorbeduidsel namen van een nakende oorlogsramp."

Zoo was het dus voor hen, die in de toekomst wisten te lezen, geenszins onverwachts dat in de lente van 1557 zich de vreeselijke ziekte vertoonde. Zij ging van Voorburg uit maar koos weldra haar hoofdzetel te Delft, waar zij in Juni reeds in volle kracht heerschte, en bleef heerschen den geheelen zomer en winter door tot in Mei van het volgende jaar. Te midden van haar woeden, in Februari, kwam onze auteur, zooals ik reeds verhaalde, pas uit een langdurige ziekte hersteld, van Alkmaar naar Delft over, om er den anderen geneesheer Van der Heyden — Erius heet hij bij onzen geleerden latinist — die de handen meer dan vol had, in het behandelen der tallooze zieken bij te staan. Aanvankelijk had hij zijn vrouw nog achtergelaten en zou zijn intrek nemen bij zijn neef De Huyter. Zijn intree in de stad toonde hem al terstond wat hij te wachten had. Van de Haagpoort, die hij binnenkwam, tot aan de Oude kerk, waar zijn gastheer woonde ¹⁾, ontmoette hij zevenmaal een lijkstoet. En dat was niet meer dan alledaagsch. Want in den ergsten tijd klom het cijfer der dooden tot op honderd 's daags, en bleef een geruimen tijd de tachtig te boven gaan. In het geheel stierven in het jaar dat de ziekte aanhield vijf duizend personen, uit een bevolking die ik zeker niet boven de dertig duizend ²⁾ zou durven begrooten. De armen, wordt ons verhaald, vochten nu om een doodkist gelijk een jaar te voren om een maal eten. Tot zeventig lijen werden in één kuil bijgezet. Ten laatste was de grond van het kerkhof zoo opgehoogd, dat hij met den ringmuur gelijk

1) Hij woonde bijna naast het Sint Aachten-klooster. Zie Dusseldorp, *Annales*, uitg. Fruin, blz. 116.

2) 30,000 is stellig het maximum. In 1514 waren er (na aftrek van buitengezetenen) onder de Oude kerk 4500, onder de Nieuwe 3000 communicanten, dus 7500. Vermeedert men dat getal met een derde voor de kinderen beneden 12 jaar, dus met 2500, zoo krijgt men 10.000 zielen. Stel dat dit cijfer, wegens verzwijgingen, aantal kloosterlingen en tijdelijke verblijven een derde te laag is, dan krijgt men 15,000. Vergelijkt men hiermede het getal der haardsteden in de vier kwartieren der stad, dat 820, 737, 436 en 468, dus 2461 bedroeg, terwijl op iedere haardstede (door het geheele land genomen) 4 à 5 communicanten gerekend werden, vermeerderd met een derde voor de kinderen, dus 7 personen per woning, dan krijgt men 17,220 zielen. Stel dat dit getal bijna verdubbeld is in den sedert 1514 verloopenen tijd, dan nadert men het maximum van 30,000 personen.

kwam. Men vreesde niet zonder reden, dat de opeenhooping van zooveel besmette en zich ontbindende lijken de lucht bederven en een nieuwe uitbarsting der ziekte ten gevolge hebben zou. Men dacht er aan de graven met kalk en steenen te bedekken, doch op advies van Foreest en zijn ambtgenoot werd besloten er liever gras op te zaaien, en met gewenscht gevolg. De ziekte had uitgewoed en keerde niet terug in de stad. Doch thans verspreidde zij zich in den omtrek en richtte haar verwoestingen aan de boorden van de Maas, en inzonderheid te Deltshaven, aan. Nergens schrikkelijker dan te Schoonderloo, tusschen Delfshaven en Rotterdam gelegen. In dat gehucht, uit een veertigtal boerenwoningen bestaande, sleepte zij in niet veel meer dan een week honderd en vijftig slachtoffers ten grave ¹⁾). Van Rotterdam wordt niet opzettelijk gesproken; het schijnt dat daar de ziekte niet of niet hevig althans gewoed heeft. In het algemeen genomen schijnt zij zich in geen ruimen kring verbreid te hebben.

Zij droeg het karakter van een koorts, een ijlende koorts, die den lijder soms tot razernij vervoerde, zoodat hij niet te bedwingen was; zij kenmerkte zich door gezwollen, die in pestbuilen overgingen, op alle deelen van het lichaam, maar voornamelijk om en bij de heupen, soms ter grootte van een ei; vertoonde zich daaromheen een veelkleurige ring, dan was de patient verloren. Soms bezweek hij bij den eersten aanval, soms na twee of drie dagen, in enkele gevallen veel later eerst. Men merkte op, dat wie zijn onleschbaren dorst, een der kenteekenen van de ziekte, met bier laafde, het langer uithield dan die enkel water dronk. Het gebeurde ook wel dat de ziekte met neusbloeding begon. Tot haar kenmerken behoorden steeds een neiging tot braken en een zucht tot slapen. Werd de geneesheer geroepen als de patient reeds een halven etmaal of langer had gelegen ²⁾, dan was hij doorgaan machteloos; alleen in haar opkomen kon hij met eenige kans de ziekte bestrijden. Foreest was gewoon met aderlating te beginnen op die plaats van het lichaam, waar de karbonkels zich vertoonden. Daarop gaf hij een poeder in, naar een recept dat hij zelf had samengesteld, om tot zweeten te brengen; en had dit goede uitwerking, dan schreef hij versterkende middelen voor. Wijn, waarvan andere geneesheeren veel gebruik maakten, wendde hij slechts aan bij patienten, die er aan gewoon waren,

1) Observ. I. VI, obs. 23.

2) In Holland werd de geneesheer meestal te laat geroepen, zegt Foreest (I. IV, obs. 7.)

maar allen zonder onderscheid liet hij krachtig voeden. De neiging tot slapen ging hij bij het klimmen van de ziekte tegen, later bevorderde hij ze integendeel. Zoo handelde hij ook met purgeeren. Hij beroemt zich dat hij en zijn ambtgenoot, die dezelfde geneeswijze volgde, zoo doende velen hebben genezen. Met de behandeling van den chirurg daarentegen, die aan het hoofd van het ziekenhuis stond, kon hij zich niet vereenigen; diens patienten stierven dan ook in menigte. Het behoeft nauwelijks gezegd — en dat verklaart althans ten deele de groote sterfte in het ziekenhuis — dat het vooral de armen waren die werden aangetast en bezweken. Vreemder is het, dat de mannen minder dan de vrouwen en de bedaagden minder dan de jeugdigen gevaar liepen. — Toen de eigenlijke pest had uitgewoed, bleven andere kwaadaardige koortsen nog een poos voortheerschen. De ziekte sleet, als het ware, langzaam uit.

Het duurde tot in 1573 eer de stad Delft opnieuw door een pestvaardige ziekte bezocht werd, en toen gelukkig toch in mindere mate ¹⁾. In dat jaar waren het vooral Den Briel en Rotterdam die er door geteisterd werden. Onze auteur is van gevoelen, dat zij ditmaal veroorzaakt werd door de vele gesneuvelden bij het beleg van Haarlem, wier lijken onbegraven op het veld bleven liggen. Welk een gruwzame tijd voorwaar, de eerste jaren van de worsteling met de Spaansche overmacht, totdat het ontzet van Leiden verademing gaf! In de ziekteverhalen van onzen schrijver zien wij de jammeren van den krijg weer uit een ander oogpunt dan waaruit onze geschiedschrijvers ze ons toonen. Als wij bij hem lezen, dat de Spaansche knechten, die in 1571 te Delft in garnizoen lagen, nagenoeg alle behept waren met de kwaal, waartegen zij sarsa parilla gebruikten, („omnes uno quasi morbo laborabant, Hispanica lue, vel si mavis Gallica” ²⁾) dan begrijpen wij dat de uitdrukking van prins Willem: „ceste vermine Espagnole”, in meer dan eene beteekenis juist was. Als wij hem van de naweeën van den hongersnood in Haarlem hooren verhalen, van dat jonge en schoone meisje bij voorbeeld, dat na de overgaaf der stad uitgehongerd en uitgeput te Delft kwam logeeren, en daar, zoodra zij rijkelijker gevoed werd, door een pestvaardige koorts werd aangetast ³⁾; of van dien jongen man,

1) Over de pest van 1573: *Observ. l. VI*, ob. 26.

2) *Observ. l. XXXII*, obs. 41, l. *Vgl. IX*, obs. 53.

3) *Observ. l. v. obs. 49*, scholion.

die door de voorspraak van De Huyter aan de galg en aan de handen der Spanjaards ontkwam, doch te Delft, waarheen hij de wijk nam, door de pest werd aangegrepen, en er zelf wel het leven afbracht, maar zijn huisgenooten besmette, van welken de vader, een kind en de dienstmeid bezweken ¹⁾, — als wij deze geschiedenissen en andere meer als ter loops hooren vertellen, dan beseffen wij eerst dat de ellende van dien tijd, die wij gewoon zijn ons in haar geheel en in het groot voor te stellen, nog veel vreeselijker was dan zij zich in dien vorm laat aanzien, omdat zij in haar gevolgen zoo velen mee deed lijden, die niet rechtstreeks in den oorlog en zijn gruwelen betrokken waren. Maar in gelijke mate stijgt onze bewondering voor den lijdelyken moed, waarmee een gansche bevolking het voortduren van zulke nooden en gevaren verkoos boven de onderwerping aan de vreemde dwingelandij.

Het was in de maand Juli, toen honderden burgers uit de Hollandsche steden, meer dan tweehonderd uit Delft alleen, de wanhopige poging tot ontzet van Haarlem met den dood moesten bekoopen en onbegraven onder de brandende zomerzon bleven liggen, dat de pest ontstond, en eerst in de belegerde stad en haar omtrek, maar weldra in ruimer kring en in November ook te Delft zich vertoonde. De stad was toen vol landlieden uit de buurt, die, nadat de Spanjaard zich te Maasland en elders had genesteld, met hun have en vee een wijkplaats achter de muren hadden gezocht en binnen de kerken en kloosters waren ingekwartierd. Vooral onder deze opeengepakte menigte richtte de pest een gruwelijke verwoesting aan. Uit het klooster van Sinte Clara alleen werden in weinige weken zeshonderd lijken uitgedragen. Onder de burgerij schijnt de sterfte betrekkelijk minder groot te zijn geweest; getallen geeft onze schrijver er niet van op. Ook droeg de ziekte een ander karakter dan die van 1557: nevens gevallen met karbonkels deden zich andere voor, waarin geen pestaardige kenteekenen, alleen kenteekenen van een kwaadaardige koorts te bespeuren waren. In een en hetzelfde gezin bij vier patienten nam de geneesheer zeer uiteenloopende verschijnselen waar. Wij zullen hem in de beschrijving er van niet volgen, en evenmin in de opgaaf der middelen waarmee hij thans de ziekte bestreed. Het is ons om de bijzonderheden van historischen aard, die hij ons verhaalt, en niet om zijn medische wetenschap te doen.

1) Observ. I. VI, obs. 26.

Wij wijden onze aandacht liever aan hetgeen de zeden van den tijd betreft. Hoe ruw en hardvochtig die nog waren, blijkt uit de onverschilligheid, waarmee iemand, zoo verlicht en goedmoedig als onze auteur, spreekt van voorvallen en daden, die zelfs bij het gros onzer tijdgenooten de verontwaardiging en het medelijden gaande zouden maken. Een enkel voorbeeld. Onder de vele gevallen van zware koorts, die hij behandeld heeft, haalt hij er een aan van een armen man, die te Delft maar al te goed bekend was. „Boudewijn (zoo schrijft hij), die havelooze bedelaar, die in Den Haag lang voor gek had rondgelopen en ten laatste wegens zijn wangedrag was weggejaagd, was naar Delft gekomen en hield er zich al een geruimen poos op, toen er een heks zou worden verbrand. De beul gebruikte hem nu om den brandstapel te schikken en het vuur te onderhouden, onder toezegging van de opperkleeren van de heks voor zijn moeite. Zoo doende en loopende en zwoegende verhitte zich de sukkel en vatte daarop koude, met dat gevolg dat hij een zware koorts opliep” ¹⁾. Of hij er al dan niet aan gestorven is, zal den lezer onverschillig zijn. Maar welk een schilderachtig tafereeltje! Er wordt een heks verbrand en, om het volksvermaak nog te verhoogen, neemt de beul een beruchten gek aan om het vuur te stoken. Foreest verhaalt het leuk weg, alsof het niets bijzonders was, en denkelijk was er ook niets vreemds aan. Dat waren zoo de zeden van den tijd.

Ook over de behandeling, die de krankzinnigen ondergaan, spreekt onze auteur met een ongevoeligheid, die alleen uit dagelijksche ervaring en gewoonte verklaard kan worden ²⁾. „Een stevige, gespierde, harige, zwarte dolleman, zoo verhaalt hij ³⁾, lag vele jaren te Haarlem in een cel opgesloten. Wij gingen hem in gezelschap van eenige geleerde artsen opzoeken. Hij lag spiernaakt zich als een beest in het stroo te wentelen, en, wat sommigen opmerkelijk voorkwam, hoewel het een strenge winter was en aanhoudend vroom, had hij het toch niet koud.” Foreest voor zich vond dit volstrekt niet vreemd en wist er goede reden voor te geven. Tot bevestiging van zijn gevoelen haalt hij een tweede voorbeeld aan, van een vrouw, die in het St. Elizabeth's gasthuis te Alkmaar insgelijks vele jaren lang op een legerstee

1) Observ. I. II, obs. 19.

2) Vgl. As you like it, act. III sc. 2 vs 368 foll. „Love . . . deserves as well a dark house and a whip as a madman does.”

3) Observ. I. X, obs. 20.

in boeien placht te liggen, geheel naakt, ook des winters, en die, toen de familie eens daarover klaagde, onderzocht werd en bevonden niet slechts warm te zijn maar zelfs te zweeten. Dat is het opmerkelijke van het geval, dat zij warm was; dat zij in ketenen lag verdient geen opmerking, want zoo lagen zij allen die het lastig maakten. Gelukkig zij, die ten minste onder het opzicht van een geneeskundige gesteld zijn. Dit was het geval niet met dien Delftschen jongman, die uit een onbeantwoorde liefde aan het malen was geraakt en bij wien nu Foreest werd geroepen ¹⁾. Hij vond hem walgelijk verwaarloosd en vervuild op zijn bed liggen, geketend en mishandeld door vrouwvolk, dat hem had trachten te genezen en daartoe een gloeiend heete beddepan op het hoofd had gedrukt. Tegen dergelijke kwakzalverij van zulk dom volk vaart de geneesheer hevig uit. Tegen de mishandeling op gezag der faculteit heeft hij niets in te brengen. Hoe zou hij ook kwaad hebben gezien in een gebruik, dat hij overal, waar hij ook geweest was, in zwang had gevonden, en dat hem, helaas, meer dan twee eeuwen overleefd heeft.

De geschiedenis van een anderen krankzinnige, die niet tot razernij verviel doch uit baloorigheid de handen aan zich zelve sloeg, teekent de ruwheid der zeden ten opzichte van zulke ongelukkigen of, zoo men wil, misdadigen. Hij was van Alkmaar geboortig en student in de godgeleerdheid te Leuven. Zijn gierige moeder hield hem kort, hij leefde armoedig en verlaten en studeerde tevens met meer inspanning dan voor zijn arm hoofd goed was. Aan het malen geraakt wilde hij naar huis terug, doch onderweg, te Antwerpen, werd het hem te bang, hij verdronk zich. Zijn lijk werd als dat van een zelfmoordenaar aan de galg gehangen. Daar herkende hem een der broeders van onzen auteur, die toevallig een neef was van den amman der stad, en door zijn invloed teweeg bracht dat het lijk afgenomen en eerlijk begraven werd ²⁾.

Aan zulke bijzonderheden uit het dagelijksch leven, die ons de begrippen en zeden van den tijd op het levendigst voor den geest stellen, zijn de geschriften van Forestus rijk. In dien zin verdienen zij eer geschiedkundig te heeten dan menig kroniek-

1) Observ. l. X, obs. 29.

2) Observ. l. X, obs. 13. Hoe ruw de zeden van dien tijd waren, bewijst het verhaal van een ooggetuige in Ortelii Epistolae (p. 373), hoe een Joodsche dief, omdat hij zich niet tot het Christendom wilde bekeeren, nog in 1588 in de buurt van Frankfort a/M. doodgemarteld werd.

achtig verhaal van wat er op het staatkundig tooneel of op het slagveld voorviel. Wie heeft niet gehoord van den brand die in 1563 half Rotterdam in de asch legde? De Divisie-kroniek weet er alles van te vertellen en geeft u zelfs het aantal huizen en het aantal schepen en haringbuizen, dat er bij vernield werd, getrouwelijk op. Maar onze auteur heeft over den man gepraktiseerd, wiens onvoorzichtigheid de ramp had veroorzaakt, en hij is er al heen geweest toen de puinhoopen nog rookten. Hij vertelt dit, omdat hij bij diezelfde gelegenheid een ziekte heeft opgedaan, met een eigenaardig karakter en een geleerden griekschen naam, den synochus. Als hij er aan toe is om deze soort van rotkoorts te beschrijven, geeft hij eerst de teekenen op, waaraan zij zich laat herkennen, en gaat dan voort. „Hieraan (aan die kenteekenen) bemerkte ik bij mij zelve dat ik er aan leed, toen ik, na den wijdvermaarden brand van Rotterdam, daarheen was getogen, niet om de vaderstad van den beroemden Erasmus in haar jammer te gaan bekijken, maar om er mijn vrienden te bezoeken en te troosten. De vuurgloed, die toen nog hevig was, had mij vooral aan het hoofd sterk aangedaan, en op de reis had ik ook veel geleden van de hitte — het was in de maand Juli — zoodat ik ongesteld thuis kwam”, enz. 1) Later komt hij nog eens op dien brand terug, als hij van een niet minder merkwaardige ziekte, een zekeren vorm van pleuritis, handelt, die uit een droefgeestig gestel voortkomt en doorgaans op tering uitloopt. „Zoo ging het,” zegt hij 2), „met zekeren Pieter Willemsen, een kuiper van Rotterdam, denzelfden in wiens woning de schrikkelijke brand was uitgebroken, den 10^{den} Juli 1563, waardoor wel een derde der stad in de asch werd gelegd. Hij had voor de deur staan kuipen, met een vuur tusschen de duigen, zooals dat gewoonlijk gaat; de vlam was met sterken wind overgeslagen naar zijn huis en had zoo de geheele stad aangestoken. Dientengevolge had hij moeten uitwijken naar Delft en woonde er op de Watergracht. Daar vond ik hem, in Mei 1566, door een pleuritis aangetast, die blijkbaar uit zwaarmoedigheid was ontstaan; ik begon met hem uit de vena basilica, aan de zijde waar de pijn zat, te doen aderlaten, doch wegens zijn zwakte slechts matig” en zoo voorts: wie in het ziekteval als zoodanig belang stelt mag het zelf nalezen; ons is het genoeg te weten dat de patient er niet van opgekomen is. — Ik moet afbreken.

1) Observ. l. I, obs. 10, schol.

2) Observ. l. XVI, obs. 37, schol.

Onwillekeurig zou ik toch gaan doen wat ik mij voorgenomen had na te laten en uitweiden over beuzelingen, waarin slechts weinigen mijner lezers met mij behagen zouden scheppen. Het wordt tijd dat ik overga tot hetgeen ik al in den aanvang als de hoofdzaak heb aangekondigd, tot datgene wat de geneesheer over den beroemdsten en doorluchtigsten van al zijn patienten heeft te boek gesteld.

Geen ongesteldheid van prins Willem is bekender, ik zou haast gezegd hebben beroemder, dan die hem tijdens de voorbereiding van het ontzet van Leiden overkomen is en een poos buiten staat heeft gesteld om de aangevangen taak, waaraan niemand hem vervangen kon, te voltooien. Ik heb daarover in mijn *Beleg en ontzet der stad Leiden* gezegd wat uit de bronnen, die mij, toen ik schreef, ten dienst stonden, was te putten¹⁾. Had ik toen de *Observationes* van Foreest gekend, ik zou er juister en uitvoeriger over gesproken hebben. Evenmin had Groen van Prinsterer, toen hij het V^{de} deel der Archives uitgaf, het geringste vermoeden, dat de brieven, waarin 's Prinsen vrienden met zooveel becommering over zijn ziekte schijven, de meest gewenschte toelichting vinden konden in de sinds meer dan twee eeuwen gedrukte *historia morbi* van den lijfarts.

Het was bij gelegenheid van deze ziekte, dat Foreest voor het eerst bij Zijn Excellentie geroepen werd. Wie dezen vroeger had behandeld, weten wij niet. Foreest gewaagt slechts ter loops van hem en zonder zijn naam te noemen. Uit een brief van Hadrianus Junius aan onzen auteur²⁾ maak ik echter op, dat zijn voornaam Theodorus was. Maar hoe dit zij, een man van naam was hij zeker niet, en hij schijnt ook aan 's Prinsen vrienden, nu de ziekte een ongewone hevigheid toonde en niet wijken wilde voor de middelen, die hij voorschreef, geen genoegzaam vertrouwen te hebben ingeboezemd. Zoo riep men Foreest, die te Delft zeker gunstig bekend stond, in consult, en van stonde aan won zich deze het volle vertrouwen van zijn patient. Althans zoo wij hem zelf mogen gelooven, waaraan ik voor mij niet twijfel. In de opdracht van een zijner boeken aan prins Maurits³⁾ beroemt hij

1) Zie dl. II blz. 449—451.

2) Van 3 Sept. 1574 (Hadr. Junii Epist. Dordr. 1652, p. 373.). Misschien is hij dezelfde Theodorus, Nosocomii Delfensis chirurgus, waarvan sprake is in de *Observat. Chirurg.* l. VI, obs. 41, 48.

3) Van het XIe boek. De plaats is reeds grootendeels in dl. II, blz. 450, noot 2 afgedrukt.

er zich op. „Toen ik voor het eerst bij wijlen den Prins, uw vader, geroepen was” (zegt hij) „aan wiens behoud de anderen toen wanhoopten, en ik Zijn Excellentie in een eerste onderhoud den aard en de oorzaak zijner ziekte verklaarde en de wijs ontvouwde, waarop ik ze dacht te behandelen, sprak hij tot de vrienden, die hem omringden, aldus: „Deze medicus begrijpt mijn gestel en den toestand, waarin ik verkeer, en den aard van mijn ziekte; op hem, naast God, is mijn hoop gevestigd, ik geef mij geheel aan hem over.” „En” (voegt hij er met gepast zelf behagen bij) „zijn vertrouwen was niet misplaatst en werd niet beschaamd. Met de hulp van God, wien ik gaarne de eer der herstelling toeken, gaf ik aan het vaderland den uitstekenden vorst, aan U den dierbaren vader weder.”

Dat hij, met reden trotsch op zijn patient en ingenomen met zijn eigen geneeswijs, een uitvoerig verslag van het ziektegeval onder zijn *Observationes* ¹⁾ heeft geplaatst, laat zich begrijpen. Ten behoeve van diegenen onder mijn lezers die zijn latijn niet verstaan zouden, acht ik mij verplicht het hier in een nauwkeurige vertaling weer te geven.

„Den ganschen winter van 1573 tot 1574 had de prins van Oranje aan een derdendaagsche koorts geleden; buitendien tobde hij zich af met overmatigen arbeid en onophoudelijke zorgen en bekommelingen. Daar kwam weldra de smart bij over het sneuvelen zijns broeders, den grooten krijgsheld, graaf Lodewijk, en de zorg voor het belegerde Leiden ²⁾. Zoo gebeurde het dat Zijn Excellentie in de eerste dagen van Augustus 1574 te Rotterdam, waar hij vertoefde en zich met het nemen van maatregelen tot ontzet van Leiden overwerkte en afsloofde, in een galkoorts verviel van kwaadaardige soort. Zijn gewone huisarts hield ze, omdat zij dagelijks terugkeerde, voor een alledaagsche, hoewel zij meer had van een dubbele anderdaagsche. De geneesmiddelen, die hij aanwendde, het aderslaten van een lichaam, door voorafgegane koortsen en uitputtende vermoeienissen en zorgen verzwakt, de pillen uit aloë en agaricus, de herhaalde lavementen veroorzaakten, in plaats van te helpen, een galachtigen buikloop met erge inzinkingen van krachten bij steeds in hevigheid toe-

1) *Observ. l. v., obs. 7.* Het stuk is in de Bijdragen als bijlage achter het opstel gedrukt.

2) Den 7^{den} Mei 1574 schreef de Prins aan zijn broeder Jan: „car je vous veux bien confesser ouvertement que j'ai la teste tellement estourdi d'une si grande multitude d'affaires, et mesmes de regret et de melancolie pour la perte de Monseigneur le Duc Christophe et de mes frères, lesquels je tiens assurément mortz, que je ne sçay à grand peine ce que je fais.” *Archives*, t. IV, p. 390.

nemende koorts. Zoo snel volgden de aanvallen elkander op, dat de koorts in het geheel niet scheen af te gaan; de een was nog niet over of een andere verhief zich alweer. Het gebruik van een julep of van wat drinken was genoeg om ze op te wekken, zij behoorde blijkbaar tot de soort der subintrantes biliosae.

Toen men den patient zoo goed als opgegeven had, werd ik eindelijk op raad van Jhr. Philips van der Aa door den hofmeester ¹⁾ bij Zijn Excellentie ontboden. Ik vond hem zeer hard ziek en bespeurde buiten de kwaadaardige koorts nog andere verontrustende verschijnselen, te weten een galachtigen buikloop, die de krachten sloopte, een hooge temperatuur en een onleschbaren dorst, terwijl de zieke zoo was verzwakt dat hij zelfs niet zoo lang als noodig was om zijn bed wat op te maken, opzitten kon of hij viel flauw. Eens, toen zijn rekwestmeester van de gelegenheid, dat Zijn Excellentie even opzat, gebruik maakte om hem eenige stukken, die al lang onafgedaan waren gebleven, ter onderteekening voor te leggen, viel hij in onmacht, zoodat de edellieden, die hem omgaven, reeds waanden dat hij stierf; maar hij kwam gelukkig bij, toen ik hem liet wrijven en in het aangezicht met wat water besprenkte. Vervolgens te bed geholpen begon hij weer ruimer adem te halen.

Zoodra ik zag wat men den patient liet gebruiken, begreep ik dat dit de ziekte slechts verergeren kon. Men gaf hem warme spijzen en zelfs verhittende dranken, b.v. rooden wijn, en dat iemand die aan galkoorts leed, zoodat dan ook de urine, die ik te zien kreeg, er donker gekleurd en ontstoken uitzag. Nadat ik mij van een en ander door zorgvuldig onderzoek vergewist had, ried ik het diëet geheel te veranderen en bepaaldelijk den franschen wijn niet meer te geven. Zijn Excellentie hoorde mij dit zeggen en vroeg: „Maar wat zal ik dan nemen, nu ik zoo hevigen buikloop heb?” waarop ik bescheiden ten antwoord gaf: „Uwe Excellentie heeft een harde koorts van een eenigermate kwaadaardige soort, die nu nog wel niet gevaarlijk is maar het allicht zou kunnen worden, indien zij door het gebruik van wijn werd aangezet.” Daarom ried ik hem liever gerstewater te drinken of kaneelwater, zoo hij daar meer trek naar had. Zijn Excellentie liet zich gezeggen en koos kaneelwater. Hij had het niet veel langer dan acht dagen gebruikt, of de urine begon er al anders uit te zien, en de koortshitte nam wat af, hoewel de

1) Florens van Nyenheim.

koorts steeds aanhield, bijna zonder tusschenpoozen, en de krachten bij het opkomen ervan sterk inzonken, al zweette de patient ook eenigermate bij het afgaan. Als hij voedsel gebruikte, of een siroop of een julep nam, greep de koorts hem terstond aan, nu eens met een rilling over het lijf, dan met koud worden der vingers, niet anders dan bij hecatische koortsen pleegt te geschieden, waarvoor ik ook werkelijk vreesde bij een gestel als het zijne, dat door de koortsen en vermoeienissen, die vooraf waren gegaan, ondermijnd was. Om die reden, ten einde de verzwakking tegen te houden en de uittering te voorkomen, zijn wij toen begonnen Zijn Excellentie met verfrisschende en tevens versterkende spijzen te voeden, nu en dan ook met adstringeerende tegen den buikloop. Juist bevond zich op dien tijd Hadrianus Junius te Rotterdam, de geleerde medicus en een goed vriend van mij. Uit eigen beweging kwam hij Zijn Excellentie twee-, driemaal bezoeken, en in overleg met hem en met 'sPrinsen huisarts schreef ik een pleister voor van kweepitten, die op de maag gelegd werd, ten einde deze te versterken en de gal, die erheen vloeide en den buikloop veroorzaakte, af te weren ¹). Ongelukkig kreeg weldra Junius zelf de koorts, hetgeen hem deed besluiten naar Middelburg, waar hij destijds woonde, te vertrekken ²). Bij het afscheid nemen toonde hij in de ziekte van den Prins een hard hoofd te hebben, en zoo had ook de lijfarts; ik daarentegen bleef moed houden, tegen het gevoelen van bijna iedereen in. Na het vertrek van Junius ging ik nevens den lijfarts voort met Zijn Excellentie te behandelen. Wegens de

1) Vergelijk hiermee wat Nyenheim den 22sten Augustus aan Brunynck schrijft: „C'est que depuis douze jours ençà son Excellence a esté saisie d'une siebvre quotidienne, dont elle a eu de cinq à six accès, sans en avoir depuis plus esté assailly. Mais toutesfois, apréz avoir prins quelque peu de pillules et aussi s'estre fait seigner une veine, demeure Son Excellence en une débilité de tous membres et une infirmité d'estomach si grande qu'elle ne peult quasi se bouger du lict, si ce n'est à la fois quelque quart d'heure, et cela avec grande peyne. Aussi ne trouve goust quelconque aux viandes, bien que ce jour d'huy, grâces à Dieu, elle a prins quelque oeuff et ung peu de blanc mengé avec confitures, ce que luy peult servir pour entretenir la nature, mais assez peu pour substanter le corps. Du vray somme [sommeil] Son Excellence en a peu, ne faisant continuellement que sommeiller. Il y a ici trois médecyns, lesquelz ne sçavent encoires bonnement juger de la maladie; seulement que tous s'accordent en cela qu'elle est procédée et causée de mélancolie, et qu'à ce regard il seroit bien à craindre que la ditte maladie se pourroit tourner en éthyque, combien qu'ilz en espèrent mieulx, comme aussi faisons tous” (Archives, t. V, p. 39).

2) Zie den brief in de aantek. 1 op blz. 53 aangehaald. „De Exc. Princ. valetudine spem nostram confirmatiorem fieri in dies, summa cum animi voluptate accipi. Salutabis . . . D. Heydium . . . ac praesertim D. Theodorum nostrum.”

hitte, die heerschte, bevalen wij dat men niet zooveel edelen en andere personen bij Zijn Excellentie zou toelaten. De ziekekamer bevond zich in den Schuttersdoelen ¹⁾ en was aan een tuin gelegen, die door de felle zon aan alle kanten werd beschenen; zij was op de eerste verdieping, met hout bevloerd, en uit al die oorzaken zeer heet. Een andere kamer was niet voorhanden, en de zieke was te zwak om vervoerd te worden. Wij waren er dus op uit om het vertrek door het sprenkelen van water en het uitspreiden van groene takken en loof, zooveel te verfrisschen als mogelijk was.

Allengs beterde de zieke ²⁾: de buikloop week voor de aangewende geneesmiddelen, als daar zijn geconfijte rozenbottels, limoenstroep en stroop van kweeën en diergelijke ³⁾; de dorst werd gelescht met kersensap en bessengelei, de slaap werd verwekt door een gerstedrank. Toen nu ook verder de koorts minder hevig werd en met een weldadig zweeten afgang, hielden wij met het kaneelwater op en gaven in de plaats, om de krachten te steunen, dun bier met wijn en suiker gemengd, hetgeen Zijn Excellentie wel smaakte. Tevens begonnen wij hem meer voedende en versterkende spijzen toe te dienen, met sap van onrijpe druiven, limoensap, bouillon van kapuinen en confituur van pimpernoten toebereid, met dat gevolg dat Zijn Excellentie boven aller menschen verwachting en tot spijt zijner vijanden, die al hadden uitgestrooid dat hij aan de pest gestorven was, geheel herstelde. En sedert heeft de Prins, na den weldra gevolgden dood van zijn huisarts, zoo vaak hij tijdens zijn verblijf in Holland met ziekte werd bezocht, zich steeds van mijn hulp bediend."

Het beloont de moeite, na den geneesheer te hebben gehoord, te herlezen wat de vrienden van den Prins, die zijn ziekbed

1) De Sint Sebastiaansdoelen, tusschen de Lombardstraat en Botersloot, strekte zich in de lengte van de Meent tot aan de Molenwerf uit. Zie Van Reijn, Beschr. van Rotterdam, dl. II, blz. 179/80.

2) Brunynck schrijft 2 September aan graaf Jan van Nassau: „... laquelle (maladie) jusques hier est toujours allé augmentant, mais depuis, grâces à ce bon Dieu, Son Excellence a commencé à sentir quelque allégement. La fievre ne l'a assailly hier de tout le jour, et ayant Son Excellence reposez assez bien la nuit passée se porte ce jour d'huy par raison, de sorte que nous espérons que Son Excellence sera hors de danger et n'aura que le mal" (Archives, t. V, p. 51).

3) Ik heb „acetos. perles" onvertaald moeten laten, omdat noch ik noch de medici, die ik heb geraadpleegd, begripen wat er mee bedoeld wordt.

omringden, gedurende het verloop der ziekte er van geschreven hebben. Ik heb aan den voet der bladzijden enkele bijzonder opmerkelijke plaatsen daaruit aangeteekend ¹⁾, maar wie mijn raad wil hooren zal ze in hun geheel nog eens overlezen. Over en weer helderen de brieven en de historia morbi elkander voortreffelijk op.

Van latere ziekten van den Prins tijdens zijn verblijf te Delft en in andere steden van Holland, voordat hij ten gevolge van de Pacificatie van Gent zijn zetel tijdelijk naar de Zuidelijke Nederlanden verplaatste, vinden wij bij Forestus niets bijzonders gemeld. Het schijnen slechts lichte ongesteldheden, veelal van koortsachtigen aard, te zijn geweest, waarbij hij toen Zijn Excellentie behandelde. Voor koorts, met name anderdaagsche koorts schijnt de Prins buitengewoon vatbaar geweest te zijn ²⁾. Zijn geneesheer schrijft dit toe, behalve aan het galachtige gestel, aan het leven vol arbeid en zorgen, dat Zijn Excellentie leidde. Personen, zegt hij ergens, van een galachtig gestel vatten bij warm weder, in droge en heete streken, allicht koorts, inzonderheid indien zij zich aan zonnegloed blootstellen en verhittende spijsen of dranken gebruiken. „Maar” (gaat hij voort) „ook waar deze voorwaarden ontbreken, verwekken vaak zorgen en verdrietelijkheden, zoowel als aanhoudende arbeid en ingespannen denken, bij lieden van galachtig gestel deze ziekte, gelijk trouwens menschen van zulk een gestel er bijzonder vatbaar voor zijn. Om iemand te noemen, de doorluchtige prins Willem van Oranje werd bij de geringste aanleiding door een hevige anderdaagsche koorts aangegrepen, waaraan ik hem eens te Dordrecht en nog eens te Geertruidenberg heb behandeld, en met julapia en aderlatingen en aftreksels van rhabarber heb mogen genezen” ³⁾.

1) De Prins zelf schreef, 7 September, aan graaf Jan van Nassau (Archives, t. V, p. 53): „... je me treuve encoiries bien affoibly pour les continuz et durz assaulz que m'a donné la fiebvre, ayant quelque fois eu trois ou quatre accès pour cinq jours, et de telle sorte que bien souvent je ne me trouvois une seule minute sans fiebvre. Mais depuis deux jours ença, grâces à Dieu, elle m'a donné quelque relasche, et je commence quelque peu à me refaire, qui me fait espérer que la ditte fiebvre m'abandonnera du tout, et ainsi pourray, petit à petit, moyennant la divine faveur, retourner à ma première santé. Je me remetctz de tout à Dieu, bien asseuré qu'Il ordonnera de moy, comme pour mon plus grand bien et salut Il scait estre utile, et ne me surchargera de plus d'afflictions que la débilité et fragilité de ceste nature ne pourra porter.”

2) Vgl. Corresp. de Granvelle, t. I, p. 277.

3) Observ. I. III, obs. 2, schol. „Ut illustrissimus Dominus Princeps Auracus, qui levi causa in febrem tertianam satis exquisitam incidere solebat, quem alias Dordraci ea laborantem, tum etiam Gheertrudebergis, julebis assumptis, venae sectione et infuso rhabarberi recte curavimus.”

Op welke tijdstippen die ziekten zijn voorgekomen, is niet wel uit te maken, want meermalen tusschen 1574 en 1577 heeft de Prins zich in die steden opgehouden, en het ontbreekt ons aan nadere berichten. Gelukkig dat de geneesheer ons verzekeren mag, dat Zijn Excellentie, als hij de koorts had, doorgaans vrij bleef van hoofdpijnen, in welk opzicht hij een uitzondering maakte op den algemeenen regel ¹⁾. Prins Maurits, voegt hij er bij, had dit voorrecht van zijn vader overgeërfd. Minder gelukkige lijdens zullen geneigd zijn het hun te benijden. Hoe dikwerf overigens in 's Prinsen gezin de koorts voorkwam, kan hieruit blijken, dat een huismiddel ertegen in de keuken klaar gemaakt placht te worden, een aalbessengelei met de bessen er in ²⁾. Ook van een verfrisschenden drank of claretum heeft Forestus ons het recept bewaard, dien de Prins, als hij koortsig was, gaarne nam, en die naar het schijnt niets anders was dan het kaneelwater, waarvan wij bij de ziekte van 1574 al gehoord hebben. Hij bestond althans uit een half ons cinnamomi selectissimi en drie ons zacchari albissimi, zonder koken opgelost in een pond aquae purissimae. Inderdaad een superlatieve drank, een doorluchtigen lijder waardig ³⁾.

In September 1577 verliet prins Willem Holland voor Brabant. Hij bleef daar ongeveer drie jaren, gedurende welke Foreest van zijn ziekten niets bijwoonde. Maar in het jaar 1580 liep de zaak van den opstand in de Zuidelijke Nederlanden hard terug, gelijk wij weten, zoodat het voor Zijn Excellentie raadzaam werd weer naar Holland terug te wijken. In de laatste dagen van October keerde hij in zijn oude residentie te Delft weder ⁴⁾.

Kort daarop kwam hij in de noodzakelijkheid om Foreest op nieuw te hulp te roepen. Zie hier wat deze van die ongesteldheid in zijn *Observationes* heeft geboekt ⁵⁾.

1) Observ. l. VII, obs. 15, schol.: „Paucos novi, in febribus gravioribus, qui non tentabantur capitis doloribus, inter quos erat Dominus Princeps Auraius illustrissimus, et istis diebus etiam filius ejus comes Mauritius, iuvenis admodum generosus, quem cum a tertiana duplici curassem, nullum capitis dolorem in febre patiebatur.” Cf. lib. V, obs. 7, schol.

2) Observ. l. II, obs. 16: „Pro alteratione et refrigeratione sumebat [quidam] rob de ribes, lactucam conditam aqua gelida conspersam et cerasa acida et ribes cum uvis suis conditam, qualis et in aula Principis Aurai ad febres acutas destinata condiebatur.”

3) Observ. l. III, obs. 11.

4) Hij was 24 October nog te Antwerpen, 4 November al te Delft.

5) Observ. l. II, obs. 4. Zie den latijnschen tekst achter het opstel in de Bijdragen, bijlage B.

„De Prins bracht den winter van 1580 op 1581 te Delft door ¹⁾, meestal in een vertrek dat op den toren van de Oude kerk uitzag en waarvan hij de vensters dikwerf open hield, zoodat de noordewind er van boven inviel. Dientengevolge kreeg hij ontsteking in de keel en gedurende een etmaal een vrij hevige koorts, die wel niet terugkeerde maar hem al vast erg verzwakt had. Hij gebruikte een gorgeldrank, dien hij in zulke gevallen steeds, en meestal met goed gevolg nam, en die door zijn edele gemalin eigenhandig werd klaar gemaakt. De drank bestond uit gedroogde roode rozenbladeren, in drie pond water gekookt, met wat aluin en honig eronder. Ditmaal had Zijn Excellentie daarvan echter geen baat, en zoo liet hij mij den 27sten Januari 1581 bij zich komen. Hij lag toen in een aanval van koorts, weshalve ik nog geen geneesmiddel aanwendde. Den volgenden dag, toen ik terug kwam, was de koorts verdwenen, ook keerde zij later niet weer, maar de ontsteking in de keel hield aan. Gaarne had ik Zijn Excellentie een infusum van rhabarber voorgeschreven, waarbij hij anders welvoer als hij koorts had, ²⁾ maar hij was daar thans tegen. Om die reden behandelde ik de keel uitwendig met olie van kamillen en van zoete amandelen in een wollen lap. Eerst den dag daarop, den 29sten, liet hij zich overhalen om het infusum te nemen, namelijk van 2¹/₂ drachme bladeren van Alexandrijnsche senna, zonder de steeltjes, 1 drachme uitgelezen rhabarber, ¹/₂ scrupel kemelshooi en 1 drachme anijszaad, tot 5 oncen, waarbij, nadat het twaalf uren had getrokken, nog wat rozen-siroop gevoegd werd. Op dit middel had de patient goede ontlasting en bleef de koorts weg. Daar echter de eetlust bleef ontbreken, had ik gaarne, om een nieuwen aanval te voorkomen, het infusum nog eens herhaald, maar Zijn Excellentie had een afkeer van drankjes en nam liever pillen in, weshalve ik hem den 4^{den} Februari een half drachme rhabarber, met bernasie-water gekneed, in zeven vergulde pillen ingaf, waarop hij vier maal sedes had, want hij ontlastte gemakkelijk. Ook schreef ik hem een anderen gorgeldrank voor „(waarvan het recept wordt opgegeven, dat in de vertaling wel mag wegblijven)” die hem van de keelpijn genas. Het duurde echter nog wel veertien dagen, eer de eetlust, die door de koorts verdreven was, terugkeerde. Zoo herstelde de Prins gelukkig, en was (in het begin van Maart ²⁾

1) In 1580 werd hij gecureerd door een chirurg uit Woerden (zie v. d. Monde, Tijdschrift 1842, blz. 379).

2) 27 Februari was hij nog te Delft, 8 Maart te Amsterdam.

in staat om naar Amsterdam te vertrekken, van waar hij den 3den Juli wederkeerde. Toen ik Zijn Excellentie benevens zijn edele gemalin, Charlotte van Bourbon, een dochter van den hertog van Montpensier, daarop in Den Haag ¹⁾ ging begroeten, gaf mij de prinses met hare gewone mildheid twee vergulde koppen: een blijvend aandenken aan haar en aan haar goedheid."

Het maakt op mij althans den indruk, dat deze ongesteldheid niet veel te beduiden heeft gehad, hoewel de geneesheer beweert dat hij met zijn behandeling veel lof inoogstte. Opmerkelijk is het hoe ook hij alweer, gelijk een ieder die met haar in aanraking kwam, opgetogen is over de goedheid en liefvalligheid van 's Prinsen derde gemalin. Ook van haar ongesteldheden maakt hij meermalen gewag: zooals van geest, zoo was zij van lichaam teergevoelig. Toen zij te Delft in het kraambed lag van haar eerste kind — van Louise Juliane, eens de gemalin van Frederik van de Paltz, een waardige dochter van haar moeder — overkwam haar een flauwte alleen door den reuk van sterkkriekende bloemen, waarmee haar kamer versierd was, en zij herstelde er van toen die bloemen verwijderd waren en haar iets kwalijkriekends onder den neus werd gehouden. „Ik verbood toen ook (zegt de medicus) dat de kamerjuffers, die haar oppasten, kleeren droegen, met muskus gegeurd" ²⁾. Op een andere plaats zegt hij tot aanprijzing van een zijner recepten, een zacht purgans, dat de prinses van Oranje dit placht te gebruiken ³⁾.

Het spreekt van zelf dat Forestus niet veel heeft te zeggen van de wond, die het pistool van Jauregui den Prins in Maart 1582 toebrecht, en van de bloedstelpende middelen, die toen met zulk een onverwacht gevolg werden bekroond. Het voorval had plaats te Antwerpen en hij werd daar niet heen geroepen ⁴⁾. Geheel zwijgt hij er toch niet van. Waar hij in zijn *Observationes*

1) 5 Juli was de Prins in Den Haag en bleef er tot den 19den; daarop ging hij naar het Zuiden.

2) *Observ.* l. XXVIII, obs. 31 schol.: „Memini quod illustrissima uxor Principis Auraici, cum prinipara Delphis in partu esset, ex odore florum redolentium in hoc malum [uteri suffocationis] incurreret, cui naribus admotis male olentibus et amotis floribus e cubiculo, cautoque e meo consilio ut pedissequae vestibus ex moscho redolentibus non uterentur, facile ab hoc malo liberabatur."

3) *Observ.* l. VII obs. 29.

4) Hierbij verleende een Utrechtsche chirurg Mr. Gilles (Tijdschrift van v. d. Monde, 1842, blz. 377 vlg.) zijne hulp.

chirurgicales eenige voorbeelden aanhaalt van buitengewoon zwaar bloedverlies, verzuimt hij niet aan te teekenen, dat Zijn Excellentie niet minder dan twaalf ponden bloed had verloren, „zooals hij mij naderhand te Delft zelf heeft verhaald, en Josephus Michaëli, de beroemde wondarts, die hem behandeld en haast geen oogenblik verlaten had, ten overvloede bevestigde” ¹⁾).

Evenmin en om dezelfde reden kan hij spreken van de ziekte, die den Prins kort daarna, nadat hem ook zijn edele gemalin ontvallen was, te Antwerpen in Juni 1582 overviel, en die zijn vrienden niet weinig verontrustte, maar waarvan hij ook boven verwachting spoedig genas ²⁾). Ook over andere ongesteldheden van minder ernstigen aard bewaart hij het stilzwijgen. Wel verhaalt hij, op meer dan een plaats zelf, dat tijdens de Prins zich in November 1583 te Dordrecht ophield, de jonge Maurits aldaar de mazelen kreeg. Eerst was deze onder behandeling van den geneesheer dier stad, Marcellus, maar die werd zelf ziek, en nu moest hij, Forestus, overkomen. Hij vond den patient vooral door een buikloop geteisterd, maar wist dien spoedig voor zacht constringeerende middelen te doen wijken ³⁾). Behalve dezen zoon heeft Forestus, voorzoover wij van hem hooren, slechts een van 's Prinsen kinderen onder zijn behandeling gehad en wel Maria, uit het eerste huwelijk geboren en later met Philips, graaf van Hohenlo, gehuwd. Het was een geval van maagpijn, na te lezen door wie lust heeft, maar voor ons van geen belang ⁴⁾).

Wat verwonderen zal, over de omstandigheden van 's Prinsen

1) *Observ. l. XIII obs. 14, schol.*: „In illustrissimo Principe Orangiae ex vulnere, quod in gutture Antverpiae sclopeto inflictum erat, ut Excellentia ipsemet mihi narravit Delfis existens, effluxisse 12 sanguinis libras, quod et postea mihi ipse confirmavit Josephus Michaeli, medicus insignis, qui perpetuo illi affuit in curatione.”

2) J. Taffin aan Arent Cornelissen, Antv. 6 Juni 1582: „Princeps perpetuis fere et molestis catarris laboravit hactenus, sed nunc Dei beneficio melius habet, ac pedetentim ad pristinam valetudinem, quam vix ad aliquod adhuc menses assequetur, contendit. Precibus vestris Celsitudinem ejus et Ecclesias commendo” (*Werken der Marnix-Vereen.*, Serie III, dl. V, stuk 2, blz. 200).

3) *Observ. l. VI obs. 50 schol.*: „Memini enim quod illustris Comes Mauritius... in principio Novembris anni 1583 cum in morbillos incidisset intra diem et noctem alvum ita citatum habuerit ut trigesies coactus fuerit ventrem deponere; quem Franciscus Marcellus, medicus Dordracenus, vir doctus et amicus noster, curabat; sed cum eodem die ipsemet decumberet neque Comitum invisere posset, ejusdem iussu accitus fui, sed praescriptis alimentis et medicamentis leniter constringentibus facile convaluit.”

4) *Observ. l. XVIII, obs. 27, scol.*

dood heeft onze schrijver geen enkele opmerking geboekt. Toch is het bekend dat hij en zijn ambtgenoot, Mr. Cornelis Busenius, het lijk hebben geschouwd en van hun bevindingen verslag hebben gedaan aan de Staten-Generaal. Wat de reden mag zijn dat hij er in zijn *Observationes* van zwijgt, kan ik niet gissen. Zeker, een paar goede redenen liggen voor de hand; de artsen vonden den Prins reeds dood, een ziektegeval was dus niet te beschrijven, en buitendien, uit een medisch oogpunt beschouwd, was de verwonding onbelangrijk. Het is zoo, maar niettemin van een auteur, zoo mededeelzaam en wijdloopig, en zoo trotsch op zijn beroemden patient, had ik verwacht dat hij over zijn bemoeienis in een feit, waarvan de wereld sprak, wel de een of andere gelegenheid zou hebben gevonden om uit te weiden. Nu hij het niet heeft gedaan, moeten wij ons tevreden stellen met het visum repertum van hem en zijn collega, dat in het register der Resolutiën van de Staten-Generaal geboekt staat ¹⁾.

Daarentegen, wat wij niet hadden verwacht, deelt Forestus ons mee een uitvoerige beschrijving van de wijs, waarop het lijk is gebalsemd ²⁾. Dit schijnt reeds den eigen dag van den moord geschied, denkelijk terstond na de lijkschouwing, waarvan al den volgenden dag rapport aan de Staten-Generaal is gedaan.

Het geschiedde op de volgende wijs. Eerst werd de buik in de lengte en ter zijde opengesneden, maar zoo dat de navel ongeschonden aan de ééne zijde bleef: de ingewanden, maag, nieren, lever, milt werden er uit genomen. Vervolgens werd de borst geopend en de geestelijke deelen, zooals zij heetten, het hart en de longen verwijderd, en verder de slokdarm tot aan den wortel van de tong weggesneden. Het dus geledigde lichaam werd nu eerst met koud water zorgvuldig uitgewasschen en met sponzen gereinigd, daarop met een acetum (waarvan het recept wordt opgegeven) en ten slotte nog eens met brandewijn op dezelfde wijs behandeld. Nu begon het eigenlijke balsemen. Het vleesch werd met een poeder, waarvan wij het recept weer in het breede vermeld vinden en dat hoofdzakelijk uit aloë, myrrhe en zulke kruiden meer bestond, zorgvuldig ingewreven „zooals men varkensvleesch pleegt te zouten”, en nadat dit naar den eisch was geschied, de holten opgevuld met in brandewijn gedoopt werk en

1) Overgedrukt bij Gachard, Corresp. de Guill. le Tacit, t. VI, p. 171 en bij Frederiks, De moord van 1584, blz. 119.

2) Observ. I. XXIX, obs. 29, schol. Het geheele stuk is als bijlage C in de Bijdragen achter het opstel geplaatst.

verder met poeder als waarmee de inwrijving had plaats gehad. Ten laatste werd alles met de naald weer dicht genaaid. Op gelijke wijze werd met het hoofd gehandeld. Of de hersens er uit verwijderd zijn, en hoe dan, vernemen wij niet stellig. De schrijver vermeldt slechts, dat sommigen daartoe een opening in den schedel plegen te maken, en geeft dus zijdelings te kennen dat hij met het lijk van den Prins een andere, meer gewone, manier is gevolgd, maar welke, zegt hij ons niet. Ten slotte werd het gansche lichaam gewikkeld in heet lijnwaad, dat nu met een soort van scheepspik (waarvan ook het recept niet ontbreekt) besmeerd werd. Er was hierbij, naar Italiaansch gebruik, gezorgd dat geen leden elkander raakten en zelfs de vingers niet aan elkander sloten.

„Op deze wijs behandeld, zoo besluit onze auteur zijn beschrijving, kan een lijk acht of tien jaren goed blijven. Wil men het langer bewaren, dan dient men elke spier afzonderlijk te balsemen, en zoo moet men ook, indien men de ingewanden en de edele deelen bewaren wil, met deze doen.” Het stoffelijk overschot van den Prins, gebalsemd gelijk het was, zal dus in zijn praalgraf wel sinds lang tot stof vergaan zijn.

Aan hen die zijn nagedachtenis eeren en liefhebben, zooals hij het aan het vaderland verdiend heeft, is iedere bijzonderheid uit zijn leven, die aan den dag kan worden gebracht, welkom. Het is deze bedenking, die mij heeft opgewekt om uit de geschriften van Forestus al wat op hem betrekking heeft te verzamelen en onder het oog der geschiedvorschers te brengen. Ik vlei mij zoodoende geen ondankbaar werk verricht te hebben.

(Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde, 3de Reeks, 3de deel, blz. 1 vlg.)

DE OUDE VERHALEN VAN DEN MOORD VAN PRINS WILLEM I 1).

(1884.)

Het is een aankondiging in den eigenlijken zin van het woord, die ik ga schrijven: niet de inleiding bij den lezer van een reeds uitgegeven boek, maar het bericht dat eerstdaags een boek het licht zal zien, waarmee ik reeds vóór zijn verschijnen kennis heb mogen maken en waarop ik, in het belang der uitgave en van de uitgevers, bij voorbaat de aandacht wil vestigen.

Op het zien van den titel begrijpt ieder, dat het een gelegenheidsgeschrift is wat ons de heeren Frederiks en Nijhoff hier aanbieden. Bij het verjaren voor de driehonderdste maal van den moord aan prins Willem gepleegd, op 10 Juli aanstaande, vonden zij het gepast de oude verhalen, die de toedracht beschrijven, en de echte stukken, die de verhalen bevestigen, in een bundel saamgevat, op nieuw uit te geven. De echte stukken zooals de bekentenis van den moordenaar, zijn verhooren, zijn vonnis, de brief, waarmee hij zich in de gunst van zijn slachtoffer had aanbevolen, de brieven, door regeeringspersonen uit Delft over het gebeurde geschreven, en wat dies meer zij, staan in verschillende boeken verspreid, en de gelijktijdige verhalen zijn in de oorspronkelijke uitgaven moeilijk en slechts tot betrekkelijk hoogen prijs te bekomen. Eén verhaal, het alleroudste, was zelfs zoo zeldzaam geworden, dat het tot nog toe door geen der latere geschiedschrijvers werd opgemerkt. Dit alles nu in een nette en weinig kostbare uitgave bijeengesteld en versierd met een keurige ets naar een teekening van Bosboom, voorstellende de plaats waar de moord is bedreven, scheen juist nu dubbel welkom te

1) Naar aanleiding van Oorspronkelijke Verhalen en Gelijktijdige Berichten van den Moord gepleegd aan Prins Willem van Oranje, met eenige bijlagen en aantekeningen, uitgegeven door J. G. Frederiks. 's Gravenhage, Mart. Nijhoff, 1884.

moeten zijn, nu het verjaren van het feit de belangstelling van velen in de ware toedracht verlevendigen zal. Gaarne voldeed ik dan ook aan het verzoek der uitgevers om hun bij het verzamelen, het kiezen en het schiften der stof behulpzaam te zijn, en ten einde deze belofte te beter te vervullen, heb ik alles, wat in vroeger of later tijd over den moord aan het licht is gebracht, op nieuw zorgvuldig onderzocht, en al doende velerlei opgemerkt, waarvan ik thans gebruik wil maken om den bundel, die dezer dagen zal verschijnen, in zijn inhoud en belangrijkheid te doen kennen. Misschien zal ik nu en dan meer dan den lezer lief is in bijzonderheden afdalen; maar ik wil het er op wagen. Voor een enkele maal is het, dunkt mij, niet kwaad in een proeve te toonen, hoe een geschiedkundige, eer hij zich in staat heeft gesteld om naar waarheid te gaan beschrijven, zich door nasporing en kritiek der bronnen voor zijn taak heeft moeten voorbereiden.

De bundel wordt geopend met het edict, waarbij koning Philips den prins van Oranje in den ban doet en vogelvrij verklaart. Te recht; want de moord was slechts de voltrekking van dit koninklijk bevel ¹⁾. Toen de moordenaar gegrepen werd en een van 's Prinsen bedienden hem snoodaard noemde, antwoordde hij: „Ik ben geen snoodaard, ik heb slechts uitgevoerd wat mijn koning mij gelast had” ²⁾. Hij beschouwde zich dus als niet meer dan een handlanger en liet de verantwoording voor de daad aan hem, die ze bevolen had, over. Zoo behooren wij ook te doen, en om die reden schijnt de billijkheid, die wij jegens den Spaanschen koning niet minder dan jegens ieder ander wenschen te betrachten, mee te brengen, dat wij zijn moord-edict, hoe uitvoerig het is, in zijn geheel aan het hoofd der gedenkstukken meedeelen. Immers, het is geen bloot bevelschrift; het heeft den vorm van een vonnis en geeft in het breede de redenen op, waarom het geveld is geworden; indien de moord te rechtvaardigen is, moet hij in dit edict zijn rechtvaardiging vinden. Wij stellen thans een ieder, die wil, in staat om ze er in te gaan zoeken.

Daarentegen kwam het ons overbodig voor de nog veel uit-

1) Over moord bij wijze van executie volgens Spaansche begrippen, zie Gindely, *Gesch. des 30-jähr. Kriegs* (volksuitgaaf), Bd. II, S. 2/5. Vgl. daarmede de Fransche leer bij gelegenheid van den moord van d'Ancre.

2) Frederiks, blz. 69.

voeriger Apologie van den Prins, waarin hij de tegen hem gerichte beschuldigingen weerlegt, te herdrukken. Voor het Nederlandsche volk, dat zijn geschiedenis kent, behoeft Willem van Oranje zich niet te verdedigen. Wij willen wel hooren wat de koning tot wettiging van zijn banvonniss te zeggen heeft, en nemen dit in aanmerking bij het beoordeelen van zijn gedrag; maar als wij ons een oordeel willen vormen over den grondlegger onzer onafhankelijkheid en vrijheid, vragen wij niet wat de koning, wiens staatkunde Spanje te gronde heeft gericht, van hem dacht en hoe hij zich van diens verdenking heeft vrijgepleit. Dat Philips, de bekrompen monarch en kerkdienaar, niet in staat en niet bevoegd was om over de daden en beweegredenen van een man als Oranje te oordeelen, behoeft waarlijk geen betoog. Waartoe zouden wij dan den Prins nog eens het woord geven om zich te rechtvaardigen op verwijten, die voor ons geen betekenis hebben?

Ik laat dus ook de beweegredenen rusten, die in het edict worden bijgebracht; om het vonnis zelf is het ons te doen. Dat was ook voor den koning de hoofdzaak. Toen Parma in den zomer van 1580 het uitvoerige stuk in het Fransch en in het Nederlandsch had uitgevaardigd, schreef Philips hem ¹⁾, dat het geraden scheen nog buitendien een kort begrip er van, waarin slechts de vogelvrijverklaring en de uitgeloofde belooning werden vermeld, zonder redengeven, ook in Duitsche, Italiaansche en Spaansche vertalingen te verbreiden, opdat te eer zich iemand mocht opdoen, die op hoop van het loon het waagde den persoon van den Prins aan te tasten ²⁾. Of Parma aan dien wenk gevolg heeft gegeven en of zulk een verkorte uitgaaf werkelijk is geschied, weet ik niet: er is mij nooit een exemplaar van onder de oogen gekomen. Maar wat zij had moeten bevatten, ligt voor de hand; en ik schik mij naar het verlangen van den koning door hier, met weglating van al het voorgaande, de slotsom van het edict, voor zoo ver het den Prins in persoon en niet zijn aanhangers betreft, mee te deelen in de eigen woorden, of liever in een juister vertaling van het oorspronkelijke Fransch dan de officieele tekst, die in den bundel herdrukt is.

„En ten einde” (zoo luiden die woorden) „de zaak te spoediger

1) Gachard, Corresp. de Guill. le Tacit., t. VI, p. 36.

2) Dat de moordenaar geen Nederlander, maar een vreemdeling zou zijn, was reeds voorzien; vgl. Parma's brief van 28 Januari 1580 in Corresp. de Guill. le Tacit., t. VI, p. 25.

voleindigd en de natie te eer van deze dwinglandij en onderdrukking verlost moge worden, willende de deugd beloonen en de misdaad straffen, beloven wij op ons woord van koning en als dienaar van God, dat, indien er iemand, hetzij onder onze onderdanen, hetzij onder de vreemdelingen gevonden wordt, zoo edel van gemoed en tot onzen dienst en tot het algemeene heil genegen, die middel weet om deze ordonnantie uit te voeren en ons van die pest te verlossen, hem aan ons overleverende levend of dood of wel hem het leven benemende: dat wij dien zullen doen geven en uitreiken voor hem of zijn erfgenamen, in landgoed of gereede penningen te zijner keuze, de som van 25,000 gouden schilden; en zoo hij eenig vergrijp of misdaad heeft bedreven, hoe zwaar het zij, beloven wij hem dit te zullen vergeven en vergeven het hem bij dezen; en ware hij niet edel van geboorte, zoo verheffen wij hem wegens zijn edelaardigheid in den adel; en indien de hoofdbeleider tot helpers in het volbrengen van zijn daad anderen aanneemt, zullen wij ook dezen weldoen en vergelden een ieder overeenkomstig de mate zijner verdiensten jegens ons, hun ook vergevende wat zij misdaan mogen hebben en hen ook in den adelstand verheffende.”

Welk een taal! Hoe vaak gehoord, hoe wel bekend, zij mist nooit ons gevoel van recht en zedelijkheid te treffen. Wat een ieder op het hooren van die aanhitsing tot moord gevoelt, heeft niemand korter en puntiger uitgedrukt dan Montesquieu: „De adeldom toegezegd voor zulk een daad! Zulk een daad aanbevolen door een koning als een dienaar van God. Dat keert alle begrippen van eer zoowel als van godsdienst en zedelijkheid het onderste boven”¹⁾.

Het was Granvelle, de kardinaal Granvelle, die den koning op het denkbeeld gebracht, of althans in het voornemen bevestigd heeft, om zich dus door sluipmoord van den vijand te ontdoen, dien hij met eerlijker wapenen niet had kunnen overwinnen. De Belgische rijksarchivaris Gachard heeft de bewijzen er van in beider vertrouwelijke briefwisseling gevonden. Aan denzelfden kardinaal komt de eer toe van jaren te voren den koning geraden te hebben, om 's Prinsen oudsten zoon van de hoogeschool te Leuven weg te voeren naar Spanje en daar een opvoeding te geven, die hem van zijn vader moest vervreemden²⁾. De eene

1) *Esprit des Loix*, liv. XXIX, chap. XVI, aangehaald in *Corresp. de Guill. le Tacit.*, t. VI, p. XXXIX.

2) *Corr. de Phil. II*, t. I, p. CLXXXI; *Corresp. de Granv.*, t. III, p. 71; *Archives.*, t. IV, p. 36.

maatregel zoo goed als de andere teekent den mensch en zijn gluiperige politiek.

Was het een in hun tijd gebruikelijk, en dus in zekeren zin een wettig wapen, dat de kerkvorst zijn meester tegen den man, dien hij persoonlijk haatte, in de hand gaf? Wanneer gij deze vraag aan de geschiedschrijvers, onverschillig van welke partij, richt, krijgt gij geen bevredigend antwoord ¹⁾. De een zegt neen, de ander beweert ja, maar reden of bewijzen geven zij geen van beiden. Dat men zich niet op den Duitschen rijksban, als op een gelijksoortig voorbeeld, beroepen kan, staat vast. Philips had uitdrukkelijk verlangd, dat de Nederlandsche staatslieden, die met het opstellen van het edict belast werden, zich zooveel mogelijk zouden houden aan den vorm van den banbrief, voorheen door zijn vader tegen de hoofden van het Schmalkaldisch verbond uitgevaardigd. Niettemin wordt in het stuk, dat zij ontwierpen en hij goedkeurde, met geen enkel woord van dien keizerlijken ban gewag gemaakt. De reden was, ²⁾ dat het aan zoo geleerde en bekwame staatslieden, als de leden van den Geheimen Raad, onmogelijk ontgaan kon, dat tusschen beide banvonnissen geen genoegzame termen van overeenkomst bestonden; om niet eens te spreken van de vraag, of de ban van keizer Karel wel in rechte te verdedigen was. Granvelle had dan ook, toen hij den maatregel aanbeval, op andere voorbeelden gewezen: „zoo plegen de vorsten van Italië te doen,” had hij gezegd ³⁾. Dat verwijst ons naar de school van Machiavelli, naar de handelwijze der Medici's en der Borgia's. Maar kan hun gezag de daad van Philips verschoonen? Wie zal het durven beweren? Wie meenen, dat hij den Spaanschen koning heeft vrij gepleit, als hij bewezen heeft, dat deze niet erger heeft gedaan dan de Italiaansche prinsen van zijn tijd?

Wie hem verontschuldigen wil, moet naar voorbeelden in westelijk Europa ⁴⁾, en bij voorkeur in de Nederlanden omzien. En, het doet mij leed het te moeten getuigen, wij zoeken er hier niet tevergeefs naar. Wij Nederlanders, wij Hollanders, hebben het

1) Merkwaardig is de vergoelijking door voorbeelden door den schrijver van pamflet Petit n°. 338, blz. c. 2, die er bijvoegt: „Ick en wil het feit niet prijzen (of) approberien.” Onder de voorbeelden noemt hij ook Coligny.

2) Corresp. de Guill. le Tacit., t. VI, p. 25.

3) Corresp. de Guill. le Tacit., t. VI, p. XXX en p. 19, noot 1.

4) In Frankrijk en Engeland. Zie Corresp. de Guill. le Tacit., t. VI, p. 158. Bepaaldelijk het vonnis tegen Coligny en Andelot: Corresp. de Phil. II, t. II, p. 176.

recht niet om het wapen, waarvan Philips zich tegen Oranje bediende, als een oneerlijk wapen af te wijzen, waarvan onze voorouders zich geschaamd zouden hebben gebruik te maken. In overouden tijd heeft de laatste graaf uit het Hollandsche huis, Jan, de zoon van Floris V, zich, in een handvest, aan de Westfriezen in 1299 gegeven ¹⁾, uitdrukkelijk het recht voorbehouden om er zich van te bedienen. „Voorts (zegt hij) ware dat zake dat iemand in dit voorzeide Friesland nu of hiernamaals tegen ons of onze nakomelingen gemeene conspiracie of verraadnise makede, die ons of onze landen of onze heerlijkheden deren mocht: die verbeurde beide lijf en goed, en diegene die den verrader ving of sloeg daarom, alzo hij dit ter waarhede had gebracht, zoo zou hij hebben tien pond van des verraders goed, . . . en daarbij zal hem zijn misdaad vergeven wezen.” Wij zien dus dat ook graaf Jan aan den moordenaar van een rebel geld en straffeloosheid beloofde, evenwel geen algemeene vergiffenis van ander bedreven kwaad dan dien moord. In dit opzicht heeft zich de laatste graaf van Holland vrijgeviger betoond dan hij. Toch hebben zijn naaste opvolgers zijn toezegging, zelfs met deze beperking, gelukkig niet herhaald: in de latere handvesten van Westfriesland ²⁾, zoo min als in die van andere kwartieren, komt het aanstootelijke artikel niet voor. Hadden wij dus geen ander voorbeeld dan dit, dan zouden wij mogen beweren, dat reeds in de veertiende eeuw bij ons volk de proscriptie in haar barbaarsch karakter erkend en uit dien hoofde versmaad was. Doch, helaas, er zijn van later tijden te duidelijke blijken van het tegendeel. Ik wil er slechts één aanhalen, niet meer dan één, omdat dit eene zoo afdoend is, dat elk tweede overbodig wordt. Immers het dagteekent van drie jaren na het vermoorden van den Prins, en komt op rekening van den Raad van State en van de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden.

Toen de graaf van Leicester zich in den winter van 1586 op 1587 tijdelijk naar Engeland had begeven, pleegden de officieren, aan wie hij de verdediging van Deventer en van de schans tegenover Zutphen had toevertrouwd, William Stanley en Roland York, verraad en leverden beide plaatsen aan den vijand over. De ontzetting, door het verlies van zoo belangrijke vestingen op zulk een snoode wijs teweeggebracht, was onbeschrijflijk. Ter zelfver-

1) Oorkondenboek van Holland en Zeeland, dl. II, blz. 506, a—b.

2) Dat van 1300 bij Van Mieris, Charterboek van Holland en Zeeland, dl. II, blz. 89.

dediging grepen de Staten naar de scherpste wapenen, die hun ten dienste stonden, en op hun last verklaarde de Raad van State de schelmen vogelvrij: zie hier in welke termen ¹⁾:

„ Zoo is het dat wij, Raad van State der Vereenigde Nederlandsche Provinciën gecommiteerd neffens Zijn Excellentie, met voorweten en advies van de Heeren Generale Staten, verklaard hebben en verklaren mits dezen de voorzeide Willem Stanley en Roeland York schelmen en verraders van Hare Majesteit „(de koningin van Engeland)” hun natuurlijke Princesse, van Zijne Excellentie en van deze Vereenigde Provinciën en voor zulke als vijanden van God en de menschen, hebben dezelve met al hun complices, aanhangers en medehelpers geproscribeerd, geabandonneerd en overgegeven, proscribeeren, abandonneeren en geven over mits dezen aan een iegelijk: verklarende dat, zoo wie zich verkloekt dezelve twee principale hoofd-verraders in deze Vereenigde Provinciën, hetzij levend of dood, te brengen, dezelve voor zulken kloeken feit zal vergolden worden met de som van drie duizend guldens, die hem promptelijk zal aangeteld worden; en zoo zulke persoon in eenige maniere tevoren iets misdaan had, den dood of lijfstraf meriteerende, zal hem hetzelfde gansch vergeven zijn, gelijk wij hem hetzelfde vergeven bij dezen voor alsnu als voor alsdan.”

Is het niet als had de Raad van State zich in dezen den ban, weleer tegen prins Willem geveld, tot model gekozen? Den adel, kunnen zij, burger-overheden, niet verleenen, maar kwijtschelding van straf wegens alle voorheen gepleegde misdaad voegen zij insgelijks aan het uitgelofde bloedgeld toe. Het is aan hen niet te wijten, dat het loon door niemand is verdiend en dat geen misdadiger zich door het bedrijven van deze nieuwe misdaad heeft gevrijwaard tegen de straf, die hij te voren had verdiend. Had het gelukkig gestarnte van Nederland het niet verhoed, de naam van ons volk zou bezoedeld zijn geworden met een smet als die op den naam van tirannen kleeft. Zeker, er zijn in dit geval verzachtende omstandigheden te pleiten. Het plakkaat van den Raad van State werd onverwijld, onder de verontwaardiging van het oogenblik, uitgevaardigd, eer de drift den tijd had gehad om te bekoelen, en sedert is er niets gedaan om het tenuitvoer-

1) Gedrukt bij Bor, dl. II, blz. 382, Bk. XXII, f°. 21/22, waar ook het pamflet Tiele n°. 313, „Eene corte erinneringhe ende waarschouwinghe, enz.”, dat gelijke strekking had, is afgedrukt.

leggen der bedreiging te bevorderen. Maar aan den anderen kant, de ban van Philips was voorafgegaan en Oranje was er het slachtoffer van geworden. Deze les had voldoende moeten zijn om van elke navolging af te schrikken.

Ik meen ook dat onze Staten-regeering zich aan geen tweede heeft bezondigd. Althans ik herinner mij geen ander, en toen vijf en dertig jaren later de aanslag op het leven van prins Maurits, waaraan de zonen van Oldenbarnevelt medeplichtig waren, in niet mindere mate de verontwaardiging en den harts-tocht gaande maakte, onthield zich het Hof van Holland in de publicatie, waarbij het de aanhouding der verdachten beval, van alle aansporing tot doodslag en sluipmoord. „... Zoo is het” (aldus lezen wij daar) „dat het voorzeide Hof bij dezen een iegelijk verwittigt, dat degene, die dezelve personen of eenigen van dien zal kunnen aanbrengen, zulks dat dezelve levendig in de handen van de justitie mogen geraken, zal vereerd worden met.... 5000 gld.,.... en zullen boven al hetzelfde genieten impunitie van hetzelfde delict, indien zijlieden daaraan schuldig zouden mogen wezen.”

Het is de geest van den nieuwen, van onzen tijd, die ons in deze publicatie toeademt. Wij mogen hem tegen Philips en zijn tijdgenooten niet laten getuigen. In die eeuw, wij zagen het, was de ban, zooals de koning hem uitschreef, geen ongewoon, geen versmaad wapen ¹⁾. Doch verdiende een man als Oranje dat het tegen hem werd gekeerd? Dat is de quaestie. In Philips' tijd was het hangen van misdadigers niet ongewoon, maar niet ieder, die geacht werd misdaan te hebben, mocht zoo smadelijk worden terecht gesteld. Zoo ook in dit geval: wat naar de zeden van den tijd tegen een gemeen rebel of verrader niet ongeoorloofd was, was daarom nog niet geoorloofd tegen een vorst, die zich aan het hoofd van een volksopstand had gesteld en openlijk krijg voerde. Tusschen lieden als Stanley en York en den prins van Oranje bestaat een onderscheid, dat niet te miskennen valt. De eersten stonden in dienst der Staten en waren als officiers aan het strenge kriegsrecht onderworpen; zij hadden de hun toevertrouwde vestingen om geld aan den vijand overgeleverd; hun bedrijf was noch te loochenen noch te vergoelijken. Zoo iemand, dan verdienden zij buiten de wet te worden gesteld.

1) Het werd door de regeering van Nederland tegen kettters gebruikt. Vgl. Lange-raad, Guy de Bray, blz. XVI.)

De prins van Oranje daarentegen was een vorst en heer, zoo goed als Philips van Habsburg, en werd als zoodanig door den koning van Frankrijk en de koningin van Engeland erkend ¹⁾, die uit dien hoofde ook geweigerd hadden aan de kapers, die onder zijn vlag voeren, het binnenvallen in hun havens te verbieden. Wel was hij buitendien leenman van Philips, maar niet anders dan deze leenman was van den Heiligen Stoel en van de kroon van Frankrijk, tegen wie hij toch ook niet nagelaten had oorlog te voeren. Wat meer is, de Staten der Nederlandsche Provinciën hadden met den Prins en met de Staten van Holland en Zeeland, die hem als hun hoofd en hooge overheid erkenden, de Pacificatie van Gent gesloten, en die pacificatie had de landvoogd Don Juan uit 's konings naam bij het Eeuwig Edict bevestigd. Ja, de koning zelf had in 1575, te Breda, met den Prins en met de Staten, die hem aanhingen, over vrede laten onderhandelen, — om van den vredehandel van Keulen niet te spreken. Zodoende had hij het recht verbeurd, indien hij het ooit bezeten had, om zijn geduchten, zijn onoverwinnelijken vijand te bejegenen als een gewoon rebel en een verrader. Dat was ook het oordeel van sommige leden van den Raad van State te Brussel, dien Parma op 's konings bevel over het beraamde banvonniss had geraadpleegd. Onder meer andere redenen, waarom zij het ont-rieden, voerden zij aan, dat het in een zoo machtigen koning laag en onbetamelijk zou kunnen schijnen als hij den man, tegen wien hij eerst openlijk oorlog gevoerd en geduchte strijdkrachten in het veld gebracht had, thans met zulk een middel ging bestrijden, als achtte hij elk ander wanhopig en te zwak om er doel mee te treffen. Ook meenden zij, dat het althans niet aangewend behoorde te worden dan met voorweten en advies der Staten van die provinciën, die eens met den Prins hadden samengespannen en thans tot de gehoorzaamheid aan den koning waren teruggekeerd. Hun raad was echter niet naar Philips' smaak ²⁾; hij wilde van geen raadplegen met de Staten hooren, die hem toch al te bemoeiziek geworden waren, en legde zijn voornemen eigendunkelijk ten uitvoer. Zeker niet tot vermeerdering van zijn roem. Hij is de eenige koning van zijn tijd, die een anderen vorst, zijns gelijke in geboorte en waardigheid, dus aan den dolk van

1) D. Digges, *The Compleat Ambassador*, p. 122; *Corresp. de Phil. II*, t. II, p. 237; *La Mothe Fénelon*, t. IV, p. 390; *Froude, History of England*, v. X, p. 371.

2) *Corresp. de Guill. le Tacit*, t. VI, p. 30.

den eersten moordenaar den besten heeft prijs gegeven. Hij is de eenige die het gedaan heeft, en hij heeft het meer dan eens gedaan. Terzelfder tijd ongeveer als Oranje (in April 1580), heeft hij ook zijn mededinger naar de kroon van Portugal — waarop hij zelf slechts een zeer twijfelachtige aanspraak kon maken — vogelvrij verklaard ¹⁾. Aan een ieder die den naamkoning, Don Antonio, om het leven bracht, bij wat middel het mocht geschieden, beloofde hij 30.000 kronen in rente en een hertogdom, indien hij in staat ware dit te houden. Door tijdige vlucht heeft de bedreigde vorst zich gered en een wijkplaats gevonden onder de Nederlandsche opstandelingen. Maar dit verandert aan de zaak, wat Philips betreft, niet veel. De wil is in dat geval zoo goed als de daad.

Wat zijn handelwijs tegen Oranje eerst in haar wezenlijk karakter teekent is de omstandigheid, waarop de Prins in zijn Apologie niet verzuimd heeft opmerkzaam te maken ²⁾. „Al is het thans voor het eerst (zegt hij) dat de ban tegen mij openlijk wordt afgekondigd, gelooft Philips wezenlijk, dat ik niet zou weten, hoe dikwerf hij en de zijnen reeds vroeger in het geheim moordenaars op mij hebben afgestuurd?” Het verwijt is juist en ten volle verdiend. De misdaad, waartoe de koning bij zijn edict alle booswichten opriep, had hij sedert jaren onder de hand aan enkelen aanbesteed. Het is weer de Belgische rijksarchivaris, die uit de vertrouwelijke briefwisseling tusschen Philips en zijn ministers aan het licht heeft gebracht, dat, van Alva tot Parma, alle landvoogden van Nederland, Don Juan misschien uitgezonderd, met goedvinden van den koning en met toejuiching van Granvelle zich beijverd hebben om den Prins door sluipmoord uit den weg te ruimen. Het eenige onderscheid tusschen vroeger en later bestaat hierin, dat in 1573 nog zorg werd gedragen om 's konings voorweten en goedkeuring voor de wereld geheim te houden ³⁾, en dat in 1580 Zijn Majesteit zich niet langer ontzag om de verantwoordelijkheid van de daad openlijk op zich te nemen.

Wij zullen thans de velerlei aanslagen op het leven van den Prins, die voor en na het uitvaardigen van den ban gewaagd doch mislukt zijn, niet ophalen. Wij bepalen onze aandacht tot den volbrachten moord, die eerstdaags verjaart. Wij willen zelfs

1) Bor, dl. II, blz. 178, (Bk. XIV, f°. 194).

2) Apologie du prince d'Orange (éd. Lacroix), p. 147.

3) Corresp. de Guill. le Tacit., t. VI, p. 4, 5.

niet eens van dezen de toedracht beschrijven: het is dikwerf en onlangs door Motley met levendige kleuren gedaan. Alleen over de bronnen, waaruit de toedracht naar waarheid kan worden gekend, willen wij, naar aanleiding van den uit te geven bundel, het een en ander opmerken. Op dit punt, in het nauwgezet onderzoeken en beoordeelen der verhalen en bescheiden, waaruit de waarheid moet worden geput, schieten beroemde geschiedschrijvers, en inzonderheid zij die in het schilderen der gebeurtenissen uitmunten en hun roem stellen, niet zelden te kort.

Over de toedracht van den moord en het gedrag van den moordenaar gedurende zijn terechtstelling staan ons hoofdzakelijk twee met het feit gelijktijdige verhalen ten dienste. Het eene is op last der Staten opgesteld en dus als officieel te beschouwen; het andere is afkomstig van een Nederlandschen katholiek en beschrijft het gebeurde uit een oogpunt, lijnrecht aan dat der Staten tegenovergesteld. Beide waren oorspronkelijk in het Fransch verschenen, maar zijn in den bundel, ten gerieve van het vaderlandsche publiek, in de Nederlandsche vertaling of navolging, waarin zij kort daarop uitkwamen, herdrukt.

Wat het officieel verhaal betreft: het was geheel in den geest der eeuw, dat de Staten zich uitsluitend het recht voorbehielden om de toedracht der noodlottige gebeurtenis wereldkundig te maken, en bij gevolg aan ieder ander verboden haar op zijn wijs te beschrijven. Reeds den 19den Juli besloten de Staten-Generaal den predikant Villiers te belasten met het opstellen van „een discours op het feit geperpetreerd in de persoon van Zijne Excellentie tot informatie van de gemeente,” en vijf dagen later veroorloofden op hun verzoek de Staten van Holland, „dat de confessie van den moordenaar of een dubbeld daarvan gesteld zou worden in handen van den president (van Vlaanderen) Meetkerke, om te mogen dienen tot het maken van het discours, hetwelk bij Monsieur Villiers, den voornoemden Meetkerke en Mr. Nicasius Sille ontworpen en vervolgens den Staten meegedeeld zou worden.” Zij gelastten daarbij „dat de confessie aan niemand anders ter lezing of zelfs ter inzage, veel minder ter afschrijving, zou mogen worden gegeven en dat zij terstond, als er het bedoelde gebruik van gemaakt zou zijn, aan den magistraat van Delft terugbezorgd zou moeten worden. Tevens bevalen zij, dat de schout van Delft de boekjes, die alreede op het overlijden van Zijn Excel-

lentie mochten zijn uitgegeven, zou ophalen en in beslag nemen, en informeerden wie zich vermeten hadden ze op te stellen en te drukken, „ten einde tegen dezen geprocedeerd zou kunnen worden als naar behooren.”

Wij leeren hieruit, dat het *Discours de l'assassinement* een officieel karakter draagt en geschreven is door mannen, die met het gebeurde van nabij bekend waren. Villiers was hofprediker en vertrouwde van den Prins en had meer dan iemand anders met den zich noemenden François Guyon te doen gehad: hij had hem bij den Prins ingeleid en vervolgens naar Frankrijk in het gevolg van onzen gezant Caron doen zenden, en waarschijnlijk van daar een of meer brieven van hem ontvangen; ook had hij hem naderhand in de gevangenis bezocht. Hij was verder een man van de pen en had in het opstellen van 's Prinsen *Apologie* en meer andere half-officieele stukken de hand gehad. Meetkerke schijnt slechts als invloedrijk lid der regeering aan hem te zijn toegevoegd; Nicasius Sille daarentegen, pensionaris van Amsterdam en in die hoedanigheid lid der Staten van Holland, had de verhooren bijgewoond en kon uit dien hoofde nuttige inlichting geven, gelijk hij, blijkens enkele bijzonderheden van het *Discours*, ook gedaan heeft ¹⁾. De commissie van redactie was dus met zorg gekozen. Zij heeft haar taak in korten tijd volbracht. Althans den 20sten Augustus was een gedrukt exemplaar van het *Discours* in handen der burgemeesters van Leiden, die op dien dag den vermaarden uitgever en drukker Chr. Plantijn, wiens zaak sedert kort te Leiden gevestigd was, machtigden, voor zooveel in hen was, om de officieele uitgaaf, te Delft bij Alb. Hendriks, ordinaris drukker der Staten van Holland, in het Fransch en Hollandsch verschenen, na te drukken in beide talen, „zonder nochtans” (dit verbieden hem burgemeesters uitdrukkelijk) „in denzelven druk van het tegenwoordig consent iets te vermanen”. Zoo plachten toen ter tijd de stadsregeeringen de belangen harer ingezetenen te bevorderen, zij het ook ten nadeele van burgers eener andere stad. Doch dit in het voorbijgaan: ik vermeld deze vergunning alleen ten bewijze, dat het boekje van Villiers reeds omstreeks half Augustus moet zijn uitgekomen ²⁾.

1) Vgl. het eerste verhoor en wat het verhaal daarvan heeft.

2) Officieele uitgave: *Bibl. Thys.*, n°. 374, Meulman n°. 589. Leidsche nadruk: Tiele, n°. 276, 277.

De Hollandsche vertaling, die terzelfder tijd of kort daarop onder den titel van *Verhael van de Moort* verscheen, is slordig bewerkt. Zij is, zooals ik reeds zeide, om goede redenen bij voorkeur in den bundel opgenomen, maar voor hen, die met het oude Fransch geen moeite hebben, is het oorspronkelijke *Discours* te verkiezen. Weldra verscheen ook een Engelsche vertaling te Middelburg ¹⁾ en ik vermoed ook een Hoogduitsche, hoewel ik daarvan niet zeker ben. In deze of gene taal kwam het *Discours* eerlang in handen van een ieder, heel Europa door. Het werd de bron, waaruit alle latere geschiedschrijvers van de protestantsche partij putten. Van Meteren en Le Petit voegden er in hun geschiedboeken nog enkele kleine bijzonderheden aan toe en noemden namen van bij de zaak betrokken personen, die in het officieele verhaal als van geen belang waren verzwegen; maar wat de hoofdzaak betreft, had niemand hunner iets te veranderen of op te merken, want niemand had de confessie of de verhooren gelezen of was bij den moordenaar in den kerker toegelaten. Slechts van hetgeen in het openbaar geschied was, de terechtstelling, konden sommigen als ooggetuigen spreken, zooals dan ook Le Petit hiervan enkele wetenswaardige bijzonderheden heeft geboekt.

Verdiende het officieele verhaal zoo algemeen geloof als het gevonden heeft? Stelt het de toedracht inderdaad naar waarheid, zonder bijoogmerken, voor? Honderd jaar geleden was die vraag niet dan op goed geloof te beantwoorden. De eerlijkheid van de schrijvers en het gezag der Staten boezemden vertrouwen in, maar bewijzen der geloofwaardigheid ontbraken. Sedert is echter uit binnenlandsche en buitenlandsche archieven een schat van berichten en bescheiden te voorschijn gebracht, waaraan de waarheid van de overlevering der Staten bijna op alle punten kan worden getoetst.

Het eerst bracht in 1774 de predikant Josua van Iperen, als bijlage bij zijn redevoering over de verdiensten van Joannes van Miggrode, een brief aan het licht, op den eigen dag van den moord uit Delft door Caspar van Vosberghen aan de regeering van Veere geschreven, behelzende een verslag van het gebeurde uit de eerste hand. Een kwart eeuw later, in 1807, gaf Van Hasselt, in zijn *Geldersch Maandwerk*, eenige brieven uit van Elbertus Leoninus, den kanselier van Gelderland, aan zijn mede-

1) Bibliogr. Adversaria, dl. V, blz. 179.

leden van het Hof geschreven, wel niet op denzelfden dag maar toch in dezelfde week van den moord, bevattende ook vele kleine wetenswaardigheden. Weer vijf en twintig jaren later, omstreeks 1830, deelde ons Reiffenberg, in zijn *Nouvelles Archives historiques*, twee verslagen mede, door Balthasar Gérard zelve opgesteld en in handen van den kordelier, bij wien hij te Doornik gebiecht had, achtergelaten, betreffende zijn gesprek met Assonleville en zijn onderhandeling over den moordaanslag met Parma ¹⁾. Hoe hoogstbelangrijk deze twee stukken waren, zij schijnen ternauwernood de aandacht der Noord-Nederlandsche geschiedkundigen getrokken te hebben. Wel was hun herkomst niet door den uitgever vermeld, doch aan hun echtheid kon een deskundige toch geen oogenblik twijfelen. Aan de tijdsomstandigheden, waaronder zij verschenen, zal het wel te wijten zijn, dat zij bijna onopgemerkt bleven.

Nog eens moest een kwart eeuw verloopen, eer een nieuwe vondst de ingesluimerde belangstelling in het onderwerp zou doen ontwaken. In 1852 kwam op een auctie in Den Haag een afschrift van de tot nog toe verloren gewaande confessie van den moordenaar onder den hamer. Hoe het mogelijk is geweest, dat de toenmalige rijksarchivaris Bakhuizen van den Brink dat stuk gering geacht en niet voor zijn archief aangekocht heeft, kan ik mij nauwelijks begrijpen. Ik vermoed, dat vooringenomenheid en weezin van den ophef, die er van gemaakt werd, in het spel geweest zullen zijn. Het stuk wilde voor het oorspronkelijke handschrift van Gérard doorgaan, en dat het dit niet was, zag het zekere oog van Bakhuizen terstond. Uit overdrijving van zijn kant stelde hij nu ook de waarde van den inhoud al te laag; want bij gemis van het echte stuk was een tamelijk betrouwbaar afschrift toch waarlijk niet te versmaden. Maar, om welke reden dan ook, hij verkoos niet te adviseeren, om het voor het Rijk aan te koopen. Zoo viel het in andere handen en vond ten laatste een blijvende plaats in het Belgische rijksarchief. Ook daar werd het aanvankelijk voor de autograaf van Gérard gehouden. Maar weldra lieten de geleerden, die er zich mede bezig hielden, Gachard en prof. Arendt, de quaestie der oorspronkelijkheid varen, om al hun aandacht aan die der geloofwaardigheid en belangrijkheid van den inhoud te wijden. In de Belgische Akademie

1) Arendt merkt op, dat zij reeds gedeeltelijk waren medegedeeld door Dewez in zijn *Histoire de Belgique*.

voerden zij er beiden het woord over, en Arendt werkte zijn voordracht tot een verhandeling uit, die ook afzonderlijk verscheen en wier titel: *Recherches critiques et historiques sur la confession de Balthasar Gérard* al dadelijk toont, dat het onderzoek de enge grenzen, waarin het eerst besloten was geweest, verlaten heeft. Het is een zeer verdienstelijk werk, en, hoewel ik mij met veel wat er in beweerd wordt, niet vereenigen kan, erken ik gaarne, dat het den stoot tot alle latere nasporingen gegeven heeft en door deze volstrekt niet overbodig of nutteloos is gemaakt.

De verhandeling zag in 1854 het licht en in 1857 volgde in het VI^{de} deel van Gachard's *Correspondance de Guillaume le Taciturne* een op dien tijd volledige verzameling van wat er betreffende den moord en den moordenaar in de boekerijen en archieven van België te vinden was. Het eenige, wat wij hier missen, zijn sommige der in Noord-Nederlandsche boeken verspreide berichten, zooals de brieven van Vosberghen en Leoninus, waarvan ik hierboven gewaagde. Doch dit ontbrekende heeft weinig te beduiden, vergeleken met den rijken schat van bescheiden, die hier voor het eerst het licht zag.

Evenwel het onderzoek ging voort en het duurde niet lang of de rijke verzameling hield op volledig te zijn. De verhooren van den moordenaar, niet minder belangrijk dan zijn confessie, maar die bij den brand van het Delftsche stadhuis in 1618 spoorloos verloren schenen te zijn, kwamen in het voorjaar van 1862 plotseling te voorschijn op een boekverkoop in Den Haag, en dat niet in afschrift, maar in het oorspronkelijk, en ook vergezeld van de wezenlijke autograaf der confessie. Die stukken waren sedert onheuglijken tijd in het bezit eener regentenfamilie, die er de waarde niet van vermoed had en ze thans, nu de regeering er onder den verkooper beslag op legde en ze als rijkseigendom terugvorderde, zonder tegenstreven overgaf. Zij werden bij het rijksarchief ingelijfd en weldra door den archivaris zelve in het 1ste deel zijner *Studiën en Schetsen* — het eenige, helaas, welks uitgaaf hij zelf heeft mogen bezorgen — met de noodige toelichting gedrukt. De eene vondst leidde tot de andere. Nauwelijks waren de verhooren teruggevonden en bekend gemaakt, of Van den Bergh, die toen de tweede plaats aan het archief bekleedde en eerlang Bakhuizen in de eerste stond op te volgen, ontdekte in het Britsch Museum een kopie van den brief, waarin de moordenaar, onder den aangenomen naam van François Guyon, zich bij den prins van Oranje had aangemeld

en als ijverig protestant en vereerder van Zijn Excellentie voorgedaan. Hij liet hem, op mijn verzoek, in den *Spectator* van 1863 afdrucken, als aanhangsel op mijn aankondiging van Bakhuizen's *Studiën*.

Al die vondsten waren voor de kennis der gebeurtenissen belangrijk, en belangrijk buitendien voor de toetsing van het officieele verhaal aan de onwraakbare bescheiden. Die proef heeft het *Verhaal* met de beste uitkomst doorstaan. Reeds vroeger had professor Arendt in omgekeerde reden de echtheid der toen nog slechts in afschrift teruggevonden confessie bewezen uit haar overeenstemming met hetgeen het *Verhaal* er uit meedeelde. Thans bleek, dat wat het *Verhaal* van de procedure, de pijniging en de bekentenissen, die den moordenaar waren afgeperst, berichtte, met de echte stukken overeenkwam. Evenwel niet zoo volkomen, of het *Verhaal* had een en ander uit de geschreven bekentenis en uit de verhooren weggelaten, wat voor het doel, waarmee het werd opgesteld, overbodig scheen, en inderdaad niets afdoet tot de toedracht, maar toch zijn waarde heeft voor ons, die als geschiedkundigen elke bijzonderheid op prijs stellen, ook de minste, waaruit het karakter van den moordenaar en de redenen, die hem tot zijn misdrijf hebben bewogen, beter worden gekend. Zoo ontbreekt in het *Verhaal* de smaadrede op den Prins, waarmee Gérard zijn confessie besloot, en insgelijks zijn uitval tegen den steller van het verhaal, Villiers, tot wien hij zich gewend had om door diens voorspraak toegang tot zijn slachtoffer te verwerven. Het is zeker Villiers niet euvel te duiden, dat hij die apostrophe tegen hem zelf, die zonder schade van de waarheid gemist kon worden, niet ruchtbaar verkoos te maken. Maar zij teekent èn den moordenaar, die ze neerschreef, èn den predikant, die ze verzweeg, te opmerkelijk om ze hier niet even aan te halen.

„Zoo ben ik dan” (dus besloot de moordenaar het verhaal van zijn reis) „onder groote gevaren, die ik van het krijgsvolk van de Spaansche zoowel als van de Staatsche zijde geloopen heb, te Delft gekomen, waar ik mij tot De Villiers wendde, een dienaar des woords van de secte van wijlen Jean Calvin, dien ik te voren nooit gezien had, maar van wien ik mij verzekerd hield dat hij met de gezegelde bladen, die ik meebracht, in zijn schik zou wezen, in de meening om daarmee door de zijnen eenigen aanslag te doen wagen; en ik hield mij hiervan verzekerd om reden dat het aan zulke bedriegers en verleiders des volks, als

hij, eigen is zich van valschheden te bedienen ten einde *per fas et nefas* hun zaken te drijven, versmadende den rechten weg, die tot het eeuwige leven leidt, uit lust om te heerschen en een korte poos voor groot gehouden te worden in deze slechte wereld. Ook is het uitgekomen zooals ik verwachtte, en genoemde Villiers heeft mij niet teleurgesteld in het vermoeden, dat ik van hem had, want in plaats van mij zulk een verraad te verwijten, heeft hij mij op kosten van den Prins laten onderhouden en de gezegelde bladen in ontvangst genomen."

Wij kunnen ons niet zonder glimlachen de houding van Villiers verbeelden, terwijl hij deze waardeering van zijn gedrag en karakter te lezen kreeg, of, wat nog erger zou geweest zijn, hoorde op-lezen. Dat hij ze in zijn verhaal niet opnam, zal wel niemand hem euvel duiden. Maar wij zijn toch het toeval dankbaar, dat ze ons heeft bewaard; want voor wie het gedichtsel van 's menschen hart en de schuilhoeken, waarin het zelfbedrog nestelt, poogt te doorgronden, is het ten hoogste opmerkelijk, hoe deze sluipmoordenaar, die in bedriegen en veinzen zoo volleerd is als slechts jarenlange oefening hem heeft kunnen maken, aan zijn tegenpartij het gebruik maken van een gewone krijgslist verwijt, als ware hij de onschuld in eigen persoon. Zoo zien wij meer, dat wie gewoon is voor anderen te huichelen, ten laatste ook voor zich zelf veinst en zich tracht diets te maken dat hij het tegenovergestelde is van wat zijn daden hem toonen te zijn.

Van meer belang dan deze en diergelijke weglatingen in het *Verhaal* is de bekorting der verschillende bekentenissen, onder en buiten pijn en banden door den moordenaar afgelegd, aangaande de aanmoediging, die hij van twee door hem geraadpleegde geestelijke heeren had ontvangen. In zijn schriftelijke confessie, waarvan Bakhuizen te recht vermoedt dat zij vooraf ontworpen, in het hoofd geprent en, na het volbrengen van den moord, uit het geheugen neergeschreven zal zijn, had hij, wel wetende dat hij op dit punt zou worden ondervraagd en desnoods scherper ge-examineerd, beleden, dat hij zijn voornemen aan een Jezuïet te Trier in de biecht geopenbaard had; maar hij had er bijgevoegd, dat deze getracht had hem zijn plan uit het hoofd te praten, als gevaarlijk voor den dienst van God en van den koning, wegens de gezegelde bladen, die hij voorhad den ketters in handen te stellen. De Jezuïet zou verder gezegd hebben, dat, wat de daad zelve aanging, hij zich daarmee niet verlangde te bemoeien, evenmin als die van zijn orde dit gewoon zijn te doen. Deze bij-

voegsels nu zijn in het *Verhaal* weggelaten. Daarentegen wordt vermeld, wat de moordenaar later onder de pijniging bekende, dat de Jezuiet hem toch na de biecht zijn voorbedding had beloofd en toegezegd dat, zoo hij om zijn opzet moest sterven, hij opgenomen zou worden onder de martelaars der Kerk. Met welke bedoeling mag dit laatste vermeld, het vroegere verzwegen zijn? Mij dunkt, de eerste bekentenis zal gedeeltelijk verzwegen zijn, om de kracht van de tweede niet te verzwakken in de waardeering van eenvoudige lezers, die misschien niet zouden vatten, dat het bezwaar van den Jezuiet niet zoo zeer den moord als het bedrog met de gezegelde bladen betrof. Als ik het wel heb, geeft hier het weglaten van een gedeelte geen andere voorstelling van het geheel der bekentenis.

Van den anderen geestelijke, aan wien hij zijn voornemen gebiecht had, broeder Jean Ghery te Doornik ¹⁾, had de moordenaar in zijn eerste, schriftelijke, confessie niet gewaagd. Maar bij scherper examen had hij beleden, dat hij dezen insgelijks had geraadpleegd, en er bij verklaard dat de broeder hem aanvankelijk de absolutie had geweigerd en tegen zijn voornemen had gewaarshuwd, als zijnde een moedwillige manslag, zoo hij het volvoerde zonder voorafgaand vonnis of verklaring van dien aard. Onder herhaalde en denkelijk verzwaarde pijnigingen had hij er nog bijgevoegd, dat ten slotte broeder Ghery, ziende dat hij bij zijn voornemen volhardde, hem zijn zegen had gegeven en beloofd voor het welslagen van zijn onderneming te zullen bidden. Dit laatste deelt het *Verhaal* ons mee, maar van de aanvankelijke afkeuring van de daad door den geestelijke en van diens weigering der absolutie maakt het geen gewag. Hebben wij dit als een vergrijp tegen de waarheid aan te merken? Ik geloof het niet. Slechts voorwaardelijk, indien er geen vonnis of soortgelijke verklaring tegen den Prins bestond, had de kordelier de voorgenomen daad afgekeurd. Naderhand beter ingelicht en verzekerd dat de Prins wettig veroordeeld was, was hij geëindigd met zijn zegen te geven en zijn voorbedding te beloven. Dit laatste was in het oog der stellers van het verhaal, en naar het mij voorkomt te recht, de hoofdzaak, wier beteekenis zij niet door het vermelden der voorafgegane aarzeling wilden verzwakken.

Zoo stel ik mij de zaak voor. Maar ik wil toch opmerken, dat de indruk, dien de bekentenissen van den moordenaar bij den

1) Vgl. over dezen Corresp. de Phil. II, t. I, p. 568; Corresp. de Guill. le Tacit., t. VI, p. C.

zoon van den vermoorde, prins Maurits, hadden achtergelaten, een andere schijnt geweest te zijn dan dien ik bij de schrijvers van het verhaal onderstel. Althans toen de Prins in 1592 de uitdrijving der Jezuïeten uit Emmerik van de regeering der stad vorderde, liet hij zich ten aanhooren van Everard van Reyd ¹⁾, die het ons heeft meegedeeld, aldus uit: „dat zij (de Jezuïeten) ook zijn vader hadden vermoord, waarom hij zijn leven lang hun vijand wilde blijven; want de moordenaar van prins Willem had bekend, dat een geleerd geestelijk man van de Roomsche religie hem had afgeraden, maar een Jezuïet te Trier aangetroost (d. i. gestijfd).” Zoo moge Maurits geoordeeld hebben — wij hebben geen reden om Van Reyd niet te gelooven — en zeker, het oordeel van den Prins is in dezen van gewicht. Maar wij hebben de bekentenissen zelf, waarop Zijn Excellentie zich beriep, en deze geven, dunkt mij, geen grond voor zulk een scherpe onderscheiding tusschen de uitspraak van den Jezuïet en van den kordelier. Beiden zijn begonnen met bezwaar te maken, doch wegens bijkomende omstandigheden, niet om de daad zelve, en beiden zijn geëindigd met den moordenaar te zegenen en hem hun voorbeding toe te zeggen. Op het besluit komt het, mijns inziens, aan, en dat is in beide gevallen hetzelfde; zooals ons ook niet verwonderen kan, wanneer wij bedenken dat de volbrachte daad algemeen door de geestelijkheid, onverschillig van wat stand of orde, werd toegejuicht. Dit alles in aanmerking genomen, zou ik meenen, dat het *Verhaal* wel niet vrij te pleiten is van den toeleg om de medeplichtigheid der Roomsche geestelijken — en zoo ook der Spaansche overheden — aan den moord scherper te doen uitkomen, door weg te laten wat, oppervlakkig beschouwd, hiermee niet scheen te strooken; maar dat er geen grond bestaat om het te beschuldigen van opzettelijke verdraaiing der waarheid. Doch ik geef mijn gevoelen om een beter. Weldra, als de bundel, die onder andere ook deze bescheiden bevat, zal zijn verschenen, zal elk lezer in staat zijn om zich een eigen oordeel op stevigen grondslag te vormen. Dan zal het kunnen blijken, of ik misschien het *Verhaal* en zijn auteurs te gunstig beoordeel.

Nog ten opzichte van een ander punt, waarover verschil van gevoelen bestaat, wordt het *Verhaal* mijns inziens door de echte stukken ten volle bevestigd. Ik bedoel de laatste woorden, die het den Prins in den mond legt. Ik behoef ze wel niet te herhalen:

1) Gesch. der Ned. Oorl., blz. 193.

wie is er die ze niet kent? Al onze geschiedschrijvers van vroeger tijd vermelden ze als ontwijfelbaar echt. De eerste, die de waarheid der overlevering in twijfel heeft getrokken, is, zoover ik mij herinner, Lieven de Beaufort, de bekwame auteur van het *Leven van Prins Willem I.* Hij doet opmerken, dat twee schrijvers van gezag, Bentivoglio en Strada, berichten, dat de Prins in het hart getroffen en terstond overleden is, en dat het tegendeel volstrekt niet blijkt. Is dit zoo, dus redeneert hij voort, dan heeft de Prins wel geen enkel woord, laat staan een ganschen volzin, meer gesproken. Wie is het ook die ons voor de waarheid van het verhaal borg blijft? Niemand dan de heer Van Malderé, die den stervende in zijn armen heeft opgevangen ¹⁾. Zullen wij diens getuigenis alleen tegen de voorstelling van mannen als Bentivoglio en Strada laten gelden? Dat schijnt bedenkelijk. — Op ongeveer dezelfde gronden herhaalt nog in onzen tijd Dr. Nuyens denzelfden twijfel. Ook volgens hem is de zaak thans niet meer uit te maken.

Zij is niet zonder historisch belang. Te recht zegt Beaufort, „dat geen heerlijker woorden, dan die den Prins worden toegeschreven, van een stervenden Christen-held gesproken kunnen worden, woorden die tegelijk een ware godsvrucht en een innerlijke liefde tot het volk, dat hij zoolang had voorgestaan, ongeveinsdelyk te kennen geven.” Heeft de Prins ze werkelijk met stervende lippen geuit, dan zijn zij een dierbare nalatenschap, die het Nederlandsche volk zich door geen onrechtmatigen twijfel mag laten betwisten.

Welnu, er bestaat geen rechtmatige grond om aan de echtheid van deze laatste woorden te twifelen. Het is niet juist, dat de Prins in het hart is getroffen; dat leert de lijkschouwing, die onder de Resolutiën der Staten-Generaal geboekt staat en daaruit in den bundel is overgedrukt. Onmogelijk dat hij ze gesproken heeft, is het dus niet. Ook is het niet waar, dat alleen Malderé bij zijn sterven tegenwoordig was. Vooral de brief van den Leeuwarder burgemeester, Uylenburgh, die dien middag 's Prinsen gast was geweest, bewijst het tegendeel. En zelfs gesteld dat alleen Malderé de laatste woorden had kunnen opvangen, wie is Malderé, om woorden als deze, die een edelaardig gemoed zoo treffend kenmerken, te verdichten, en dat wel in de ontzetting van het eerste oogenblik. Want van het eerste oogenblik af was

1) Zie Van Meteren, uitg. 1614, f°. 228 verso.

het de algemeene mare, dat de Prins ze gesproken had. Vosberghen, die den eigen dag aan de regeering van Veere schrijft, verhaalt, dat de Prins ter neder is gezonken, sprekende deze laatste woorden: „*Mon Dieu, mon Dieu, ayez pitié de moy et du pauvre peuple*” ¹⁾. Aerssens, die den dag daarna de toedracht aan de regeering van Brussel, wier pensionaris hij was, meldde, bericht, dat de Prins niet anders gezegd heeft „*que ces mots bien haults: Mon Dieu aiez pitié de mon âme!*” et après: „*Mon Dieu aiez pitié de ce pauvre peuple!*” Hetzelfde schrijft den dag daarna de auteur van het pamflet *Copie wt Delft*: „En waren dit zijn laatste woorden: „*Och Heere, zijt mij genadig ende beschermt mijn arme gemeente.*” Hetzelfde staat geboekt in de registers der Resolutiën van de Staten-Generaal en van de Staten van Holland, op den 10^{den} Juli. Zelden treft men zulk een eenstemmigheid aan ten opzichte van eenig historisch woord.

Dat Bentivoglio en Strada het niet vermelden, integendeel het van ter zijde logenstraffen, kan ons niet verwonderen, als wij er op letten uit welke bronnen zij putten. Zij volgen niet het Statenverhaal, maar de latere bewerking van een discours van een Delftschen katholiek, waarover wij straks zullen handelen. Oorspronkelijk had deze eenvoudig geschreven, dat het schot een gat van wel twee vingers breed onder den tepel van de linker borst had gemaakt, waaraan de Prins stierf ²⁾. Maar met een bloot verzwijgen van hetgeen prins Willem zoo schoon kenteekende, was de Nederlandsche bewerker van dit discours niet tevreden. Hij wist uit de *Copie wt Delft*, welke laatste woorden den Prins werden toegekend, en hij wilde dit niet zonder tegenspraak voorbijgaan. Daarom schrijft hij: „de Prins is terstond nedergefallen en heeft niet langer dan den tijd van een Paternoster zijne lippen een weinig geroerd, alzoo zijn oproerig leven met een onzaligen dood besluitende.” Van bewijs voor dit beweren is geen sprake, maar de bedoeling is onmiskenbaar. Nog duidelijker spreekt François Verhaer of Haraeus, die hem navolgt, in zijn *Annales Ducum Brabantiae* ³⁾. „De Prins, zegt hij, is ter aarde gestort en een half uur later gestorven, zonder eenig teeken van bewustzijn gegeven te hebben.” De gevolgtrekking ligt voor de hand, dat

1) De uitdrukking is niet singulier in 's Prinsen mond. Vgl. „Le Seigneur Dieu face le tout réussir à sa gloire et au soulagement de son pauvre peuple” (Arch. t. IV, p. 245.).

2) Vgl. Corresp. de Guill. le Tacit., t. VI, p. 152.

3) T. III, p. 363.

de Prins dus ook niet kan gesproken hebben; maar het wordt nog niet uitdrukkelijk beweerd. De eerste, die dit waagt ¹⁾, is de kardinaal Bentivoglio, in zijn *Guerra di Fiandra* ²⁾: „de Prins” (verzekert hij) „is gestorven zonder dat hij een enkel woord —

1) In de Gids van April 1895 plaatste Fruin in de rubriek *Aanteekeningen en Opmerkingen* het volgende stukje: „*De laatste woorden van prins Willem I*”. „Dezer dagen is het XI^{de} deel der *Correspondance de Granvelle* verschenen, waarin de brieven van het jaar 1584. Natuurlijk komt hierin het een en ander voor over den moord van prins Willem. Een maand na het voorval, den 11^{den} Augustus, zendt de bisschop van Doornik, Morillon, een getrouw correspondent van den kardinaal, aan hem, die te Madrid woonde, o. a. den bekenden brief van Cornelis Aerssens, pensionaris van Brussel, den dag na den moord uit Delft aan zijn regeering geschreven, waarin de beroemde laatste woorden worden vermeld, die den doodelijk gewonde uit het hart en van de lippen waren gevloeid.

Wij weten dat de Spaansgezinde katholieken aan de echtheid dier laatste bede, waarmee hun voorstelling van den zelfzuchtigen aartsrebel niet wel bestaanbaar is, nooit hebben willen gelooven. Zij loochenen die halsstarrig, doorgaans onder een door niets gestaafd beweren, dat de dood te plotseling is geweest dan dat de stervende zelfs die enkele woorden nog had kunnen uitbrengen. Morillon beseft natuurlijk ook al, dat die woorden in geen geval gesproken mogen zijn, maar hij is nog niet op de gedachte gekomen van den zoo overweldigend snellen dood, die het spreken belet zal hebben. Hij heeft een anderen grond voor zijn ongelooft, niet minder afdoende. Ik houd het er voor, schrijft hij, dat Aerssens liegt, want de moord is na den maaltijd geschied, toen de Prins zijn wijn ophad, en dan was hij altijd stomdrongen: „Je le tiens mentir de ce qu' auroit dit ledict *Orangier* estant fêru, puisqu' il advint après boire, lorsqu' il estoit tousiours *raoust*.” — Al is de afleiding en de verklaring van het laatste woord, naar het schijnt, volgens de Romanisten nog onzeker, aan de beteekenis valt wegens het verband niet te twijfelen. Na den eten was Willem van Oranje doorgaans tot niets meer in staat! Wat de haat zijn dienaars al niet ingeeft! De bisschop moet zich bewust zijn geweest dat de kardinaal, aan wien hij schreef, even goed als hij zelf, het tegendeel wist van hetgeen hij voorwendde te gelooven. Hoe vurig zouden zij beiden ter liefde van de goede zaak gewenscht hebben dat hun vijand waarlijk den halven dag incapabel was geweest; hoe deerlijk hadden zij het tegenovergestelde ondervonden. Maar liever het onmogelijke verdict dan de waarheid erkend, die den gehaten ketter tot onsterfelijke eer verstrekt. — Tegelijk met den brief van Aerssens zendt Morillon den kardinaal ook de Latijnsche beschrijving toe, door een Delftschen katholiek opgesteld, van de martelingen, waaronder de moordeenaar ter dood is gebracht (hetzelfde geschrift dat onlangs te Rome teruggevonden en in *Nijhoff's Bijdragen* voor het eerst gedrukt is). Het lezen van dit aangrijpende verhaal, waarover hij in een brief van 1 September aan zijn vriend en ambtgenoot Idiaquez spreekt, ontlokte den kardinaal geen kreet van afschuw over zulk een mishandeling, aan een mensch door medemenschen aangedaan, maar de spijtige opmerking, dat de pijn veel beter dan aan Balthasar Gérard besteed zou zijn geweest aan den prins van Oranje: „que fuera mejor empleado en Oranjes”. Teekenen zulke woorden de haters van prins Willem niet even treffend, als de laatste, die hij gesproken heeft, het hem doen?”

2) Parte II, lib. II in fine.

parola d'alcuna sorte — heeft kunnen uitbrengen." Hiermee is de katholieke overlevering voltooid ¹⁾. Van het bloot verzwijgen tot het stellig ontkennen is zij voet voor voet voortgeschreden. Met den twijfel, dien Dr. Nuyens in onze dagen oppert, begint de teruggang naar de waarheid, die wij hopen dat sneller, in minder tempo's, zal volbracht worden.

Op het verhaal der Staten volgt in den bundel het *Discours* van een katholiek uit Delft. Het is in geheel anderen geest dan het eerste geschreven. Niet de prins van Oranje is hier de hoofdpersoon, maar Balthazar Gérard. Diens marteldood en niet de moord van den Prins is het onderwerp, dat met voorliefde besproken wordt. Het is in verschillende bewerkingen tot ons gekomen: in een Nederlandsche, die in den bundel herdrukt is, in twee Fransche, een Duitsche, een Italiaansche, misschien nog in meer andere, die mij onbekend bleven.

Welke van die alle is de oorspronkelijke? Professor Arendt, die deze quaestie zorgvuldig heeft behandeld, verklaarde zich voor de Nederlandsche. Doch hij kende, toen hij schreef, behalve deze nog slechts één der twee Fransche, die namelijk die te Douay in 1584 onder den titel van: *Le glorieux et triomphant martyre* etc. is uitgekomen, en zijn vergelijking bepaalde zich dus tot deze twee.

Eigenlijk kende hij de Douaysche uitgaaf niet dan uit de tweede hand. Het boekje is niet alleen van de hoogste zeldzaamheid, maar op het oogenblik zelfs niet te vinden. In 1842 schreef de bibliograaf Duthilloeul den volledigen titel af naar het eenige exemplaar, dat hem onder de oogen was gekomen, en dat eenige schijnt sedert ook verdwenen te zijn. Althans de heeren Arendt en Gachard hebben er tevergeefs naar gezocht en thans weer is het onderzoek van den heer Arnold te Gent, mij ten gevalle ingesteld, vruchteloos gebleven. Veel missen wij er gelukkig niet aan, want wij kennen het toch uit een woordelijk afschrift, dat zekere monnik uit de buurt van St. Omer er van genomen had en dat door Gachard in zijn *Correspondance de Guillaume le Taciturne* is herdrukt. Dat werkelijk dit afschrift

1) Dusseldorp, die zijn *Annales* in 1615 en 1616 geschreven heeft, zegt: „*Auraicus vulneratus actutum collabatur nihil plane locutus, quicque garriant heretici*” (p. 199 mijner uitgaaf).

volledig is, blijkt ten overvloede uit de vergelijking met het breede verslag, dat Bor, die het boekje in der tijd gebruikt heeft, er van geeft. Wij kunnen ons dus met Gachard's zorgvuldigen herdruk tevreden stellen.

Het is dan ook van dezen dat Arendt verzekert bij nauwkeurig onderzoek bevonden te hebben, dat hij grootendeels niets anders is dan een vertaling van de Hollandsche bewerking. „De vertaler,” zegt hij blz. 29, „heeft hier en daar de volgorde der zinnen wel verschikt en de inleiding van zijn voorbeeld vervangen door eigen bespiegelingen, maar in de hoofdzaak houdt hij zich geheel aan den Hollandschen tekst.”

Dit oordeel van den scherpzinnigen hoogleeraar hangt samen en staat onder den invloed van een gissing, die hem hoogstwaarschijnlijk, zoo niet zeker, voorkomt. Wij zagen dat de Staten van Holland den 24sten Juli, toen zij beschikkingen maakten ten gunste van Villiers en de andere heeren, die met het opstellen van het *Verhaal* waren belast, tevens besloten, dat de schout van Delft de boekjes zou ophalen, die over den moord alreede uitgekomen mochten zijn. In dat verboden boekje nu meent Arendt de *Historie Balthazars Gerardt* te herkennen. Was het reeds vóór den 24sten Juli in omloop, dan kan het natuurlijk geen vertaling van het Fransche pamflet zijn, maar omgekeerd het Fransche, dat zooveel overeenkomst met het Hollandsche heeft, moet daarvan de vertaling wezen. Op die wijs wordt het Hollandsche boekje voor ons van bijzonder belang. Het werd te Delft opgehaald en was dus daar uitgekomen; het zal dan ook wel te Delft geschreven zijn. En door wien? Door een spion van Parma, gist Arendt, die waarschijnlijk met Gérard, voordat hij de daad bedreef, te Delft in verstandhouding had gestaan; waaruit het zich verklaren laat, dat hij bijzonderheden weet te verhalen omtrent de familie en omtrent de plannen van den moordenaar — b.v. dat hij buiten de poort een paard gereed had staan, om, zoo het hem gelukte uit de stad te geraken, verder weg te vluchten — en meer dergelijke, die niemand kent dan hij en wie hem naschrijven. Had Arendt scherper toegezien, hij zou een nog sprekender bewijs van 's mans bijzondere bekendheid met de toedracht van zaken hebben opgemerkt. Van alle schrijvers, die Arendt kende, was de auteur der *Historie Balthazars Gerardt* de eenige, die bericht, dat een burgemeester van Leeuwarden op den dag van den moord 's Prinsen gast was, hetgeen inderdaad bewaarheid wordt door een brief van dien burgemeester, Uylenburgh, die

bewaard is gebleven. Zoo wordt het vermoeden van den hoogleeraar zeer waarschijnlijk, en Bakhuizen van den Brink heeft er zich dan ook door laten overtuigen: hij noemt den schrijver der *Historie* een „vloekwaardigen spion van Parma” ¹⁾. Ook Gachard stemt hiermee in en durft niet in twijfel trekken wat door iemand, die zoo goed ingelicht blijkt te zijn, b.v. omtrent de pijniging, bericht wordt.

Maar de Nederlandsche uitgaaf onderscheidt zich nog van de Fransche door een bijzonderheid, die aan de aandacht van Arendt en van Bakhuizen niet ontsnapt kan wezen, doch waarover zij toch beiden het zwijgen bewaren. Op den titel van de Fransche uitgaaf namelijk heet de moordenaar eenvoudig Balthazar Gérard; op dien der Nederlandsche daarentegen Balthazar Gerardt, alias Serach. Wat beteekent dit Serach? De vraag heeft mij lang in verlegenheid gehouden, want, hoe ik trachtte, ik kon ze maar niet oplossen. Ik vermoedde, dat Serach de naam zou zijn van een geloofsheld uit de Apocryphen of uit de legende, met wien de schrijver zijn martelaar eershalve vergeleek; maar wat ik ook in die richting naspoorde, het gelukte mij niet te vinden wat mij voldoen kon. Een gelukkig toeval heeft mij echter terecht geholpen en op het spoor der waarheid gebracht. In de boekerij onzer universiteit trof ik een pamfletje aan, waarvan, zoover ik weet, geen tweede exemplaar voorhanden is, doch dat thans, in den bundel herdrukt, weldra binnen elks bereik zal komen. Het draagt ten titel: *Copie wt Delft*, en is het eerste eenigszins omstandige bericht van den moord, dat wijd en zijd door het gansche land en zelfs buiten 's lands, als ik mij niet vergis, verbreid werd. Het werd geschreven op den dag na den moord ²⁾, en zeker onverwijld ter perse gelegd. De moordenaar heet daarin, op den titel zoowel als in den tekst, niet anders dan Balthazar Serach. Dat heldert de zaak op. Blijkbaar was, toen het eerste gerucht van den moord door Delft van mond tot mond rondliep, de naam van den moordenaar, naar de Fransche uitspraak, tot Sera en vervolgens tot Serach verhaspeld; het pamflet heeft die fout overgenomen en heinde en ver verbreid en ingang doen vinden, en aanvankelijk heette de misdadiger overal Serach en niet anders. Om die reden vond de schrijver van de *Historie* het

1) Studiën en Schetsen, dl. I, blz. 572.

2) Het kent het eerste en tweede verhoor reeds, en weet (blz. 51) van den grauwen monnik van Doornik. Vgl. blz. 35/6.

noodig naast den juisten naam, die intusschen bekend was geworden, ook den bedorven, waaronder de moordenaar nog algemeen bekend stond, op den titel te vermelden, en van daar zijn: Gerardt alias Serach. Wat deze verklaring onderstelt, dat de *Copie wt Delft*, al is zij thans een bibliographische zeldzaamheid geworden, in der tijd in een menigte van exemplaren overal heen verbreid is geweest, wordt bevestigd door een tweede uitgaaf, die er van bestaat, in een andere stad, ik kan nog niet zeggen in welke, naar de Delftsche herdrukt, waarvan mij ook slechts een enkel exemplaar, in de collectie van Buchelius op de Utrechtsche bibliotheek, is voorgekomen. Ook is de naam van Serach, die door het pamflet in de wereld werd gebracht, er niet meer uit verdwenen. Bij den kardinaal Bentivoglio, om slechts éénen te noemen, die tijdens het Twaalfjarig Bestand te Brussel zijn geschiedenis schreef, heet de moordenaar van Oranje nog altijd Baldassarre Serach ¹⁾).

Maar niet alleen ter verklaring van dezen naamsvorm is mij het terugvinden van het Delftsche pamfletje van nut geweest. Ook voor het ontwarren van de quaestie der onderlinge verhouding tusschen de verschillende bewerkingen van het katholiek *Discours* heeft het mij den draad in de hand gegeven. Immers ik erken er het pamflet in, dat de Staten van Holland den 24sten Juli lieten ophalen, niet omdat het in laakbaren geest geschreven zou zijn, maar omdat het inbreuk maakte op het monopolie, dat de regeering zich wilde voorbehouden. Daarmee vervalt dan van zelf de grond voor de gissing van Arendt, dat de *Historie Balthasars Gerardt* aan *Le glorieux martyre* zou zijn voorafgegaan, en die gissing wordt nu zelfs onhoudbaar, want de Nederlandsche tekst blijkt bij nader inzien samengesteld te wezen uit twee verschillende bestanddeelen, die het boekje uit Douay en de *Copie wt Delft* geleverd hebben. Uit de laatste ontleent de bewerker juist die berichten, — b.v. dat aangaande den burgemeester van Leeuwarden, — die hem bijzonder goed ingelicht hadden doen schijnen. Zijn gezag daalt dus aanmerkelijk en zinkt beneden het peil van de Fransche bewerking van Douay.

Zoo verandert de quaestie van gedaante. Het is nu niet meer de vraag, welke van de twee, de Nederlandsche of de Fransche bewerking, de oorspronkelijke is — de Nederlandsche is ter zijde geschoven —; maar van de twee Fransche, die van Douay en

1) Zoo ook op den titel van het Engelsche boekje (Bibliogr. Adversaria, dl. V, blz. 279).

die van Parijs, en als derde voegen wij er nog de Duitsche van Keulen bij, welke van deze drie hebben wij voor de oorspronkelijke aan te zien?

De editie van Parijs, laat ik dit vooraf mogen zeggen, is ook zoo goed als onvindbaar geworden. Noch Arendt, noch Gachard hebben haar gekend, maar sedert zij schreven, is het boekje te voorschijn gekomen en tot tweemaal toe herdrukt, eerst door Fournier in zijn *Variétés historiques et littéraires* en daaruit weer door een Belgischen bibliophiel in een afzonderlijke uitgaaf. Het draagt ten titel: *Les cruels et horribles tormens etc.*

De Hoogduitsche uitgaaf eindelijk verscheen te Keulen onder den titel: *Warhaftige und eigentliche beschreibung* u. s. w. Zij is ook zeer zeldzaam geworden en mij alleen in het exemplaar der Utrechtsche bibliotheek bekend ¹⁾.

Vergelijken wij deze drie uitgaven onderling, dan bevinden wij, dat de Keulsche bijna woordelijk met de Parijsche overeenkomt, zoodat men geneigd zou zijn ze voor een vertaling er van te houden, en dat beide beknopter zijn dan de Douaysche, die bovendien in sommige opzichten stellig de voorkeur verdient boven de Parijsche en dus op den naam van de oorspronkelijke de meeste aanspraak schijnt te kunnen maken.

Maar bij nauwkeuriger onderzoek blijkt dat geen van drieën oorspronkelijk en geen van haar de bron is, waaruit de andere zijn voortgevloeid. Elk van haar volgt zelfstandig een en hetzelfde opstel na, dat wij van hooren zeggen kennen maar niet bezitten, namelijk een in het Latijn geschreven discours van een

1) Le glorieux et triomphant martyre de Balthazar Gérard venu en la ville de Delft en Hollande le xiiiie jour de Juillet 1584; ensemble le tombeau de Guillaume de Nassau gadis prince d'Oranje terminé audict lieu x dudict mois de Juillet audict an. Douay, Jean Bogard, 1584.

Les cruels et horribles Tormens de Balthazar Gérard, Bourguignon, vrai martyr, souffertz en l'exécution de sa glorieuse et mémorable mort, pour avoir tué Guillaume de Nassau Prince d'Orange, ennemy de son Roy et de l'Eglise Catholique, mis en François d'un discours Latin, envoyé de la ville de Delft au comté de Hollande. A Paris, chez Jean de Carroy, imprimeur au Mont Saint-Hylaire, rue d'Ecosse, 1584.

Warhaftige unnd eigentliche beschreibung was gestalt Graff Wilhelm von Nassauw Printz von Arangien umbkommen. Auch mit was tormenten, marter und peinen Balthazar Serack, so die that gethan, derhalben zu Delfft in Holland vom Leben zum todt gebracht. Cöln, N. Schreiber. Anno 1584.

Er wordt gewag gemaakt van een herdruk te „Prag bei Mich. Peterle 1584”, doch dien heb ik niet gezien. Het pamflet van de Kon. Bibliotheek (Knuttel, n°. 696), is een ander verhaal, al is de titel grootendeels gelijkluidend.

katholiek uit Delft ¹⁾. De twee Fransche uitgaven noemen dit uitdrukkelijk; die van Parijs heeft op den titel: „in het Fransch overgezet uit een Latijnsch discours, gezonden uit Delft in het graafschap van Holland”; en die van Douay bericht aan het slot ²⁾: „bovenstaand discours is in het Latijn geschreven te Delft in Holland door zeker geleerd en rechtzinnig man, die bij de terechtstelling tegenwoordig en ooggetuige van het gebeurde is geweest, en herwaarts overgezonden aan zeker groot heer van het Hof, die gezorgd heeft dat het in het Fransch is overgezet.” De Keulsche uitgaaf geeft wel geen bron op, maar ook zij blijkt een vertaling, en wel een bijzonder juiste vertaling te zijn van hetzelfde Latijnsche stuk, dat de beide Fransche niet zoo goed hebben overgezet ³⁾.

Dat zij werkelijk, gelijk ik beweer, elk voor zich een en hetzelfde opstel uit het Latijn hebben vertaald, en niet de een de vertaling van de ander heeft overgenomen, zooals men allicht zou vermoeden, blijkt uit sommige fouten, die de een begaat en de ander niet. Ik zal er slechts een paar van aanhalen, die mijn gevoelen, geloof ik, voldoende bevestigen. De uitgaaf van Douay verhaalt, dat de beulen den martelaar het hart uit het lijf rukten, „qu'ilz lui jectèrent au visage”. De uitgaaf van Parijs verhaalt hetzelfde, maar zegt, „qu'ils lui jettent en la bouche” ⁴⁾. Geen twijfel of er heeft in het Latijn gestaan: „Quod ei *in os*

1) Vgl. Corresp. de Granvelle, t. XI, p. 81, 282, 288, 292.

2) Corresp. de Guill. le Tacit., t. VI, p. 157.

3) Van dit Latijnsche origineel bevindt zich een afschrift te Rome in de Bibliotheca Vallicelliana, cod. 22. Het is getiteld: Principis Auraici Wilhelmi Nassavii caedis, et fortissimi juvenis Balthasarius Burgundi cruciatuum, quibus ob eandem Delphis Hollandiae affectus fuit, vera narracio. Eene Italiaansche vertaling, thans aanwezig in de Kon. Bibliotheek, draagt den titel: Aviso dell aspra et crudel morte data a Baldassare Borgognone in Delfi d'Hollandia, et la sua constantia. Per haver ammazzato il Principe de Orange, inimico de la Santa Fede Catolica. Stampata in Roma et ristampata in Bologna per Alessandro Benacci. Con licenza de' Superiori, 1584. (Zie verder het Naschrift hierachter). — Er bestonden nog meer Fransche boekjes over den moord. Morillon schrijft 9/17 September 1584 aan Granvelle: „J'envoie ung livret imprimé à Paris sur la mort de l'Orangier, composé de mensonges, n'estant le conseil du Roy honteux d'y donner privilège dessus” (Corresp. de Granvelle, t. XI, p. 215), en Granvelle schreef 25 October aan den secretaris Idiaquez: „y unos versos yran tambien impressos en Paris sobre la muerte de Oranges, compuesto todo de grandes mentiras al solito” (o. c. p. 365.)

4) De Duitsche vertaling „und das Hertz haben sie ihm ins Angesicht geworffen”. De Italiaansche: „Et strappatoli gli interiori, il cuore *gittato via* (weggeworpen) da carnicifici”.

projecerunt", in plaats van het meer gebruikelijke *in faciem* ¹⁾, dat de Parijzenaar niet had kunnen misverstaan, hoewel overigens zijn kennis van het Latijn al zeer gering schijnt geweest te zijn, even gering als de mate van zijn verstand. De lezer oordeele zelf, naar de proeve die volgt. In het Latijnsche discours werd ook beschreven, hoe den moordenaar met gloeiende tangen het vleesch uit het lijf was genepen. „Avec des tenailles toutes rouges" ²⁾ (zegt de man van Douay) „empoignèrent l'extrémité du bras" etc. Doch wat lezen wij bij den Parijzenaar? Dat de beulen hem gebonden hebben „avec des chaines de fer exprès toutes chaudes". Wat de goede man hierbij gedacht mag hebben is moeilijk te gissen; maar duidelijk is het dat hij, in plaats van het meer gewone *forceps*, in het discours *tenacula* heeft gevonden, dat in nieuwerwetsch Latijn dezelfde beteekenis heeft en waarvan het Fransche *tenailles* afstamt ³⁾, maar dat hem niet bekend was, zoodat hij, wetende dat in Latijn van ouder tijd *tenacula* hetzelfde is als *vincula*, *quibus aliquid tenetur* (dus b.v. Facciolati), en zich weinig bekommerende om den onzin dien hij kreeg, het zoo maar vertaald heeft. Meer bewijzen dan deze twee zal wel niemand van mij verlangen ter staving van mijn beweren, dat de uitgevers van Douay en Parijs onafhankelijk van elkander een en denzelfden Latijnschen tekst naar hun beste weten hebben overgezet. Dat de Keulenaar insgelijks het Latijn voor zich heeft gehad, blijkt hieruit, dat hij van regel tot regel met den Parijzenaar overeenstemt, maar de fouten van dezen vermijdt en zoowel *in os* als *tenacula* juist heeft verstaan. De nauwe overeenkomst van deze twee uitgaven, de Parijsche en Keulsche, is voor ons van bijzonder belang, want zij stelt ons in staat om met zekerheid den Latijnschen tekst te reconstrueeren en van de toevoegsels te ontdoen, waarmee de uitgever van Douay en in nog veel ruimer mate de Nederlandsche auteur der *Historie Balthazars Gerardt* hem hebben vermeerderd ⁴⁾.

1) Het Latijn heeft alleen: „corde a carnificibus proiecto". Ik vermoed echter dat in het naar Rome gezonden afschrift de woorden „*ei in os*" zijn uitgevallen. Vgl. ook de vertalingen van Dinotus, Haraeus en Dusseldorp.

2) „Tenaglie di ferro infocate". Het Latijn heeft „retinaculo ferreo aestuanti".

3) P. Forestus, *Observationes chirurgicales*, l. VI, obs. 9, noemt onder de werktuigen, waarmee men uit den wond het wapen haalt, dat verwond heeft, „forcipes seu ut vulgo loquuntur, *tenaculae Avicennae quae denticulatae sunt*".

4) Hetgeen in de Gids verder hier volgde over de onderlinge verhouding der verschillende vertalers, moest, volgens F's aanteekening, vervallen. (N. v. d. R.)

Als slotsom dezer gansche onderzoeking houden wij de zekerheid over, dat de Spaanschgezinde of zoo men wil katholieke overlevering berust op een in het Latijn gestelde beschrijving van een katholieken geleerde, misschien wel een geestelijke, uit Delft, die in de uitgaven van Keulen en Parijs het zuiverst is weergegeven maar in de Douaysche en Nederlandsche bewerkingen opgesmukt met toevoegsels van anderen, meer verdachten oorsprong ¹⁾.

Naar het schijnt had de auteur zijn opstel terstond in meerdere afschriften gezonden naar vrienden in België, Frankrijk, Duitschland en Italië, met verzoek om het daar, een ieder in zijn taal, te vertalen en uit te geven. Aan dat verzoek werd voldaan, en zoo bereikte hij zijn doel en vormde een overlevering, die in de geheele katholieke wereld geloof vond en eeuwen lang in omloop is gebleven.

Wat het tijdstip betreft, waarop de verschillende uitgaven het licht hebben gezien: die van Douay heeft een datum; achter de inleiding lezen wij: „en aoust 1584” ²⁾. Op het titelblad van het exemplaar der Keulsche uitgaaf, dat ik gebruikt heb, vond ik met een oude hand geschreven: „von ein Jesuiten zu Coln erlogen den 10 Augusti”; waarschijnlijk wijst deze aantekening van een verontwaardigten prinsgezinde ook den dag van het uitgeven van het boekje aan. Van den Parijschen druk eindelijk had de hofmeester van 's Prinsen weduwe een exemplaar naar Delft meegebracht vóór den 25sten October ³⁾, want op dien dag besloten de Staten, aan wie hij het vertoonde, pogingen aan te wenden bij de Fransche regeering om het libel verboden te krijgen. Waarschijnlijk zijn dus alle drie binnen weinige weken na den moord verschenen; hetgeen te waarschijnlijker is, omdat geen van drieën het officieele verhaal der Staten kent, dat, gelijk wij zagen, ongeveer terzelfder tijd, half Augustus, het licht zag. Ook de Nederlandsche bewerking heeft het Statenverhaal niet gebruikt, maar wel, zooals ik reeds opmerkte, de vroegere *Copie ut Delft*. Dat doet mij vermoeden, dat ook zij van niet veel later tijd zal dagteekenen.

1) Zoo bv. in de uitgave van Douay het verhaal van het gereed staande paard (overgenomen in het Nederlandsch), denkelijk alleen om de plannen van den moordenaar te verklaren. Vgl. Renon de France (Corresp. de Guill. le Tacit., t. VI, p. 161), waar van een gereed liggende boot gesproken wordt. Evenzoo het verhaal van de „fenynige” kogels in het Nederlandsch, niet in de uitgave van Douay.

2) Het Latijn was reeds vóór 11 Augustus in handen van Morillon (Corresp. de Granv., t. XI, p. 81. Vgl. Corresp. de Guill. le Tacit.. t. VI, p. 150).

3) Corresp. de Guill. le Tacit., t. VI, p. 172.

Waar is zij, de *Historie Balthazars Gerardt alias Serach*, gedrukt? Ik heb haar opzettelijk steeds een Nederlandsche bewerking genoemd, omdat ik mij niet door prof. Arendt heb laten overtuigen, dat zij in de provincie Holland gedrukt zou zijn. Voor dat vermoeden beroept de hoogleeraar zich, behalve op omstandigheden waarin wij zagen dat hij zich vergist, nog op letter en papier; maar ik kan zelfs niet raden, in welk opzicht deze een bepaald Hollandsch karakter kunnen vertoonen. Daarentegen wijzen mijns inziens verschillende bijzonderheden naar een drukplaats in het Zuiden. Hoe zou het anders te verklaren zijn, dat de Staten het zoo ergerlijke libel niet bij resolutie of plakkaat hebben verboden, en dat onze geschiedschrijvers het geen van allen opgemerkt schijnen te hebben, zelfs de nauwkeurige Bor niet, die toch de uitgaaf van Douay kent en uitvoerig beschrijft? Maar hoe dit zij, waar het gedrukt is, doet minder ter zake; waar het geschreven is, is van meer belang. Naar het mij voorkomt, moet ook de schrijver in België worden gezocht. Hij gebruikt uitdrukkingen, die geen Noord-Nederlander uit de pen zouden vloeien. Als hij b.v. verhaalt, dat de Prins voor den hertog van Parma het veld heeft geruimd, zegt hij, dat Zijn Excellentie vertrokken is uit Antwerpen naar Delft, *in Holland*. Verder noemt hij den Prins steeds Guillaume van Nassauwe. Noch het een noch het ander doet een Hollander vermoeden. Ook maakt hij fouten, die bewijzen dat hij althans niet te Delft tijdens den moord verblijf hield. Om er één te noemen: de Fransche en de Duitsche bewerkingen van het Latijnsche *Discours* berichten naar waarheid, dat de moordenaar in de eerste verwarring tot aan de stadsmuur ontkomen was; ongetwijfeld hadden zij dit zoo in het *Discours* gevonden ¹⁾. Maar onze Nederlander maakt daarvan, dat hij tot aan de stadspoort was genaderd, hetgeen al een zeer gebrekkige kennis van de topographie verraadt. Ook zijn taal, het gebruik van *dy* voor *gij* en wat dies meer zij, versterkt ons in ons vermoeden, en inzonderheid het lofdicht, waarmee hij zijn werk besluit; dit riekt dunkt mij, onmiskenbaar naar den Belgischen rederijkerswinkel:

Lof Baltazar Gerarts, die door Gods providentie
 's Konings sententie hebt geëxecuteerd
 Over den tiran Oranje, boos van inventie,
 Wiens pestilentie in Belgis nog regneert,

1) Er staat „*juxta urbis moenia captus*”.

en wat er verder volgt, zooals weldra een ieder, die er lust in heeft, zal kunnen lezen in den bundel.

Om kort te gaan, het dunkt mij waarschijnlijk, dat, gelijk de Fransche uitgaaf van Douay in de eerste plaats voor de Waalsche Nederlanden bestemd was, zoo de Nederlandsche *Historie Balthazars Gerardt alias Serach* met het oog op de Vlaamsch sprekende gewesten werd opgesteld.

Maar genoeg van de latere bewerkingen. Wij willen thans tot het beschouwen van het *Discours* zelf overgaan, zooals wij dat het zuiverst in de Keulsche en in de Parijsche vertaling overhebben.

Wie de schrijver mag geweest zijn, is vooralsnog niet uit te maken. Wel weten wij in welken kring wij hem hebben te zoeken: zeker niet onder de spionnen van Parma, gelijk Arendt had vermoed, maar onder de aanzienlijke Delvenaars, die de Moederkerk getrouw waren gebleven. De uitgever van Douay zegt, dat op den eigen dag der executie een heimelijk katholiek man het *Discours* geschreven heeft, en er bestaat geen reden om aan de waarheid hiervan te twifelen. Er waren zoodanigen zeker nog in menigte te Delft, onder anderen de talrijke vrienden en vereerders van Musius, die wij uit het martelaarsboek van Opmeer leeren kennen; ook de De Huyters en de Vosmeers waren Delvenaars en Opmeer woonde er zelf toen ter tijd. Sasbout Vosmeer, de latere vicaris apostoliek, die de nagedachtenis van den moordenaar zijn leven lang is blijven verheerlijken, was te Delft geboren en hield er waarschijnlijk tijdens den moord zijn verblijf ¹⁾. Geen twijfel of, zoo hij de gebeurtenis had beschreven, hij zou geschreven hebben op den toon en in den geest van het *Discours*.

Wat Arendt al verder onderstelde, dat de schrijver met den moordenaar voor het plegen van den moord in verstandhouding kan hebben gestaan, berust evenmin op vasten grond. Integendeel, Gérard heeft voor de rechters nadrukkelijk betuigd ²⁾, met niemand in het land over zijn voornemen gesproken te hebben, en de rechters hebben in die verklaring berust, die ook geheel in overeenstemming is met het karakter en de handeling van den man. Ook bedriegt zich Arendt, als hij meent dat onze schrijver nadere bekendheid met de familie van Gérard aan den

1) Zie mijn *Nog eens over den brief van Baronius*. (Verslagen en Mededeel. der Kon. Acad. v. Wetensch. Afd. Lettk. 2e Reeks, dl. XI, blz. 287). In eene aantekening op de plaats, toon ik, dat Vosmeer toen zeker te Delft was.

2) Frederiks, blz. 34.

dag legt: want wat hij er van verhaalt, dat de moeder van Besançon geboortig was ¹⁾, wordt weerlegd door de onwraakbare brieven van adeldom: de moeder wordt gezegd van Antwerpen afkomstig te zijn, doch was inderdaad eene Hollandsche van geboorte. Verder van hetgeen aan den moord is voorafgegaan toont de schrijver insgelijks het rechte niet te weten. Zoo verkeert hij in den waan, dat Gérard eerst weinige dagen vóór den moord te Delft was gekomen; van zijn vroeger verblijf aldaar, in Mei, en van de poging, toen in het werk gesteld om den Prins te naderen, heeft hij blijkbaar nooit gehoord. Overigens herhaalt hij veelal de losse geruchten, die over den moordenaar in de eerste dagen te Delft in omloop waren.

Wij hebben zoo even ook vernomen, van den uitgever uit Douay, dat het *Discours* den eigen dag der terechtstelling is opgeteekend. Dat moeten wij bij het beoordeelen van den inhoud niet uit het oog verliezen. Wij hebben hier niet te doen met de uitkomst van langdurige en ijverige nasporingen, zooals in de geschiedenis der Gorcumscbe martelaars van de gebroeders Van Est, die uit dien hoofde zooveel vertrouwen verdient. Wij hebben hier kersversch de geruchten, die aan een deftig katholiek staande de procedure ter oore waren gekomen. Wegens hun oorsprong zijn deze niet boven twijfel verheven; zij vereischen zorgvuldige kritiek, doch hebben die nooit gevonden; zij zijn door de schrijvers der Spaanschgezinde partij niet slechts op goed geloof herhaald, maar bovendien met toevoegsels van eigen vinding nog vermeerderd. Wij willen trachten ze te schiften en beproeven na te gaan, in hoever zij waarlijk geloof verdienen.

Het geheele stuk is aangelegd op een verheerlijking van den moordenaar; hij komt er in voor als een held, die een roemrijke geloofsdaad heeft volbracht en er thans onverschrokken de gruwelijke gevolgen van lijdt. Het spreekt dus van zelf, dat de marteldood in al zijn verschrikking wordt beschreven. Ook van elders zijn de ijzingwekkende bijzonderheden dier terechtstelling bekend: het vonnis, dat het programma er van bevat, is op last der Staten uitgegeven, en hoe het ten uitvoer werd gebracht, hebben ons Aerssens en Le Petit, een prinsgezind auteur, die er ooggetuigen van waren, verhaald. Wij kunnen een gevoel van

1) Hij volgt hierin het valsche voorgeven van den moordenaar, dat hem zeker was medegedeeld. Zie Frederiks, blz. 63/4. Vosberghen wist den 10^{den} al beter (blz. 128, vgl. blz. 26).

verontwaardiging niet bedwingen, als wij het lezen, van verontwaardiging, dat men den moord wreekte op een wijs, den vermoorde zoo volstrekt onwaardig. Had deze niet twee jaren te voren, toen het vonnis over de handlangers van Jean Jaureguy stond geveld te worden, van zijn ziekbed aan Marnix geschreven ¹⁾: „Ik voor mij vergeef hun gaarne, en zoo zij evenwel de doodstraf hebben verdiend, bemoei u dan dat de rechters hun geen foltering aandoen maar zich met hun dood tevreden stellen.” Och, of men den edelen doode geëerd had door nog na zijn verscheiden naar zijn wensch en voorschrift te handelen! Men zou dan den moordenaar niet uit de diepte van zijn misdaad opgeheven en met een kroon, als die de martelaars dragen, getooid hebben. Maar ook hier bleek het, hoe Willem van Oranje boven zijn tijdgenooten in menscheijkheid en wijsheid had uitgemunt. Zijn vrienden konden hem uit de verte eeren, maar niet van nabij volgen.

De Delftsche kathoeliek beschrijft de executie naar waarheid ²⁾; hij was er toe in staat, want zij geschiedde ten aanzien van honderden en waarschijnlijk was hij er zelf getuige van. Om dezelfde reden zou hij haar niet anders dan zij geschiedde hebben kunnen verhalen, gesteld dat hij het had gewild, zonder zich aan weerlegging bloot te stellen. Maar dit geldt natuurlijk niet van zijn beschrijving der voorafgegane pijniging, waardoor de rechters den misdadiger tot bekentenis van wat hij aanvankelijk verzwegg, poogden te dwingen. Daarbij waren geen getuigen toegelaten, dan die bij de procedure te doen hadden. Dat zij uiterst gestreng is geweest, valt niet te betwijfelen. Aanvankelijk was men niet vrij van argwaan, dat misschien nog anderen behalve de Spaansche regeering de hand in het spel hadden ³⁾. Men verdacht den koning van Frankrijk. Men verdacht ook particulieren. Het pamflet *Copie wt Delft* bericht ons, dat in de eerste ontsteltenis een bode van Orange, die zich op verdachte wijze uit Delft had verwijderd, door de boeren aangehouden en opgebracht werd, onder vermoeden van in den aanslag betrokken te zijn. Om op deze punten zekerheid te bekomen en verder om de medeplichtigheid der Spaansche heeren en der Roomsche geestelijken volkomen uit te maken, werd de strengste pijniging aan-

1) Corresp. de Guill. le Tacit., t. VI, p. 30; Archives, t. VIII, p. 80.

2) Juist evenzoo Aerssens bij Frederiks, blz. 135/6.

3) Frederiks, blz. 134.

gewend. De standvastigheid, waarmee de moordenaar deze foltering uitstond, wekte, naar de begrippen van den tijd, den waan, dat hij wellicht door duivelskustenarijen zich ongevoelig had weten te maken, en zoo werd hem ook de pijniging aangedaan, die op heksen en tovenaars beproefd placht te worden ¹⁾. Dit alles is buiten twijfel; maar of daarom alles waar is wat onze Delvenaar er van opdischt, is een andere vraag. Prof. Arendt durfde het nauwelijks gelooven; Gachard daarentegen zag geen grond om het te betwijfelen, hij achtte den auteur nauwkeurig ingelicht en geloofwaardig. Mij dunkt, de tegenwerping van Bakhuizen van den Brink doet hier alles af: de man kan zelf bij de verhooren niet tegenwoordig zijn geweest, hij verhaalt dus slechts van hooren zeggen, en zijn geloofwaardigheid hangt af van de meerdere of mindere betrouwbaarheid der mededeelingen, die hij ontving. Ongetwijfeld is een deel van wat hij gehoord had waar: het wordt bevestigd door Aerssens, die deelnam aan de verhooren, en er over schreef aan de regeering van Brussel in brieven, welke door Parma onderschept en in Fransche vertaling naar den koning opgezonden werden en in de archieven van België bewaard zijn gebleven. Maar aan den anderen kant is het niet tegen te spreken, dat onze man omtrent de procedure zeer gebrekkig was ingelicht. Zoo weet hij niet eens, dat de moordenaar vóór alle pijniging begonnen was met vrijwillig een bekentenis op te schrijven ²⁾. Noch de Keulsche, noch een der beide Fransche bewerkingen van zijn *Discours* melden het; wel de Nederlandsche, maar die heeft het ontleend aan de *Copie wt Delft*, die, voor zoo ver zij gaat, veel beter op de hoogte blijkt te zijn. Evenmin schijnt hij te weten, hoeveel malen de misdadiger gepijnigd is; hij doet het voorkomen, alsof de pijniging dagen en nachten achtereen is voortgezet. Daarentegen vermeldt het officieele verhaal der Staten, dat slechts bij het tweede en derde verhoor en later nog eens bij het vierde de pijnbank te pas is gekomen ³⁾, en de waarheid hiervan wordt ten volle bevestigd door de echte stukken en door de berichten in de resolutiën der Staten van

1) Daarom werden hem ook de haren afgeschoren. Vgl. Remigius, *Daemonolatria*, p. 357/8; Delrio, *Disquisitiones magicae*, p. 741.

2) Evenwel staat in het Latijn „*descripsit*”. De vertalers hebben het Latijn niet goed verstaan.

3) Vgl. Frederiks, blz. 134. Bij het vierde verhoor, den 13^{den}, werden de brodequins aangewend, waarschijnlijk door den beul van Utrecht. Zie blz. 126; *Corresp. de Guill. le Tacit.*, t. VI, p. 177. (16 Juli.)

Holland. Van den 11^{den} 's middags tot den 13^{den} na den middag is de lijder met rust gelaten. Hij is gruwelijk gefolterd, doch niet meer dan drie malen. Er bestaat bij de Spaanschgezinde schrijvers een niet onnatuurlijke neiging om in dezen te overdrijven. Wij bemerken dit reeds als wij slechts de verschillende bewerkingen van het *Discours* onderling vergelijken: de uitgever van Douay gaat daarin verder dan die van Keulen en Parijs, de Nederlander het verst van allen. Om iets te noemen, de laatste is niet tevreden met hetgeen de drie anderen melden, dat de beul aan den teen van den omhoog geheschen martelaar een gewicht van 150 ponden heeft gehangen; hij verdubbelt de zwaarte en spreekt van 300 ponden. Hij is niet tevreden met de korte beschrijving, die de anderen geven van wat de Franschen *la question des brodequins* plegen te noemen: hoe zij den armen man schoenen van rauw leer aan de voeten trokken, met vet en olie ingesmeerd, en daarna voor een groot vuur stelden; hij is zelfs niet voldaan met hetgeen de uitgever van Douay er willekeurig bijvoegt, dat zij hem ondertusschen met brandend vet het lijf bedropen; hij schildert uit eigen verbeelding het tafereel dus op: „Zij hebben hem een paar nieuwe schoenen van rauw hondsleer, wel gesmeerd en twee vingers korter zijnde dan zijn voeten waren, aangetrokken en alzoo voor een groot vuur gesteld, en zoo haast deze schoenen den brand gevoelden, zijn de voeten met de schoenen geheel stomp geworden en bij manier van een rond figuur ineengekrompen, dewelke zij naderhand willende van zijn voeten rukken, hebben zeer afgrijselijk het vleesch met het vel, half gebraden, afgerukt.” Wij kunnen natuurlijk niet beslissen in hoever deze beschrijving met de werkelijkheid overeenkomt, maar wij hebben alle reden om te gelooven, dat zij op geen vasteren grond berust dan de fantazie van den Nederlandschen auteur.

Hoe dit zij, aan de bijzondere hevigheid van de pijniging valt niet te twifelen: de prinsgezinden erkennen het volmondig. Eveneens getuigen zij, dat de jonge man de foltering en met zeldzame hardnekkigheid of standvastigheid, naar men het noemen wil, heeft verduurd. Ook in dit opzicht is hun getuigenis van meer beteekenis dan die der Spaanschgezinden, omdat zij als ooggetuigen mogen spreken. Inzonderheid weidt Aerssens, in zijn brief aan die van Brussel, hierover uit: nooit heeft hij zulk een vastheid van besluit en zulk een standvastigheid in het lijden bijgewoond; geen *Ai my!* ontglipt den lijder, niemand begrijpt hoe het mogelijk is dat hij het uthoudt. Geen wonder dat onze

Delvenaar dien heldenmoed, waarvan een ieder in de stad gewaagde, op het schoonste verheerlijkt. Hij vermeldt een bijzonderheid, die inderdaad verdiende bewaard te blijven. Eens had Gérard de lippen geopend en de verzuchting geslaakt: *Bon Dieu, patience!* Naar het schijnt had hij in zijn Latijnsch *Discours* de eigen Fransche woorden meegedeeld ¹⁾, althans de Keulenaar geeft ze dus weer: „*Bon Dieu pacientie, dass ist: O Gütiger Gott gedult.*” Dat de arme lijder werkelijk deze woorden heeft gesproken wordt bewaarheid door den kanselier van Gelderland, die, in een zijner brieven aan zijn medeleden van het Hof, insgelijks van de „onspreekelijke obstinatie” van den moordenaar gewaagt, en hoe hij de hevigste pijnen verduurde „zonder krijten of klagen, anders dan eens roepende: *Mon Dieu, me donnés patience*” ²⁾. Ik haal dit aan als een bewijs, dat de Delvenaar, al heeft hij ook zijn berichten uit de tweede hand, toch zoo slecht niet is ingelicht. Maar zijn overdrijving in andere opzichten blijkt evenzeer. Hij wil niet geloofd hebben, dat de ongelukkige bij vlagen mistroostig of bevreesd is geweest, zooals het Staten-verhaal, dat ook in dit opzicht getrouwer aan de waarheid schijnt te wezen, verhaalt. Als wij het mogen gelooven, was de moordenaar, toen hij gegrepen werd, eerst zeer ontsteld, maar vermande zich weldra, toen hij zag dat hij niet op staanden voet werd afgemaakt. Die voorbijgaande zwakheid is, afgezien van alle gezag, op zich zelf wel zoo natuurlijk als de geen oogenblik falende moed, dien de vrienden van Gérard in hem roemen. Maar hierin bestaat juist het eigenaardige der legende: zij weet van geen nuances, en kleurt alles met een en dezelfde tint. Zoo weer later, bij het beschrijven van de houding, waarin de veroordeelde zijn gruwzaam vonnis heeft aangehoord. Volgens onzen Delvenaar zou hij het hebben aangehoord met een onbewogen gelaat en niets anders dan, met Cyprianus, geantwoord hebben: „*Deo gratias*”. Daarentegen bericht het officieele verhaal, dat Gérard op het hooren gansch ontdaan werd en zich beklagde dat hij tot iets hoogers dan daglooner was opgebracht, want anders zou hij niet in deze ellende vervallen zijn; maar, liet hij er op volgen, hij had het waagstuk bedreven — hij noemde het *la folie* — en nu moest hij lijden wat er op zat. Welke van deze tegenstrijdige lezingen zullen wij voor de ware houden? Gachard

1) Er staat in het Latijn „Bon Dieu, i. e. Bone Deus, patientia”.

2) Frederiks, blz. 140.

verklaart zich voor de eerste, zonder reden op te geven; ik acht de tweede veel waarschijnlijker, niet slechts omdat zij afkomstig is van getuigen, wier geloofwaardigheid over het algemeen is gebleken, terwijl de andere van onzekere herkomst is, maar inzonderheid omdat zij mij natuurlijker en menschelijker schijnt. Zij herinnert bovendien aan een plaats in de geschreven confessie, waaruit dezelfde aandoening spreekt; ik bedoel die, waar de moordenaar betuigt zich te hebben verheugd op het vernemen van de valsche tijding, dat de Prins door Jaureguy gedood zou zijn, „niet slechts,” zegt hij, „omdat, naar ik meende, recht was gedaan, maar ook omdat ik mij nu ontslagen zag van den plicht om mij in gevaar te begeven.” Zou het vreemd zijn dat de man, die dit belijdt, een oogenblik onthutst had gestaan toen hij gegrepen werd, of dat hij zijn noodlot had beklaagd, toen hij veroordeeld werd tot een schrikkelijken dood? Mij komt hij menschelijker en minder terugstootend voor onder deze wisseling van aandoeningen dan in de gelijkmoedigheid, die hem zijn vereerders verkiezen toe te dichten.

Ik ga verder en erken dat, hoe meer ik zijn zoo geroemde standvastigheid gadesla, onder de lichaamsfoltering en betoond, hoe hooger de twijfel bij mij rijst, of hij uit dien hoofde bewondering of bloote verwondering verdient. Moeten wij hem vergelijken met de martelaars der legende, die hun geloof bezegelen met hun bloed en door geen lichaamssmart te bewegen zijn tot afval, dan wel met de roodhuiden der prairieën en de negers op de plantagiën, die de gruwelijkste straffen ondergaan met een kalmte, die aan onverschilligheid grenst? ¹⁾ Het voorbeeld der laatsten herinnert ons althans, dat de eigenschap, die Gérard in zoo hooge mate bezat, het meest wordt aangetroffen bij naturen, waarin het dierlijke leven sterker ontwikkeld is dan het gemoedsleven. Ontegenzeggelijk zijn de fijnstbewerkte wezens het gevoeligst ook voor pijn, en staan zij in het verduren van lichaamssmart achter bij anderen, die met een grover en daarom minder prikkelbaar zenuwstelsel zijn toegerust. Des te hooger vereeren en bewonderen wij die onwrikbare geloofshelden, die, hoe fijngevoelig ook, toch de felste smart door hun geestkracht overwinnen en de wreedste beulen machteloos maken. Maar zulke

1) Vgl. den indruk, dien hij bij zijn executie op Le Petit maakte. Deze zag hem glimlachen, toen de toeschouwers lachten over het wegspringen van den hamer, en geloofde dat hij nog getracht zou hebben te ontkomen, indien de verwarring, die ontstond, hem er kans toe had gegeven.

zielenadel is zeldzaam, en ik voor mij kan ze niet onderstellen in iemand als Gérard. Ik geloof meer aan de grofheid van zijn zenuwen, dan aan den adel van zijn geest.

In deze opvatting word ik versterkt als ik let op een andere eigenschap, waarmee hij insgelijks in hooge mate was behept, den lust in bedrog en sluwheid. Ik geef toe, dat zijn opzet niet te volvoeren was zonder een zekere hoeveelheid veinzerij: om zijn slachtoffer onbemerkt te bekruipeu, moest de sluipmoordenaar wel iets anders schijnen dan hij was. Maar iemand, die van huichelen een afkeer had, zou toch dat kwaad beperkt hebben tot de minste mate, waarmee hij volstaan kon. Geheel anders Gérard. Alleen een virtuoos in de kunst veroorlooft zich de weelde van een zoo uitgesponnen verraad. Ik laat het meebrengen der valsche zegelbrievien van Mansfelt onbesproken ¹⁾. Ik vergeef het verdichtsel van de geloofsvervolging, die hij, François Guyon ²⁾, zou hebben ondergaan. Maar de uitwerking van dat verhaal: de klacht over den vervolgzieken priester, het hunkeren naar de prediking van het woord, het met zich brengen van slechts twee boeken, een van den Hugenootschen dichter Bartas en een van den Calvinistischen patriarch Beza ³⁾, het leenen van den bijbel van den concierge van 's Prinsen hof ⁴⁾, het trouw ter kerk gaan: dat alles teekent hem als een aartsbedrieger, die met lust en smaak bedriegt. Hij was zich bewust ⁵⁾, dat den ketter te spelen een zwaar misdrijf is in de oogen der Kerk, waarvoor alleen de Paus absolutie verleen kan, en hij verzocht daarom de tusschenkomst van Parma bij Zijn Heiligheid, om ze voor hem te verwerven. Maar wetende hoe zwaar deze zonde was, had hij ook niet meer dan onvermijdelijk noodig scheen moeten zondigen; zooals b. v. Maria Stuart beloofde ⁶⁾,

1) De blancs seigns waren ook niet in orde. Wat hij zeide (Frederiks, blz. 65/6), omtrent het gebruik, dat hij er van gemaakt had, is niet onwaarschijnlijk. Vgl. echter Gachard, Corresp. de Guill. le Tacit., t. VI, p. 116.

2) Ik vermoed dat er werkelijk een Guyon is geweest, die aan de mislukte verrassing van Besançon door De Beaujeu, in 1575 (zie Corresp. de Guill. le Tacit., t. VI, p. CII—CIII), heeft deelgenomen en er zijn leven verloren heeft. Dat die werkelijk van Lyon afkomstig en met eene vrouw uit Besançon getrouwd was. Misschien ook wel, dat die een zoon had van den naam van François. En dat de Prins van den aanslag op Besançon, misschien ook wel van het lot van Guyon kennis droeg; in alle geval, dat die zaak navraag kon lijden. Vgl. Frederiks, blz. 112 en 63/64 en 66.

3) Frederiks, blz. 34.

4) Z. w., blz. 67.

5) Z. w., blz. 116.

6) Zie Labanoff, Lettres, instructions etc. de Marie Stuart, t. V, p. 279.

dat haar medehelpers doen zouden, toen zij voor sommigen van hen gelijk verlof en vergiffenis van den Paus verzocht ¹⁾).

Nog treffender evenwel dan zijn gedrag hem teekent, ontdekt hij zich zelf voor ons oog in den brief aan prins Willem, waarmee hij zich in de gunst van zijn slachtoffer zocht in te dringen. Die brief, die, zooals ik boven zeide, in afschrift tot ons is gekomen, komt mij uit een menschkundig oogpunt zoo merkwaardig voor, dat ik hem hier in een nauwkeurige vertaling wil laten volgen; in den bundel komt hij voor in het oorspronkelijke Fransch. Hij luidt aldus ²⁾:

Doorluchtige Heer!

Nademaal de rede, gepaard aan het geloof en de gerechtigheid, van God aan zijn uitverkorenen gegeven is, om hen boven alle andere schepselen te verheffen: zoo is waarlijk een iegelijk mensch, met deze genade toegerust, ondankbaar als hij ze ongebruikt laat. En hebbende het den Heere behaagd door zijn oneindige goedheid mij uit zoo veel anderen te verkiezen, om Hem te dienen, zoo kan ik niet anders (inzonderheid in dezen alleszins rampzaligen tijd) dan mij metterdaad aangorden, om met de overige leden van zijn strijdende Kerk (gelijk alle trouwe Evangeliedienaars verschuldigd zijn te doen) de moedige voornemens van Uwe Excellentie te dienen en bij te staan, op alle mogelijke wijzen: aangezien dat Zij als hoofd en voorname beschermer sedert zoo langen tijd bijna al de moeiten en zorgen draagt van 's Heeren strijd; waarbij nog andere redenen komen, die er mij toe bewegen, welke ik hier zal verzwijgen om Uwe Excellentie niet te vermoeien. Ook durf ik niet zonder Haar bevel de oorzaak melden van mijn komst herwaarts, weshalve ik Haar allernederigst smeeek, dat Zij Haar secretaris of eenigen anderen vertrouwde gelieve te gelasten om mij te hooren, te zien wat er van is en daarvan dan rapport te doen aan Uwe Excellentie, opdat Zij er van gediend moge zijn, zoo het Haar goeddunkt.

Verzekerende, dat zoo ik bij machte ware geweest iets beters uit te richten tot Haar dienst, ik mij daartoe zeer gaarne zou hebben bemoeid, met geen ander doel zooveel wisselvalligheden

1) Merkwaardig, hoe Walter Scott in zijn *Abbot* de fanatieke Magdalen Graham evenzeer laat veinzen en bedriegen; zij onderscheidt zich onder de ijverigste volgers van Henry Warden (p. 21 en volgende in de Tauchnitz editie; ook p. 86/7).

2) Vgl. hiermede Gérards verklaring aan Assonleville: *Corresp. de Guill. le Tacit.*, t. VI, p. 117.

en gevaren ondergaan hebbende, teffens in de hoop dat Haar welbehagen, waarom ik Haar onderdanig bidde, moge wezen mij toe te staan, dat ik van nu voortaan onder Haar overheid den Heer zonder vreeze des doods mag dienen, daar in het land van mijn geboorte, als zulk een genade niet waardig, die vrijheid (ofschoon zij van Christus door het storten van Zijn kostelijk bloed aan alle geloovigen is gegeven) mij benomen is. Ik zal mij bevljigten om door mijn zeer nederige diensten mij de gunst waardig te maken, die het Uwe Excellentie zal behagen mij daartoe te verleen. Waarmede, Doorluchtige Heer, ik Gode bidde, dat Hij Uwe Excellentie in volmaakte gezondheid een lang en gelukkig leven schenke.

Uit deze stede van Delft, 6 Mei 1584.

Van Uwe Excellentie de zeer nederige en toegenegen dienaar voor altoos,

FRANÇOIS GUYON.

Mij dunkt, indien er ooit weer sprake mocht zijn om Gérard tot beatus of sanctus te verheffen, dan zal de advocatus diaboli kunnen volstaan met dezen brief over te leggen. Zoo deze niet voldoende is om den man, die hem schreef, tot geboren verrader en bedrieger te stempelen, faalt mijn oordeel niet alleen maar ook mijn zedelijk gevoel.

Het is mij ook niet mogelijk met Bakhuizen van den Brink in te stemmen, als hij den moordenaar prijst, niet om het vasthouden aan zijn bekentenis, want juist hierin is hij te kort geschoten, „maar wel om de hem tot in de laatste ure bijgebleven overtuiging, dat hij een goed werk had verricht.” Ik stel vastheid van overtuiging zoo hoog als iemand, maar met onderscheid. De overtuiging, dat een sluipmoord een Gode welgevallige daad is, kan slechts ingang vinden in een verdorven gemoed; en hoe dieper en vaster zij wortel schiet, hoe meer dit getuigt tegen hem, die ze koestert. Wie anders oordeelt moet ook de anarchisten en nihilisten van onzen tijd roemen, omdat hun geweten hun het misdrijf, dat zij plegen, niet verwijt, integendeel het zelfbedrog hun bijblijft tot in den dood. Naar dit beginsel te oordeelen is het berouw beneden de verstoktheid van harte te stellen en de bekeering beneden het volharderen in het kwaad.

Naar mijn oordeel is het eenige wat eenigszins voor Gérard kan pleiten dit, dat hij tot zijn daad niet door hoop op gewin

is bewogen ¹⁾. Hij heeft wel onder de pijniging zich zelf beschuldigd van de bedoeling om rijk te worden ²⁾, maar in het ergste geval is dit slechts een bijkomend doel geweest. Toen hij het feit pleegde, wist hij, dat er al heel weinig kans bestond om te ontsnappen ³⁾; een baatzuchtige zou onder zulke omstandigheden zijn voornemen hebben opgegeven of ten minste uitgesteld. Ongetwijfeld was het hem hoofdzakelijk te doen om den koning en de Kerk een dienst te bewijzen. De koning, die zulk een dienst vergde, en de Kerk, die dit scheen goed te keuren, zijn de verleiders geweest, die den onzedelijken mensch tot zijn misdrijf hebben gebracht.

Geheel anders natuurlijk is het beeld, dat onze Delvenaar van hem ophangt.

Als wij dezen zullen gelooven, is Gérard in den kerker niet slechts een toonbeeld van moed en standvastigheid, maar ook een toonbeeld van zachtmoedigheid en vergevensgezindheid geweest. Op al de verwijten, die hem werden gedaan, al den smaad, waarmee hij bejegend werd, heeft hij gezwegen of liefderijk geantwoord; hij heeft de rechters bedankt voor het goed onthaal en beloofd dit te zullen vergelden door voor hen te bidden, als hij het paradijs zou zijn ingegaan. Maar wij vragen: hoe weet dit de Delvenaar? Zelf is hij er geen getuige van geweest; wie is dan zijn zegsman, die ons er borg voor blijft? Van de prinsgezinde zijde gewaagt er niemand van, met geen enkel woord. Noch Vosberghen, noch Leoninus, noch Aerssens, die in hun vertrouwelijke brieven van zijn moed in het lijden met ophef spreken, gewagen met een enkel woord van zijn zachtmoedigheid, die toch even opmerkelijk zou geweest zijn. Wel verhaalt Michaël van Isselt, in zijn vervolg op de kroniek van Surius, dat een Delftsch schepen, die het geheele proces had bijgewoond, openlijk getuigd heeft, dat Gérard een plaats onder de beschermheiligen van Nederland zou hebben verdiend, indien hij dus voor de goede zaak had geleden, en dat twee predikanten — hij schijnt Villiers en Arnoldus Cornelii te bedoelen — een gelijke getuigenis hebben afgelegd. Maar ook voor deze vertelling ontbreekt alle waarborg, en het verzwijgen der namen van hen, op wie zij zich beroept, wekt achterdocht. Bij gemis van alle uitwendig gezag kunnen

1) Vgl. wat de dominicaan Timmerman aan Jean Jaureguy voorhield (Bor, dl. II, Authentieke stukken, blz. 100b).

2) Frederiks, p. 40, 140.

3) Frederiks, blz. 34, 37.

wij de overlevering alleen toetsen aan hetgeen wij van elders met zekerheid weten, en dit stemt ongunstig voor haar. De man, die in zijn confessie, onmiddellijk na den moord geschreven, smaalt op den bedriegelijken aard van Villiers en van de Calvinistische leeraars in het algemeen, en zich blijkbaar verlustigt in den smaad, dien hij over hen uitstort, is de zachtzinnige en vergevensgezinde ziel niet, die het Delftsche verhaal ons teekent. Uttartend, zegepralend is hij den dood te gemoet gegaan, zich beroemende dat hij liever duizend dooden wilde sterven dan niet gedaan te hebben wat hij had uitgevoerd.

In de Nederduitsche bewerking, die in den bundel voorkomt, missen wij een paar plaatsen, ons in de Fransche en Duitsche uitgaven uit het Latijnsche *Discours* bewaard, die duidelijk aantoonen, in welk licht onze schrijver zijn held beschouwd wenschte te zien. „Christus,” zoo heft hij aan, „is de grootste en alleen zegepralende martelaar, en op Christus hebben alle martelaren hun hoop gevestigd.” En bij het beschrijven van de terechtstelling komt hij op dit denkbeeld terug: „Ten aanschouwen van de geheele burgerij heeft hij op het schavot de wreedheid zijner beulen te schande gemaakt en ons vaderland met zijn bloed gezegend. Zodoende heeft hij andere martelaren gezaaid en geplant, die, zijn voetstappen drukkende, na hem zullen komen. Hoe bedriegen zij zich, die den wortel, waaruit de martelaars voortspruiten, namelijk Christus, niet kunnende uitroeien, de uitbottende loten telkens afsnijden, niet begrijpende dat, hoe meer zij er afsnijden, hoe meer er zullen opkomen.” In dien geest is het gansche *Discours* geschreven, en onze Nederlander, al liet hij deze en enkele andere plaatsen weg, om welke reden is niet duidelijk, is er niet minder mee bezielde. Hem is Gérard een nieuwe St. Joris, die, door liefde bewogen, den draak heeft gedood, wiens adem gansch het land met ketterij en rebellie besmet had.

Zoo bleven vrome en eerwaardige katholieken den moordenaar nog langen tijd beschouwen. Niet slechts Van den Bossche ¹⁾ wijdde aan zijn nagedachtenis een Latijnsch gedicht, ook de bisschop van Antwerpen, Laevinus Torrentius ²⁾, deed hetzelfde, en nam het op onder zijn *Poëmata sacra*. Voor den een en voor den ander is Willem van Oranje de aartsvijand van den koning en de Kerk, en Gérard de held, die zijn leven had gegeven om

1) Hulthem, n°. 26628; De Jonghe, n°. 6274; Knuttel, n°. 694.

2) Burman, Sylloge, t. I, p. 480.

het vaderland van die pest te verlossen. Zij stellen hem op ééne lijn met de martelaars, die door Lumey met zijn Geuzen in koelen bloede zijn vermoord, met Musius en de Gorcumsche kloosterlingen; zij scheppen er behagen in de geschiedenis van dezen en van hem in verband te brengen. Het is bekend, dat de Prins, in November 1572, bij zijn komst te Delft zijn intrek heeft genomen in het klooster van St. Aacht, waar Cornelis Musius rector was, en dat deze kort daarna, ondanks den Prins uit de stad wijkende, in handen van Lumey gevallen en deerlijk vermoord is. Dat de Prins over dit misdrijf even bedroefd als verontwaardigd was, wordt ook van katholieke zijde erkend. In zijn geschiedenis der Gorcumsche martelaars schrijft Willem Van Est: „Zelfs Oranje heeft, naar men zegt, tranen gestort toen hij het bericht van de gepleegde misdaad ontving; en dat dit geveinsde tranen zouden geweest zijn, zooals sommigen vermoeden, zou ik zoo licht niet gelooven; heeft niet Antiochus, bijgenaamd Epiphanes, ofschoon vijandig jegens het ware geloof en zijn belijders gezind, toch van harte, naar ons de Heilige Schrift verzekerd, getreurd en geweend over den moord van Onias, den hoogepriester, gedachtig aan 's mans matigheid en groote geschiktheid?” Welnu, diezelfde Musius, om wiens dood hij oprechtelijk getreurd had, wordt in de legende voorgesteld als den Prins zijn geweldigen dood aankondigend. In de *Opcomste der Nederlantsche Beroerten* van Augustinus van Teylingen lezen wij: „Het is opmerkelijk, dat Musius den dood van prins Willem voorzeggd heeft, volgens de getuigenis van veel oude Delftsche burgers. Bij het afscheidnemen, toen hij gereed stond uit Delft te wijken, zeide hij, staande bij het salet, waar men naar het pand (den kloostergang) gaat, deze woorden met een droevig gelaat tot Zijn Excellentie: Ik ga waar mij God geleidt, maar u zal de dood op deze plaats als een bliksem treffen” ¹⁾. En dat deze overlevering ook in hooge kerkelijke kringen geloofd werd, blijkt uit de *Beschrijving van den staat der Kerk in Nederland*, in 1656 door den toenmaligen vicaris apostoliek, Jacobus de la Torre, bij den Paus en de kardinalen ingediend, waarin zij als zeker wordt herhaald, met deze woorden, dat de Prins gestorven is op dezelfde plaats, ja op dezelfde plek, die de pater had voorzeggd ²⁾. Het is waar,

1) Blz. 216 (uitg. 1642).

2) Dit staat ook reeds bij Van Teylingen vermeld. Dat Musius den Prins zijn uiteinde zou voorzeggd hebben, schijnt het eerst door Cornelis Plemp, den vriend van Sweelinck en Vondel (1574—1638), overgeleverd (zie over hem Scheltema, *Aemstels*

in deze bloote aankondiging bestaat geen rechtstreeksch verband tusschen den moord van Musius en dien van den Prins; de een wordt niet voorgesteld als weerwraak voor den ander. Maar de Gorcumsche martelaars mogen zulk een lijdelijke rol niet spelen. De eerwaardige schrijver hunner geschiedenis, Willem van Est, van wien ik zoo even sprak, roept hen op om voor de onderneming van Gérard te bidden. „De navolger van hun deugd (zoo zegt hij), Balthazar, wilde zijn altijd gedenkwaardig opzet niet uitvoeren dan met den steun van een gebed tot God. Op den getijdag der Gorcumsche martelaren, den 9^{den} Juli, is hij te Delft in het Godshuis heimelijk binnengetreden en heeft er, zooals eenige katholieken, die er toevallig bij waren, getuigen, op de knieën, blootshoofds en met opgeheven handen, langer dan een uur, in aandacht verzonken, tot God gebeden. De uitkomst heeft bewezen, dat zijn gebed verhoord werd; immers, hij heeft niet slechts den volgenden dag den tiran gedood, maar vier dagen later den roemrijken marteldood geleden met een vastheid van geest, die zelfs zijn vijanden niet kunnen nalaten te bewonderen. Hoe zouden wij dan niet gelooven, dat ook ter wille van de voorbidding en de verdiensten van onze martelaars het gebed, op hun getijdag uitgestort, verhoord en de schitterende en in alle eeuwen roemwaardige overwinning door God aan Balthazar verleend werd.”

Bedenken wij dat dezelfde Estius, die dit geloof belijdt, in zijn geschiedenis niet ontveinsd heeft, dat de Prins gedaan had wat hij kon om de Gorcumsche geestelijken te redden, en zelfs het vermoeden heeft uitgesproken, dat 's Prinsen verbod voor Lumey een reden te meer is geweest om in strijd daarmee te handelen en zoo zijn gezag te toonen: wat zullen wij dan zeggen van het kerkelijk vooroordeel, dat een vroom en braaf man de gedachte ingeeft, dat heiligen gebeden zullen hebben voor het gelukken van een moordaanslag op den man, die, hoewel te vergeefs, had getracht hen aan den moord te ontrukken?

Het hoofd van den moordenaar werd in de nabijheid der

Oudheid, dl. VI, blz. 129). Althans Lapp van Waveren zegt (Dodt, Archief, dl. VI, blz. 237), dat dit alleen door dezen is aangegeven, die het uit den mond van Lipsius en anderen had vernomen, zooals hij hem zelf in September 1634 te Amsterdam had medegedeeld. In een zijner te Antwerpen in 1631 gedrukte Latijnsche gedichten, en wel n°. 6, wordt Musius sprekende ingevoerd, den Prins voorspellende, dat hij op de plek, waar zij stonden (in 1572 in het Sint Aachtenklooster), zou sterven. Het is onder den titel: *Cornelii Giselberti Plempii Musius* in 1618 afzonderlijk verschenen.

plaats, waar hij de misdaad gepleegd had, op een staak tentoongesteld. Volgens onzen Delvenaar was het toen veel schooner en minnelijker om te aanschouwen dan bij het leven. Het werd later behendiglijk weggestolen; Van Meteren bericht dit in de eerste uitgaaf van zijn werk, in 1599, en wist er later bij te voegen, dat het naar Brabant was gebracht. Doch hierin vergiste hij zich; het werd te Keulen bewaard ¹⁾ en is er tot omstreeks 1650 met eerbied als een relik bejegend. De man, die het er waarschijnlijk bezorgd had, Sasbout Vosmeer, weldra tot vicaris apostoliek verheven, had aan de nagedachtenis van den moordenaar een bijzondere liefde gewijd en was jaren lang doende om hem onder de beati, zoo al niet onder de sancti te doen opnemen. Het is onlangs bekend geworden, dat hij reeds bij voorbaat een officie had opgesteld voor den getijdag, dien hij hoopte nog eens aan zijn geliefkoosden geloofsheld toegewezen te zien. Nog omstreeks 1604 viel hij er den kardinaal Baronius mee lastig; hij was toen, wat zijn pogen te merkwaardiger maakt, aan het hoofd der katholieke Kerk van Noord-Nederland geplaatst. Eerst lang na zijn dood, tusschen 1640 en 1650, kwam men te Keulen tot andere gedachten, verbrandde het ontworpen officie en ruimde het doodshoofd op, evenwel tot ergernis van Jacobus de la Torre, die niet lang daarna als vicaris apostoliek, evenals Vosmeer vóór hem, over de Nederlandsche Kerk werd gesteld.

Welk een klove scheidde in dien tijd den Nederlandschen staat van de katholieke Kerk! Was het te verwonderen, dat de Staten aan de hoofden dier Kerk, die den moordenaar van den Vader des Vaderlands den eerdienst van een martelaar waardig keurden en toedachten, het verblijf in het land en onder het volk ontzegden? ²⁾

Het is als ademt men in een andere atmosfeer, wanneer men van de vereerders van den moordenaar naar de vrienden van den vermoorde overgaat. Hoort hoe onder den indruk van den pas gevallen slag de schrijver van de *Copie wt Delft* zich en de zijnen troost. „Ik vertrouw,” zoo besluit hij zijn geschrift, „dat God de Heer ons zal blijven bewaren, want Hij heeft duizend middelen om ons te beschermen. Heeft Hij door zijn Goddelijke gehengenis ons land van dezen beschermer laten berooven, zoo

1) Zie Dusseldorp, Annales, p. 202 en de aantekening aldaar.

2) Ook Bor, die in zijn „Besluit” der eerste achttien boeken (dl. II, blz. 439, Bk. XVIII, f°. 60) verklaart zich overigens van alle partijschap te hebben onthouden, zegt voor den moord eene uitzondering te moeten maken en niet te kunnen nalaten zijn afschuw daarover uit te spreken.

behooren wij te bedenken dat Hij hem ons eerst heeft gegeven. En leest de kronieken van onzen tijd, hoe God Almachtig ons in Nederland en onze geloofsgenooten in Frankrijk dikwerf heeft geholpen, als onze zaak verloren scheen. Daarom twijfel ik niet, of Hij zal ons tot troost en hulp zijn tegen de overtreders van Zijn Evangelie en de verdrukkers van Zijn volk. Laat ons God Almachtig bidden zonder ophouden, zoo is niet te twifelen aan Zijn bijstand. Geloofd moet Hij zijn in eeuwigheid, alzooewel om het kwade, dat Hij ons toezendt tot ons beproeving, als om het goede, waarmee Hij ons zegent." Dat was naar den geest van prins Willem zelf gesproken. Toen deze, na den slag op de Mookerheide, het verlies van twee geliefde broeders beweede, stortte hij zijn hart uit voor den derden, die hem overbleef ¹⁾. „Wij moeten berusten," schreef hij, „in den wil van Hem, die voor ons behoud Zelfs zijn eigen Zoon niet gespaard heeft. Al kwamen wij allen te sterven en al werd dit arme volk vermoord of uit het land gejaagd, toch zou het geloof ongeschokt blijven, dat God de zijnen niet verlaat." Denzelfden geest van berusting en hoop ademt de schoone brief, waarmee Jan van Nassau de Staten antwoordt op het doodsbericht van zijn broeder ²⁾. Hij prijst zijn stamhuis gelukkig, omdat het God behaagd heeft in een der hunnen een leven vol strijds te kronen met zulk een eervollen dood, voor een zoo goede zaak geleden. Ook hij twijfelt niet aan de toekomst. „Nooit," zegt hij, „heeft iemand boosheid en verraad bedreven, die er zelf niet voor geboet heeft."

Inderdaad, wat heeft de koning, die den sluipmoord had aangericht, er ten slotte bij gewonnen? Zich zelf heeft hij zodoende nog meer doen verfoeien en haten dan te voren. Het edict, waarbij hij als tiran door het volk van Nederland was afgezworen, heeft hij als het ware eigenhandig bezegeld, toen hij zich ook als een aanhitser tot sluipmoord deed kennen. En den vijand dien hij vernietigen wilde, — hem heeft geen daad uit zijn roemruchtig leven zoo dierbaar gemaakt aan zijn volk, als de dood om hunnentwil gestorven en de bede, waarin hij hunner zelfs in stervensnood nog gedachtig was. Ook bleek weldra, dat de opstand niet met den Prins was verslagen. Uit den vernielden tronk was een groene tak ontsproten ³⁾, die de verwachtingen

1) Archives, t. VI, p. 387.

2) Corresp. de Guill. le Tacit., t. VI, p. 195.

3) Van Meteren (uitg. 1614), f°. 228 v^{so}.

niet beschaamd heeft, maar mettertijd een boom is geworden, onder wiens machtige schaduw de Republiek der Vereenigde Provinciën ontluiken kon. En zooals op Maurits het zwaard en de veldheersstaf, zoo was op Oldenbarnevelt het staatsbeleid van Oranje verstorven. Beide mannen te zamen hebben de plaats, die de Prins ledig liet staan, meer dan vervuld.

Hoe soms het Noodlot met de bedoelingen der stervelingen den spot drijft! Nog vijf jaren verliepen eer de open brieven gereed waren, waarbij aan de broeders en zusters van den moordenaar de adeldom werd verleend, dien hij door zijn edelaardige daad niet voor zich alleen, maar voor al de zijnen had verdiend. Zij dagteekenen van 4 Maart 1589. Let wel op dien datum. Reeds was de Armade, die het kettersche Engeland had moeten onderwerpen en dezen onmisbaren steun aan Nederland ontrukken, verslagen en verongelukt. Reeds was Hendrik van Guise, Philips' handlanger, door Hendrik III omgebracht, en de koning van Navarre als troonopvolger erkend, in wien Nederland weldra den trouwen en machtigen beschermheer zou vinden, dien Oranje zoo lang en altijd tevergeefs in Frankrijk had gezocht. De oorlogskans was nog niet gekeerd maar kenterde toch reeds, een betere toekomst kondigde zich aan. Juist op dit tijdstip, nu de moord zijn schitterend loon uit 's konings handen ontving, was het duidelijk gebleken, dat hij vruchteloos was geweest.

(*De Gids*, 1884, dl. II, blz. 226 vlg.)

N A S C H R I F T ¹⁾.

(1893.)

Toen ik, bij gelegenheid dat ik over den moord van prins Willem I schreef, de bibliografie van het onderwerp meteen behandelde, trachtte ik aan te toonen, dat de bijna gelijklopende beschrijvingen van de terechtstelling van den moordenaar

1) Vroeger verschenen onder den titel: „Het Latijnsche origineel van Les Cruels et horribles Tormens de Balthazar Gérard”.

in het Fransch, Hollandsch, Duitsch, Italiaansch, allen onafhankelijk van elkander vertaald waren uit een denkelijk nooit gedrukt Latijnsch origineel, dat kort na den afloop der executie door een koningsgezinden katholiek te Delft opgesteld en in afschriften naar Douai, Parijs, Keulen, Rome overal heen gezonden was. De inhoud en zelfs hier en daar de eigen bewoording van het Latijnsche opstel kon, zoo beweerde ik, uit de vergelijking dier vertalingen onderling met voldoende zekerheid worden opgemaakt.

Dat ik mij hierin niet bedroog, is mij thans gebleken. Ik had namelijk het geluk een afschrift van het onderstelde origineel te ontdekken. Het was mijn vriend Nijhoff, die mij hiertoe aanleiding gaf, door mij een lijstje van handschriften toe te zenden, hem eenigen tijd te voren door een landgenoot overhandigd, die ze te Rome in de Bibliotheca Vallicelliana had opgemerkt. Uit den titel van een dezer maakte ik op, dat daaronder wel eens het Latijnsche verhaal schuilen kon daar ik naar uitzag. De reeds zoo dikwerf geroemde welwillendheid van onzen Universiteitsbibliothecaris, mijn vriend Dr. Du Rieu, die met zijn ambtgenoot der Vallicelliana in betrekking stond, bezorgde mij al spoedig een kopie van het handschrift, dat waarlijk bleek te zijn wat ik vermoedde 1).

Hoe het handschrift in de Bibliotheca Vallicelliana beland is, kan ik niet met zekerheid zeggen, maar wel met eenige waarschijnlijkheid gissen. In de Chiesa nuova, zooals zij in de wandeling heet, eigenlijk de kerk van S. Maria in Vallicella, ligt de beroemde kardinaal Baronius begraven, en in de bibliotheek, die aan de kerk heeft toebehoord, worden de handschriften bewaard van ettelijke onuitgegeven geschriften van den kardinaal. Nu weten wij dat Baronius met de geestelijken, die in zijn tijd aan het hoofd der katholieke Kerk in Nederland stonden, betrekking en briefwisseling onderhield. Zoo wendde zich b. v. de vikaris apostoliek Sasbout Vosmeer tot hem, toen hij hoopte uit te werken dat de moordenaar van den Prins onder de beati der Kerk zou worden opgenomen. Licht mogelijk derhalve, dat de Delvenaar ook aan hem zijn verhaal van de terechtstelling had toegezonden, en dat dit na den dood van den kardinaal onder

1) Het is in de eerste uitgave van dit opstel, in de Bijdragen, daarachter gedrukt. Fruin heeft er later nog een groot aantal aantekeningen aan toegevoegd, meestal betreffende de verschillende lezingen der verschillende vertalingen en de meerdere of mindere overeenkomst van deze met andere berichten (N. v. d. R.).

andere handschriften uit zijn boekerij in die der kerk was overgegaan.

Aanvankelijk durfde ik dan ook vermoeden, dat het handschrift, waarvan ik een kopie had gekregen, het echte stuk zou zijn, dat de Delvenaar indertijd naar Rome had gezonden en waarnaar de Italiaansche vertaling gemaakt was. Wel was er in mijn kopie een hiaat van een of twee regels, doch dat kon een fout zijn van den man, die haar, overigens met zorg, voor mij had afgeschreven. Doch toen ik op die overgeslagen regels, weer door vriendelijke tusschenkomst van den heer Du Rieu, den bibliothecaris opmerkzaam had gemaakt, ontving ik de verzekering, dat de hiaat ook in het handschrift te Rome voorkwam en dat mijn kopie volkomen betrouwbaar was. Daaruit bleek mij, dat de Vallicelliana dus insgelijks slechts een afschrift van het oorspronkelijke bezit, en dat niet daarnaar de Italiaansche vertaling gemaakt kan zijn. Immers die vertaling is vrij van den hiaat.

Ik kende, toen ik mijn artikel schreef, de Italiaansche vertaling nog slechts bij den titel; in geen onzer bibliotheken was een exemplaar er van voorhanden. Maar sedert is de Koninklijke Bibliotheek er een rijk geworden. Dit is echter slechts een nadruk. De volledige titel, die dit mede aanduidt, luidt aldus ¹⁾: *Avviso dell' aspra et crudel morte data a Baldassarre Borgognone in Delfi d'Hollandia & la sua constantia. Per hauer ammazato il Principe de Orange inimico della Santa Fede Cattolica. Stampata in Roma, Et ristampata in Bologna, Per Alessandro Benacci. Con Licenza de' Superiori.* 1584. Het is in 12° formaat en niet gepagineerd. Het komt, wat den tekst aangaat, het meest met de Parijsche en de Keulsche overzetting overeen, doch is, zooals ik wel voorzien had, van beiden onafhankelijk en rechtstreeksch uit het Latijn overgebracht. Er ontbreken zoowel in het Italiaansch als in het Latijn een paar rhetorische uitroepen (een aan het begin en een in het midden van het verhaal, tusschen de beschrijving der tortuur en de beschrijving der terechtstelling in), die in de beide Fransche vertalingen gelijkelijk, doch in verschillende bewoording, voorkomen; waaruit wij wel moeten afleiden, daar wij zagen dat die vertalingen geheel onafhankelijk van elkander ontstaan zijn, dat in de Latijnsche kopieën, die te Parijs en te Douai ontvangen werden, die overbodige toevoegsels reeds waren ingelascht. Op

1) Vgl. een Relazione, blijkbaar van denzelfden inhoud, aangehaald door Ranke, Pápste, Bd. II, S. 106 (Sämmtl. Werke, Bd. XXXVIII, S. 71).

deze uitzondering na schijnen echter alle vertalingen denzelfden Latijnschen tekst te volgen.

Wie de schrijver van het oorspronkelijke Latijn mag wezen, blijft nog altijd onzeker ¹⁾. Ik had in mijn artikel onder andere Delftsche katholieken ook op Sasbout Vosmeer, den verderder bij uitnemendheid van Balthasar Gerards, gewezen, en waarschijnlijk gemaakt dat die tijdens den moord zich meestal te Delft ophield. Dit laatste is sedert van waarschijnlijk zeker geworden. Ik vond namelijk in de *Annales* van Dusseldorp, dat de schrijver het van Vosmeer zelven had, dat deze kort voor den moord een jongman van verdacht uiterlijk uit een herberg nabij de Nieuwe kerk had zien komen, dien hij aanvankelijk voor een ketterschen spion hield maar in wien hij later, toen hij het afgehouden en tentoongestelde hoofd van den moordenaar aanschouwde, Balthasar herkende. Hieruit volgt echter dat hij de terechtstelling niet zelf had bijgewoond, want anders zou hij hem natuurlijk bij die gelegenheid reeds herkend hebben. En wat Dusseldorp er bijvoegt, dat Vosmeer den jongman uit de herberg zag komen „iter facturum”, toen hij op reis ging, geeft ons, geloof ik, te kennen, dat hij toevallig op den dag van den moord en tot na de terechtstelling van den moordenaar uit de stad is geweest. Buitendien maakt Dusseldorp van het katholieke verhaal geen gewag en geen gebruik, hetgeen hij wel niet verzuimd zou hebben, indien het een zoo geacht vriend van hem tot schrijver had gehad.

Het was bekend dat het tentoongestelde hoofd van de schandpaal gestolen en vervolgens in het bezit van Vosmeer geraakt is. Hiervan zou Dusseldorp, als hij het geraden had geacht, ons meer hebben kunnen verhalen. „Unde (van welken schandpaal, schrijft hij namelijk) postmodum multo periculo sublatum est a...., qui illud.... custodiendum tradidit.” Hij wist dus, maar vond

1) Reeds den 11^{den} Augustus zond Morillon uit Doornik aan Granvelle het Latijnsche schrift. „Le discours latin a esté faict par ung de la ville de Delft qui at veu la souffrance du patient” (Corresp. de Granv., t. XI, p. 81). Den 23sten September zond Granvelle het uit Madrid aan Idiaquez in het Escuriaal. „Aqui va un escripto latino hecho en Delft de un catholico sobre la muerte de Orange etc.” (id. p. 282). Idiaquez dankt er voor den 26sten September (p. 288). Hij heeft het aan de kloosterbroeders te lezen gegeven. Hij zal het terugzenden, als hij het van hen teruggekregen heeft. Maar hij krijgt van Granvelle den 23sten ten antwoord: „No es menester bolver el papel de la historia de aquel baleroso martire, pues tengo otra” (p. 292). Wel een bewijs van de verspreiding van het thans zoo zeldzaam geworden geschrift. Jammer dat Morillon den schrijver niet heeft gekend.

beter te verzwijgen, wat ook wij van elders te weten zijn gekomen, wie het hoofd te bewaren heeft gehad, en bovendien, hetgeen ons onbekend is gebleven, wie de moedige daad had bedreven van het vereerde hoofd aan de schande der tentoonstelling te ontrukken. Wij hadden gaarne ook dit van hem vernomen. Dat Vosmeer voor de bewaring uitmuntend gezorgd heeft en dat na zijn dood het hoofd nog jaren lang te Keulen bewaard is gebleven, was ons mede reeds bekend. Maar toevallig heb ik niet lang geleden nog een kleine bijzonderheid dienaangaande ontdekt, die ik hier even wil meedeelen. Onder de kostbaarheden uit Vosmeer's nalatenschap, door zijn broeder en erfgenaam Tilman aan het door den overledene steeds bij voorkeur begunstigde seminarie of Collegium Willebrordi et Bonifacii te Keulen, in Maart 1615, afgestaan, behoorden twee kisten met reliquiën uit Holland en Friesland, „quarum una, quae non erat tincta colore, continebat caput B. Ba" ¹⁾. — Beati Balthasari, vul ik met vertrouwen aan; en zoo weten wij nu meteen, waar te Keulen het hoofd na 1615 berust heeft, in het seminarie namelijk, waar jeugdige geestelijken voor den dienst in de Nederlanden werden opgekweekt.

Dezelfde Dusseldorp beschrijft ons aldus het uiterlijk van den moordenaar: „Fuit homo staturae modicae, facie curta et oculis praegrandibus, nigris crinibus et barba." Le Petit, die hem bij zijn terechtstelling, na de pijniging zag, getuigt dat hij was: „petit de stature, avec les cheveux, la barbe et tous les poils de son corps rasez" ²⁾. Doch wat ik niet had opgemerkt, voordat de Heer Mr. W. B. S. Boeles, vicepresident van het gerechtshof te Leeuwarden, de goedheid had er mij opmerkzaam op te maken, er bestaat bovendien een portret van hem, en wel in het *Opus chronographicum* van Beyerlinck ³⁾. Het stelt hem voor met knevel en baard, de haren onder een breedgeranden hoed verborgen, en geeft Louise de Coligny gelijk, die, toen zij hem bij haar gemaal ontmoette, vroeg wie hij was en opmerkte, „qu'il avoit mauvaise contenance" ⁴⁾; hij heeft inderdaad een sinister uitzicht, en zijn oogen zijn, zooals Dusseldorp zegt, boven-

1) Dodt, Archief, dl. III, blz. 428.

2) Vgl. Corresp. de Guill. le Tacit, t. VI, p. 159, 160/1, 131.

3) Fol. ed. Antwerpen 1611, t. II, p. 115.

4) Corresp. de Guill. le Tacit., t. VI, p. 135. Frederiks, blz. 68 „een seer quaet gelaet".

matig groot. Evenwel, of het portret meer is dan een phantasie, wie zal het zeggen? Wie zal ook beslissen of het gevolgd is naar een geteekend portret, dat later in het bezit is geweest van David Flud van Giffen, den Dordrechtschen predikant, als verzamelaar van zeldzaamheden en curiosa bekend. Van het bestaan van dit laatste verwittigt ons Houbraken ¹⁾, die den predikant persoonlijk gekend en zelfs zijn portret geschilderd heeft ²⁾. Het was volgens hem, of althans volgens de traditie die hij volgt, het werk van den Delftschen schilder Christiaan Jansz. van Biezelingen, denzelfden die volgens Bleyswijck ³⁾ een schets van het lijk van prins Willem had genomen, waarnaar hij later zijn bekende schilderij vervaardigde. Bleyswijck schijnt echter niet te weten, hetgeen nu alleen op het zeggen van Houbraken berust, dat de schilder gelegenheid had gevonden om ook den moordenaar in de gevangenis af te beelden. Waar die teekening of schilderij uit het kabinet van Van Giffen gebleven mag zijn, wisten mij de deskundigen die ik raadpleegde niet te zeggen. Veel verliezen wij er ook niet aan; aan Dusseldorps beschrijving van het uiterlijk van den moordenaar hebben wij, naar mij dunkt, meer dan genoeg.

(Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde, Serie III, dl. VII, blz. 135 vlg.)

1) Schouburgh der Nederl. Kunstschilders, dl. I, blz. 122.

2) C. Hofstede de Groot, Arnold Houbraken in seiner Bedeutung für die holländische Kunstgeschichte, S. 30.

3) Beschrijving van Delft, blz. 844.

MOTLEY'S GESCHIEDENIS DER VEREENIGDE NEDERLANDEN ¹).

(1862.)

Wij hebben te lang verzuimd van dit voor onze geschiedenis belangrijke werk verslag te geven. Reeds heeft een ieder, die belang stelt in de geschiedenis van zijn land, het gelezen, en een aankondiging komt dus thans niet meer te pas. Maar het is ook geen bloot verslag, wat wij ons voorgenomen hebben te geven; wij willen ons oordeel over het boek uitspreken en met de noodige bewijzen staven. Daartoe is het geschikte oogenblik nog niet voorbijgegaan. Misschien zijn wij zelfs thans beter in staat om een kalm en billijk oordeel te vellen, dan eenige maanden geleden, onder den indruk der eerste lezing van het boeiende en wegslepene boek.

Dat het inderdaad onze aandacht spant en boeit, en ons niet loslaat voor wij het geheel hebben uitgelezen, behoeven wij niet te betoogen; wij beroepen ons op de ondervinding van een ieder die het ter hand heeft genomen. Door sierlijken stijl, door levendigen verhaaltrant, door schilderachtige beschrijving munt het uit boven de werken die wij gewoon zijn in onze taal over onze geschiedenis te ontvangen. Het vermeestert onze sympathie door de geestdrift, waarvan het gloeit, door den afschuw van al wat laag en slecht is, en de bewondering voor het grootsche en edele, die het bij ons opwekt. Wij gevoelen ons meêgesleept door den toon van overtuiging en ernst, waarop de schrijver ons zijn denkbeelden, zijn beoordeelingen voordraagt. Het valt ons moeilijk ons zelfstandig oordeel te bewaren, en niet gedwee te volgen waar wij ons met zoo vasten tred zien voorgaan. Zoo te schrijven

1) Naar aanleiding van *History of the United Netherlands: from the death of William the Silent to the Synod of Dort*. By John Lothrop Motley. Vol. I and II. The Hague, Martinus Nijhoff, 1860.

is waarlijk een kunst. Niemand die ontkennen zal dat het boek hooge kunstwaarde bezit. Wij zullen daarover dan ook niet uitweiden. Op de verdiensten van den vorm behoeft het beschaafde publiek niet gewezen te worden, het weet die zelf te waardeeren. Maar het wenscht van hen, die zich meer bepaald met de geschiedenis bezighouden, te vernemen, of de inhoud aan den schoonen vorm beantwoordt, of de voorstelling even juist als treffend is, of de beoordeeling der feiten en personen op een degelijk onderzoek berust, en met nauwlettende rechtvaardigheid is opgemaakt.

Wij wenschen die vragen naar ons vermogen te beantwoorden. Wij hebben ons daartoe door een opzettelijk onderzoek der bronnen, waaruit de schrijver geput heeft, eenigermate in staat gesteld. Buitendien heeft hij zelf ons de beantwoording gemakkelijk gemaakt, door in zijn aantekeningen breede uittreksels mee te deelen van de nog ongedrukte bescheiden, die hij geraadpleegd heeft. Hij behoeft ook waarlijk de vergelijking van zijn werk met de bouwstof, waaruit hij het heeft saamgesteld, niet te duchten. Bij de geloofwaardigste getuigen heeft hij zijn berichten ingewonnen; met scherpzinnigheid heeft hij uit hun soms tegenstrijdige verklaringen de ware toedracht afgeleid; zijn zedelijk gevoel doet hem van zelf juist en rechtvaardig oordeelen. Zeker, niet in alle opzichten zijn wij door ons eigen onderzoek tot dezelfde resultaten, tot dezelfde oordeelvellingen gekomen als hij. Maar ook waar wij van hem verschillen, moeten wij hulde doen aan zijn goede trouw, aan zijn scherpzinnigheid, aan zijn vlijtig en nauwkeurig onderzoek. Wij wenschen die lofspraak hier des te stilliger uit te spreken, omdat onze recensie, zooals doorgaans het geval is, meer de gebreken dan de deugden van het boek zal aanwijzen, en wij ons willen vrijwaren tegen de gevolgtrekking, die daaruit kon worden gemaakt, dat wij meer te laken dan te prijzen hebben gevonden. De aanmerkingen, die wij ons zullen veroorloven, nemen de hooge ingenomenheid niet weg, die wij, ook na ons opzettelijk onderzoek, voor het werk in zijn geheel blijven koesteren.

Een geschiedschrijver mag niet volstrekt ontbloomd zijn van dichterlijke verbeelding. Terwijl hij de bijzonderheden eener gebeurtenis verneemt, moet zich zijn geest onwillekeurig van die gebeurtenis een beeld vormen, waarin alle bijzonderheden tot een geheel samensmelten. Hoe uitgebreider zijn kennis dier bijzonderheden is, des te minder heeft zijn geest uit zich zelf aan

te vullen, en des te juister komt dus zijn beeld met de werkelijkheid overeen. Maar zelfs dan nog heeft zijn verbeelding uit dat aantal bijzonderheden het geheel te scheppen. Zonder verbeeldingskracht kan hij slechts herhalen wat hij vernomen heeft, met andere woorden hoogstens, maar zeker op dezelfde wijs. Hij mag oorspronkelijk zijn in het beoordeelen der gebeurtenissen, bij het verhalen, bij het voorstellen moet hij in de voetstappen zijner voorgangers treden. Zijn beschrijving mist noodzakelijk het leven, waarmee alleen een scheppende geest haar bezielen kan. Dat Motley in hooge mate deze gave des dichters bezit, weten de lezers zijner vroegere geschriften. Onder het bestudeeren der oude kronieken, der slecht gestelde brieven van tijdgenooten, der dorre staatsstukken, ontwaakt zijn verbeelding, en voor zijn kunstenaarsoog verrijst het verleden in vaste omtrekken met gloeiende kleuren. Alleen omdat de geschiedenis voor hem leeft, kan hij ze ons zoo levendig voor oogen stellen. Zijn talent van schilderen zou nutteloos zijn, zonder die hoogere gave van te zien wat voor ons proza-menschen onzichtbaar blijft.

Maar die gave, hoe onontbeerlijk voor den geschiedschrijver, heeft ook haar gevaarlijke zijde. Indien zij niet gepaard gaat aan een strenge critiek, verleidt zij licht tot verdichting, tot schildering van hetgeen had kunnen zijn, maar niet geweest is. Ik zou niet durven beweren, dat Motley aan die verleiding altijd weerstand biedt. Nu en dan is het tafereel, dat hij voor ons ontrolt, zoo al niet in de teekening, toch in de kleuren onwaar; de werkelijkheid, zooals een onbevangen onderzoek ze ons doet kennen, is minder fraai, minder treffend. Het is een ondankbaar werk de naakte waarheid der geschiedenis tegen de dichterlijk ingekleede en opgesierde voorstelling van den geschiedschrijver over te stellen. Wij durven niet hopen, dat het publiek den criticus dankbaar zou zijn, die het sierlijke gewaad, waarmee het talent van den schrijver het beeld van het verleden omhangen heeft, openscheurde en afrukte. Wij, voor ons, gevoelen geen roeping tot dat werk van vernieling. Wij willen slechts waarschuwen tegen een blind geloof aan de juistheid van elke dichterlijke beschrijving, waarmee onze schrijver zijn werk versiert heeft. Met één enkel voorbeeld willen wij die waarschuwing rechtvaardigen.

Meesterlijk wordt ons de geheele lange belegering van de stad Antwerpen beschreven, en treffend vooral de tweede poging om haar te ontzetten, door het doorsteken van den Kouwensteinschen

dijk, van welker uitslag het lot der stad afhing. Alle bijzonderheden dier uiterst gewichtige onderneming worden ons als voor oogen getooverd. Wij zien de vloot der Staatschen van de eene zijde, en van de andere de booten der belegerden den dijk naderen en al strijdende bezetten. „Met Aldegonde” (lezen wij ¹⁾) „kwam al wat van de Engelsche en Schotsche troepen der bezetting gemist kon worden, onder Balfour en Morgan. Met Hohenlo en Justinus van Nassau kwam Reinier Cant, die juist aan Paulus Buys als advokaat van Holland was opgevolgd. Naast dezen kwamen, zij aan zij, misschien in dezelfde boot, twee andere mannen, van wie de wereld spoedig meer zou hooren en wier namen, zoo lang de geschiedenis van Nederland in geheugen blijft, onafscheidelijk verbonden zijn: Maurits en Oldebarnevelt.” Daarop volgt een breede schets van beider houding en gedaante, van beider karakter en gewaarwordingen, zooals zij daar naast elkander tot ontzet van Antwerpen kwamen aanvaren.

Is die voorstelling niet schilderachtig? De geschiedschrijver doet wèl van den dichter de kunst af te zien om op deze wijs de belangrijke feiten der geschiedenis in het geheugen der lezers te prenten. Zoo dikwerf wij later de beide groote mannen vijandig tegenover elkander zien staan, gedenken wij aan het oogenblik toen wij hen, in dezelfde boot, zij aan zij, tot ontzet van Antwerpen zagen aansnellen. — Voortreffelijk! Maar wat heeft de geschiedenis te zeggen. De geschiedenis zegt: dat de voorstelling valsch is, dat Oldenbarnevelt niet in dezelfde boot met Maurits heeft gezeten, dat hij bij deze gelegenheid waarschijnlijk in het geheel in geen boot gezeten heeft, maar rustig aan land is gebleven.

Doch hooren wij eerst wat Motley tot verdediging van zijn dichterlijke beschrijving kan bijbrengen. In een aantekening aan den voet der bladzijde zegt hij: „Dat Maurits en sommigen uit de Staten bij den aanslag tegenwoordig waren, getuigt kapitein James. Van Oldenbarnevelt heb ik het opgemaakt uit een onuitgegeven bericht van een tijdgenoot; ik kan mij echter niet herinneren van wien. De geschiedschrijvers en de biographen van den advokaat vermelden deze bijzonderheid niet.” Motley vergist zich: de eerste geschiedschrijver de beste, Bor ²⁾), meldt uitdrukkelijk dat, toen te Lillo alles tot het ontzet gereed werd

1) Vol. I, p. 201.

2) Dl. II, blz. 599 (Bk. XX, f°. 35).

gemaakt, de Staten van Holland daarheen zonden den burgemeester van Haarlem, Steyn, den burgemeester van Amsterdam, Reinier Cant, en den pensionaris van Rotterdam, Johan van Oldenbarnevelt. Maar wat noch Bor, noch eenig ander geschiedschrijver zegt, wat niemand behalve Motley ooit gezegd of gedacht heeft, is dat die deftige regenten in de booten meegevaren zijn naar den Kouwensteinschen dijk, om deel te nemen aan den strijd tegen de ruwe soldaten van Parma. Hun tegenwoordigheid kwam zeker goed te pas bij het maken der voorbereidselen tot het ontzet, maar kon slechts hinderen bij den gewapenden aanslag. Of Maurits zelf wel aan den tocht heeft deelgenomen, is twijfelachtig. Zeker is het tafereel, dat ons hem en Oldenbarnevelt naast elkander in ééne boot vertoont, louter fantasie. Eens aan het verdichten, heeft de schrijver de geschiedkundige waarheid geheel uit het oog verloren, en stelt hij ons Reinier Cant als advokaat van Holland en opvolger van Paulus Buys voor. Niemand echter weet beter dan hij, dat Oldenbarnevelt den 8sten Maart van het volgende jaar den post van Buys aanvaard heeft, en dat de pensionaris van Delft, Van der Meer, voorloopig de werkzaamheden van advokaat had waargenomen ¹⁾, zonder dat burgemeester Cant daarmee iets te maken heeft gehad. Wij erkennen het gaarne, deze en dergelijke onnauwkeurigheden zijn van geen groot belang, en bederven den indruk niet, dien overigens de fraaie beschrijving van de geheele belegering van Antwerpen op ons maakt. Voor zoo geringe fouten, die ieder onzer zonder moeite verbeteren kan, koopen wij de vele schoonheden der schildering niet te duur. Maar wij zouden zoo gaarne het kunstgenot smaken, zonder argwaan te voeden ten opzichte der nauwkeurigheid van de voorstelling.

Een grooter gebrek, dat uit denzelfden lust om te schilderen voorkomt, is de onevenredigheid, waarin de verschillende gedeelten van het geschiedverhaal worden uitgewerkt. Sommige gebeurtenissen, die zich schilderachtig lieten voorstellen, worden breedvoerig in alle bijzonderheden beschreven; andere daarentegen, die zich daartoe minder goed leenden, worden ter loops, in weinige woorden, afgedaan. Dit is in mijn oog een zware, bijna onvergefelijke fout. De feiten moeten naarmate zij belangrijk zijn, niet naarmate zij zich dichterlijk voordoen, op den voorgrond treden. Natuurlijk maakt het feit, dat het uitvoerigst

1) Resol. Holl. 1585, blz. 525.

en het levendigst geteekend wordt, den diepsten indruk op den geest des lezers; indien dit nu niet tevens het hoofdfeit is, waar de andere voorvallen zich om groepeeren, dan wordt hoofd- en bijzaak in de voorstelling, die het verhaal bij den lezer achterlaat, verward, en het geheugen bewaart een verwrongen en valsch beeld van de geschiedenis. Naar ons oordeel gaat Motley aan dit euvel in het oog loopend mank. Hoe breed wordt ons het hof van Hendrik III geschilderd, ofschoon Hendrik III en zijn hovelingen een zeer ondergeschikte rol in onze geschiedenis spelen. De hertog van Guise heeft slechts uit de verte invloed geoefend op de lotgevallen van ons land; toch wordt hij ons van nabij in zijn werken en streven voorgesteld. Zijn dood was voor ons van meer gewicht dan zijn leven, want door den moord aan hem gepleegd werd koning Hendrik gedwongen om met de protestanten gemeene zaak te maken, hetgeen verder de tusschenkomst van Philips in de Fransche geschillen teweegbracht, en ons een hoog noodige verademing verschafte. Toch wordt die moord ternauwernood in het voorbijgaan vermeld. Soms is het alsof de schrijver, door het langdurig verhalen lusteloos geworden, zich van het vervolg en slot der geschiedenis maar afmaakt. De geschillen tusschen Leicester en de Staten gedurende het jaar 1587 zijn niet minder belangrijk dan die van het voorgaande jaar, oneindig belangrijker dan de twisten tusschen den landvoogd en zijn Engelsche en Hollandsche onderbevelhebbers. Maar die laatste worden tot vervelens toe uitgesponnen, de eerstgenoemde nauwelijks aangeroerd: „het zou” (zegt de schrijver ¹⁾) „een ondankbaar en overbodig werk zijn, die herhaalde twisten te beschrijven.” Maar omdat zij in tijdsorde het laatst komen, hebben zij geen mindere aanspraak om beschreven te worden dan de geschillen van het vorig jaar. Het meerdere of mindere belang had moeten bepalen wat vermeld, wat verzwegen worden zou.

Doch — en dit is een andere fout van Motley als geschiedschrijver — hij is doorgaans meer of minder uitvoerig, naarmate hem overvloediger of schaarscher bouwstof ten dienst staat. Over de twisten tusschen Leicester en zijn onderhoorige officiers, en tusschen dezen onderling, geven hem de brieven, die hij in het Britsch Museum en in andere verzamelingen had opgespoord, uitvoerige berichten, en daarom heeft hij ze ook uitvoerig beschreven. Den aard der geschillen tusschen de Staten en den

1) Vol. II, p. 266.

landvoogd, gedurende diens tweede bewind, had hij daarentegen uit de gewisselde stukken moeten opmaken; er viel meer over te redeneeren dan van te verhalen, en daarom is hij er luchtig over heen geloopen.

Aan zulken misslag stelt het nasporen in de archieven iedereen bloot, die zijn stof niet volkomen weet te beheerschen. De groote feiten zijn meestal bekend; de geschiedschrijvers van vroeger en later dagen hebben ze te boek gesteld; veel nieuws valt er niet van te zeggen. Wat onbekend is gebleven zijn de minder in het oog loopende gebeurtenissen, die de ruimte tusschen de hoofdfeiten aanvullen, en die men, tot recht verstand van deze, noodzakelijk kennen moet. Daarover bevatten de archieven een rijken voorraad van berichten. Wij gaan ze er vlijtig zoeken, halen allerlei bescheiden voor den dag, maken ons een overvloed van min of meer wetenswaardige bijzonderheden eigen, die nog niemand weet. Wat zullen wij van dit alles in de geschiedenis inlasschen? Die kleine ontdekkingen hebben ons meer moeite gekost dan de kennis der groote zaken, die ons door anderen is overgeleverd. Zullen wij nu het meerendeel er van ongebruikt laten liggen? Daar is zelfbeheersching toe noodig en strenge kritiek. Allicht overdrijven wij bij ons zelf het belang, dat de door ons gevonden nieuwig-heden bezitten, en wij ruimen haar een breeder en voornamer plaats in dan haar wezenlijk toekomt, ten nadeele natuurlijk der reeds bekende gebeurtenissen, die nu te veel in de schaduw en op den achtergrond raken. Het valt niet te ontkennen dat Motley de juiste maat niet altijd gehouden heeft. Zijn boek is vol van nog onbekende bijzonderheden, vol van nog ongebruikte bouwstof, die het hem zeker veel moeite gekost heeft te vinden, maar die hij echter tot op een tiende van haar omvang had moeten verwerken, zou zij in zijn verhaal juist hebben gepast. Het is onnoodig deze aanmerking met vele bewijzen te staven; de aandachtige lezer zal er, zonder mijne aanwijzing, voorbeelden genoeg voor vinden. Met een enkele proeve kunnen wij volstaan. Aangaande den bedriegelijken vredehandel, waarachter Parma de nadering der armade voor Elizabeth zocht te verbergen, heeft ons Motley uit de brieven van den Engelschen gezant Cecil aan zijn vader Lord Burleigh veel wetenswaardigs meegedeeld. Wij zijn hem daarvoor erkentelijk. Maar niet tevreden met het wezenlijk belangrijke uit de briefwisseling over te nemen, geeft hij ons tevens allerlei kleine bijzonderheden van de reis van Cecil te lezen. Wat gaan die ons aan? Wat hebben wij er aan, dat

de jonge Cecil ¹⁾ te Brugge in hetzelfde hotel logeerde en in hetzelfde bed sliep, waarin eens zijn vader geslapen had, en dat hij nog diens naam in den hoek van den schoorsteen ingegrift vond staan? In een levensbeschrijving mogen zulke beuzelingen te pas komen, in een algemeene geschiedenis zijn zij zeker niet op haar plaats.

In het algemeen hadden wij wel gewenscht dat Motley de belangrijke brieven, die hij in de Engelsche archieven heeft opgespoord, in hun geheel, als een afzonderlijk boek, had uitgegeven, en dat hij slechts de groote resultaten, die zij opleveren, in zijn geschiedenis had opgenomen. Zijn verhaal zou er zeker bij gewonnen hebben; en wij hadden ons dan tevens kunnen overtuigen, dat hij aan de brieven alles ontleend heeft wat zij bevatten. Maar laat ons niet ondankbaar zijn. Al hadden wij de nieuwe bijdragen tot de kennis van een der merkwaardigste tijdvakken onzer geschiedenis, die Motley ons aanbiedt, liever in een anderen vorm ontvangen, het betaamt ons dankbaar de diensten te erkennen, door hem, een vreemdeling, uit zuivere belangstelling, aan de geschiedenis van ons vaderland bewezen. Wat geen onzer landgenooten gedaan had, heeft hij gedaan: maanden lang heeft hij zich beziggehouden met het opsporen en ontcijferen van bescheiden, die wij wel vermoedden dat in de Engelsche archieven verscholen lagen, maar die niemand onzer er was gaan zoeken.

Jammer evenwel, dat hij, die zich zooveel moeite heeft getroost om nieuwe bouwstof op te sporen, verzuimd heeft gebruik te maken van hetgeen reeds door anderen ontdekt was, en als voor de hand lag. Van de geschriften, die over het door hem uitgekozen tijdvak in de laatste jaren verschenen waren, heeft hij er geen gelezen. Noch het leven van Maurits door Van der Kemp, vol uittreksels uit de staatsstukken in onze archieven bewaard, noch de volledige compilatie van Van Rees, noch de monographieën van Scheltema, noch de opstellen van Asch van Wijck, Ackersdijck, Grothe en anderen, in verschillende tijdschriften geplaatst, schijnen door hem geraadpleegd te zijn. Van den belangrijken en vruchtbaren strijd, die, naar aanleiding der romans van Mevrouw Bosboom-Toussaint gevoerd is, heeft hij geen kennis genomen. Zelfs die romans schijnt hij niet gelezen te hebben, hoewel Groen van Prinsterer, in de voorrede der nieuwe reeks van de *Archives*, ze als de beste voorstelling van

1) Vol. II, p. 346.

dit tijdvak geprezen had. Het zou niet moeielijk vallen aan te toonen, hoeveel zijn werk gewonnen zou hebben, indien hij partij had getrokken van de velerlei berichten en van de uiteenlopende beschouwingen, die hij uit deze en andere boeken had kunnen leeren kennen.

Maar genoeg algemeene opmerkingen. Wij willen thans de beide deelen doorloopen, en nagaan wat zij behelzen.

Het werk draagt den titel *Geschiedenis der Vereenigde Nederlanden sedert den dood van Willem den Zwijger*. Het vat den draad van het verhaal op, waar die in het vroegere wel bekende werk, *De Opkomst der Nederlandsche Republiek*, was afgebroken.

Al aanstonds mishaaft ons die titel, vooral omdat hij een onjuist denkbeeld, dat vrij algemeen is, schijnt te billijken. Men verbeeldt zich meestal, dat de vrijheidsoorlog met den dood van den Prins wezenlijk was afgelopen, dat de republiek toen reeds gevestigd was, zoodat alleen hare ontwikkeling, haar geschiedenis te verhalen overblijft. Niets is valscher dan die voorstelling. De oorlog blijft na 's Prinsen dood onafgebroken, onveranderd van aard, voortduren; de republiek ligt nog in het verschiet. De dood van prins Willem sluit niet eens een bijzonder tijdvak van den oorlog. Met 1576, met den opstand van al de Nederlanden, die vroeger Holland en Zeeland alleen den krijg hadden laten voeren, begint een nieuw tijdvak, en dat duurt voort, niet tot aan den dood van den Prins, maar tot aan de tusschenkomst van Philips in den Franschen burgerkrijg, die oorzaak is dat de onderwerping der afvallige Nederlanden gestaakt moet worden, en dat deze nu weer, in een nieuw tijdvak, aanvallenderwijs te werk gaan, den Spanjaard tot beneden de stroomen terugdringen, en het grondgebied der zeven provinciën bevrijden. — Het ware daarom beter geweest, zoo Motley zijn eerste werk onder onveranderden titel tot aan het jaar 1589 had voortgezet; met dit jaar, het is meermalen opgemerkt, begint eerst de republiek, wier geschiedenis hij, naar de titel luidt, wilde schrijven. Het afbreken van zijn verhaal bij een punt, waar het moest doorloopen, heeft hem belet den samenhang der gebeurtenissen te bewaren; tusschen zijn eerste en tweede werk bestaat een kloof, die de geschiedenis niet kent. Motley heeft in den prins van Oranje te zeer den held van den vrijheidsoorlog gezien, om wiens persoon de feiten zich groepeeren; waar die held hem ontvalt, moet hij dus zijn verhaal wel afbreken. Hij beklagt zich ergens ¹⁾, dat hij voor dit nieuwe

1) Vol. I, p. 297.

werk geen held heeft kunnen vinden, geen man in wien de strijd voor vrijheid en recht zich verlichamelijkt. Maar waartoe had hij zulk een held noodig? Het volk zelf is de held van den oorlog, dien het voerde; het mag niet in den schaduw worden gesteld om plaats te maken zelfs voor den grootsten zijner aanvoerders. Het volk is een held die niet sterft, zijn geschiedenis loopt voort, en behoeft geen rustpunten bij den dood zijner groote mannen.

Dat onze aanmerking meer geldt dan alleen den titel en de indeeling van het werk, dat de onjuiste verdeeling een onjuiste voorstelling van de geschiedenis tengevolge heeft, zal ieder erkennen, die het slot van het vorig werk en den aanhef van het nieuwe met aandacht bestudeert. Van de groote poging ¹⁾ om de Unie van Utrecht, die feitelijk niet meer bestond sedert de Raad dier Unie vervangen was door den Landraad, te herstellen, en om althans Holland, Zeeland en Utrecht tot een geheel te verbinden, dat de overige noordelijke gewesten kon aantrekken en vasthouden — een poging, die na 's Prinsen dood gedeeltelijk gelukte, en tot de instelling van den Raad van State met de merkwaardige instructie van 18 Augustus 1584 leidde — lezen wij nagenoeg niets in de beide werken van Motley. En toch had reeds Slingelandt ²⁾ op dien Raad van State en op zijn instructie de aandacht gevestigd, en meermalen den wensch geuit, dat in den tijd, dien hij beleefde, aan den Raad van State de bevoegdheid mocht worden weergegeven, die in die oude instructie omschreven staat; zoo, meende hij, zouden de staatsgebreken, waaraan de republiek wegstierf, voor goed te genezen zijn. Zeker zou Motley het oprichten van dit bestuur, waarvan Slingelandt de eer aan prins Willem toekent, niet stilzwijgend voorbij zijn gegaan, indien hij zich niet had voorgenomen, te midden van den voortgang dier verandering van regeering, bij den dood des Prinsen te eindigen. Misschien zou hij in de inleiding tot zijn nieuw werk gelegenheid hebben kunnen vinden om de geheele toedracht der staatsvorming te schetsen, doch ook hier loopt hij er vluchtig over heen. Zijn eerste hoofdstuk herinnert ter loops en oppervlakkig aan den toestand der Nederlandsche provinciën bij den dood van prins Willem. In het volgende schetst hij uitvoeriger de betrekking, waarin zij tot de buitenlandsche

1) Resol. Holl., 1584, blz. 11, 61 passim. Bor, dl. II, blz. 465, 459—60 (Bk. XIX, f°. 5, 7, 8).

2) Staatkundige Geschriften, dl. I, blz. 225.

mogendheden, bepaaldelijk tot Frankrijk en Engeland, stonden, en de verandering, die daarin door het sterven van den Prins gebracht werd. De hoofdstukken, waarin deze diplomatieke aangelegenheden behandeld worden, behooren tot de beste, die de twee nieuwe deelen bevatten: het eenige wat er misschien op valt aan te merken is, dat zij al te uitvoerig zijn en te veel in bijzonderheden afdalen.

Toen de prins van Oranje stierf, waren de Staten in drukke onderhandeling om de souvereiniteit aan Hendrik III van Frankrijk op te dragen, onder soortgelijke voorwaarden als die zich 's konings broeder, Anjou, die onlangs gestorven was, had laten welgevallen. Van die voorwaarden was zeker de gewichtigste, dat Holland en Zeeland, onder de souvereiniteit van den Prins en zijn nakomelingen, een afzonderlijken staat zouden vormen, slechts door een nauw verbond met de overige gewesten, die aan de Fransche kroon overgingen, vereenigd ¹⁾. Het was steeds de bedoeling van Oranje geweest ²⁾ ook Utrecht, zoowel als Holland en Zeeland, voor zich te behouden, en de burgerijen van het Sticht zouden dit ook gaarne hebben gezien; maar de Staten hadden te lang getalmd met het raadplegen over de voorwaarden waarop zij de souvereiniteit aan den Prins wilden afstaan, en zagen zich nu wel gedwongen met de overige gewesten tot de opdracht aan Frankrijk over te gaan. Het liet zich aanzien, dat de koning met die uitzondering van Holland en Zeeland, de twee gezondste leden van den geheelen staat, geen genoegen zou nemen. Maar om alle verdere onderhandeling af te snijden, had men besloten eerstdaags den Prins als graaf dier beide gewesten uit te roepen. Alles was daartoe gereed, toen Balthasar Gérard plotseling weer alles verijdelde. Nu bestond er geen reden meer, waarom Holland en Zeeland zich van de overige provinciën zouden afzonderen. Had men aanstonds, zooals Oldenbarnevelt ³⁾ en anderen wilden, aan Maurits opgedragen wat men voor zijn vader bestemd had, dan ware de zelfstandigheid der beide gewesten op nieuw gewaarborgd. Maar dit kon niet zonder de toestemming der burgerijen geschieden, en het was niet denkbaar, dat de vroedschappen met haar overleggingen en besluiten gereed zouden zijn,

1) Vgl. een oud plan: Archives, t. IV, p. 117/8, 120/1.

2) Zoo verklaarden Buys (Bor, dl. II, blz. 482 (Bk. XIX, f°. 23)) en de regeering van Gouda (blz. 491, f°. 39).

3) Had Oldenbarnevelt met dit voorstel wel iets anders op het oog dan de onafhankelijkheid van Holland en Zeeland?

voor het protest van den Franschen koning het werk in zijn voortgang kwam storen.

Zooals nu de zaken stonden, was het natuurlijk dat de Fransche regeering weigerde in onderhandeling te treden, indien niet Holland en Zeeland zich bij de overige provinciën voegden ¹). Met die boodschap keerden dan ook de gezanten naar Den Haag terug. Een Fransch ambassadeur volgde hen op den voet, en gaf zich de uiterste moeite om de onvoorwaardelijke opdracht van alle Nederlanden aan zijn koning te bewerken.

Maar het was geen gemakkelijke taak de Staten van Holland en Zeeland daartoe over te halen. Die beide gewesten verkeerden sedert jaren in een eigenaardigen toestand, geheel onderscheiden van dien der overige provinciën, en zij hadden zich dien steeds, bij de Pacificatie van Gent, en zelfs bij de Unie van Utrecht, voorbehouden. Zij hadden zich wel met de andere provinciën verbonden, maar niet zoo nauw vereenigd, dat zij er hun zelfstandigheid bij inschoten. Ten opzichte van den godsdienst hadden zij zich steeds volkomen vrijheid voorbedongen. Zich thans aan een Roomschen koning bijna onvoorwaardelijk te onderwerpen, was wat al te veel van hen gevergd. Buitendien de nood dwong hen daartoe nog geenszins. Wel was het zeker, dat zonder vreemde hulp Brabant en Vlaanderen geheel aan den vijand verloren zouden gaan. Het was zelfs waarschijnlijk dat de noord-oostelijke provinciën niet te behouden zouden wezen. Maar Holland en Zeeland hadden jaren lang alleen den strijd gevoerd, toen zij zonder vestingwerken, zonder krijgstoerusting, zonder geregelde land- en zeemacht, als met bloote armen tegen den gewapenden vijand binnen hun eigen grenzen te kampen hadden. Waren zij toen niet bezweken, hoeveel lichter zou het hun dan thans vallen den vijand buiten de wel bevestigde grenzen te houden, nu zij uitnemend ten strijd toegerust en rijk aan hulpmiddelen waren. Buiten de garnizoenen der steden en sterkten konden zij een leger van negenduizend voetknechten en twaalfhonderd ruiters in het veld brengen ²), en hun scheepsmacht was meer dan voldoende om de stroomen te beheerschen. Zou het dan niet beter zijn het ergste af te wachten dan nu reeds, om de afgelegen provinciën te redden, hun eigene onafhankelijk op te offeren? Dat Brabant

1) Bor, dl. II, blz. 463, 465 (Bk. XIX, f°. 11, 12); vgl. blz. 483 (f°. 24); Archives, II^{de} serie, t. I, p. 1.

2) Bor, dl. II, blz. 83 (Bk. XXI, f°. 59).

en Vlaanderen verloren gingen, hadden deze niet aan Holland te wijten, maar aan hun eigen tweedracht en zorgeloosheid, aan de onverdraagzaamheid hunner protestantsche predikanten, aan het verraad hunner roomsche geestelijken, aan de baatzucht hunner edelen en grooten. Zij mochten zich schikken in het lot, dat zij zich zelf hadden bereid, en niet vorderen dat anderen zich, hun ten gevalle, vrijwillig in de slavernij van een Roomschen koning overleverden.

Zoo redeneerde een aanzienlijke partij onder de Hollandsche regenten. Maar een niet minder talrijke partij, die bij de ingezetenen steun vond, was voor een edelmoediger handelwijs ¹). Zij achtte het schandelijk alleen aan zich zelf te denken, en de bondgenooten, met wie men acht jaren had samengespannen, aan hun lot over te laten, zonder iets te wagen om hen te behouden. Zij wilde geen gehoor weigeren aan Brabant en Vlaanderen, aan Brussel en Mechelen, die zich smeekend tot Holland wendden ²), en hun heil alleen verwachtten van een edelmoedig besluit der Hollandsche Staten. De overige provinciën ondersteunden hun smeekbede ³). Zelfs Zeeland voegde zich bij hen; immers als Vlaanderen verloren was, werd Zeeland van nabij bedreigd. Aan zoo algemeenen aandrang konden de Staten van Holland geen weerstand bieden ⁴); schoorvoetend en onwillig voegden zij zich bij de overige, en boden Frankrijk de afgevergdde souvereiniteit aan.

Dat de koning zou aannemen hetgeen hij zoo dringend had afgevergd, was wel niet bedongen, maar scheen uit den aard der zaak te volgen. De gezanten, die het hem kwamen aanbieden, werden ook minzaam ontvangen en welwillend aangehoord, — toch werd ten laatste hun aanbod van de hand gewezen. De koning verzekerde hun, dat hij zich genoopt zag te weigeren wat hij onder andere omstandigheden gaarne zou hebben aanvaard; dat de burgeroorlog, dien hij voorzag, hem verhinderde de bescherming der Nederlanden tegen Spanje op zich te nemen. Inderdaad, het was onlangs bekend geworden, dat een machtige katholieke partij, de Ligue, met een invloedrijk man, Henry de Guise, aan het hoofd, een stellig verbond met Philips van Spanje had aangegaan, en het was zeker, dat die partij niet zou gedoogen, dat

1) Zie bij Quinet-Van Vloten, Marnix van Sint Aldegonde en de wording van het gemeenebest der Vereenigde Nederlanden, blz. 190 vlg. het advies van Marnix.

2) Bor, dl. II, blz. 465/6, '70, '77, '78, 80 (Bk. XIX, f°. 12, 15, 20, 21, 22).

3) Bor, dl. II, blz. 482 (Bk. XIX, f°. 23).

4) Vgl. Hollands Deductie van 1653, dl. I, cap. IV, § 7 (Resol. v. Consideratie, blz. 53).

de Nederlanden, die vooral uit liefde voor de ketterij tegen hun rechtzinnigen vorst waren opgestaan, tegen dezen door de Fransche regeering werden geholpen. Reden genoeg voor den zwakken Hendrik III om het aanbod der Nederlandsche gezanten niet aan te nemen. Aan de oprechtheid van zijn leedwezen kan niemand twifelen, die weet van hoeveel belang voor Frankrijk de inlijving der goed gelegen en rijke Nederlanden wezen moest, en hoe gunstig zulk een aanwinst het Fransche volk voor zijn regeering zou stemmen. Zelfs een Hendrik III moest zich gelukkig rekenen, indien hij volvoeren kon hetgeen Lodewijk XI zoo vurig had begeerd, de Bourgondische erflanden in te lijven in de Fransche monarchie.

Toch meent Motley in de geheime correspondentie der Engelsche en Fransche gezanten het bewijs gevonden te hebben, dat dit leedwezen slechts geveinsd, dat die noodzakelijkheid slechts voorgewend was, en dat de Fransche regeering nooit plan heeft gehad om de souvereiniteit, die zij schijnbaar had gezocht, inderdaad aan te nemen. Hij meent ontdekt te hebben, dat de koning en zijn moeder niets hoogers bedoelden dan, als schadeloosstelling voor hun geschonden rechten op de kroon van Portugal, een goede som van Philips te bedingen, en dat zij met het aanvaarden der souvereiniteit over de Nederlanden slechts dreigden, om des te zekerder dit doel te bereiken. — Zulk een laagheid, van handelswijjs niet alleen maar van bedoeling, zulk een vuige hebzucht, zulk een volslagen onverschilligheid omtrent de belangen van den staat, komt ons zelfs in een koning als Hendrik III verrassend voor. De verontwaardiging, waarmee Motley ze tentoontstelt, is zeker volkomen verdiend, zoo hij namelijk juist heeft gezien, en in de drijfveer, die den koning bewoog, zich niet heeft vergist. Maar daaraan durf ik nog twifelen. Dat de koning en zijn moeder, toen zij eens, om welke reden dan ook, voor de opdracht der Nederlanden bedanken moesten, die gelegenheid te baat hebben genomen om van de benauwde Spaansche regeering een goede som gelds voor hun aanspraak op de door Philips veroverde kroon van Portugal te bedingen, is waarschijnlijk genoeg, en wordt voldingend bewezen door de stukken, die Motley aanhaalt. Maar daarmee is nog niet uitgemaakt, dat er geen gewichtiger redenen bestonden, die de aanvaarding van de souvereiniteit der Nederlanden beletten. Al doen Hendrik III en Catharina de Medicis het bij den Spaanschen gezant voorkomen alsof hun aannemen of afwijzen enkel zal afhangen van de som, die Philips als schadeloosstelling bieden zal, die verklaring is niet afdoende. Zij wordt

weersproken door de even stellige, en veel waarschijnlijker verzekering aan de Nederlandsche gezanten, dat alleen het uitzicht op een burgeroorlog in Frankrijk de regeering des konings weerhield om de souvereiniteit over Nederland te aanvaarden. De vraag is: wat is waarschijnlijker, dat een allergewichtigste reden van staatsbelang, die werkelijk bestond, hier gegolden zal hebben, of de vuige begeerte om geld te maken? Het antwoord is niet twijfelachtig. Zeker mag Motley, die de brieven der gezanten voor zich heeft, zich beroemen de toedracht der zaak van nabij te kennen. Maar zou hij meenen beter ingelicht te zijn dan de Nederlandsche gezanten, die te Parijs met de hoofden van alle partijen in aanraking kwamen, en wier scherpszinnigheid hij zelf herhaaldelijk prijst? Welnu, die gezanten kwamen terug met de stellige overtuiging, dat alleen de vrees voor de Ligue den koning bewogen had, zeer tegen zijn wensch, hun aanbod af te wijzen. Toen zij aan de Staten-Generaal verslag deden van hunne ambassade, getuigden zij uitdrukkelijk, dat zij „in zeer goede hope waren geweest om de negotiatie tot een goed einde te brengen, zoo de inlandsche oorloge, in Frankrijk opgerezen, het niet had belet” 1). Wij voor ons hechten meer gewicht aan hun bloote verklaring dan aan de gevolgtrekkingen, die Motley daartegen uit zijn nieuwe bescheiden afleidt.

In het algemeen is onze schrijver geneigd de donkere figuren der geschiedenis zoo zwart mogelijk te kleuren. Er zijn menschen, van wie hij niets goeds wil hooren, wien hij enkel slechte drijfveeren toeschrijft. Jegens Philips van Spanje is hij doorgaans onbillijk, — wij hebben het bij een vroegere gelegenheid aange-toond. Ook de boosheid van Hendrik III overdrijft hij blijkbaar. Wij erkennen het, de Fransche koning was een veel verachtelijker wezen dan de Spaansche, en wij keuren het daarom af dat Motley ergens, als hij van een verraderlijke handeling van koning Hendrik spreekt, zich laat ontvallen: „Zelfs Philips zou eerbied hebben gehad voor zulk een samenweefsel van bedrog en laagheid, als thans door zijn allerchristelijken broeder gepleegd werd.” In bedrog en laagheid overtrof Hendrik Philips verre. Philips was gewetenloos in de keus der middelen, die hij aanwendde; maar het doel, dat hij beoogde, was steeds het hoogste en allerheiligste, dat hij kende. Hendrik daarentegen was gedurig ontrouw aan hetgeen hij voor zijn plicht hield; in het stellen van zijn doel

1) Resol. der Staten-Generaal 1586, f°. 54b.

zelf was hij gewetenloos. Maar toch ook hij verdient niet dat wij lichtvaardig den staf over hem breken. Hij was niet ongevoelig voor het goede en groote, niet doof voor de stem van eer en recht. Er staat in het Toevoegsel op de eerste reeks der *Archives* van Groen van Prinsterer een brief van den koning aan zijn minister Villeroy, die tot beoordeeling van zijn karakter allerbelangrijkst is. De brief dagteekent van Augustus 1584, juist van het oogenblik toen de Nederlandsche gezanten den koning de souvereiniteit voor de eerste maal kwamen aanbieden. Hij is geschreven in een oogenblik van bewogen gemoedsstemming en van vertrouwelijke openhartigheid. Hij doet ons niet slechts den vorst maar den mensch kennen, zooals hij zich op dit tijdstip bewust was te zijn. Hij toont ons den man, die het betere ziet, maar niet in staat is het te volgen. Hoe gaarne zou de koning als een goed katholiek vorst naar een vast stelsel regeeren; hij betreurt het diep dat hij doelloos en besluiteloos ronddobbert; hij schrijft zijn ongeluk toe aan zijn kwade raadslieden. Hij wenschte nog eens aan den aanvang zijner regeering te staan; hoe geheel anders zou hij dan handelen; hij zou altijd en jegens allen oprecht zijn; hij zou een besluit nemen en het dan ook uitvoeren. Hij spreekt van hetgeen voor en tegen zijn tusschenkomst in de Nederlandsche troebelen pleit, van het afschuwelijke der ketterij, waarop hij steunen en die hij tevens schragen zou, maar ook, aan den anderen kant, van de waarde der provinciën die hij zou winnen, van den glans dien zulk een aanwinst op zijn regeering zou werpen. Dit alles schrijft hij neer zooals het hem in het hoofd komt, verward, onzeker, zonder slot. Hij weet niet te kiezen. Het is duidelijk dat de omstandigheden zijn keus zullen bepalen. — Geen wonder, dat zulk een man de souvereiniteit der Nederlanden beurtelings zoekt en afwijst. Maar onbegrijpelijk zou het zijn als iemand van zijn karakter bij het zoeken en bij het afwijzen steeds hetzelfde doel beogde, een geringe som gelds te bekomen in ruil voor zooveel rijke provinciën. Gelijk zoo dikwerf, zoo is ook hier de oude overlevering de ware; de nieuw gevonden verklaring wordt weersproken door inwendige bewijzen, die zwaarder wegen dan berichten van achterdochtige ambassadeurs.

Wij keeren terug tot het punt waarvan wij zijn uitgegaan. De hoop op bijstand van Frankrijk was thans voor goed vervlogen, en daarmee alle kans om Brabant en Vlaanderen te behouden. De belegering van Antwerpen, nog bij het leven van den Prins aangevangen, vorderde gestadig; zonder hulp van vreemden scheen

de stad verloren. Nu Frankrijk zich terug had getrokken, ging de onderhandeling met Engeland, die slechts tijdelijk gestaakt was, opnieuw voort.

Er was steeds met Engeland en Frankrijk gelijktijdig gehandeld ¹⁾; de Nederlanders hadden zich zoodoende van den naijver der beide mogendheden bediend om de beste voorwaarden te bedingen. Want beide regeeringen vreesden voor elkanders invloed op de Nederlanden: Engeland wilde de Hollandsche en Zeeuwsche havens, waaruit zijn eigene kusten bedreigd werden, niet in de macht der Franschen zien; Frankrijk wenschte in geen nieuw Calais de Engelschen tot nabuur te krijgen. De onderhandeling met Anjou, die leiden moest tot de vestiging van een afzonderlijken Nederlandschen staat, waartoe de beide zee-provinciën niet eens behooren zouden, onder een afhankelijken, zij hij dan ook een Franschen vorst, had de koningin van Engeland minder mishaagd, een tijd lang zelfs behaagd, toen zij er aan dacht haar hand aan dien nieuwen soeverein te schenken. Maar toen, na Anjou's dood, zijn broeder, de koning van Frankrijk in zijn plaats kwam, en al de Nederlanden, met Holland en Zeeland er bij, slechts voor het aannemen kreeg ²⁾, ontwaakten haar naijver en haar vrees met nieuwe kracht, en begon zij, zooveel haar waardigheid het toeliet, de onderhandeling te belemmeren. Zij had gaarne gezamenlijk met Frankrijk het protectoraat over de Nederlanden aanvaard en hun onafhankelijkheid gewaarborgd; doch Frankrijk wilde voor geen minderen prijs dan voor de inlijving der zeventien provinciën den krijg tegen het machtige Spanje beginnen, en

1) Naar Engeland had prins Willem in Maart 1584 John Norris gezonden om hulp te vragen (Arch. t. VIII, p. 363; Bor, dl. II, blz. 483 (Bk. XIX, f°. 24)). Elizabeth had daarop een edelman afgevaardigd om poolshoogte te nemen (Bor, t. a. pl.). Deze was hier waarschijnlijk in Mei (Bor, blz. 510 (f°. 43)). Hij heette Dyer (Bor, blz. 485 (f°. 25); Bruce, Correspondence of the earl of Leycester, p. 230). Het schijnt dat toen Elizabeth reeds ongeveer hetzelfde heeft beloofd (Birch, Memoirs of Elizabeth, vol. I, p. 46, 47) op gelijke voorwaarden als later in 1585 verleend is. (Bor, blz. 468 (f°. 26); Van Deventer, Gedenkstukken van Oldenbarnevelt, dl. I, blz. 62; Birch, vol. II, p. 47; Archives, t. VIII, p. 351, 363.) Onmiddellijk na 's Prinsen dood vaardigden de Raad van State en de Staten van Brabant De Grijsze naar Elizabeth af (Bor, blz. 470, 539, (f°. 15—62)). Deze nam zijn weg over Delft en kreeg daar als ambtgenoot Joachim Ortel van wege de Staten-Generaal. Beiden waren van drie verschillende instructies voorzien (Bor, blz. 482 (f°. 23)); bovendien had Ortel nog afzonderlijken last van Holland, Zeeland, Utrecht en Friesland (Bor, blz. 485/6 (f°. 25)). De instructiën daateeren juist uit den tijd, toen Des Pruneaux te Delft was gekomen (22 Augustus 1584).

2) Bor, dl. II, blz. 474 (Bk. XIX, f°. 18).

nu het om goede redenen van die inlijving moest afzien, kon er van een gemeenschappelijk protectoraat geen sprake wezen. Zoo moest dus Elizabeth alleen de bescherming der Nederlanden op zich nemen, of anders aanzien dat de Spanjaard zich opnieuw van de kusten en havens meester maakte, waaruit hij haar Staten gedurig bedreigde. Zij overlegde niet lang wat te doen: zij had in tijds haar besluit genomen ¹⁾. Nog eer de Nederlandsche gezanten uit Frankrijk waren teruggekeerd, had zij reeds haar hulp aan de Staten toegezegd. Onverwijld werd de onderhandeling aangeknoopt. Een gezantschap, uit de invloedrijkste staatslieden van Nederland bestaande, ging met uitgebreide volmacht naar het Engelsche hof.

Het had een dubbelen last ²⁾. Eerst moest het de souvereiniteit of het altijddurend protectoraat op goede voorwaarden aan Elizabeth opdragen. Werd dit geweigerd, dan moest het haar in de tweede plaats om een aanzienlijken bijstand in troepen en geld verzoeken, en tevens om een man van aanzien, die, als haar luitenant, door zijn gezag en raad de regeeringloosheid, waarin de Unie vervallen was, kon doen ophouden.

De bijzonderheden van deze gewichtige zending, die tot de overkomst van Leicester leiden zou, zijn ons alle bekend. Op het Rijksarchief worden de daartoe betrekkelijke stukken bewaard, waarvan Van Deventer er onlangs eenige heeft uitgegeven, en die alle door Motley gebruikt zijn. Toch rijzen er gewichtige vragen bij ons op, die wij vooralsnog niet weten te beantwoorden. Was het den Nederlanders, was het bepaaldelijk den Staten van Holland ernst met de opdracht der souvereiniteit aan Elizabeth? Indien wij afgaan op den schijn, moeten wij aannemen, dat zij niets liever verlangden dan onderdanen der Engelsche koningin te worden; gedurig herhalen zij de opdracht en telkens met nieuwen aandrang. Maar is die schijn onbedriegelijk? Motley schijnt het te meenen; hij gelooft dat de opkomende republiek zich haar krachten nog niet bewust was, en naar de zekerheid haakte, die de heerschappij van Engeland beloofde. Maar dit antwoord bevredigt ons niet. Wij willen aannemen dat de overige provinciën, wier toestand onzeker, wier zelfvertrouwen gering was, zulke onderwerping verkozen; maar Holland, dat zoo lang gearzeld had, eer het aan Frankrijk in den uitersten nood, en

1) Zie hierover, behalve Motley, Van Meteren, uitg. 1614, f°. 235.

2) Resol. Staten-Generaal, 6 Juni 1585; Van Meteren, blz. 242.

omdat het niet anders kon, zijn souvereiniteit had opgedragen, moest het een geluk, een onverwachte uitkomst rekenen, nu Engeland wilde helpen, zonder de onafhankelijkheid, waarop men zoo hoogen prijs stelde, te verkorten. Dat de Hollandsche staatslieden plotseling de onderdanigheid boven de zelfstandigheid verkozen, en liever geregeerd wilden worden dan zelf regeeren, kunnen wij niet gelooven. Hun gedrag jegens Leicester is daarmee in tegenspraak. Wel bestond er tegen de protestantsche koningin van het vrije Engeland niet die achterdocht, die er tegen den absoluten koning van het Roomsche Frankrijk bestaan had; maar de Staten van Holland konden toch niet wenschen gelijk te worden aan de Commons van Engeland. Wij zouden eerder meenen, dat Holland daarom de souvereiniteit met zooveel aandrang aan Elizabeth opdroeg, omdat het zich verzekerd hield, dat de koningin toch vast besloten was die niet te aanvaarden. Men had alle reden om daarvan verzekerd te zijn. Meermalen had Elizabeth het uitdrukkelijk verklaard, en zij was te fier om in strijd met haar woord te handelen. Zij zou den goeden naam, dien zij zoo hoog schatte, verbeuren, indien zij zich de staten van een anderen vorst toeëigende. Zij zou zich in een eindeloozen oorlog met het nog altijd overmachtige Spanje wikkelen. Zij zou zich belasten met uitgaven, die haar inkomsten verre te boven gingen. Wie haar kende, moest weten, dat zij zich daartoe nooit zou laten verleiden. De Staten waren er zonder twijfel van overtuigd. De hooge colleges van Holland en Zeeland althans hadden in der tijd ¹⁾ de opdracht der landen aan Frankrijk ook daarom aanbevolen ²⁾, omdat Engeland niet anders zou willen helpen dan te onzen koste en onder pandschap der gewichtigste steden. Het komt ons waarschijnlijk voor, dat de Hollandsche staatslieden nooit iets anders hebben bedoeld, dan te verwerven wat zij verkregen hebben, en dat de aanbieding der souvereiniteit slechts dienen moest om de hooghartigheid van Elizabeth te streelen, die men zeker niet minder kon aanbieden dan reeds aan Frankrijk aangeboden was.

Om het gedrag der Engelsche koningin jegens onzen staat met billijkheid te beoordeelen, moeten wij ons eerst een duidelijke voorstelling vormen van haar plannen, van haar beloften. Het komt ons voor dat Motley, door dit te verzuimen, haar handelwijjs

1) 10 September 1584.

2) Bor, dl. II, blz. 480 (Bk. XIV, f°. 22).

in een valsch daglicht geplaatst heeft, en haar als onoprecht en bijna verraderlijk heeft voorgesteld, hoewel hij haar vervolgens van die schuld met schoone woorden weer zoekt vrij te pleiten.

Het groote doel van Elizabeth was eenvoudig de Nederlanden onschadelijk te maken voor haar eigen rijk. Daarom kon zij niet gedoogen, dat die gewesten onvoorwaardelijk aan Spanje of aan Frankrijk gehoorzaamden. Zij wenschte ze, zoo al niet in naam, inderdaad onafhankelijk te zien. Maar zij was van denkwijns en karakter zeer monarchaal, doordrongen van het goddelijk recht der vorsten en van het afschuwelijke van den opstand. Zij wenschte dus niet mee te werken tot het ontrooven der Nederlanden aan hun wettigen vorst, zoo deze maar aan zijne onderdanen een zekere mate van zelfstandigheid wilde toestaan. Toen na het schrikbewind van Alva en van Requesens de zeventien provinciën in openlijk verzet kwamen en een nationaal bestuur instelden, was zij onmiddellijk gereed haar bij te staan, maar zoodra Don Juan in het land kwam en zich genegen betoonde om de billijke wenschen der Nederlanders in te willigen, riede zij weer tot een schikking. Eerst toen alle hoop op zulk een schikking verdwenen was en de oorlog werkelijk uitbarstte, koos zij partij voor de onderdanen tegen de regeering. Reeds toen, in 1577, werd het plan beraamd van een Engelsch protectoraat ¹⁾, nagenoeg op dezelfde voorwaarden, waarop het acht jaren later tot stand kwam. De Staten-Generaal verzochten een hulpbende van vijfduizend voetknechten en duizend ruiters, te hunnen koste te onderhouden, met een man van aanzien aan het hoofd, die in den Raad van State zitting hebben en op de leiding der zaken overwegenden invloed uitoefenen zou. Opmerkelijk is het, dat toen ook reeds Leicester zoowel door de Staten als door de Engelsche regeering voor dien gewichtigen post bestemd werd ²⁾. Waarschijnlijk hadden de raadslieden der koningin zelf aan de gezanten in den mond gegeven wat zij vragen moesten, en hun verzoek zou zijn ingewilligd, indien niet eerst de komst van Matthias, en later de onderhandeling met Anjou ³⁾, en bovenal de naijver, dien Frankrijk toonde, de plannen der Engelschgezinden onmogelijk had gemaakt. Toch werden die plannen meer gewijzigd dan opgegeven: in plaats van Leicester met Engelsche

1) Gachard, Actes des Etats généraux, n°. 959, t. I, p. 309 suiv.

2) Ibid., n°. 965, p. 316.

3) Ibid., n°. 1045, p. 342/3.

troepen kwam Casimir van de Paltz ¹⁾ met Duitschers en Zwitsers, die gedeeltelijk met Engelsch geld geworven en onderhouden werden; hij voerde den titel van luitenant der koningin, en moest inzonderheid beletten, dat de Franschen zich in de Nederlanden nestelden ²⁾. Hoe weinig die hulp gebaat heeft, is bekend; de oorlog was een onafgebroken reeks van nederlagen voor de opstandelingen. Het gevaar, dat Spanje de afvallige gewesten geheel onderwerpen zou, werd gedurig dreigender. De bezorgdheid der Engelsche regeering steeg met den klimmenden nood der Nederlanden, in welke zij terecht haar voormuur zag. Thans, nu alle uitzicht op ondersteuning van Duitschland of Frankrijk verdwenen was, nu de provinciën aan zich zelf overgelaten, door den dood van prins Willem van haar vertrouwden leidsman beroofd, op het punt schenen van te bezwijken, was zij bereid het gevaar van met Spanje in oorlog te raken te trotseeren, liever dan haar doodvijand in het bezit der Nederlandsche havens te laten komen.

Maar daarom was zij nog niet besloten de Nederlanden geheel van Spanje los te scheuren. Zij geloofde nog altijd aan de mogelijkheid van een vrede, die Nederland tegen de overheersching der Spanjaards waarborgen, en bij gevolg haar eigen rijk tegen een aanslag uit de Nederlandsche havens beveiligen zou. Kon men Spanje dwingen aan de zeventien gewesten een eigen bestuur, zoals bij de Pacificatie van Gent en bij het Eeuwig edict bedoeld was, te verleenen, dan was Elizabeth bereid de wapenen af te leggen. In het manifest, dat zij eerlang tot rechtvaardiging van haar bijstand aan de muitende Nederlanders uitgaf ³⁾, verklaarde zij dit ten stelligste: zij zocht geen aanwinst van landen, zij begeerde alleen „door Gods hulp voor deze gewesten te verkrijgen een verlossing uit het geweld der vreemdelingen, met restitutie van hun oude vrijheden en gouvernement, door een christelijken vrede,” en tevens „zekerheid voor zich zelve en haar koninkrijk tegen eenigen inval van naburen.” Aan dit programma is zij onveranderlijk getrouw gebleven. Nog eer Leicester met zijn troepen in het veld verscheen, handelde reeds het Engelsche kabinet met de zendelingen van Parma over vrede, doch op voorwaarden, die met Elizabeth's tweeledig doel volkomen overeenkwamen.

Hoe geheel anders waren de Staten, die zij bijstond, gezind.

1) Gachard, Actes des Etats généraux, n°. 1054, p. 345.

2) Ibid., n°. 1134, p. 373.

3) Bor, dl. II, blz. 670 (Bk. XX, f°. 20).

Zij hadden Philips als landsheer afgezworen, en zij waren vast besloten geen vrede te sluiten, die hen weder tot zijn onderdanen maken zou ¹⁾. Zij hadden geen ander doel met den oorlog, dan de vestiging van hun onafhankelijk volksbestaan. In die tegenstrijdigheid van bedoelingen tusschen Elizabeth, die hielp, en de Staten, die geholpen werden, lag de kiem van het wantrouwen, de tweedracht, den haat, die weldra tusschen beiden zouden ontstaan. De schuld lag bij de Staten, die wisten wat Elizabeth met hen voorhad, en zich evenwel aan haar leiding overgaven. Zij mochten het later betreuren, dat Elizabeth zich zoo roekeloos in den verraderlijken vredehandel met Parma inliet, maar zij hadden geen recht om het haar als een vergrijp te verwijten. De koningin handelde overeenkomstig haar woord. Zij vorderde voor Nederland een ruime mate van godsdienstige en burgerlijke vrijheid en een nationaal bestuur, en alleen omdat die voorwaarden niet stellig geweigerd werden, zette zij de onderhandeling voort. Had zij naar voorstellen geluisterd, die Nederland aan de willekeur van den Spaanschen koning overleverden, dan had men haar van ontrouw mogen verdenken. Thans kon men haar alleen van jammerlijke verblindings en lichtgeloovigheid beschuldigen.

Den gang der onderhandeling over het tractaat met Engeland, en den loop der krijgsbedrijven tot op de overkomst van Leicester, de belegering en de overgaaf van Antwerpen en het daarmee gepaarde verlies van Brabant en Vlaanderen, beschrijft ons Motley meesterlijk. Beschrijven is de kunst, waarin hij uitmunt, en de belegering van Antwerpen is een onderwerp zijner waardig. Wij hebben daarvan niets te zeggen, dan dat wij zijn verhaal met opgetoogenheid gelezen en herlezen hebben.

Het jaar 1585 was bijna ten einde, eer Leicester aan het hoofd der vijfduizend Engelsche voetknechten en duizend ruiters in het land verscheen. Brielle en Vlissingen werden aan de koningin tot pand voor haar voorschotten ingeruimd. Een nieuw tijdvak begon voor onze geschiedenis, waarvan de gevolgen geduurd hebben zoolang de republiek heeft gestaan.

Natuurlijk boezemt het ons groote belangstelling in. Voor weinige jaren gewaagde onze letterkundige wereld van niets anders dan van Leicester en van de tegenwerking, door hem van de Staten van Holland ondervonden. Het zijn de historische romans van

1) Bor, dl. II, blz. 785 (Bk. XXI, f°. 75).

Mevrouw Bosboom-Toussaint, aan wie de eer toekomt van de aandacht van het publiek in die mate op dit tijdvak gevestigd te hebben. Niet alleen als verdicthing, ook als historische studie hebben zij groote waarde; zij kenmerken zich door een oorspronkelijke opvatting van den geest des tijds, die aanleiding tot denken en tot onderzoeken geeft. Niet dat de toedracht der zaken er volkomen naar waarheid in beschreven wordt. De historische waarheid is met de eischen der verdicthing slechts gedeeltelijk overeen te brengen. De taak van den romanschrijver is eene andere dan die van den historicus. De romanschrijver vestigt de aandacht, en wekt de weetgierigheid op; de geschiedschrijver tracht ze te bevredigen. Walter Scott drukt dit eigenaardig verschil in de voorrede van een zijner romans dus uit: „de historische roman is de wichelaarsstaf, die aanduidt waar de schat begraven ligt; dien te beuren is het werk der geschiedenis.” Zoo is het ook hier met de geschiedenis van Leicester's bewind gegaan. De romanière heeft getoond, hoe merkwaardig voor onze geschiedenis dit tijdvak geweest is. Geschiedkundigen zijn op die aanwijzing afgegaan, en hebben den schat althans gedeeltelijk aan het licht gebracht. Vooral Beijerman heeft veel, wat vroeger in het duister school, in het ware licht gesteld; zijn voorstelling van de verhouding der Staten tot den landvoogd, met scherpzinnigheid uit de toen voorhanden bescheiden opgemaakt, wordt bevestigd door de stukken, die sedert hij schreef zijn uitgegeven, en door de brieven, die Motley in de Engelsche archieven gevonden heeft. Het is zeer te bejammeren, dat Motley de brochure van Beijerman niet schijnt gekend te hebben. Hij had daaruit kunnen zien, uit welk oogpunt onze geschiedkundigen dit tijdvak beschouwd willen hebben, welke vragen zij bij voorkeur beantwoord, welke bijzonderheden zij nader toegelicht wenschen te zien. Onbekend met den stand van het onderzoek, heeft hij sommige zaken onaangeroerd gelaten of slechts terloops behandeld, die wij uitvoerig besproken wenschten te hebben, en daarentegen andere breed uiteengezet, die ons geen bijzonder belang inboezemen.

Wij willen, met voorbijgang van hetgeen Motley, naar ons oordeel, voldoende behandeld heeft, aanstippen wat ons voorkomt aan zijn werk te ontbreken.

In de eerste plaats hadden wij een nauwkeurige beschrijving verlangd van den toestand der partijen op het oogenblik toen Leicester hier aanlandde. Het is een gewone dwaling te onder-

stellen, dat de geschillen, die zijn bestuur kenmerken, eerst in zijn tijd geboren zijn. Het zou de moeite wel waard zijn geweest te toonen, dat zij alle reeds bestonden, eer nog Leicester een voet in het land had gezet. Wij zouden dan tevens hebben gezien, hoe moeilijk het den nieuwen landvoogd vallen moest om zich onzijdig te houden, hoe onweerstaanbaar bijna hij tot partijtrekken tegen Holland gedwongen werd.

Er bestond reeds sedert lang een wrok tusschen Holland en Zeeland en de overige provinciën. Vooral Gelderland bleef zijn ouden naijver tegen het voorspoedige Holland koesteren. Utrecht helde meer tot zijn oostelijken dan tot zijn westelijken nabuur over. In de lange oorlogen, die aan de vereeniging van het Sticht en van Gelderland met de overige provinciën, onder de kroon van Karel V, vooraf waren gegaan, had de volkspartij van Utrecht de zijde van den hertog van Gelder tegen den machtigen graaf van Holland gekozen. Na de nederlaag had verder de gedwongen vereeniging van Utrecht met Holland en Zeeland onder éénen stadhouder het zelfgevoel der burgerij gekrenkt, en den weerzin tegen de heerschzucht, waarvan men de Hollanders beschuldigde, nog versterkt. Die vereeniging had feitelijk opgehouden, zoolang Holland in zijn strijd tegen Alva en Requesens volhardde en het Sticht aan den landsheer onderdanig bleef. Maar na de Pacificatie van Gent, die alle provinciën op gelijken voet stelde, vorderde prins Willem, de stadhouder van Holland, dat zich ook Utrecht weer onder zijn bestuur zou voegen. Het duurde wel een jaar eer het hem gelukte den afkeer der Utrechtsche burgerij te overwinnen, en die provincie met de beide overige op nieuw te vereenigen. En toen hem Holland en Zeeland later de hooge overheid opdroegen, bleef Utrecht weer achterlijk ¹⁾. Na 's Prinsen dood gaven zich de Staten van Holland en Zeeland de uiterste moeite om met het Sticht in een nauw verbond te treden ²⁾, aanvankelijk scheen dit te zullen gelukken; men werd het eens over een gemeenschappelijke regeering, onder een Raad van State met prins Maurits aan het hoofd, waaraan zich vervolgens ook de overige provinciën, ten laatste Gelderland en Overijsel, onderwierpen. Maar die eensgezindheid duurde niet lang. Terwijl Holland en Zeeland Maurits voor hun

1) Archives, t. VIII, p. 73.

2) Van Deventer, Gedenkstukken, dl. I, blz. 50.

stadhouder hielden ¹⁾, verkoos zich Utrecht niettegenstaande de vertoogen van zijn beide bondgenooten een anderen, den heer van Villers ²⁾. Die eerste stap leidde tot verdere verwijdering en daarentegen tot toenadering naar de zijde van Gelderland, dat sedert den dood van prins Willem er op uit was om het Sticht aan zich te verbinden. Vooral onder de burgerij der Utrechtsche steden heerschte een sterke afkeer van de staatkunde der Hollandsche kooplieden en regenten; en die burgerij was van ouds gewoon geweest op den gang der regeering een krachtigen invloed uit te oefenen. Sedert den dood van prins Willem, wiens gezag de hartstochten nog had beteugeld, waren de Staten wel genoodzaakt aan den aandrang der burgers toe te geven, en voort te gaan in de richting hun door dezen aangewezen.

Het is bekend, dat Leicester in zijn strijd tegen de Staten van Holland vooral op de burgerijen van het Sticht gesteund heeft. Om dien strijd in zijn aard en oorsprong goed te begrijpen, is het dus in de eerste plaats noodig van nabij bekend te zijn met de vroegere geschiedenis van de Utrechtsche staatspartijen, met haar traditie, met haar gestadig streven. Daarvan is in het werk van Motley ongelukkig geen spoor te vinden. Men zou bijna gelooven, als men zijn verhaal leest, dat de democraten van het Sticht eerst in Leicester's tijd zijn opgekomen, en dat zij grootendeels vreemdelingen waren. Maar niets is minder waar. De geschiedenis van het Sticht, van de oudste tijden tot op den ondergang onzer republiek, is een gedurige worsteling van de volkspartij tegen de geestelijkheid en den adel. Onder allerlei leuzen wordt die strijd gevoerd, nu eens in vereeniging met de graven van Holland, dan weer in verbond met de hertogen van Gelderland, nu eens onder de vlag der monarchie, voor Leicester tegen de veelhoofdige regeering der Staten, dan weer, in naam der volksvrijheid, voor de patriotsche regenten tegen den tyran Willem V: alles verandert met de omstandigheden der wisselende tijden, alleen de democratische geest blijft door alle tijden onveranderd dezelfde. Wanneer men dit uit het oog verliest, kan men den tijd van Leicester niet dan in een valsch daglicht beschouwen. Niets is minder waar dan dat de Utrechtsche volkspartij een werktuig in de handen van Leicester zou geweest zijn. De Engel-

1) Wagenaar, dl. VIII, blz. 63.

2) 17 October (Bor, dl. II, blz. 498 (Bk. XIX, f°. 32); Resol. Holland 1585, blz. 684). Friesland had den 16^{den} October Willem Lodewijk gekozen (Bor, blz. 507 (f°. 46); Van Deventer, Gedenkstukken, dl. I, blz. 54).

sche landvoogd schikte zich zeker niet minder naar het drijven der Utrechtsche democraten, dan dezen zich naar zijne leiding. Het was een verbond tusschen beiden, ter bereiking van beider doeleinden, geen dienstbaarheid van den een aan de bedoelingen van den ander.

Wij kunnen het Motley niet ten kwade duiden, dat hij van den aard der Utrechtsche democratie en van haar invloed op het bestuur van Leicester niet gewaagt. Er bestaat geen monographie, waaruit hij die kennis had kunnen putten. Onze historische literatuur, hoe rijk ook aan stadsbeschrijvingen, mist nog altijd een goede geschiedenis van een stadsgemeente, zooals Augustin Thierry er van enkele Fransche communes geleverd heeft. Geen leemte die wij liever in onze geschiedenis aangevuld zouden zien. Want de geschiedenis van de tweede helft der middeneeuwen is niet goed te verstaan zonder een veel nauwkeuriger kennis van het politieke leven der burgerijen, dan die wij tot nog toe bezitten. Een geschiedenis der stad Dordrecht, een geschiedenis der stad Utrecht, met waren historischen zin geschreven, zou een nieuw licht doen opgaan over de algemeene geschiedenis van het Hollandsche graafschap. De bouwstoffen tot zulke geschiedenissen zijn althans voor een goed gedeelte nog voorhanden in de stedelijke archieven. Zij wachten slechts op een navorscher, die bij stalen ijver in het zoeken, genoeg oordeel bezit om te weten wat hij wil vinden.

Sedert bisschop Hendrik van Beijeren de wereldlijke macht over het Sticht aan Karel V had afgestaan, was de invloed der burgerij op de regeering aanmerkelijk besnoeid. Maar de kerkhervorming, gepaard aan den opstand tegen den landsheer, had aan de volkspartij nieuwe krachten geschonken. Alleen de verzoenende staatkunde van prins Willem had belet, dat in het Sticht, evenzeer als in Holland, geestelijkheid en adel door de stadsgemeenten uit den alouden voorrang verdrongen werden. De Prins was geen vriend van omwenteling, wanneer hij met het bestaande in vrede leven kon. Hij steunde bij voorkeur op de wettige machten, zoo deze zich maar handelbaar betoonden; alleen om haar tegenstand te breken, had hij nu en dan, zooals in de zuidelijke provinciën tijdens de Pacificatie van Gent, de gemeenten tegen de regeeringen gebruikt ¹⁾. In Utrecht had hij alles zooveel mogelijk op den ouden voet gelaten. Zelfs de stand der geeste-

1) Kronijk van het Hist. Gen., dl. V (1849), blz. 327.

lijken was als eerste lid der Staten niet opgeheven, slechts hervormd. In plaats der vijf kapitfels kwamen zeven Geëligeerden, die uit het midden van deze, op voordracht der stadsregeering, door de Ridderschap en de kleinere steden gekozen werden. Zij moesten in naam althans protestantsch zijn, maar zij verbeeldden toch nog altijd den stand der geestelijken. De praebenden bleven als sinecuren bestaan, waarmee particulieren begiftigd werden. Het college der Staten telde voortdurend drie leden, waarvan de twee eerste het derde lid, uit de steden bestaande, doorgaans overstemden.

Het is niet te ontkennen, dat die toestand in strijd was met den geest des tijds en met de behoeften der veranderde maatschappij ¹⁾. Nu eens de protestantsche godsdienst de godsdienst van den staat was geworden, had men in het Sticht, zooals overal elders, de geestelijke goederen tot het onderhoud van predikanten en onderwijzers en tot verzorging der armen moeten bestemmen ²⁾, en den stand der geestelijken in naam zoowel als inderdaad moeten afschaffen. De vertegenwoordiging des volks zou dan vanzelf tot twee standen, de Ridderschap en de steden, terug zijn gebracht, waarin de steden, zooals haar in de nieuwe maatschappij toekwam, het hoogste gezag zouden gehad hebben. Het was blijkbaar, dat alleen de ijverzucht der edelen tegen de steden het in stand houden van den eersten stand had bewerkt. Immers onder een bijzonderen naam waren de Geëligeerden een nieuwe adelstand, met gelijke belangen en bedoelingen als de aloude. Maar de volkspartij, die grootendeels streng Calvinistisch was, berustte niet in deze ongenoegzame hervorming van het staatswezen. Zij beschouwde deze slechts als voorloopig, en zag uit naar de gelegenheid, die zich weldra moest opdoen, om het aangevangen werk te voltooien. Op zich zelf was zij daartoe niet machtig genoeg. Er waren nog veel katholieken in de stad en in de provincie, en een menigte protestanten behoorden tot een tusschenpartij, waarvan de Calvinisten bijna even afkeerig waren als van de afgoderij der Roomschen zelf. Naast de rechtzinnige kerk van het Consistorie stond de St. Jacobskerk der libertijnen, door Hubert Duifhuis gesticht, en geschraagd door de regeering der stad, die van allen geloofsijver en ketterjacht

1) Vgl. het advies van den hofprediker Villiers aan den Prins, bij Van de Spiegel, Onuitg. Stukken, dl. II, blz. 264.

2) Vgl. Rehabeams Raedt, a. 1672 (Bibl. van pamfl., n°. 6982), blz. 11.

een afschuw had. De verdraagzame prins van Oranje had die scheurkerk in vrede laten bestaan. De Staten van Holland, die meestal zelf libertijnen waren, hadden meer sympathie voor haar dan voor het Consistorie. De Calvinisten haatten daarom de Hollandsche Staten, wier staatkunde hun buitendien tegenstond, des te vinniger.

De regeering, die den heer van Villers, in plaats van Maurits tot stadhouder van het Sticht had verkozen, behoorde nog tot de partij der St. Jacobskerk ¹⁾. Floris Thin, die op dien tijd landsadvokaat van Utrecht en een zeer invloedrijk persoon was, stond bekend voor een libertijn, maar tevens voor een vijand van de Unie met Holland ²⁾. Want in eene unie met die machtige provincie moest het Sticht natuurlijk een ondergeschikte rol vervullen, en dat duldde de eerezucht van de Utrechtsche Staten niet. Doch al waren zij tegen een nauw verbond met Holland, zij namen gaarne den oligarchischen vorm der Hollandsche stadsregeeringen aan. Een der eerste verordeningen van den nieuwen stadhouder was het instellen van een erfraad voor de stad Utrecht ³⁾, die met de vroedschapscolleges van Holland overeenkwam, in zoover hij, voor levenslang aangesteld, zichzelf voltallig hield, en jaarlijks de dubbeltallen, waaruit de stadhouder de burgemeesters en schepenen moest kiezen, benoemde, en dus de politieke rechten uitoefende, die de gilden weleer bezeten hadden. Indien die erfraad zich had kunnen vestigen, zou de burgerij van Utrecht, zoo goed als die der Hollandsche steden, onder de oligarchie van enkele regenten-families geraakt zijn ⁴⁾. Maar er bestond te veel politiek leven in de stad, om dit lijdelijk te gedoogen. Toen weinige maanden later, in den slag van Amerongen, de heer van Villers in handen der vijanden viel, kwam de gemeente in beweging, weerstond de maatregelen van bedwang, die tegen haar genomen werden, en noodzaakte ten laatste de Staten om den stadhouder van Gelderland en Overijsel, den graaf van Nieuwenaar, tot plaatsvervanger van den heer van Villers aan te stellen, voor zoolang deze in de gevangenschap blijven zou. De instructie, waarop Nieuwenaar dien post aan-

1) Vgl. S. Muller Fz. in Bijdr. en Meded. Hist. Gen., dl. II, blz. 73 vlg.

2) Bor, dl. II, blz. 165 (Bk. XXIV, f°. 12).

3) Ibid. en dl. II, blz. 461 (Bk. XIX, f°. 9).

4) Na den coup d'état van 1618 komt weder een voor het leven aangestelde raad (Utrechtsch Plakkaatboek, dl. III, blz. 96; Wagenaar, dl. X, blz. 233).

vaardde ¹⁾, was op de leest der Geldersche geschoeid, en verleende hem veel uitgebreider macht dan zijn voorganger bezeten had. Bepaaldelijk werd de erfraad weer afgeschafft, en aan den stadhouder de keus van den jaarlijks aftredenden magistraat toegestaan, met dezelfde beperkingen, waaronder de prins van Oranje ze vroeger gehad had. Van die bevoegdheid maakte Nieuwenaar bij de eerste gelegenheid gebruik om de partij, tegen wier zin hij was aangesteld, te fnuiken. Bij de regeeringsverandering, die een maand later geschiedde, ontsloeg hij bijna de helft van de libertijnsche regenten, en bracht in hun plaats de hoofden der Calvinistische volkspartij op het kussen. Zoo ontsnapte dus Utrecht meer en meer aan den invloed van Holland.

Maar het waren toch eigenlijk de regenten en de stadhouder niet, die de thans bovendrijvende partij aanvoerden; het waren de burgerhoplieden ²⁾. De gewapende burgerij, in acht vendelen verdeeld, stond onder hun bevel, maar buitendien waren zij zoo veel als de wijkmeesters der stad en de vertegenwoordigers der gemeente tegenover de regeering. Zij beroemden zich de plaats te bekleeden, die in de Romeinsche republiek door de tribuni plebis bekleed werd; zij achtten zich geroepen voor de bedreigde volksvrijheden in de bres te springen. Zij rekenden zich zelfs bevoegd om over de algemeene staatszaken mee te spreken; ongeroepen dienden zij den Raad van State en den Staten-Generaal van advies. Kort nadat zij te Utrecht de bovenhand hadden gekregen, durfden zij zelfs als verdedigers der Unie tegen de regeering van Amsterdam en tegen de Staten van Holland optreden. De aanleiding daartoe was deze.

De Staten-Generaal hadden op aanmaning van den Raad van State, in een onvoltallige vergadering en zonder voorafgaande beschrijving der provinciën, een besluit genomen, dat voor Holland en bepaaldelijk voor Amsterdam van het grootste gewicht was ³⁾. Uithoofde van de stijgende prijzen der eetwaren en het meer en meer nijpende gebrek hadden zij den uitvoer van levensmiddelen, waarheen ook, verboden, en aan de militaire en burgerlijke gezaghebbers aangeschreven streng toe te zien, dat dit verbod

1) Bor, dl. II, blz. 628 (Bk. XX, f°. 57). Over de verhouding dezer instructie tot die van Villers zie *ibid.* blz. 867/9 (f°. 12 en 13).

2) Vgl. Muller, Catalogus van het Archief van Utrecht, Afd. II, blz. 208 vlg.

3) Over het verbod van 22 Juni 1584, zie Bor, dl. II, blz. 484/5, 487 vlg., 522 (Bk. XIX, f°. 25/26, 44).

niet overtreden werd. Het doel der resolutie was niet zoozeer om in de Vereenigde Gewesten een ruimen voorraad te houden, als wel om aan de provinciën, die onder den vijand stonden, den toevoer af te snijden, dien men meende dat zij kwalijk missen konden. Maar daartoe was geen onbepaalde sluiting van den uitvoer noodig. Het was voldoende dat men bepaaldelijk den uitvoer naar de zuidelijke provinciën verbood en de kusten van Vlaanderen en de binnenstroomen nauw bewaakte. Met den algemeenen maatregel schoot men zijn doel voorbij, en schaadde niemand meer dan zichzelf. De handel van Holland bestond voor verreweg het grootste gedeelte in eetwaren; den uitvoer te verbieden was tevens den invoer te doen ophouden en den geheelen handel te doen stilstaan. De stad Amsterdam, die van den graanhandel bestond, drong dan ook bij de Staten van Holland op een wijziging van het plakkaat aan, en vorderde, dat althans de handel op de Oostzee zou worden vrijgesteld. De Staten begrepen hoe raadzaam, hoe noodig die verandering was, en eigenmachtig brachten zij haar in het plakkaat der Staten-Generaal. Zonder twijfel gingen zij zodoende hun bevoegdheid te buiten; maar tot hun verontschuldiging kan dienen, dat de zaak hun provincie in het bijzonder aanging, en dat het besluit der Staten-Generaal allerverderfelijkt was. De Raad van State evenwel, die met de uitvoering van het plakkaat belast was, wilde van geen wijziging hooren, op last eener bijzondere provincie gemaakt, en verwees den burgemeester van Amsterdam, die om althans tijdelijke schorsing van het plakkaat aanhield, naar de Staten-Generaal, als de eenige macht, die bevoegd was zulk een verandering te maken. Dus bij den Raad van State afgewezen, wendde de regeering van Amsterdam zich tot de Gecommitteerde Raden van Holland, en verwierf van dezen een bevel aan den convooimeester van haar stad om zich voorloopig te gedragen naar het plakkaat, zooals het door Holland was gewijzigd, en niet zooals het oorspronkelijk door de Staten-Generaal was vastgesteld.

Zoo hadden dus in een hoogst gewichtige zaak Amsterdam en Holland het gewonnen van de Generaliteit. Een bewijs hoe weinig de regeering der Unie beteekende. En, als om het algemeene gebrek aan ondergeschiktheid nog duidelijker te doen uitkomen, matigden zich nu de burgerhoplieden van Utrecht, die met de zaak niets te doen hadden, het recht aan om Amsterdam tot zijn plicht te brengen. Zij zonden een deputatie naar Den Haag, die in een gemeenschappelijke vergadering van den Raad

van State en van de Staten-Generaal, haar ten gevalle opzettelijk bijeengeroepen, een heftige remonstrantie inleverde, waarin de baatzuchtige kooplieden, die alles, vrijheid, eer, God zelven voor geld veil hadden en op niets dan op de belangen van den handel letten, hevig werden doorgehaald en de regeering van Amsterdam en de Staten van Holland en Zeeland, op wier neiging tot vrede en onderwerping Parma reeds zijn plannen bouwde, evenmin gespaard werden. Daarentegen werd de regeering van Utrecht als welgezend geprezen, en de instemming van Gelderland en Overijsel in dit beklag over Amsterdam en Holland verondersteld. Ten slotte werden de Staten-Generaal vermaand om voor de strenge handhaving van het plakkaat te zorgen, en de overkomst van Leicester, wien men reeds verwachtte, zooveel mogelijk te bespoedigen, opdat aan de regeeringloosheid, waarin de staat vervallen was, een einde mocht komen. — Op zulk een vreemd vertoog volgde een even zonderling antwoord der Staten. Zij herinnerden den burgerhoplieden wel, dat zij zich niet tot hen maar tot de regeering van Utrecht hadden behooren te wenden, doch zij bedankten hen tevens voor de goede bedoeling en voor de belangstelling in de welvaart van het land, en beloofden dat hun te nemen besluit naar het genoegen van alle weldenkenden zou uitvallen. — Zulk een antwoord moest het zelfvertrouwen der Utrechtsche democraten nog versterken. Terecht beklaagde zich Amsterdam, in een uitvoerig verweerschrift, over deze bemoeiing van vreemde onderzaten in de zaken die de regeering van Holland betroffen, en hun volstrekt niet aangingen. Het was een tijd van verwarring en regeeringloosheid. Niemand die zich hield binnen den kring zijner bevoegdheid. Alle wetten moesten zwijgen voor de hoogste wet van het heil van den staat, en die wet verklaarde ieder naar zijn eigen inzicht en goeddunken. Het vooruitzicht op een nieuwen regeeringsvorm, wanneer eens de Engelsche edelman in het land gekomen zou zijn, deed de bestaande regeering te minder achten.

Wij staan verbaasd over de algemeene bandeloosheid en wanorde, die op dit tijdstip heerschten, indien wij de (nog onuitgegeven) vertoogen daarover lezen van den Raad van State en van den Landraad aan de Staten-Generaal. De contributiën, die telkens voor niet langer dan drie maanden worden toegestaan, zijn slechts voor een klein gedeelte te innen; het krijgsvolk blijft onbetaald, en verloopt of slaat aan het muiten. De bevelen der algemeene regeering worden niet gehoorzaamd; er bestaan ook

volstrekt geen middelen om ze ten uitvoer te brengen. De Raad van State zegt onbewimpeld ¹⁾: Wat moet er worden van een staat, „waar de Raad den naam heeft van alle autoriteit, en metterdaad bevonden wordt niet de minste te hebben dan alleen den naakten titel, om de oogen van de gemeente te voldoen, en dezelve daardoor in officie te houden.” De Staten-Generaal stemmen volkomen in met die klachten, en schrijven aan de bijzondere provinciën: „Zendt toch uw gedeputeerden naar Den Haag; wij vergaderen hier met twee of drie provinciën, zoodat de voorkomende zaken, al hangt het heil van het land er aan, onafgedaan moeten blijven.”

Was het te midden van zoo grenzenlooze verwarring niet natuurlijk, dat Holland en Zeeland, wier bijzondere regeering tamelijk goed geregeld was, liever op zich zelf wilden staan, dan zich afhankelijk stellen van een Unie, die in een staat van ontbinding verkeerde? Maar aan den anderen kant laat het zich even goed begrijpen dat de overige provinciën met naijver en afgunst den voorspoedigen toestand van het bedrijvige en rijke Holland aanzagen, en de zelfzucht verfoeiden, waarmee het zijn eigenbelang boven dat der Generaliteit stelde. Reikhalzend zagen zij uit naar de komst van den luitenant der Engelsche koningin, die een vaste regeering zou instellen, waaraan het overmoedige Holland zoo goed als de overige gewesten ondergeschikt zou wezen. Merkwaardig is het gezegde van een der Geldersche afgevaardigden ter Staten-Generaal in een brief aan zijn principalen: „Die van Holland en Zeeland hebben graaf Maurits voor hun gouverneur aangenomen, en practiseeren niet anders, gelijk zij altijd gedaan hebben, dan te heerschen over alle andere provinciën, doch de andere provinciën hopen wel dat zij met den handel met Engeland uit den sprong gebracht, zooals men zegt, zullen worden.” Deze onbewimpelde verklaring bevestigt het vermoeden, dat wij buitendien uit den stand der zaken van zelf opvatten, dat de tegenpartij van Holland in Leicester den man verwachtte, die de zelfstandigheid van dien heerschzuchtigen bondgenoot onder de gemeene regeering der Unie zou buigen.

Deelde Holland zelf in die verwachting? Wantrouwde het van den beginne de bedoelingen van Leicester, en was het tegen zijne overheersching op zijn hoede? Men heeft het gemeend, doch wij gelooven zonder genoegzamen grond. Bij de onderhandeling over

1) Depeschenboek van 1585, f°. 285. 5 September st. n. (Rijks-Archief).

de macht, die men den nieuwen landvoogd zou toekennen, was Holland zeker niet het minst vrijgevig ¹⁾. Dat het nog vóór de overkomst van Leicester prins Maurits in zijn stadhouderschap bevestigde ²⁾ — voorlang reeds had het hem daarin gesteld — kan wel voor geen bewijs van argwaan gelden: zoolang de oorlog duurde hadden Holland en Zeeland hun afzonderlijken stadhouder gehad; de verplichting jegens Vader Willem noopte bijna diens zoon in zijn plaats te stellen: geen andere erkenning van zijn verdiensten jegens Holland had de Prins ooit begeerd, dan dat men hem zijn zoon tot opvolger geven zou. De klachten en verwijten, die de tegenpartij daarover tegen Holland inbracht, bewijzen slechts hoe fel haar ijverzucht was, niet dat zij reden had om zich te beklagen. Met geen minder recht dan Utrecht zich vroeger een eigen stadhouder gekozen had, had Holland dit thans gedaan; Holland koos nog den zoon van hem onder wiens bewind het zoo lang gestaan had, Utrecht was dezen voorbijgegaan, en had zich een vreemden gekozen. — Met welke verwachting Holland den luitenant van Elizabeth ontving, kunnen wij het best opmaken uit de houding van de mannen die zijn Staten leidden. Van dezen is Paulus Buys, de gewezen advocaat van den lande, de voornaamste. En hij was de verklaarde voorstander van het Engelsch protectoraat. Hij had voor zijn post bedankt, toen de Staten besloten hadden aan Frankrijk in de eerste plaats de souvereiniteit op te dragen ³⁾. Toen vervolgens, na de weigering van Frankrijk, hetzelfde aanbod aan Engeland zou gedaan worden, rekenden dit de Franschgezinden een triomf voor Buys. Uit de correspondentie van Leicester, door Bruce uitgegeven, weten wij, dat in de eerste dagen geen mensch zich zoo vriendelijk jegens den nieuwen landvoogd betoonde, hem zoo voorkomend met raadgeving diende, als Buys. „Eerst toen hij zag dat ik zijn leiding niet blindelings volgde en niet uitsluitend de lieden vertrouwde, die hij aanbeval, trok hij zich ontevreden terug”, schrijft later de landvoogd. Daaruit, dunkt ons, wordt het duidelijk, hoe de hoofden der Hollandsche Staten Leicester

1) Bor, dl. II, blz. 474 (Bk. XIX, f°. 18).

2) Vgl. het betoog der Ridderschap van Utrecht bij Bor, dl. III, blz. 174 (Bk. XXIV, f°. 19). Over het stadhouderschap van Maurits, zie Resol. Holland 1584, blz. 687, en de aantekening daarop bij Van der Kemp, Maurits van Nassau, dl. I, blz. 160. Verder: Beijerman, Oldenbarnevelt, de Staten van Holland en Leicester in 1585 en 1586, blz. 135; Van der Kemp, dl. I, blz. 197; Bor, dl. II, blz. 989 (Bk. XXII, f°. 99).

3) Resol. Holland 1 September 1584.

ontvingen. Evenals de tegenpartij hoopte Holland den nieuwen landvoogd te winnen en zijn bijzondere bedoelingen door middel van het nieuwe bewind te bereiken.

En die hoop was natuurlijk en rechtmatig. Stellen wij ons den staat van zaken voor, zooals hij was, toen Leicester het bewind aanvaardde, dan moeten wij erkennen, dat de plannen, die Elizabeth en haar luitenant beraamd hadden, alleen te bereiken zouden geweest zijn, indien zij hun steunpunt in Holland hadden gekozen.

De provinciën, die Holland in macht en aanzien overtroffen, Brabant en Vlaanderen, behoorden niet meer tot de Vereenigde Nederlanden. Na den val van Antwerpen hadden de Brabantsche gedeputeerden hun afscheid uit de vergadering der Staten-Generaal genomen, en toen later, bij den aanvang van Leicester's bewind, door de talrijke uitgewekenen, die zich in de noordelijke gewesten ophielden, een poging werd aangewend om voor hun provincie op nieuw zitting en stem te verwerven, werd dit door de overige gedeputeerden geweigerd. Van Vlaanderen boden nog enkele plaatsen van het Vrije den vijand weerstand, en zij werden in de Staten-vergadering ook nog vertegenwoordigd, maar het was te voorzien dat dit niet lang meer duren zou. Van de noordelijke gewesten waren, behalve Holland en Zeeland, alleen Friesland en Utrecht nog in hun geheel; Overijssel en Gelderland waren het tooneel van den oorlog, en buiten machte om tot het voeren van den krijg geregeld bij te dragen. Vier provinciën dus contribueerden tot de kosten van den oorlog ¹⁾, maar in zeer verschillende mate: Holland en Zeeland gezamenlijk brachten tachtig percent op: Holland alleen ruim vier en zestig en een half. Buitendien werd de geheele scheepsmacht uit de in- en uitgaande rechten onderhouden, die de beide zee-provinciën bijna alleen betaalden. Hadden dan de Hollandsche staatslieden geen recht te onderstellen, dat de Engelsche gouverneur, die den krijg met kracht wilde voeren, en derhalve een vermeerdering van contributiën verlangde, op hunne provincie steunen zou? Moesten zij niet vertrouwen, dat Leicester zou inzien, dat een krachtige regeering der Unie niet denkbaar was dan in samenwerking met hen? Zij waren geneigd aan de regeering een uitgebreide macht te geven, mits zij verzekerd waren dat hun stelsel van regeeren gevolgd zou worden. Wie daaraan twijfelt leze de instructie, in

1) Arend—Van Rees, *Algemeene Geschiedenis des Vaderlands*, dl. III, 1ste stuk, blz. 295.

1584 voor den Raad van State opgesteld. De werkkring, daarbij aan de algemeene regeering toegekend, is zoo ruim als in het belang der Generaliteit vereischt werd, en het was vooral de invloed der Staten van Holland, die hem zoo ruim had doen uitvallen. Als Leicester zich slechts aan hen had aangesloten, had hij waarschijnlijk overvloedige macht gekregen om uit te richten wat Elizabeth beoogde. Ook had hij het voorbeeld van prins Willem voor zich, die, hoewel onpartijdig en jegens alle provinciën welgezind, toch Holland en Zeeland in het bijzonder voorgestaan, en in overeenstemming met de belangen en wenschen van die twee gewesten geregeerd had. Wie zou ooit hebben gedacht, dat de Engelsche landvoogd, van wien men zeker wist dat hij het goede voorhad, zoo verblind zou wezen van te meenen dat de zwakke tegenpartij van Holland hem aan een krachtige regeering, een welvoorzien schatkist en een goed verzorgd leger kon helpen; dat hij den steun zou versmaden, dien Holland hem bood, om dien te gaan zoeken bij provinciën, die niet bij machte waren zich zelf staande te houden?

Aan de goede bedoeling van Leicester valt niet te twijfelen. Hij was eerzuchtig, maar zijn eerzucht was niet ijdel of laag. Een volk, dat voor zijn vrijheid zooveel had opgeofferd, van den ondergang te redden, als redder door dat volk geëerd en bemind te worden, ziedaar wat hij zich ten doel stelde. Als middel om dit doel te bereiken verlangde hij een bijna onbeperkte macht; hij wenschte die ook als een bewijs van vertrouwen en van erkentelijkheid voor de opoffering, die hij zich belangeloos getroostte.

Maar hij vergat dat zijn meesteres, van wier wenken hij afhing, iets geheel anders voorhad, en noch zijn doel noch zijn daartoe strekkende middelen goedkeurde. Onze staatslieden en onze geschiedschrijvers hebben de Engelsche koningin langen tijd van heerschzucht en onoprechtheid verdacht, van zelfzuchtige oogmerken, die zij achter den schijn van belangeloosheid en bescheidenheid zou verborgen hebben. Zij vermoedden dat hetgeen Leicester voor zich begeerde, ook door zijn meesteres voor hem verlangd werd. Die achterdocht moet verdwijnen, nu wij de instructie, aan haar gunsteling meegegeven, voor ons hebben, en daarin zien hoe beperkt haar wenschen en plannen ten opzichte der Nederlanden waren. En wat hare oprechtheid buiten twijfel stelt, de instructie schrijft den landvoogd juist hetzelfde voor, wat de koningin aan de Nederlandsche gezanten bij hun afscheidnemen op het hart had gedrukt.

Leicester had tweeërlei post te vervullen: hij was de opperbevelhebber van het Engelsche leger, en tevens de vertegenwoordiger der koningin bij de Staten, hun op hun verzoek als raadsman en bemiddelaar toegevoegd. Wij willen de instructie slechts voor zoover nagaan, als zij de laatstgenoemde bevoegdheid betreft; zij schrijft daaromtrent het volgende voor.

De landvoogd moet de Staten overreden, om hun omslachtige en gebrekkige regeering te hervormen en te vereenvoudigen, en daartoe een Raad van State in te stellen ¹⁾, uit een matig getal wijze en welgezinde personen bestaande, die met de leiding der gemeene landszaken belast zal zijn, en verder den gedeputeerden ter Staten-Generaal een ruimer volmacht te geven, zoodat zij, zonder gedurige ruggespraak met hun committenten, op de voorkomende zaken besluiten kunnen. Van deze twee dus hervormde colleges moet hij vervolgens het afschaffen der vele misbruiken, bepaaldelijk in het finantiewezen en in het krijgswezen, verzoeken. Indien die hervormingen niet goedschiks tot stand worden gebracht, moet hij ten laatste den Staten herinneren, dat de koningin, al heeft zij voor de haar aangeboden oppermacht bedankt, toch vertrouwt, dat men haar raad zal opvolgen, en dat zij meenen zou haar weldaden aan onwaardigen te hebben verworven, indien men haar vertegenwoordiger niet te wille was in het verbeteren van zoo in het oog loopende staatsgebreken.

De rol, die Leicester volgens deze instructie te vervullen had, was zeker niet zoo vorstelijk als zijne eerezucht wenschte, maar zij was toch hoogst aanzienlijk, en stelde hem in staat om al het goede tot stand te brengen, dat hij voorhad. Dat Elizabeth hem niet vergunde aan het hoofd der Nederlandsche regeering op te treden en zich, als het ware, met de verantwoordelijkheid der krijgczaken te belasten, was natuurlijk. Zoo doende hield zij zich binnen de perken, in haar manifest aan haar tusschenkomst gesteld. Zij kon haar hulpbende en haar luitenant te allen tijde terugroepen, zonder de Nederlandsche regeering in duigen te doen vallen; zij steunde die regeering zonder er deel aan te nemen; zij vermeed zelfs den schijn van inbreuk te maken op de onafhankelijkheid van Nederland en op de landsheerlijke rechten van koning Philips, met wien zij zich dus voorbeheld te eeniger tijd een eerlijken vrede te sluiten.

De hervormingen, die zij door het gezag van haar luitenant

1) Vgl. Van der Spiegel, Onuitg. Stukken, dl. II, blz. 294.

in de regeering der Nederlanden wilde brengen, waren in alle opzichten aan te bevelen. Het getuigt van haar juiste kennis van den toestand en de behoeften van onzen staat, dat zij juist op deze aandrang. Immers alle Nederlandsche staatslieden, die bij ervaring de staatsgebreken der republiek kenden, hebben steeds dezelfde verbeteringen aanbevolen, als de eenige die den staat konden behouden. Een souvereine vergadering, die snel en geleidelijk tot een besluit kan komen, en een Raad van State, die het beslotene met kracht ten uitvoer kan brengen: in deze twee artikelen vatten wij al de wenschen van een Slingelandt te samen. Had Leicester de Staten tot het invoeren van die hervormingen bewogen, hij ware de weldoener van ons gemeenebest geworden. De bron van al de kwalen, waaraan de republiek gekwijd heeft en gestorven is, ware dan voor goed gestopt. Onze binnenlandsche geschiedenis zou een geheel andere geworden zijn. Maar de heilzame raad van Elizabeth werd door haar gunsteling onhandig overgebracht aan lieden, die buitendien niet zeer genegen waren hem op te volgen.

Wij kunnen ons voorstellen hoe teleurgesteld Leicester zich gevoelen moest, toen hij vernam welke plaats in den Nederlandschen staat zijn meesteres voor hem bestemd had. „Ik was al zoo lief dood als in mijn nieuwe betrekking” (schrijft hij aan Walsingham kort voor zijn overkomst ¹⁾), „indien ik niet meer gezag moet hebben dan de koningin mij toedenkt.” Niet om overste van eenige miltzieke benden en raadsman van een hoop weerbarstige burger-regenten te wezen, had hij gedacht het schitterende hof zijner meesteres te verlaten en een aanzienlijk vermogen te verspillen. Hij had zich voorgesteld de rol van aarts-hertog Matthias, van prins Willem te spelen. Hij was niet gezind die grootsche vooruitzichten op het eerste bevel van Elizabeth op te geven.

Want, hij wist het, de Nederlandsche gezanten en de groote meerderheid der regenten en onderzaten van de Vereenigde Gewesten begeerden dat hij den rang bekleeden zou, dien hij zich wenschte. Men kon zich hier te lande geen regeering voorstellen zonder opperhoofd; de machteloosheid van een veelhoofdig bewind was door de ondervinding der laatste maanden bewezen. Men verlangde naar een nieuwe overheid, die, onder welken titel dan ook, de rechten der souvereiniteit, door de privileges en oude

1) Motley, vol. I, p. 328.

gewoonten beperkt, zou uitoefenen. Maurits, de eenige inheemsche vorst die voor zulk een waardigheid in aanmerking kon komen, was in de oogen van velen nog te jong en te onervaren. Buiten hem was er niemand, die er meer aanspraak op had dan de gunsteling van Elizabeth, de aanvoerder van het Engelsche hulpleger. Wij bezitten nog het merkwaardige advies, dat de Nederlandsche gezanten bij Leicester, voor zijn vertrek uit Engeland, indienden omtrent de houding die hij bij zijn overkomst moest aannemen. Zij rieden hem oogenblikkelijk de Staten-Generaal naar Middelburg tot zich te roepen, zich door hen een ruim gezag te laten opdragen, en tevens een Raad van State te doen instellen om hem voor te lichten en bij te staan. Onder hen, die dit advies uitbrachten, behoort allerwaarschijnlijkst ook Paulus Buys. Wij zien daaruit, dat zelfs Holland aan Leicester meer macht verlangde op te dragen dan de koningin goedvond. En zoo begrijpen wij, hoe Buys de bevestiging van Maurits in het stadhouderschap over Holland kon afkeuren ¹⁾, en hoe Leicester zelf daarin een verkorting van de rechten kon zien ²⁾, die hij reeds bij voorbaat dacht te bezitten. De Staten begroetten in den luitenant van Elizabeth een nieuwen aartshertog Matthias, en Buys stelde zich voor naast dezen de rol van een tweeden Oranje te spelen. Spoedig zou het blijken dat Leicester met die uitgebreide macht niet eens tevreden was, en dat hij geen plan had aan iemands leiband te loopen.

De commissie, waarmee de Staten-Generaal hem, aanstonds na zijn intocht, tot gouverneur-generaal aanstelden ³⁾, verleende hem al de rechten, die onder de Oostenrijksche landsheeren aan den gouverneur-generaal waren toegekend. Maar bij wie zou de soevereiniteit berusten, weleer door den landsheer zelven bezeten? De Staten begrepen dat sedert de afzwering van Philips de opperste macht hun toekwam. Zij behielden zich dus voor, naast den landvoogd een Raad van State op te richten en van een instructie te voorzien. Op deze wijs omschreven zij tevens de bevoegdheid van den landvoogd, die in overleg met dien raad regeeren moest. De keus der raadsleden, en in het algemeen van alle hooge beampten, lieten zij aan den landvoogd over, maar uit een nominatie door de Staten der provincie, die er bij be-

1) Bruce, p. 425.

2) Motley, vol. I, p. 328.

3) Resol. Staten-Generaal, bij Bor, dl. II, blz. 685 (Bk. XXI, f°. 5).

trokken was, te stellen. Die beperkingen waren niet hinderlijk voor den nieuwen gouverneur-generaal en volstrekt niet nieuw ¹⁾. Matthias en Anjou hadden ze zich indertijd laten welgevallen, en prins Willem was bereid geweest de souvereiniteit over Holland en Zeeland op gelijke voorwaarden te aanvaarden ²⁾. Maar Leicester wilde de handen vrij hebben en aan niets gehouden zijn. Door den schijn aan te nemen van liever de geheele opdracht te weigeren dan ze onder die bepalingen aan te nemen, dwong hij de Staten tot toegeven, en kreeg hij de volle macht, die hij begeerde. Wij bezitten nog het uitvoerige verbaal van al de onderhandelingen, tusschen hem en de commissie uit de Staten over de grenzen der hem toevertrouwde macht gevoerd. Het is een hoogst belangrijk stuk, tot nog toe slechts gedeeltelijk (in het *Leven van Maurits* door Van der Kemp ³⁾) uitgegeven, maar een volledige uitgaaf overwaardig; immers de rechtmatigheid van al de betwiste regeeringsdaden van den landvoogd moet aan de toen getroffen overeenkomst getoetst worden. Bovendien blijkt uit deze onderhandeling het best, met welke verwachtingen de nieuwe landvoogd het bewind aanvaardde, met welke bedoelingen de Staten hem het bewind opdroegen. Alle instructies, verklaarde Sidney uit naam van den landvoogd, waren restricties van de commissie, en verkorting van de reeds toegewezen rechten. De macht, die de landvoogd behoefde om tot heil van het land te regeeren, moest onbeperkt blijven. Het voorbeeld der Romeinen was navolgenswaardig, die, als de nood drong, alle macht aan een dictator plachten toe te vertrouwen. In deze toespeling op den Romeinschen dictator spreekt zich de begeerte van Leicester duidelijk uit ⁴⁾. Hij wilde absoluut ⁵⁾ heer der Nederlandsche provinciën zijn, niet om ze van hun vrijheid te berooven, maar om ze daarbij te handhaven. Hij begreep niet dat een vrijheidlievend volk, zelfs om gered te worden, slechts voor een bepaalden tijd een dictator dulden kan.

Ten slotte kreeg hij volkomen zijn zin. Al de bepalingen, die hem in zijn commissie hadden gehinderd, werden zoo al niet

1) Motley, Rise of the dutch Rep., vol. III, p. 209; Bor, dl. II, blz. 308 (Bk. XVII, f°. 12).

2) Bor, dl. II, blz. 193 (Bk. XV, f°. 205).

3) Dl. I, blz. 191 vlg.

4) Van der Kemp, t. a. p. Vgl. Bor, dl. II, blz. 869, (Bk. XXII f°. 12, 13).

5) Er is veel verschil over de beteekenis van dit woord. Doch uit de commissie en niet uit den titel is de bevoegdheid op te maken. Anders deden die van Utrecht (Bor, t. a. p.).

opgeheven, toch zoo goed als krachteloos gemaakt. De instructie van den Raad van State zou voor niet meer dan voor een ontwerp gelden, door de Staten aan den landvoogd in overweging gegeven, waarin hij verandering brengen kon zooveel hij noodig achtte. De Raad zelf zou, zijn naam getrouw, slechts een raadgevend lichaam zijn, aan welks besluiten de landvoogd niet gebonden was. De landvoogd zou uit een nominatie van vele gequalificeerde personen de leden van dien raad mogen kiezen; hij begon met, zelfs zonder voordracht, uit ieder provincie een lid aan te stellen. Nog nooit, zoolang de oorlog duurde, had iemand zoo onbepaald over de Vereenigde Gewesten geheerscht. Terecht vergelijkt Van der Kemp de macht, die Leicester verworven had, met die van den ruwaard, die bij ontstentenis van den waren landsheer, in diens plaats placht te treden. Immers zonder den titel had de landvoogd weinig minder dan de volle macht van den landsheer.

Het verdient opmerking, dat de gedeputeerden van Utrecht de meeste zwaarigheid maakten om zulk een uitgebreide macht aan Leicester toe te kennen ¹⁾, en dat die van Holland hen tot toegevendheid vermaanden, en hun voorhielden, „dat Zijn Excellentie gekomen was om te regeeren en niet om geregeerd te worden, om wetten te stellen en niet om die te ontvangen” ²⁾, dat Holland liever alles wilde toegeven dan Zijn Excellentie verbitteren, en dat het afzonderlijk met Leicester handelen zou, indien de andere provinciën weigerachtig bleven. Zoo ver was het er van af, dat de Staten van Holland van den beginne den nieuwen gouverneur stelselmatig belemmerd zouden hebben. Zij hadden er niets tegen, dat hij met kracht regeerde, mits hij zulks deed volgens hun stelsel, overeenkomstig hun belangen, en hij scheen daartoe op dit oogenblik inderdaad genegen: onder de eerste leden, die hij in den Raad van State koos, behoorde Buys, in wien de Hollandsche belangen hun natuurlijken tegenwoordiger vonden.

Ongelukkig was Leicester de man niet om een zoo groote macht, als hij verworven had, ten goede te gebruiken. Hij was onbekend met de zeden en gewoonten, met de behoeften en wenschen der natie. Hij verstond geen Hollandsch en slechts gebrekkig Fransch: de weinige Nederlandsche staatslieden, die

1) Bor, dl. III, blz. 73 (Bk. XXIII, f°. 49).

2) Bor, dl. III, blz. 358 (Bk. XXV, f°. 34).

toevallig Engelsch of Italiaansch verstonden, hadden daardoor veel bij hem voor. Zijn menschen wist hij niet te kiezen; hij schonk zijn vertrouwen aan lieden die het niet alleen onwaardig waren, maar die ook als zoodanig algemeen bekend stonden. Tegenstand kon hij niet dulden: wien hij voor zijn vijand hield, haatte hij met een doodelijken haat. Wij willen niet onderzoeken in hoever de verdenking gegrond was, waaronder hij lag, van meer dan een, die hem in den weg had gestaan, vermoord te hebben. Zeker is het, dat hij bij de minste aanleiding in zijn hart doodslag pleegde. Hij was hartstochtelijk en zich zelve niet meester. Een minder passend karakter voor iemand, die met Nederlandsche regenten moest omgaan, was niet denkbaar. Onuitputtelijk geduld, kalm overleg, de gaaf om te geven en te nemen, waar het te pas kwam, deze waren de eigenschappen die in den nieuwen landvoogd vereischt werden. Prins Willem, die ze in hooge mate bezeten had, was er toch niet altijd in geslaagd de Staten naar zijn hand te zetten. Hoe zou dan een driftig, hooghartig vreemdeling, zonder kennis van personen en zaken, hen hebben kunnen regeeren?

Onontbeerlijk was voor Leicester de krachtige, onvoorwaardelijke ondersteuning zijner meesteres. Men moest het hier weten, dat wie zich zijn misnoegen op den hals haalde, tevens haar gunst verbeurde. Maar, nu hij begon met zich een macht en een titel te laten opdragen, die de koningin hem niet gunde, kon hij onmogelijk op zulk een bijstand rekenen. Hij kende Elizabeth en haar achterdochtig en heerschzuchtig karakter, en hij moest weten hoe hevig haar misnoegen over eene ongehoorzaamheid, als waaraan hij zich schuldig maakte, zou losbarsten, hoe baldadig zij zijn eigen gemaakte grootheid omver zou werpen. Zij had inderdaad alle reden om vertoornd te zijn ¹⁾. Zij was bedrogen door haar gunsteling, haar creatuur. Zij scheen geminacht door de Staten, op wier gewillige onderdanigheid zij gerekend had. Zij was in de oogen van Europa verdacht gemaakt van onoprechtheid en oneerlijkheid, van aannemen met de eene hand van hetgeen zij met de andere had afgewezen: niemand toch die gelooven zou, dat de Staten en Leicester, buiten haar voor-

1) Haar gemoedsstemming was echter ten opzichte hiervan, zooals van de meeste zaken, zeer afwisselend: in het begin van April scheen zij bijna bevredigd, maar tegen het eind der maand beval zij Leicester af te treden, terwijl zij ten slotte in zijn aanblijven berustte na den brief van den Raad van State van 11 Juni (Bruce, p. 472).

kennis, laat staan tegen haar uitdrukkelijk verlangen, gehandeld hadden. Openlijk wilde zij daarom haar misnoegen aan den dag leggen, en den gunsteling, die zich zelven verhoogd had, nederploffen in de diepte van haar ongenade. Met de scherpste bestraffing, die in woorden te vatten is, zond zij Heneage naar Den Haag tot Leicester en de Staten, en zij vorderde dat de reeds opgedragen waardigheid plechtig teruggenomen en te niet gedaan zou worden.

Meesterlijk heeft Motley de gramschap van Elizabeth beschreven en den indruk geschetst, dien de boodschap van Heneage op de Staten maakte. De wittebroodsdagen van het nieuwe gouvernement waren buitendien reeds voorbij. Paulus Buys en zijn vrienden zagen reeds, dat de landvoogd de man niet was, dien zij gedacht hadden in hem te vinden. Bezorgdheid voor het gebruik, dat hij van zijn macht zou maken, had het vroegere vertrouwen reeds vervangen. Daar kwam de tijding dat Elizabeth niet alleen zooveel macht voor haar gunsteling niet begeerd had, maar dat zij zelfs verontwaardigd was, dat men hem die macht had durven verleen. Daarmee was de schroom, dien men voor den luitenant der koningin gevoeld had, aanmerkelijk verminderd. Men durfde zijn gangen nagaan, zijn daden beoordeelen. Al werd de boodschap door Heneage met gematigdheid voorgedragen, en al had de herroeping der opdracht geen plaats, de kwade gevolgen van Elizabeth's ongenade duurden voort. Een ieder wist voortaan dat Leicester aan zijn meesteres geen onomstootelijken steun had ¹⁾. Ongelukkig nam weldra ook het vertrouwen af, dat men in de koningin zelve had gesteld. Het lekte uit dat zij reeds heimelijk over vrede met Parma onderhandelde. Die tijding deed het gezag van den landvoogd nog meer afbreuk dan vroeger het bericht van zijn ongenade. Men begon de bedoelingen van Elizabeth en haar luitenant te wantrouwen, met angst te denken aan den wanhopigen toestand, waarin de staat verkeerden zou, indien Engeland vrede met Spanje sloot en van de macht, die het over de Vereenigde Gewesten verkregen had, gebruik maakte om hen in dien vrede te betrekken. De banden, die men zich had laten aanleggen, begonnen ondragelijk te knellen. Men was besloten te beletten dat zij niet nog vaster werden aangehaald.

1) Leicester zegt (Bruce, p. 425), dat de leden van den Raad van State na Heneage's boodschap commissie namen van de Staten-Generaal, op twee na, die beweerden geen andere commissie dan de door den landvoogd verleende te willen vragen.

Tot nog toe had Leicester niet veel anders gedaan dan feestvieren in de verschillende steden, die hij doortrok. Maar weldra moest hij de hand aan het werk slaan. Dan zouden de moeilijkheden van zijn toestand eerst te voorschijn komen. Hij stond te midden van tegenstrijdige partijen, die zich van hem en van zijn gezag in haar bijzonder belang zochten te bedienen. Onzijdig blijven was onmogelijk; hij moest partij kiezen. Zoo kon hij het niet aanleggen, dat hij zich niet minstens evenveel vijanden als vrienden maken zou.

De eerste gewichtige aangelegenheid, die zich opdeed, was de handel met Spanje en met de Spaansche Nederlanden. Wij hebben gezien, hoe Amsterdam en Holland daarover met de landprovinciën in verschil lagen. Wie van beide partijen zou Leicester in het gelijk stellen?

Men kon het van den beginne af met waarschijnlijkheid voorspellen. De edelman kon geen sympathie gevoelen voor de winzucht der kooplieden. Hij, wiens eerste doel de verdrijving van den Spanjaard uit de Nederlanden was, moest het stelsel van het uithongeren van den vijand verre verkiezen boven dat van den vrijen handel. Bij de onderhandeling over het aanvaarden der souvereiniteit had hij zijn denkwijz reeds duidelijk genoeg aan den dag gelegd ¹⁾; hij had zich verklaard tegen het kiezen van kooplieden in den Raad van State: kooplieden immers, hoe vroom en bekwaam zij wezen mochten, „waren altijd geneigd en geïnclineerd tot hun eigen profijt.” De bescheiden tegenspraak der gedeputeerden en hunne opmerking, dat Holland en Zeeland meest bij den koophandel en de zeevaart bestonden, en dus het best door kooplieden vertegenwoordigd werden, had hem niet van gedachten doen veranderen; hij was van oordeel, „dat men de Raden van State behoorde te stellen uit den adel van den lande of andere geleerde lieden.” Hij scheen niet te begrijpen dat zulke edele en geleerde personen, evenzeer als de kooplieden, geïnclineerd plegen te zijn tot hun eigen profijt; en dat onbaatzuchtigheid niet aan eenigen stand in het bijzonder eigen is.

Doch hoe de landvoogd uit zich zelve gezind mocht zijn, deed minder ter zake. Hij had een uitdrukkelijk bevel van zijn meesteres, hoe hij in dit geval moest handelen. In zijn instructie werd hem voorgeschreven, dat hij den uitvoer van levensmiddelen naar den vijand moest beletten, en wie zich daaraan schuldig

1) Van der Kemp, dl. I, blz. 193.

maakten gestrengelijk straffen. Men wist in Holland, dat hij zulk een bevel uit Engeland had meegekregen. Elizabeth had zelf den Nederlandschen gezanten, bij het vaarwel zeggen, dringend vermaand om gebruik te maken van het middel, hun door God verleend, en den vijand uit te putten door hem den toevoer van levensmiddelen ¹⁾, krijgsvorraad en koopmanschap af te snijden. Dat was zooveel gezegd, als dat alle handel op 's vijands landen gestaakt moest worden. Maar daarmee werd dan tevens de geheele koopvaardij van Nederland vernietigd. Want de handel van Nederland bestond in het ruilen der waren van het Noorden tegen die van het Zuiden. Indien men nu de vaart op het Zuiden, dat bijna geheel aan den vijand onderworpen was, moest opgeven, verviel tevens de vaart op het Noorden van zelf. Maar aan de scheepvaart hing het welvaren des lands en bijgevolg zijn weerbaarheid. De handel bekostigde de oorlogsvloot. De handel leverde de gelden tot onderhoud van het landleger. Het nadeel, dat het verbod van den uitvoer aan Nederland zelf zou berokkenen, was dus volkomen zeker. Maar onzeker bleef het of men den vijand wel in evenredigheid schaden zou. Men hoopte wel dat Engeland, Schotland en Denemarken het voorbeeld van Holland volgen, en de vaart op de Spaansche landen verbieden zouden. Maar die hoop berustte op geen zekeren grond. In alle geval zou de duurte der noordsche waren, die in Spanje niet kon uitblijven, schippers genoeg uit de Hanzesteden en van elders aantrekken om ter sluiks op Spanje te handelen. Duurte zou men dus bij den vijand veroorzaken, maar geen volslagen gebrek, geen hongersnood.

Amsterdam en de steden van Westfriesland waren onvermoeid in het opstellen van remonstranties en deducties, waarin de voordeelen van den handel, mits met zekere beperkingen en onder toezicht der regeering, en daarentegen de nadeelen van een algemeen verbod in het breede vertoond werden. De Staten van Holland, om advies gevraagd, hielden zich schijnbaar onzijdig, en ontwikkelden in hun vertoog, door Van Deventer uitgegeven ²⁾, de redenen, die voor en tegen het verbod waren aan te voeren; zij rekenden waarschijnlijk op de kracht der argumenten, die tegen het verbod pleitten; zij wilden den schijn vermijden van onbetamelijken dwang.

1) Van Frankrijk was door ons verkregen, dat toevoer van brood en vleesch naar den vijand verboden werd. (De van der Schueren, Van Dorp, dl. II, blz. 553).

2) Gedenkstukken van Oldenbarnevelt, dl. I, blz. 118.

Wat zij zich mogen hebben voorgesteld, zeker moet hen het besluit van den landvoogd toch verrast hebben. Nauwelijks was hij, op zijn reis naar het leger in Gelderland, te Utrecht aangekomen, of zonder zelfs op het advies te wachten, dat hij van de Staten van Holland gevraagd had, vaardigde hij, den 4^{den} April, een streng plakkaat uit, dat aan de stoutste wenschen der burgerhoplieden van Utrecht ten volle beantwoordde ¹⁾. Op straffe des doods werd aan de ingezetenen verboden eenigen handel te drijven met den vijand en die aan hem onderworpen waren, en, om te beletten dat de eetwaren, die naar onzijdige plaatsen werden uitgevoerd, langs een omweg toch aan den vijand kwamen, werd de uitvoer in het algemeen onder een streng toezicht der convooimeesters geplaatst. Dit plakkaat was de doodsteek voor den handel van Holland, die eerst aan het opkomen was en zich nog gemakkelijk naar elders verplaatsen kon. Het dreigde Nederland met Denemarken en Schotland in moeielijkheden te brengen, want ook aan de kooplieden der onzijdige landen werd de handel met den Spanjaard verboden op straffe van confiscatie. Het berokkende ons oneindig grooter schade, dan de onderstand, dien Engeland verleende, ooit voordeel kon. Het was in overhaasting opgemaakt, zonder behoorlijk onderzoek der vermoedelijke gevolgen, buiten overleg met de vertegenwoordigers van den handelstand. Maar de landvoogd ging, zoo doende, zijn macht toch niet te buiten; hij was volkomen bevoegd het noodlottige plakkaat uit

1) Bij vergelijking van dit plakkaat (Bor, dl. II, blz. 703 (Bk. XXI, f°. 17)) met dat van April 1599, verbiedende de vaart op den vijand (Bor, dl. IV, blz. 525 (Bk. XXXVI, f°. 7 vlg.)) blijkt het verschil voornamelijk te bestaan in het volgende: 1°. had het laatste hoofdzakelijk betrekking op de niet-Nederlandsche landen van koning Philips, 2°. was de bedoeling, nadat de vaart aan de Nederlanders verboden was, die ook aan de buitenlandse kooplieden te beletten, 3°. in de hoop van dan spoedig weder in de vaart toegelaten te zullen worden (Vreede, *Lettres et Négociations de Buzanval et d'Aerssen*, p. 121). Aanvankelijk werd dit plakkaat door Hendrik IV goed opgenomen (Gedenkst. van Oldenbarnevelt, dl. II, blz. 273), doch minder door Buzanval (o. c. p. 87, 103, 120, 136, 143, 158, 359—366; *Codex Diplomaticus v. h. Hist. Gen.*, 2de Serie, dl. I, afd. 2, blz. 175, 194, 199). Over het recht tot dergelijk verbod zie *De jure belli et pacis*, t. III, I p. 5 en XVII p. 3. Met dit plakkaat hangt de tocht van Van der Does samen: zie diens instructie (Gedenkst. van Oldenbarnevelt, dl. II, blz. 277/8. Lang heeft men den maatregel niet kunnen volhouden. Weldra werd verboden Fransche en Engelsche kooplieden te molesteeren (*Cod. Dipl. t. a.*). Hij was vooral tegen de Hanze gericht, die toen Denemarken in den arm nam (Bor, dl. IV, blz. 570/7 (Bk. XXXVI, f°. 44 vlg.); Van Reyd, blz. 380, 382/4, 396/7, 435; zie ook de Resol. Holl. 1599, blz. 52, 80 en Arend—Van Rees, dl. III, 2, blz. 61, 114 en 127). Over de plakkatens op den uitvoer naar den vijand van 1603 en 1604, zie v. Meteren (f°. 506, 520, 529, 533vo, 546vo).

te vaardigen; de wetgevende macht kwam hem ontegenzeggelijk toe, hij had den Raad van State gehoord, en hij was niet verplicht zich te houden aan het advies der Hollandsche regenten. Maar juist dat de nieuwe regeering recht had om maatregelen te nemen, die ten verderve van het land strekten, was een reden te meer voor de Staten van Holland om berouw te gevoelen over de opdracht van zoo uitgestrekte macht aan een vreemdeling, die met den besten wil niet in staat was om ze ten goede aan te wenden.

Vruchteloos tracht Motley den landvoogd van de schuld aan dit onbedachte plakkaat vrij te pleiten. Hij haalt daartoe een brief aan, waarin Leicester verzekert den heilloozen maatregel bestreden en slechts toegegeven te hebben aan het algemeen verlangen. Maar die brief dagteekent van den tijd toen de na-deelige gevolgen van het plakkaat reeds aan het licht waren gekomen, en is in lijnrechte tegenspraak met een anderen brief ¹⁾, weinige dagen na de afkondiging van het plakkaat geschreven, waarin hij met zelfvoldoening over het verbieden van den uitvoer spreekt, en van de Engelsche ministers verzoekt, dat zij een soortgelijken maatregel willen nemen, in welk geval het met den vijand spoedig gedaan zou zijn. Hij verzekert tevens dat zijn populariteit geleden zou hebben, indien hij den uitvoer langer had vrijgelaten.

Dit is het zonder twijfel wat hem in deze bewogen heeft: de zucht naar populariteit. De kortzichtige menigte, zelfs in de Hollandsche steden, jammerde over den toevoer van levensmiddelen aan den vijand. De burgerij te Utrecht, die den landvoogd zoo vleiend had ingehaald, was woedend op de zelfzucht der Hollanders, zonder wier toevoer, naar haar verbeelding, de vijand reeds uitgehongerd zou wezen. De talrijke benijders van Holland's voorspoed spraken in denzelfden geest. Leicester was hun te wille, en bedacht niet dat hij zoodoende de Hollandsche regenten van zich vervreemde, zonder wier bijstand hij niets vermocht. Weinige dagen na de dagteekening van den brief, dien wij aanhaalden, schreef hij voor het eerst aan zijn vrienden in Engeland, dat er onder de Staten iets gaande was, dat hem niet beviel. De weerzin, dien hij zag dat zijn handelwijs wekte, bracht hem echter niet tot nadenken en inkeer, maar tot heftige gramschap; hij gevoelde zich verongelijkt; niet door inschikkelijkheid, maar

1) Bruce, p. 420.

door geweld wilde hij aan den tegenstand der Staten een einde maken.

Zoo werd hij, ongevoelig en eer hij het zelf wist, het hoofd eener partij. Hij had met Holland gebroken. Hij had de hand geslagen aan de vleeschpotten, en het voorbeeld van Alva had hem moeten leeren, dat dit in Nederland niet ongestraft blijft. Een maand later tastte hij de Staten in een ander teer punt aan. Hij verleende aan de predikanten ¹⁾ de vergunning om een nationale synode te houden, waartoe de vroegere regeeringen nooit te bewegen waren geweest.

De Unie van Utrecht, en het accoord met Anjou evenzeer, had de regeling der godsdienstige belangen aan de afzonderlijke provinciën overgelaten, een bepaling, die zeer nuttig was, zoolang er nog uitzicht bestond om Roomsche bondgenooten met de protestantsche te vereenigen. Een poging in 1583, bij het herzien der Unie, gedaan, om de protestantsche Kerk tot staatskerk der Geünieerde Gewesten te verklaren, was mislukt. De Staten van Holland, die de belangstelling der predikanten in de zaken der regeering, hun bemoeizucht en hun invloed op de gemeente en bovendien hun onverdraagzaamheid jegens andersdenkenden ondervonden hadden, wenschten hen in voogdij te houden. Zij wilden geen zelfstandige Nederlandsche Kerk, die een macht in den staat kon worden. Zij hadden derhalve de bijeenroeping van een nationale synode en de invoering van een nationale kerkorde steeds verhinderd, en zelfs aan geen provinciale kerkorde, zooals de predikanten er een wilden, hun zegel gehecht. Zij gedoogden wel dat de Kerk zich met tamelijk ruime vrijheid bewoog en ontwikkelde, maar zij behielden zich het recht voor om tusschenbeiden te komen, zoo dikwerf het hun noodig scheen. Leicester daarentegen, die zelf rechtzinnig en onverdraagzaam was, vreesde voor geen machtige geestelijkheid, en zag terecht in een nationale Kerk een band te meer voor de Unie. Door zijn invloed werd te Utrecht, kort nadat hij er was aangekomen, de St. Jacobskerk met die van het Consistorie vereenigd ²⁾, tegen den zin der libertijnen en niet zonder onbetamelijken dwang. Vervolgens riep hij een algemeene Nederlandsche synode naar Den Haag bijeen, tot vaststelling eener goede orde in de Kerk. Ook hiertoe was hij volgens zijn commissie volkomen bevoegd. De stad Gouda,

1) Hoe Leicester in 1576 over Calvinisten en puriteinen spreekt, zie Corresp. de Phil. II, t. III, p. 832.

2) Bor., dl. II, blz. 838 (Bk. XXI, f°. 111/2).

wier regeering zeer libertijnsch was ¹⁾, had wel bij de onderhandeling over de macht, aan Leicester op te dragen, voorgesteld ²⁾ hem de beschikking over godsdienstzaken te onthouden, doch haar voorstel was niet aangenomen. Even goed als de gouverneurs der Oostenrijksche landsheeren, had Leicester derhalve de wetgeving in kerkelijke aangelegenheden ³⁾, en hij ging zijn bevoegdheid niet te buiten door het bijeenroepen eener synode. De maatregel was buitendien, naar ons oordeel, in het algemeen belang. Een goed geordende, zelfstandige Kerk was voor Nederland wenschelijk, mits er gezorgd werd dat die Kerk geen inbreuk maakte op het staatsbestuur, en tot geen vervolging van andersdenkenden nopen kon.

Doch, hoe goed op zich zelf, het was natuurlijk dat in de oogen van de Staten van Holland het eigenmachtig besluit van den landvoogd gevaarlijk scheen. Het was een afwijking van de politiek, zoolang jegens de Kerk volgehouden, en door prins Willem zelven nageleefd. En daarenboven was vereeniging der Kerken tot één geheel niet denkbaar, zoolang de provinciën zich niet tot één generaliteit samengesloten hadden. Schoorvoetend volgden de Staten de bevelen van den landvoogd op, en lieten, omdat zij niet anders konden, de voorbereidende synode der Hollandsche predikanten te Rotterdam bijeenkomen.

Hoe meer Leicester zich van het politieke stelsel van Holland verwijderde, des te duidelijker bleek het dat de Staten voorzichtig gehandeld hadden met zich bij tijds een eigen stadhouder te kiezen. Den man, die daartoe het sterkst gedreven had, den pensionaris van Rotterdam, Oldenbarnevelt, verkozen zij dan ook thans, als opvolger van Buys, tot advokaat van den lande. Geen bekwamer of moediger aanvoerder hadden zij kunnen kiezen. De vrijheden en privilegiën, wier handhaving hij op zich nam, vonden in hem een onverzettelijken verdediger tegen de inbreuken, die Leicester, deels uit onwetendheid, deels met opzet, daarop maakte.

Als eerste daad van openlijke tegenkanting tegen het bestuur van den landvoogd moeten wij den brief beschouwen, door de Staten van Holland aan de Hollandsche leden van den Raad van State geschreven ⁴⁾, waarin de wensch geuit wordt, dat die heeren zich geen commissie zouden laten opdragen, die hen ver-

1) Gedenkstukken van Oldenbarnevelt, dl. I, Inleiding, blz. XXVIII.

2) Resol. Holl. 1586, blz. 9.

3) Bor, dl. II, blz. 980 (Bk. XXII, f°. 92); dl. III, blz. 98, 102 (Bk. XXIII, f°. 67 en 70).

4) Bor, dl. II, blz. 719 (Bk. XX, f°. 30).

hinderen kon de zittingen van den Raad geregeld bij te wonen; aan hun afwezigheid toch meenden de Staten het te moeten toeschrijven, dat het plakkaat van 4 April en andere onbedachte verordeningen waren vastgesteld. In een nadere verklaring van dezen brief herhaalden de Staten hun ongunstig oordeel over sommige maatregelen van de nieuwe regeering, en klaagden zelfs, dat Holland, hoewel het twee derden der oorlogskosten opbracht, weinig of niet geteld scheen te worden, en dat de Hollanders uit alle groote en kleine ambten geweerd, en vreemdelingen bij voorkeur daartoe gekozen werden.

Die laatste zinsnede betrof een andere grief, die Holland tegen Leicester had opgevat; hij omringde zich met vreemde raadslieden. Wij herinneren ons, hoe hevig Oranje en Egmont en de andere Vliesridders en groote heeren over Margaretha van Parma geklaagd hadden, die met een achterraad regeerde, in plaats van den Raad van State te hooren; dezelfde klachten werden nu door de Staten tegen Leicester aangeheven. Maar dezelfde drangreden, die Margaretha bewogen had om met weinige vertrouwelingen te raadplegen, dwong thans Leicester eveneens te handelen. Beiden regeerden anders dan hun wettige raadslieden verlangden; hoe konden zij zich dan van dezen bedienen? Buys en zijn vrienden verklaarden zich dagelijks luider en heftiger tegen de regeering. De Staten van Holland toonden zich gedurig weerbarstiger. Het kon niet anders, of tegen hen moest de landvoogd steunen op de partij, aan wier wenschen zijn bestuur voldeed, en die niets liever verlangde dan onder zijn leiding tegen de Hollandsche regenten op te trekken.

De mannen, die op dit oogenblik het vertrouwen van Leicester genoten, waren uitgewekenen uit Vlaanderen en Brabant. Adolf van Meetkerken, gewezen president van Vlaanderen en thans, als vertegenwoordiger van het Vrije, lid van den Raad van State, was misschien de eenige van den Raad, die met hart en ziel de handelwijs van den landvoogd goedkeurde; hij was tevens een man van ervaring en bekwaamheid. Nog hooger stond Daniël de Burchgrave bij Leicester aangeschreven. Die man is door onze geschiedschrijvers, door Van Reyd vooral, smadelijk bejegend, en door Motley niet in zijn eer hersteld, hoewel reeds voor jaren W. C. Ackersdijk een belangrijke bijdrage tot de juiste beoordeeling van zijn karakter geleverd had.

De Burchgrave was van een deftig, zoo niet adellijk Vlaamsch geslacht, en had een beschaafde opvoeding genoten. Het is niet

waar, wat Motley, op gezag van Van Reyd, verhaalt, dat hij zich van den stand van handwerksman tot dien van staatsman had opgewerkt. Hij was eerst advokaat, vervolgens onder Matthias lid en later procureur-generaal van den Raad van Vlaanderen geweest; het laatst had hij in den Landraad aan de Oostzijde van de Maas gezeten ¹⁾. Hij was dus iemand, die, wat zijn rang en opleiding betreft, volkomen waardig zou geweest zijn om in den Raad van State, die denzelfden werkkring had als vroeger de Landraad, te zitten; alleen de omstandigheid dat zijn provincie van de Unie was afgescheurd, maakte hem daartoe onbevoegd, en Leicester verhief hem waarlijk niet boven zijn stand door hem eerst requestmeester en later secretaris van den Raad te maken ²⁾. Hij sprak Engelsch ³⁾; hij kende, als lid van den gewezen Landraad, de antecedenten der Nederlandsche regeering, en was daardoor in staat den landvoogd velerlei inlichting te geven; hij had geen betrekking op eenige stad of provincie van de Unie, en scheen dus boven de partijen te staan. Maar inderdaad behoorde hij tot de tegenpartij van Holland, en hij stijfde Leicester in zijn strijd tegen de Hollandsche belangen. De Staten van Holland haatten hem dan ook als een hoogst gevaarlijken vijand, en beklaagden zich onophoudelijk over den invloed, dien hij, een vreemdeling, op de regeering uitoefende. Maar nooit hebben zij hem eenig bepaald misdrijf te laste gelegd; het ergste, wat zij hem nageven, is dat hij een inderdaad gevaarlijk persoon, Jacques Reingoud, bij den landvoogd had ingeleid.

Ook van de vroegere lotgevallen en handelingen van dezen Reingoud weten onze geschiedschrijvers veel kwaads te verhalen ⁴⁾. Wij zijn niet in staat al hun beschuldigingen met bewijzen te staven, maar wij zijn geneigd het meeste er van te gelooven. Want wat wij van den beschuldigde weten, getuigt in alle opzichten tegen hem. Van afkomst was ook hij geen gering persoon. Hij was heer van Couwenberg. Hij had den vrij aanzienlijken post van commies bij de Kamer van financiën onder Margaretha, Alva en Requesens bekleed, en zich in die betrekking, naar men zegt, een gewillig handlanger der Spaansche overheersching

1) Hij was te Utrecht, toen Leicester in het land kwam (Bruce, p. 363, 422).

2) Bruce, p. 422; Bor, dl. II, blz. 721 (Bk. XXI, f°. 37).

3) Zijn brieven aan Leicester, gedrukt in Daniel de Borchgrave 1550—1590, p. 276, 278, 285, zijn in het Italiaansch (N. v. d. R.).

4) Vgl. de aantekening 17 van Dirks op de lezing van Tydeman over Hopperus' briefwisseling met Viglius in de Vrije Fries, X, 52; Mémoires de Champagny, p. 292.

betoond ¹⁾. Wat hij sinds de Pacificatie van Gent had uitgericht, is niet nauwkeurig bekend ²⁾. Hij schijnt zich bij de aanvankelijk winnende partij der vrijheidsvrienden gevoegd te hebben, en met deze later achteruit te zijn geraakt. Zijn zaken waren meer en meer verlopen, en hij had zelfs aan de Staten om uitstel van betaling zijner schuldeischers moeten verzoeken. Hij was in waarheid een fortuinzoeker geworden, een financier in de kwade beteekenis van het woord, een man, die niet door zuinigheid en goed beheer, maar door gewaagde speculatiën de schatkist dacht te vullen. Om zich te beter bij den kerkschen Leicester in te dringen, werd hij van onverschillig katholiek volijverig protestant; — toen hem later de katholieke belijdenis weer beter te pas kwam, bekeerde hij zich weer even vaardig. Indien Meetkerken en De Burchgrave dien avonturier inderdaad bij Leicester hebben aanbevolen, hebben zij dezen al een zeer slechten dienst bewezen.

Hij wist den landvoogd volkomen in te nemen. Het heeft hem zeker aan geen sluwheid en overredingskracht ontbroken. Hij kende het financiewezen in den grond. Hij rekende voor, dat de Nederlanden bij lange na niet oprachten wat zij konden. Hij beloofde tonnen gouds in de schatkist te brengen, zonder dat het land er in het minst bij lijden zou. Vooreerst moesten de middelen van consumptie niet meer, zooals tot nog toe, verpacht worden; de regeering moest ze zelf heffen; de schatten, die de pachters nu wonnen, zouden in de schatkist van den staat vloeien. Van de domeinen en geestelijke goederen waren eveneens nog ontzaglijke sommen te maken. Maar vooral moesten de baatzuchtige kooplieden bloeden; de ongehoorde winsten, die zij uit den schandelijken handel met den vijand hadden getrokken, moesten, voor een deel althans, ten bate van het land, van hen terug worden gevorderd. Een onderzoek van de rekeningen der convooimeesters en van de boeken der kooplieden zou een aantal overtredingen der vroegere plakkaten tegen den uitvoer aan den dag brengen,

1) Bakhuizen v. d. Brink, Studiën, dl. I, blz. 449. Vgl. echter Delrio, Spaansche vertaling, p. 69b.

2) Nadat Fruin dit geschreven had, zijn er verschillende bijzonderheden over Reingoud aan het licht gekomen. Wij weten nu, dat hij in processen gewikkeld was over zijn rekening als commies en dat die nog niet waren afgedaan, toen hij in 1581, bij het optreden van den Landraad, tot trésorier d'épargne werd aangesteld. Die post schijnt hij echter niet lang bekleed te hebben. Vgl. o. a. P. L. Muller, De Staat der Vereenigde Nederlanden in de jaren zijner wording, blz. 374. Op het Rijksarchief berust nog een gedeelte zijner papieren, ook uit dien tijd (N. v. d. R.).

waarvoor boeten konden worden opgelegd tot een onberekenbaar bedrag. Op deze wijs zou de landvoogd over een welgevulde kas kunnen beschikken, en de middelen bekomen om, gelijk hij zoo vurig begeerde, den krijg aanvallenderwijs met verdubbelde krachten te voeren.

Naar zulke schitterende beloften luisterde Leicester gretig; hij geloofde te goeder trouw aan haar verwezenlijking. De financiëele maatregelen, die hem werden voorgeslagen, pasten volkomen in het stelsel van regeeren, dat hij had aangenomen. De handel op 's vijands landen was streng verboden; het scheen billijk, dat men hen, die zich met dien handel op misdadige wijs hadden verrijkt, op contributie stelde ten bate van den staat, tegen wien zij zich hadden bezondigd. De Hollandsche kooplieden en regenten sloegen de verzenen tegen de prikkels, en dachten de regeering van den landvoogd te weerstaan; men moest ze daarvoor in hun beurs op het gevoeligst straffen, en dus uit vrees voor erger gedwee en onderdanig maken.

Maar om zulke maatregelen, die een algemeene ontevredenheid in Holland en Zeeland verwekken zouden, met de noodige kracht ten uitvoer te leggen, werd een strengere bewind vereischt dan van den Raad van State te wachten was. Men moest het financieezen aan den Raad onttrekken en aan een afzonderlijke Kamer van financiën, zoo als er onder het bestuur der Oostenrijksche vorsten een bestaan had, toevertrouwen. Natuurlijk moest Reingoud, de ontwerper van al die schoone plannen, aan het hoofd der kamer geplaatst worden. In het geheim werd alles in den achterraad overwogen en voorbereid. De landvoogd hechte zijn goedkeuring aan hetgeen daar besloten werd. Noch de Raad van State noch de Staten-Generaal vernamen iets van hetgeen men voorhad.

Den 26sten Juni vernam de Raad van State onverwachts, dat er een Kamer van financiën was opgericht, waaraan hij zijn beheer van het geldwezen moest overgeven. Tot hoofden der kamer waren de stadhouder van Utrecht, Nieuwenaar, het Engelsche lid van den Raad van State, Killegrew, en Van Brakel, een Utrechtsch edelman, gekozen ¹⁾. De gewichtige post van trespriester werd aan Reingoud, en die van auditeur aan De Burchgrave gegeven. Tot commiezen werden Buys en twee andere leden van den Raad van State aangesteld. — Al aanstonds wekte deze

1) Resol. Holland 1586, blz. 265.

aankondiging bij den Raad van State, en bepaaldelijk bij de Hollandsche leden, onverholen misnoegen en tegenspraak. En zoodra de Staten van Holland hoorden wat er gaande was, toonden zij zich vast besloten om in zulk een onwettige verandering van den regeeringsvorm niet te berusten.

Wij begrijpen ook niet, hoe Leicester het had durven wagen om de grenzen zijner macht zoo ver te overschrijden. Hij had geen recht de geheele inrichting der regeering te veranderen, den Raad van State een gedeelte der bevoegdheid, hem bij zijn wettig vastgestelde en bezworen instructie toegekend, te ontnemen, en dit over te dragen aan een nieuw staatslichaam, eigenmachtig en buiten voorkennis der Staten-Generaal in het leven geroepen. Dat de landvoogd tot zulk een eigendunkelijk handelen niet gerechtigd was, volgt reeds van zelf uit den aard der betrekking, waarin hij tot de Staten stond. Maar het was buitendien bij de onderhandeling over de macht, die hem werd opgedragen, met zooveel woorden gezegd. Reeds toen had Davison, uit naam van Leicester, de noodzakelijkheid betoogd, om een Kamer van financiën op te richten, die de gemeene middelen administreeren zou; en daarop was toen door de Gedeputeerden der Staten geantwoord: „dat eenige provinciën ook van dit advies waren, zoodat men de zaak zou leggen in deliberatie in de vergadering der Generale Staten, en indien Zijn Excellentie, de autoriteit aangenomen hebbende, uit het beleid van de zaken bevond zulks noodig of oorbaar te wezen, dat Zijn Excellentie hetzelfde zou mogen aangeven, en dat daarin alsdan zou worden voorzien.”

Duidelijker kan wel geen afspraak zijn dan deze tusschen Leicester en de Staten. Onbeschaamder kon wel geen inbreuk worden gemaakt op een aangegane verbintenis. Doch dit was nog niet alles. Zonder nominatie van de Staten mocht Leicester, volgens zijn commissie, geen der hooge staatsposten vergeven ¹⁾. Hij had reeds herhaaldelijk tegen die bepaling gezondigd, maar telkens, als daarover klachten vielen, erkend dat hij gezondigd had, en voor het vervolg een nauwer nakomen van zijn commissie beloofd. Nu evenwel vergaf hij op eens al de hooge betrekkingen bij de Kamer, zonder eenige voordracht af te wachten, en de gewichtigste betrekking, die van tesorier, droeg hij op aan een vreemdeling, die algemeen gehaat was, en onder zware verdenking van oneer-

1) Bor, dl. II, blz. 687 (Bk. XXI, f°. 6); Resol. Holland 1586, blz. 106, 209.

lijkheid lag. Onder dezen stelde hij als commiezen Paulus Buys en twee andere leden van den Raad van State aan, die zich daardoor natuurlijk in rang verlaagd moesten rekenen. Hij deed het waarschijnlijk om te voldoen aan den eisch der instructie van den Raad van State, dat alle ordonnantiën van betaling geteekend zouden worden, behalve door den tesorier en den secretaris, door drie raadsheeren van verscheiden provinciën (art. 11) ¹⁾. Maar hij dacht tevens op deze wijs den lastigen Buys, dien hij dagelijks hartstochtelijker begon te haten, behendig uit den Raad te verwijderen. Alsof zich de beleedigde raadsheeren de aanstelling, die in hun oog een vernedering was, zouden laten welgevalen! In smadelijke bewoordingen bedankte Buys voor de eer hem aangedaan; hij zou Reingoud niet als commies onder zich dulden, veel minder wilde hij zich als commies onder zulk een persoon laten stellen.

Geen wonder dat de Staten van Holland over een handeling, die in zooveel opzichten hun duidelijk voorbehouden rechten schond, ten uiterste verontwaardigd en vergramd waren. Maar in nog hooger mate waren zij verontrust over hetgeen zij van die Kamer, als zij tot stand kwam, te wachten hadden. Zij wisten wat Reingoud in zijn schild voerde ²⁾, op wie hij het gemunt had; en zij voorzagen een reeks van kwellingen en belemmeringen van hun handel, waardoor die nieuwe financier de belastingen productief zou maken. Daarom waren zij vast besloten hem en zijn Kamer te weerstaan, nu het nog tijd was, en aanvankelijk brachten zij door hun stellige tegenspraak te weeg, dat de geheele zaak nog eerst bij de Staten-Generaal ter tafel zou komen.

Wij letten tot nog toe alleen op de onwettigheid van den maatregel, maar de onbezonnenheid er van valt niet minder duidelijk in het oog. Holland betaalde, zooals wij zagen, alleen twee derden, en met Zeeland te zamen drie vierden der contributiën. Alleen Holland en Zeeland hadden de gemeene middelen in handen van den landvoogd gesteld; Utrecht en Friesland hadden dit nog steeds nagelaten ³⁾. Wat was er dan dwazer te bedenken, dan het financiewezen te hervormen buiten overleg met Holland, ja, tegen zijn vasten en duidelijk uitgedrukten wil?

1) Bor, dl. II, blz. 688 (Bk. XXXI, f°. 7).

2) Bor, dl. II, blz. 722 (Bk. XXI, f°. 31).

3) Willem Lodewijk had te vergeefs Friesland trachten over te halen (Apologie van Roërda bij Aitzema, Saken van Staet en Oorlogh, dl. II, bl. 651. Vgl. vooral Aitzema, dl. VI, blz. 136 vlg.).

Hoeveel de financieele krachten der Vereenigde Gewesten vermochten, indien zij volgens het stelsel van Holland werden aangewend, hebben de volgende jaren, na Leicester's vertrek, bewezen. Had de landvoogd zich toegelegd om de belasting op de consumtie overal op gelijken voet als in Holland in zwang te brengen ¹⁾ en onder een algemeen beheer te stellen, hij had op de meewerking van die machtige provincie kunnen rekenen, en zou steeds klimmende inkomsten hebben getrokken. Tegen het oprichten van een Kamer van financiën zou dan geen onoverkomelijk bezwaar hebben bestaan. Leicester zelf verzekert, in een zijner brieven ²⁾, dat Buys in den beginne het sterkst voor zulk een afzonderlijke Kamer geijverd had, en hij is eenvoudig genoeg om niet te begrijpen, hoe desniettemin dezelfde Buys de oprichting er van thans kon afkeuren. Hij begreep niet, dat men minder tegen zijn werktuig had, dan tegen de kunstgrepen, waartoe hij het wilde gebruiken. Hij was, even als Reingoud, een vriend van financieele kunsten; hij had geen begrip van de vaste wetten, die ook op dit gebied heerschen. Zoo had hij reeds in de eerste dagen van zijn bewind een goudmijn meenen te ontdekken ³⁾ in het munten van dubbele rozenobels, die twee gulden meer zouden gelden dan zij eigenlijk waarde bevatten. De Staten, die de geldzaken beter kenden, hadden hem terstond voorspeld, dat die bedriegelijke munt slechts schade aan de ingezetenen en geen voordeel aan den staat berokkenen zou, en lord Burleigh had, hoewel minder stellig, den maatregel eveneens afgekeurd. Nu dweepte de landvoogd weer met de plannen van Reingoud, die alle dezelfde strekking hadden, om namelijk al de gouden eieren op eens te krijgen door de gans te doodden.

Maar Holland toonde zich vast besloten niet lijdelijk aan te zien, hoe onbezonnenheid en kwade trouw samenwerkten om zijn welvaart te vernietigen. Gedurig openlijker verzette het zich tegen den verderfelijken gang der regeering. Dat leidde den landvoogd tot nog onwettiger maatregelen, die hij noodig achtte om den tegenstand van Holland te breken.

Sedert eeuwen maakten Holland en Westfriesland één geheel uit, onder één stadhouder geplaatst, door één Statenvergadering vertegenwoordigd. Maar de steden van het Noorderkwartier waren

1) Zie Art. 13 der remonstrantie van Holland (Bor., dl. II, f°. 762 (Bk. XXI, f°. 60)).

2) Bruce, p. 310.

3) Resol. Holl. 1586, blz. 108.

nog niet vergeten, dat zij eens een zelfstandig bestaan hadden gehad. Gedurende den krijg tegen Spanje, die alle banden van vereeniging, sedert eeuwen door de landsheeren gelegd, weer losrukte, hadden zij een stap teruggezet op den weg van vereeniging met Holland ¹). Zij hadden wel geen afzonderlijke Statenvergadering gevormd, maar zij brachten toch nu en dan bij gewichtige aangelegenheden te zamen haar stem uit ²), en zij bezaten een bijzonder college van Gecommitteerde raden ³). Tijdens de onderhandeling over de opdracht der souvereiniteit aan Frankrijk hadden zij verzocht en verkregen, dat, in plaats van Holland alleen, Holland en Westfriesland te zamen onder de provinciën, die in de opdracht bewilligden, genoemd zouden worden ⁴). Uit zulke teekenen kon men zien, dat er nog een trek naar afzonderlijk volksbestaan onder de oude Westfriezen heerschte. In het algemeen belang moest men dien lust niet voeden. Nederland was reeds verbrokkeld genoeg. Vereeniging, geen verdere verdeeling was wenschelijk. Maar „verdeel zoo gij wilt heerschen”, is de leus van alle geweldenaars. Om over Holland te kunnen heerschen, begunstigde de landvoogd den noodlottigen geest van afzondering. — Over het zeewezen van Holland en Zeeland was de stadhouder dier provinciën als admiraal-generaal gesteld ⁵). Maar de landvoogd vond goed, ten einde de macht van den stadhouder te verminderen, drie afzonderlijke colleges van admiraliteit, één voor Holland, één voor Zeeland en één voor Westfriesland, op te richten. Van voorbijgaand nadeel was het, dat hij in die colleges vreemdelingen koos, die van het zeewezen geen kennis droegen ⁶). Maar de noodlottige gevolgen van de splitsing der zeemacht onder verschillende admiraliteiten, een maatregel waarop men later te vergeefs getracht heeft terug te komen, hebben voortgeduurd tot op den val der republiek. Onberekenbaar is het nadeel, dat Leicester den staat met dien even onzinnigen als verraderlijken maatregel berokkend heeft. En dit was nog niet genoeg om Holland te verdeelen en klein te maken. Het Noorderkwartier moest geheel aan het bewind van den stadhouder onttrokken worden. Sedert 1572 was Sonoy bevelhebber over de krijgsmacht, die in

1) Slingelandt, dl. I, blz. 99.

2) Resol. Holl. 1586, blz. 9; Kluit, Historie der Holl. staatsregering, dl. I, blz. 152.

3) Vgl. Bor, dl. II, blz. 17, 18, 19 (Bk. XIII, f°. 78/9).

4) Resol. Holl. 1584, blz. 769.

5) Van der Kemp, dl. I, blz. 275.

6) Bor, dl. II, blz. 989 (Bk. XXII, f°. 98).

het Noorderkwartier in bezetting lag, en als het ware luitenant van den stadhouder van Holland, van wien hij indertijd zijn aanstelling gekregen had. Na de afzwering van Spanje had hij als zoodanig in de handen van Hohenlo, die tijdelijk den afwezigen prins van Oranje verving, den eed van gehoorzaamheid afgelegd. Natuurlijk was de verhouding, waarin hij thans tot Maurits, den nieuwen stadhouder, stond, volkomen dezelfde, als waarin hij vroeger tot den Prins gestaan had, ofschoon geen nieuwe eed van gehoorzaamheid aan dezen van hem gevorderd was. Op geheel onwettige wijze nam hij evenwel in dezen tijd een nieuwe commissie van Leicester aan ¹⁾, die hem onder het onmiddellijk bevel van den landvoogd plaatste en van de gehoorzaamheid aan den stadhouder ontsloeg. Met volle recht verklaarden de Hollandsche Staten, dat die commissie strekte tot scheuring van de landen van Holland en tot prejudicie van de rechten van den stadhouder. En was het hierbij nog maar gebleven! Maar evenals het Noorderkwartier ²⁾, werden de Hollandsche vestingen aan het gebied van den stadhouder onttrokken en onder de onmiddellijke bevelen van den landvoogd geplaatst, in strijd met de oude gewoonten ³⁾ en met den geest der commissie van Leicester. Toen Sidney, bij de onderhandeling over de macht die aan den landvoogd zou toekomen, gevraagd had of deze ook de gouverneurs der steden zou mogen benoemen en afzetten naar goeddunken, hadden de gedeputeerden der Staten gezegd, dat er in de Vereenigde provinciën, Vlaanderen alleen uitgezonderd, geen steden waren die bijzondere gouverneurs hadden, maar dat, indien Zijn Excellentie, „bij tijde van nood of belegering” goed mocht vinden in eenige steden gouverneurs te stellen, de keuze aan hem zou staan. Er bestond thans zeker geen gevaar voor belegering van eenige Hollandsche stad; toch werden over Vianen, Oudewater, Gorcum en Worcum, en Muiden afzonderlijke gouverneurs aangesteld, die onmiddellijk van den landvoogd afhingen ⁴⁾. Het doel was natuurlijk geen ander dan de verzwakking van de onafhankelijke macht van Holland en van zijn stadhouder.

Op deze wijs de bepalingen zijner commissie te schenden veroorloofde zich de landvoogd, in de hoop dat Elizabeth misschien nog terug zou komen op haar besluit om de souvereiniteit der

1) Resol. Holland 1586, blz. 448.

2) Bor., dl. II, blz. 763/4 (Bk. XXII, f°. 60/1).

3) Van Reyd, blz. 83/4, 89.

4) Zoo ook in Friesland: zie Reyd, blz. 88/9.

Nederlanden niet te aanvaarden. Geen andere uitkomst voor de bedreigde gewesten kon hij zich voorstellen dan die de heerschappij van Engeland hun beloofde. Reeds in de eerste maanden van zijn bewind was hij van dit gevoelen, en schreef hij in dezen geest aan de Engelsche regeering ¹). Dat een enkele wenk van de koningin voldoende zou zijn om, zoo al niet de regenten, dan toch zeker de bevolking opnieuw de souvereine macht te doen aanbieden, stond bij hem vast. Doch hij wilde niet wachten tot dat de koningin zich bereid toonde tot de aanvaarding. Hij wilde zonder aanleiding de opdracht doen herhalen. De Engelschgezindheid der natie, die uit zulk een opdracht blijken zou, kon niet anders dan zijn gezag tegenover de Staten verheffen.

Zoo dunkt ons, moeten wij het petitionnement verstaan, dat te Utrecht op het laatst van Juni, terwijl Leicester in de stad vertoefde, aan den gang werd gebracht. De burgerhoplieden gaven het voorbeeld, weldra door de regenten der verschillende steden van het Sticht nagevolgd. Zij verzochten, dat de Staten de souvereiniteit der provincie, zonder eenig voorbehoud dan alleen der ware Christelijke religie, aan de koningin van Engeland zouden aanbieden, en zich bemoeien om hetzelfde van de overige provinciën gedaan te krijgen. Een soortgelijk petitionnement zochten zij overal, tot zelfs in de Hollandsche steden, uit te lokken, doch hierin slaagden zij niet naar wensch. Inderdaad, zoo lang men geen reden had om te gelooven, dat een nieuwe opdracht meer kans had van door de koningin te worden aangenomen dan de vroegere, had het geheele verzoek geen zin, en kon tot niets dan tot onrust en tweedracht leiden.

Intusschen vertrok de landvoogd naar Den Haag, om er de Staten van Holland en Zeeland over het opbrengen van aanzienlijker oorlogsgelden aan te spreken ²). Zijn vertrek was het sein voor doortastende maatregelen tegen zijn tegenstanders, waarvan hij de verantwoordelijkheid niet op zich kon nemen, en die dus in zijn afwezen moesten worden uitgevoerd. Paulus Buys, de hoofdleader zijner tegenpartij, dien hij te vergeefs uit den Raad van State naar de Kamer van financiën had zoeken te verwijderen, werd, juist toen hij zich gereed maakte den landvoogd naar 's-Gravenhage te volgen, te Utrecht door de burgerhoplieden in hechtenis genomen.

1) Bruce, p. 340, 410; Motley, v. II, p. 84.

2) Bor, dl. II, blz. 729 (Bk. XXI, f°. 36).

Dat die daad in alle opzichten onwettig was, behoeft geen betoog ¹⁾. De hoplieden konden, alleen als zij de wacht hadden, iemand op heeter daad betrappen en vastzetten, maar zij mochten maar niet een Raad van State arresteeren zonder bevel van de hooge autoriteiten. Doch het is meer dan waarschijnlijk, dat zij verzekerd waren van naar den geest en het welbehagen van den landvoogd te handelen, zoo zij al niet met zijn voorweten en toestemming te werk gingen. De houding van Leicester in deze geheele zaak was onwaardig en onverstandig tevens. Hij verklaarde plichtig geen deel te hebben aan de gevangenneming; hij gelastte openlijk den gevangene los te laten. Maar hij gedoogde, dat zijn aanhangers hem hierin niet gehoorzaamden. Zelfs tegenover de Engelsche regeering en tegen zijn vrienden hield hij zijn onschuld vol, maar in bewoordingen, die duidelijk bewijzen, dat hij aan de daad niet vreemd was. Een maand voor ze gepleegd werd, had hij aan Walsingham geschreven: „Buys is een groot verrader jegens zijn land, jegens de koningin en mij, haar dienaar. Als de koningin mij wil bijstaan, sta ik er borg voor, dat hij gehangen wordt, — maar geen woord daarvan tegen wie het ook zij” ²⁾. Nadat de gevangenneming heeft plaats gehad, zegt hij: „Ik wist er niet van, maar ik ben verheugd, dat anderen het gedaan hebben;” en hij verklaart tevens, dat hij voorgenomen had dien gevaarlijken persoon in alle geval buiten den Raad van State te zetten ³⁾. Er bestaat dus geen grond om te twifelen aan de waarheid van de verklaring, later door de hoplieden afgelegd, dat zij gehandeld hadden op het bevel van Leicester, hun door Webbes, zijn bekenden agent, en door Jacques de Pottere overgebracht. Wel deden zij het in het eerst voorkomen, alsof zij op eigen gezag hadden gehandeld; maar zij dienden zich wel zoo te houden om Leicester, die de onwettige daad niet op zijn verantwoording durfde nemen, te sparen. Het moest bovendien hun zelfgevoel streelen voor de bedrivers van een zoo gewichtige daad door te gaan, tegen wier onaangename gevolgen de heimelijke bijstand van den landvoogd hen toch vrijwaarde ⁴⁾.

Hoe dit zij, die eerste daad van onrecht en geweld was slechts

1) Kron. Hist. Gen., Serie III, dl. V, blz. 330.

2) Bruce, p. 387.

3) Bruce, p. 387. Vgl. Bor, dl. II, blz. 766 (Bk. XXI, f°. 62).

4) De protesten der Staten van Holland, van Leiden en van Amsterdam tegen het gevangen zetten van Buys, zijn te vinden in Kron. v. h. Hist. Gen., Serie III, dl. V, blz. 342 vlg.

de inleiding tot erger. De partij, die thans te Utrecht bovendreef en die zich sterk gevoelde door de toegenegenheid van den landvoogd en de ondersteuning van een talrijke bezetting ¹⁾, waarop zij rekenen kon, wilde niet lijden dat een minderheid van gewezen regenten en aanzienlijken haar een passieven tegenstand bleef bieden, in afwachting van een gelegenheid om het verloren overwicht te hernemen ²⁾. Die oude zuurdesem — zooals zij zeide — moest worden weggedaan. Leicester, of liever de raadslieden die hem omgaven, verlangden hetzelfde. Een voorwendsel om de gehate tegenstanders uit de stad te verwijderen lag voor de hand. Zij behoorden meest allen tot de St. Jacobskerk, en konden dus onder den naam van papisten en libertijnen begrepen worden, en als gevaarlijk voor de veiligheid van de stad worden verdacht gemaakt. Den 21sten Juli werd, uit naam van Leicester, aan den raad der stad voorgehouden, hoe men alle reden had om te gelooven, dat door kwaadgezinden de stad aan den vijand verraden werd, weshalve de landvoogd het noodig achtte dat „een zeer goed getal papisten of die bekend stonden onder de gemeente kwade officiën te doen”, voor een tijd zouden worden uitgebannen. De landvoogd wees er negentien van die soort aan; de burgerhoplieden voegden er nog twee en twintig andere bij; de raad, hoewel niet ingenomen met den voorslag, bracht na eenige aarzeling het getal op zestig. Onder deze als gevaarlijke personen geschandvlekte en uitgewezen mannen waren vele oude aanhangers van prins Willem, die om hunne antecedenten boven alle verdenking van landverraad verheven waren, om één te noemen, Floris Thin, een der hoofdbewerkers van de Unie, verder de hoofdschout der stad en andere hooge beambten. Nog denzelfden dag, vóór zonsondergang, moesten zij allen de stad ruimen, en zich voor een poos naar een neutraal gebied buiten de Nederlanden begeven.

Natuurlijk wekte die uitzetting de verontwaardiging der Staten van Holland en van de geheele machtige partij waartoe de ballingen behoorden. Want dat aan allen hetzelfde lot beschoren was, zoo er zich ooit de gelegenheid toe opdeed, was maar al te duidelijk. Holland trok zich daarom, ter zelfverdediging, de zaak der Utrechtsche ballingen moedig aan, en nam vijf der voornaamste, die op zijn grondgebied geweken waren, in sauvegarde.

1) Resol. Holland 1587, blz. 272; Bor, dl. III, blz. 164 (Bk. XXIV, f°. 12).

2) Bor, dl. III, blz. 297 (Bk. XXIV, f°. 107).

Tegen zulk een openlijken tegenstand achtte zich de landvoogd niet opgewassen, en, met dezelfde oneerlijkheid als vroeger in de zaak van Buys, schoof hij de verantwoording van de daad, die op zijn last gepleegd was, van zich af, verklaarde zich onschuldig aan het te Utrecht gebeurde ¹⁾ en bevestigde het door Holland verleende sauvegarde aan de vijf ballingen, waaronder er waren die op zijn uitdrukkelijk verlangen de stad waren uitgezet.

Zulk een gedrag verraadt niet minder kleingeestigheid en onverstand dan oneerlijkheid en bedrog. Door de verantwoording af te wijzen van daden, die een ieder hem weet, verminderde hij den afkeer geenszins, dien zijn handelen bij de machtige tegenpartij verwekt had. Maar hij gaf aan deze zodoende het recht om, zonder te kort te doen aan den eerbied den landvoogd verschuldigd, met kracht tegen die handelingen op te komen. Zijn vrienden, door hem verloochend, waren prijs gegeven aan den haat van zijn vijanden. Hun handelwijs, in schijn door hem afgekeurd, moest nu wel aan iedereen als gewelddadig en onwettig voorkomen. De blijkbare beschroomdheid van den landvoogd verhoogde den moed zijner tegenstanders, die hij roekeloos had verbitterd. Hij had zich gehaat maar niet gevreesd gemaakt. Onhandiger had hij zich wel niet kunnen gedragen.

Wat de handelwijs der Utrechtsche democraten betreft, dat zij onwettig en revolutionair was, valt niet te ontkennen. Maar daarmee is zij nog niet voor goed veroordeeld ²⁾. In de meeste steden van Holland was de oude, Roomschegezinde, regeering eveneens bij omwenteling van het kussen gestooten. In een tijd van burgeroorlog, gelijk de eerste helft van den tachtigjarigen oorlog inderdaad was, kon het niet anders of het bestaande recht moest dikwerf geschonden worden. Wat de daad der Leicestersche partij te Utrecht veroordeelt, zijn niet zoozeer de middelen die gebruikt werden, als het doel dat er mee beoogd werd. Dat doel toch was geen ander dan een onbekwamen en onoprechten vreemden vorst te ontslaan van den wettigen tegenstand van bekwame en vaderlands-lievende mannen, ten einde door zijn invloed over de tegenpartij te heerschen.

Over het bezetten der ambten, door eenigen der ballingen bekleed en door hun uitzetting opengevallen, ontstonden weer nieuwe

1) Kronijk v. h. Hist. Gen., dl. V, blz. 354.

2) Vgl. Bor, dl. III, blz. 182 (Bk. XXIII, f°. 69).

geschillen. Leicester, door zijn Vlaamsche en Brabantsche vrienden kwalijk ingelicht, matigde zich aan, zonder de nominatie der Staten af te wachten, ze aan vreemdelingen, tegen de oude herkomsten, weg te schenken ¹⁾. Zoo werd de gewichtige post van hoofdschout aan Charles van Trillo, een aanzienlijken Brabander, die te Utrecht geen burgerrecht bezat, opgedragen ²⁾. De raad der stad, die reeds bij gelegenheid der uitzetting zich weerbarstig had getoond ³⁾ en slechts had toegegeven op de bedreiging van anders door de burgerhoplieden gedwongen te zullen worden, protesteerde plechtig tegen deze en dergelijke verkiezingen, als strijdig met de privilegiën. Doch met dit protest teekende hij zijn eigen doodvonnis. De zegevierende democraten duldden voortaan geen tegenstand, hoe bescheiden ook, en Leicester was hun te wille. Bij de gewone regeeringsverandering, die in October plaats had, matigde de landvoogd zich aan, wat den toevallig aanwezigen stadhouder toekwam ⁴⁾, en koos, in strijd met de oude herkomsten ⁵⁾, een regeering naar den zin zijner partij. De raad werd gezuiverd van den nog overgebleven zuurdeesem; en tot tweeden burgemeester naast een intrigant, die bij verschillende gelegenheden de meest verschillende rollen gespeeld heeft, Peter Ruysch, werd een Brabander, een vriend van De Burchgrave, gekozen, die volgens de privilegiën ⁶⁾ niet kiesbaar was, Gerard Prouninck genaamd Deventer. Op gelijke wijs werd het Hof (van justitie), dat nog eenige politieke bevoegdheid behouden had, gezuiverd en met verbannen Vlamingen en Brabanders aangevuld ⁷⁾.

Zoo was men dus in Utrecht volkomen meester. Leicester beoemde zich, dat thans, ten gevolge zijner maatregelen, de stad zonder bezetting vertrouwd kon worden ⁸⁾, doch wijselijk nam hij toch het Engelsche garnizoen niet weg. Aan de hoofdstad sloten zich de kleinere steden aan. Maar in de Staten der provincie vermochten de steden alleen niet veel tegen de aaneengesloten meerderheid van Geëligeerden en Ridderschap. De stem, die ter

1) Bor, dl. III, blz. 65, 172 (Bk. XXIII, f°. 43/4, Bk. XXIV, f°. 18).

2) Kronijk van het Hist. Gen., Serie III, dl. IV, blz. 168 vlg. 173. Vgl. over Trillo het pamphet n°. 770, Catal. Meulman.

3) Bor, dl. III, blz. 164 (Bk. XXIV, f°. 12).

4) Bor, dl. III, blz. 330 (Bk. XXV, f°. 15); Van Reyd, blz. 85; Kron. Hist. Gen., t. a. p., blz. 170, 177.

5) Bor, dl. III, blz. 168, 174 (Bk. XXIV, f°. 14, 19).

6) Vgl. Kron. Hist. Gen. t. a. p., blz. 169, 176 en Serie III, dl. I, blz. 229 vlg.

7) Bor, dl. III, blz. 168 (Bk. XXIII, f°. 14/15).

8) Bor, dl. II, blz. 739, 716 (Bk. XXI, f°. 39 en 62).

vergadering der Staten-Generaal door de Utrechtsche gedeputeerden werd uitgebracht, was dus doorgaans in strijd met de bedoelingen der omwentelingspartij, en Leicester kon zoo weinig op de sympathie der Staten-Generaal rekenen, dat het geen onverschillige zaak was in welken toon de provincie Utrecht zich deed hooren. Natuurlijk wenschten dus de stadsregenten hun geest in de beide eerste leden der Staten-vergadering over te storten, en de stem van Utrecht ten voordeele van den landvoogd te doen spreken.

Een eerste poging daartoe leed schipbreuk op de onverzettelijkheid der Staten-Generaal. De stad had, kort na de regeeringsverandering in October, de beide eerste leden bewogen om toe te stemmen in de onvoorwaardelijke opdracht der souvereiniteit aan Elizabeth ¹⁾, en zelfs om de Utrechtsche gedeputeerden ter Staten-Generaal te gelasten de overige provinciën tot het volgen van dit voorbeeld aan te sporen ²⁾. Behalve de twee gewone gedeputeerden uit de Geëligeerden en de Ridderschap werd, als vertegenwoordiger der hoofdstad, de pas gekozen burgemeester, Deventer, met die boodschap afgevaardigd. Van zijn ijver en welbespraaktheid beloofde men zich de meest gewenschte uitwerking. Maar de Staten-Generaal, door de beide andere gedeputeerden ingelicht en opgestookt, weigerden Deventer in hun vergadering toe te laten, op grond dat hij, een Brabander, niet tot burgemeester van Utrecht had kunnen gekozen worden, en dus dit ambt in strijd met 's lands privilegiën bekleedde.

Er is veel over de wettigheid van dit besluit der Staten-Generaal te doen geweest ³⁾. Latere geschiedschrijvers hebben met het beweren der partij van Leicester ingestemd, dat de Staten-Generaal onbevoegd waren vonnis te vellen over een zaak, die zoo blijkbaar van zuiver huishoudelijken aard was. Doch, gesteld dat hun beweren juist was, zeker is het dat de handelwijs der Staten-Generaal overeenkwam met de antecedenten. Nog in het vorige jaar hadden de Staten van Holland den pensionaris van Amsterdam, Jan van de Wercke, uit hun vergadering geweerd ⁴⁾, omdat hij, als geboren Brabander, geen officie in Holland bekleeden mocht, en dus tegen de privilegiën door Amsterdam was

1) Bor, dl. II, blz. 780 (Bk. XXI, f°. 71); Van Asch v. Wijck, De graaf van Leicester in Utrecht (Tijdschr. v. Van der Monde, II, blz. 26).

2) Bor, dl. II, blz. 773 (Bk. XXI, f°. 67, vgl. blz. 861, Bk. XXII, f°. 11).

3) Kron. Hist. Gen., Serie III, dl. I, blz. 234 vlg.

4) Resol. Holland 1585, blz. 649, 703.

aangenomen. Toen mengden zich dus de Staten van Holland in de huishoudelijke aangelegenheden eener stad, juist om dezelfde reden waarom de Staten-Generaal zich thans met de aangelegenheden eener provincie bemoeiden. Beide vergaderingen behielden zich het recht voor te beoordeelen, of de gedeputeerden het radicaal bezaten om in haar midden zitting te nemen. En vergelijken wij de beide gevallen, dan moeten wij erkennen, dat bij een pensionaris, die slechts een dienaar der stadsregeering was, het handhaven van de onbevoegdheid van vreemdelingen tot het bekleeden van posten veel minder te pas kwam dan bij een burgemeester, die een lid en zelfs het hoofd der regeering was. Wel is waar, dat men bij andere personen zoo nauw niet had toegezien, en menigen vreemdeling tot gewichtige posten had toegelaten. Van de Wercke was meest om personeele redenen geweerd; men kende hem als een gevaarlijk en kwalijk te vertrouwen staatsman. Maar gelijke bezwaren bestonden tegen Deventer. Hij was de voorvechter der partij, waartegen de Staten op hun hoede waren ¹⁾; hij had als gewezen tesorier van den Landraad een nog niet afgesloten rekening met de Generaliteit; reden genoeg om tegen hem ten strengste de privilegiën toe te passen. Overigens was hij een man, op wiens goede trouw en rechtschapenheid niets te zeggen viel. Zijn heftig karakter en zijn hartstocht alleen maakten hem gevaarlijk. Hij behoorde tot die roekeloze ijveraars, die Brabant en Vlaanderen verloren hadden doen gaan, tot die onverdraagzamen die alles veroordeelden wat met hun overtuiging niet volkomen overeenstemde, die van geen transigeeren wilden weten, en die hun doel slechts bereiken wilden langs den eens door hen ingeslagen weg. Uit 's Hertogenbosch verbannen, had hij met De Burchgrave in den Landraad gezeten en den post van tesorier bekleed, en als zoodanig eenige jaren te Utrecht verblijf gehouden, zonder echter aldaar het burgerrecht te verwerven. Als Brabander was hij zeker onbevoegd om er in de regeering, laat staan als burgemeester plaats te nemen. Alleen door het drijven zijner partij en door de willekeur van den landvoogd was hij tot die waardigheid geraakt. Een aanzienlijke minderheid was hem tegen. De Staten-Generaal achtten zich dus gerechtigd, zoo niet verplicht, de geschonden privilegiën van Utrecht tegen de revolutionairen te handhaven.

Hun afwijzing van het hoofd der democratische partij gaf den

1) Bor, dl. II, blz. 773—6 (Bk. XXI, f°. 67/9).

twee eersten leden der Staten van Utrecht, die slechts gedwongen in de afvaardiging van Deventer hadden toegestemd, den moed terug om hem tegen te werken. Hun gedeputeerden, in plaats van op zijn toelating aan te dringen, stijfden veeleer de Staten-Generaal in hun genomen besluit. De democraten moesten de hoop wel opgeven om Geëligeerden en Ridderschap tot hunne inzichten en plannen over te halen.

Maar in plaats van hen af te schrikken, wekte hen die onverwachte tegenstand tot nog stoutmoediger handelen op. Wilden hen de Geëligeerden niet goedschiks volgen, wat belette hen den stand der Geëligeerden eenvoudig op te heffen? Wij zagen reeds dat die stand na de Kerkhervorming inderdaad geen reden van bestaan meer had, en dat de ijverige gereformeerden sedert lang op zijn afschaffing bedacht waren. Het scheen thans het geschikte oogenblik om zich voor goed van zijn tegenstribbelen te ontslaan, en in de vergadering der Staten aan de steden het politiek overwicht, dat haar in de nieuwe maatschappij natuurlijk toekwam, te bezorgen. Vroeger was het niet gelukt die gewichtige verandering door te drijven; de prins van Oranje had zich toen daartegen verklaard. Maar thans was de landvoogd op de hand der volkspartij; onder zijn bescherming zou men denkelijk thans beter slagen.

Wat men ging ondernemen was zeker, wij herhalen het, revolutionair. Maar in dit geval was het doel der revolutiemannen ongetwijfeld overeenkomstig het ware staatsbelang. Nu de geestelijkheid als bevoorrechte stand niet meer bestond, moest zij uit de Statenvergadering verdwijnen. De protestantsche Geëligeerden vertegenwoordigden geen bijzonder belang; zij behoorden tot de ridderschap of tot de burgerij, die ieder hare eigene vertegenwoordigers in de Staten-vergadering had. De geestelijke goederen, wier inkomsten zij voor zich genoten, dienden ten algemeenen nutte gesecculariseerd te worden. Wij kunnen niet anders dan de partij van Leicester gelijk geven, dat zij op deze hervorming aandrong, dat zij die desnoods met geweld wilde invoeren.

Weinige weken nadat Deventer door de Generale Staten was afgewezen, verschenen ¹⁾ de burgerhoplieden voor den raad der stad, en verzochten dat deze de Geëligeerden als politieken staat caseeren en de leden, die burgers der stad waren, gelasten zou, niet langer in die qualiteit ter vergadering der Staten te ver-

1) Vgl. den belangrijken brief van Helmichius in Werken der Marnixvereeninging, Serie III, dl. IV, blz. 66.

schijnen. De raad gaf aan dit verzoek gereedelijk gehoor. Wanneer de Ridderschap zich even gewillig betoonde, was de zaak hiermee feitelijk afgedaan. Maar deze, zooals te voorzien was, begreep dat zij, verstoken van den steun, dien haar de Geëligeerden doorgaans boden, zich tegen de overmachtige en overmoedige stad niet zou kunnen staande houden, en zij weigerde daarom aan een Statenvergadering deel te nemen, waarin de Geëligeerden zouden ontbreken. Zoo bleven de steden alleen, en zij zagen zelf in, dat zij toch alleen de provincie niet vertegenwoordigen konden. Er hadden derhalve voorloopig in het geheel geen vergaderingen der Staten plaats. De democraten hadden dus hun doel gemist; zij hadden zelfs het tegenovergestelde uitgericht van hetgeen zij bedoelden; de provincie was tijdelijk zonder vertegenwoordiging, en bijgevolg niet in staat om ter Generaliteit haar stem uit te brengen; zij kon den landvoogd tegen het weerbarstige Holland niet bijstaan. Deventer, in wiens afwezen deze kwalijk aangelegde maatregel genomen was, keurde dien ook hoogelijk af. Want, wat de voltrekking vooralsnog onmogelijk maakte, Leicester had juist op dit tijdstip het land voor een poos verlaten, en de stadhouder der provincie, graaf van Nieuwenaar, eens een ijveraar voor het gezag van den landvoogd, was allengs van partij veranderd, en verdedigde thans weer de belangen der Geëligeerden en van de Ridderschap. Blijkbaar namen de zaken in Utrecht een ongunstigen keer voor de partij van Leicester.

En in Holland stonden voor haar de zaken sedert lang bijzonder slecht. De Staten van die provincie, door hun advocaat uitmuntend aangevoerd, hadden de regeering van den landvoogd in haar zwakste punt, in de Kamer van financiën en in den trossier Reingoud, aangetast en overwonnen. Een gelukkig toeval, waarvan zij meesterlijk partij trokken, bracht aan het licht wat iedereen vermoedde, dat Reingoud oneerlijk was en zijn eigen voordeel bedoelde met de plannen, die hij den landvoogd had aangeprezen.

De lieden, van wie Reingoud zich bediende, waren meestal, als hij zelf, fortuinzoekers uit Brabant en Vlaanderen, opgegroeid in dienst der Spaansche dwingelandij en eerst na de Pacificatie in dien der Staten-Generaal overgegaan. Inderdaad, tot het werk der zestien commissarissen ¹⁾, die de overtreders der verbodspakkaten moesten opsporen en beboeten, kon men moeielijk andere dan schaamteloze en hardvochtige commiezen gebruiken. Zulk een

1) Gedenkstukken van Oldenbarnevelt, dl. I, blz. 131.

was Etienne Perret ¹⁾). Hij stond bekend voor een onrustig, oneerlijk mensch, die overal, het laatst te Antwerpen tijdens de belegering, oproer had gestookt, om in troebel water te beter te visschen. Ook nu was hij ijverig in de weer om de Staten bij de burgerij der Hollandsche steden zwart te maken. Te Gouda liet hij zich bij zekere gelegenheid ²⁾ zoo heftig en dreigend over de tegenstanders van den landvoogd uit, dat hij gereede aanleiding gaf om hem te Rotterdam, waar hij verblijf hield, te arresteeren. Onder zijn papieren, die tegelijkertijd in beslag werden genomen, vond men vele brieven en bescheiden, die zijn patroon Reingoud, niet minder dan hem zelf, compromitteerden. Tevergeefs trachtte de Raad van State de netelige zaak aan de bemoeiing der Staten van Holland te onttrekken ³⁾. Zonder op zijn opeisching van Perret acht te geven, onderzocht een commissie der Staten de in beslag genomen stukken, en leverde weldra een uitvoerige deductie tegen Reingoud bij den landvoogd in. De zaak was nu niet meer te smooeren. Het bleek overtuigend dat Reingoud en Perret de velerlei kleine posten, die ter begeving van de Kamer van financiën stonden, tot hun bijzonder voordeel hadden verkocht; dat zij zelfs een contract hadden aangegaan om de voordeelen, die hun hun financieele kunstgrepen beloofden, te zamen te deelen. En over de antecedenten en het huiselijk leven van Reingoud kwamen schandalen aan den dag, die hem bij de vrome Calvinisten zijner partij in minachting moesten brengen ⁴⁾. Hij was een verloren

1) Een ander commissaris was De Dryvere (Vgl. De Jonge, Resol. der Staten-Gen., dl. II, blz. 166; Resol. Holland 1586, blz. 42). Etienne Perret gaf in 1578 bij Plantijn een boek uit, vermeld in den catalogus van Westphalen en anderen, blz. 98, n°. 622. Een Clemens Perret wordt genoemd *ibid.* blz. 198, n°. 1373.

2) 16 Augustus (Vgl. Reyd, blz. 82).

3) Vgl. nog over Reingoud en Perret, Bor, dl. II, blz. 755 (Bk. XXI, f°. 55). Hoe het met Perret is afgeloopen, blijkt niet. Het laatst verneemt men van hem Resol. Holland 1587, blz. 172. De Staten besloten toen tegen zijn voorloopig ontslag uit de gevangenis in Den Haag te appelleeren.

4) Ik bedoel zijn liefdehandel met „mijn vrouwe van Laguillaire” gedurende het leven zijner echtgenoot, die, blijkens Resol. Holland 1586, blz. 292, in Juli 1586 in Brabant „bij de gemeyne vijanden” woonde. (Over de schraapzucht en den invloed van deze dame, zie Corresp. de Granvelle, t. IV, p. 156, 246, 553). Mevrouw Bosboom-Toussaint heeft in haar roman die verleide en verlaten vrouw slechts een enkele maal laten optreden, maar op zulk een wijs dat niemand ze licht vergeten zal. Van een blooten naam heeft de begaafde schrijfster een levend wezen gemaakt; uit een enkele zinspeling in een enkelen brief een geheele geschiedenis samengesteld. Met niet minder talent heeft zij uit een anderen naam, uit dien van Barbara Boots, van wie de Resolutiën der Staten van Holland ons eigenlijk niets melden dan dat zij onder verdenking lag van met Reingoud en Perret te heulen, een wezen geschapen, zoo vol leven en levenslust, zoo natuurlijk en sprekend als slechts zelden een biograaf of

man. Leicester liet hem in de eerste opwelling zijner verontwaardiging in hechtenis nemen, en hoewel hij hem later tegen

een romanschrijver er ons een voor de verbeelding getooverd heeft. Het gaat mij aan het hart, dat ik van die twee levende wezens er een moet dooden, nog erger, dat ik van die twee er één moet maken. Doch de waarheid gaat bovenal. Ik ben overtuigd, dat mijn vrouwe van Laguillaire en Barbara Boots, de hooggeborene dame en de gewezen marketenster der verdichting, in de werkelijkheid een en dezelfde persoon zijn geweest. Zeker was Barbara Boots meer dan een soldatenvrouw. De titel van juffrouw, dien haar zelfs de vergramde Staten geven, bewijst dit reeds, en niet minder het bevel om „de voorz. juffer civilyk te doen arresteren.” In dien tijd plachten gemeene lieden niet „civilyk” door de politie behandeld te worden. Maar nog veel duidelijker spreekt een passage in de Resolutiën der Staten van Holland van het jaar 1585 (blz. 264). Daar lezen wij: „Op den eisch van weghe[n] Vrouwe Barbara Boots, wed^e. wijlen Heer Charles de Largile, Ridder, Gouverneur in zijn leven van Landrecys gedaan,” is afwijzend beschikt. Hoe verrassend komt ons daar Barbara Boots, in de gedaante van een voorname dame voor, als de weduwe van den welbekenden Largilla, den Bourgondischen edelman, tegen wiens aanstelling door Granvelle tot gouverneur van Landrecies, de markies van Bergen en de groote heeren van den Raad van State zooveel hadden ingebracht, en dien koning Philips later wegens zijn goede diensten, tegen de Geuzen en beeldstormers bewezen, met een commanderie van de orde van St. Jago had vereerd (Vgl. Bayay, Procès du comte d'Egmont, p. 231; Corresp. de Phil. II, t. I, p. 222, 545; Mémoires de Pasquier de la Barre (Ed. Pinchart), t. II, p. 121). Over zijn weduwe (1576), zie vooral Corresp. de Granvelle, t. VI, p. 19). Een vrouw van zulk een rang, de weduwe van een zoo aanzienlijk persoon, kon zeker den brief schrijven, dien Bor (dl. II, blz. 158 (Bk. XXI, f°. 56)) ons naar een afschrift, of liever in een slordige vertaling, heeft meegedeeld, en waaronder de naam staat van mijn vrouwe van Laguillaire. Ook verdient het opmerking, dat in de bij Van Hasselt (Geld. Maandschrift, dl. I, blz. 24) vermelde verbanning van Barbara Boots (op 3 Februari 1587 te Arnhem uitgesproken) uit de stad en het Geschependom, deze niet alleen juffer wordt genoemd, maar tevens aangeduid als „de suster van Thomas Grammaye's huisvrouw.” En Thomas Grammaye, de vader, was van 1552, Thomas Grammaye, de zoon, van 1574 tot 1581 landrentmeester-generaal van Gelderland. Het is mogelijk, ik spreek het niet tegen, dat Reingoud met twee voorname dames te gelijk in vertrouwelijke betrekking stond; maar is het nog niet wel zoo waarschijnlijk, dat Laguillaire een foutieve lezing is voor Largilla? Ook kan het een bloot toeval wezen, dat er over de papieren van Reingoud, waaronder de bewuste brief gevonden was, den 24sten September rapport werd gedaan aan de Staten van Holland, en dat twee dagen later door dezen bevel tot inhechtenisneming van juffrouw Barbara Boots werd gegeven. Maar is het toch niet wel zoo waarschijnlijk, dat het vinden van den brief de naaste aanleiding geweest is tot het opsporen der schrijfster, die van zoo nabij met Reingoud bekend bleek te zijn, en van wie men belangrijke mededeelingen kon verwachten? Men vergelijk slechts de data. 22 September worden de papieren van Reingoud (waaronder de bewuste brief) in beslag genomen; den 23sten worden zij onderzocht (Gedenkstukken van Oldenbarnevelt, dl. I, blz. 142); den 24sten wordt daarover mondeling rapport gedaan (ibid); den 26sten wordt bevel gegeven tot het „saisseren” der papieren van mej. Boots, die zich bij de weduwe Bronckhorst (misschien wel de weduwe van Luis del Rio (vgl. Resol. Holland, 4 Oct. 1582)) in Den Haag had opgehouden, doch reeds vertrokken was; den 27sten wordt bericht dat zij nog in Zeeland te achterhalen zal zijn en bevel daartoe gegeven aan Nyevelt (Gedenkstukken, blz. 143).

een gerechtelijk onderzoek behoevde, gebruiken kon hij hem niet weer. Het verdere leven van den avonturier, die zich eerlang uit het land wegmaakte, rechtvaardigde ten volle de achterdocht, die zijn vijanden jegens hem hadden gekoesterd. Hij begaf zich onder den vijand en stierf als katholiek. Zijn schuld en zijn schande hebben de partij, die zich zijner, te kwader ure, had aangetrokken, onverdiend bezoedeld.

Met den tesorier viel de nieuwe Kamer van financiën, wier ziel hij geweest was. Het geldwezen kwam weer onder het beheer van den Raad van State ¹⁾. In plaats der gewantrouwde handlangers van Reingoud werden eerlijke en geachte beambten aangesteld. De Staten van Holland mochten zich beroemen het in deze zaak althans van den landvoogd gewonnen te hebben.

Van al deze gebeurtenissen, die, op zich zelf en om haar gevolgen van groot belang zijn, geeft Motley een onvolledig en onduidelijk verhaal. De verwarring, die wij in de regeering zien heerschen, deelt zich aan zijn beschrijving mee. Het laat bij ons geen andere herinnering achter, dan aan een ongeredderden, onbegrijpelijken staat. Daarentegen is zijn verhaal van de krijgsbedrijven, bepaaldelijk van den slag bij Warnsveld ²⁾, waarin de ridderlijke en dichterlijke Sidney sneuvelde, met warmte geschreven, wegslepend schoon.

Belangrijk zijn verder zijn uittreksels uit de briefwisseling tusschen den landvoogd en de Engelsche regeering, maar daarvan heeft hij, naar ons oordeel, te weinig partij getrokken om de verhouding van Leicester tot zijn meesteres te schetsen en de gevolgen aan te wijzen, die daaruit voor den loop der Nederlandsche zaken moesten voortvloeien.

Buiten Leicester om hielden de Engelsche regeering en de Staten van Holland voortdurend correspondentie. De schrandere zendelingen, uit Engeland hierheen gezonden, en niet minder de Hollandsche agent te Londen, Ortel, maakten gedurig de regeering der koningin op de groote fouten opmerkzaam, die, naar het oordeel der Staten, de landvoogd beging. De meeste van deze mishagden de regeering van Elizabeth evenzeer als den Staten van Holland. De toelating van vreemde en gewantrouwde personen in den raad van den landvoogd en in het beheer der financiën,

1) Resol. Holland 1586, blz. 863.

2) Een kort overzicht daarvan vindt men bij Bor, dl. III, blz. 140/1 (Bk. XXIII, f°. 97) in den afscheidsbrief van Leicester aan de Staten-Generaal, van 6 Dec. 1586.

het terugzetten der oude vrienden van prins Willem, de mishandeling van Buys, die aan het Engelsche hof hoog stond aangeschreven, het partijtrekken voor de onverdraagzame Calvinistische ijveraars, vond bij de koningin en haar ministers strenge afkeuring. De dubbelzinnige wijs, waarop Leicester oogenschijnlijk laakte wat hij heimelijk door zijn partij had laten uitrichten, is zeker gedeeltelijk te wijten aan zijn vrees om de regeering te vertooranen, waaraan hij verantwoording schuldig was, en wier vermaningen en bevelen hij niet wilde opvolgen.

Doch al billijkte de koningin vele van de klachten der Staten, zij achtte zich toch door den tegenstand, dien men haar gunsteling bood, in haar hoogheid beleedigd. Zij had zoo hoogen dunk van de verplichting, waaronder haar weldaden de Staten van Nederland hadden gebracht, dat zij ieder blijk van zelfstandigheid voor ondankbaarheid aanzag. Bij vlagen had zij innig berouw over de hulp, aan zulke onhandelbare en eigenzinnige lieden beezen. Hoe had zij zich ooit de vijandschap van koning Philips ter liefde van dezulken op den hals kunnen halen? Zij haakte naar een dragelijken vrede. Daarom, hoe dikwerf afgebroken, werd telkens de vredehandel met Parma hervat. De Staten hoorden er genoeg van fluisteren om bevreesd te zijn van meegesleept te worden in een onderhandeling, die op onderwerping aan het afgezworen gezag van den koning en op het verlies hunner burgerlijke en kerkelijke vrijheid moest uitloopen. Was het dan niet natuurlijk, dat zij tegen elke uitbreiding van de macht des landvoogds waakten, die dezen meer en meer in staat zou stellen om hen tot dien gevreesden vrede te dwingen? Zoo moest de verhouding van de Staten tot Leicester en zijn meesteres gedurig moeilijker worden. Toen de landvoogd ¹⁾, kort voor zijn vertrek naar Engeland, de Staten over de voorwaarden, waarop zij met Spanje vrede wilden maken, als uit zijn eigen naam polste, verklaarden dezen zich zelfs tegen alle onderhandelingen met den vijand, en hielden zich alsof zij ook aan de geneigdheid tot vrede bij de koningin geen geloof sloegen. Maar in hun hart waren zij zeker niet zoo gerust; zij zagen Leicester met heimelijk genoegen heengaan ²⁾ en hun de handen weer vrijlaten.

Inderdaad, zij hadden weinig reden om met de uitkomsten van het Engelsche protectoraat gedurende dit eerste jaar tevreeden te

1) Bor, dl. II, blz. 945 (Bk. XXII, f°. 66).

2) Hij vertrok 4 December.

zijn. Nu Leicester in December 1586 het land tijdelijk verliet, stonden de zaken niet beter dan bij zijn komst een jaar te voren. De krijgskans was niet gekeerd; Parma had Venloo en Grave ingenomen, en zich van de Maas meester gemaakt; de voordeelen, door het Engelsch-Nederlandsche leger behaald, waren onvruchtbaar gebleven, en konden tegen de geleden verliezen niet opwegen. De geldzaken waren deerlijk in de war en ten achter. De Staten hadden het dubbel opgebracht van de oorlogskosten der vorige jaren ¹⁾, en toch was het krijgsvolk slechter betaald dan te voren; niet meer dan twee of drie maanden soldij had het voor het geheele jaar ontvangen. De landvoogd had veel meer troepen in dienst genomen dan het land betalen kon; de koningin had zoo weinig mogelijk bijgedragen; de talrijke legermacht, slecht samengesteld en slecht aangevoerd, had weinig uitgericht, en dreigde thans aan het muiten te slaan, nu de betaling van de achterstallige soldij steeds uitbleef. Buitendien had de landvoogd den naijver en het wantrouwen tusschen de verschillende natiën, waaruit het leger bestond, niet weten weg te nemen. De Engelschen en Ieren verachtten en haatten de inboorlingen en Duitschers, die hen weerkeurig verfoeiden en wantrouwden. Tusschen de legerhoofden heerschte niet minder haat en afgunst. Wat kon men anders dan neerlaag en verraad in een volgenden veldtocht verwachten?

En in het staatsbestuur was geen van de gewenschte hervormingen tot stand gekomen. Leicester had geen der veranderingen in den regeeringsvorm, die zijn instructie hem voorschreef in te voeren, ernstig voorgesteld. Het gezag van den Raad van State was niet uitgebreid of beter bepaald. In de gewichtigste zaken was buiten hem om besloten en gehandeld, omdat hij geen blind werktuig in de hand van den landvoogd had willen wezen. Aan de gedeputeerden ter Statenvergadering was door de provinciën geen breeder bevoegdheid toegestaan; integendeel, de partij van Leicester, bepaaldelijk de nieuwe regeering van Utrecht en haar leider, Deventer ²⁾, waren uit wantrouwen afkeerig van hetgeen zij „een absolute commissie van de gedeputeerden” noemden, en ijverden tegen ³⁾ „de perpetueele vergadering” der Staten-Generaal, waardoor „de gedelegeerde macht” van dezen in een „sou-

1) Bor, dl. III, blz. 23 (Bk. XXIII, f°. 16, 81, 77, 79); Archives II^{de} Serie, t. I, p. 62.

2) Bor, dl. II, blz. 964 (Bk. XXII, f°. 86).

3) Bor, dl. III, f°. 358, art. 22 (Bk. XXV, f°. 34).

vereine en ordinaire autoriteit" verkeerden zou. De Staten-Generaal bleven voortdurend machteloos, de verschillende provinciën oneinig en twistziek. De bevolking gevoelde dat alles slecht ging en op nog erger moest uitloopen, doch wist niet wien de schuld te geven, welke verandering te wenschen. De predikanten trokken partij voor den goedkerkschen landvoogd, die hun de synodale bijeenkomst had vergund, en tegen de libertijnsche Staten van Holland, die hen steeds mistrouwend in toom hadden gehouden. Het gezag der Staten nam af, maar zonder dat de macht der algemeene regeering er bij won.

Ruim een half jaar bleef de landvoogd zich in Engeland ophouden, waarheen gewichtige aangelegenheden hem hadden geroepen en waar misnoegen op de Staten hem langer dan noodig was deed vertoeven. Eerst in Juli keerde hij terug. De tusschen-tijd, waarin de Nederlandsche regeering zonder hoofd bleef, is in vele opzichten merkwaardig. Motley heeft uit de Engelsche archieven er ons veel belangrijks over meegedeeld, voor ons van dubbel belang, omdat de correspondentie van Leicester, door Bruce uitgegeven, niet verder loopt dan tot het eerste vertrek van den landvoogd. Het is te wenschen dat, nu door Motley's nasporingen het bestaan van deze brieven aan den dag is gekomen, de correspondentie van het tweede jaar van Leicester's landvoogdij, even zorgvuldig als die van het eerste, worde uitgegeven ¹).

1) Voor de geschiedenis der tusschenregeering van 1587 schijnen vooral belangrijk de brieven van Othemans aan Leicester, waaruit Motley ons enkele proeven meedeelt. Wij zouden ze gaarne in hun geheel zien uitgegeven. — Vreemd, dat onze schrijver dien Othemans niet erkend heeft. Hij geeft ons van hem (vol. II, p. 134) het volgende bericht: „de man noemde zich Othemans, en gaf zich uit voor een Franschman; hij had lang in Engeland gewoond, en schreef met groote gemakkelijheid Engelsch en Fransch, — maar men geloofde dat hij Robert Dale heette.” Tot bewijs van dit laatste wordt een brief van Fowler aangehaald. Doch die Fowler was blijkbaar niet goed ingelicht. Othemans was, waarvoor hij zich uitgaf, een Franschman, en een die trotsch mocht wezen op zijn naam: hij was de zoon van den beroemden Franciscus Hotomannus. Het levensbericht van Jean Hotoman de Viliers is te vinden in het Bulletin de la société du protestantisme français 1868. De beste berichten over zijn vroeger leven geeft Hotoman zelf in zijn brieven (Hotomannorum Epistolae, Amst. 1700, 4°), vooral in twee aan Atey en Camden (o. c. p. 343, 349). Even als zijn vader was Jean Hotoman een geleerde en een auteur; hij correspondeerde met Lipsius en in later tijd met De Groot en met andere beroemde mannen, en zijn briefwisseling is belangrijk genoeg geacht, om met die van zijn vader te worden uitgegeven. Hij was sedert 1582 in den dienst van Leicester, dien hij slechts een korte poos voor dien van Hendrik van Navarre verlaten heeft, maar waarin hij aanstonds terugkeerde, toen de Engelsche edelman zijn grootsche loopbaan in de Nederlanden begon, en in

Maar over het voornaamste, dat gedurende de tusschenregering van 1587 hier te lande gebeurd is, de wording van ons republiksch staatsrecht, zooals het zich onveranderd tot op 1618 heeft ontwikkeld, en sinds, wel gewijzigd maar toch wezenlijk hetzelfde, heeft voortbestaan — daarover leeren de Engelsche brieven slechts weinig, en Motley, die verzuimd heeft kennis te nemen van hetgeen over dit onderwerp bij ons geschreven is, loopt er oppervlakkig en zorgeloos over heen. Hij schijnt niet eens te vermoeden op welke punten het hier eigenlijk aankomt. Had hij het boek van Van der Kemp, de brochure van Beijerman en wat dies meer zij, gelezen, hij zou gezien hebben, waarop hij in het bijzonder te letten had.

Hetgeen Van der Kemp in zijn *Maurits van Nassau* over het ontstaan van het staatsrecht der republiek gedurende de landvoogdij van Leicester geschreven heeft, getuigt van een nauwkeurig onderzoek, maar tevens van een zeer partijdig oordeel. De groote fout, die, mijns inziens, zijn voorstelling doorgaans vervalscht, is de onderstelling, waarvan hij uitgaat, dat de Staten van Holland en Oldenbarnevelt, hun voorganger, een stelsel van staatsrecht gereed hadden, eer Leicester in het land kwam, en dat zij van de eerste gelegenheid de beste behendig maar te kwader trouw gebruik hebben gemaakt om dit stelsel in praktijk te brengen. De waarheid is, dat het stelsel der Staten eerst langzamerhand uit de behoeften der tijden ontstaan is. De Staten, wij hebben het bewezen, begonnen met vrijwillig een groot deel hunner tot nog toe bezeten macht aan den landvoogd af te staan, in de hoop dat hij ze naar hun wensch en tot heil van het land zou aanwenden; en eerst toen het bleek, dat hij zijn groot gezag gebruikte om tegen hun zin te regeeren, en dat hij overigens onbekwaam was voor de taak, die hij had aanvaard,

de gelegenheid scheen te komen om zijn volgelingen voort te helpen. Als secretaris van Leicester kwam hij hier te lande; hij verzamelde eenige bundels van allerlei gedrukte en geschreven stukken over de gebeurtenissen, die hij bijwoonde, en hij gaf die later aan De Groot bij het schrijven zijner historie ten gebruike. Toen De Groot na 1621 te Parijs verblijf hield, zag hij er Hotoman veel; beiden ijverden gelijkelijk voor de verbroedering van alle Christelijke gezindheden, Roomsche en Onroomsche. Hotoman overleed 84 jaar oud, 26 Januari 1636. — Waarom Hotoman zich Othemans teekent, begrijpen wij niet recht; hij schikte zich waarschijnlijk naar de Engelsche uitspraak. Maria van Reigersbergen noemt hem evenzoo in haar brieven, nu eens (Brieven, uitg. Vollenhoven en Schotel, blz. 49, 60) Hotteman, dan weer (z. w. blz. 29) Othemans. Aan de identiteit van den Franschen geleerde en den correspondent van Leicester is in geen geval te twijfelen.

trachtten zij zooveel mogelijk de vroeger verleende macht terug te nemen, en vormden zij een stelsel van staatsrecht, dat hun recht om zoo te handelen bewijzen kon. Niet anders is het met de meeste systemen van staatsrecht gegaan. Zij zijn niet door zuivere bespiegeling verkregen en vervolgens toegepast, maar de loop der tijden doet feiten ontstaan en maakt maatregelen noodig, tot wier wettiging vervolgens een stelsel van recht wordt uitgedacht, dat aan de behoeften van den nieuwen toestand beantwoordt.

Wat was natuurlijker, dan dat de Staten, toen Elizabeth hun verweet dat zij Leicester absoluut gouverneur hadden gemaakt, tot hun verdediging antwoordden ¹⁾, dat zij geen afstand hadden gedaan van de souvereiniteit, die integendeel aan hen bleef voorbehouden? Wat was natuurlijker, dan dat de Staten, toen zij zich genoopt vonden tegen de regeeringsdaden van Leicester op te komen, zich beriepen op die voorbehouden souvereiniteit? Immers uit deze grondstelling lieten zich een aantal rechten afleiden, op wier behoud de Staten den hoogsten prijs stelden ²⁾.

Elizabeth nam met het antwoord der Staten genoeg, en bekrachtigde hun aanspraak op de souvereiniteit door haar stilzwijgen. Toen Leicester de Nederlanden tijdelijk zou verlaten, verlangde zij ³⁾, dat hij de regeering aan de Staten zou overdragen, van wie hij ze oorspronkelijk had ontvangen. Dit plan werd echter bij de uitvoering eenigermate gewijzigd. De Raad van State, die eigenlijk slechts een raadgevend lichaam nevens den landvoogd was, werd gedurende zijn afwezen regeeringsraad, overeenkomstig de gewoonte der Oostenrijksche en Spaansche regeering ⁴⁾, onder welke, bij ontstentenis van den landvoogd, de regeering aan den Raad van State toekwam. Maurits, als voornaamste der stadhouders, kreeg den voorrang en als het ware het voorzitterschap van den Raad.

Maar zou die raad onbepaalde macht bezitten; zou hij alles kunnen veranderen wat Leicester had ingesteld? Het was bekend dat een machtige partij de hereeniging van Utrecht met Holland en Zeeland onder het stadhouderschap van Maurits verlangde ⁵⁾;

1) Bruce, appendix. Vgl. Van der Kemp, dl. I, blz. 197.

2) De leer heeft zich allengs ontwikkeld; de Staten werden gelijk gesteld aan Karel V. Vgl. Bor, dl. III, blz. 81 (Bk. XXIII, f°. 154); Motley, dl. II, p. 214.

3) Bruce, p. 450.

4) Vgl. Bor, dl. II, blz. 924, 944, 990 (Bk. XXII, f°. 50, 65, 80).

5) Bor, dl. II, blz. 762, 766, 774 (Bk. XXII, f°. 59, 62, 68).

de Staten-Generaal hadden niet lang geleden den landvoogd gezocht die hereeniging te bewerken. Maar Leicester, die zijn steun in Utrecht vond, was van niets afkeeriger dan van zulk een hereeniging. Zou thans in zijn afwezen de Raad van State bevoegd zijn tegen zijn wensch die verandering in de regeering te maken? De landvoogd had, wij merkten het op, Westfriesland zoo goed als een eigen stadhouder gegeven in Sonoy, op wien hij rekenen kon. Op aandrang der Staten van Holland had hij kort voor zijn afscheidnemen beloofd op dien maatregel terug te zullen komen ¹⁾. Maar zou hij nu moeten toelaten dat in zijn afwezen de Raad van State Sonoy aan het gezag van Maurits ondergeschikt maakte? Er waren uit Utrecht vijanden van den landvoogd verbannen, die door Holland in bescherming waren genomen. Zou het thans aan den Raad van State vrijstaan, die ballingen terug te voeren, en met hun hulp een tegenomwenteling in Utrecht te weeg te brengen? Onder de legerhoofden werd om den voorrang, om de aanspraak op bevordering, getwist. Zou de Raad van State het recht hebben om die geschillen ten nadeele van Leicester's gunstelingen te beslissen? Dat kon de landvoogd onmogelijk toestaan. Wilde hij weldra terugkeeren en het werk voortzetten, zooals hij het had aangevangen, dan kon hij niet gedoogen, dat het reeds tot stand gebrachte gedurende zijn kortstondig afwezen door den Raad van State werd afgebroken. Niets ware natuurlijker geweest, dan dat hij in overleg met de Staten de bevoegdheid van den Raad, die hem verving, in enkele opzichten had beperkt. Maar met de dubbelhartigheid, die hem eigen was, gaf hij in de instructie, die aan de Staten werd megedeeld, aan den Raad een bijna volle macht, doch beperkte deze tegelijkertijd in een geheime acte, die voor de Staten en zelfs, naar het schijnt, voor de meeste leden van den Raad van State geheim werd gehouden ²⁾, maar van welks voornamen inhoud sommige Engelsche oversten kennis droegen. Het gevolg van deze oneerlijke en onverstandige handelwijs moest wezen, dat, indien de Raad overeenkomstig zijn instructie bevelen uitvaardigde, de krijgsoversten overeenkomstig de geheime beperkende instructie weigerden te gehoorzamen. Hoe was het mogelijk met zulke tegenstrijdige bevelen te regeeren?

1) Bor, dl. II, f°. 764 (Bk. XXII, f°. 61).

2) Motley, vol. II, p. 172/3; Bor, dl. II, blz. 960, 990 (Bk. XXII, f°. 97/8 en 99), dl. III, blz. 75 (Bk. XXXIII, f°. 51).

Wij begrijpen waarom Leicester de beperkingen der eens gegeven volmacht dus voor de Staten geheim hield. Hij was verzekerd, dat de Staten, werden zij er mee bekend gemaakt, er zich tegen verzetten zouden. Want zonder diep doorzicht kon men voorzien, dat er in de gevaarvolle omstandigheden, waarin de staat verkeerde, licht het een of ander kon voorvallen, waarop dadelijk orde moest worden gesteld, en waarover men niet eerst het goedvinden van den in Engeland afwezigen landvoogd kon vragen. De afstand tusschen Westminster en Den Haag was in dien tijd een geheel andere dan tegenwoordig: weken lang was soms de overvaart door tegenwind onmogelijk. Een verordening, waarbij de beschikking over gewichtige aangelegenheden aan een zoo ver verwijderden landvoogd werd voorbehouden, zou dus door de Staten niet licht bekrachtigd zijn. Om allen tegenstand te voorkomen had Leicester derhalve zijn toevlucht genomen tot misleiding en willekeur.

De Staten-Generaal, waarop die van Holland overwegenden invloed uitoefenden, en die door middel van den Raad van State inderdaad regeerden, namen de afwezigheid van den landvoogd waar, om orde te stellen op de vele misbruiken, waarover zij tot nog toe slechts hadden kunnen klagen ¹⁾. Hun eerste zorgen waren voor de financiën, voor het herstel van het evenwicht tusschen de inkomsten en uitgaven. Het eenige middel om daartoe te geraken was het afdanken van een aantal krijgsknechten, die, miltziek wegens slechte betaling, toch niet te gebruiken, zelfs niet te vertrouwen waren. Zodoende bezuinigde men aanstonds honderdduizend gulden 's maands. Op dien weg voortgaande, zoo als het plan was, zou men weldra het hoog noodige evenwicht hebben hersteld, zonder de krijgsmacht werkelijk te verzwakken. De ervaring, na Leicester's vertrek opgedaan, kan het bewijzen, dat een matig, maar goed betaald en goed toegerust leger veel meer uitricht dan een talrijke maar ongeordende krijgsmacht.

Niet minder nuttig was een andere hervorming. Om den gedrukten handel weer op te beuren ²⁾, en bijgevolg de landsinkomsten te verbeteren, werd het onbedachte en slecht werkende plakkaat van 4 April, tegen den uitvoer naar 's vijands landen, zoodanig gewijzigd, dat het wel geheel afgeschafft mocht heeten.

1) Bor, dl. III, blz. 81/82 (Bk. XXIII, f°. 54/5). Vgl. dl. II, blz. 763, punt 3 van Leicester's remonstrantie, 789 (Bk. XXI, f°. 60, 78).

2) Vgl. Bor, dl. II, blz. 888 (Bk. XXII, f°. 25).

De gunstige gevolgen van dien maatregel lieten zich niet lang wachten. Zij waren zoo afdoend, dat het stelsel van verbod en dwang nooit meer terug is gekomen.

Beide maatregelen druischten in ¹⁾ tegen de regeeringswijze van Leicester en moesten hem bijgevolg mishagen. Maar veel kwetsender nog voor zijn zelfgevoel was de bemoeiing der Staten ten gunste van Buys, die op hun aandringen uit zijn gevangenschap ontslagen werd en in Holland de tegenpartij van den landvoogd krachtig kwam versterken. Leicester, die meer aan personen dan aan beginsels hechtte, moet zich grievend beleedigd hebben gevoeld, nu hij den man, dien hij zoo hartstochtelijk haatte, dien hij zoo onwaardiglijk behandeld had, als bij verrassing in zijn vrijheid en in zijn eer hersteld zag.

Het zou bij die eerste hervormingen en herstellingen wel niet gebleven zijn. Het was zeker de toeleg der Staten om alle nieuwe instellingen van den landvoogd, over wier nadeelige werking zij zoo herhaaldelijk hadden geklaagd, te vernietigen en nu reeds te handelen gelijk zij een jaar later, na den afstand van Leicester, gehandeld hebben. Maar een jammerlijke gebeurtenis kwam hen in hun rustig werken storen. Twee maanden nadat de landvoogd vertrokken was (28 Januari ²⁾), verrieden Stanley en York de schans bij Zutphen en de gewichtige vesting Deventer, en maakten daarmee den vijand meester van de IJsellinie en openden hem den toegang tot de Veluwe en Utrecht. De eigenzinnigheid en het blind vertrouwen van den landvoogd, die niettegenstaande de nadrukkelijkste waarschuwingen de verraders in zoo gewichtige posten had gesteld en bevestigd, was de voorname schuld van dit ongeluk. De beperkende instructie van den Raad van State, die bij deze gelegenheid te voorschijn kwam, had het verder onmogelijk gemaakt de bezetting in tijds te vervangen en de bedreigde plaatsen te redden. De tijding van het gebeurde verwekte dan ook niet minder verontwaardiging over den bedriegelijken en onbekwamen landvoogd, dan verbittering tegen de verraders en wantrouwen tegen de Engelsche troepen in het algemeen. Er gebeurde maar al te veel om dit wantrouwen te wettigen ³⁾. Te Arnhem, te Bergen op Zoom, te Oostende sloegen de Engelsche soldaten van het garnizoen aan het muiten; uit Zwolle liep een

1) Bor, dl. II, blz. 887/8 (Bk. XXII, f°. 24).

2) Kron. Hist. Gen., Serie III, dl. II, blz. 18 vlg.

3) Bor, dl. II, blz. 925 (Bk. XXII, f°. 51).

vendel Engelschen tot den vijand over. Tegen zulke gevaren te voorzien door het verleggen der bezettingen en het vervangen der oversten, verbod, helaas, de instructie ¹⁾, zoo bedriegelijk buiten medeweten der Staten aan den Raad van State gegeven.

Was het wonder, dat onder zulke omstandigheden, te midden van zulke gevaren, en na het ontdekken van zulke heillooze beschikkingen, de Staten zonder lang dralen, zonder afwachten van bevelen uit Engeland, voor zich zelf gingen zorgen? Het was waarlijk geen tijd om naar de theorie van het staatsrecht of naar den letter der bestaande commissies en instructies om te zien. De hoogste wet, het heil van den staat, heerschte voor het oogenblik, en deed alle andere verordeningen zwijgen. Men had een landvoogd ingehaald, die het land ten verderve leidde, een krijgsmacht, die den vijand meer dan den ingezetenen genegen en hulpvaardig was, een koningin, die een vrede zocht te treffen ²⁾, nadeeliger voor den staat dan een zelfs ongelukkig gevoerde oorlog. Zou men op dien weg blijven voortgaan, de banden ontzien, die ons machteloos aan den vijand overleverden? Neen, eerst de vrijheid hernomen, die alleen het land behouden kon; dan onderzocht wat in recht en billijkheid voor het hernemen van die vrijheid te zeggen viel.

Voor al de Staten van Holland begrepen die verplichting, en togen aan het werk met een voortvarendheid en een energie, die ons herinnert dat Oldenbarnevelt hun dienaar en hun leidsman was. Op denzelfden dag, waarop de tijding van het verlies van Deventer tot hen kwam, besloten zij dat de verschillende steden tot haar bijzondere beveiliging waardgelders zouden aannemen, en met buitengewonen ijver werd dit besluit ten uitvoer gelegd. Zoo verwierf zich de provincie een eigen krijgsmacht onder haar onmiddellijk bevel. De vreemde benden, die op het platte land gelegerd waren, en wier bedoelingen men wantrouwe, werden verwijderd of bewaakt. Maar bovenal werd het gezag van den stadhouder der provincie, ten koste van dat van den algemeenen landvoogd en van den Raad van State, uitgebreid. Het recht van bij open brieven (patenten) de garnizoenen te verleggen werd tijdelijk van den Raad van State op den stadhouder overgebracht. Het geheele defensiewezen der provincie werd onder zijn onmiddellijk beheer gesteld, bij een merkwaardige acte, die de commissie

1) Bor, dl. II, blz. 878, 924, 929 (Bk. XXII, f°. 19, 51, 54).

2) Brief der Staten aan Elizabeth, bij Bor, dl. II, blz. 945 (Bk. XXII, f°. 66/7).

voorheen, eer Leicester in het land kwam, aan Maurits door de Staten gegeven, herleven deed ¹⁾). De oversten, die door den landvoogd over de verschillende vestingen als gouverneurs waren aangesteld, werden aan den stadhouder ondergeschikt verklaard, en Sonoy was de eenige die weigerde te gehoorzamen. Een nieuwe eed werd van het krijgsvolk afgevorderd ²⁾), waarbij het zich aan Holland en Zeeland in het bijzonder verbond. De verpachting der belasting, die binnen de provincie geheven werd, werd op den naam der Staten van Holland uitgeschreven ³⁾). Holland en Zeeland hernamen hun zelfstandig bestaan van vóór de Pacificatie van Gent, onder Maurits als hun stadhouder. Om zijn jonge jaren voegden hem de Staten den ervaren en beproefden Hohenlo als luitenant-generaal toe.

Het is niet te ontkennen, dat al die maatregelen moeielijk overeen te brengen zijn met den geest der Unie van Utrecht. De bevoegdheid der algemeene regeering werd er ontegenzeggelijk door verkort. Maar dat Holland evenwel niet onverschillig was omtrent het lot zijner bondgenooten ⁴⁾), toonde het door de hulp, aan de steden van Overijssel, Gelderland en Utrecht geboden. Het wilde in de eerste plaats voor zijn eigen veiligheid zorgen, doch om des te beter de overige provinciën bij te springen. Het onttrok zich aan de hoede eener regeering, die elders dan in zijn gewest haar middelpunt had, omdat het zich bewust was zelf de spil te zijn, waarom de Generaliteit zich het zekerst kon bewegen.

Van der Kemp ⁵⁾) ziet in al deze blijkbaar onvermijdelijke maatregelen niets anders dan de uitvoering van langberaamde plannen, om Holland ten nadeele der bondgenooten aan de regeering van den landvoogd te onttrekken. Hij betreurt het, dat Maurits daartoe meewerkte; hij gelooft echter, dat de stadhouder slechts het werktuig was, door Oldenbarnevelt behendig gebruikt. Hij schijnt te vergeten ⁶⁾), dat nood wet breekt, en dat zelfverdediging, zelfs met schennis van geschreven rechten, een eerste plicht is. Buitendien, als enkele provinciën vrijheid hadden om zich onvoorwaardelijk aan de koningin van Engeland over te geven, gelijk Utrecht had gedaan, stond het zeker anderen even-

1) Bor, dl. II, blz. 894 (Bk. XXII, f°. 50; dl. III, blz. 350 (Bk. XXV, f°. 29); Resol. Holland 1587, blz. 56, 79, 90, 136).

2) Resol. Holland 1587, blz. 56, 284.

3) Resol. Holland 1587, blz. 238.

4) Resol. Holland 1587, blz. 35, 47, 57, 93/4.

5) Maurits van Nassau, dl. I, blz. 36.

6) Vgl. de redeneering der Staten bij Bor, dl. II, blz. 951 (Bk. XXII, f°. 70/1).

zeer vrij voor haar veiligheid in het bijzonder te waken.

Met de regeering der Unie, op wier gezag Holland zich veroorloofde inbreuk te maken, stond het op dit tijdstip ook jammerlijk geschapen. De landvoogd was afwezig en niemand wist wanneer hij terug zou keeren. De Raad van State, die hem verving, was slechts voor één jaar aangesteld, en dat jaar liep ten einde ¹⁾. Zijn commissie moest vernieuwd worden — maar door wien? De Staten-Generaal begrepen dat zij, als soeverein, daartoe gerechtigd waren. Zeker, indien Leicester in het land was geweest, had hij, krachtens zijn commissie, de leden van den Raad uit een breede nominatie der Staten moeten kiezen. Maar dat hij gedurende zijn afwezen, na zijn tijdelijken afstand van het bestuur, dit recht kon uitoefenen, was niet wel vol te houden. Een meer bedachtzaam staatsman dan hij zich betoonde zou deze uiterst belangrijke zaak geregeld hebben, eer hij vertrok. Zooals de omstandigheden thans waren, konden de Staten-Generaal wel niet anders doen dan zelf de commissie van den Raad te vernieuwen. Zij begrepen dit ook, en continueerden ²⁾ den Raad, doch slechts voor drie maanden ³⁾, om den landvoogd, zoo hij terugkeerde, spoedig weer de vrije beschikking te hergeven, maar zij maakten van deze gelegenheid tevens gebruik om enkele verdachte leden te laten uitvallen, bepaaldelijk Meetkerken ⁴⁾, wiens provincie Vlaanderen niet langer tot de Unie gerekend werd, en die dus het radicaal miste om in de regeering der Generaliteit te zitten. Eveneens verwijderden zij De Burchgrave uit den Raad, door te bepalen dat geen secretaris of andere beambte voortaan bij de beraadslagingen tegenwoordig mocht zijn. Het behoeft nauwelijks gezegd, dat het de invloed van Holland was, die deze besluiten door de Staten-Generaal deed nemen. In den algemeenen nood namen alle gewesten hun toevlucht tot Holland ⁵⁾, de machtigste provincie werd van zelf de invloedrijkste in de Generaliteit.

De Staten-Generaal begrepen, dat het thans ook de tijd was den landvoogd ronduit te zeggen, wat zij van hem en van zijn bestuur dachten. Alle bewimpelingen moesten wegvallen. Nog onder den indruk der velerlei jobstijdingen, die van alle kanten inkwamen, stelden zij een brief op, zoo duidelijk, zoo krachtig

1) Bor, dl. II, blz. 892 (Bk. XXII, f°. 21).

2) 4 Februari 1587.

3) Vgl. Resol. Holland 1587, blz. 71.

4) Over Van Brakel vgl. Motley, vol. II, p. 172/3.

5) Gedenkstukken van Oldenbarnevelt, dl. I, blz. 149.

van toon, dat Wilkes alle moeite deed om het afzenden er van te verhinderen, doch te vergeefs ¹⁾; de Staten van Holland en vooral Oldenbarnevelt dreven door, dat hij onveranderd en onverwijd werd verzonden.

Die brief, gedagteekend den 4^{den} Februari 1587 ²⁾, draagt het karakter der gevaarlijke omstandigheden, waaronder hij geschreven is. Hij is niets minder dan een acte van beschuldiging tegen den landvoogd, hoewel niet deze maar de achterraad, die hem misleid had, schijnbaar de schuld krijgt. Al de fouten zijner regeering worden hem voorgehouden, in het bijzonder de treurige gevolgen der onwettige geheime acte, die de macht van den Raad van State beperkt en het onmogelijk gemaakt had het verraad van Stanley en York te voorkomen. Ten slotte wordt hem nog bericht, dat de Staten-Generaal en de Staten der verschillende provinciën in het bijzonder zich verplicht hebben gezien, zulken voet aangaande het gouvernement te nemen en zulke order op 's lands zaken te stellen, als zij geoordeeld hebben te behooren. Er wordt niet opgegeven welke die verordeningen zijn, er wordt niet gevraagd of hij ze kan goedkeuren; het is alsof hem die zaken niet meer aangaan, alsof de gevaren van het oogenblik zijn wettig gezag geschorst hebben. — Wat Leicester niet minder ergerde dan de brief zelf, was de toezending van een afschrift aan de koningin. De klachten, tegen hem geuit, werden bijna een aanklacht, nu men ze tot zijn meesteres richtte. Overigens werd de brief zorgvuldig geheim gehouden ³⁾, zelfs voor de regenten van de provinciën en steden, uit wier naam de Staten-Generaal hem hadden geschreven. Men wilde den schijn vermijden van Leicester ook bij de gemeente aan te klagen, en tevens geen aanleiding geven om de Staten van oneerbiedigheid jegens den landvoogd en jegens de koningin te beschuldigen.

De brief kon op geen ongelegener tijdstip komen dan waarop hij aan het Engelsche hof ontvangen werd. Een gezantschap, dat Leicester op den voet gevolgd was, onderhandelde ⁴⁾ juist uit naam der Staten met de Engelsche regeering over een vernieuwde opdracht der souvereiniteit, waarvan Elizabeth niets hooren wilde, en over aanzienlijker bijstand in geld en troepen, waartoe de koningin evenmin genegen scheen. De onderhandeling vlotte slecht.

1) Motley, vol. II, p. 177.

2) Bor, dl. II, blz. 943 (Bk. XXII, f°. 65).

3) Bor, dl. III, blz. 76 (Bk. XXIII, f°. 51); vgl. dl. II, blz. 953 (Bk. XXII, f°. 56).

4) Nicholas, Life of Davison, p. 261.

De koningin was in die dagen meer dan ooit prikkelbaar en licht geraakt. Zij had te beslissen of zij het doodvonnis over Maria Stuart, dat reeds in October geveld en door het parlement bekrachtigd was, al dan niet zou doen voltrekken, en verkeerde in hevigen tweestrijd; weldra (18 Februari) liet zij het ten uitvoer brengen. Met zich zelf en met haar omgeving in strijd, was zij juist in een stemming om te twisten en te razen, en gaf den gezanten op hun billijke klachten en op hun overdreven eischen niets dan onverdiende verwijten en harde woorden ten antwoord. Daar kwam de tijding van het verraad van Stanley en York en terstond daarop de brief der Staten aan Leicester. De woede, die de koningin tengevolge van zoovele zoo snel opeenvolgende aandoeningen beving, keerde zich tegen de ondankbare, hoogmoedige Staten, die aan haar gunsteling, aan haar onderdanen de schuld durfden geven van de ongelukken, waarin zij grootendeels door eigen schuld vervallen waren. Nooit zou Leicester tot de Staten, die hem dus in zijn eer hadden getast, terugkeeren. Zij zou zich houden aan het tractaat, en de hulp, door haar toegezegd, blijven verleen, maar niets meer. Sloot zij vrede met Spanje, dan zou zij, haar woord getrouw, voor Nederland zorgen als voor haar eigen rijk. Tot het voortzetten van den krijg wilde zij zich niet stellig verbinden. Een man van aanzien zou weldra aan de Staten haar verdere besluiten komen meedeelen. Met die boodschap kregen de gezanten hun afscheid.

Men wist thans wat men voortaan van Engeland te wachten had. Al zekerder en zekerder werd men onderricht, dat Elizabeth zich in een gevaarlijken vredehandel met Parma wikkelde, en het oog sloot voor het gevaar, dat haar rijk en de Nederlanden tevens uit Spanje bedreigde. Terwijl in de havens van Spanje en Portugal dag en nacht aan een armade werd gewerkt, zooals de Spaansche koning er nog nooit een in zee had gezonden, geloofde Elizabeth nog steeds aan de mogelijkheid om een vrede te treffen, op voorwaarden, waarvan de koning nooit, zelfs niet in den uitersten nood, had willen hooren. Wilde men niet met Engeland te gronde gaan, dan diende men de banden, die Nederland aan dat rijk verbonden, eer los te rukken dan nauwer toe te halen. Naar de terugkomst van den verbitterden Leicester kon men onder zulke omstandigheden waarlijk niet verlangen.

Intusschen duurde binnen 's lands de partijenschap voort. Het gevaar, waarmee het verraad van Stanley en York bedreigd had, had ook in Utrecht de gemoederen tot verzoening en toegefelijk-

heid gestemd ¹⁾, en de volkspartij, door Deventer geleid, had met die stemming haar voordeel gedaan. Na verschillende ver-geefsche pogingen gelukte het eindelijk den stadhouder, graaf van Nieuwenaar, tusschen de stad en de twee eerste standen een schikking te bemiddelen ²⁾, die schijnbaar aan de Geëligeerden en de Ridderschap, maar inderdaad aan de stad en aan de volkspartij gewonnen spel gaf ³⁾. De Geëligeerden bleven als stand voortbestaan, en behielden hun politieke rechten. Maar twee der wakkerste leden, daaronder ook de vertegenwoordiger van den stand bij de Staten-Generaal, werden afgezet en door twee andere, meer gezeggelijke, vervangen. Die wijziging van het personeel was voldoende om het geheele college van denkwijds, of althans van handelwijds, te doen veranderen. Voortaan stemmen meestal de Geëligeerden met de steden, en beiden te zamen overstemmen de Ridderschap, waaruit allengs de meer ijverige leden wegblijven. Zoo was dus de geheele provincie tot de partij van Leicester overgehaald. Utrecht stemde voortaan in de vergadering der Staten-Generaal in den geest der democraten. Een groote overwinning, waarvan de eer aan Deventer toekomt, door wiens beleid deze zaak, die aanvankelijk ten nadeele zijner partij scheen af te loopen, ten slotte tot de meest gewenschte uitkomst gebracht werd.

Een verdere stap op den ingeslagen weg leidde tot een minder gunstig einde. Zooals de stad de provincie, zoo trachtte thans de provincie de Staten-Generaal te winnen en met haar geest te bezielen. Dit was niet wel mogelijk, zoolang de vergadering der Staten te 's Gravenhage, in het hart van Holland, onder het oog der Staten van dat gewest en van zijn advokaat, gehouden werd. Geheel anders zou echter de kans staan, indien de vergadering naar Utrecht kon verplaatst worden. Op aanzetten van Deventer ⁴⁾ riep de graaf van Nieuwenaar de Staten van Overijsel en Gelderland, waarover hij eveneens stadhouder was, naar Utrecht, tot een buitengewone samenkomst met de Staten van het Sticht, op. Ook Holland, Zeeland en Friesland werden uitgenoodigd aan die bijeenkomst deel te nemen ⁵⁾. Op deze wijze hoopte Deventer een

1) Utrecht had hulp gezocht bij Holland (Resol. Holland 1587, blz. 93/4. Kron. Hist. Gen., 3^e Serie, dl. II, blz. 20).

2) Bor, dl. II, blz. 870 en 918 (Bk. XXII, f°. 13 en 46), dl. III, blz. 65 (Bk. XXIII, f°. 44).

3) Kron. Hist. Gen., 3^e Serie, dl. IV, blz. 156 vlg.

4) Bor, dl. II, blz. 913 (Bk. XXII, f°. 13).

5) Bor, dl. II, blz. 907 (Bk. XXII, f°. 38).

nieuw college van Staten-Generaal te Utrecht te vestigen, dat in plaats van hem uit te sluiten, zijn leiding volgen zou. Maar Holland liet zich zoo gemakkelijk niet ten onder brengen. De Raad van State, die na zijn zuivering meer dan vroeger onder den invloed der Hollandsche staatslieden stond, verklaarde zich stellig tegen zulk een ongewone, bijna onwettige bijeenroeping, die tot een scheuring der Unie dreigde te leiden. De Staten-Generaal, waarin Holland en Zeeland, door Friesland ondersteund, den boventoon voerden, stemden daarmee in. Deventer's plan had geen verdere gevolgen.

Hij moest het dus over een anderen boeg wenden. Kon men de Staten-Generaal en die van Holland niet winnen, dan moest men ze van hun gezag berooven en onschadelijk maken. Men moest den volke verkondigen, dat de Staten zich ten onrechte voor den soeverein des lands uitgaven. Aan Leicester kon men zeker niet langer de soevereiniteit toekennen, sedert Elizabeth te verstaan had gegeven, dat zij voor haar onderdaan zulke rechten niet begeerde. Maar daarom behoefde men de Staten nog niet voor de heeren des lands te erkennen. Bij gebrek aan een wettigen vorst kwam de soevereiniteit niet aan de Staten toe, maar aan het volk, dat door de Staten slechts vertegenwoordigd werd. Sedert de afzwering van Philips was dus het volk van Nederland zelf soeverein. Het kon over de landsheerlijke rechten naar goedvinden beschikken, ze aan zichzelf voorbehouden of ze opdragen aan wien het wilde.

Merkwaardige theorie! Ook zij was niet door zuivere bespiegeling verkregen, maar tot rechtvaardiging van hetgeen de volkspartij deed en voorhad, uitgedacht. Vergissen wij ons niet, dan is Deventer een der eerste verkondigers van deze leer, zooals hij een der eersten geweest was die haar bij voorbaat in praktijk hadden gebracht. In een brief van 22 Mei 1587 ontvouwde hij ze reeds voor Leicester ¹⁾, en later schreef hij tot haar verdediging een uitvoerig betoog ²⁾. Wilkes ³⁾, die namens Elizabeth in den Raad van State zitting had, nam de nieuwe leer gereedelijk aan, en beriep er zich later op om het gezag van Leicester tegen de Staten te handhaven ⁴⁾. Het stelsel beantwoordde ook zoo

1) Motley, vol. II, vol. 219.

2) Bor, dl. III, blz. 206 (Bk. XXIV, f°. 42).

3) Bor, dl. II, blz. 921 (Bk. XXII, f°. 48).

4) Zie zijne remonstrantie van 19 Maart 1587 bij Bor, dl. II, blz. 918 (Bk. XXII, f°. 46 vlg.).

volkomen aan hetgeen de partij wilde en werkte, dat het terstond door allen omhelsd en tot banier verheven werd, waaronder men tegen de Staten van Holland te veld trok.

Ook dezen moesten thans hun praktijk door een theorie rechtvaardigen. Zij belastten ¹⁾ François Franken, toen ter tijd nog pensionaris van Gouda ²⁾, met de taak om de wettigheid der bestaande regeering te betoogen. De deductie ³⁾, die hij opstelde en die door de Staten van Holland werd goedgekeurd en op hun naam uitgegeven, is overbekend. Zij is als het ware de grondslag van het oligarchische staatsrecht der republiek geworden. Haar leer werd weldra door Hugo de Groot bekrachtigd en uitgewerkt, en door volgende geslachten als ontwijfelbaar aangenomen. Eerst in de vorige eeuw is het bewezen hoe onjuist de geheele bewijsvoering is. Zij tracht zich niet op afgetrokken beginsels van recht, maar op den historischen oorsprong van de macht der Staten te vestigen, doch in plaats van zich te bepalen tot den laatst verloopenen tijd, tot het tijdvak van den opstand, klimt zij op tot ver in het grafelijk bewind, en poogt te bewijzen, dat sedert zeven of acht honderd jaren de souvereiniteit bij de Staten van Holland berust heeft, en door dezen slechts ter uitoefening aan de graven is overgedragen. Een zonderlinge ketterij voorwaar, en die in onze ooren onbegrijpelijk klinkt. Maar in zake van middeneeuwsch staatsrecht zag men in dien tijd van overgang niet helder; het was ook slechts te doen om een reeds aangenomen stelsel te wettigen, niet om te ontdekken wat waarheid was. En sommige van onze hedendaagsche schrijvers, die den Staten hunne onwetendheid het euvelst duiden, vervallen in niet minder vreemde dwalingen, wanneer zij van het Hollandsche graafschap en van zijn staatsrechtelijken toestand gewagen. Om iemand te noemen, Motley zelf, die terecht het betoog der Staten niet historisch maar fabelachtig noemt, voegt er in één adem bij: „de eerste graaf, die eenig wettig en erkend gezag heeft gehad, is Dirk I, aan wien Karel de Eenvoudige het grondgebied van Holland, bij open brieven, in 922 verleende.” Die zoo spreekt bezit ongeveer evenveel kennis van de middeneeuwsche maatschappij als de schrijver van de deductie der Staten van Holland.

1) Apologie van Hugo de Groot, blz. 7, 99.

2) In April werd hij voorgesteld tot 2^{den} advocaat van den lande (Resol. Holland 1587, blz. 121, 123).

3) Bor, dl. II, blz. 921 vlg. (Bk. XXII, f°. 48 vlg.).

Nog eens, de theorie diende slechts tot rechtvaardiging van de praktijk. Het was de vraag, wie van beiden haar recht kon doen gelden, de conservatieve partij, die de gevestigde aristocratie wilde handhaven, of de revolutionaire, die een volksregeering wenschte met een dictator aan haar hoofd. Niet van de deugdelijkheid der bewijzen, niet van de waarde der antecedenten hing in dezen strijd de overwinning af.

De stad Utrecht had vroeg in het voorjaar een bode naar het Engelsche hof gezonden, om den landvoogd en de koningin van den stand van zaken kennis te geven, en de betuiging over te brengen van haar innige verkleefdheid aan de Engelsche regeering. De bode kwam op het laatst van Maart terug met een schriftelijk antwoord van Elizabeth, waarin het gedrag der burgerij werd geprezen, en daarentegen de handelwijs der Staten jegens den landvoogd hevig gelaakt. De raad der stad liet den brief van de pui van het stadhuis aflezen en met eenige andere missiven, die terecht of ten onrechte gezegd werden uit Engeland ontvangen te zijn, drukken en overal, in alle provinciën, uitstrooien. Terzelfder tijd had hij een afschrift van den brief der Staten aan Leicester van 4 Februari, die in zoo hooge mate de verontwaardiging van Elizabeth had opgewekt, in handen gekregen. Daarvan, begreep hij, liet zich uitnemend partij trekken om het volk tegen de Staten op te winden; hij verzuimde die gelegenheid niet; door zijn zorg werd ook deze brief in honderden afdrucken onder de gemeente verspreid. Men gaf voor, dat het alleen aan zijn beleedigende strekking te wijten was, dat Leicester niet, zooals anders reeds was bepaald, met versche troepen en gereed geld terug zou komen, en dat de koningin thans veeleer vrede met Spanje sluiten en de ondankbare Nederlanden aan hun lot overlaten wilde. Om haar te verzoenen en tot betere gedachten te brengen, moest die hatelijke brief, die door slechts weinige pensionarissen en kwalijk gezinde regenten eigenmachtig geschreven was, door het volk van Nederland uitdrukkelijk herroepen worden ¹⁾. De Staten der landprovinciën zouden zich daartoe wel laten overhalen. Van Holland en Zeeland was dit zeker niet te verwachten. Maar dan kon men de vroedschappen der verschillende steden van die provinciën bewerken, en door enkele althans den brief, die zonder haar voorweten opgesteld en verzonden was, doen afkeuren. Zoo zou men de weinige gedeputeerden, die de

1) Bor, dl. II, blz. 955, 958 (Bk. XXII, f°. 74, 76).

Statenvergadering van Holland uitmaakten, van hun natuurlijken steun berooven, en machteloos aan het misnoegen van de Engelsche regeering overleveren.

Aanvankelijk gelukte dit wel bedachte plan naar wensch. Gelderland en Overijsel wilden gaarne de ondersteuning van Engeland koopen voor het afkeuren van hetgeen buiten hen om gedaan was. Zij vereenigden zich met Utrecht in het desavoueren van den aanstootelijken brief. Friesland was moeilijker te winnen. De groote meerderheid der regenten van dat gewest was op de hand der Staten van Holland, en een volkspartij, machtig genoeg om hun te weerstaan, bestond er niet. Doch daarom gaf de regeering van Utrecht den moed nog niet op, om ook Friesland over te halen tot haar partij. Het gerechtshof ¹⁾, dat voorheen uitgebreide politieke rechten had bezeten, die sinds den opstand op de Staten waren overgegaan, was misnoegd en weerbarstig, en zijn president Hessel Aysma liet zich door den sluwen Deventer bepraten om, tot herwinning van den verloren invloed, samen te spannen met de Utrechtsche democraten, met wie hij niets gemeens had dan den naijver op het gezag der Staten. Door middel van het Hof en zijn aanhangers hoopte Deventer ook Friesland tegen de zee-provinciën in beweging te brengen ²⁾. En Holland zelf was verre van eenstemmig. De meerderheid der ingezetenen toonde weinig sympathie voor de Staten. De predikanten waren bijna allen op de hand van den landvoogd, en achtten hem door de regenten verongelijkt. Zij waren gewoon hun meening onbewimpeld uit te spreken, en zij hadden een sterken invloed op de rechtzinnige gemeente. Het scheen dus licht mogelijk de Staten door de burgerij tot toegeven te noodzaken.

Maar die berekening faalde door de onverzettelijke standvastigheid van de Staten van Holland. Met krachtige hand onderdrukten zij de opkomende beweging, die hen dreigde omver te werpen. Zonder iemand te ontzien, brachten zij allen ten onder, die zich tegen hen verhieven. In de aanzienlijksten stelden zij bij voorkeur een afschrikkend voorbeeld. Het gebeurde met den beroemden Doneau kan daarvan ten bewijs strekken. Deze uitstekende jurist was de roem van de jeugdige universiteit van Leiden.

1) Van Rey, blz. 102. Vgl. Tiele, pamflet n°. 4323.

2) Zie „Instructie waarnaar Wybrant van Aylva en Dr. R. de Postella hun sullen adresseeren aan de Con. Majt. van Engeland. Actum Leeuwarden, 5 Januari 1587,” in pamflet Tiele, n°. 4323. Vgl. Wagenaar, dl. VIII, blz. 112.

Geen eer ¹⁾, die hem niet door de curatoren en door de regeering bewezen, geen voordeel, dat hem niet gegund was. Toen hij, twee jaren geleden, naar elders beroepen, geneigd scheen Leiden vaarwel te zeggen, hadden de Staten hem op de vleienstste wijs verzocht te willen blijven, en, om hem daartoe te eer te bewegen, goeden waarborg voor zijn salaris gegeven, om het even of hij onderwijs gaf of niet. Zij wisten en erkenden, dat zijn vertrek een onherstelbaar verlies voor de opkomende universiteit zou wezen. Maar Doneau was een streng en ijverig Calvinist; in den strijd tusschen Leicester en de Staten koos hij de partij van den landvoogd. Hij liet zich in dien geest heftig uit; hij werkte mee om de missive der Utrechtsche partij te Leiden uit te strooien. Ten laatste klaagde hem Hohenlo, als luitenant van den stadhouder, bij de curatoren aan. En zonder aarzelen namen dezen daarop hun besluit, en ontsloegen den hoogleeraar uit zijn betrekking „om redenen aan hen bekend.” De Staten, tot wie Doneau zich wendde om dit besluit te niet te doen, weifelden een oogenblik; het scheen hard zulk een man om zulk een reden af te zetten. Doch zij eindigden met het vonnis der curatoren te handhaven. Meer dan aan den roem der universiteit was hun aan het gezag der wettige regeering gelegen. In den uitstekenden geleerde wilden zij aan allen bewijzen, dat zij zich door niemand straffeloos lieten tegenwerken.

Het is niet moeielijk te gissen, wiens invloed en voorbeeld de Staten tot zoo stouten, bijna roekeloozen moed aanvuurde. Oldenbarnevelt was de ziel hunner vergadering, de onverschrokken hand die hun besluiten ten uitvoer bracht. Waar zij een oogenblik weifelden en stil stonden, ging hij alleen vooruit, en sleepte hen door zijn zelfvertrouwen mede. Toen lord Buckhurst — de persoon van aanzien, op wiens overkomst Elizabeth de Hollandsche gezanten had voorbereid — een man van gematigden zin zoowel als van groote bekwaamheid, in het laatst van Maart ²⁾ was aangekomen en zich beijverde om de Staten met den landvoogd en de koningin te verzoenen, betoonden de Staten van Holland zich genegen om meer toe te geven dan in den gevaarlijken staat des lands, nu Elizabeth in onderhandeling met den vijand getreden was, raadzaam scheen. Oogenblikkelijk verzette zich de

1) Resol. Holland 1587, blz. 597.

2) Bor, dl. II, blz. 961, 970 (Bk. XXII, f°. 78, 85); dl. III, blz. 22 (Bk. XXIII, f°. 15).
Motley, vol. II, p. 230, 234, 266.

advokaat met alle kracht tegen die gevaarlijke inschikkelijkheid. Drie dagen nadat Buckhurst zijn eerste vertoog ter bijlegging der geschillen bij de Staten van Holland had ingediend en terwijl dezen, naar het schijnt, zich gunstig voor zijn voorstel gestemd toonden, verzocht Oldenbarnevelt, 20 April, zijn ontslag als landsadvokaat ¹⁾, en liet zich slechts overhalen om in dienst te blijven, op voorwaarde dat hij zich ontslagen mocht rekenen, als er „getreden zou worden in eenigen handel van vrede, of tot het transporteeren van den lande zonder conservatie van de Religie en van de privilegiën en gerechtigheden van den lande.”

Wij zouden gaarne van deze kortstondige crisis, van de beweegredenen die Oldenbarnevelt zijn ontslag deden vragen, en van de verzekeringen der Staten, die hem voorwaardelijk deden aanblijven, iets naders weten. Motley, die uit de correspondentie van lord Buckhurst menige bijzonderheid zijner zending heeft meegedeeld, schijnt omtrent dit punt niets gevonden te hebben; althans hij geeft ons niet de minste inlichting. Had Oldenbarnevelt reeds nu gegist, dat Buckhurst, al zweeg hij vooralsnog van den vredehandel met Spanje, inderdaad in last had de Staten daarop voor te bereiden? Had hij verder reden om te vreezen dat de Staten van Holland zich tot zulk een onderhandeling zouden laten overhalen? De houding, door hem aangenomen, maakt het waarschijnlijk; maar bij gebrek aan bescheiden is de zaak niet volkomen uit te wijzen. Zeker is het, dat de Engelsche gezant de Staten voorloopig van niets sprak dan van de noodzakelijkheid om den landvoogd te bevredigen. En zooveel althans werkte hij uit, dat de Staten in een brief aan de koningin hun vroeger schrijven verklaarden en verzachtten, en uitdrukkelijk betuigden ²⁾ „het gezag van Leicester, zooals het hem eens was opgedragen, geheel en onveranderd te willen houden, om door hem na zijn terugkomst uitgeoefend te worden.” Daarmee was wel de aanleiding tot nieuwe geschillen niet weggenomen, maar toch eenige voldoening aan het gekrenkte eergevoel van den landvoogd gegeven, en zijn terugkomst mogelijk gemaakt.

Hoe weinig die komst voor de schikking der geschillen en de regeling der binnenlandsche zaken gewenscht mocht zijn, voor het voeren van den krijg scheen de bijstand van Engeland onontbeerlijk. Om den vijand het hoofd te kunnen bieden, moest men

1) Resol. Holland 1587, blz. 120; Bor, dl. II, blz. 966 (Bk. XXII, f°. 82).

2) Bor, dl. II, blz. 968 (Bk. XXII, f°. 82).

gedurende de zomermaanden het leger versterken; maar het daartoe noodige geld ontbrak en was slechts gedeeltelijk door nieuwe contributiën te vinden. Men kwam minstens hondervijftig duizend ponden te kort. Met de uiterste moeite hoopten de Staten twee derden dier som te kunnen opbrengen, en zij smeekten de koningin het nog ontbrekende derde voor deze eene keer buitengewoon voor te schieten. Maar te vergeefs. Elizabeth wilde van geen nieuwe vermeerdering van uitgaven hooren. Hoewel Buckhurst, die den nood der Nederlanden van nabij leerde kennen, en de overige raadslieden der kroon het verzoek der Staten ondersteunden, Elizabeth weigerde stellig. Zij voldeed niet eens aan haar vroeger aangegane verplichtingen, en liet het Engelsche krijgsvolk in dienst der Staten onbetaald en van gebrek verloopen. Zoo slecht toegerust, moesten de Nederlanden afwachten wat in het aangebroken voorjaar de vijand beginnen zou. Weldra kwam Parma in het veld, maakte looze aanstalten om Oostende te belegeren, en sloeg onverwachts het beleg voor Sluis.

Eerst door dezen aanslag werd Elizabeth uit de onverschilligheid gewekt, waarin zij ten opzichte van Nederland vervallen scheen. Gelukkig was de brief reeds ingekomen, waarin de Staten zich in verzoenenden en toegefelijken zin jegens den landvoogd verklaarden. De koningin besloot nog eens haar gunsteling aan de benauwde Nederlanden te hulp te zenden. In de eerste dagen van Juni kwam die goede tijding in het land, juist toen de Staten-Generaal aan Maurits, met Hohenlo als zijn luitenant naast hem, het opperbevel van het leger gedurende de afwezigheid van den landvoogd hadden opgedragen ¹⁾.

Of de terugkomst van Leicester tot heil of tot schade van het land zou strekken, hing af van de verhouding, waarin hij voortaan tot de Staten-Generaal en in het bijzonder tot de Staten van Holland staan zou. In eendracht en samenwerking met dezen kon hij veel goeds uitrichten; als hun vijand en tegenstrever was hij niet bij machte iets te doen dan tweedracht te wekken en den gang der zaken te belemmeren. Ongelukkig kwam hij met wrok en haat tegen de Staten, en met plannen van omwenteling en overheersching terug. De brieven ²⁾, waarin hij aan zijn vrienden, aan Deventer, aan Sonoy, aan de regeering van Utrecht, zijn aanstaande overkomst berichtte, en die door dezen ruchtbaar

1) Resol. Holland 1587, blz. 163.

2) Bor, dl. II, blz. 985 (Bk. XXII, f°. 976).

gemaakt werden, droegen daarvan de onmiskenbare teekenen. Hij keerde terug, zeide hij, niettegenstaande de hem aangedane beledigingen, alleen om aan de begeerte des volks en aan de uitgedrukte wenschen der predikanten te voldoen. Blijkbaar zou hij dus zijn steun niet bij de regenten, maar bij de predikanten en de ijverige gereformeerden zoeken. Hij zou voortgaan op den noodlottigen weg, vroeger door hem ingeslagen, die tot oproer en omwenteling leiden en op den ondergang van het land uitloopen zou.

Natuurlijk dat de Staten, door die onvoorzichtige brieven bij tijds gewaarschuwd, opnieuw de wapenen tegen hem aangordden en alle plannen van inschikkelijkheid lieten varen. Er was hun door Buckhurst, uit naam der koningin, een nadere verklaring van den brief van 4 Februari gevraagd. Zij gaven die thans ¹⁾, maar in een geheel anderen toon dan Buckhurst gehoopt had. In plaats van zich te verontschuldigen en beterschap te beloven, handhaafden zij in alle punten hun vroegere beschuldigingen, en door die breed uiteen te zetten en met nieuwe bewijzen te staven, maakten zij dezen nieuwen brief nog kwetsender voor het eergevoel van Leicester dan den vroegeren, die zooveel aanstoot gegeven had. Feller dan ooit was dus de tweestrijd opnieuw uitgebarsten. Het ongelukkige land zou er de gevolgen van onder vinden.

Het eerste gevolg was het verlies van Sluis. Dat die vesting wel te ontzetten zou geweest zijn, weten wij uit de getuigenis der belegeraars zoowel als der belegerden. Doch daartoe hadden de beide partijen, die den staat verdeelden, eendrachtig en ijverig moeten samenwerken. En aan zulke samenwerking viel niet te denken. De Staten wisten thans van Buckhurst zelven, dat Elizabeth vrede met Spanje zocht. Zij wisten, dat Leicester een uitgebreide macht begeerde, die hem in staat zou stellen hen des noods tegen hun zin tot vrede te dwingen. Het kon niet anders of die groote zaak moest hun meer ter harte gaan dan het behoud van een enkele stad. Leicester verweet hun later, dat zij zich om Sluis zoo weinig hadden bekreund alsof de stad op Sint Domingo of Hispaniola gelegen was ²⁾. Wij kunnen niet beslissen in hoever de Staten en Maurits inderdaad te beschuldigen waren;

1) 17 Juni. Bor, dl. II, blz. 986 (Bk. XXII, f°. 34).

2) Bor, dl. III, blz. 141 (Bk. XXII, f°. 97); Gedenkschrift van Joris de Bye, in Bijdr. en Meded. Hist. Gen., dl. XI, blz. 427.

maar zeker is het, dat niet minder dan Leicester de bezetting van Sluis en de bevolking van Zeeland hun de schuld der neerlaag gaven. De verbittering van het gemeen tegen de Staten nam door dit hun toegeschreven ongeval nog aanmerkelijk toe.

Terzelfder tijd was aan den anderen kant het wantrouwen der Staten tegen den landvoogd en zijn talrijke aanhangers nog geklommen ¹⁾. Weinige dagen na de aankomst van Leicester in Zeeland kwam het den Staten van Holland ter ooren, dat een der secretarissen van den landvoogd, Junius, aan dezen en genen een brief van hem liet lezen, die gewichtig van inhoud en voor de Staten beleedigend van toon was. Zulke beleedigingen verdroegen zij niet langer ²⁾. Zij drongen Junius hun den brief te toonen, en zij namen er kopie van. De inhoud was inderdaad verontrustend ³⁾. Leicester beval Junius de steden van Holland rond te reizen, en aan de welgezinde te verzekeren, dat de uitgestrooide geruchten van een vredehandel tusschen Engeland en Spanje alle valsch waren, en dat Buckhurst, die den Staten van vrede had gesproken, daartoe niet gelast was geweest, en alleen uit eigen beweging gehandeld had. Dit beweren, in strijd met hetgeen de Staten wisten dat de waarheid was, moest hun achterdocht ten opzichte der bedoelingen van de Engelsche regeering niet weinig versterken. Maar wat volgde gaf nog gezonder reden tot bezorgdheid. Junius moest aan hen „die last over de gemeente hadden” (aan de predikanten namelijk en aan de volksleiders) te kennen geven, dat de landvoogd, overeenkomstig zijn instructie, zorgen zou alle macht in handen te krijgen, „die hij noodig had om te gebruiken de soevereiniteit dezer landen.” Die woorden waren duidelijk genoeg; zij gaven de verklaring van sommige dubbelzinnige uitdrukkingen in de brieven der koningin, onder anderen van haar betuiging dat zij niet twijfelde „of men zou den landvoogd voortaan zijn autoriteit vrijelijk laten gebruiken.” Welke autoriteit zij bedoelde, behoefde men thans wel niet meer te vragen.

Spoedig bekwamen de Staten nog stilliger bericht van wat hun te wachten stond. De agent van Holland aan het Engelsche hof, Ortel, was een ijverig dienaar der Staten en een behendig diplomaat. Uit eigen beweging lette hij op al wat er gaande was,

1) Resol. Holland, 1587, blz. 188.

2) Bor, dl. III, blz. 13, 22 (Bk. XXIII, f°. 11, 15).

3) Bor, dl. II, blz. 991 (Bk. XXII, f°. 100).

en schreef hij alles over wat er voor de Nederlanden van belang aan het hof voorviel. Maar omstreeks dezen tijd hadden hem de Staten opzettelijk een vertrouwd persoon ¹⁾ toegezonden, met den geheimen last om op alle wijzen uit te vorschen, wat er van den vredehandel met Spanje aan was, en wat er verder ten opzichte van Nederland werd voorgenomen. Zoo aangespoord was Ortel dubbel ijverig in de weer, en niet tevergeefs. Weinige weken later (26 Juli) kon hij de geheime instructie verzenden, die Leicester van de regeering der koningin had meegekregen, en waarop in den brief aan Junius gedoeld werd. Hoe het Ortel gelukt is dit belangrijke stuk meester te worden, weten wij niet; dat zijn afschrift, althans in de hoofdzaak, juist was, blijkt thans ten volle uit de vergelijking met de oorspronkelijke acte, door Motley aan den dag gebracht en door Van Deventer in zijn *Gedenkstukken van Oldenbarnevelt* uitgegeven.

Tweeërlei werd in deze instructie aan Leicester voorgeschreven. Hij moest de hem eens opgedragen autoriteit onverminderd van de Staten terugvorderen, en verder hun voorhouden dat, daar de kosten van den oorlog hun vermogen schenen te boven te gaan, het sluiten van een eerlijken vrede, zooals Parma uit naam van Philips hem aanbood, geraden was. Weigerden de Staten óf de vereischte autoriteit te verleenen, óf tot den vredehandel toe te treden, dan moest Leicester zich tot de gemeente, de onderzaten, wenden, ten einde door hun tusschenkomst de regenten tot rede te brengen.

Wij kunnen ons voorstellen hoe de Staten te moede waren, toen Oldenbarnevelt hun dit overgezonden stuk voorlegde ²⁾. Zij wisten nu wat men met hen voorhad: wilden zij zich niet tot een verraderlijken vrede met den vijand verstaan, dan zou de bevolking, de onstaatkundige menigte, tegen hen worden opgeroepen. Niet minder dan tegen Parma en zijn krijgsbenden hadden zij tegen Leicester en zijn blinde volgelingen op hun hoede te zijn.

Er was echter één omstandigheid, die hen bij het aangaan van den strijd tegen den Engelschen landvoogd bemoedigen moest. De beide leden van zijn instructie waren niet wel te vereenigen; het een maakte het ander onuitvoerlijk. Hij moest steunen op de ijverige Calvinisten, op het meest oorlogzuchtige deel der natie, en tevens den vrede met Spanje aanbevelen. Doch zoodra hij met

1) Resol. Holland 1587, blz. 166, 169.

2) Verhooren van Johan van Oldenbarnevelt, blz. 185.

die tweede boodschap te voorschijn kwam, verloor hij van zelf den steun der gemeente tegen de Staten, want de menigte hing hem slechts aan, omdat zij van hem een krachtiger voeren van den oorlog verwachtte dan van zijn tegenstanders. Van het oogenblik af, waarop het blijken zou dat hij vrede sluiten en de Staten den oorlog voortzetten wilden, zou de kerkelijke partij van hem tot zijn vijanden overloopen. Dat Leicester zelf dit onoverkomelijke bezwaar gevoelde, bleek uit zijn verzekering in den brief aan Junius, dat de geruchten van een vrede met Spanje valsch en de verklaringen van Buckhurst aan de Staten onjuist waren. Hij trachtte blijkbaar eerst door middel der opgeruide menigte de noodige macht van de Staten af te dwingen en eerst daarna met voorstellen van vrede voor den dag te komen. Maar zou zijn meesteres zoo lang geduld oefenen en uitstel lijden? Dit was van haar heerschzuchtig karakter nauwelijks te verwachten. In alle geval bestond er een goede kans voor de Staten om het nog van den landvoogd te winnen, als zij het nemen van een besluit op zijn eerste voorstel konden verschuiven, totdat hij met zijn tweede boodschap te berde moest komen.

Intusschen was Sluis, den 5^{den} Augustus, aan Parma overgegeven. Nog drie maanden schoten er van dit jaar voor den veldtocht over. Wat zou de vijand thans beginnen? De Staten konden niet vermoeden, wat inderdaad het geval was, dat hij niets meer ondernemen zou, maar zich geheel zou wijden aan de voorbereidselen tot de voorgenomen landing in Engeland, in afwachting der groote armade, die in de Spaansche havens werd uitgerust. Men vreesde, dat hij zonder verwijl zijn zegevierende troepen, van de pas gewonnen IJselsteden uit, tegen Gelderland en Utrecht zou doen oprukken. Het was hoog noodig aanstalten van verdediging aan die zijde te maken. Het volk, dat reeds het verlies van Sluis aan de Staten van Holland te laste legde, zou niet lijdelijk hebben aangezien, dat hun wantrouwen nu weer Leicester verhinderde om de noodige maatregelen van voorzorg te nemen. Uit dien hoofde konden de Staten niet anders dan eenige voldoening aan Leicester geven, eenige woorden van verzoening spreken, die hen tot niets verplichtten, maar toch van hun goede gezindheid en hun verlangen naar eendrachtig samenwerken getuigden. Tien dagen na de overgaaf van Sluis vereenigden zich de Staten van Holland en Zeeland met die der overige provinciën te Middelburg, en verleenden aan Leicester een acte van satisfactie, waarvan de optimisten hoopten dat zij

den vrede met den landvoogd herstellen zou. Maar lezen wij de acte aandachtig, dan vinden wij daarin geen grond tot zulk een goede verwachting. De Staten verzoeken wel dat Leicester den toon van hun brief van 4 Februari zal toeschrijven aan hun bezorgdheid voor het benarde vaderland; zij betuigen hem liefde en eerbied toe te dragen; zij beloven hem zijn autoriteit onverminderd te zullen laten, — maar weerkeurig vertrouwen zij dat hij hun praerogatieven ontzien en in overleg met hen regeeren zal. Zoo werd dus het geschil niet bijgelegd, niet opgeheven. De Staten bleven hun rechten handhaven, de landvoogd bleef een ruimer gezag begeeren dan met die voorrechten bestaanbaar was. Geen zoete woorden konden dezen tweestrijd eindigen: weerzijdsche toegefelijkheid was daartoe noodig, en die stemming ontbrak bij beide partijen.

Op het laatst van Augustus vertrok Leicester van Middelburg naar Dordrecht, dat van al de Hollandsche steden hem nog het meest genegen was. Daar zou hij nu eindelijk aan de Staten-Generaal gaan voordragen wat hem de koningin had bevolen; hij zou veel aanzienlijker bijdragen tot het voeren van den krijg van hen vorderen, en, zoo zij die op grond van hun onvermogen weigerden, hun de noodzakelijkheid voorhouden om vrede te sluiten. Maar de Staten-Generaal kwamen niet opdagen. Denkelijk zochten de Staten van Holland in het bijzonder tijd te winnen, wel wetende dat Leicester door zijn meesteres eerlang gedwongen zou worden met de voorstellen van vrede voor den dag te komen. Dezelfde taktiek bleven zij volgen, toen hun de landvoogd kort daarop door Bardes, lid van den Raad van State voor Holland, kategorisch liet afvragen, hoeveel geld en troepen hun provincie te zijner beschikking wilde stellen tot voortzetting van den oorlog. Zij beloofden daarover te beraadslagen en te besluiten, maar intusschen verlangden zij in overleg met den landvoogd uit te maken, hoever het gezag van dezen zich uitstreckte, waár de rechten des volks en de bevoegdheid der Staten het beperkten. Zij leverden een breede remonstrantie, daartoe strekkende, in. Uitvoerig vooral betoogden zij dat de landvoogd niet onmiddellijk, maar middellijk, door de stadhouders, de kapiteinen- en admiralen-generaal, regeeren moest: met andere woorden, dat hij in Holland en Zeeland alle zaken door tusschenkomst van Maurits moest uitvoeren. Leicester begreep de bedoeling dezer remonstrantie. In zijn, overigens gematigd antwoord, hield hij ten stelligste zijn recht vol om, zonder voorweten van den stadhouder, naar eigen

goeddunken de garnizoenen binnen de steden van Holland te verleggen ¹⁾. Wat hij daarmee bedoelde zou weldra blijken.

Nog had hij niet van vrede gesproken, hoe dikwerf hem de koningin had aangemaand niet langer daarmee te dralen. Hij voorzag wat er gebeuren zou als eens dat gewichtige woord over zijn lippen gekomen was. Eerst als de Staten hem de sommen hadden geweigerd, die hij beweerde noodig te hebben om den krijg te voeren, kon hij, zonder zijn partij al te zeer te vertoornen, van de noodzakelijkheid om vrede te sluiten gaan spreken. De woede des volks was dan misschien van den landvoogd af te leiden op de Staten, wier onwil om het noodige geld toe te staan als de reden van zijn aanmaning tot den vrede kon worden voorgesteld. Maar de omzichtigheid, waarmede de Staten hun beslissing gedurig uitstelden, verijdelde die taktiek. De koningin, ongeduldig geworden, gebood thans zoo nadrukkelijk haar boodschap over te brengen, dat Leicester niet langer durfde dralen. Een dag na het verzenden van zijn antwoord op de remonstrantie van Holland (2 September) zond hij twee leden van den Raad van State, Valcke en Menijn, naar Den Haag, om mondeling het voorstel der koningin aan de Staten mee te deelen, en te zien welken indruk die boodschap op hen maakte. Deze zending was een misschien onvermijdelijke, maar zeker een geduchte misslag. De Staten verlangden niets liever dan de uitnoodiging om tot den vredehandel toe te treden te ontvangen, eer zij nog genoopt waren te antwoorden op de overige voorstellen. Er viel niet aan te twijfelen, of zij zouden onverwijld de grootst mogelijke ruchtbaarheid aan de zaak geven. Leicester zag dit zelf in, en juist om deze reden had hij zijn voorstel mondeling laten overbrengen; hij had er zodoende een minder officieel karakter aan gegeven, en het voor de Staten moeielijk gemaakt om er bij de gemeente hun voordeel mee te doen. Maar hoe kon hij dan zulk een boodschap aan een Hollandsch en aan een Zeeuwsch raadslid opdragen, die niet tot zijn vertrouwde aanhangers behoorden? Op verzoek der Staten gaven dezen de mondeling voorgedragen boodschap later in geschrift over, en nu zonden de Staten oogenblikkelijk afschriften er van naar de vroedschappen der stemhebbende steden. In weinige dagen wist het geheele land wat de Engelsche regeering wilde. Nog langer te ontkennen dat de

1) Dat dit in strijd was met de oude gewoonte, blijkt uit de Justificatie van prins Willem (van 1568), éd. Lacroix, p. 196.

koningin voorhad tot vrede met Spanje te nopen, ging nu niet aan. Het was onmogelijk de heeren van den Raad van State te desavoueren, zooals men vroeger Buckhurst had gedaan. Wel klaagde de landvoogd dat zij zijn boodschap niet goed hadden overgebracht en dat de Staten haar tegen zijn wensch hadden ruchtbaar gemaakt ¹⁾. Doch loochenen dat er van vredehandel sprake was, kon hij niet ²⁾. Het deed verder meer kwaad dan goed dat zijn vrienden te Utrecht het verbreiden van alle vredesgeruchten als strafbaren laster verboden. Het bewees alleen dat het volk het sluiten van vrede met den vijand misdadig achtte. En, al wantrouwde de menigte de verzekeringen der Staten, zij begon toch ook te twifelen aan de oprechtheid van den landvoogd en aan de hulpvaardigheid van de koningin.

Onder zulke ongunstige omstandigheden moest nu Leicester zijn beroep op het volk tegen de Staten beginnen. Juist nu de Staten zich ijveriger voor den oorlog toonden dan hij, moest hij de oorlogzuchtige menigte oproepen om tusschen beiden te kiezen.

Twee dagen nadat Menijn en Valcke hun heillooze propositie aan de Staten overhandigd hadden, begon de landvoogd zijn *coup d'état* voor te bereiden. Op patent, niet van Maurits, maar van Leicester zelven, rukten eenige compagnieën, die in Sluis hadden gelegen, Holland binnen ³⁾; tien vaandels bezetten Maassluis en Delfshaven, twee vaandels trokken naar Gouda, twee andere naar Schoonhoven. In de patenten stond geschreven, dat de bezetting duren zou, totdat de Staten zouden hebben geantwoord op hetgeen hun van wege den landvoogd was voorgesteld. Het plan was dus de Staten gewapenderhand tot toegeven te dwingen. De afgevaardigden der Staten, die bij Leicester tegen deze onwettige inlegering kwamen protesteeren, werden „met grammen moede” — zoo rapporteerden zij — aangehoord, en kregen ten antwoord, „dat Zijn Excellentie zich wel zou weten te adresseeren aan de souvereiniteit dezer landen, waarvan de Staten niet meer dan de gedeputeerden waren” ⁴⁾.

Denzelfden dag, waarop hij die bedreiging tegen de Staten uitsprak, diende de landvoogd bij de Staten-Generaal, in wier vergadering natuurlijk de gedeputeerden van Holland en Zeeland

1) Bor, dl. III, blz. 34 (Bk. XXIII, f°. 24).

2) Zie zijn brief van 9 September 1587 aan den Hoogen Raad (Kron. v. h. Hist. Gen., 1^e serie, dl. V, blz. 407).

3) Resol. Holland, blz. 244/5.

4) Resol. Holland, blz. 246.

ontbraken, een uitvoerige remonstrantie in, die niets anders was dan een doorloopende aanklacht tegen de Staten van Holland. Hij verzekerde, dat hij den vrede slechts had aanbevolen, ingeval de oorlog, bij gebrek aan middelen, niet langer kon worden gevoerd; hij verklaarde ten stelligste, dat de koningin de Nederlanden niet zou verlaten, maar dat zij onder Nederland al de Geünieerde gewesten verstond, niet maar een of twee provinciën, zooals sommigen schenen te doen.

Deze remonstrantie, hoewel bij de Staten ingediend, was eigenlijk een manifest aan het geheele volk gericht. In afdruk werd zij een paar dagen later aan de verschillende provinciën en steden en hooge colleges, ook aan die van Holland, toegezonden ¹⁾. In de begeleidende brieven [werden de stadsregenten uitgenoodigd om de remonstrantie „in communicatie te leggen zoo zulks behoort naar ouder gewoonte,” — dat is te zeggen, er over te beraadslagen met de schutterijen en gilden — ten einde Hare Majesteit des te beter te berichten van hun aller meening en wenschen.

Dat was niet anders dan de burgerijen oproepen om de Staten in het ongelijk te stellen. Maar was Leicester zich bewust, waartoe zulk eene oproeping leiden moest? Het kon hem niet onbekend wezen, dat de groote meerderheid der regenten tot zijn tegenpartij behoorde en dat de burgerij zich niet tegen deze verklaren kon, zonder in openlijk verzet te komen tegen de bestaande regeering. Wenschte hij overal, zooals een jaar vroeger te Utrecht gebeurd was, en zooals zijn vrienden weldra op eenige plaatsen van Holland beproefden, opstand teweeg te brengen en de regeering te veranderen? Wij hebben reden om te gelooven, dat hij dit inderdaad bedoelde.

Den 11^{den} September schreef Doucko Aysma ²⁾ aan zijn broeder Hessel, den president van het Hof van Friesland, dat hij nog eenige dagen, hoewel tegen zijn zin, te Dordrecht vertoeven zou, op verzoek van die van Utrecht en van Sonoy, die verzekerden, dat de zaak op het hoogst was en dat spoedig groote dingen gebeuren en een merkwaardige verandering plaats grijpen zou. De groote dingen, door deze vertrouwden van Leicester voorspeld, waren waarschijnlijk de arrestatie der voornaamsten van de Staten van Holland en de verandering der regeering in eenige steden. Zoo iets werd ook door de partij der Staten gevreesd.

1) Resol. Holland, blz. 255.

2) Gedenkstukken van Oldenbarnevelt, blz. 167; Bor, dl. III, blz. 46 (Bk. XXIII, f°. 30). Vgl. den brief van Richaeus de Postella aan H. Aysma bij Gabbema, p. 583.

Een deputatie der hooge colleges van Holland ¹⁾, die den landvoogd tot matiging zocht te stemmen en uitnoodigde om in persoon naar Den Haag te komen, hoorde hem zoo hevig uitvaren tegen de Staten en in het bijzonder tegen den advokaat ²⁾, dat zij dezen, bij haar terugkomst, waarschuwde. En Oldenbarnevelt sloeg haar raad niet in den wind. Nog den eigen nacht (tusschen den 11^{den} en 12^{den} September), weinige uren voordat de landvoogd met een talrijk gevolg Den Haag binnentrok, week hij achter de muren van Delft, en hij waagde zich vooreerst daar niet buiten. Ook Maurits hield zich voorloopig buiten het bereik van den landvoogd. Reeds vroeger had men vermoed, dat Leicester zich van de beide hoofden van Holland zocht meester te maken; thans geloofde men algemeen, dat, zoo zij niet in tijds ontsnapt waren, het lot van Paulus Buys hun beschoren zou geweest zijn. Nu zij zich hadden weggemaakt, schoot den teleurgestelden landvoogd niets over dan ijdel klagen over den vermetelen advokaat, die hem had durven beschuldigen van naar de souvereiniteit te staan en het land aan Spanje te verraden. Van de Staten kon hij wel geen troost of heil verwachten. Zij bleven hun voorganger getrouw, zij verleenden hem (11 September) eene acte van indemniteit ³⁾, en verlegden zelfs weldra hun vergadering (2 October) naar Delft ⁴⁾, waar hij in veiligheid hun werkzaamheden leiden kon.

Ook in zijn afwezen hadden zij geheel in zijn geest gehandeld. Zoodra zij vernamen dat Leicester zich tot de steden afzonderlijk gewend had, besloten zij ⁵⁾ dat niet afzonderlijk door iedere stad, maar door de Staten gezamenlijk zou worden geantwoord, en dat daarover alleen in de vroedschappen, en dus niet met de schutterijen en gilden, beraadslaagd worden zou. Een paar steden, Dordrecht bijvoorbeeld en Amsterdam, hielden zich niet aan die afspraak en antwoordden den landvoogd op haar eigen naam ⁶⁾. Doch de groote meerderheid bleef bij haar besluit. De vroedschappen hielden zich aan hare afgevaardigden in de Staten. De burgerijen bleven in rust. Het plan om in Holland een omwenteling uit te lokken, was blijkbaar mislukt. Leicester zag dat hij

1) Resol. Holland, blz. 248.

2) Verhooren van Johan van Oldenbarnevelt, blz. 186.

3) Resol. Holland, blz. 249.

4) Resol. Holland, blz. 271.

5) Resol. Holland, blz. 255.

6) Resol. Holland, blz. 264, '7, 9, 270, '1, '2, '3, 280, '1, '4, '9, 295.

in Den Haag niets meer kon uitrichten, en week naar Utrecht ¹⁾, het hoofdkwartier van zijn partij.

Van Utrecht uit waagde hij nog een enkele poging om zijn aanhang in Holland op het kussen te brengen, maar, na het gebeurde, zonder eenige kans van te slagen. De eerste stad, waar hij het op gemunt had, was Amsterdam. De hophlieden der schutterij aldaar werden onder de welgezinden gerekend, en Leicester had zijn remonstrantie aan hen in het bijzonder gericht ²⁾. Ook had hun stad, in weerwil van het besluit der Staten, afzonderlijk geantwoord. Meer dus dan in eenige andere stad van Holland, scheen het mogelijk te Amsterdam iets uit te richten. Op het onverwachtst hoorde de regeering, den 2^{den} October, dat de landvoogd haar met een bezoek dacht te vereeren, dat hij reeds in aantocht was. In allerijl nam zij de noodige voorzorgen, en verijdelde door haar waakzaamheid de plannen, die zij wel vermoedde dat tegen haar waren gesmeed. De bijzonderheden van dit bezoek zijn ons door Hooft schilderachtig beschreven; wij zullen ze, na hem, niet herhalen. Doch het verwondert ons, dat Motley in zijn uitvoerig verhaal, waarin zooveel onbelangrijke voorvallen een breede plaats innemen, van deze onderneming nauwelijks met een enkel woord gewaagt. De aanslag, al is hij mislukt, verdient onze bijzondere aandacht, omdat hij de bedoelingen van Leicester en zijn partij verraadt en de strenge maatregelen, door de Staten daartegen genomen, rechtvaardigt.

Hetzelfde geldt van de samenzwering, kort daarop te Leiden ontdekt, waarin evenwel Leicester zelf niet van zoo nabij betrokken was. Leiden was vol van Vlaamsche en Brabantsche uitgewekenen, ijverige vrienden van den landvoogd, felle vijanden der libertijnsche stadsregeering. Sedert Augustus vreesde men daar voor onraad en oproer ³⁾. Er lag een vaandel knechten in bezetting, dat te Sluis het beleg had doorgestaan, en dat het verlies van die vesting aan de onverschilligheid, zoo al niet aan het verraad, der Staten van Holland toeschreef. Hier had men dus gewillige werktuigen voor een omwenteling bij de hand. Lieden van allerlei afkomst en stand spanden er te zamen, beraamden een aanslag en zonden een deputatie naar Utrecht tot den land-

1) Reeds den 17^{den} September had Leicester met zijn vertrek gedreigd (Resol. Holland, blz. 257), maar eerst den 29sten kwam hij te Utrecht (Bor, dl. III, blz. 62 (Bk. XXIII, f°. 42).

2) Resol. Holland, blz. 255.

3) Resol. Holland, blz. 209.

voogd, om diens goedkeuring op hun plan te verwerven. Welk antwoord zij ontvangen hebben, blijkt niet met zekerheid, doch het moet niet afwijzend geweest zijn; althans de saamgezworenen bleven bij hun opzet. Maar toen zij aan het werk zouden gaan, bemerkten zij dat er op de burgerij niet zoo vast te rekenen viel ¹⁾, als zij eerst hadden gedacht. Evenals te Amsterdam was te Leiden de stemming des volks gewijzigd, sedert Leicester zich voor den vrede met Spanje had uitgelaten. De hoofden der samenzwering besloten daarom met de uitvoering hunner plannen te wachten, tot Leicester zelf in de stad zou komen. Dit uitstel was noodlottig. Een toevallige gebeurtenis bracht inmiddels den voorgenomen aanslag aan het licht. Een der raddraaiers, zekere kapitein Cosmo de Pescarengis, die vroeger te Leiden een tafel van leening had gehouden, raakte om een ander vergrijp, den 4den October, in hechtenis. Dat bracht den schrik onder zijn medeplichtigen, die zijn gevangenneming aan een geheel andere reden toeschreven. Een hunner, Andries Schot, een oud gediende van het beleg der stad van 1574, door Dousa in zijn Latijnsche Ode verheerlijkt, begon te vreezen voor de gevolgen eener onderneming, die hem buitendien maar half aanstond, en bracht de samenzwering aan. De meeste belhamels ontvluchtten nog bijtijds, daaronder professor Saravia, die van de dagen der beeldstorming af de politiek aan zijn leeraarsplichten had gepaard en tegen de libertijnsche regeering der Staten, zooals voorheen tegen de Spaansche dwingelandij, had geijverd ²⁾, en Adolf van Meetkerke, eens president van Vlaanderen, lid der Staten-Generaal, lid van den Raad van State, maar thans door de tegenpartij van Leicester als vreemdeling uit die hooge posten gestooten ³⁾. Het was een geluk dat zij ontsnapten, want het waren geen dagen, waarin de overwonnenen op genade konden rekenen. Dat ondervond de overste van het vaandel, door wiens toedoen de regeeringsver-

1) Bor, dl. III, blz. 104 (Bk. XXIII, f°. 70).

2) Reeds in Juni 1585 achtte Saravia de souvereiniteit van Engeland meest gewenscht voor Nederland (zie zijn brief aan Lord Burleigh bij Nares, *Life of Burleigh*, vol. III, p. 244). Vgl. ook den brief, aan hem, kort na zijn vlucht, 14 September 1587, geschreven door Arnoldus Cornelii uit Delft (Werken der Marnix-vereeniging, 3^e serie dl. V, blz. 362).

3) In 1588 was Meetkerke reeds 24 jaren Engelsch onderdaan, gelijk hij zegt (Werken der Marnix-vereeniging, 3^e serie, dl. V, blz. 301). Een zijner zoons was in 1586 bij Zutphen gesneuveld, een andere sneuvelde hij de verovering van Deventer in 1591. Hij zelf stierf kort daarop, 15 October 1591 (zie Bor, dl. III, blz. 564/4 (Bk. XXVII, f°. 28)).

andering had moeten geschieden, Nicolaas de Maulde, die op de vlucht te Woerden achterhaald en gevat werd. Hij was de zoon van een der meest vertrouwde medehelpers van prins Willem, die zich jegens de afgevallenen gewesten, en in het bijzonder jegens Holland, zeer verdienstelijk had gemaakt. Zijn beide broeders waren in dienst van het land gesneuveld. Hij zelf had zich bij de verdediging van Sluis loffelijk onderscheiden. Zijn deelneming aan den aanslag, die niet zonder medeweten van Leicester geschiedde, was om verschillende redenen te verontschuldigen. Maurits en andere der gedeputeerde rechters, die hem vonnisten, waren hem persoonlijk genegen. Toch werd hij ter dood gebracht. Het staatsbelang vorderde zijn dood. Hij moest ten voorbeeld strekken aan zooveel andere heethoofden, die met plannen van geweld tegen de wettige regeering omgingen. Aan hem, beter dan aan een aantal geringe en onbekende personen, konden allen zien wat zij waagden, als zij zich tegen de Staten en de regenten van Holland verzetten: zoo hij geen genade vond, wie zou dan gespaard worden? En inderdaad, de strengheid jegens dezen eenen heeft ten goede gewerkt en velen van onbezonnen en strafbare voornemens afgebracht. Geen stad van Holland is verder beroerd. In Dordrecht, waar de landvoogd meer dan elders bij de regenten gezien was, en waar de gilden hun alouden invloed nog gedeeltelijk behouden hadden ¹⁾, trachtte Deventer een request van vijandigen toon tegen de Staten in omloop te brengen ²⁾, maar met geen ander gevolg dan dat de regeering voor zich zelve begon te vreezen en zich nauwer aan de Staten aansloot.

Het Noorderkwartier was naast Utrecht het bolwerk der partij van Leicester geweest. Sonoy was er zoo goed als stadhouder, alleen aan den landvoogd ondergeschikt. Daarheen wendde zich Leicester thans, nu Holland hem ontgaan was. Van daar wilde hij Friesland, waar zijn vrienden zich nog staande hielden, voor zijn partij verzekeren. Maar hij vond er een geheel ander onthaal dan hij gewacht had. Met uitzondering van Medemblik, dat door Sonoy bezet werd gehouden, verklaarden zich alle steden tegen hem. De Staten van Friesland verzochten, dat hij hun provincie thans niet zou bezoeken. Overal was zijn aanhang verlopen of moedeeloos geworden. Hij moest wel inzien dat zijn tijd voorbij was.

Zelfs in Utrecht begon zijn tegenpartij weer teekenen van leven

1) Resol. Holland, Mei 1587, blz. 136, 138, 139.

2) Resol. Holland, blz. 282.

te geven. De Ridderschap klaagde op gedurig luider toon ¹⁾ over de onwettige handelingen, sedert twee jaar binnen de stad geschied, en vorderde herstel. Zij riep daartoe den bijstand der Staten van Holland in. Zij vroeg recht van de Staten-Generaal. De stadhouder, graaf van Nieuwenaar, trok meer en meer haar partij. De ingezetenen, ten laatste overtuigd dat vrede met Spanje wel degelijk in de bedoeling der Engelsche regeering lag, waren niet meer als vroeger gezind om Leicester in alles blindelings te dienen. Allengs versmolt ook daar de eens zoo machtige partij. In het volgende jaar ²⁾, nadat Leicester afstand van de regeering had gedaan, herstelde er de stadhouder den ouden staat van zaken zonder bijstand van vreemden, zonder gewapende macht, alleen met behulp van een aanzienlijk deel der burgerij. Een duidelijk bewijs, dat zelfs in haar hoofdkwartier de partij haar zelfvertrouwen verloren had.

Niets heeft haar meer benadeeld dan de lust van Elizabeth tot vrede. Van Elizabeth, zeggen wij, want zeker was Leicester, zoo stellig als iemand ter wereld, tegen den vrede met Spanje. Hij wist, dat een eerlijke vrede met Spanje voor het protestantsche Engeland, voor de protestantsche Nederlanden onmogelijk te treffen was. Ware hij zijn eigen meester geweest, hij zou alleen met de wapenen den vrede gezocht hebben. Hij steunde op de meest oorlogzuchtige partij in den Nederlandschen staat. En die partij — hij zou haar onrecht hebben gedaan, zoo hij anders van haar verwacht had — dacht er zelfs niet aan om voor den vrede te ijveren uit partijschap. Zoo lang zij kon, ontkende zij dat de Engelsche regeering het land weer onder den koning van Spanje wilde brengen. Toen het niet langer te ontkennen was, schaarde zij zich naast de Staten van Holland en Zeeland, en verklaarde zich tegen de onderhandeling, die tot zulk een uitkomst leiden moest.

Den 11^{den} October, terwijl de samenzwering te Leiden aan den gang was, had eindelijk Killegrew, een der beide Engelsche leden van den Raad van State, aan de Staten-Generaal een brief van den landvoogd voorgelezen, waarin deze, uit naam der koningin, hen uitnoodigde om deel te nemen aan den vredehandel met Spanje en om met dit doel gecommiteerden aan Haar Majesteit af te vaardigen. Om zich te vrijwaren tegen alle uit-

1) Kron. Hist. Gen., 3^e serie, blz. 161 vlg.

2) Kron. Hist. Gen., 1^e serie, dl. V, blz. 29, vlg.

vluchten en ontkenningen van den landvoogd, indien hij zag dat zijn voorstel door het volk kwalijk werd opgenomen, verklaarden de Staten over een zoo gewichtige zaak niet te kunnen handelen, wanneer hun het voorstel niet schriftelijk werd overgegeven. Het werd hun daarop weinige dagen later in geschrift toegezonden. Nu hadden zij eindelijk verkregen, wat zij zoo lang hadden begeerd. De vraag vrede of oorlog kwam aan de orde van den dag. In alle steden hadden er de vroedschappen over te raadplegen. De gemeente vernam, wat zij van de zoo lang gevreesde, zoo lang ontkende onderhandeling van Engeland met Spanje gelooven moest. Zij hoorde het met bittere teleurstelling, met blijkbaren weerzin. Zij verklaarde zich nagenoeg eenstemmig tegen elken vrede met den verraderlijken vijand. De predikanten, voorheen zoo uitbundig in den lof van den landvoogd en van zijn meesteres, zoo heftig in den blaam der weerbarstige regenten, waarschuwden thans tegen den vrede, door den landvoogd aanbevolen en door de Staten ontraden. Weldra zonden zij een deputatie naar het Engelsche hof, met hetzelfde doel dat de Staten beoogden, om de koningin af te brengen van den noodlottigen lust tot vrede.

Eer de Staten der verschillende provinciën gereed waren met hun adviezen, verliepen twee volle maanden. Holland, Zeeland en Utrecht verklaarden zich eindelijk voor het zenden van een gezantschap naar Elizabeth, om haar op het gevaarlijke van een vrede met Spanje, onder welke schoonschijnende voorwaarden ook, bepaaldelijk voor Nederland, opmerkzaam te maken. Overijsel en Gelderland daarentegen wilden zich schikken naar den raad der koningin, en nevens haar aan den vredehandel deelnemen. Gelukkig dat Friesland zich, na eenige aarzeling, bij Holland voegde; de vier contribueerende provinciën overstemden de beide overige, en er werd besloten tot een bezending aan de koningin en tot voortzetting van den krijg.

Kort voordat dit gewichtig besluit genomen werd, was Leicester naar Engeland teruggekeerd ¹⁾. Hij was als weggevlucht uit het land, dat hij twee jaren te voren met zoo goede bedoelingen, met zoo grootsche vooruitzichten was ingekomen. Zijn hartstocht en zijn onverstand hadden die bedoelingen verijdeld en die verwachtingen teleurgesteld. Een ieder begreep dat hij voor goed vertrokken was. En niet velen, die naar zijn terugkomst verlangden.

1) Reeds in November was hij te Vlissingen.

De goede dunk, dien de vromen vroeger van hem gehad hadden, was zeer gewijzigd, en met der tijd werd de afkeuring van zijn bestuur hoe langer hoe algemeener. Te vergeefs zoeken wij in de pamfletten, die in 1618 en 1619 tegen Oldenbarnevelt zijn uitgekomen, een enkel woord van blaam over zijn verzet tegen Leicester, waarmee zijn verzet tegen Maurits zoo veel punten van overeenkomst aanbiedt. Integendeel, in alle wordt meer of min uitdrukkelijk betuigd, dat zijn weerstand, aan den Engelschen landvoogd geboden, hem tot eer en aanbeveling verstrekte. Zelfs Trigland erkent ¹⁾, „hoewel met droefheid, nochtans omdat het de waarheid is, dat vele goede lieden, ook zelfs predikanten, door Leicester misleid zijn, die hier te lande niet veel goeds, ja veel meer kwaads heeft gedaan.” Niemand die iets tot zijn verontschuldiging wist in te brengen ²⁾. Eerst aan het eind der vorige eeuw, toen de leer van het goddelijk recht der overheid in tegenoverstelling met de leer der volkssouvereiniteit opkwam, begon, vreemd genoeg, de reactie ten voordeele van den landvoogd, in wien men de monarchale beginselen vertegenwoordigd achtte, hoewel hij zelf de souvereiniteit des volks verkondigd had. Naar ons oordeel is zoowel de overdreven lofspraak der hedendaagsche antirevolutionairen, als de onvoorwaardelijke veroordeeling onzer oude geschiedschrijvers, bezijden de waarheid. De waarheid ligt in het midden tusschen beide uitersten. De bedoelingen van Leicester waren zeker eerlijk en goed, maar zijn handelingen waren ondoelmatig. Met volle recht is hij door den Staten tegengewerkt; maar hij had zeker eveneens reden van te klagen over miskenning en ondankbaarheid.

De toestand, waarin hij den staat achterliet, was wanhopig. Verdeeld, verzwakt, mistroostig stonden de afvallige gewesten tegenover een bekwamen, machtigen en voorspoedigen vijand. Had de Spanjaard ³⁾ den vredehandel met Elisabeth ernstig gemeend en den krijg tegen Nederland met onverdeelde krachten gevoerd, hij zou, naar menschelijke berekening, in weinige jaren de onder-

1) Kerkelijke Historie, blz. 343.

2) Zoo zegt ook het bekende pamflet van 1650, Oogensalve (n°. 3792 van Tiele): „Dat se oock hierin brenghen hetgene by den Grave van Leicester gansch seditieuselyck is voorghenomen, dat en is op hetgene Syne Hoocheyt heeft ghedaen in geenende deele applicabel. Daer was doen een Engelsche factie in het Landt, en was beklagelijck dat goede en vrome predikanten (door de scheynheyligheyt van den ghemelten Grave misleyt), haer selven daerin hadden laten trecken, enz”. Ook Valkenier (Verwerd Europa, dl. I, blz. 112) oordeelt ongunstig over Leicester.

3) Zoo zegt ook Eyzinger, Postrema relatio historica (uitgegeven 1588), p. 112.

werping van alle provinciën hebben voltooid. Maar de vredehandel was slechts geveinsd, een middel om Engeland in slaap te wiegen, terwijl de armade werd toegerust, een mom, dat Spanje afwierp, zoodra het slagvaardig was. In plaats van Engeland af te trekken van de Nederlanden, dacht Philips het met dezen te gelijk met één slag te verpletteren. Maar de slag viel mis, en op de inspanning, waarmee hij was toegebracht, volgde een staat van uitputting. De loop der overwinningen van Parma werd gestuit. Weldra begon de oorlogskans te keeren; de opstand, tot in zijn uitersten schuilhoek teruggedrongen, kwam op nieuw in het veld en dreef op zijn beurt de aanvallers gestadig terug en buiten zijn grenzen.

De aanslag der Spaansche armade op Engeland is dus ook voor onze geschiedenis een gebeurtenis van het hoogste belang, wel waardig met alle uitvoerigheid beschreven te worden. Nog nooit was hij zoo treffend geschilderd als thans in het werk van Motley ¹⁾. Naast de belegering van Antwerpen is de neerlaag der armade zeker het schoonste dat ons de beide deelen, die wij aankondigen, te lezen geven. Een menigte brieven van ooggetuigen, uit de Engelsche archieven opgedolven, stelde den schrijver in staat velerlei kleine bijzonderheden in zijn tafereel op te nemen, die er den schijn van leven en werkelijkheid aan geven. Na de vermoeienis, die het lezen der onduidelijk voorgestelde onderhandelingen van Leicester's tweede bewind ons gekost heeft, is het een verkwikking te staren op de prachtige, fijn geteekende en rijk gekleurde schilderij, die ons de armade eerst in al haar luister en macht, vervolgens in haar neerlaag en ondergang voorstelt.

Met die schildering, dunkt ons, had Motley dit deel zijner geschiedenis moeten eindigen; want hier eindigt wezenlijk het tijdvak. De krijgsbedrijven der beide volgende jaren, de deelneming van Philips aan den Franschen burgeroorlog, de vestiging der Staten-regeering, behooren tot een nieuw tijdperk. Zij worden hier buitendien zonder opgewektheid, kort en als terloops verhaald. Wij zullen ze thans niet ter sprake brengen.

Vatten wij ons oordeel te zamen, dan prijzen wij in het nieuwe werk van Motley, evenals in het vorige, de beschrijving der groote, schilderachtige gebeurtenissen; maar wij laken de onevenredigheid der deelen, het veronachtzamen van hetgeen minder

1) Nog schooner evenwel is de beschrijving van Froude, *The Spanish story of the Armada* (1892), ontleend aan Fernandez Duro, *Armada Invencible* (1885).

tot de verbeelding spreekt. Wij roemen den ijver, waarmee een schat van nieuwe bouwstof is aangebracht; maar wij bejammeren het dat zij niet zorgvuldiger van alle nuttelooze bestanddeelen ontdaan, en niet juister met de reeds verwerkte stof tot een geheel is samengesteld. Voor den vreemdeling, dien het niet zoozeer om den eigenlijken aard onzer staatsgeschiedenis te doen is, als wel om het verband, waarin de lotgevallen van Nederland tot die van Europa stonden, is Motley's werk uitnemend geschikt. Voor ons Nederlanders daarentegen, die onze geschiedenis in haar eigenaardigheid, in haar volle waarheid willen kennen, blijft ook na Motley's verhaal de geschiedenis van Leicester nog altijd te beschrijven.

(*De Gids*, 1862, dl. I, 514 vlg., 658 vlg.)

DE SLAG BIJ NIEUWPOORT.

(1867.)

Er zou een leerrijke verhandeling te schrijven zijn over de kunst van citeeren, in het bijzonder over het citeeren in boeken van historischen aard. Uit de citaten van een auteur kunt ge al dadelijk met eenige zekerheid opmaken, of hij op de hoogte is van de taak, die hij op zich heeft genomen. Ge kunt er voor eerst uit zien, of hij zijn onderzoek zoover heeft uitgestrekt als de kring van zijn onderwerp reikt, of hij te rade is gegaan met alle bescheiden die te raadplegen waren. Maar bovenal, gij kunt er uit zien, of hij al dan niet met oordeel onderzocht heeft: of hij eenvoudig als een nieuwsgierige en een uitventer van nieuwtjes bij Jan en Alleman heeft rondgelopen, dan wel als een nauwlettend rechter van instructie de getuigen voor zich geroepen heeft, die in staat waren juiste inlichting te geven, en of hij die zoo ondervraagd heeft, dat zij zelfs tegen hun bedoeling de volle waarheid moesten opbiechten. Niet al onze beroemde schrijvers kunnen deze proef hunner citaten doorstaan; vooral de schitterende historieschilders, de dichterlijke en romantische geschiedschrijvers zouden bij zulk een kritiek een droevige figuur maken. Hun tafereelen, van nabij gezien, zijn soms bonte mozaïeken, ineen gezet uit losse brokstukjes, die uit de meest verschillende groeven zijn opgedolven. In zulke mozaïekwerken wordt de juiste teekening aan de schitterende kleur niet zelden opgeofferd. Het worden soms caricaturen die men ons voorlegt. Het zou ons te ver afleiden, indien wij, wat overigens niet moeilijk zou zijn, de gegrondheid van deze aanmerking in een paar sprekende voorbeelden wilden aanwijzen.

Daarentegen is het ideaal der kritische historiographie, zooals die in de school van Ranke wordt beoefend, uitsluitend te raad-

plegen met oog- en oorgetuigen, en zooveel mogelijk met dezulke, die door hun stand en opleiding de kunst van waarnemen verstonden. Het was het geluk van den stichter der school, dat hij de bijna onuitputtelijke groeve van het Venetiaansche staatsarchief te ontginnen vond. Hij had daar werkelijk in overvloed bouwstof voor zich, van de hoedanigheid die hij wenschte: rapporten over den toestand der voorname Europeesche rijken, opgesteld door fijne diplomaten, die eenige jaren achtereen aan de hoven en in de hoofdsteden des rijks hadden geleefd, en die in het vooruitzicht op het rapport, dat zij aan het eind van hun missie moesten uitbrengen, van alle gewichtige zaken kennis genomen en aantekening gehouden hadden. In hun berichten vertoonden zich de feiten, en nog veel meer de hoofdpersonen der zestiende en zeventiende eeuwen in een nieuw licht. De fletse overlevering, voor een goed deel afkomstig van meer of min slordige schrijvers, die de geruchten van den dag hadden te boek gesteld, week terug voor de levendige afschildering der gebeurtenissen door staatslieden voor staatslieden, bestemd om de regeering der republiek bij haar handelen voor te lichten.

Het was, gelijk wij opmerkten, een groot geluk voor Ranke, zulke bouwstof voor zijn historische meesterwerken te vinden. Voor menig vak der geschiedenis is de ijverigste en zorgvuldigste nasporing niet in staat eenige stof te vinden, die in degelijkheid en schoonheid zweemt naar hetgeen de Venetiaansche archieven hem hebben opgeleverd. Maar dit geeft den geschiedschrijver nog geen recht om, bij gebrek aan beter, zich met het slechte te behelpen. Waar de grondstof onbruikbaar is, geeft zich de werkman geen noodelooze moeite, en hij gaat ze niet verwerken, in de dwaze verwachting dat onder zijn handen het slechte van aard veranderen zal. Zoo doet ook de historicus, die zijn vak verstaat. Treft hij een tijdvak aan, waarover geen geloofwaardige berichten of bescheiden te ontdekken zijn, dan erkent hij dit gemis volmondig, en zoekt geen mengsel van losse geruchten en bloote gissingen voor geschiedenis uit te geven. Hij richt dan zijn onderzoek en zijn talent op geschikter onderwerpen, waar hij de methode kan toepassen, die hij als de eenige goede erkent.

Maar over menig historisch feit bestaan inderdaad berichten van de deugdelijkheid en geloofwaardigheid die wij eischen; men heeft slechts tot nog toe verzuimd ze aan het licht te brengen; zij liggen nog verscholen in de archieven of ook wel in de gedrukte folianten en kwarto's, waar de traagheid der navorschers

ze niet zelden even gerust als in de archieven laat slapen. Voor de geschiedenis onzer Republiek is in dit opzicht nog oneindig veel te doen. Om iets te noemen, de dépêches der vreemde gezanten, in Den Haag geaccrediteerd, zijn nog maar voor een klein gedeelte gebruikt. De briefwisseling onzer eigen staatslieden, in openbare en bijzondere archieven bewaard, is even spaarzaam ontgonnen. De resolutiën van burgemeesters en van vroedschappen der stemhebbende steden en de correspondentiën met haar gedeputeerden ter Statenvergadering liggen nog in het duister. Over gebrek aan bouwstof is dus niet te klagen, wel over het gebrek aan bekwame werklieden.

Ik wil thans in een voorbeeld aantonen, hoe het te voorschijn brengen van archiefschatten en zeldzame boek- en plaatwerken de geschiedenis van een gebeurtenis kan ophelderen, en hoe op die wijs niet de groote omtrek van het tafereel veranderd wordt, maar de fijne trekken, die er het leven aan geven en die vroeger niet erkend waren, zichtbaar worden. Ik kies daartoe den slag van Nieuwpoort, een der weinige veldslagen uit onze geschiedenis, die, nevens den slag van Waterloo, in eeuwige gedachtenis bij ons volk voortleven.

De laatste uitvoerige beschrijving van den slag, voor zoo ver ik mij herinner, is die van Mr. O. van Rees, in zijn vervolg op de *Algemeene geschiedenis des Vaderlands* van Dr. J. P. Arend. De beschrijving is met zorg opgesteld uit de beste berichten, die toen zij geschreven werd te raadplegen waren. De auteur beroept zich op Bor, op het verhaal van Vere in de *Authentieke stukken* bij Bor, op Van Reyd, Van Meteren, Grotius, Le Petit, La Pise, *Les Lauriers de Nassau*, en van de Spaansche zijde op Carnero, Campana, Bentivoglio, Chappuys. Van dezen zijn alleen Vere en misschien Carnero in den strijd, en dus getuigen van wat zij verhalen, geweest; al de vorige herhalen bloot wat zij van anderen hadden vernomen. Bij het beoordeelen van hun berichten hebben wij dus zoowel te letten op hun eigen gave van onderscheiden, als op de geloofwaardigheid hunner zegslieden, die zeker voor een groot gedeelte evenmin tegenwoordig zijn geweest bij de gebeurtenissen die zij beschrijven. Een rechter van instructie zou uit die rij van getuigen zeker menigeen uitmonsteren en ongehoord wegzenden. Van de overige zou hij willen weten, hoe zij aan kennis van de zaak waren gekomen, van wie zij die ontleend hadden. Van Reyd is een man van verstand en van goede relatiën.

Bor en Van Meteren ¹⁾, minder oordeelkundig, zijn toch doorgaans geloofwaardig. Zij kunnen uitnemend zijn ingelicht, maar dit moet blijken, eer een rechter hen gelooven mag. In hun plaats zou hij omzien naar mannen van ander gehalte, naar officieren, die gecommandeerd, naar soldaten die meegevochten hebben.

Zulk een is Sir Francis Vere ²⁾, van wien een verhaal van den slag onder de *Authentieke stukken*, die bij de uitgaaf van Bor van 1679 gevoegd zijn, wordt gevonden. Het is in het Fransch geschreven. Aan de echtheid valt niet te twifelen: inwendige bewijzen stellen ze boven allen twijfel. Maar men had toch wel mogen nagaan, van waar dit stuk eerst in 1679 te voorschijn is gekomen. Het antwoord op die vraag geven de brieven van Hooft ³⁾. Wij leeren daaruit, dat de majoor Wyts en later Hooft zelf „de beraadsredenen van den ridder Veer over den slag in Vlaanderen” te lezen hadden gehad van Constantijn Huygens, die er van zegt, dat het „door eens anders hand uyt sijn mond ende den Engelschen oorspronck haastich bijeengebracht” is; met andere woorden, dat hij aan een ongenoemde een Fransche vertaling van het oorspronkelijk Engelsch opstel gedictieerd had. Hij voegt er nog bij, dat hij het Frederik Hendrik had laten lezen, en dat deze er slechts half mee voldaan was, en het niet onpartijdig keurde. Van elders, uit de *Archives* ⁴⁾, is het bekend, dat hij het ingelijks aan Justinus van Nassau te lezen had gegeven, en dat deze ook van oordeel was, dat de Engelschman wat al te sober van de verdiensten van anderen gewaagde.

Denkelijk was het de vertaling van Huygens zelf, die in de *Authentieke stukken* een plaats vond: een aantekening van Wyts, die er aan toegevoegd is, maakt dit dubbel waarschijnlijk.

En wat het oorspronkelijke opstel betreft, dit zal naar alle waarschijnlijkheid aan Huygens in handen zijn gekomen tijdens een zijner Engelsche reizen, waarop hij, volgens zijn eigen zeggen, door zooveel aanzienlijken met de meeste welwillendheid ontvangen werd. Licht mogelijk, dat een der schoonzoons van Vere's

1) Van Meteren heeft in de uitgave van 1614 het verhaal van den slag, dat hij in de uitgaven van 1608 en 1611 had gegeven, aanmerkelijk gewijzigd. Bor volgt hoofdzakelijk een verhaal (misschien een pamflet), dat oorspronkelijk bij Duym, *Oùdt Batavien*, blz. 299 vlg. van de uitgave van 1606, staat. Een Fransch verhaal wordt vermeld in Nijhoff, *Auteurs étrangers*, n°. 160.

2) Vergelijk over Vere: Van Reynd, blz. 228; Van Meteren, uitg. 1614, blz. 484, 628; *Archives*, 2e serie, t. I, p. 364.

3) Brieven, dl. I, blz. 5, 8, 10, 11 in de uitgave van Van Vloten.

4) *Archives*, 2e serie, t. III, p. 32.

broeder hem bij die gelegenheid een afschrift getoond heeft.

Tot zoover is dus de geschiedenis van het verhaal van Vere eenvoudig genoeg. Maar niet weinig werd ik in het vorig jaar verrast, toen ik ontdekte, dat het oorspronkelijke, Engelsche, stuk insgelijks, en zelfs nog vroeger dan de vertaling, in druk was uitgekomen. Het gelukte ons voor de bibliotheek van de Leidsche hoogeschool een exemplaar van die uitgaaf te koopen. De vondst was dubbel belangrijk, omdat het boek, behalve het verhaal van den slag van Nieuwpoort, nog meer andere ons volstrekt onbekende aantekeningen van Vere bevat over de krijgsbedrijven in Nederland, waaraan hij deel genomen had, en aan de bekende beschrijving van den slag van Nieuwpoort nog een nieuwe bijdrage toevoegt van Sir John Ogle, ingelijks een medestrijder, welk stuk aan Huygens onbekend was gebleven.

De titel van het zeldzame boek luidt: *The Commentaries of Sir Francis Vere. Being diverse pieces of service, wherein he had command, written by himself, in way of commentary. Published by William Dillingham, DD. — Cambridge; printed by John Field, printer to the famous University, Anno Dom. MDCLVII* (in folio met portretten en kaarten).

Uit het voorbericht van den uitgever leeren wij, dat er verschillende afschriften van Vere's gedenkschriften in omloop waren, maar dat hij in staat was gesteld om aan den druk ten grondslag te leggen het autograaf, van Vere's eigen hand, dat in het bezit was van diens nicht, de gravin van Clare. De editie is dus volkomen te vertrouwen, en, behalve dat zij veel meer bevat dan het ééne vertaalde opstel, worden enkele kleine onnauwkeurigheden van den vertaler meteen er door verbeterd. Zoo laat b. v. Huygens den auteur zeggen, dat de Staten den tocht naar Vlaanderen ondernomen hadden *pour recouvrer leurs villes perdues* in plaats van *leurs villes maritimes*: hij had in de haast *lost towns* gelezen, terwijl er wel zoo gepast *coast-towns* geschreven stond. Het toevoegsel van Ogle, over de laatste beslissende charge van de ruitery, vult het verhaal van Vere voortreffelijk aan, en is, als van een ooggetuige, van onbetwistbaar gezag.

Wat dus de voorstelling der Engelsche bevelhebbers aangaat, is thans volle zekerheid verkregen. Maar wij hebben het reeds gehoord: naar het oordeel der Hollandsche officieren was sir Francis niet onpartijdig in zijn beschrijving, en had hij wat veel van zich zelf, wat weinig van het bedrijf van anderen gesproken. Wij zouden hem om die reden gaarne met een der

Hollandsche bevelhebbers willen confronteeren, liefst met Maurits in persoon, maar die wensch, wij weten het, is ijdel: Maurits is nooit een man van de pen geweest, en het zou dwaas zijn naar een beschrijving van zijn hand om te zien; de twee brieven van zijn hand over den veldslag, die in de *Archives* zijn uitgegeven, zijn kort en beteekenen niet veel. Doch in diezelfde *Archives* heeft de heer Groen van Prinsterer een paar brieven van anderen aan den dag gebracht, die ons het gemis van een verhaal van prins Maurits bijna vergoeden.

De eerste is een zeer uitvoerige brief van Lodewijk Gunther van Nassau, den kommandant der ruitery van het Statenleger, aan zijn vader Jan van Nassau, of eigenlijk een kopie daarvan, aan zijn broeder, den stadhouder van Friesland, toegezonden ¹⁾. Die brief bevat een bijna even uitvoerige beschrijving als het verhaal van Vere, en behandelt juist de bijzonderheden van den slag, die door dezen in het duister gelaten of eenigszins scheef voorgesteld waren. Door de vergelijking en de verbinding van beide berichten krijgen wij een treffend en, naar het ons voorkomt, juist denkbeeld van de toedracht der zaak.

Doch aan het hoofdtreffen was bij het krieken van den dag het gevecht bij Leffingen voorafgegaan. Daarbij waren Lodewijk Gunther, noch Vere tegenwoordig geweest. Ernst Casimir, een broeder van Lodewijk Gunther, had er het bevel gevoerd. Niets kan dus gewenschter zijn dan daarover dezen in persoon te hooren. En nu komen in de *Archives* werkelijk twee brieven van hem voor, beide aan den stadhouder van Friesland gericht, de tweede zeer uitvoerig, maar na rijpen rade opgesteld, de eerste kort, maar aanstonds geschreven, en derhalve ter vergelijking met den anderen van groot belang. Als wij die brieven aandachtig beschouwen, bemerken wij al spoedig dat Van Reyd ze gelezen en bij het schrijven van zijn geschiedverhaal geraadpleegd heeft. Zij waren hem zeker door zijn vriend en begunstiger, den stadhouder van Friesland, ten gebuike gegeven. Van daar dat zijn verhaal zoo levendig is en zoo omstandig; het verliest echter zijn waarde grootendeels, nu wij nevens zijn navolging de echte bescheiden voor ons hebben. Maar toch kan hij ons nog dienen, al ware het slechts om een plaats, die de heer Groen van Prinsterer niet goed heeft kunnen lezen, te herstellen. Er staat in de *Archives*, pag. 33: „Les matelôts qui estoient près du canon donnaient un

1) *Archives*, 2e serie, t. II, p. 23—25.

Jan", en tot opheldering wordt Bor aangehaald, die zegt dat „de bootsgezellen bij het geschut „val aen" begonnen te roepen" 1). Dit heldert echter niet veel op. Maar Van Reyd had beter gelezen dan de heer Groen, en vertaalt: „daerop de matrozen van 't geschut nae haar gewoonte eenen *jou* gaven," d. i. hun gewonen zeemansroep aanhieven 2).

De slag bij Nieuwpoort is zonder twijfel het gewichtigste, maar toch niet het eenige belangrijke voorval bij den tocht naar Vlaanderen. Dien geheelen tocht wenschen wij door wel ingelichte getuigen beschreven te zien. En alweer dient ons het geluk. Wij bezitten dienaangaande het journaal van Anthonie Duyck 3), die als advocaat-fiscaal van den Raad van State het leger volgde, die alles zag en alles hoorde, en, omdat hij voor den gang der zaken niet verantwoordelijk was, veel onpartijdiger dan de hoofdofficieren beoordeelen kon, hoe de tocht bestuurd en welke fouten er begaan werden, en die dan ook, zelfs naar 's veldheers (Maurits) oordeel, „den slag van Vlaanderen zeer bescheidenlijk had beschreven," zooals Hooft ons meldt 4). Nu wij ook dit verhaal voor ons hebben, vinden wij bevestigd, wat reeds met grond vermoed werd, dat het onder de bronnen, waaruit Bor geput heeft, een voornamen plaats bekleedt. Ofschoon deze blijkbaar daarnevens nog een andere beschrijving gebruikt heeft, zoo kunnen wij hem toch even gerust als Van Reyd ter zijde schuiven, en met hem alle auteurs, die slechts aan de tweede hand hun berichten hebben ontleend. Zij, voor zoover zij tijdgenooten zijn, en zoo ook een aantal pamfletten, die terstond zijn verschenen, alsmede de brieven van particulieren en de dépêches van ambassadeurs, toonen ons levendig den indruk, dien de tijding der gebeurtenis op de burgerij maakte; maar tot onze kennis der oorlogsfeiten dragen zij nagenoeg niets bij.

Wij hebben dan ook niets meer van noode, wij bezitten wat wij van den aanvang wenschten: in plaats van berichten uit de tweede hand, wier herkomst twijfelachtig, wier juistheid onbewezen en onbewijsbaar was, kunnen wij de beschrijving van ge-

1) Vgl. Van Meteren, f°. 31.

2) Kiliaen zegt „*Jouw*, jubilatus, clamor rusticorum". Nog heden spreekt men van „uitjouwen". Marnix, Byencorff, f°. 120vo: „Pape, hetwelck sooveel in Latyn beduydt als bij ons een grooten *jou*" etc. Van Meteren, f°. 71: „zij riepen op hem *jou*, *jou*, met hem spottende". Middel-Nederl. *hue* (Grimb. oorlog, I, vers 1757: „Mr. Wouter gaf eenen *hu*". Vgl. Dietsche warande, V, blz. 561).

3) Uitgegeven door Lodewijk Mulder, op last van het departement van oorlog, 1864.

4) Brieven II, blz. 22.

tuigen, van de strijders en bevelhebbers zelf volgen. Wij bezitten er zoo vele en zoo onderscheidene, dat wij het *audi et alteram partem* kunnen betrachten, zonder zelfs nog den vijand in gehoor te nemen.

Gelukkig, want van des vijands zijde zijn de berichten op verre na niet zoo voldoende. De verhalen van de Italiaansche en Waalsche broodschrijvers, van een Campana en Chappuys, hebben niet het allerminste gezag. Antonio Carnero, die misschien zelf aan den slag deel heeft genomen, en in alle geval door ooggetuigen onderricht zal zijn, is de eenige van de Spaansche zijde die vertrouwen verdient, maar zijn geschiedenis is juist hier minder omstandig dan doorgaans, en laat veel vragen, die wij opgelost zouden wenschen, in het midden. Gachard heeft in de *Actes des États Généraux de 1600* enkele brieven, uit het leger aan de Staten-Generaal geschreven, opgenomen, maar ook zij bevredigen onze weetgierigheid niet. Waar men het het minst zou verwacht hebben, is nog het beste aan den dag gekomen: in het gemeente-archief van Doesburg heeft P. Nijhoff een geschreven beschrijving van de *Bataille de Nieuwpoort* van een Spaanschgezinden Zuid-Nederlander gevonden, veel uitvoeriger dan wij er een van die zijde bezaten. Het schijnt wel een afschrift van een gedrukt of althans van een voor den druk bestemd pamflet; in alle geval was het ons tot nog toe onbekend. Het is niet belangrijk en vooral niet geloofwaardig genoeg om de eer te verdienen van nu nog gedrukt te worden, maar het kan toch bij gebrek aan beter vooreerst nog van eenigen dienst zijn. Een opzettelijk onderzoek in de archieven van Brussel en van de Vlaamsche hoofdsteden zou waarschijnlijk veel beter bouwstof aan den dag brengen voor een verhaal van de bewegingen van den vijand tijdens den inval der onzen in Vlaanderen ¹⁾.

Tot recht verstand van zulk een tocht is een kaart op groote schaal een onmisbaar vereischte. Ik heb lang te vergeefs naar een uitvoerige afbeelding van de kust, waarop de slag is voorgevallen, rondgezien. Aan afbeeldingen van den slag zelf is geen gebrek; er zijn er fraaie en leelijke in menigte. Maar een goede topographie, die de bewegingen op het slagveld begrijpelijk maakt, die toont welke posities sterk, welke zwak en onhoudbaar waren, zulk een topographie vond ik eerst, na lang zoeken, in

1) Zie eenige uittreksels uit de rekeningen der stad Nieuwpoort: Navorscher 1877, blz. 544 vlg.

de overrijke verzameling van mijn geachten vriend Bodel Nijenhuis. Zij heeft ten titel *Afbeeldinghe van den grooten tocht in Vlaenderen, anno 1600*, en is vervaardigd door den beroemden Floris Balthasar in 1604 ¹⁾. Ik vond dat die zeldzame gravure de toedracht van den veldslag zoo veel beter deed begrijpen, dat ik, met verlof van den steeds hulpvaardigen en mededeelzamen bezitter, een afteekening van dat gedeelte, dat het eigenlijke krijgstoneel voorstelt, heb laten vervaardigen, om het nagaan der feiten gemakkelijk te maken. Ik heb daarbij de figuren van optrekkende of halthoudende soldaten, waarmee de oorspronkelijke prent versierd is, opzettelijk laten vervallen, omdat zij eer tot verwarring dan tot verduidelijking strekken. Gaarne had ik ook uit den omtrek van Oostende de forten uitgewischt, die zeker voor een deel eerst na 1600 aangelegd, en door den graveur later op zijn plaat gebracht zullen zijn, maar gevoelde mij niet in staat te beslissen, wat van voor en wat van na den grooten tocht dagteekent. Voor het doel, dat ik met het uitgeven voorheb, is het ook om het even, of die forten al dan niet op de kaart voorkomen ²⁾.

Het ligt buiten mijn plan een uitvoerige beschrijving van den tocht en den slag te leveren. Mijn doel is alleen te toonen, hoe bij een voortgezet onderzoek de berichten uit de tweede hand plaats maken voor de getuigenissen van de personen, die of zelf een rol hebben vervuld, of althans tegenwoordig zijn geweest bij de gebeurtenissen, waarover gehandeld wordt; en hoe dan allerlei onjuistheden, die de eene geschiedschrijver den anderen eeuwen lang heeft naverteld zonder dat iemand aan de waarheid er

1) Zie over hem en zijn werken de verhandeling van Mr. Bodel Nijenhuis in het Instituut, 1845. In de Resolutiën der Staten-Generaal vindt men het volgende vermeld met betrekking tot deze kaart. „14 December 1604. Is Floris Balthasar toegelegd hondert daelders voor de caerten van den Vlaenschen tocht, die hy utgegeven heeft. Doch is hem gelast geen caerten meer te distribueren van eenige voorvallende werken sonder ordre, oft dat men hem anderssins niet en zal erkennen.” — 14 Maart 1605. „Is Floris Balthasar, plaetsnijder, wonende tot Delft, toegelegd de somme van tweehondert guldens eens, voor all syn praetensien van geleverde caerten, gedaene kosten ende moeyten, mitsgaders gedaene afteekeninge van 't land van Sluys ende Aerdenburch, mettet Nieuwenhavensche gat ende anderssins. Verbiedende denselven voortaan eenige wercken te maecten tot last van 't lant, zonder schriftelijck bevel der Heeren Staten Generael oft Raedt van State; ende wordt den Griffier belast dese resolutie te stellen in handen van den Raedt, teneynde Haer Ed. daervan kennisse moge hebben.”

2) De Redactie dezer nieuwe uitgave heeft gemeend anders te werk te moeten gaan en heeft daarom van dat gedeelte der kaart, dat voor het goede verstand van den tekst onmisbaar is, eene photolithographische reproductie, zonder eenige weglating, gegeven. (N. v. d. R.).

van twijfelde, als van zelf in het oog vallen en licht te verbeteren zijn.

De veldtocht van Vlaanderen van het jaar 1600 kenmerkt zich door een reeks van fouten, waaraan zich al de hoofdpersonen hebben schuldig gemaakt, zoowel vriend als vijand, politieke regeering en veldheeren. Het roemrijke, dat ten slotte de onderneming in de gedachtenis der menschen bewaard heeft, bestaat slechts in de voortreffelijke wijze, waarop die fouten, toen het er op aankwam, nog bij tijds hersteld zijn.

De eerste fout komt ten laste der Staten-Generaal en inzonderheid der Staten van Holland, met Oldenbarnevelt aan hun hoofd, die tot een zoo gewichtige onderneming dreven tegen den bepaalden wil van den opperbevelhebber, dien zij met de leiding belastten.

Het komt mij voor, dat zij alle reden hadden om aan hun veldheer den tocht naar Vlaanderen aan te bevelen: het voordeel, dat bij gunstigen uitslag te voorzien was, overtrof verre het gevaar dat men liep. Maar toen het eens gebleken was, dat de veldheer desniettemin het plan afkeurde en het niet dan onwillig ten uitvoer zou leggen, hadden de Staten, naar mijn oordeel, beter gedaan met het op te geven. Met onwil uitgevoerd mislukt licht het best beraamde plan.

Laten wij ons voorstellen, hoe in 1600 de staat van zaken was, en wat de Staten van Holland beoogden.

Sedert den vrede van Vervins van 1598 had Spanje van de zijde van Frankrijk niet meer te vreezen, en had al zijn strijdkrachten tegen Nederland kunnen aanwenden. Nederland had niet meer kunnen doen dan zich verdedigen, en het had daaraan gedurig grooter geldsommen moeten besteden. De uitgaven overtroffen ieder jaar de inkomsten aanmerkelijk, en moesten, daar vermeerdering van belastingen niet doenlijk was, door geldleeningen worden gedekt. Nog was Engeland in oorlog met den vijand en hield hem althans ter zee eenigermate bezig. Maar reeds werd over vrede tusschen beiden onderhandeld; en, werd die getroffen, dan stond Nederland geheel alleen tegenover een macht, waartegen het niet was opgewassen. Liet men de zaken gaan zooals zij sinds een paar jaren gingen, dan waren uitputting en verval onvermijdelijk. Het werd tijd aan den krijg een andere richting te geven, en, het kostte wat het wilde, aanvallend te werk te gaan. Men moest wagen om te winnen. Een schitterend voordeel, door onze legers bevochten, zou waarschijnlijk Elizabeth tot het afbreken

van den vredehandel, en mitsdien Hendrik IV tot het hervatten van den oorlog, dien hij slechts tijdelijk wegens uitputting zijner hulpmiddelen gestaakt had, bewegen. Nergens dan in Vlaanderen was zulk een voordeel te halen, nergens schenen de kansen gunstiger. Daar was de bevolking, naar men van alle kanten vernam, misnoegd en muitziek; nog leefden er velen, die indertijd met de Geuzen voor de vrijheid en den hervormden godsdienst hadden geijverd. Als Maurits met zijn overwinnend leger onder hen verscheen, zou het smeulende vuur wellicht op nieuw in vlam uitslaan. En nu lag aan de zuidwestkust van Vlaanderen het roofnest Duinkerken, waarvan de kapers onze handelsvloten zoo deerlijk teisterden en de admiraliteiten noodzaakten om zestig wachtschepen, die over het millioen 's jaars kostten, in zee te houden. Welke onderneming beloofde grooter voordeel dan een aanslag op dit roovershol? Gelukte hij, dan werd de handel van overlast bevrijd, het budget van oorlog ontlast, een lokaas gewonnen om Hendrik IV op nieuw in den krijg tegen Spanje te betrekken, een geduchte opstand in het hart van 's vijands land verwekt, en Elizabeth misschien door zooveel voordeel overgehaald om in verbond met de Republiek te blijven.

Wel stond tegenover de kans op al die voordeelen de mogelijkheid, dat Maurits op een ongelegen slagveld door een overmachtigen vijand werd aangegrepen, maar zelfs dan nog was niet alles verloren. Maurits had zich reeds genoeg getoond om den Staten het recht te geven van op zijn beleid te rekenen. Hij had een voortreffelijk leger onder zijn bevel. Bij den vijand daarentegen heerschten wanorde en miterij. Een slag in Vlaanderen kon even goed op een schitterende overwinning als op een nederlaag uitloopen.

Dit alles was volkomen juist gezien, maar het verloor veel van zijn waarde, nu Maurits zelf tegen het plan was ingenomen. Hij was niet zoo zeer tegen een inval in Vlaanderen, maar hij wenschte niet belemmerd te zijn in zijn bewegingen door voorschriften van de Staten. „Le fait en gros” (schreef de Fransche gezant Buzanval aan zijn regeering ¹⁾) „est bien approuvé par M. le Prince Maurice, mais il me semble qu'il ne trouve pas bon la nécessité qu'on lui veut imposer d'attaquer telle ou telle place.” Hij moet zijn misnoegen duidelijk te kennen hebben gegeven, althans als wij mogen gelooven wat Duyck verzekert: „De

1) Lettres et négociations de Paul Choart, seigneur de Buzanval, in Codex diplomaticus van het Hist. Gen., 2e serie, dl. I, afd. 2, blz. 234.

Staten," zegt hij ¹⁾, „hadden in haest besloten selfs mede naer Vlaenderen te gaen, so om de hant daeraen te houden, dat desen tocht op Duynkercken mocht gedirigeert ende nergens anders gediverteert werden, alsmede om op alle swaricheden bij de hant te wesen". Op die wijs een veldheer aan den leiband te houden is zeker niet verstandig. Gedeputeerden te velde hebben doorgaans nadeelig gewerkt, en de Staten spraken met beslissender gezag dan eenvoudige gedeputeerden, en belemmerden en verstoorden den veldheer des te meer. Dit bleek, toen, bij den aanvang van den tocht, tegenwind het landen bij Oostende belette, en Maurits daaruit aanleiding nam om nog eens op verandering van het geheele plan aan te dringen. Want de Staten, zegt Duyck ²⁾, „vreesende dat de minste diversie bij occasie soude mogen diverteeren den heelen aanslach van naar Duynkercken te gaen, daarop sij heel vlamden, en vonden nyet goed yet anders voor te nemen." Zoo gedwongen gehoorzaamde Maurits; hij landde den 23sten Juni bij Philippine, en zette zich in de richting van Oostende in beweging.

Het maakt een groot verschil, of men zijn eigen plannen met ingenomenheid volgt dan wel met tegenzin de opgedrongen plannen van anderen ten uitvoer legt. Het verschil is te grooter, naar mate men meer aan eigen inzicht hecht. Nu was Maurits van karakter onbuigzaam en stijfhoofdig. De Staten kenden hem, en door hem dus te nopen hun voorschriften op te volgen, stelden zij de onderneming, waarvan zij zoo veel verwachtten, al dadelijk in groot gevaar. Het is bepaaldelijk Oldenbarnevelt, aan wiens onverzettelijkheid deze misslag te wijten is.

Het is den geheelen tocht door aan Maurits te zien, dat hij tegen zijn wil en zonder de minste ingenomenheid den aanslag bestuurt. Hij gevoelde zich niet verantwoordelijk voor hetgeen hij op last van anderen deed. Viel de onderneming verkeerd uit, hij kon het niet helpen, hij had in tijds gewaarschuwd. Verre van ons het lasterlijk vermoeden, dat hij de gevaren, die hij voorspeld had, zou hebben opgeroepen; maar of hij even zorgvuldig is geweest om ze te vermijden als voorheen, toen hij naar eigen inzicht handelde, laat zich met reden betwijfelen.

Zonder tegenspoed geschiedde de optocht van Philippine tusschen Brugge en Gent door, naar Oudenburch, dat van den vijand verlaten gevonden en zonder moeite bezet werd. Het fort Albertus, door den vijand tot beteugeling van Oostende gesticht,

1) Dl. II, blz. 637.

2) Blz. 638.

viel na eenigen weerstand in onze handen. De weg naar Nieuwpoort, dat gewonnen moest worden eer men tegen Duinkerken kon beginnen, lag open. Maar nu bleek het, dat de wegen en de geheele streek niet bekend waren. De schipbruggen, die het leger meevoerde, waren niet lang genoeg voor de wateren, die men moest overtrekken. Eerst zou de hoofdmacht over Nieuwendam, uit het oosten, naar Nieuwpoort trekken; ter halverwege keerde men echter terug, en trok over Leffingen langs een weg, die nog eerst begaanbaar moest worden gemaakt, naar het strand, en verder zuidwaarts op naar Nieuwpoort. De gebrekkige bekendheid met de streek laat zich daaruit verklaren, dat, naar het oorspronkelijke plan, de landing bij Oostende had moeten geschieden. Hoe dit zij, het tijdverlies, er door geleden, had niet veel te beteekenen.

Van meer gewicht en onbegrijpelijker tevens was de volslagen onbekendheid, waarin Maurits verkeerde ten opzichte der bewegingen van het vijandelijke leger. Voor niets had hij meer vrees betoond dan voor een onverwilden en plotselingen aantocht der verzamelde strijdkrachten van den vijand. Een landing in Vlaanderen had hij vooral daarom gevaarlijk gekeurd, omdat (ik gebruik alweer de woorden van Buzanval) „on'y aura pas sitost mis le pied, qu'on n'ayt bien tost après une forte armée sur les bras" ¹⁾, en wel omdat „Don Louis de Velasco avec l'armée, qu'il a vers la Meuse, qui est d'environ 8000 hommes de pied et 1000 chevaux, pourra se rendre dans huit jours au pays de Flandre et s'y renforcer de 4000 à 5000 hommes" ²⁾. Binnen acht dagen derhalve na de landing, nog in Juni, had Maurits, naar zijn eigen berekening, den aantocht van een even groot leger als het zijne te duchten. De uitkomst heeft bewezen dat die berekening volkomen juist was. Desniettegenstaande zien wij hem de maatregelen van voorzorg verzuimen, die een zelfs veel minder dreigend gevaar vereischt zou hebben, en die hij zelf bij vroegere gelegenheden ook nooit verwaarloosd had.

Albertus en Isabella waren werkelijk zoo voortvarend geweest, als de Prins voorzegd had. Hun eerste zorg was het bijeentrekken der uiteengelegerde regimenten, en het bevredigen der milters te Diest; „van alle 't welck nochtans" (wie zou het gelooven, als Duyck het ons niet ³⁾ verzekerde?) „Sijn Excellencie en sijn leger noyt yet en vernamen." Nog sterker. Den 28sten Juni

1) Codex diplomaticus van het Hist. Gen., 2^e serie, dl. 1, afd. 2, blz. 235.

2) T. a. p., blz. 239.

3) Blz. 650.

waren de Aartshertogen te Gent aan het hoofd van een leger van 8000 voetknechten en 4000 ruiters, „daervan wij” (zegt Duyck ¹), „geen andere tijdinge en cregen dan dat alleenlijk eenige ruyteren noch naer Brugge gecommen waren.” Den 30sten kwam het Spaansche leger te Brugge, alweer zonder dat de Prins er iets van vernam. „Den Ertshertoge hield de wegen soo wel besloten, dat Sijn Excellencie noch geen advertentie daerof en creegh; soo men vermoedde, omdat de boeren generalijk alomme verlopen waren, ende dat de Staten, hem vastelijck geïmagineert hebbende, dat den viant geen volck soude connen bijencrijgen om hem te resisteren, Sijn Excellencie selfs ende alle andere daerom versuymde curieuselijck ergens naer te vernemen” ²). Het verzuim is den Staten dan ook niet toe te rekenen. Maar Zijn Excellentie, die het gevaar beter had ingezien dan zij, had daartegen behooren te waken; hij had moeten zorgen, dat de vijand, dien hij verwachtte, niet naderde zonder zijn voorweten. Zijn zorgeloosheid, die niet uit ongegronde gerustheid voortkwam, is niet te verontschuldigen.

De vijand kon het snelst naderen en het strand bereiken over Oudenburch, dat Maurits bezet had, en langs de wegen, die hij zelf bruikbaar had gemaakt. Overal elders had hij met het terrein te worstelen en moest hij zich zijn weg banen, hetgeen oponthoud veroorzaken zou. Een van beiden dus, of Oudenburch moest zoo versterkt en zoo goed bezet worden, dat het zelfs een ernstigen aanval kon verduren, of de weg tusschen Leffingen en Mariënkerke moest weer gebroken en de dammen en bruggen weggeruimd worden. Zoo zou men zich tegen verrassing hebben gevrijwaard. Maar noch het een, noch het ander geschiedde. De weg werd bruikbaar gelaten, en Oudenburch met slechts 500 man bezet, onder bevel van een zorgeloozen kommandant, kolonel Piron.

Den 1sten Juli, terwijl de vijand van Brugge naar Oudenburch oprukte, marcheerde Maurits langs het strand naar Nieuwpoort. Om de stad van de zuid- en oostzijden te omsingelen, begaf hij zich bij laag water door de haven met zijn hoofdmacht. Graaf Ernst Casimir van Nassau met de achterhoede kwam eerst 's avonds aan, en bleef ten noordoosten van de stad, aan deze zijde van de haven. Het leger lag dus verdeeld, en kon, zolang de brug, waarmee men bezig was, niet was voltooid, alleen bij laag water zich vereenigen.

Intusschen was de vijand onverwacht voor Oudenburch ver-

1) Blz. 651.

2) Blz. 653.

schenen, terwijl de helft der bezetting op fourageeren uit was. Dit fort en al de overige, met uitzondering van het fort Albertus, waren hem zonder slag of stoot overgegeven. Hij had dus een open weg tot op het strand, en, eens daar, sneed hij aan Maurits den terugtocht naar Oostende af ¹⁾. Ware nu slechts de weg van Leffingen vernield geweest! Duyck noemt ²⁾ het verzuimen hiervan „een faute, die groot ende onverantwoordelijk was”. Albertus hield te Leffingen, aan het begin van den weg, een korte nachtrust.

De Staten, die te Oostende vertoefden, hoorden in den avond die reeks van kwade tijdingen, en zonden er onverwijld bericht van aan Zijn Excellentie. Deze „en const hem eerst niet wel inbeelden” (zegt Duyck) „dat den viant soo heel sterck was, omdat hij mer gehoord en hadde van 5000 man”; en Vere verhaalt dat de meeste bevelhebbers van oordeel waren, „that it was only a bravado, made of Rivas, who before, we had heard, had gathered between three and four thousand men together near the Sluys, to divert us from our entreprize, and that upon our remove towards him he would make his retreat to the Sluys again.” Maar alle twijfel moest ophouden, toen nadere berichten inkwamen. De verschrikkelijke waarheid stelde zich in al haar kracht voor de ontstelde verbeelding. Eerst den volgenden morgen tusschen 8 en 9 uren zou het laag water zijn en de haven doorwaadbaar wezen. Tot zolang bleef graaf Ernst met een derde van het leger, afgesneden van de rest, blootgesteld aan den vijand, die, zoo hij bij het kriecken van den dag op marsch ging, nog voor dien tijd hem op het lijf kon vallen. De neerlaag van die divisie zou de neerlaag van het overige leger noodzakelijk na zich slepen. Wat te doen? In allerijl zond Maurits bevel naar Oostende om nog de brug van Leffingen, zoo het mogelijk was, te vernielen. Dit bevel werd daar eerst acht dagen later ontvangen ³⁾ en, al ware het terstond overgebracht, het zou toch niet meer uitvoerbaar zijn geweest. Misschien echter, als graaf Ernst met zijn troepen zich haastte, kon hij nog vóór den vijand bij Mariënkerke aan den engen weg post vatten, en er stand houden, totdat Maurits met zijn geheele macht de haven over en hem te hulp snellen zou. Dit was inderdaad het eenige wat men beproeven kon. En wij moeten ons over Francis Vere verbazen, die zegt dat hij dit plan als zeer gewaagd ontraden had,

1) Vgl. Van Meteren, uitg. 1614, f°. 451; uitg. 1663, f°. 423.

2) Blz. 662.

3) Zie de aantekeningen van L. Mulder op de aangehaalde plaats van Duyck.

en in de plaats had voorgesteld om met het geheele leger naar Mariënkerke te marcheeren. Alsof dit mogelijk ware geweest! Vóór acht ure des morgens kon het leger niet door de haven, en tegen dien tijd zou de vijand stellig reeds op het strand deboucheeren. Het was dus niet de vraag, of Ernst alleen, dan wel het geheele leger op marsch zou gaan; men had te beslissen, of Ernst den vijand zou afwachten, dan wel een poging zou wagen om hem in het bezetten van den pas te voorkomen. Wijselijk, naar ons oordeel, werd tot het laatste besloten.

Het is den veldheer niet te wijten dat de poging mislukte. Toen hij het bevel om ze te wagen gegeven had, was de uitvoering aan graaf Ernst toevertrouwd, en, zoo er fouten zijn begaan, komen zij op rekening van dezen. Wij willen hem zelf van zijn wedervaren verslag laten geven.

„Als ich” (zoo schrijft hij terstond na den slag aan zijn broeder Willem Lodewijk) „des morgens umbtrent 8 uhren mit den beiden regimenten, nemblichen den Schottischen und Seelandischen” [c. 2500 man], „samt 4 compagnie reutteren” [c. 500 man, en met twee halve kanonnen], „bei den schantz S. Albertus angekommen, ist der feindt stracks uf mich angemargirt, und weil der feind mit alle seiner macht praesent gewesen, und ich ihn vor einen morasz erwarten mueszen, ist er so starck ankommen, das er mich abgetrieben, und ist das Schottische und Seeländische regiment ganz ufgeschlagen” ¹⁾).

Van een ernstig en langdurig gevecht, wij zien het, gewaagt de bevelhebber niet. De waarheid is, dat er eigenlijk geen gevecht heeft plaats gehad; dat de troepen, toen zij den vijand met overmacht zagen aankomen, zonder hem af te wachten op de vlucht zijn gegaan. Dat zegt Duyck met zoo veel woorden: „’t verlies in desen was, boven ’t geschut, wel tusschen 800 ende 900 mannen van de onsen, daertegen den viant seer weinich volck verloor anders als door ’t geschut, omdat de onsen geen aenval nochte slach en hadden verwacht [d. i. afgewacht].” En in de Resolutiën der Staten-Generaal lezen wij op 2 Juli: „Komt tijding, dat de vijand met alle zijne macht de pas gepraevenieert en onze troupes, te zwak wezende om de geheele macht des vijands te sustineren, . . . heeft overrompelt ende geheel geslagen.” Hiermee stemmen ook de berichten van ’s vijands zijde overeen; zoo zegt Carnero ²⁾: „y en un punto los rompieron y degollaron, no dejando hombre á

1) Archives, 2e serie, t. II, p. 18.

2) P. 473.

vida, sin mas daño de los Catholicos que algunos". En de Aartshertog zelf schrijft aan den Conseil d'Etat: „quy fut sy vivement chargée qu'elle y demeura toute." Ik haal al deze plaats en aan, om buiten twijfel te stellen, dat het doel met het vooruitzenden van graaf Ernst geenszins bereikt is, dat zijn regimenten nutteloos zijn opgeofferd, en dat de vijand door dit gevecht geen noemenswaardig tijdverlies geleden heeft. Had Maurits dezen afloop voorzien, hij zou een zoo aanzienlijk deel van zijn leger zeker niet op deze wijs hebben opgeofferd.

Er is ook wel veel waarheid in hetgeen Duyck opmerkt, dat graaf Ernst een fout heeft begaan, door onder de gegeven omstandigheden een zoo ongelijken strijd te aanvaarden, „want den viant deurgecommen wesende, was hem onmogelijk die aan den dijck te keeren, ende behoorde daerom plaetse mit sijn volck genomen te hebben bij de schantse Albertus, houdende den wech naer Oisteynde open ende de stadt op de rugge, om den viant commende naer de schantse Albertus te mogen steuyten, ende willende naer Sijn Excellencie in bedencken te houden met sijn troepen, doende Sijn Excellencie van alles verwittigen." Een blik op de kaart toont, hoe nuttig Ernst op de aangegeven plaats had kunnen wezen, en hoe jammer het was dat hij niet gehandeld heeft naar den raad, dien Duyck, ongelukkig toen de gelegenheid lang voorbij was, gegeven heeft.

Zoo veel is zeker: graaf Ernst heeft zijn troepen nutteloos verspild; het doel van prins Maurits heeft hij niet bereikt. Wij moeten dit wel in het oog houden, omdat na de overwinning een andere, minder juiste voorstelling, geijkt en in omloop gebracht is. Wij willen ook deze door Ernst Casimir zelven laten verhalen; hij doet het in een brief van 20 Juli. Nadat hij van de neerlaag zijner troepen gewag heeft gemaakt, gaat hij voort: „Tousjours aye empêché l'ennemy l'espace de 5 heures, qu'il ne pouvoit marcher vers Son Excellence, tellement que Son Excellence par la basse marée, qui entretemps survint, avoit encoires loisir, mais à grand peine, de passer le havre et se mettre en ordre de bataille, tellement que Messieurs les Etats, Son Excellence et tout le monde m'en scavent bon gré et confessent que par ma défaicte ont esté sauvez et gaigné la bataille" ¹⁾. Nu eens deze neerlaag als geïdealiseerd was, werd natuurlijk ook het doel van Maurits als volkomen bereikt voorgesteld, en Wten-

1) Archives, 2e serie, t. II, p. 38.

bogaert schrijft bijna onmiddellijk na de overwinning, dat Zijn Excellentie de regimenten van graaf Ernst „den vijand als een morgensoppe voorgeworpen schijnt te hebben.” Dit alles wordt mettertijd traditioneel, en in alle handboeken kan men lezen, wat wij eershalve aan het handboek van den heer Groen van Prinsterer ontleenen: „Graaf Ernst Casimir, naar Leffinghen gezonden, houdt aldaar met verlies van 800 dooden den vijand op, en geeft aldus aan Maurits tijd om het leger in slagorde te stellen.”

Volgens graaf Ernst zelve had het gevecht bij het fort Albertus tegen acht uren plaats, ongeveer op den tijd van laag water, waarop het leger de haven ging doorwaden. En nu wordt ons gezegd, onder anderen door Duyck, dat nog maar vijf vaandelen ruiters over waren, toen reeds de vijand in het gezicht kwam; bewijs genoeg, dat het gevecht bij Leffingen Albertus in den aantocht niet lang had opgehouden. Gelukkig dat deze het niet waagde onverwijld aan te vallen, en dat hij zoo doende Maurits tijd gaf om zijn geheele macht over te brengen en te scharen. Opmerkelijk aangaande het talmen van den vijand is de getuigenis van Vere: „In this order we stayed, and the enemie, though still in the eie, moved not forward for the space of two hours, and then rather turning from us than advancing, they crossed the downs, and rested other two hours at the foot of them towards the land.” Het oponthoud, dat den onzen zoo uitmuntend te stade kwam, werd dus niet door de neerlaag van Ernst Casimir veroorzaakt, maar kwam uit geheel andere redenen voor. Albertus had tijd noodig om te raadplegen en te besluiten wat hem verder te doen stond. Tweeërlei plan kwam in aanmerking: of slag te leveren en met Gods hulp de rebellen eens voor goed te vernietigen, of het zekere te nemen, het fort Albertus aan te tasten, en, zooals niet moeilijk zou vallen, te veroveren, en dan daarbij een vaste stelling in te nemen en den Hollanders den terugtocht te beletten en hen uit te hongeren. Het laatste was het veiligst, het eerste het roemrijkst. Geen wonder dat de eerezucht het van de voorzichtigheid won. La Barlotte vooral, een Waal, die door zijn moed fortuin had gemaakt, en, zooals Duyck het uitdrukt, „onvertsaecht om wat hasardeus aen te grijpen”, bracht door zijn grootspraak de omzichtiger Spaansche bevelhebbers tot zwijgen. Er werd besloten slag te leveren. De Geuzen, zoo pochten de oudgedienden, „konden heure voeten niet en sien ende hadden nooit in 't velt ofte op 't vleckte tegen heur durven staen” 1). Tegen een leger, waarin

1) Duyck, blz. 664.

vijfduizend oude Spanjaarden dienden, zouden de rebellen, wier voorhoede niet eens had durven vechten, in het open veld niet bestand wezen. Maar het krijgsvolk had eenige rust noodig na de vermoeiende marschen van den vorigen dag en van dezen morgen. Zoo gingen de vier of vijf uren voorbij, van wier oponthoud, gelijk wij zagen, graaf Ernst zich ten onrechte de eer gaf.

Wat Maurits betreft, hij kon niet aarzelen of hij den slag zoeken of dien vermijden zou. Hoe onzeker ook de uitslag zich liet aanzien, een betere uitkomst deed zich niet voor. De aftocht stond alleen naar Frankrijk of over zee open; maar aan het inschepen van een geheel leger in het gezicht van den vijand waren nog grooter gevaren verbonden dan aan een hachelijken strijd, en de omweg over Frankrijk was te ver, om het vaderland zoo lang onverdedigd te mogen laten. Alleen door de overwinning kon Maurits zich uit de engte redden, waarin hij zich had laten drijven. Dit was zoo ontegenzeggelijk, dat wij niet kunnen gelooven, hoezeer Duyck het verzekert, dat François Vere van een ander gevoelen geweest zou zijn en geraden zou hebben zich ten noordoosten van Nieuwpoort te verschansen en den slag te weigeren. Vere was te ervaren veldheer om niet te zien, dat met iederen dag de positie van het Statenleger nog gevaarlijker worden moest. En hij zelf verhaalt van een geheel ander geschil tusschen hem en sommigen der onderbevelhebbers. Dezen hadden gewild, dat men den vijand tegemoet trekken en aanvallen zou; hij daarentegen had geraden hem in een zorgvuldig gekozen stelling af te wachten. Aan dit laatste plan had de Prins ten slotte de voorkeur gegeven. Dat zich de zaak zoo heeft toegedragen, is veel waarschijnlijker dan wat Duyck, uit misverstand naar het schijnt, verhaalt.

Inmiddels had Maurits reeds de vloot van zoetelaarschepen, die de haven van Nieuwpoort vulde, in zee en naar Oostende weggezonden. Om dien maatregel wordt hij door alle latere geschiedschrijvers en lofredenaars hemelhoog verheven, dewijl men het doel, dat hij er mee voorhad, kwalijk heeft begrepen. Men meent namelijk, dat hij er hetzelfde mee beoogde, als eens Agathocles met het verbranden zijner schepen: het ontkomen aan het leger onmogelijk te maken en geen andere uitkomst dan sterven of overwinnen over te laten. Simon Stijl ziet er „een grootschen trek van heldenmoed in, die echter, indien hij door het geluk niet gekroond geworden was, den blaam van roekeloosheid niet

zou ontgaan hebben." Maar een oogenblik nadenkens toont ons het gewaagde van deze voorstelling. Zij is in strijd met het karakter van Maurits. Niet door kloek en bijna roekeloos te wagen, integendeel, door de meest mogelijke voorzichtigheid heeft hij zich steeds gekenmerkt. Maar vooral is zij niet te rijmen met den toestand, waarin het Staten-leger zich bevond, en met de gesteldheid van de haven. Wij weten het reeds, bij laag water was de haven doorwaadbaar; alleen met hoog water konden de schepen er in- en uitloopen. Voor een overhaaste en ongeregelde vlucht konden dus de schepen, zooals zij daar lagen, niet dienen. Alleen indien het leger in goede orde terugweek en zijn tijd van aftocht mocht kiezen, kon het er misschien eenigen dienst van trekken. Doch dan deed het er niets toe, of de vaartuigen in de haven lagen, dan wel voor de haven en op de kust kruisten; zelfs van Oostende konden zij, zoo noodig, in tijds terugkeeren. Het is iets anders zijn schepen te vernielen, iets anders zijn schepen uit een ongeschikte haven tijdelijk naar de open zee te zenden. Wat men aan roekeloozen heldenmoed heeft toegeschreven, was inderdaad een blijk van uitnemende voorzichtigheid. Waren de schepen in de haven gebleven, zij zouden er, terwijl het leger met den vijand slaags was, gevaar hebben geloopt van door de bezetting van Nieuwpoort in brand gestoken te worden. Dit gevaar voorzag de veldheer, en hij voorkwam het bijtijds. In den vroegen morgen, bij vloedtij, deed hij de oopen liggende vaartuigen de haven ruimen; misschien ook nog om reden dat zij door hun menigte het doorwaden van de haven aan het leger bemoeilijkten. Behoef ik nog te zeggen, dat de oorspronkelijke bescheiden het uitloopen der schepen dan ook zonder den minsten ophef, zonder vertoon van eenigen heldenmoed, berichten? Eenvoudiger kan men al niet spreken dan Duyck hierover doet. „Terwijl graaf Ernst van voor Nieuwpoort vertogen was, dede Sijn Excellencie metten hoogen water, vóór den dach, alle de schepen uyte haven van Nieuwpoort in zee gaen, uytgeseyt 24 of 25, die ten deele zelfs versuymden tijdelijk uyt te comen ofte te hooch op 't slick gecommen waren" 1). Van „sterven of overwinnen" geen woord 2). Duyck

1) Duyck, blz. 165.

2) Zoo schrijvende had ik een ander bericht van Duyck over het hoofd gezien, dat iets later volgt: „Naerdat den heere van Tympel de regimenten van de arrièregarde van voor Nieuwpoort hadde gehaelt ende gebracht over de brugge by de cleine vierboete, werde terstond dselve zooveel mogelyck afgebroocken ende de jachten en pincken mede afgebracht, ende sulx aldaer niet gelaten daerop yement hem soude

ziet blijkbaar in den maatregel niets bijzonders. En de overige berichtgevers vinden het feit zelfs niet belangrijk genoeg om er van te gewagen. In het ware licht beschouwd, verdient het ook werkelijk onze aandacht niet te trekken. Maar al zeer spoedig begon de verbeelding de naakte waarheid op te tooien. Een maand na den slag schreef Van Reyd uit Leeuwarden aan zijn vriend Stöver: „Mein gnädiger Her Printz Moritz befal alle schiffen ab- und hinweg zu faren, und sagt neben andren zu antröstung des kriegsvolcks: er dechte sich nit zu salviren noch zu weichen, sondern mit innen ehr ein zu legen oder zu sterben ¹⁾.” Dezelfde roemzucht, die van de jammerlijke neerlaag van Leffingen een wel gekozen middel om de overwinning te verzekeren gemaakt heeft, heeft ook in dit geval de lofwaardige voorzorg van Maurits omgeschapen tot een heldendaad, die aan het roekelooze grenst. In de over-

mogen salveren, omdat Sijn Excellencie geen hoipe als tot slaen wilde laten.” Die pinken en jachten waren de vier of vijf en twintig, die 's ochtends met den vloed niet tijdig waren uitgebracht, en konden dus wel eenige wegloopers bergen, maar het leger geen aftocht openhouden. De heer Bosscha heeft mij over het niet vermelden van deze plaats, die, mijns inziens geen verandering brengt in de beschouwing van den maatregel in het algemeen, een zachte bestraffing toegediend in de 2e uitgave zijner Heldendaden (dl. I, blz. 273). Hij heeft echter in die nieuwe uitgaaf zijne bewondering over Maurits' onversaagdheid zeer getemperd; zoo dat tengevolge mijner tegenwerping is geschied, kan ik tevreden zijn. In de eerste had hij zich dus uitgelaten: „Een grootsche trek van heldenmoed! al ware het ook dat dezelve, zoo hij niet door het geluk gekroond ware geworden, de blaam van roekeloosheid, gelijk Stijl verzekert, niet zou ontgaan hebben. Maar zoodanig is het lot der veldheeren, dat hetzelfde gedaan en niet gedaan te hebben, hun tot roem of verwijt wordt gerekend, naar de uitkomst geweest is.” Tegen zulk een voorstelling kwam ik, mij dunkt met goede reden, in verzet.

1) Archives, 2^e serie, t. II, p. 15. Vgl. Wagenaar, dl. IX, blz. 81. Duym (blz. 306) en Bor, die dezelfde beschrijving volgt (blz. 651, Bk. XXXVII, f°. 40), noemen het een „voorzichtigheit van Maurits.” Van Meteren combineert waarheid en overlevering: „want souden anders bij die van Nieuport ten leghen water verbrand hebben moghen werden; oock om den zynen alle middelen tot blooheyte ende van vluchten te benemen.” Zoo in de uitgaven van 1608 en 1611. In die van 1614 (f°. 451) zegt hij juist, dat Maurits verordend had „dat de arrièregarde voor de stad zoude blyven totdat de schepen voorts uit de haven zouden gebracht wesen”, en later nog eens (f°. 452), dat de Prins het gebod aan de achterhoede herhaalde. Dit schijnt echter de 24 à 25 schepen te raken, die, volgens Duyck, in den nacht niet waren uitgelopen. Later voegt hij er dan bij, dat Maurits de schepen, „die voor 't gat van Nieuport lagen geaenckert”, naar Oostende zond, „opdat hem niemand en verliete van daer te connen hem salveren” (f°. 452). Die achterblijvers zijn met den volgenden vloed weggezonden, voor zooveel zij niet op het drooge waren gebracht. Hun verwijdering en het afbreken van de schipbrug over de haven insgelijks hadden de dubbele strekking om een uitval der bezetting van Nieuwpoort in den rug der Staatschen te verhinderen en aan den lafhartigen onder dezen de hoop op ontvluchting van het gevaar te benemen. Inderdaad in zoover is de aanmerking gegrond.

levering heeft, zooals doorgaans, de verdichting het van de waarheid gewonnen.

Tegen twee uren raakte de voorhoede van den vijand met de onze handgemeen, en begon de slag. Wij moeten hier echter aan geen veldslag in den eigenlijken zin des woords denken; het was een gevecht in de duinen. Toen het begon, was het hoog water: de zee stond bijna tegen de duinen, de smalle strook van het strand, die droog gebleven was, werd van onze zijde door het geschut bestreken. In de duinen was het leger, de Engelschen en Friezen onder Vere in de voorhoede, als op en achter wallen geschaard: de hoogste toppen waren insgelijks van geschut voorzien. Aan den anderen kant van de duinen, aan de landzij, stond de ruitery, die voor beter gehouden werd en werkelijk beter was dan die van den vijand, en die dan ook van den aanvang af in de meeste schermutselingen meester bleef. Maar niet op de ruitery, op het voetvolk in de duinen kwam alles aan. En daar toonden de Spaansche oud-gedienden opnieuw, dat zij voor geen volk ter wereld onderdeden. Hoewel vermoeid door de afgelegde marschen, hoewel met de zon en den wind in het gezicht, en door het geschut uit de hoogte bestookt, bestormden en veroverden zij duin op duin, en dreven de onzen langzaam maar gestadig terug. Na ongeveer drie uren strijdens waren de Friezen en Engelschen in vollen aftocht, en de overige regimenten weken met hen terug.

Ieder oogenblik dreigde de aftocht een reddelooze vlucht te worden, te meer daar Vere wegens een ernstige verwonding het slagveld verlaten had. Maar gelukkig waren de overwinnaars zelf te uitgeput, om krachtig voort te dringen. Een der medestrijders, Ogle, beschrijft het terugwijken der onzen als vrij geregeld en zegt van de vervolgers: „their foot followed leisurely and were aloof, as not knowing how suddenly we might turn and make head again, for our men kept both their arms and in troop”; en later nog eens: „we saw a kind of faintness and irresolution even in those that pursued us nearest.” De strijd had zich gaandeweg naar het strand, dat wegens de eb hoe langer hoe ruimer werd, verplaatst. Het geschut, daar geplant en om zijn zwaarte onbewegelijk, liep gevaar om door den naderenden vijand overmeesterd te worden. Het oogenblik der beslissing was blijkbaar nabij. Een beuzeling kon de overwinning, die naar de zijde van den vijand helde, nog naar onze zijde doen overslaan. Gelukkig had Maurits, met zijne gewone voorzichtigheid, nog niet alles op het spel gezet. Hij had nog een reserve van drie vanen

ruiters. Reeds herhaaldelijk had Vere verzocht hem die te hulp te zenden, maar de veldheer had ze tot hooger nood gespaard. Thans gaf hij haar bevel te chargeeren. Een der drie vanen, onder Cecil, stortte zich op een bende harquebusiers van den vijand aan de landzij van de duinen, en wierp die overhoop en op de vlucht. De twee andere, onder Horace Vere en Balen, renden van de duinen op het strand tegen de afgematte Spaansche voetknechten in, die, op zulk een aanval niet verdacht, uiteen stoven en zonder weerstand te bieden, zich slechts zochten te bergen. Terzelfder tijd schoten de matrozen, die het geschut bedienden, onder den hoop en voltooiden den schrik en de verwarring. Daarentegen schaarden zich de onzen, nu zij de kans zagen keeren, opnieuw, en begonnen hun vervolgers van zoo straks op hun beurt aan te grijpen. Weldra was de strijd beslist. De vijand wierp de wapenen weg en vluchtte wat hij kon in de richting van Leffingen. Had de bezetting van Oostende, versterkt met de ruiters van Ernst Casimir, die daarheen de wijk hadden genomen, intijds van de brug en de pas bij Leffingen zich meester gemaakt ¹⁾, de neerlaag der Spanjaards zou volkomen zijn geweest. Maar die troepen hebben niets gedaan dan meeplunderen, toen het gevaar verdwenen was. Terecht verwijt haar Duyck haar bloohartige werkeloosheid.

Een andere oorzaak, waaraan de vijand gedeeltelijk zijn behoud te danken had, was de voorzichtigheid van Maurits. „Sijne Excellentie” (zegt Duyck) „noch vresende eenige desordre creegh eenige vanen ruijteren aan den hant, die hij in orde bracht ende op 't velt vast hielt. Hij dede mede versamelen de regimenten van Gistelles ende Huchtenbrouck ende meest alle de Walen, om die tegen een val van noot bijeen te houden.” Op die wijs ontsnapte de vijand aan een algemeene en scherpe vervolging. Volgens Carnero werd dit Maurits als een misslag toegerekend, maar hij wijst zelf de redenen aan, die den Prins tot omzichtigheid noopten, al moet hij ook erkennen, dat de aartshertog daardoor bijzonder gebaat is.

De overwinning is overigens volkomen vruchteloos gebleven. Er is niets bij gewonnen dan eer. Daarmee stelde Maurits zich tevreden. Hij was van den aanvang af tegen de onderneming geweest, en zijn vrees was door de uitkomst gerechtvaardigd; het leger, en daarbij de geheele staat, had groot gevaar gelooopen, voor een gedeelte tengevolge van de fouten van den veldheer,

1) Daartoe is een poging gedaan. Zie Van Meteren, uitg 1614, f°. 454.

maar dit werd vergeten; men onthield alleen, dat het zijn beleid was, waaraan men de uitredding te danken had. Thans was hij de groote man; zijn gezag was van nu af in krijgszaken onweersstaanbaar. De Staten moesten stilzwijgend toezien, dat de eerstvolgende dagen niets tegen Nieuwpoort ondernomen werd en dat het beleg, toen het den 6^{den} hervat werd, nadat de vijand zich reeds van zijn schrik en zijn neerlaag had hersteld, na tien dagen als hopeloos weer werd opgebroken. Wat sedert tegen de forten om Oostende werd uitgericht, beteekende even weinig. Eer de maand Juli verstreken was, keerde het Statenleger onverrichter zake uit Vlaanderen terug.

De, Staten en Oldenbarnevelt als hun leider, kregen van alle teleurstelling de schuld ¹⁾. Hun roekeloosheid had den Staat in een gevaar gestort, waaruit hem alleen het beleid van Maurits als door een wonder gered had. Wat Van Reyd in den reeds aangehaalden brief aan Stöver schrijft: „Barnefeld und die lanckrocke haben uns precipitiert; Gott gleichwol hat uns nit willen lassen verderben”, is het korte thema, dat de prinsgezinde schrijvers tot op onze dagen in allerlei variatiën hebben uitgesponnen. Reeds twee dagen na den slag schreef Buzanval, die zich door den bode der overwinning, Jacques van der Burcht, had laten inlichten, aan zijn koning: „Croyez que ces Messieurs avaient bien joué leur Etat à un coup de dé . . . Il” (Prins Maurits) a bien montré sa résolution, quand il a fallu boire la lye de ces indigestes conseils” ²⁾. Wij weten thans, in hoever dit oordeel billijk en gegrond was. Op het beleid van Maurits en op de deugdelijkheid van zijn leger was in de berekening der Staten ongetwijfeld staat gemaakt, niet ten onrechte, zooals de uitkomst geleerd heeft. Maar daarbij was niet gerekend (en dit was een groote misslag) op den tegenzin, waarmee een man als Maurits de plannen, door anderen hem opgedragen, zou uitvoeren, en op de kwade gevolgen, die daaruit moesten voortvloeien. Aan beide zijden, dunkt mij, zijn fouten begaan. Maar die van Maurits zijn nauwelijks meer te bespeuren te midden van de glorie, waarmede zijn schitterende overwinning hem omstraalt.

*(Bijdragen voor vaderl. geschiedenis en Oudheidkunde,
Nieuwe serie, dl. V, blz. 65.)*

1) Vgl. het slot der Remonstrantie van Oldenbarnevelt.

2) Codex diplomaticus van het Hist. Gen., 2^e serie, dl. I, afd. 2, blz. 252.

DE WEDEROPLUIKING VAN HET KATHOLICISME IN
NOORD-NEDERLAND, OMSTREEKS DEN AANVANG
DER XVIIe EEUW.

(1894.)

In October van het jaar 1608, toen in Den Haag, na het afspringen van den vredehandel, over het sluiten van een langdurig bestand met den Spanjaard onderhandeld werd, schreef Jeannin ¹⁾, de Fransche gezant, die met onze invloedrijkste staatslieden dagelijks confereerde, dat, indien het tot een bestand mocht komen en dan aan de katholieken niet op enkele plaatsen althans vrije godsdienstoefening werd toegestaan, groote moeilijkheden te voorzien waren. „Maar,” schrijft hij, „de Staten zullen daartoe wel niet besluiten, sommigen niet uit onbescheiden geloofsijver, de overigen niet omdat zij vertrouwen, dat met het tegenwoordige geslacht het katholicisme onder hen van zelf zal uitsterven.”

Welk een treurig, steeds toenemend verval der katholieke Kerk moet het geweest zijn, dat aan haar vijanden zulk een vertrouwen kon inboezemen!

Eenige jaren vroeger, in 1602, had echter de vikaris apostoliek, Sasbout Vosmeer, in een hoogst merkwaardig verslag van den staat der Kerk binnen zijn gebied, dat hij aan den Paus voorlegde ²⁾, een gansch andere verwachting uitgesproken. „Wij blijven hopen,” had hij gezegd, „op een eindelijk herstel van den godsdienst hier te lande, niet zoozeer om de overwinningen onzer vorsten, ook niet voornamelijk om de neiging des volks tot al wat recht is, maar bovenal omdat wij zien dat een zoo groote schare van veelbelovende jongelingen, kinderen veelal van kettersche ouders, sommige zelfs van predikanten onder de ketters, als door

1) Jeannin, *Négociations*, II, 507.

2) *Insinuatio status provinciarum*, 1602 (Arch. Aartsb. Utrecht, XVII, blz. 157).

den goddelijken geest gedreven, terugkeert tot het rechtzinnige geloof."

Hoe tegenstrijdige inzichten in de toestanden van den tijd en in de toekomst, die zij voorbereidden! Aan het eind der XIX^{de} eeuw behoeft niet gevraagd, aan welke zijde juist werd gezien en naar waarheid voorspeld.

Ik wil trachten begrijpelijk te maken, hoe op dat tijdstip verstandige mannen, uit ver uiteengelegen oogpunten waarnemende, tot zoo scherp tegenstrijdige beoordeelingen van hetgeen onder hen voorviel en gaande was, bijna noodzakelijk komen moesten. En tevens, waaraan het is toe te schrijven, dat de uitkomst Vosmeer in het gelijk en Oldenbarnevelt's vrienden in het ongelijk heeft gesteld.

Ik kan dit beproeven, omdat ik thans over veel meer hulpmiddelen beschik dan een dertig jaar geleden het geval zou zijn geweest. Het herstel der Roomsche hiërarchie (waartoe de hand geleend en waarvoor geleden te hebben de liberale staatspartij naar mijn oordeel tot blijvende eer verstrekt) heeft ook voor de geschiedenis der Kerk en van den Staat goede vruchten gedragen. Onder de bescherming van den bisschop van Haarlem en den aartsbisschop van Utrecht worden sedert 1873 en 1875 twee tijdschriften of verzamelwerken, de *Bijdragen voor de geschiedenis van het Bisdom van Haarlem* en het *Archief voor de geschiedenis van het Aartsbisdom van Utrecht*, geregeld uitgegeven, en daarin een schat van authentieke stukken en een aantal verhandelingen, uit meestal onuitgegeven of nog niet gebruikte bescheiden saamgesteld, onder de oogen van belangstellenden, ook onroomsche, gebracht. Daaronder munten in belangrijkheid voor de algemeene geschiedenis van het vaderland de *Relationes* uit, de verslagen, die door de vikarissen apostoliek en andere aanzienlijke geestelijken van tijd tot tijd hetzij aan den Paus in persoon, hetzij aan de kardinalen der Propaganda werden overgelegd, en die zich thans in het oorspronkelijk te Rome in de Vaticaanse bibliotheek, en in afschrift niet zelden hier te lande in een of andere verzameling bevinden. Zij worden in de genoemde tijdschriften niet stelselmatig naar hun tijdsorde gedrukt; hetgeen voorhanden is of aan den dag komt wordt zonder dralen meegedeeld. Van meerdere uit den vroegsten tijd is ons het bestaan, maar meer ook niet vooralsnog, bekend. Het is echter te hopen en te verwachten dat, nu het gebruik der Vaticaanse archieven in den laatsten tijd zooveel gemakkelijker is geworden, een geregeld navorschen en

opsporen van hetgeen wij inzonderheid begeeren, spoedig zal aanvangen. Want, hoe dankbaar wij zijn voor hetgeen de *Bijdragen* en het *Archief* ons schenken, erkend moet het worden dat daaronder veel is, wat zonder groote schade voor bescheiden van meer algemeene strekking plaats had kunnen maken.

Zooals het doorgaans gaat, de nieuwe bescheiden vullen niet alleen de oude, die wij sedert lang bezaten, aan; zij doen ook deze eerst recht begrijpen en waardeeren. Eerst sedert wij door de *Relationes* goede duidelijke overzichten van den toestand in het algemeen op zekere, van elkander niet al te ver verwijderde, tijdpunten bezitten, kunnen wij uit de oude klassieke werken van Van Heussen, de *Batavia sacra* en de *Historia Episcopatum* (in het Nederlandsch door Van Rijn vertaald en hier en daar vermeerderd), en van zooveel andere, onder welke ik alleen nog de *Quinque tractatus historici* van Broedersen noemen wil, het volle nut trekken. Als een nalezing op die terecht beoemde werken hunner voorvaderen hebben onlangs de oud-katholieken ook hun *Bijdragen voor de geschiedenis van de Roomsche Katholieke Kerk in Nederland* in het licht gegeven, en daarin veel dat Broedersen had weggelaten uit de uitgebreide briefwisseling van den eersten vikaris apostoliek meegedeeld. Ook in hun tijdschrift, de *Oud-Katholiek*, verschijnen nu en dan (doch niet zoo vaak als wij wenschen zouden) berichten en opstellen van historischen inhoud. Van protestantsche zijde is door Dr. Knuttel thans een groot werk over *De(n) toestand der Nederlandsche Katholieken ten tijde der Republiek* op touw gezet, waarin al die nieuwe en oude bouwstof, met de meeste vlijt en nauwkeurigheid verzameld, ineen geweven en tot een volledig tafereel verwerkt wordt. Het eerste deel, kort geleden uitgekomen, geeft van het geheel, naar welks voltooiing wij hunkeren, de beste verwachting.

Ook ik wenschte tot de uitbreiding onzer kennis in dezen mijn bescheiden deel bij te dragen, en deed daarom een breed uittreksel uit de nog altijd ongedrukt gebleven *Annales* van Frans van Dusseldorp het licht zien. De schrijver, een Leidenaar van goede familie, eerst rechtsgeleerde, later geestelijke, heeft de jaren, wier voornaamste voorvallen hij in het latijn beschrijft en uit zijn ultra-katholiek oogpunt beoordeelt, van 1566 tot 1616, beleefd. Veel in zijn lijvig handschrift, dat uit oorzaken, die het hier niet noodig is op te halen, tot op onzen tijd toe zoo goed als verborgen heeft gelegen, schijnt thans verouderd en waardeloos geworden, maar niet weinig

toch ook heeft zijn historische waarde voor ons behouden; en des schrijvers oordeelvellingen althans verdienen nog steeds onze aandacht en overweging. Daarom heb ik na rijp beraad, met weglating van het overtollige en nuttelooze, al wat mij voorkwam nog steeds belangrijk te zijn, en inzonderheid al wat over den toestand onzer katholieke landgenooten en hun verhouding tot de protestanten licht verspreiden kan, bijeen gevoegd en in een bundel saamgevat, die in de reeks der *Werken van het Historisch Genootschap te Utrecht* verschenen is.

Het zijn deze *Annales* en de studie, welke ik om hun uitgaaf te bezorgen gemaakt heb, die mij aanleiding gaven tot het schrijven van dit opstel. Het zij mij vergund meteen die uitgaaf in de aandacht mijner lezers aan te bevelen. In de uitvoerige Inleiding zullen zij veel aantreffen, dat tot uitbreiding van het overzicht, waartoe ik mij hier bepaal, dienen kan; en bij Dusseldorp zelve, een tijdgenoot en een medewerker aan de machtige beweging, die het vernederde katholicisme weer omhoog hief, zal hij met forsche felle kleuren geschilderd zien hetgeen ik hier slechts in groote, maar naar ik mij vlei juister geteekende, omtrekken wil trachten te schetsen.

I.

Toen de kerkelijke onlusten hier te lande openlijk begonnen uit te breken, laat ons zeggen op het oogenblik toen koning Philips Nederland voor Spanje verliet en meteen de tijding van het oprichten der nieuwe bisdommen zich door het land verbreidde, in 1559 derhalve, zag het er met de Kerk in Noord-Nederland al zeer droevig uit. Juist die treurige toestand was de hoofdreden, waarom de landsheer en de opperkerkvoogd de handen ineen hadden geslagen om een nieuwe, meer uitgebreide en vooral beter georganiseerde hiërarchie in het leven te roepen. Staatkundige bedoelingen waren hierbij ongetwijfeld ook in het spel; maar die mogen wij thans voorbij zien. Verbetering van het kerkelijk leven was bij koning zoowel als bij Paus de hoofdzaak. En die verbetering was dringend noodzakelijk. Heel Noord-Nederland, al het grondgebied ongeveer ten noorden van Maas, Waal en Schelde, was aan één bisschop, dien van Utrecht, toevertrouwd. Een kerkvorst, blakende van geloofsijver en met meer dan gewone bekwaamheden begaafd, omringd van een zijner waardigen staf van geestelijken, zou misschien in staat zijn geweest om een

zoo uitgestrekt en in sommige streken buitengewoon dicht bevolkt grondgebied naar behooren te regeeren en in den geloove op te bouwen. Maar mannen van dien stempel, altijd zeldzaam, hadden in den laatstverloopen tijd elkander op den zetel van Utrecht niet opgevolgd. Het waren wereldlingen geweest die toen het Sticht regeerden, door tijdelijke belangen van hun kerkelijke plichten afgetrokken, en die zich om de zielen hunner onderdanen en om het heil der Kerk minder bekommerden. En de lagere geestelijkheid, die zij hadden moeten leiden, en die weerkeurig hen had moeten steunen, was, op zeldzame uitzonderingen na, verwereldlijkt zooals zij. Het verval der Kerk, gansch Duitschland en gansch Europa door, was hier te lande niet het minst diep en in het oog loopend. In de bul van oprichting der nieuwe bisdommen ¹⁾ wordt van dien onvoldoenden toestand eenig gewag gemaakt. Maar meer nadrukkelijk en in bijzonderheden spreekt de eerste vikaris apostoliek, in zijne *Insinuatio* van 1602 ²⁾, er van. Hij zegt ³⁾, dat onmiddellijk voor het uitbreken der onlusten, dus in den tijd waarop wij het oog hebben, in Groningen, Friesland, Overijsel en Gelderland het kerkelijk leven en de kerkelijke tucht jammerlijk verwaarloosd waren, zoo zelfs, dat in de afgelegene streken, op de eilanden, de lieden van God en de sacramenten niet wisten ⁴⁾. Wij begrijpen ook licht, dat in de halve eeuw, die onder de Geldersche oorlogen verstreken was, het kerkelijk verband tusschen de bisschopsstad en de noordoostelijke provinciën afgebroken was geworden, en dat de dorpspastoors, meestal lieden zonder kennis of beschaving, zonder verheffing van welken aard ook, aan zich zelf overgelaten, van de zielzorg al heel weinig werk hadden gemaakt. In het Sticht zelf en in eigenlijk Holland was het iets beter gesteld en het verband der geestelijken onder hun overheden iets beter bewaard gebleven. Maar een nieuwe, krachtige organisatie was toch ook daar een dringend vereischte, vooral op een tijd waarin velerlei kettersche leerstellingen uit de aangrenzende landen ingevoerd en aan vele plaatsen gepredikt werden. De hier-

1) Gedrukt bij Havensius, De erectione novorum episcopatum, p. 11.

2) Arch. Aartsb. Utr. XVII, blz. 150.

3) L. c., blz. 155, 156.

4) Over de Friesche kloosters spreekt Geldorp in zijn *Totius Belgicae divisio* gunstiger; p. 151 zegt hij: „In Frisia hucusque tam in coenobiis quam in reliquis ecclesiis non ita disperierunt omnia veteris religionis vestigia ut passim alibi.” Dat (op voorstel van Sonnius natuurlijk) in het advies der kardinalen beschuldigingen tegen twee abdijen Praemonstratensis ordinis, Mariengarde en Lidlum, worden ingebracht, schrijft hij aan partikuliere veeten toe.

archie van 1559 was bestemd om in dien toestand verbetering te brengen. De al te uitgebreide diocese werd in meerdere van matigen omvang gesplitst. Onder den tot aartsbisschop verheven prelaat van Utrecht werden te Middelburg, Haarlem, Deventer, Leeuwarden, Groningen zetels voor nieuwe bisschoppen opgericht. In tegenwoordig Noord-Brabant daarenboven te 's Hertogenbosch, en in het Overkwartier van Gelderland te Roermond, werden insgelijks nieuwe bisschopszetels gevestigd, aan den aartsbisschop van Mechelen ondergeschikt. Indien al die nieuw te benoemen prelaten hun heiligen plicht ter harte namen, zich met hun lagere geestelijkheid in nauwe en gedurige verbinding stelden, de tucht, die alles te wenschen overliet, verscherpten, voor de zedelijkheid zorgvuldig waakten en kennis en rechtzinnigheid aankweekten, dan was beterschap allengs te wachten, eerst bij de geestelijkheid, die het voorbeeld diende te geven, en eindelijk ook bij de verwilderde gemeente. Maar vóór alles moesten de bisschoppen op hun zetels worden bevestigd; en dat stuitte aanvankelijk op groote bezwaren. De reden was, dat noch bevolking, noch plaatselijke overheden, noch geestelijkheid zelfs de voorgenomen hervormingen wenschten, waarvan zij zich èn voor hun financiën èn voor hun vrijheid niets dan kwaads voorspelden. Zij zagen in de nieuwigheid, die hun van den Paus over de bergen en van den koning over de zee werd opgedrongen, weer een van die maatregelen, waardoor hun oude herkomen, hun voorvaderlijke vrijheid, hun dierbare privilegiën geschonden en verkort plachten te worden; en zij bedienden zich van alle middelen, die de spitsvondigheid van kerkelijke en wereldlijke rechtsgeleerden hun aan de hand kon doen, om de intrede der nieuwe bisschoppen tegen te houden zoo lang mogelijk. Nergens was dan ook de hierarchie nog volkomen ingeburgerd, toen haar de zegevierende opstand alweer verdrijven en uitbannen kwam.

Ook was de keus der eerste dignitarissen over het geheel niet gelukkig geweest, niet geschied met het oog op de heilige en teedere zaak, die zij moesten behartigen. Met uitzondering van den bisschop van Yperen, Maarten Rijthove, stelden allen de verwachting te leur, zoo schrijft in 1564 de landvoogdes aan den koning ¹⁾. Al dadelijk was de man, die als primas en aartsbisschop van Mechelen aan het hoofd der gansche hierarchie optrad, de kardinaal Granvelle, meer staatsman dan kerkvoogd. Hij was doordrongen van den geest,

1) Corresp. de Phil. II, t. I, p. 329.

dien men juist uit de Kerk verdrijven wilde, en leefde in het oog loopend onzedelijk. „De koning weet beter dan ik,” schrijft de landvoogdes naar Spanje ¹⁾, „welk leven de kardinaal leidt, en welk voorbeeld hij geeft.” En om ons verder tot Noord-Nederland te bepalen, de aartsbisschop van Utrecht, een Schenck van Toutenburg, had zijn verheffing voornamelijk te danken aan de diensten, door zijn vader op het krijgsveld bewezen; geloofsijver bezat hij niet; hij stond voor vadsig en geldgierig bekend ²⁾. De eerste bisschop van Haarlem, Nikolaas van Nieuwland ³⁾, was een dronkaard en volkomen ongeschikt, zoodat hij dan ook al spoedig weer aftrad. Onder de overigen was er niet één, die de middelmatigheid te boven ging. Na Rijthove onderscheidde zich wel het gunstigst de bisschop van Roermond, Lindanus of Van der Linden, een Dortenaar van goeden huize. Hij was vurig katholiek, fel bestrijder der protestantsche ketterij, doch met een open oog voor het diep bederf der Kerk, van haar geestelijkheid in de eerste plaats, en overtuigd van de behoefte aan een diep ingrijpende hervorming. Het is een somber tafereel, dat hij in zijn uitgegeven geschriften en in zijn vertrouwelijke memoriën van het zedenbederf der priesters ontrolt. In 1568 wendde hij zich met zijn *Apologeticum* ⁴⁾ tot de Duitschers in het gemeen, maar hetgeen hij van hun geestelijkheid getuigt had hij in het bijzonder bij de Nederlandsche opgemerkt. Wat kan, vraagt hij, de prediking uitwerken, als het voorbeeld van den prediker daarmee in strijd is? De zedeloosheid der Roomsche geestelijken heeft de deur geopend voor de kettersche leeringen. Die leeringen te bestrijden, wat kan het baten, zoolang het onreine, ongebonden, liederlijke leven der geestelijken van alle rangen voortduurt? Vooral de rijke kanunniken der kathedraal-kerken, met hun weelde, hun geldzucht, hun aanmatiging, hun feestgelagen en talrijke bijzitten, geven ergernis. Maar ook de abten en hun

1) Corresp. de Phil. II, t. I, p. 329.

2) Corresp. de Granv., t. II, p. 232 noot, t. III, p. 192; Pap. d'état, t. VI, p. 21.

3) Corresp. de Granvelle, t. II, p. 232, III, p. 528; Corresp. de Phil. II, t. II, p. 75; De Jonge, Verhandel. I, blz. 90. Vgl. Bor, I, blz. 757 (Bk. X, f°. 202): „onder den gemenen man genoemt Dronken Claesje”, enz. Zie over hem Geldorp, *Totius Belgicae divisio*, p. 145: „Homo adeo immersus helluationibus, ut etiam Trajecti, in media Bacchi et Veneris officina, non alio nomine unquam appellatus sit, quam „ebrius Nicolaiculus”, et quod esset Episcopi suffraganeus „vini episcopus”, et pro Ebronensi „aeque vel semper distentus”, quae Hollandice pro eius idiomatis allusione elegantius sonant: „Droncken Claesken”, „Wijnbisschop”, „Effenrondt”.

4) Een exemplaar is op de Utrechtsche bibliotheek.

kloosterlingen, die niets dan den naam en den kap aan zich hebben van hun stand. Hadden de kerkvoogden vroeger geluisterd naar hetgeen een man als Erasmus en meer anderen, die waarlijk niet tot de slechtsten behooren, nu eens vermanende, dan weer spottende hebben aangemerkt; hadden zij de misbruiken, die zich aan de heilige gebruiken allengs gehecht hebben, afgesneden en de naar bijgeloof riekende gewoonten (hij schijnt, volgens een kantteekening, op de beelden en bedevaarten het oog te hebben) teruggebracht tot hetgeen zij oorspronkelijk waren, de brand zou voorkomen zijn, — die ook nu nog lichtelijk te blusschen ware, indien men gelijke middelen wilde aanwenden.

Tien jaren later was de toestand nog niet verbeterd. In een memorie, in 1578 opgesteld ¹⁾, klaagt Lindanus opnieuw, vooreerst over sommige der nieuwe bisschoppen, die aan hun verwanten het goed der Kerk verkwisten en zich wel wachten de verkeerdheden in hun ondergeschikten te straffen, waaraan zij zelf zich insgelijks schuldig maken. Maar vooral over de weelde en losbandigheid der kanunniken, hun bijzitten, die zij, als waren het hun echtgenooten, meegenoodigd willen hebben waar zij te gast gaan, over hun simonie en geldgierigheid heeft hij veel te klagen. Toen in 1576 de Spaansche knechten te Maastricht hun furie hadden aangericht, zeiden de goede burgers tot elkander: Geen wonder ook dat God de stad zoo zwaar bezoekt, als in één straat uit huizen van geestelijken acht zwangere concubinen wegvluchten, om elders te gaan bevallen, behalve de vele, die in hun huizen zijn gebleven! Niet beter maken het de abten: ook zij leven enkel voor wereldsch genot en verzuimen hun duurste kerkplichten; niet beter de monniken in de kloosters of op de dorpen waar zij als pastoors gevestigd zijn. De keel en de buik zijn het waarvoor ook zij leven.

Het is Lindanus niet alleen, die zich over zijn medegeestelijken zoo bitter uitlaat. Zijn opvolger op den bisschoppelijken zetel van Roermond, Hendrik Cuyck, een vruchtbaar schrijver gelijk hij, spreekt op denzelfden toon. Wat Lindanus den kanunniken van Maastricht te laste legt, verwijt Cuyck aan die van Utrecht. „Voor veertig jaren,” zoo schrijft hij in 1605 ²⁾, „heb ik zelf gezien, hoe losbandig de kanunniken van de vijf kapittels

1) Memorie, bij Theiner, *Annales eccl.*, II, p. 426, en opnieuw uitgegeven door Brom in de *Publications de la Société hist. de Limbourg*, N. S. IX, p. 277.

2) In de *Paraenetica epistola*, achter zijn *Speculum concubinariorum*, ed. 3^a. Col. 1605, p. 49 v^{so}. (Utr. bibliotheek.)

daar leefden. Niet weinigen hadden zich door simonie hun prebenden verworven, en bijna allen, overgegeven aan Bacchus en Venus, leidden een alles behalve priesterlijk leven en bezwalkten dagelijks met nieuwe schandalen de kerk van Christus. Nauwelijks twee of drie, in al de verschillende colleges, die zonder verdenking van ontucht een onbesproken leven leidden." Zoo had hen in iets lateren tijd ook Dusseldorp leeren kennen. „Dikwerf heb ik de Utrechtsche kanunniken," zegt hij ¹⁾, „in hun optocht zien rondgluren op niet slechts onbetamelijke maar onbeschaamde wijs naar de aanwezige vrouwen"; en hij noemt verschillende kanunniken op, die later gehuwd en in krijgsveld gegaan zijn ²⁾. Met gelijke kleuren worden de Deventersche kanunniken geschilderd in een memorie, door een hunner voor Rome geschreven ³⁾. Zij leven voor feestmalen en drinkgelagen met hun bijzitten, heet het daar, en verleiden bovendien en verlaten dan weldra weer de vrouwen en dochters der eerbare burgers.

Uit de hogere standen is het bederf tot de lagere geestelijkheid afgedaald. De pastoors zijn in menigte *concupinari*, zoals de term luidt; zij leven allen, weinige brave uitgezonderd, met een bijzit. Opmeer, de schrijver van het Nederlandsch-katholieke martelaarsboek, moet erkennen, dat de eerste pastoor, die in 1572 onder de handen der Geuzen voor het geloof gestorven is, verschillende bastaards naliet ⁴⁾. Enkele jaren te voren, in 1567, had de proost van St. Salvator synode gehouden te Gouda met de pastoors van zijn gebied tusschen Lek en IJsel, en slechts vier aangetroffen, die onbesproken waren van leer en leven. Het is weer Dusseldorp, die ons dit bericht ⁵⁾. Omstreeks denzelfden tijd bevond Lindanus, naar ons Havensius verzekert ⁶⁾, onder de tweehonderd pastoors zijner diocese slechts zes van kuische levenswijs.

En die ontuchtigen bedienen het altaar alleen om er van te leven. De vikaris Sasbout Vosmeer getuigt ⁷⁾, dat, toen hij in 1583 zijn taak aanvaardde, niets zonder betaling geschiedde. Uit de statuten der Utrechtsche synode van 1565 ⁸⁾ kunnen wij zien,

1) Annales, p. 168.

2) Over de broeders van het Regulierenklooster te Utrecht lees de continuatio van Block's kroniek: Bijdr. en Meded. Hist. Gen., XVI, p. 90 vlg.

3) Zie Nijhoff's Bijdragen, VI, blz. 126 noot.

4) Opmeer, p. 7 (over Henr. Bogardus, pastoor te Helvoet).

5) Annales, p. 85.

6) Havensius, p. 108 vlg., p. 132, 137.

7) Insinuatio, in: Arch. Aartsb. XVII, blz. 158.

8) Batavia sacra, II, p. 36 vlg. (Holl. vertaling, Brussel 1714.)

hoe het er toeging. Het gebeurt dikwerf, lezen wij daar, dat de regenten der parochie-kerken op den preekstoel en onder hun predikatie op een schandelijke wijze uitvallen tegen het volk, en er tegen tieren en razen, omdat hun het offer, het verval en de andere rechten, zooals zij zeggen, van het herdersambt niet worden betaald. Dat behoort anders te worden, en wordt ook voor het vervolg nadrukkelijk verboden. Zonder veel vrucht evenwel. „Gods barmhartigheid en Papen-gierigheid en heeft geen einde”, zegt het spreekwoord, door Vosmeer zelve aangehaald ¹⁾. Een Spaansche monnik, fray Lorenzo de Villavencio ²⁾, die zich hier lang ophield en den koning bericht zond van zijn bevindingen, verhaalt van een pastoor, die niet wilde doopen dan nadat hij met de ouders het over zijn loon eens was geworden. Omdat een arm man de zes of zeven stuivers, die hij verlangde, niet betalen kon, weigerde dezelfde diens kind te doopen, totdat een meer bemiddelde vriend het gevorderde ten slotte gaf. Een ander pastoor, die het bedongen begrafenisgeld niet ontving, dreigde den vader, dat hij het kind opgraven en hem weer thuis brengen zou. Zulke priesters zijn ook zoo onwetend, voegt hij er bij, dat zij zelfs het onderscheid tusschen de katholieke leer en de ketterij niet kennen, en bijgevolg tegen de laatste de gemeente ook niet kunnen waarschuwen. Zoo zal het beeld, dat Coolhaes ³⁾ (de eenige onroomsche, dien ik wil aanhalen) van zulk een pastoor teekent, gelijk die na 1572 buiten zijn bestaan is geraakt, wel in de hoofdtrekken juist zijn. „Want zijn waar of koopmanschap (zegt hij) van missen te lezen of te zingen voor de levendigen en dooden; insgelijks van vigiliën, litaniën en diergelijken voor de dooden te lezen; uitvaart, maandgetijden, jaargetijden te houden en zoo voorts (dewelke den dagelijkschen penning inbrachten, waarvan hij met zijn bijzit en kinderen leven moest) wilde niemand meer koopen; zoo zeide hij met den ontrouwen rentmeester uit de gelijkenis: wat zal ik doen, dewijl mijn heer dit bedrijf van mij neemt? ik kan niet graven en ik schaam mij te bedelen: ik weet wat ik doen zal — ik word kettersch predikant ⁴⁾.”

1) Broeders, V, p. 184: „Is 't Blijschap of Rou, 't valt de Papen in haer mou”, bij Orlers, Beschr. van Leyden, 2^e uitg., blz. 57.

2) Corresp. de Phil. II, t. II, p. 88, cf. p. 595.

3) Coolhaes, Een cort warachtig verhael van 't sorgelicke vyer (Pamfl. Bibl. Thys., cat. Petit n°. 900), blz. 10. Vgl. ook: Brandt, Beschr. v. Enkhuizen, I, blz. 129; Plakkaat van 1544, bij Brandt, Reformatie, blz. 147.

4) In den tekst staat dit laatste niet op die wijze, maar aldus: „ende doet daerna argher ende sijnen heer meer schade dan hij te voren gedaen hadde”.

Zoo waren in den regel de dorpspastoors. Dat die in de steden niet veel beter waren, mogen wij veilig onderstellen. Hoort wat Sonnius ¹⁾, later bisschop van 's Hertogenbosch, toen nog inquisiteur in Holland, van Rotterdam getuigt. In die stad, waar 7000 zielen te verzorgen waren, vond hij in 1556 een vice-pastoor, die drie jaren lang aan het hoofd der gemeente had gestaan, te eenen male onbekwaam en ongezonder van leer en leven. Op zijn eerste indaging maakte de onwaardige zich uit de voeten. De regeering der stad verzocht hem toen, haar een anderen pastoor te willen bezorgen, daar onder al de overige geestelijken in gansch Rotterdam er niet één was, die zelfs maar voor een enkele week als zoodanig zou kunnen fungeeren.

Dat zulk een geestelijkheid geen achtiging genoot, geen invloed oefende op de leeken, spreekt wel van zelf ²⁾. Buitendien het was ebbe in het kerkelijk leven. De rechtzinnigheid was niet in trek. Het meer beschaafde deel der bevolking was het rauwe, middeneeuwsche bijgeloof, dat onder de menigte nog heerschte, ontwassen. Het haalde glimlachend de schouders op bij het hooren van de al te naieve wonderverhalen; het ergerde zich aan de vereering der beelden, die in plumpe afgoderij ontwaard was. De geest der renaissance, waarvan Erasmus de schitterende vertegenwoordiger was gebleven, woei over het land. Op zich zelf was dus reeds de liefde voor de Moederkerk niet groot; zij dreigde in afkeer over te slaan bij het aanschouwen van het leven der geestelijken, der bedelmonniken, der minderbroeders vooral ³⁾.

Al heb ik er nog niet van gesproken, een ieder begrijpt dat er op den jammerlijken regel voortreffelijke uitzonderingen bestonden. Er waren hier en daar gemeenten, die door waardige pastoors werden bediend, toonbeelden van kuisch en vroom leven, van toewijding en geloofsijver; die met Lindanus de vele misbruiken en de noodzakelijkheid eener hervorming van hoofd en leden der Kerk erkenden, maar zonder de Kerk zelve daarom

1) In de door De Ram uitgegeven *Epistolae ad Viglium*, p. 13.

2) Op ons vaderland was ten volle toepasselijk hetgeen de kardinaal Otto Truchsess van Augsburg in 1573 aan Gregorius XIII over de Deutsche geestelijkheid in het algemeen kort en krachtig rapporteerde: „Taceo turpissimam et abominabilem vitam clericorum, quae apud Deum et homines nil nisi contemptum, odium ac indignationem excitet” (Schwartz, *Briefve und Akten zur Geschichte Maximilians II*, Th. II s. 4).

3) De Venetiaansche gezant Corroero (1569) wijt insgelijks de ketterij in Frankrijk aan de slecht gekozen geestelijken en bisschoppen (Alberi, 1° serie, IV, p. 189, 207).

minder lief te hebben en te eerbiedigen. Op het voorbeeld van dezulken nam ook de gemeente daar ter plaatse haar godsdienstplichten getrouw waar, en dwaalde van het geloof, dat haar zuiver geleerd werd, niet af. Naar aanleiding hiervan maken Dusseldorp ¹⁾ en de Carmelieter monnik Bertius ²⁾, ieder van den ander onafhankelijk, een opmerking die mij juist schijnt. Zij zeggen: nog heden ten dage kan men zeer goed zien, wat voor pastoor de verschillende dorpen in Holland op het beslissend oogenblik, toen de hervorming in het gevolg der Watergeuzen binnendrong, gehad hebben. Die een waardigen zielenherder bezaten zijn grootendeels de katholieke Kerk getrouw gebleven. Die afvallig zijn geworden, wees zeker dat die een slechten priester hebben gehad. Zoo laat zich, in vele gevallen althans, het anders zonderlinge verschijnsel verklaren, dat men nog heden in geheel protestantsche streken enkele dorpen aantreft, die bij uitzondering roomsch gebleven zijn ³⁾. Soms liggen daarvoor andere oorzaken bij de hand — zij hebben misschien een Roomschen ambachtsheer gehad — maar niet zelden toch zal de verklaring van Dusseldorp en Bertius de ware zijn.

Tegenover deze kern van katholiek leven onder de hoede van waardige geestelijken, vormde zich in dezen tijd te midden der algemeene onkerkelijkheid en onverschilligheid een kern van protestantisme, die zich doorgaans iets vroeger of iets later tot Calvinisme ontwikkelde. Men wane niet, met Lindanus en veel andere katholieken, dat dit protestantisme uit de verdorvenheid der Roomsche Kerk, uit haar misbruiken en uit de ondeugden van haar leeraars en overheden geboren is. Geenszins. Het protestantisme heeft een reden van bestaan in zich zelf, een eigen levensbeginsel, een eigenaardig begrip van de betrekking tusschen God en den mensch, van Kerk en geestelijkheid, van plicht en vroomheid ⁴⁾. En daarom, al ware de Roomsche Kerk zoo rein gebleven als in haar bloeitijd, toch zou het protestantisme thans, nu de volheid des tijds daar was, ontstaan zijn en zich van de Moederkerk losgemaakt en

1) Annales, p. 38.

2) Petrus a Matre Dei (Bertius), Clara relatio, p. 55 (Roterod. 1891).

3) Een merkwaardig voorbeeld, hoe in 1566 de gemeente den geachten pastoor van Brandwijk, die protestantsch wordt, volgt, zie bij Marcus, Sententien, blz. 299, 301, 303.

4) Zie hierover ook mijne inleiding op Dusseldorps Annales, p. LXXV. — Keizer Karel dacht er anders over, toen hij zijn Interim en zijn Forma reformationis liet opstellen en aanbeval. Zie: Moll, Merula, blz. 52 vlg.

afgewend hebben. Dat staat voor mij althans vast. Het verval der Roomsche Kerk en de misbruiken, waarmee zij zich besmette, zijn slechts als de aanleiding te beschouwen tot de afscheiding, die in geen geval lang had kunnen uitblijven.

Daarentegen is de snelle uitbreiding van het nieuwe geloof ongetwijfeld voor een groot deel toe te schrijven aan de minachting, waarin bij velen de oude Kerk en haar leeraars vervallen waren. Zoo is het bepaaldelijk in Noord-Nederland gegaan. Aanvankelijk vond de nieuwe leer niet veel bijval. Slechts vergelijkenderwijs mocht men haar lijden; en de opschudding, de onrust, die zij te weeg bracht, ontstemde de rustige burgers, die niet begrepen, hoe men zich over geloofsverschillen zoo warm kon maken. Dat dan ook een onruststoker ¹⁾, als zoodanig, opgepakt en gestraft werd, zwaar gestraft zelfs gelijk alle misdadigers toen ter tijd, baarde geen bijzonder opzien. Doch toen de keizerlijke en vervolgens de koninklijke regeering — vergeten wij niet, dat die regeeringen toch eigenlijk vreemde regeeringen waren — de kettters gingen opsporen en om het leven brengen, om geen andere reden dan omdat zij afweken van de leer der geminachte Kerk, toen kwam het volksgeweten tegen zulk een bloedgericht in opstand en begon voor de vervolgd en stelliger partij te trekken.

Van haar instelling af was bij het volk de geloofsinqisitie gehaat en verfoeid ²⁾. Zij was op verlangen van keizer Karel door den Paus ingesteld, omdat vóór de oprichting der nieuwe bisdommen, het bisschoppelijk onderzoek geheel onvoldoende tegen het veldwinnen der ketterij bleek te zijn. Tot inquisiteurs werden niet altijd achtenswaardige mannen gekozen, maar er waren toch achtenswaardige onder hen. Dezen gingen gebukt onder den last hunner plichten, en ook onder den haat en de verachting, die hun door lieden van alle standen werd betoond. Wij hebben eenige brieven over van Sonnius uit den tijd toen hij als inquisiteur ook in Holland werkzaam was ³⁾. Er blijkt uit, hoeveel onkunde omtrent de kerkleer, hoeveel neiging tot onrechtzinnigheid er onder geestelijken en leeken bestond, hoezeer de tucht verslapt, de zeden bedorven waren, hoe noodig het scheen, uit

1) Zoo was nog de opinie van velen in 1566, zie: Reael, bij Brandt, Reformatie, I, blz. 330.

2) Zie bijv. burgemeester Gerrit Stuver te Haarlem (Bor, II, blz. 257, Bk. XVI, fol. 21).

3) Vgl. ook den brief van Tiletanus en Bayus aan den koning dd. 11 Mei 1565 (Corresp. de Phil. II, t. I, p. 352) en 's konings antwoord (p. 369; ook 373, 396).

een katholiek oogpunt, te tuchtigen en te straffen ¹⁾). Maar dat kwam aan het volk niet zoo voor. De schuldigen wekten medelijden en werden heimelijk beschermd. Een afvalligen monnik, die als pastoor ketterij had gepredikt, zond Sonnius naar zijn klooster te 's Gravenzande terug, om er op water en brood gevangen te zitten en boete te doen. Eenige dagen later was de gevangene al ontvlucht; dat is te zeggen: men had hem laten ontsnappen ²⁾). Zoo ging het doorgaans. Van de wereldlijke overheid, van de schouten en baljuwen, is haast geen medewerking te bekomen. Sonnius neemt dan ook zijn vrienden te Brussel in den arm om van den hatelijken post ontslagen te worden ³⁾). Als dat niet lukken wil, verzoekt hij ten minste om een lastbrief van den koning zelve voor zich en voor zijn medehelper, waarin hun ten stelligste gelast wordt in dienst te blijven; een brief dien hij zal mogen toonen om de beschuldiging te weerleggen, dat hij en zijn mede-inquisiteurs maar naar eigen goëddunken handelen. Zonder zulk een koninklijken brief had Nicolaas de Castro, die hem op zijn verzoek als ambtgenoot toegevoegd was, geweigerd het ambt te aanvaarden, zeggende dat de naam van theoloog in deze streken toch al genoeg gehaat was. Nemen wij (zoo besluit Sonnius) deze hatelijke functiën waar zonder dat wij er door een koninklijk bevel formeel toe gedwongen zijn, dan zullen wij waarlijk ons niet op straat durven vertoonen, om niet te hooren roepen: Daar gaan die theologen, die een machtiging hebben weten te bekomen om onze medeburgers te vervolgen!

Ik merkte het reeds aan, het was een vreemde, een Spaansche regeering, die de reorganisatie der Kerk, het geloofsonderzoek en den dood der kettters wilde en beval. Keizer Karel en zijn zoon Philips blaakten van gelijken Spaanschen geloofsijver. „Indien ik vader, moeder, zuster, broeder of ander bloedverwant had die Luthersch was, ik zou hun vijand zijn en toonen dat het mij leed ware,” betuigde de keizer aan de Staten ⁴⁾). „Ik wilde om denkatholijken godsdienst te bewaren duizend levens verliezen, als ik ze had,” sprak Philips ⁵⁾), „en liever al mijn staten verliezen dan over

1) Over een inquisitie in Friesland, in 1554 door Lethmate en Sonnius ingesteld, een belangrijk opstel van prof. Hensen in: Arch. Aartsb. Utr., XXIV, blz. 215.

2) Sonnius, Epist., ed. De Ram, p. 15, 12.

3) Ibid., p. 16, 19.

4) Van der Goes, Register van dachvaerden, I, blz. 328.

5) Corresp. de Phil. II, t. I, p. 446. Cf. Cabrera, p. 411; Cavalli bij Ranke, Pápste, II, S. 56 (Sämmtl. Werke, Bd. XXXVIII, S. 38).

ketters te regeeren.” „Liever dan twee godsdiensten in het land te dulden, zelfs al stond de koning het toe, liet ik mij in duizend stukken scheuren,” riep Margaretha van Parma uit ¹⁾, toen de groote heeren haar om godsdienstoefening voor de hervormden vroegen. „De koning kan op het punt van den godsdienst niets toegeven zonder inbreuk te maken op de rechten van een ander, van God. Beter een door den krijg bedorven land te hebben en het voor God en den koning te bewaren, dan een bloeiend land in vrede te bezitten, ten nutte van den duivel en van de ketters, zijn dienaars.” Zoo sprak Alva ²⁾.

Het stelsel, in al deze gelijkkluidende uitspraken gehuldigd, stemde overeen met den Spaanschen volksaard, zooals die gedurende den eeuwenlangen oorlog tegen de ongelooovige Mooren geworden was, maar geenszins met den lankmoedigen en meer verdraagzamen aard van ons volk. De doodstraf, die 's keizers plakkatens dreigden, en die hij en zijn zoon wilden dat op de ketters, zoovele door de inquisitie opgespoord en aangewezen werden, streng zou worden toegepast, stond in geen redelijke verhouding tot de schuld der ketterij, gelijk de Nederlander die begreep ³⁾.

Zelfs onze Nederlandsche geestelijken waren met de Spaansche strengheid en onverbiddelijkheid niet ingenomen. Allerminst zij, op wier gedrag het meest viel aan te merken. Dezen bezaten meestal ook de goede hoedanigheden, die aan hun gebreken verwant zijn. Zij wilden leven en laten leven. Van de Utrechtsche kanunniken getuigt een gewezen beeldstormer, Dirk Cater ⁴⁾, dat zij niet vervolgziek waren. En de aan den drank verslaafde bisschop van Haarlem, Nicolaas van Nieuwland, heeft zijn vleesche-lijke zonden meer dan goed gemaakt door den edelaardigen brief ⁵⁾, waarin hij in 1568 van den zegepralenden Alva deernis voor zijn afgedwaalde schapen durfde vragen.

Nog minder waren de wereldlijke overheden, de regenten van steden en dorpen ⁶⁾, geneigd de hand te leenen tot het bloedige

1) Corresp. de Phil. II, t. I, p. 453.

2) Corresp. de Phil. II, t. I, p. 609.

3) Wat de aanzienlijke Nederlanders van de schuld der ketterij dachten, blijkt uit de brieven van Requesens aan den koning en uit de bepalingen in de Pacificatie van Gent.

4) Van Someren, Suppl. aux Arch., p. 5. (Cater was een beeldstormer, o.a. volgens Renesse: zie Kron. Hist. Gen., XIV, blz. 256, vgl. 264, 274, 277, 349.)

5) Bij De Jonge, Verhandel., I, blz. 92.

6) Over die van Dordrecht in de zaak van Joris Wippe in 1558, zie Van Braght, Tooneel der Doopsgez. Christenen, II, blz. 278, — over den schout van Nijmegen in de zaak van Jan Block in 1572: ald., II, blz. 616.

kettergericht. Wat ook Philips in zijn instructies en brieven gelasten mocht, om geen dan goede katholieken op het kussen te brengen, het baatte niet of weinig. Die goede katholieken, die gekozen werden, waren in de eerste plaats toch Nederlanders met een Nederlandsch hart. Alleen de hooge landsregeering en de ambtenaren, door haar onmiddellijk aangesteld, luisterden naar de voorschriften en vermaningen, die telkens uit Spanje tot hen kwamen, en handelden er naar in zekere mate. Ten volle echter ook zij niet; want ook zij waren niet hardvochtig, en de omgeving, waarin zij leefden, maande hen van al te groote gestrengheid af. Als wij de briefwisseling van Philips met de landvoogdes en Granvelle doorloopen, vinden wij den koning, wien het in Spanje gelukt was de ketterij met wortel en tak uit te roeien, steeds vermanende en verzoekende, dat men in de Nederlanden de inquisiteurs bijstaan en de plakATEN streng naleven zal, en daarentegen de landvoogdes en den kardinaal zich en hun regeering verontschuldigende en beklagende wegens de lauwheid en ongezeggelijkheid der plaatselijke overheden. Spaanschgezinde Nederlanders, als een Dusseldorp ¹⁾ of een Opmeer ²⁾, doen dan ook bij elke gelegenheid uitkomen, dat het veldwinnen en eindelijk overwinnen der ketterij niet aan den voortreffelijken koning en zijn Spaansche dienaren, maar uitsluitend aan de ongehoorzame en weekhartige Nederlandsche regenten te wijten is.

Het kon niet anders of, vroeger of later, moest het tusschen het Nederlandsche volk en zijn vorst, zoo ongelijk van begrip en gezindheid, tot een botsing komen. De botsing ontstond, toen de ketterij hand over hand toenam. Tot zoolang had de natie aan 's konings wil en welbehagen enkele ongelukkige slachtoffers kunnen prijsgeven. Maar een gansche menigte op te offeren, was te veel van haar gevergd. Zij verlangde, en haar hoofden, de prins van Oranje in de eerste plaats, vroegen uit haar naam om matiging der bloedplakATEN en afschaffing van de inquisitie. De koning daarentegen verklaarde, consequent, dat het toenemen der kwaal geen reden mocht zijn om in het aanwenden der geneesmiddelen te verslappen.

Zijn brieven van October 1565 aan de landvoogdes, waarbij hij zijn bevelen van vroeger, die aanleiding hadden gegeven tot de tegenwerpingen der Nederlandsche grooten, herhaalde en nog

1) Annales, p. 4.

2) Historie der Hollantsche Martelaren, blz. 41.

verscherpte, waarbij hij gebood de besluiten van het concilie van Trente onverwijld af te kondigen, den inquisiteurs de hand te bieden en de plakkatens in al hun strengheid toe te passen, — die brieven hebben de beweging van 1566, het Compromis der edelen, de openlijke preek, de beeldstormerij aan den gang gebracht. Die beweging op haar beurt heeft veroorzaakt dat Alva, de vertegenwoordiger bij uitnemendheid van het Spaansche stelsel, met een leger herwaarts werd gezonden, om het volk te straffen voor zijn ketterij en rebellie, en te gewinnen aan de gehoorzaamheid jegens koning en Kerk, waarvan het Spaansche volk het voorbeeld gaf.

Is het wonder, dat het dwang- en schrikbewind van den ijzeren hertog slechts een kortstondig succes had en leidde tot de gebeurtenissen van 1572? Van toen af bleven Holland en Zeeland in opstand, onttrokken zich aan het koninklijk bestuur en regeerden zich zelf naar eigen volksaard en inzicht.

Dat Hollandsche, Noord-Nederlandsche volkskarakter was als verlichamelijkt in prins Willem van Oranje. Wat het volk als eenheid dacht, gevoelde, wilde, dat dacht, gevoelde, wilde Oranje insgelijks. Een zoo groote eensgezindheid tusschen een natie en den vorst die zich aan haar hoofd stelt, is een geluk van de hoogste zeldzaamheid. Het welslagen van onzen vrijheidsoorlog is voornamelijk hieraan te danken. In godsdienstige ontwikkeling doorliep de Prins dezelfde phasen als het volk. Hij begon met katholiek te zijn zonder geloofsijver, zonder onverdraagzaamheid, zoodat hij, weduenaar van een katholieke gemalin, een tweede huwelijk sloot met een Luthersche. De vervolging, op last der Spaansche regeering aangericht, mishaaide hem, en wekte zijn medelijden meer en meer naar mate de slachtoffers, bij het toenemen der ketterij, talrijker werden. Eindelijk verklaarde hij er zich uitdrukkelijk tegen in den Raad van State, en toen dat niet baatte en hem euvel werd geduid, begon hij voor de vervolgden partij te trekken, gedurig stilliger, eerst voor de Lutherschen, vervolgens ook voor de Calvinisten, en ging eindelijk tot het geloof en de kerkgemeenschap der vervolgden over. Als protestant ondernam hij in 1572 den bevrijdingstocht, doch als even verdraagzaam protestant als hij vroeger verdraagzaam katholiek was geweest. Voor beide gezindheden, Roomsch en Onroomsch, proclameerde hij gelijke bescherming, gelijke rechten. De Staten van Holland, op hun eerste vergadering te Dordrecht, namen dat beginsel van hem over, doch met een voorwaarde, die, al hadden

zij haar niet uitgesproken, van zelf sprak ¹⁾: de Roomsche eeredienst zou zonder belemmering uitgeoefend, de geestelijke personen zouden onbekommerd in hun stand gehouden worden, „ten ware zijlieden hen vertoonden vyanden ofte hen mishandelden (d. i. zich misdroegen) tegen 't gunt voorseyt is.” Inderdaad, een oorlog op leven en dood tegen een overmachtigen vijand stond aan te vangen. Onmogelijk was het dien te voeren tot een gewenschte uitkomst, indien men in eigen boezem aan handlangers van den vijand de handen vrijgaf. Betoonde de Roomsche geestelijkheid zich vijandig tegen de opstandelingen, dan werden dezen door de zorg voor hun zelfbehoud wel genoodzaakt haar onschadelijk te maken zoo-veel mogelijk.

En nu wilde het ongeluk, dat in 1572 de leiding der zaken in Holland in handen was geraakt van een woesteling uit Luikerland, den graaf van Lumey. Eigenmachtig had hij Den Briel verrast en zich aan de Maas genesteld. Hem te vervangen door een gematigder man was vooreerst ondoenlijk, hij moest wel als hoofd erkend worden; gelukkig nog dat hij in naam althans den prins van Oranje als opperhoofd erkennen wilde. Zoolang de Prins echter door de Zuid-Nederlandsche zaken bezig en van Holland verwijderd werd gehouden, handelde Lumey volstrekt naar eigen goeddunken. Zonder zich aan de voorschriften van den Prins en de vermaningen der Staten te storen, vierde hij zijn haat tegen de papen den vrijen teugel. Priester te zijn was in zijn oogen een even strafwaardig bestaan, als ketter te zijn het in de oogen van Alva was. De pastoor of kloosterling, die geen schuld bekennen en van zijn verkeerdheid zich niet bekeeren wilde, moest gehangen: het niet verbranden was het eenige, waardoor hij zich van het Spaansche schrikbewind onderscheidde. Talrijk zijn de slachtoffers geweest van zijn domme, beestachtige woede. De overheden en de burgerijen gruwden er van; een deel der lagere klasse niet zoo zeer. Wat hen betrof ²⁾, mochten de papen, die, toen zij de bovenhand hielden, arme vrome kettters hadden aangebracht bij hun beulen, thans op hun beurt ondervinden, hoe de marteldood smaakte. De goeden moesten het maar met de kwaden ontgelden; om hen te redden stak men geen hand uit. De Geuzen, die den pastoor van Ter Heyde wegsleepten naar Den Briel, ter slachtbank, boden aan hem los te laten voor een vat bier. Geen

1) Ook de prins was conditioneel in zijn toezegging, al in 1568: zie Archives, III, p. 200.

2) Vgl. hun zeggen bij: Estius, p. 25, 26, 84, en bij Opmeer, p. 14.

uit zijn gemeente die zooveel voor hem overhad. Estius, de auteur van de geschiedenis der Gorcumsche martelaren, die ons dit geval mededeelt ¹⁾, verhaalt, twee kapittels lang, hoe weinig medelijden ook aan de Gorcumsche geestelijken betoond werd zelfs door vrouwen, „anders van nature tot compassie meer geneigd” ²⁾. Het natuurlijke medelijden werd bij velen onderdrukt door de minachting, waarin de geestelijke stand, grootendeels door eigen schuld, vervallen was.

Het kwaad kweekt kwaad. De mishandeling van sommigen hunner door de Geuzen moest de geestelijken in het algemeen, die toch reeds naar de katholieke regeering overhielden, den vijand in de armen drijven. Zij gevoelden het: de zaak van hun Kerk was één met de zaak van den koning en zijn trawanten. Het kon niet anders, of zij moesten het hoe eer hoe liever bedwingen van den opstand in hun hart wenschen en, zoover hun invloed strekte, bevorderen. De voorwaarde, waaronder hun door de Staten bescherming van lijf en goed en vrije uitoefening van hun godsdienst werd toegezegd, konden zij, althans velen van hen, uit dien hoofde niet vervullen. Allen, op weinige uitzonderingen na, vielen onder de gegronde verdenking van met den vijand te heulen. Het gevolg was dat de overheden veelal het gemeen lieten begaan, dat de kerken zuiverde van de beelden, het bedienen van de mis belette en alleen het prediken toeliet, natuurlijk zonder ergernis voor protestantsche ooren. Dat het protestanten waren, die hierin voorgingen, behoeft niet gezegd, maar katholieken in naam hielpen mede. Onder Alva's schrikbewind had hen de pastoor gedwongen ter kerk en ter mis te komen, tegen hun zin. Zij genoten thans van de vrijheid om hun onkerkschen geest aan den dag te leggen.

Toen de Prins, op het laatst van het jaar, in Holland aanlandde en tot vreugde der Staten en der burgerijen het bewind in eigen handen nam, vond hij in de steden althans den Roomschen godsdienst geschorst. Hij heeft nog getracht ³⁾ daarop terug te komen. Nadat hij in Januari zich genoopt had gezien om den met het

1) Estius, p. 231, 232.

2) „Cui natura commiserationis affectum peculiariis indidit” (Estius, p. 129).

3) In Bijdr. Bisd. Haarl. (XX blz. 415) geeft J. H. A. Thus een passage uit „De ortu et progressu Calvinianae reformationis in Belgio”, dat in handschrift op het Seminarie Hageveld berust. Op den 9^{en} December 1575 werd bepaald: „Illis, qui Catholicorum caeremoniis insueverunt, a Clementissimo Principe Auriaco etc. ad peragenda sacra traduntur Vetus (ecclesia) et sancti Georgii valetudinarium, in quibus ab hora octava usque duodecimam, ab illis tantummodo, qui civium albo inserti sunt,

bloed van pater Musius bezoedelden Lumey van alle medebestuur te ontzetten, heeft hij te Delft, waar hij zich en zijn regeering vestigde, aan de katholieken den eeredienst weer vergund ¹⁾, en zelfs het eten van vleesch in de vasten op een voor de protestanten niet aanstootelijke wijs verboden of althans ontraden ²⁾. Het gerucht verbreidde zich, en zijn vrienden moesten in hun gesprekken en brieven hem tegen de beschuldiging verdedigen, dat hij de paperij in Holland weer oprichtte ³⁾. Zijn pogen bleek weldra vruchteloos te zijn. Het gemeen van Delft stoorde de Roomsche godsdienstoefeningen weinige weken later opnieuw ⁴⁾, en op een vergadering, die vóór Augustus 1573 te Leiden gehouden moet zijn, namen de Staten het besluit, om den openbaren Roomschen eeredienst het gansche land door te doen ophouden. Hun besluit werd met toejuiching ontvangen. „Nadat de fraaie mis uit de stad is gejaagd, zijn wij hier te Delft wat meer in rust en in veiligheid,” schreef 's Prinsen secretaris Bruyninck aan Lodewijk van Nassau ⁵⁾. Die woorden geven ons de aanleiding, het doel en de uitwerking van de gewichtige resolutie der Staten te kennen. De anti-clericale katholieken berustten er in, als in een noodzakelijken maatregel. Van verzet van hun zijde hooren of bespeuren wij niets.

Sedert is de gereformeerde godsdienst de eenige erkende in Holland, en ook in Zeeland, gebleven. De ernstige Roomschen, voor wie de Kerk boven al ging, weken uit naar Amsterdam ⁶⁾,

omnes Romanae religionis functiones frequentabuntur; supplicationes tamen publicae per plateas conquiescent; omnes sacerdotes et monachi, qui non nisi ab una mense ante Paschatis festum hic subsistunt, excedere jubentur, considerata tamen prius personarum qualitate et indole, ut aliquae sub approbatione Suae Excellentiae maneant” (Vgl. hierover de onder aangehaalde plaats uit: Navorscher, X, blz. 158).

1) Navorscher, X, blz. 158 (over de artikelen van 27 December 1572).

2) Ordonnantie van 5 Febr. 1573: zie Soutendam, Mededeel. uit het arch. van Delft, blz. 96. De ordonnantie is over heel Holland herhaald in 1575: zie de Resol. der Staten 1575, blz. 87, en aldaar blz. 96 (28 Febr.) het plakkaat zelf, gedateerd van 22 Februari (i.e. blz. 103).

3) Archives, t. IV, p. 61 (22 Februari 1573).

4) Den 23 April 1573 is te Delft gebeeldstormd: Orlers, blz. 617. Vgl. Corresp. de Guill. le Tacit., t. VI, p. 302.

5) Archives, t. IV, p. 92.

6) Zoodra de stad de Pacificatie had aangenomen en het verkeer met haar heropend was, kwamen velen uit andere steden daar hun kerkplichten verrichten. Zie een belangrijk bericht uit den mond der pastoors bij Ter Gouw, Geschiedenis van Amsterdam, VII, blz. 202 (die de strekking er van verkeerd opvat). Burgemeesteren vleiden zich, op grond hiervan, dat als de (ijverige) consistorianten maar eens uit Holland waren, de bevolking wel weer tot de Kerk terug zou keeren.

naar Utrecht, of nog verder weg, naar Brabant, waar zij hun godsdienstplichten naar hartelust konden waarnemen. Zoo deden inzonderheid de monniken en priesters, die het oprecht meenden. Anderen daarentegen schikten zich niet ongaarne in het lot, dat hun werd aangeboden. Zij bleven stil als particulieren in het land en genoten uit de kerkelijke goederen, die door den staat werden aangeslagen, een klein pensioen. Het voorbeeld van gelatenheid, dat zij gaven, werd door een deel hunner gemeenten nagevolgd. Van min of meer onkerksch werd dit geheel kerkeloos of sloot zich bij de ketters aan. De wereldsche zaken, het strijden voor de vrijheid, weldra ook de opbloeiende neringen en hanteeringen vorderden al hun zorgen. Slechts zelden toonden zij in de eerste jaren hun misnoegen over hun achterstelling bij de gereformeerden of maakten het den overheden lastig. Het bleek meer en meer, dat in een land met twee godsdiensten een verhouding tusschen beiden, als die thans in Holland was aangenomen, het best diende om den vrede te bewaren en het aanwenden van geweld onnoodig te maken ¹).

Toen dan ook in 1576 tusschen Holland en Zeeland aan de eene zijde en aan de andere de overige provinciën, die na den dood van Alva's opvolger Requesens tegen de muitende en brooddronken Spaansche soldaten, en bijgevolg tegen het Spaansche bewind, in opstand waren gekomen, de Pacificatie van Gent gesloten werd, bedongen de twee provinciën, dat bij haar voorloopig de zaak van den godsdienst blijven zou op den voet waarop zij stond, in afwachting eener algemeene verordening, voor alle gewesten door de Staten-Generaal eerlang vast te stellen. Zulk een algemeene verordening is echter nooit beraamd, en de Staten zijn er zelfs niet toe bijeengekomen. De als voorloopig aangemerkte toestand heeft zich in Holland en Zeeland al meer en meer bestendigd.

Zijn gepastheid moest te meer erkend en gewaardeerd worden, wegens het mislukken der pogingen om in de vijftien andere provinciën een godsdienstvrede tusschen Roomschen en Onroomschen in te voeren, op het beginsel van gelijkstelling gegrond, overeenkomstig het oorspronkelijke plan van Oranje, dewelke dan later ook voor Holland en Zeeland de algemeene wet had moeten

1) Merkwaardig is het, dat die van Amsterdam na de Pacificatie in hun voorstellen van satisfactie aan den Prins juist hetzelfde wilden, als de Staten (in omgekeerde zin) voor de gansche provincie hadden verordineerd, en dit stelsel streng en klein-geestig toepasten, zoolang zij aan het bestuur bleven.

worden. Het bleek klaar als de dag, dat een vrede op dien grondslag een hersenschim was. Het strenge Calvinisme, gelijk het vooral in Zuid-Nederland optrad, achtte het, evenzeer als het katholicisme, den duursten plicht der overheid het ware geloof te handhaven en alle dwaalleer uit te roeien. Met een vrede, die dwaalleer en rechtzinnigheid gelijkstelde en gelijke rechten aan beiden toekende, konden de uiterste richtingen, die elkander in kracht tamelijk wel opwogen, niet gediend zijn. Er braken onlusten uit, die slechts den gemeenen vijand ten goede kwamen. De Hollandsche staatslieden moesten zich hoe langer hoe vaster overtuigen, dat zij de doelmatigste kerkorde gekozen hadden, wanneer zij de grenzenlooze verwarring, die elders heerschte en tot de noodlottigste gevolgen leidde, vergeleken met de rust en welvaart die zij genoten en de kracht die zij daaraan ontleenden.

Voorziende wat er ten slotte van de Pacificatie en Unie der Zeventien provinciën worden zou, hadden de noordelijke gewesten en Holland en Zeeland de behoefte gaan gevoelen om zich onderling nauwer aaneen te sluiten. Uit de onderhandelingen, hierover gedurende 1578 gevoerd, ontstond in Januari van het volgend jaar de vermaarde Unie van Utrecht, die ten opzichte der verdediging tegen den vijand en der daartoe benodigde middelen de provinciën die haar aannamen beschouwd wilde hebben als ééne provincie, maar daarentegen aan ieder vergunde zich of te houden aan den beraamden godsdienstvrede of een eigen kerkorde te kiezen naar goeddunken. Bij een nadere verklaring werd zelfs toegestaan den katholieken godsdienst alleen en uitsluitend toe te laten, mits maar geen inquisitie plaats vond. Het geweten moest bij de geünieerden overal vrij blijven.

In de noordelijke gewesten, die tot de Unie toetraden, was sedert 1576 de gereformeerde godsdienst ingedrongen en sterk aan het toenemen. Als wij ons herinneren, hoe verwaarloosd en vervallen, volgens getuigenis van den eersten vikaris apostoliek, de katholieke Kerk in die streken sedert jaren was, zullen wij ons hierover wel niet verwonderen. Te Utrecht met zijn rijk gedoteerde kanunniken, abten en kloosters — men berekende dat in het Sticht aan de Kerk een vierde van den grond behoorde, en uitgestrekte landgoederen bovendien in de provinciën ¹⁾, — was het weerstandsvermogen van hen, die bij het

1) Descriptio status anno 1616, in: Arch. Aartsb. Utr., I, blz. 213, 214.

voortduren van den katholieken eerdienst belang hadden, veel grooter dan in de aangrenzende gewesten. Om hen van het bieden van weerstand af te trekken was het raadzaam hun die bezaten het voortdurend bezit te verzekeren. Zoo geschiedde. Tengevolge van een protestantschen oloop in Maart 1580, werden de kanunniken (de kapittels, die zij vormden) van hun recht van zitting in de Staten-vergadering ontzet, maar in het genot hunner prebenden gelaten, onverschillig of zij zich protestant verklaarden of katholiek bleven, — eerst in 1622 werd verordend dat voortaan alleen protestanten er mee beëdigd zouden worden ¹⁾ — en uit de protestant gewordenen werd een nieuw lid van het Staten-college, met den naam van Geëligeerden, gevormd. Dat bereidde den weg tot een kerkorde naar het Hollandsche voorbeeld. Eerst op het platte land en in de kleinere steden, spoedig daarop ook in de hoofdstad, werd de katholieke godsdienstoefening verboden bij plakkaat van 26 Augustus 1581. In Gelderland ²⁾, welks toen nog katholieke Staten den godsdienstvrede onvoorzichtig van de hand hadden gewezen, was sedert door den invloed en onder de bescherming van den stadhouder Jan van Nassau de hervormde leer verbreid en zelfs de katholieke boven het hoofd gewassen, en daar vaardigden thans de allengs vernieuwde Staten den 29sten Januari 1582 een plakkaat van gelijke strekking als het Utrechtsche uit. Ter zelfder tijd, den 21sten December 1581, gaven ook de Staten van Holland, evenwel niet zonder krachtige tegenspraak van sommige leden, van de stad Leiden vooral ³⁾, aan den drang hunner gereformeerde predikanten toe, en bevestigden bij openbaar plakkaat den toestand, die al sedert jaren bestond, en de schorsing van den Roomschen eerdienst ⁴⁾. Dat al die plakkaaten

1) In 1600 (22 Februari) was nog „een vroom papist, den Lande toegedaan”, verkiesbaar (Tegenw. staat v. Utr., I, blz. 186). Over het besluit van 1622 vgl. de Descriptio status van 1638: „Neque ulla spes amplius superest, quod Catholici eorum (scil. canonicatum) capaces fient, eo quod edicto publico cautum sit jam ab anno 1622, ne quis ullo beneficio gaudeat, qui non prius Summo Pontifice et Rege Hispaniae abjurato, juramento se perfidiae Calvinisticae adstrinxerit” (Arch. Aartsb. Utr., XII, blz. 192). Cf. De La Torre, Relatio, in Arch. Aartsb. Utrecht, X, blz. 177.

2) Zie brief van Jan v. Nassau in: Archives, t. VII, p. 128. Vgl. verder: Van Reynd, Ned. oorlogen, blz. 17.

3) Bor, II, Auth. stn., blz. 117; Triglandt, Kerkel. gesch., blz. 208. (Het plakkaat is te Leiden niet afgekondigd.)

4) Eerst krachtens dat plakkaat schijnt te Haarlem de Roomsche religie verboden, die daar ook na Sacramentsdag 1578 wel niet meer in de Groote kerk, maar toch

samenhangen onderling en buitendien met de afzwering van den landsheer, in Juli 1581, behoeft nauwelijks gezegd. Twee jaren later, in Mei 1583, op een bijeenkomst der Geünieerden te Utrecht, kon worden voorgesteld de uitsluitende oefening van den gereformeerden godsdienst als een der grondwetten van de Unie aan te nemen en de vrijheid, tot nu toe aan de provinciën voorbehouden, om ieder in haar gebied de kerkorde die zij wilden vast te stellen, als overbodig geworden in te trekken: daar toch „alle de gewesten de Evangelische Gereformeerde Religie hadden aangenomen ¹⁾.” Redenen van staat deden dit voorstel afwijzen en de vrijheid der afzonderlijke provinciën handhaven; maar feitelijk werd voortaan de gereformeerde religie toch als de godsdienst der Unie beschouwd, en in de steden en landschappen, die men veroverde en bij haar inlijfde, met uitsluiting van alle andere ingevoerd. Nevens de plakkaten der provinciale Staten, werden voortaan ook vanwege de Staten-Generaal plakkaten uitgevaardigd, waarbij in alle gewesten op eenparigen voet de Roomsche kerkdienst verboden, de Roomsche geestelijken gebannen werden. Het duurde niet lang, of het grondgebied der eens onder één kroon samenlevende Nederlanden was voor goed in twee staten gesplitst, waarvan de eene de katholieke, de andere de gereformeerde religie als staatsgodsdienst erkende.

Maar in de opvatting van het begrip van staatsgodsdienst, van de betrekking waarin de Kerk tot den Staat behoorde te staan, was het verschil tusschen het noorden en het zuiden toch zeer groot. Volgens de katholieke leer was het gelooven en aanhangen der ketterij een misdaad, die op aanwijzing der kerkelijke overheid door de wereldlijke met de allerswaarste straf gestraft moest worden. En om die misdaad, die in het geweten schuilen kon, al bleek zij niet naar buiten, te ontdekken werd een geloofsonderzoek, een inquisitie vereischt ²⁾.

in de kloosters nog geduld was volgens de Satisfactie. Deze was echter met weerszijdsch goedvinden van stad en Staten den 23sten April van hetzelfde jaar 1581 afgeschaft (Zie Bor, II, 256 (Bk. XVI, f°. 20)). — Evenzoo is te Amsterdam geschied: zijn Satisfactie is ongeveer terzelfder tijd afgeschaft als het plakkaat uitgevaardigd is.

1) Bor, II, blz. 404 (Bk. XVIII, f°. 35).

2) Leerrijk is de volgende passage uit een brief van Requesens: „Des étrangers, il n'y en a probablement pas la dixième partie qui soit catholique, parce que, depuis une cinquantaine d'années, on a toléré (et plût à Dieu que jamais l'Empereur n'y eût consenti!) qu'il ne leur soit pas demandé compte de leurs consciences, du moment qu'ils s'abstiennent de tout exercice public de leur religion et de scandale. Quoiqu'ils n'aient pas la même permission, les naturels, dont le tiers à peine est catholique,

Aan dat stelsel, onder Alva inzonderheid consequent toegepast, had Noord-Nederland zich ontworsteld. Nu het zich zelf regeerde wilde het van het beginsel, waarop het stelsel rustte, niets weten. In ieder plechtig verdrag, in dat waarbij Holland en Zeeland den prins van Oranje de hooge overheid opdroegen, in dat waarbij de provinciën te Utrecht de Unie aangingen, stond geschreven: dat „ieder particulier in zijn religie vrij zal blijven, en dat men niemand ter cause van de religie zal mogen achterhalen ofte onderzoeken.” De protestantsche geestelijkheid heeft zich dat voorschrift laten welgevallen, hoewel de gereformeerde Kerk, helaas, het Roomsche systeem nog al te zeer huldigde, en in haar geloofsbelijdenis verkondigde, „dat het ambt der overheid is om te weren en uit te roeien alle afgoderij en valschen godsdienst, en om het rijk des Antichrists te gronde te werpen ¹⁾.” De Staten, in dezen gerugsteund door het volk, hebben echter dat kerkrecht nooit ten volle toegepast. Volgens hun staatsrecht is het katholiek zijn, het aanhangen van het katholicisme, of van welke dwaalleer ook, geen misdrijf, dat straf zou verdienen. Strafloos kan elk burger voor zijn geloof uitkomen. Een geloofsonderzoek zou uit dien hoofde geen doel hebben; het zou slechts kunnen uitwijzen, dat iemand was — gelijk hij recht heeft te zijn.

Een onmetelijk verschil voorwaar; een vooruitgang die een strijd van tachtig jaren wel waard is! Ook aan onze broederen van het zuiden is ons strijden en overwinnen ten goede gekomen; want onder de Aartshertogen en later zijn ook in België het geloofsonderzoek en de geloofsvervolgving zoo goed als teniet gelooopen ²⁾.

en usent en effet; d'après les placards on ne peut punir que les actes extérieurs et les pertinaces; et les inquisiteurs apostoliques, ainsi que les évêques, que sont inquisiteurs ordinaires, se donnent très peu de peine et montrent moins encore de courage pour la correction des autres hérétiques” (Corresp. de Phil. II, t. III, p. 350).

1) Art. 36 (in de eerste uitgave, herdruk V. d. Linden): „om te weeren ende te niet te doen alle afgoderyen ende valsche godsdiensten, om te gronde te werpen het Rijke des Antichristo ende om te vorderen het Koninckrijcke Jesu Christi, het woort des Evangeliums overal te doen predicken, opdat God van een yeghelick gheëert ende ghedient worde.” — Vgl. hoe Willem III in 1689 een soortgelijken eisch van den Schotschen kroningseed opvat, in: V. d. Poot, Englands vrijheid hersteld, II, blz. 56.

2) Alexandre, Hist. du Conseil privé (1894) p. 122: „Le 17 août 1585 Philippe II adressa au gouverneur-général, prince de Parme, une lettre en forme d'instruction organique [cf. Strada, II, p. 377] pour établir par une transition un autre système que l'inquisition.” (Hij citeert Marchal, Notice sur la liberté des consultes au gouvernement général des Pays-Bas.) Zie verder over den toestand onder de Aartshertogen

In onze Republiek genoot de katholiek, ik herhaal het, volledige gewetensvrijheid ¹⁾. Doch met den protestant werd hij niet gelijk gesteld. Vooreerst was hij uitgesloten van alle deelneming aan de regeering. Waarom, met welk recht? Omdat hij volgens de leer zijner Kerk, die hem zijn geestelijken behoorden voor te houden, verplicht was al te doen wat hij vermocht om het land onder de heerschappij van den wettigen vorst, tegen wien het volk in opstand was, terug te voeren. Als dat zoo is, eischte dan niet de plicht van zelfbehoud, dat de opstandelingen de heimelijke medehelpers van hun vijand uitsloten van alle mederegeering? Nadat zij Philips als een tyran hadden afgezworen, vorderden zij van allen die een staatsambt aanvaardden, een eed van bevestiging dier afzwering en van trouw aan de nieuwe regeering: een eed, dien een oprecht koningsgezinde of Roomsgezinde, want dit is te dezen opzichte hetzelfde, onmogelijk afleggen kon. Niemand dwong hem ook daartoe, niemand dacht er aan hem voor zijn eedsweigerig strafbaar te stellen. Zijn eigen geweten belette hem eenvoudig de voorwaarde te vervullen, buiten welke uit den aard der zaak het deelnemen aan het staatsbestuur niet kon worden toegestaan.

Zal het misschien noodig zijn bewijs te leveren voor mijn beweren, dat de Hollandsche katholiek in gemoede verplicht

Alexandre l. c.: „Le placard de 1597, dans la dernière année de Philippe II, et ceux de 1599 et de 1600, émanés de l'imitation du Conseil privé au commencement du règne d'Isabelle, réglèrent, sans froissement des intérêts privés, le moyen d'empêcher la réintroduction du protestantisme dans les provinces des Pays-Bas, qui étaient soumises à la branche Caroline de la maison d'Antriche. Enfin la législation fut fixée avec sagesse par le brève de 1609. En effet, les protestans, qui séjournaient dans les provinces soumises à l'autorité des archiducs, ne pouvaient être forcés de fréquenter les églises, et ceux qui les visitaient devaient s'y conformer aux usages catholiques. Ils avaient chez eux une liberté entière de conscience, en s'abstenant, hors de chez eux, de toute inconvenance religieuse, soit dans les églises, soit sur la voie publique, soit par des assemblées et par le chant des psaumes, ou enfin par la vente des livres mis à l'index. L'autorité du prince ou de l'évêque ne pénétrait point dans l'intérieur des familles pour s'enquérir de ce qui s'y passait. Un placard des archiducs du 31 décembre 1609 avait réglé toutes ces dispositions en exécution de la Trêve du mois d'avril précédent, et une ordonnance du conseil du 29 janvier 1610 expliquait les moyens d'exécution de ce placard” (l. c., p. 122). — Zie ook: E. Hubert, Condition des protestants en Belgique, p. 53 suiv.

1) In 1624 sprak Rovenius de Jezuiten, die zeiden dat de ordinarii zich schuil moesten houden en daarom niet te vinden waren, tegen en beweerde dat zij integendeel zich vrij mochten vertoonen (Arch. Aartsb. Utrecht, IV, blz. 362). Zie de plaats aangehaald in mijne aantekening op Dusseldorp's Annales, p. 506, die (p. 368) ongeveer hetzelfde getuigt. Vgl. ook Bentivoglio, Relazioni, p. 196.

was den Spaanschen koning tegen de regeering, waaronder hij leefde, aan te hangen en te dienen ¹⁾? Bewijzen zijn er in overvloed. Bij den aanvang van het Bestand schreef de zachtmoedige, verdraagzame Huig de Groot aan Aubertus Miraeus, den bekenden auteur en kanunnik te Antwerpen, een brief, die wel verdiend had in de groote verzameling van De Groot's brieven, bij Blauw uitgegeven, te worden opgenomen, want hij strekt den schrijver tot bijzondere eer. De Groot zou wenschen, dat, nu de krijg rust, aan de Roomschen een betere positie in de Republiek kon worden vergund; en om het daarheen te leiden verlangt hij te vernemen, of de geleerde theologen van Leuven niet van oordeel zijn, dat een katholiek burger van een protestantschen staat in al wat den staat, en niet de Kerk, betreft zich als een gehoorzaam onderdaan behoort te gedragen. Dien brief stelde Miraeus in handen van Jacobus Jansonius, toen ter tijd den beroemdsten hoogleeraar van Leuven en een theoloog van groot gezag, en hij ontving daarop een antwoord, dat hij weer overzond aan De Groot, en dat nevens diens brief gedrukt staat in de *Batavia sacra* ²⁾. Er wordt in betoogd: dat de katholiek verplicht is het mogelijke te doen om den overweldigden staat voor zijn wettigen heer te herwinnen, doch alleen in geval er kans bestaat dat een poging hiertoe slagen zal, daar hij anders, zonder voordeel voor zijn vorst, zich zelf slechts in moeilijkheden zou brengen; dat overigens, zoolang tusschen den vorst en de overweldigers de wapenstilstand duurt, de katholiek natuurlijk, op het voorbeeld van zijn vorst, zich van alle vijandelijkheid behoort te onthouden ³⁾. Kan het duidelijker gezegd? Zoodra de katholiek, gedurende den oorlog, de kans schoon ziet om den afgezworen vorst een voordeel op de regeering, waaronder hij leeft, te bezorgen, is hij verplicht daartoe behulpzaam te zijn. De geestelijkheid behoort hem hiertoe, evenals tot het vervullen van zijn overige

1) Vgl. het pamflet, door Champagny te Gent in de gevangenis geschreven en aan Hembyze gericht (Corresp. de Granvelle, t. XI, p. 262), denkelijk n°. 549 bij Van der Wulp: zie Dusseldorp, Annales, p. LXVI.

2) *Batavia sacra*, t. II, p. 22.

3) Granvelle was van hetzelfde inzicht als Jansonius; zie zijn brief van 1 September 1584 aan Idiaquez („Siempre ho sido” etc. Corresp. de Granvelle, t. XI, p. 177): hij is altijd van gevoelen geweest, dat men als goed moet beschouwen hen, die zich in de onderdrukking niet openlijk verklaren; waartoe zou dat ook dienen dan om zich noodeloos in het verderf te storten? Genoeg dat zij zich heimelijk loyaal betoonen en een gelegener tijd afwachten.

plichten, te vermanen en aan te sporen. En de geestelijkheid verzuimt dit ook niet. In 1602 betuigde het hoofd der geestelijkheid, de vikaris apostoliek ¹⁾, aan den Paus, dat in de voornaamste steden in daartoe aangewezen bedepplaatsen onafgebroken gebeden wordt voor Zijn Heiligheid en voor de Aartshertogen door geloovigen, die elkander van uur tot uur vervangen ²⁾. En uit Dusseldorp's *Annales* weten wij, dat op uitdrukkelijk verlangen van den vikaris door zijn onderhoorige priesters, ook gedurende het Bestand, aan de geloovigen op het hart werd gedrukt, geen deel te nemen aan de Oost-Indische Compagnie en in het algemeen aan den handel op Indië, omdat die door den koning van Spanje verboden was en tot diens nadeel zou strekken; en om ook geen levensmiddelen of kleedingstukken te verkoopen, voor het Staten-leger van noode ³⁾. In afwachting derhalve van de gelegenheid om met kans op welslagen voor den vijand der Republiek op te treden, deden voortdurend de katholieken, voor zooveel zij hun geestelijken gehoorzaam waren, al wat zij door hun gebeden en lijdelijk verzet vermochten om den vijand te bevoordeelen en aan de Republiek den strijd te bemoeilijken.

Hoe hard het dan ook den katholiek uit een oude regeeringsfamilie vallen mocht uitgesloten te wezen van alle staatscollegiën en ambten: dat hij gedurende den oorlog uitgesloten werd, was toch, zijn houding tegenover den staat in aanmerking genomen, volstrekt noodzakelijk.

En als wij dit moeten erkennen, kunnen wij het dan ook wel wraken, dat de Staten der Republiek geen hierarchie, geen schaar van geestelijken in het land gedoogden, die dus het volk tot vijandschap tegen de nieuwe orde van zaken, tot samenspanning met den buitenlandschen vijand zouden opwekken? Er valt bij het overwegen en beantwoorden dezer vraag op een zeer verzwarende omstandigheid, die doorgaans voorbij wordt gezien, te letten. Voorheen ⁴⁾, voordat de nieuwe bisschoppen werden ingevoerd, was de bisschop van Utrecht door de kapittels onder toezicht en met medewerking van den Paus gekozen. Maar in de

1) Insinuatio, p. 157. — Neercassel (Bat. sacra, II, p. 481^b) constateert het verschil tusschen na den vrede van Munster en voor den vrede, „cum sanior et forte non minor pars incolarum internis animi affectibus Hispano adhaereret.”

2) Over het bidden voor den vijand nog in 1644, vgl. Aitzema, Saken v. staet, II, blz. 966.

3) De beteekenis van dat verbod is op te maken uit de plakaten der Staten van Holland van Mei 1582, verbiedende den vijand toevoer te doen.

4) Vgl. Hist. Episcopatum, I, p. 40; Bat. sacra, II, p. 10—11.

bul van 1559 had de Paus aan den Nederlandschen landsheer hetzelfde toegestaan, dat hij bij het concordaat van 1516 ¹⁾ aan den koning van Frankrijk had ingewilligd ²⁾: de bevoegdheid namelijk om de bisschoppen en aartsbisschoppen te benoemen en ter bevestiging aan Zijn Heiligheid voor te dragen, waarna dan eerst de kapittels nog verzocht werden pro forma ³⁾ den aangezezen prelaat te kiezen. Die bevoegdheid bleef onder de veranderde omstandigheden voortbestaan ⁴⁾, en het waren dus eerst Philips van Spanje, vervolgens de Aartshertogen, door wie de hooge geestelijken, ook de kanunniken der kapittels ⁵⁾, werden aangeesteld, die de Noord-Nederlandsche Kerk regeeren en den katholieken leeken hun verplichtingen voorhouden en hun gedrag besturen zouden. Konden de Staten des lands in zulk een toestand, in zulk een toedracht van zaken berusten ⁶⁾? Mochten zij de leiding van een zoo groot deel der bevolking, als de katholieken uitmaakten, in handen geven van geestelijken, door hun aanstelling afhankelijk van den koning van Spanje, en door hun stand afhankelijk van den Paus, die met den koning gemeene zaak maakt ⁷⁾ en aan Alva indertijd, als aan den uitverkoren held der Kerk, de in den Kerstnacht gewijde hoed en degen vereerd had ⁸⁾? De Staten van Holland hadden het op hun eerste vergadering te Dordrecht besloten en verkondigd: vrije godsdienst-oefening voor de katholieken en bescherming voor hun priesters, mits dezen zich niet als vijanden gedroegen. Nu het bleek, dat

1) Vgl. Ranke, Franz. Gesch., I, p. 105 (Sämmtl. Werke, Bd. VIII, S. 73, 74).

2) Reeds vroeger, omtrent 1479, was dit in Spanje zelf in gebruik gekomen en sedert 1523 uitdrukkelijk door den Paus bewilligd: zie Philipsson, in Sybel's Zeitschrift, N. F., III, p. 270.

3) Vgl. Havensius, p. 9, 19. — Broedersen, V, p. 56, stelt den gang der zaak onjuist voor.

4) Zie o.a. den aanhef der nominatie van Bruhesen tot bisschop van Groningen in: Over de verkiezing van Bruhesen (Arch. Aartsb. Utr., VI, blz. 210).

5) Insinuatio, l. c. p. 153. — Den 14 Augustus 1591 werd Vosmeer (in plaats van M. Duncanus overleden) door koning Philips benoemd tot decanus Hagiensis. (Broedersen, III, p. 16). Zie vooral den aanhef van 's konings aanstellingsbrief in Bat. sacra, p. 236.

6) Zoo iets scheen onredelijk ook aan den keizerlijken gezant Lisola nog in het laatst der 17^e eeuw: zie diens leven door Jul. Grossmann, p. 148: „Cum certum sit, id fore contra omnes regulas politicas, si Hollandi paterentur clerum istum gubernari et pendere ab homine, qui palam hostibus Statuum adhaereret.”

7) Clemens VIII bij het instellen van het apostolisch vikariaat: „Hollandia, Zelandia et aliae Inferioris Germaniae partes, quae Sathana instigante a Catholica fide et sui legitimi Regis obedientia defecerunt” (Broedersen, I, p. 245).

8) Vgl. over deze ceremonie een voordracht van M. Müntz in de Acad. d. Inscr. et belles Lettres, 26 Juli 1895 (Revue critique, 1895, p. 142).

de plicht der priesters meebracht vijandschap te gevoelen en in de gemeente aan te kweken tegen den nieuwen staat ¹⁾, kon deze toch waarlijk niet anders doen, dan van zijn kant zijn bedreiging ten uitvoer leggen ²⁾.

Al wat men van hem vorderen kon was, dat hij het met zooveel matiging deed als de omstandigheden toelieten. En dat deed hij inderdaad. De plakكاتen werden volstrekt niet streng ten uitvoer gelegd. Ik zeg dit op gezag in de eerste plaats van Dusseldorp, die zeer ongaarne iets ten voordeele van de protestantsche Staten getuigt, en uit dien hoofde een des te meer betrouwbaar zeggeman in dezen is. „Wanneer de razende honden uit het gemeen”, zegt hij ³⁾, „meer dan naar gewoonte blaffen en rumoer maken, worden scherpe plakكاتen uitgevaardigd; maar, als hun daarmee de mond gestopt is, zorgen heimelijk de gematigden dat die plakكاتen niet ten uitvoer worden gelegd. Dezen zijn van oordeel, dat het voor den staat in alle geval niet kwaad is, dat zulke plakكاتen er zijn en boven het hoofd hangen van hen die zij niet vertrouwen, om denzulken vrees in te boezemen en, zoo zij niettemin iets mochten aanvangen, hen te straffen en onschadelijk te maken.” Niet anders spreekt ook de vikaris apostoliek in zijn verslag van 1602 ⁴⁾: „Toen die barre plakكاتen werden afgekondigd, schrikten de katholieken aanvankelijk; doch toen zij weldra bemerkten, dat die slechts ter wille van de heftige predikanten waren uitgevaardigd, gingen zij stil hun gang, en zagen ze sedert zoo herhaaldelijk vernieuwen, dat ten laatste niemand er zich meer om bekommerde.”

Bovendien, al waren de strafbepalingen dier plakكاتen toegepast geworden; lijf of leven was er niet mee gemoeid ⁵⁾. Zij, wier aanwezigheid in het land gevaarlijk werd geacht voor den staat,

1) Bisschop Cuyck stookt de monarchen op tegen de Hollanders, niet zoozeer omdat zij ketters dan wel omdat zij republikeinen zijn, in de praefatio van zijn *Ad Nystadiensis oppidi Praefectos* (Leidsche Univ. bibl.). Dezelfde in de opdracht zijner *Liturgicae Precationes* (Utr. bibl.) beweert (p. 12), dat bij de rebellen uit den aard der zaak geen justitie kan bestaan.

2) Ik wil hier slechts even herinneren (zonder er nadruk op te leggen, omdat de zaak voor de Staten en het protestantsche volk verborgen bleef) aan de jaren lang voortgezette pogingen van het hoofd der Nederlandsche Kerk, om den moordenaar van prins Willem onder de Heiligen te doen opnemen.

3) *Annales*, p. 254.

4) *Insinatio*, l. c. p. 160.

5) Vgl. hiermee b.v. het plakkaat tegen de ketters van 3 Juli 1566, bij Bor, I, blz. 72 (Bk. II, f°. 51).

de hooge geestelijken en de uitheemsche ordebroeders of regulieren, werden verbannen, veelal met verbeurdverklaring hunner goederen, voor zoover zij verzuimd mochten hebben die bij tijds te verduisteren; de gewone geestelijken en de leeken, die met hen godsdienstoefening hadden gehouden en daartoe hun huizen of schuren hadden geleend, werden meer of min zwaar beboet ¹⁾. Op het wederkeeren der uitgebannen werd niet nauw gelet. Slechts de verbeurd verklaarde goederen en de boeten werden doorgaans met begeerigheid geïnd. Dat is de groote zonde van den tijd, de geldzucht. Zij is, zooals menige ondeugd, de drijfveer geweest ook van goede daden, die het volk tot voordeel en eer hebben gestrekt: scheepvaart, handel, allerlei bedrijf is er door bevorderd; maar op de politiek toegepast, geeft zij aan veel dat geschiedt een aanzien van kleingeestigheid, dat ons ergert en bedroeft. Zij karakteriseert den tijd — en misschien ook het volk, voor hetwelk de verovering van de Zilvervloot de meest heugelijke overwinning is gebleven uit den aan zeegevechten zoo rijken oorlog tegen Spanje. Voordeel te behalen gaat bovenal. De Oost- en WestIndische compagnieën leggen zich gaarne op de kaapvaart toe. De kooplieden ontzien zich niet aan 's lands vijanden de krijgsmiddelen duur te verkoopen, waarmee dezen de legers en de vloten van het vaderland bestrijden ²⁾. En de justitie, zij leeft grootendeels van de boeten die zij oplegt.

Hoe is het mogelijk, vragen wij ons af, dat een vrijheidlievend volk als het onze tot op den val der Republiek zulk een wijs van bezoldigen zijner commissarissen van politie, die meteen officiers van justitie waren, zijner baljuwen en schouten, heeft laten voortbestaan? Het spreekt van zelf, dat ambtenaren die er belang bij hebben, dat veel beboet, veel straf bij transactie afgekocht wordt, er op uit zijn om misdaden en schijn-misdaden uit te lokken, die hun de beurs zullen vullen. Dat ondervonden, om tot ons onderwerp terug te keeren, de arme katholieken. Menige godsdienstoefening, die door de vingers zou zijn gezien indien naar den geest der Staten was gehandeld, werd door een inhaligen schout gestoord en aan enkele rijken en veel arme lieden met boeten verhaald, die soms van 's harten bloed gingen. Dusseldorp ³⁾ beschuldigt zijn rijke geloofsgenooten, dat zij maar al te veel van

1) Zie een voorbeeld uit 1592 te 's-Gravenhage: Bijdr. Bisd. Haarlem, XX, blz 297.

2) Tegen hun doen ijveren de predikanten in 1587 (Werken der Marnix-vereeniging, 3^e serie, deel V, blz. 269).

3) Annales, p. 378.

den zwaren last op de schouders der minder bemiddelden af-schoven. Hoe dit zij, dat storen der godsdienstige bijeenkomsten, al kwam het uit inhaligheid voort, was althans door de plakkatens gewettigd. Maar onwettig en tegen de plakkatens in was het misbruik, waarin het al spoedig ontaarde. Een katholieke gemeente abonneerde zich, om het zoo eens uit te drukken, bij den schout der plaats: zij betaalde hem een ronde som in eens, om daarvoor een gansch jaar lang straffeloos de plakkatens te mogen overtreden. De Staten droegen daar kennis van, zij verboden het ook, maar deden niets om het te verhinderen. Het doet pijnlijk aan bij Dusseldorp te lezen, wat er zodoende van zijn geloofsgenooten werd afgeperst, die buitendien op zware lasten voor hun kerkdienst en geestelijken zaten. Binnen elf maanden had, naar hij van goederhand wist, de schout van Delft van de katholieken aldaar dertienhonderd gulden aan boeten afgehaald; hetgeen leidde tot een abonnement van duizend gulden 's jaars ¹⁾.

Ik zal geen woord spreken om dergelijk schandaal te vergoelijken. Ik wil dat onrecht, onzen katholieken landgenooten aangedaan, zoo zwaar laten wegen als het is. Maar die er zich over beklagen, mogen dan toch ook bedenken, dat in den tijd, toen naar het katholieke systeem geregeerd werd, boven en nevens het goed het bloed was geëischt; dat lieden, die niet meer hadden bedreven dan hetgeen thans aan de hunnen met een boete van enkele guldens werd gestraft, lieden die een preek hadden bijgewoond of een predikant geherbergd, ter dood waren veroordeeld met verbeurdverklaring van al het schamele goedje, dat zij hun kinderen nagelaten zouden hebben ²⁾. Vergeleken met hetgeen Dusseldorp b. v. in Alva roemt, omdat het in het belang zijner Kerk bedreven werd, heeft dat wat hij den Staten als een misdrijf toerekent, omdat zijn Kerk er onder leed, zoo goed als niets te beteekenen. De katholieken van Delft koopen ongestoorde godsdienstoefening voor 1000 gulden 's jaars. Eenige jaren later ³⁾ hooren wij toevallig, dat zij 2000 in getal zijn: gelijkelijk omgeslagen bedraagt dus ieders aandeel een halven gulden.

1) Annales, p. 355, 428. — Dusseldorp vond het beter niet af te koopen (p. 283), doch deed het zelf ook (p. 239).

2) Zie bijv. de doodvonnissen tegen Jan Joachimsz. van Amsterdam e. a., bij Marcus, Sententien, blz. 355, 381, 365, 350, 325. Ook een Utrechtsch vonnis van 1535 (n°. 13), in Berigten Hist. Gen., IV 2, blz. 130.

3) Zie den brief van Makebyde aan Rovenius dd. 23 Augustus 1621: „Sunt enim Delphis circiter duo Catholicorum millia” (Brieven en bescheiden van en aan Rovenius, in Arch. Aartsb. Utr., XIV, p. 145).

Evenals godsdienstoefening en mis konden de sacramenten meestal heimelijk, bij oogluiking der kettersche overheden, door de geloovigen worden genoten. Slechts met een van deze had dit ernstig bezwaar: met het huwelijk, wegens het maatschappelijk karakter dat dit nevens het kerkelijke droeg. Naar den geest der plakkaten kon een huwelijk, voor een Roomschen priester gesloten, onmogelijk wettig zijn en rechtsgevolgen hebben. Alleen een bedienaar van den alleen erkenden godsdienst was bevoegd om kerkelijk een huwelijk te voltrekken. Had derhalve het Calvinisme, in overeenstemming met het katholicisme, het huwelijk voor een sacrament gehouden, dan zou de staat, die het Calvinisme als den waren christelijken, als zijn godsdienst aangenomen had, bezwaarlijk een middel hebben kunnen uitdenken om aan zijn katholieke onderdanen het sluiten van een wettig huwelijk mogelijk te maken ¹⁾. Maar gelukkig was dit het geval niet: de gereformeerde Kerk zag in het huwelijk een maatschappelijke overeenkomst, die door haar slechts ingezegend, geheiligd, zoo men wil, behoorde te worden. Zoo kon de staat, naast het huwelijk in de kerk voor een gereformeerden predikant, nog een huwelijk op het stadhuis voor een wereldlijk regent verordenen. En van haar kant kon de katholieke geestelijkheid, die in het huwelijk buiten het sacrament ook nog een maatschappelijk contract erkende, den geloovigen vergunnen op het stadhuis het huwelijk aan te gaan, dat vervolgens (in het geheim natuurlijk) door den priester gesloten stond te worden. In Holland en Utrecht waren de Staten van den aanvang af verstandig en inschikkelijk genoeg geweest om in deze transactie te berusten, zelfs haar te bevorderen. In andere provinciën daarentegen, in Zeeland, in Gelderland, in Groningen na de reductie der stad, hadden zij de verkeerdheid van geen ander huwelijk dan dat in de gereformeerde kerk gesloten was voor wettig te erkennen. Daar waren de katholieken dus buiten staat om zonder gewetensbezwaar te huwen. Wel deden minder nauw-

1) Merkwaardig is hetgeen bij gelegenheid van het ontbinden van het huwelijk van Gaston van Orleans met Marguërite de Lorraine door Richelieu werd beweerd. Zie E. Hervé, in *Revue des Deux Mondes*, 15 Mars 1894, p. 383: „Le premier ministre soutint et fit accepter par le clergé français cette doctrine, que le contrat civil est la matière du sacrement de mariage, et que par conséquent „le contrat ayant, dans l'espèce, manqué d'une condition essentielle de validité, à savoir le consentement du roi, exigé par le droit public du royaume pour les princes du sang, il ne saurait y avoir eu de sacrement”. Cette théorie ressemble fort à celle sur laquelle se fonde le mariage civil, tel qu'il est aujourd'hui organisé.”

gezette geestelijken, van wie Dusseldorp met ergernis gewaagt ¹⁾, uitvluchten aan de hand, om met zekere *reservatio mentalis* ²⁾ voor een ketterschen predikant in een kettersche synagoge te trouwen, terwijl zij dan geneigd waren de overtreders met de Kerk te verzoenen ³⁾; maar de vikaris verklaarde zich tegen zulke kunstgrepen ten stelligste. Veel redelijker was het, zich tijdelijk te verplaatsen naar een dier provinciën, waar het burgerlijk huwelijk vrijstond, en zich daar door de overheid te laten trouwen, in afwachting van de kerkelijke voltrekking. Men kon dan na een poos in zijn woonplaats gehuwd wederkeeren. Op den duur schijnt zich dit in dier voege geschikt te hebben. Wij vernemen althans van geen heftige klachten.

Wat bij dit alles den katholiek het zwaarste moet gevallen zijn, was het gevoel van vernedering, van verongelijking, van achterstelling.

Wegens zijn godsdienst, den godsdienst der vaderen, was de katholiek niet langer volburger in de Republiek. Wie dien godsdienst lief had bovenal voelde zich, hoe meer smaad hij om hem leed, te inniger aan hem gehecht. Maar de velen, die om de Kerk weinig of niet gaven ⁴⁾, verlieten haar in haar vernedering en, al verkozen zij ook niet zich openlijk voor protestant te verklaren, zij verlangden toch evenmin onder de katholieken gerekend te worden. De afval vooral in de steden was groot, ook onder de geestelijken. De kloosters bestonden niet meer. Het langst bleven te Utrecht enkele vrouwenkloosters in wezen; maar toen de nonnen, onder den opwekkenden invloed der Jezuïeten vooral, zich wat al te zeer roerden, moesten ook zij, in 1613, in het algemeene lot deelen ⁵⁾. Overal werden de kloosters opgeheven, hun bezittingen gesecculariseerd, de oude kloosterlingen op pensioen gesteld, het aannemen van nieuwe verboden. Lang kon het niet duren,

1) Annales, p. 434, cf. p. 239.

2) Merkwaardige staaltjes van zulke reservatio bij Jezuïeten vermeldt Alex. v. d. Capellen, Gedenkstukken, I, blz. 216.

3) „Quos ipsi postea reconciliarent” (Insinuatio, l. c. p. 155).

4) „Contristamur nunc plurimorum minus ferventium ob penuriam et oppressionem, quam tot jam annis patiantur, a fide Catholica defectionem, qui per pollicitationes officiorum et temporalium rerum paulatim seducuntur.” Zoo klaagt nog Rovenius in 1617 (Arch. Aartsb. Utr., XVII, p. 471). „Passim Catholici ab omni administratione officiorum civilium et perceptione beneficiorum excluduntur, nisi jurare velint in reformatam religionem, ut vocant, idque secundum piam intentionem Ordinum, quo pessimo invento multos . . . deficere fecerunt” (ibid. 459). Hetzelfde in de Descriptio status van 1622 (Arch. Aartsb. Utr., XX, blz. 380).

5) Zie Dusseldorp, Annales, p. 443 en de aanteekening op die plaats, p. 513.

of de geheele stand verdween. Hij verloor zich onder de leeken. Wie hierin niet berusten konden, weken uit naar over de grenzen. Dat deden ook de pastoors, die te zeer aan hun godsdienst en hun plicht gehecht waren om die te verzaken, maar niet genoeg om zich in het harde lot te schikken, dat hun aan het hoofd hunner versmolten gemeente, zoo zij bleven, beschoren was. Zij zouden voortaan hun heilig werk, als ware het een misdrijf, bij nacht en ontijden, niet in het oudvaderlijke heiligdom maar ergens in een huisvertrek of schuur, moeten waarnemen. Bovendien de kerkelijke inkomsten waren vervallen; uit eigen middelen of anders van de aalmoezen der gemeentenaren zouden zij moeten leven. Die zulk een toestand zich getroostten en bleven, waren over het geheel de besten uit den stand, mannen van vaste overtuiging in het geloof en van toewijding aan de hun toevertrouwde kudde. Maar zelfs onder hen ontbrak het den meesten aan de noodige kunde en aan het beleid, om onder de nieuwe omstandigheden, waarin zij zich geworpen zagen, de geloovigen zoo te besturen en voor te lichten als naar zede en kerkrecht behoorde. Te goeder trouw leidden zij hen in allerlei dwaling en tot allerlei misbruik. Dat was te onvermijdelijker, omdat het kerkverband ontbrak. De bisschoppen, die bijna nergens gereed waren gekomen met de nieuwe organisatie overeenkomstig de bul van 1559, waren thans meest allen uitgeweken. De zetels van Haarlem, Middelburg, Deventer, Leeuwarden stonden ledig, sedert er de ketters regeerden. In Augustus van het jaar 1580 was op zeven en zeventig jarigen leeftijd de aartsbisschop van Utrecht, Frederik Schenck, overleden ¹⁾. Zijn natuurlijke traagheid, met de jaren toegenomen, had hem belet onder den tegenspoed zijn gezag te handhaven, en maatregelen te nemen om te behouden wat nog te redden zou zijn geweest. Zoolang geen ander in zijn plaats benoemd en gewijd zou wezen, moest volgens oud gebruik het Domkapittel, door zijn deken vertegenwoordigd, de aartsbisshoppelijke functiën, voor zoover die geen uitstel lijdten mochten, waarnemen; en de gewoonte wilde, dat de keus zich vestigde op den deken van het kapittel van St. Maarten ²⁾. Dienovereenkomstig werd ook Johannes van Bruhesen als vikaris generaal erkend, hoewel hij om de onlusten afwezig was en afwezig bleef. Het benoemen van een nieuwen aartsbisschop, wij hebben het al op-

1) Vgl. Inleiding op Dusseldorp, Annales, bl. LXXIX.

2) Cf. Wstinc, Rechtsboek, p. 44 (De sede vacante).

gemerkt, stond aan den koning van Spanje, en deze verkoos eerlang graaf Herman van Rennenberg, proost van St. Salvator; maar de Paus had de benoeming nog niet bevestigd, toen de titularis in Januari 1585 overleed. Het duurde toen tot Januari 1592 eer de koning een nieuwe benoeming deed, en wel in den persoon van den nog altijd als vikaris generaal fungeerenden Bruhesen, ofschoon die als vikaris weinig van zich en van zijn geschiktheid voor een zoo zwaren post, als hem thans werd toevertrouwd, had laten merken. De Paus bevestigde dan ook die benoeming zoo min als de vorige. Bruhesen is ongewijd in September 1600 gestorven te Keulen, waar hij zich sedert den ommekeer te Utrecht meestal had opgehouden.

Wie deze toestanden uit de verte en in het algemeen gadesloeg, hoe zou hij anders hebben kunnen oordeelen dan, naar wij van Jeannin, den Franschen gezant vernamen, de Staten deden? Wat er omstreeks het jaar 1600 van de katholieke Kerk nog te bespeuren was, schenen de uiteengerukte ledematen van een gesloopt lichaam. Het liet zich aanzien, dat de stuiptrekkingen in die leden, die nog een overblijfsel van levenskracht openbaarden, ook weldra zouden ophouden. En dan was het uit. Om dat einde te verhaasten werden nog eenige maatregelen genomen, eenige plakaten uitgevaardigd. Het onderwijs in de stad en op het platte land werd aan den katholieken invloed, zooveel vooreerst mogelijk was, onttrokken. De schoolmeesters, wilden zij aanblijven, moesten in protestantschen geest werkzaam zijn. Het studeeren aan de hoogeschoolen van het Zuiden, waar bij de promotie een eed werd afgenomen die tot het bevorderen van het katholicisme verplichtte, werd verboden. Van hen, die er hun juridischen graad al hadden gehaald, werd het verzaken van dien eed en het afzweren van de gehoorzaamheid aan den koning gevorderd, voordat zij tot het praktiseeren werden toegelaten. Waren die verschillende, elkander aanvullende, plakaten ten uitvoer gelegd met den ernst en den ijver, die de gereformeerde predikanten en hun getrouwe aanhangers verlangden, de kans op het bereiken van het doel zou schoon hebben gestaan. Maar, wij hebben het al van wel ingelichte katholieken vernomen, eens uitgevaardigd, raakten de plakaten spoedig in onbruik; wel werden zij dan op klachten der ijveraars eenigen tijd later op nieuw afgekondigd, maar met geen beter gevolg. Onze regeeringspersonen, en in het algemeen de hogere stand, waren meerendeels wat Dusseldorp politieken

noemt ¹⁾: Christenen boven de geloofsverdeeldheid, afkeerig van dogmatiek; die meenden dat men met iedere geloofsbelijdenis, en ook zonder eenige, wel zalig zou worden, als men braaf leefde en trouw zijn plicht betrachtte. Sommigen bleven zich katholiek gevoelen en noemen ²⁾; de meesten verkozen het protestantisme, als minder klerikaal, boven de Moederkerk, die zij te gelijk met de Spaansche overheersching hadden bestreden, doch zonder het minste odium theologicum te koesteren. Alle geloofsijver van de Calvinistische predikanten, die in Vlaanderen een zoo ergerlijk en afschrikkend voorbeeld hadden gegeven, evenzeer als van de inquisiteurs en de priesters, was bij hen verdacht en verfoeid ³⁾. Van het vervolgen der katholieken om hun geloof waren zij bepaald afkeerig. Als reden, waarom zij het uitoefenen van den Roomschen eerdienst verbieden, plegen zij aan het hoofd der plakaten in de eerste plaats op te geven: „omdat daardoor lichtelijk eenige onrust en oproer zou mogen rijzen, en eenige heimelijke verstandhouding met den vijand gehouden en listige aanslagen te weeg gebracht worden.” Alleen om de rechtzinnige ijveraars te believen voegen zij daar dan nog bij, dat zulke bijeenkomsten ook „tot schandalen en ergernis der gemeente zouden strekken.” Van het uitroeien van de dwaalleer, overeenkomstig den eisch der Calvinistische geloofsbelijdenis, maakten zij hun werk volstrekt niet; slechts in het staatsbelang wenschten zij het uitsterven van de katholieke Kerk, hetwelk zij zich vleiden dat wel van zelf gebeuren zou, al kwelden zij het nog levende geslacht niet al te zeer.

Zij zouden anders hebben geoordeeld, indien zij hadden kunnen waarnemen, wat er in die schijnbaar wegstervende gemeente inderdaad aan den gang was.

II.

Buiten de grenzen van ons land, in Duitschland vooral, had het katholicisme den doodslaap, waarin het had schijnen te verzinken, van zich afgeschud en was blijkbaar tot een nieuw

1) Bijzonder opmerkelijk is het geschrift van Willem Artus van 1579, waarover vgl. Bor, II, blz. 149—150 (Bk. XIV, f°. 173); Uytendogaert, Historie, blz. 208; Brandt, Reformatie, blz. 630. Het boekje is te vergeefs door mij gezocht.

2) Dusseldorp, Annales, p. 7, 8. Hun karakter beschreven: p. 418, 432. Ook bij Triglandt, Kerkel. gesch., blz. 1044a, en in: Der Jesuiten Negociatie ofte Coophandel (1616), blz. 7, 8.

3) Zie de confessie en de apologie van een politicus vlg. Artus, bij Bor, II, blz. 149 (Bk. XIV, f°. 173).

en krachtig leven ontwaakt. Het concilie van Trente had dat nieuwe tijdvak geopend en ingewijd. Zijn decreten hadden tweërlei strekking; zij schaften tal van misbruiken af, die den geloovigen zoowel als den ongelooovigen aanstoot hadden gegeven, en herstelden de tucht in de Kerk onder het versterkte monarchaal gezag van den Paus. Maar zij stelden tevens de leer der Kerk op nieuw vast, geheel in den geest der aloude overlevering, en onderscheidden haar op het scherpst van de nieuwe leeringen, door de protestanten op het uitsluitend gezag van den bijbel gegrond. Voor het onderwijs en de opleiding van aanstaande geestelijken, die de leeken van dien vernieuwden ouden geest doordringen zouden, werd gezorgd door de stichting te verordenen van seminariën in alle diocesen. In de ordensgeestelijken, met namen de Jezuiten, bekwam de wereldlijke geestelijkheid bovendien voortreffelijke medewerkers, die als mededingers tevens haar ijver zouden aanvuren en het centraal gezag van Rome over de plaatselijke invloeden doen zegevieren. Duitschland, waar in den aanvang der eeuw de opstand in de Kerk was uitgebroken en zijn snelste vorderingen had gemaakt, was thans aan haar einde het tooneel, waarop het verjongde gezag zijn beste krachten richtte, om het reeds in zich zelf verdeelde en verslapte protestantisme ter neer te werpen. Paus Gregorius XIII (13 Mei 1572 — 10 April 1585) wijdde zich vooral aan die taak. Uit het door hem hervormde Collegium Germanicum keerde voortaan jaarlijks een schaar van voortreffelijk gevormde en bezielde jonge geestelijken naar het Duitsche vaderland weder, en in wedijver met hen stichtte de Jezuitenorde op telkens nieuwe plaatsen een aantal collegiën. De gemeenschappelijke arbeid in den Duitschen wijngaard droeg aanvankelijk overvloedige vrucht.

Onder het jonge Nederland waren er omstreeks 1580 nog niet velen, maar toch enkelen reeds, in wier aderen het nieuwe leven bruiste, en die blaakten van verlangen om uit de puinhoopen, waarin zij ter neer lag, de vaderlandsche Kerk met nieuwen luister te herbouwen. Als zoodanig een wordt ons Sasbout Vosmeer beschreven ¹⁾. Uit twee patricische geslachten, de Vosmeer's, waartoe zijn vader, en de Sasbout's, waartoe zijn moeder behoorde, in 1548 te Delft geboren, had hij zich, evenals zijn minder begaafde broeder Tilman, van zijn vroege jeugd af voor de het priesterschap

1) Over S. Vosmeer verscheen nog na de uitgave van dit stuk een opstel van J. H. A. Thus in het Jaarboekje v. Alb. Thijm, 1897, blz. 3. Het bevat echter weinig nieuws.

bestemd gevoeld en als aanstaand geestelijke geleefd en gedacht. Zestien jaren oud was hij te Leuven een poos aan het Jezuiten-college aldaar ¹⁾ gaan studeeren, en had er den graad van licentiaat in de godgeleerdheid verworven. In 1572 ²⁾, eene week voordat de Geuzen Den Briel verrasten, werd hij tot priester in St. Maarten te Utrecht gewijd, maar keerde spoedig naar Leuven en naar de studie terug, om daar te blijven totdat in 1579 de burgeroorlog ook de akademiestad in roer bracht. Toen week hij eerst naar Keulen en verder naar Rome, waar hij gelegenheid gevonden schijnt te hebben om zich en zijn verdiensten aan sommige hooge prelaten bekend te maken. Want het zal wel op aanbeveling uit de hoofdstad der Christenheid geweest zijn, dat in 1582 Johan van Bruhesen, dien wij als vikaris generaal van het opengevallen aartsbisdom van Utrecht leerden kennen, zich negen toonde om de waardigheid die hij bekleedde, en de taak, waarmee hij belast doch waartegen hij niet opgewassen was, aan den jeugdigen Vosmeer over te dragen ³⁾. Na eenig tegenstreven ⁴⁾, wordt ons gezegd, nam deze het volgende jaar de opdracht aan, en op Palmzondag van 1583 kwam hij in zijn vaderstad, Delft, zijn grootsche taak aanvaarden. Een jaar later werd die taak nog uitgebreid en verzaard, daar de bisschop van Middelburg, Jan van Strijen, die voor de overwinnende kettters uit zijn diocese naar Leuven de wijk had genomen, insgelijks zijn bevoegdheid voor zooveel hij mocht op de schouders van Vosmeer overlaadde ⁵⁾. Men erkende blijkbaar in hem den man dien de tijd vereischte.

In zijn openbaar leven komt hij ons niet voor als iemand van bijzondere geleerdheid, ook niet van bijzondere bekwaamheid. Hij schijnt ons veeleer bekrompen van opvatting en kwalijk in staat om zich naar de omstandigheden waaronder, en de personen met

1) Zoo zegt Vosmeer zelf in zijn *Epistola ad Gravium* van 1608, bij Broederssen, V, p. 127: „Egi apud eos (Jesuitas) studiosus, anno 1563 omnibus gratissimus, ita ut nihil cuperent me suarum rerum latere. Ingenue fateor placuisse mihi omnia, duobus exceptis: alterum quod in transcribendis actis non servarent simplicem veritatem, ut dicerem in corde meo quod Superiores deciperent, et quod in quaestionibus, in quibus se reos sciebant, similiter veritatem non agnoscerent, sed figuratis locutionibus se studenter tueri. Adde quod inter novitios frequens sermo de Societatis praestantia, et hoc bene; cum aliorum de Clero elevatione (?), et hoc pessime etc.”

2) Broederssen, III, p. 16.

3) Over de verhouding van Vosmeer tot Bruhesen: zie Broederssen, II, p. 62 sq.

4) Vgl. mijne Inleiding op Dusseldorp's *Annales*, blz. LXXXI noot 3.

5) *Hist. Episc. Middelb.*, p. 21, 22.

wie hij werken moest, te schikken ¹⁾. Maar wellicht maakten zijn eenzijdigheid, zijn gehechtheid aan eigen inzicht en eens genomen besluit, zijn onbuigzaamheid en regeerzucht hem te geschikter voor den arbeid, die in de aan alle tucht ontwende en als uiteengevallen Kerk van Noord-Nederland vooreerst te verichten viel. De eigenschappen, die bovenal vereischt werden, bezat hij ontegenzeggelijk in hooge mate. Hij leefde voor niets dan voor de Kerk; voor haar was geen arbeid hem te zwaar, geen opoffering te groot; en hij bezat de gaaf om de geestdrift, waarvan hij blaakte, over te storten in het gemoed zijner ondergeschikten. Zijn zelfverloochening, zijn werkkraft waren voorbeeldig; zijn moed en zijn hoop op een betere toekomst bemoedigden de kleingeloovigen; zijn persoon boezemde vertrouwen in. In korten tijd had hij zich met de over de gansche diocese verspreide priesters in betrekking gesteld, de sedert lang verscheurde banden weer aangeknoopt; allen gevoelden onverwachts dat zij te zamen weer een hoofd boven zich hadden, dat hen vereenigde, een wil die hen bestuurde en desnoods tot plichtvervulling dwingen zou. Het voorbeeld van toewijding, dat de jeugdige vikaris gaf, beschaamde de zelfzucht en kleingeestigheid, die onder de ouderen van jaren maar al te gewoon waren. Hij, een vermogend man, diende op zijn eigen kosten en leefde zoo eenvoudig, zoo sober, dat hij overhield om anderen mee te helpen. Een nieuwe geest, zijn geest, was spoedig in de geheele priesterschap gevaren, een nieuw leven voor de katholieke Kerk gewekt.

Wij zouden wenschen dien plotselingen ommekeer, die ontegenzeggelijk plaats greep, beschreven te zien door onzijdigen. Maar niemand, behalve hem die er den stoot toe gaf, gewaagt er met eenige uitvoerigheid van ²⁾. Bij gemis aan anderen moeten wij dus Vosmeer zelven het woord geven. In zijn reeds meermalen door mij aangehaalde *Insinuatio* van 1602, te Rome geschreven en voor den Paus bestemd, verhaalt hij als volgt:

„Toen ik in de week voor Paschen van 1583 in het land kwam, vond ik het volk zonder leidsman, de kudde zonder herder; zeer velen echter willig om het geloof en de tucht der Kerk aan te

1) Ziehier een oordeel over hem van Jezuiten: „Siquidem non semel ab eis dictum, Vicarium scrupulosiorem esse quam tempora requirerent, non esse intelligentem nec bene praeesse neque convenienter sua disponere; quod velit omne imperium, se autem non teneri obedire nisi suis” (Broedersen, V, p. 102).

2) Gunstige getuigenissen van anderen, over Vosmeer afgelegd door geestelijken en leeken in 1599, bij: Broedersen, I App., p. 251 sq.

nemen. Op vele plaatsen waren pastoors gebleven; zij durfden echter hun plichten niet waarnemen, en zagen aan dat de gemeente ronddoolde, en de meest ongeschikte lieden, door geen gezag geroepen, de sacramenten bedienden. Uit die oorzaak vloeiden velerlei verkeerdheden voort, daar de ingedrongen priesters, meestal ordensgeestelijken of monniken, alles aan het volk veroorloofden, dispensatie verleenden in de verboden graden van bloedverwantschap en, zich met de boosheid van den tijd verontschuldigende, vrijheid gaven om voor kettersche predikanten huwelijken te sluiten en hun de zuigelingen (ten doop) te brengen; welke lieden zij dan naderhand met de Kerk weer verzoenden.

Zoodra ik mij vertoonde, hield plotseling de wanorde op 1). Allen namen tot mij, als hun hoofd, hun toevlucht; zeer velen vatten weder moed; velen verzaakten hun levenslange afdwaling. Het aanzien der Kerk, de tucht, de gehoorzaamheid herleefden.

Uit deze eerste vruchten van mijn arbeid ontwarende dat de hand Gods met mij was, breidde ik mijn bemoeiingen meer en meer over alle kerkelijke aangelegenheden uit; in gelijke mate namen mijn gezag en de liefde voor mijn persoon bij de gemeente gestadig toe."

Een eerste gevolg van het aangevangen herstel was de bekeering van vele ketters, de aanwas der katholieke gemeente, die weldra priesters te kort kwam. In plaats van dezen traden met goedkeuring van den vikaris voorloopig leeken als lezers en zendelingen op, die de godsdienstige bijeenkomsten leidden, er in voorlazen en voorbaden en tot het houden van vasten en andere kerkplichten vermaanden. En van stonde aan was de vikaris ijverig in de weer om jongelieden, die voor het priesterschap waarlijk roeping gevoelden, op te leiden in eenvoud en tucht in daartoe aangewezen huizen, onder opzicht van een priester en van een onderwijzer, en uit een gemeene beurs, die door de ouders der jongelingen en ook door belangstellenden gevuld werd. Behoorlijk voorbereid werden zij vervolgens naar Leuven ter studie gezonden, helaas nog niet naar een eigen Noord-Nederlandsch seminarie, aan welks stichting echter reeds ernstig werd gedacht.

„Een groote verandering voorwaar” (zoo besluit de vikaris) „in den toestand, dien ik bij mijn aankomst vond. Niemand diende toen het altaar om niet; voor alles werd geld gevor-

1) Vgl. Vosmeer's brief bij Broederssen, V, p. 58, 59.

derd; het volk werd uitgezogen en de priesters namen om gewin hun dienst waar. Dat wangedrag heb ik dadelijk gestuit, niet slechts door zelf het voorbeeld te geven van om niet te dienen, maar door ook uit mijn middelen in de behoeften van vele mededienaren te voorzien, waartoe ik een groot deel van mijn bezittingen te gelde maakte, verder door aan allen in te scherpen, dat meer te verlangen dan voedsel en kleeding het kenmerk van den huurling is, en eindelijk door den geloovigen te verbieden iemand als priester te erkennen, die niet van een getuigschrift van mij voorzien was."

Met dit laatste doelt Vosmeer op een euvel, dat hem in 1602 reeds hevig hinderde en 'mettertijd' nog veel meer verdrieten en ergeren zou. Hij, een man van stipte orde en gehoorzaamheid, die bij ervaring wist hoeveel kwaad er uit wanorde en bandeloosheid voortsproot, zag met leede oogen en hartzeer, dat er vooral uit België naar het betrekkelijk welvarende Holland en Utrecht in gedurig grooter getale regulieren van allerlei orden overkwamen, om voor hun gestichten te bedelen of er als priester te leven. Daarover had reeds Schenck in zijn tijd te klagen gehad ¹⁾, doch met zijn vadsigen aard er lichter in berust. Vosmeer vorderde dat allen, die in zijn wijngaard kwamen arbeiden, begonnen met zich bij hem aan te melden, zich aan zijn gezag onderwierpen en zijn voorschriften naleefden. Dat scheen den ordensgeestelijken echter te veel gevergd. Zij wilden alleen door hun eigen superieuren geregeerd worden, en arbeidden op eigen hand waar zij verkozen, liefst zelfs buiten weten van den vikaris en zijn pastoors. Dit gaf aanleiding tot gedurig geschil en gekrakeel en zette niet weinig kwaad bloed. Meermalen betuigt de vikaris in de briefwisseling met zijn vertrouwden (waarvan een goed deel door Broeders en anderen in druk is gegeven), dat van de wanorde, door die indringers veroorzaakt, de Kerk meer schade lijdt dan zelfs van de snooidheid der kettens ²⁾.

Toen de vikaris in 1602 de *Insinuatio* opstelde, waaraan ik het bovenstaande ontleen, bekleedde hij reeds sedert eenige jaren een veel aanzienlijker post dan waartoe wij hem aanvankelijk geroepen zagen. Er waren, sedert hem Bruhesen tot zijn plaatsvervanger aanstelde, groote zaken gebeurd, die rechtstreeks voor

1) Zie *Batavia sacra*, II, p. 37^a („Cum experientia”), 38^b („Item prohibemus sub excommunicationis poena”).

2) Korthedshalve is hier niet gesproken van de machtsuitbreiding in 1588. (Vgl. Inleiding op Dusseldorp, blz. LXXXI.)

Duitschland, maar zijdelings ook voor Noord-Nederland de gewichtigste gevolgen zouden hebben.

Juist op het oogenblik toen Vosmeer, tegen Paschen van 1583, op weg naar Holland Keulen verliet, stonden daar de hoogste belangen op het spel. De aartsbisschop Gebhard Truchsess had drie maanden te voren ¹⁾ zichzelf protestant verklaard en godsdienstvrijheid voor zijn onderzaten afgekondigd. Hij was daarop in het huwelijk getreden, met de bedoeling om het aartsstift te seculariseeren en, in strijd met den Godsdienstvrede van Augsburg en met het Geestelijk Voorbehoud, voor zich en zijn erven te behouden ²⁾. Als die toeleg gelukte, waren voor de verhouding tusschen Roomsch en onroomsch in Duitschland de gevolgen niet te overzien. Want Keulen had een keurstem. Werd die stem van Roomsch protestantsch, dan was het college om: vier protestantsche stemmen tegen drie katholieke. Wellicht dat dan bij de eerstvolgende keizerskeuze een protestant gekozen werd. Op den Rijksdag wogen beide partijen elkander nagenoeg op; van de gezindheid des keizers kon het afhangen, naar welken kant de schaal zou doorslaan. Maar de omvang van het gevaar had den paus, denzelfden Gregorius van wiens bijzondere belangstelling in de Duitsche zaken ik reeds sprak, met ongewone kloekheid doen doortasten. Hij had het zich protestant verklaren van den aartsbisschop beantwoord met het decreet van zijn afzetting ³⁾ en met het zenden van een legatie naar Keulen, die het kapittel tot het kiezen van zijn begunstigde, Ernst van Beieren, bisschop o. a. van Luik, in plaats van den afgezetten Truchsess, had bewogen ⁴⁾. Tusschen de twee mededingers had toen de oorlog moeten beslissen, en ook beslist ten voordeele van den katholiek. De protestantsche vorsten, minder scherpsziend en daarom ook minder vastberaden dan de Paus en de zijnen, hadden hun nieuwen geloofsgenoot aan zijn lot overgelaten; alleen de paltzgraaf Johan Casimir ⁵⁾ was hem te hulp gekomen met een volstrekt ontoereikende macht. Ook Nederland was, zijns ondanks, in gebreke gebleven. De hertog van Alençon had, kort voordat Truchsess zich verklaarde,

1) 19/29 December 1582. — Over Truchsess vgl. Ranke, Pápste, II, p. 72 (Sämmtl. Werke, Bd. XXXVIII, S. 49).

2) De godsdienstvrijheid werd geproclameerd 16/26 Januari 1583.

3) 22 Maart/1 April 1584.

4) Ernst van Beieren is gekozen tot bisschop 23 Mei/2 Juni, tot keurvorst 14/24 Augustus 1584.

5) De paltzgraaf hielp Truchsess in den zomer van 1583.

den dollen coup d'état, dien wij de Fransche furie noemen, gewaagd en gemist (Januari 1583); de verwarring, daaruit ontstaan, had ook Oranje machteloos en werkeloos gemaakt ¹⁾. Weldra kwam Truchsess overwonnen en verjaagd herwaarts de wijk nemen.

Een groote overwinning, die zodoende het katholicisme, en de paus inzonderheid, behaald hadden. Diens energie, diens voortvarendheid was het, waardoor het gevaar afgewend en in een beslissend voordeel verkeerd was. De Tegenhervorming, zooals de Duitschers haar noemen, die reeds in vollen gang was, werd er krachtig door bevorderd. Om haar in het westen te zekerder in 's pausen geest te leiden, werd te Keulen, naast den nieuwen en ijverigen aartsbisschop, een nuntius apostolicus gevestigd, en als zoodanig Johan Frans Bonhomo, de hoogst bekwame bisschop van Vercelli, aangesteld, die reeds naam als diplomaat gemaakt had ²⁾.

Ook voor Noord-Nederland was het stichten dier vaste nuntiatuur een zaak van gewicht. Al een poos te voren had daarop een Hollandsch uitgewekene, te Keulen woonachtig, aangedrongen, de oud-burgemeester van Gouda Jan Gerritszoon Stempelse ³⁾, wiens papieren onze Dusseldorp bij het schrijven zijner *Annales* heeft mogen gebruiken. Deze balling, die bij de geestelijkheid hoog stond aangeschreven en door een pauselijk legaat „een even vroom als verstandig man” wordt geheeten, had in een memorie over de middelen om Nederland te herwinnen o. a. aangeraden te Keulen een nuntius apostolicus te vestigen, die van daar uit de kerkelijke belangen van Nederland insgelijks zou kunnen behartigen ⁴⁾. Aan dit verlangen, waarin zeker velen deelden, werd thans voldaan.

1) Zie Corresp. de Granvelle, t. X, p. 372. Over het aandeel, dat Parma daarentegen aan den Keulschen strijd nam, zie: Philippon, Ein Ministerium unter Phil. II, S. 562.

2) 21/31 December 1583 werd besloten tot de Keulsche nuntiatuur. 3/13 October 1584 werd Bonhomo (Bononi) verwittigd van zijn aanstelling. De bul met zijn instructie is van 19 Januari 1585.

3) Vgl. over hem de Inleiding op Dusseldorp's *Annales*, blz. LI.

4) Theiner, *Annales eccles.*, III, p. 474: „De his Belgarum motibus sedandis habe quid senserit pius quidam vir et quae arbitrato suo ratio pacis restituendae ineunda esset, tum a Pontifice tum a reliquis qui per Europam summa rerum potirentur.” 1°. Een ambassade naar den koning van Spanje, om op het groote gevaar te wijzen voor heel de Christenheid. 2°. Een ambassade naar den koning van Frankrijk om Alençon terug te roepen. 3°. Een heiligen oorlog te weeg te brengen tegen de Geuzen. 4°. „Ut mittatur Nuntius Apostolicus sanctus et rerum gerendarum peritus ad omnes Principes Catholicos Germaniae superioris et liberarum Imperiales Civitates tractus Rhenani et Belgii provincias, sedem suam positurus Coloniae, ut intendat maxime rebus Belgicis.”

Wat deze eerste nuntius over de Kerk van Nederland mag hebben verordend en haar ten bate gedaan, is ons vooralsnog volstrekt onbekend. Maar wij mogen ons vleien er eerlang wel iets van te zullen vernemen. Het Koninklijk Pruisisch Instituut te Rome heeft zich namelijk het uitgeven der *Nunciaturberichte* uit Duitschland in de tijden der Hervorming en der Tegenhervorming ten taak gesteld, en van de derde afdeeling, beginnende met het jaar 1572, is het eerste deel, voortreffelijk bewerkt door Dr. Joseph Hansen, den geleerden archivaris van Keulen, in het licht verschenen. Dat deel behandelt den strijd om Keulen en het oprichten der nuntiatuur aldaar in 1584. Het vervolg zal zeker veel behelzen, waarvan onze geschiedenis partij zal kunnen trekken ¹⁾.

Vooraf naar de berichten van den tweeden nuntius, die in 1587 den bisschop van Vercelli opvolgde, Ottavio Mirto Frangipani, bisschop eerst van Cajazzo, later van Tricarico, zien wij met verlangen uit. Want hij is het geweest, die aan het bestuur der katholieke Kerk in Noord-Nederland den vorm heeft doen geven, waaronder het gedurende de Republiek heeft bestaan. Ook hetgeen wij hiervan tot nu toe weten, is verre van omstandig. Wij kennen van de verborgen overwegingen en raadplegingen alleen de uitkomst: het instellen van een apostolisch vikariaat. De documenten (of, zooals de geijkte term is, de instrumenten), waarbij dit werd verordend, zijn onder de nagelaten papieren van Sasbout Vosmeer bewaard gebleven en door Broedersen gedrukt ²⁾.

Wij leeren er uit, dat de nuntius reeds onder de regeering van Sixtus V voor het stichten van zulk een vikariaat werkzaam was geweest. Maar het sterven van dien paus (27 Augustus 1590) en de korte regeering zijner naaste opvolgers (Urbanus VIII, Gregorius XIV, Innocentius IX) hadden het nemen van een besluit vertraagd, totdat Clemens VIII (den 20sten Januari 1592 gekozen) bij zijn optreden het plan genoegzaam voorbereid vond om het reeds in de tweede maand zijner regeering ten uitvoer te leggen. Bij breve van 22 Februari 1592 ³⁾ droeg hij aan den nuntius een zeer uitgebreide bevoegdheid over de kerke-

1) Sedert is ook het 2^e deel verschenen, dat o.a. de rijksdagen van Regensburg en Augsburg (1576, 1582) behandelt. De inhoud der verschillende deelen vormt geen chronologisch doorlopend geheel. (N. v. d. R.)

2) Broedersen, I, App. monumentorum, p. 242 sq. (n°. VI, a, b et c).

3) Vgl. den paus zelf in zijn brief van 15 Februari 1603, bij Dusseldorp, Annales, p. 327.

lijke zaken in de afvallige provinciën van Nederland op, met vergunning om die, zoo hem dat raadzaam scheen, aan een of meer andere waardige personen over te dragen. Krachtens deze vergunning bekleedde nu de nuntius, bij brieven van 3 Juni, Sasbout Vosmeer, tot nog toe vikaris-generaal van het aartsbisdom van Utrecht, met de waardigheid van vikaris-apostoliek „in Holland en Zeeland en in de overige streken van Nederduitschland, die op aanstoken van den Satan van het katholieke geloof en de gehoorzaamheid aan hun wettigen koning zijn afgevallen.” Hij droeg aan dezen al de bevoegdheden over, hem met dat doel door den Paus toegekend ¹⁾, onder bepaling echter, dat hij ze als hem door den nuntius slechts verleend zou beschouwen, en zich op dezen steeds als wezenlijken machthebber beroepen zou. Van de redenen, die den Heiligen Stoel tot het nemen van dezen hoogst gewichtigen maatregel hadden bewogen, wordt in de brieven slechts in het algemeen de zorg voor het heil der zielen genoemd. Waarschijnlijk zullen de *Nuntiatuurberichte*, als Dr. Hansen's uitgaaf eens zoover gekomen zal zijn ²⁾, ons meer in de bijzonderheden inwijden. Tot zoolang moeten wij ons met bescheiden gissingen, aan de tijdsomstandigheden ontleend, blijven behelpen.

Een vikaris apostoliek placht te worden aangesteld ³⁾ of over een onlangs voor de Kerk gewonnen gebied, dat nog niet in bisdommen verdeeld was, of over een of meer diocesen, die om zekere redenen een geruimen tijd zonder bisschop schenen te zullen blijven. In het laatste geval verkeerde blijkbaar het afvallige Nederland. Alle bisdommen aldaar waren thans onbezet, hetzij tengevolge van het overlijden, hetzij van het uitwijken der prelaten. De kettters hielden de residentiën van dezen alle in hun macht en hadden de goederen, waarmee zij gedoteerd waren geweest, geconfisqueerd. Dat er in dien toestand spoedig verandering zou komen, was niet te voorzien; minder dan ooit na de schitterende voordeelen, door de kettters in den jongsten veldtocht van 1591 behaald. Zulke omstandigheden wettigden

1) Den 31 Juli 1594 schrijft Vosmeer: „Bonifacius (d. i. hij zelf) ante duos annos fratrum rogatu ad Avi (d. i. des Pausen) beneplacitum promisit se non reluctaturum” (Broedersen, II, p. 63).

2) Het werk van Dr. Hansen zal zoover niet loopen: deze afdeling van de uitgaaf der *Nuntiatuurberichte* strekt zich slechts tot 1585 uit. De Görres-gesellschaft heeft de uitgaaf van het vervolg ondernomen, waarvan een deel, dat de geschiedenis der Keulsche nuntiatuur over 1587—1590 behandelt, verschenen is. (N. v. d. R.)

3) Dit is ontleend aan Andr. Müller, *Lexicon des Kirchenrechts*, i. v.

volkomen het aanstellen van een apostolischen vikaris ¹⁾.

En de aanstelling lag bovendien in den geest van den tijd en in de richting, die de politiek der Pausen, bepaaldelijk ten opzichte van Duitschland, sedert eenige jaren genomen had. De Paus had de opperste leiding over de strijdende katholieke machten daar te lande, meer dan ooit te voren, aan zich getrokken. Hij bediende zich daartoe voornamelijk van tweeërlei organen: de apostolische nuntiaturen en de Jezuïeten-collegiën. Het was slechts toepassing dezer strategie, wanneer nu onder de Nederlandsche rebellen, die evenals de Duitsche ketters herwonnen moesten worden, een vikaris apostoliek, onmiddellijk van den nuntius te Keulen, en middellijk van de Roomsche Curie afhankelijk, in de plaats van bisschoppen, ter keuze van de Spaansche regeering, aan het hoofd der katholieken optrad. Laat ik hier al dadelijk bijvoegen — ik kom er later op terug — dat de eerste zending der Jezuïeten in Noord-Nederland van enkele maanden later dagteekent.

Het getuigt van de bijzondere verdiensten, waardoor zich Vosmeer als eenvoudig vikaris-generaal van het aartsbisdom had onderscheiden, en van de goede verwachting, die de nuntius ook voor het vervolg van hem koesterde, dat de keus zich op hem vestigde. Nog meer getuigt het van de gehechtheid aan zijn persoon bij de geestelijkheid en gemeente, dat hij tot aan zijn dood toe op dien post gelaten is. Want vooral aan zijn houding tegenover de Jezuïeten, de huistroepen, om het zoo eens uit te drukken, van den Paus, is het weldra duidelijk gebleken, dat hij zich geenszins onvoorwaardelijk bij de Roomsche politiek aansloot. Doch daarover straks meer.

Een wijziging in den toestand, van ondergeschikte beteekenis, greep in 1596 plaats. In dat jaar deed zich een aanleiding voor, waarvan de Paus gebruik maakte om de nuntiatuur van Keulen in tweeën te splitsen en een afzonderlijke voor Nederland te Brussel te vestigen. Zoolang daar de Spaansche landsheer slechts door landvoogden vertegenwoordigd was geweest, had de pause-

1) De macht van den vikaris-apostoliek wordt omschreven in de concordie tusschen Rovenius en het kapittel van Haarlem, 14 Juli 1616, bij Broeders, III, p. 73: „In primis agnosceatur Vicarius Apostolicus a Decano et Capitulo Harlemensi pro vero et legitimo Superiore, per sedem Apostolicam Federatis Belgii provinciis singulisque earum Episcopatus praefecto, ut non tantum Pontificales sed etiam Episcopales vices subeat quoad jurisdictionem, neque extraordinaria dumtaxat sed etiam ordinaria, durante suo Vicariatu Apostolico, gaudeat potestate, quamdiu sedibus istis vacantibus de speciali Episcopo non est provisum”. (Rovenius was toen nog geen bisschop; hij werd dit eerst in 1620.)

lijke waardigheid niet gedoogd er, naast een onderdaan, een kerkelijk gezant van den hoogsten rang af te vaardigen. Het werd een ander geval, nu de kardinaal-aartshertog Albertus van Oostenrijk te Brussel kwam resideeren ¹⁾; hij, de aanstaande ge-
maal der Infante Isabella en toekomstig mede-souverein over de Nederlandsche provinciën, was de eer waardig die hem de Paus bewees door bij hem voor het eerst een apostolischen nuntius te Brussel te accrediteeren. De bisschop van Tricarico, Fran-
gipani, die tot nog toe de zaken van Keulen uit bestuurd had, werd naar Brussel overgeplaatst, en kreeg op zijn vorigen zetel den bisschop van Ossero, Cariolan Garzadoro, tot opvolger. Van 15 September 1596, den dag waarop de nuntius zijn intree deed aan het Brusselsche hof, had dus de vikaris apostoliek van Holland derwaarts, in plaats van naar Keulen, den blik te wenden, als hij voorlichting of steun behoefde. Het voornaamste gevolg van deze verandering is ongetwijfeld geweest, dat nu weer de regeering te Brussel door tusschenkomst van den nuntius in nauwer betrekking trad tot de geestelijkheid van Noord-Nederland, en op den duur meer invloed op haar verwierf, dan het geval zou geweest zijn als de vikaris apostoliek voortdurend van uit Keulen geïnspireerd was geworden.

Maar om tot Vosmeer en zijn verheffing tot apostolischen vikaris terug te keeren; zijn aanzien en macht werden er door verhoogd, doch vooral uitgebreid over al de diocesen en alle gedeelten van diocesen, die in handen der rebellen waren gevallen. Nijmegen behoorde onder het bisdom Roermond, Geertruidenberg onder het bisdom 's-Hertogenbosch, maar, nu de Staten Generaal deze steden hadden veroverd, kwamen de katholieken, die er leefden, van zelf onder het beheer van den vikaris apostoliek. De katholieken van de diocesen, die tot het aartsbisdom van Utrecht behoorden, verkeerden in hetzelfde geval. Kortom allen, die wereldlijk den Staten Generaal te gehoorzamen hadden, behoorden zich kerkelijk onder het gezag van den vikaris te schikken. Wij bemerken niet dat dit ook ergens met tegenstribbelen is geschied, dan alleen in het bisdom van Haarlem, na Utrecht ongetwijfeld de eerste onder de Noord-Nederlandsche diocesen ²⁾. Het strekte zich van vlak boven Leiden noordwaarts over geheel het tegenwoordige Noord-Holland uit, Amsterdam er in begrepen. Het was dicht bevolkt, en een

1) Zie de Inleiding op Dusseldorp, blz. LXXXIII.

2) Over het gebeurde te Haarlem is vooral Dusseldorp leerrijk; vgl. daartegenover Bugge, in Bijdr. Bisdom Haarl., I, blz. 1 vlg., 214 vlg., 321 vlg.

aanzienlijk deel der bevolking was er de oude Kerk getrouw gebleven. Sedert de schandelijke beeldstormerij van het Staten-krijgsvolk in de hoofdstad op Sacramentsdag van 1578, had zich de bisschop — de laatste in de rij, tot op het herstel der hiërarchie in 1853 — verwijderd, en had de vikaris benevens het kapittel in zijn plaats de diocese bestuurd. Toen daarop in 1589 èn bisschop ¹⁾ èn vikaris overleden waren, had het kapittel een van zijn leden, Willem Copal, tot opvolger in het vikariaat gekozen ²⁾: een uitstekend man, een der weinigen, die Vosmeer onder de geestelijken, die hij in functie vond bij zijn aankomst, hoogelijk prijst ³⁾. Hij maakte zich vooral verdienstelijk door zijn bekeeringsstochten in het Noorderkwartier, waarbij gansche scharen voor de Kerk werden teruggewonnen: wel zesduizend in die streken, wordt ons gezegd, verlangden vurig naar het vormsel, dat zij helaas alleen uit de handen van een bisschop ontvangen konden, om zich weer feitelijk lid der Kerk te gevoelen. Hij was ook groot als duivelbezweerder; meer, zegt Vosmeer ⁴⁾ (die anders ook niet afkeerig was van aan een bezetene zijn macht te toonen), dan velen wel konden goedkeuren. De leekenwereld, de protestant geworden in de eerste plaats, begon aan dat soort van bijgeloof te ontwassen. Het Calvinisme wilde van het exorcisme bij het doopen zelfs niet hooren ⁵⁾. Maar, zijn bijgeloof daargelaten, was Copal ontegenzeggelijk een man van diepe overtuiging, volijverig en van bijzondere overredingskracht. Daar geen bisschop in plaats van den overledene gekozen werd, bleef hij voortdurend aan het hoofd van het bisdom, totdat hij in October 1599 ongelukkig aan zijn eind kwam. Van Purmerend naar Avenhorn met een licht vaartuig de Beemster ⁶⁾ (die weldra van een waterplas in een landschap zou herschapen worden) overstekende, leed hij schipbreuk en verdronk. Het teekent den toestand van verwarring, die nog heerschte, dat het kapittel, hetwelk trouwens tot op den proost en vier kanunniken na was uitgestorven, verzuimde binnen acht dagen, zooals behoord zou hebben, een

1) G. Mierlo is overleden 28 Juli 1587: Havensius, p. 54; Batavia sacra, II, p. 315.

2) Vgl. Inleiding op Dusseldorp, blz. XCIII.

3) Zie de Insinuatio: Arch. Aartsb. Utr., XVII, p. 162.

4) Insinuatio, l. c., p. 164.

5) Een paap, die zich als proteslant wilde voordoen, „bekende . . . dat hij eenige kinderen gedoopt hadde, sonder nochtans zout, zmount ofte den exorcisme daerin vermengt te hebben” (Kerkvisitatie van 1593: Bijdr. Hist. Gen., VII, blz. 220). Vgl. ook Reael, in Bijdr. en Meded. Hist. Gen., XVII, blz. 25.

6) De Beemster, niet de Schermer, zooals Bugge (Bijdr. Bisd. Haarl., I, blz. 226) zegt: zie Batavia sacra, II, p. 319^a.

opvolger te kiezen, en zelfs langer dan een jaar in gebreke bleef. Toen dat jaar verstreken was, benoemde, den 4^{den} Januari 1601, de vikaris apostoliek, die er zeker op uit was om van deze gelegenheid partij te trekken ¹⁾, tot vikaris generaal iemand, die zijn volle vertrouwen bezat, en wiens groote verdiensten ook algemeen erkend werden: Adalbertus Eggius, den jongsten der kanunniken. Tegen den benoemde viel niets in te brengen; tegen de benoeming echter kwam het kapittel in verzet. Het betwistte den vikaris apostoliek het recht hiertoe. Het beweerde Vosmeer zelfs niet eens officieel in die hoedanigheid te kennen; het raadpleegde met Haagsche advokaten, en maakte zooveel gerucht, dat zelfs de ketters er van hoorden en de ooren begonnen op te steken. De twist had hoog kunnen loopen en voor den vrede der Kerk slechte gevolgen na zich slepen, indien de nuntius zich niet gehaast had tusschen beiden te komen ²⁾. In een brief, al van den 11^{den} Februari aan Eggius gericht, bevestigde hij diens aanstelling door Vosmeer, en vernieuwde haar, voor zoover dat noodig mocht zijn, uit eigen machtsvolkomenheid. Het Haarlemsche kapittel moest zich nu wel onderwerpen; maar het deed het onwillig en bleef, zoolang Vosmeer leefde, in een staat van lijdelijk verzet, najiverig op de zelfstandigheid van het bisdom.

Die gebeurtenis, op zich zelf voor de Kerk niet zonder belang, was vooral gewichtig, omdat zij aanleiding gaf tot de eerste ernstige vervolging, die de katholieke geestelijkheid van de Staten-regeering te lijden heeft gehad. Tot nog toe had, naar het schijnt, die regeering volstrekt geen erg, dat er nog een Roomsche hiërarchie bestond. Van het aanstellen van een apostolischen vikaris was zelfs geen gerucht tot haar gekomen. Zij verkeerde in den waan, dat de lagere geestelijkheid, over het land verstrooid, onder geen hoofd, geen algemeene leiding stond. Door de schuld der Haarlemsche kanunniken, die in hun hartstocht de voorschriften der voorzichtigheid vergeten en hun brieven aan de

1) Volgens Bijdr. Bisd. Haarl., I, blz. 224, had hij bij het leven van Copal al getracht Eggius in te dringen.

2) Zie Bugge op 11 Febr. 1601 (Bijdr. Bisd. Haarl., I, blz. 227): „Ill^{mus}. Nuncius Frangipanus confert vicariatum generalem sedis Harlemensis vacantis D. Eggio cum facultatibus extraordinariis (quas anno seq. 19 Jan. ad capitulares misit [scil. Eggius], vicedecanum nominans et capitulares), tanquam jure devoluto ad Sasboldum et se conferendi pertinentem. Extraordinariam hanc collationem aegre tulere capitulares, maxime quod D. Eggius sine consilio capituli regeret, capituli secreta non servaret, ut scribit D. Saffius: unde res turbatae capituli usque ad annum 1614”. (Cf. Dusseldorp, p. 275, 278.)

rechtsgeleerden naar Den Haag en Delft met den gewonen schipper meegegeven hadden, zoodat sommige in verkeerde handen waren geraakt, werd zij echter thans opmerkelijk gemaakt op het bestaan van kerkelijke overheden, waarvan zij nu natuurlijk meer verlangde te weten ¹⁾. Vosmeer ondervond weldra, dat er op zijn gangen werd gelet. Hij vond het daarom noodig zijn correspondenten te waarschuwen, en aan te manen om alle brieven en bescheiden, die zij onder zich hadden, voor zoover die niet noodzakelijk bewaard moesten blijven, te vernietigen. Onder die correspondenten was een te Utrecht woonachtige dame, juffrouw Beatrix Duyst van Voorhout ²⁾, aan wie de vikaris voorzichtigheidshalve gewoon was zijn brieven, voor geestelijken daar ter stede bestemd, ter verdere bestelling te adresseeren. Zij stond, juist toen zij zijn waarschuwing ontving, op het punt om naar haar zuster te Gouda te vertrekken, en wist nu niet beter te doen dan haar ganschen voorraad brieven mee te nemen, om dien daar te sorteeren. Doch op reis werd haar tasch ontstolen door iemand, die er zich uit toeëigende hetgeen van waarde was, en de brieven, dicht bij Oudewater, aan den weg wierp. Zoo kwamen die papieren van hand tot hand eindelijk aan de Staten van Holland. Gewichtig waren zij niet; maar zij bevestigden toch wat men juist was gaan vermoeden, dat er nog een kerkelijk bestuur bestond en dat Sasbout Vosmeer van Delft het hoofd daarvan was. Bij diens vader werd nu onder beleid van den raadsheer Leonard Casembroot huiszoeking gedaan, in den nacht van den 16^{den} Mei 1601. De bijzonderheden, die wij èn uit de *Insinuatio* van den vikaris zelve ³⁾ èn uit het meer omstandige verhaal van Dusseldorp kennen, toonen ons, hoe slecht de Hollandsche staatslieden de kunst van vervolgen nog verstonden. Toen Casembroot met zijn dienaars zich aanmeldde, bevond zich de vikaris werkelijk in huis. Van een vermoeienden tocht in den omtrek was hij dien avond laat wedergekeerd en tijdig naar zijn slaapkamer gegaan. Een broeder van hem ontving den raadsheer en leidde hem in het huis rond. Aan de bewuste slaapkamer gekomen gaf hij voor, dat in

1) Ook nog andere oorzaken van de achterdocht der regeering vermeldt Broeders, V, p. 113.

2) Vosmeer logeerde wel bij haar. „Sic Wilhelmus [Leo] nuper e regione domus Beat[ricis], cum Bonifacius [S. Vosmeer] illic esset, et jam nuper in eodem cimiterio ab alio latere, sic egit, ut totus locus a militibus sive lictoribus observaretur” (Broeders, V, p. 108).

3) Vgl. een brief van Vosmeer van 25 Mei, bij Broeders, V, p. 113.

het aangrenzende vertrek zijn oude, tachtigjarige vader sliep, die al eens een aanval van beroerte had gehad, en voor wiens leven het gevaarlijk zou zijn als men hem uit zijn slaap deed opschrikken. Dat scheen aan de vervolgers reden genoeg om de kamer onbezocht en bij gevolg den vikaris ongemoeid te laten. Maar deze beschouwt uit zijn oogpunt de toedracht anders dan wij. Hij let niet op de overdreven kieschheid van Casembroot, maar alleen op de beschermende goedheid van zijn God, tegen wiens wil geen menschelijk opzet iets vermag: „Non est consilium contra Dominum 1).” Den volgenden dag bij een geestelijke in Den Haag bleef de huiszoeking natuurlijk even vruchteloos. Een derde onderzoek te Utrecht, op aanschrijving uit Holland ten huize van juffrouw Beatrix Duyst den 25sten Juni ingesteld, leverde evenmin iets op. Doch ten huize van een zeer geacht Utrechtsch pastoor, Adriaan van Oirschot 2), Vosmeer's rechterhand, betrapte men eindelijk behalve den huisheer een onbekende, die eerst voor den vikaris aangezien, maar weldra voor Martinus Regius herkend werd. Beiden werden in hechtenis genomen en ondervraagd, maar na drie weken, zonder dat zij iets hadden verklapt, weer losgelaten, Oirschot, de stadgenoot, zonder eenige straf, Regius, een Vlaming die al uit Zeeland gebannen was, met last om dadelijk de stad te verlaten — hetgeen niet verhindert, voegt de vikaris er bij, dat hij voortgaat er te vertoeven en te prediken.

Iets later in dienzelfden zomer ontkwam Vosmeer nog eens aan hen die hem zochten op een wijs, die hem wonderdadig schijnt. Bij een huiszoeking, hij zegt niet in welke stad, was hij tusschen twee uitgangen verdwaald geraakt, elk door een burgemeester met gewapenden bezet. Op de vraag van een dier twee, wie hij was, antwoordde hij naar waarheid; de man sloeg de oogen neer en herhaalde zijn vraag; en toen hij weer hetzelfde antwoord kreeg, zag hij zijn ambtgenoot vragend aan, en voerde op een toestemmenden wenk van dezen den vikaris naar de voordeur, waaruit hij hem liet ontsnappen. Welwillend van die twee heeren; zij zullen wel politieken zijn geweest; — zoo oordeelen wij. Maar Vosmeer trekt een ander besluit: „Dus ondervond ik,” schrijft hij, „dat de dienaren des Duivels geen macht hebben over de

1) Dikwerf in den mond der Katholieken: zie b.v. *Corresp. de Granvelle*, t. X, p. 338. (*Proverbia*, XXI, 30: „Non est sapientia, non est prudentia, non est consilium contra Dominum.”)

2) Zie een brief van Oirschot zelve in *Batavia sacra*, II, p. 126. Zie vooral ook: *Bijdr. v. d. gesch. v. d. R. K. kerk in Nederland*, blz. 50.

dienaren Gods, dan in geval het hun van God wordt toegestaan" 1).

Zoo was hij, hoe dan ook, zijn belagers ontkomen. De aandacht bleef echter voortaan op hem gevestigd, en groote omzichtigheid van zijn kant en van dien der zijnen was noodig. Ongelukkig achtte hij zich juist omstreeks dezen tijd tot een stap verplicht, die kwalijk verborgen kon blijven.

Hoe uitgebreid zijn macht van vikaris apostoliek ook was, hij gevoelde maar al te zeer dat hem bevoegdheden nog ontbraken, die voor het wel vervullen van zijn taak onmisbaar waren. Alleen een bisschop mocht geestelijken wijden en aan de geloovigen het vormsel toedienen 2). Om daartoe bevoegd te wezen verlangde hij bisschop, het liefst aartsbisschop van Utrecht te worden 3). Wel ontkent hij dat hij dit voor zichzelf begeerde; maar wij zullen hem, geloof ik, geen onrecht doen als wij zijn ontkenenis zoo opvatten, dat hij de waardigheid en de meerdere eer niet zocht, integendeel haar liever ontgaan zou zijn, maar de uitgebreider bevoegdheid wenschte, ten einde haar ten dienste der Kerk aan te wenden 4).

Eens reeds was hij, toen de gelegenheid om hem te benoemen zich voordeed, door de regeering van Brussel voorbijgegaan. Toen namelijk de graaf van Rennenberg, die, zooals wij ons herinneren, na den dood van aartsbisschop Schenck tot diens opvolger genomineerd, maar door den Paus niet geconfirmeerd werd, op zijn beurt gestorven was, had de koning, van wege Zijn Heiligheid aangezocht om een nieuwe nominatie te doen, den 3^{en} Januari 1592 den vikaris-generaal Bruhesen gekozen, kwalijk ingelicht en bij vergissing, als wij Vosmeer mogen gelooven. Doch eens benoemd had Bruhesen, hoewel er toe aangezocht, niet willen

1) Zoo spreekt ook Moded in zijn Apologie, blz. 31. Niet onaardige overeenkomst!

2) De Paus had het recht van vormsel toe te dienen aan den vikaris apostoliek onthouden. Waarom? Het volgende geeft het antwoord: „Cum haec feria 6 post D. Jacobi ageremus, sponte Avus (de Paus) dicebat se negasse Vicario ministerium confirmationis, eo quod cogitarit ipsum creare Patrem, qui simul esset et Pater et Tutor, maneretque in officio quod habet; quod cum non tam cito fieri poterit, tardior quoque reditus ejus erit” (Brief van Vosmeer aan T. 27 Juli 1602, bij Broedersens, III, p. 33).

3) Een bisschop werd voor Nederland reeds gewenscht in 1598: Broedersens, V, p. 52, 53, 64, 65. Het was Floris van der Haer, die er tegen Vosmeer van begon: zie diens brief van 18 Februari, bij Broedersens, V, p. 53.

4) Vosmeer zelf schrijft 11 October 1601 aan zijn broeder T.: „Satis certum mihi servari Bruhesii sedem; horreo honores, quamvis laborem minime” (Broedersens, III, p. 31).

bedanken ¹⁾, en zoo was de vikaris-apostoliek, bij wijze van vergoeding, tot bisschop van Haarlem genomineerd ²⁾. Beide nominatiën waren door den Paus weer onbevestigd gelaten. Nu echter was Bruhesen den 10^{en} September 1600 gestorven ³⁾ en het aartsbisdom op nieuw opengevallen. Het stond aan de Aartshertogen om de begane vergissing bij deze gelegenheid te herstellen.

Met overleggingen hierover onder de hand en onderhandelingen uit de verte verstreek een gansch jaar, het jaar waarin de ontdekkingen, die wij bespraken, de aandacht der Staten op een verborgen hierarchie gevestigd hadden. Aan het eind van dat jaar, in September, begaf zich op uitnoodiging der Aartshertogen de vikaris in persoon naar Brussel, Adalbert Eggius, ons reeds bekend, als zijn plaatsvervanger achterlatende ⁴⁾. Te Brussel hield hij drukke conferentiën met den nuntius, met Richardot en andere hooggeplaatste heeren; en om aartshertog Albertus zelven te spreken, trok hij naar het leger, waarmede deze Oostende omsloot. Wat hij er besprak en uitrichtte, weten wij niet juist ⁵⁾. Zooveel blijkt echter, dat zijn verheffing tot de aartsbisschoppelijke waardigheid van verschillende zijden werd tegengewerkt. Dusseldorp, die naar zijn achterdochtigen aard aan baatzuchtige beweegredenen denkt, geeft te kennen, dat er waren die den post voor zich zelf begeerden, en dat de Jezuieten van hun kant aan den vikaris, dien zij voor geen vriend hunner orde kenden, de vermeerdering van macht en aanzien niet gunden. Hoe dit zij, de zaak vlotte niet en raakte op de lange baan. Maar uit Rome, waar het belang der Kerk op den voorgrond stond en voor Noord-Nederland een bisschoppelijk gezag wenschelijk werd geacht, kwamen brieven bij den nuntius, die Vosmeer, toen hij er kennis van kreeg, besluiten deden om zonder langer verwijl derwaarts door te reizen ⁶⁾. Hij koos zijn weg over Keulen en legde hem met klein gevolg grootendeels te voet af. Den 17^{en} April bereikte hij de Heilige stad.

1) Zoo zegt Vosmeer zelf in een brief (van 1607 aan Hamconius) bij Broedersen, III, p. 18 § IV en V.

2) Zie Broedersen, V, p. 56 i. f., III, p. 48.

3) Vosmeer hoorde van diens dood eerst na een poos en slechts door zijn broeder Tilman (Broedersen, V, p. 111).

4) *Batavia sacra*, II, p. 51^a. De aanstelling dateert van 6 September 1601.

5) Vgl. wat Vosmeer zelf aanteekeent, bij Broedersen, III, p. 18 § VII sq.

6) Verhaal van S. Vosmeer zelven, bij Broedersen, III, p. 31, 32. Uit den brief haalt Broedersen (p. 31) deze woorden aan: „Papam cupere eum promovere ad Archiepiscopatum Ultraiectinum; curaret ut Archidux de ea re ad Papam litteras daret”. De brief was van November 1601.

Intusschen was zijn verblijf te Brussel en zijn bezoek aan het leger voor Oostende aan de opmerkzaamheid der spionnen in Statendienst niet ontgaan. Op de tijdingen, door hen overgebrieft, was hier onder het volk het gerucht in omloop gekomen, dat Sasbout Vosmeer, dien men thans als hoofd der katholieken kende, met een aanzienlijke som gelds, door zijn geloofsgenooten opgebracht als bijdrage tot de krijgskas des vijands, naar den Aartshertog was gereisd, om van dezen zijn verheffing tot aartsbisschop van Utrecht te verzoeken. Een zoo groote stoutmoedigheid, zulk een openlijke aansluiting der roomschgezinde landgenooten aan den buitenlandschen vijand moest even groote bezorgdheid als verontwaardiging wekken. De regeering, de Staten en de stadhouder verlangden vurig den hoofdschuldige in handen te krijgen; en toen hun de spionnen berichtten, dat hij van Brussel naar Keulen was gereisd, en langs dien weg waarschijnlijk trachten zou het land weer binnen te sluipen, lieten zij, in de eerste maanden van 1602, ijverig naar hem zoeken. Het was de advocaat-fiscaal der Generaliteit, Anthonis Duyck (dezelfde, wiens *Journal* tot ons gekomen en door de zorg van Lodewijk Mulder gedrukt is) die, wegens de algemeenheid van zijn ambt, met de vervolging belast werd. Men bediende zich hierbij van een verrader, een naamkatholiek, zekeren Klaas Pietersz. Haan van Rotterdam ¹⁾, van wiens slinksch bedrijf ons Dusseldorp veel weet te verhalen. De hoofdzaak is, dat het dezen gelukte een hoogen geestelijke op het spoor te komen, dien hij voor Vosmeer hield, maar die Eggius was: de tijdelijke plaatsvervanger van Vosmeer, gelijk wij weten. Op zijn aanwijzing nam de fiscaal, bijgestaan door den schout der stad, nu dezen te Amsterdam den 29sten Maart gevangen. Zoodra het bleek wie de gevangene waarlijk was, zond het gerecht naar Haarlem, waar hij bij zijn oom, doctor Van Duyven ²⁾, zijn gewoon verblijf hield, om daar huiszoeking te doen en zijn papieren in beslag te nemen. Maar ijverige katholieken waren het gerecht voor geweest en hadden Van Duyven gewaarschuwd, die nu, eer de dienders verschenen, al wat compromitteeren kon bijtijds had weggemaakt. Slechts de bescheiden, die Eggius bij zich droeg, zijn aanstellingsbrieven als vikaris generaal van het Haarlemsche bisdom en als plaatsvervanger van den vikaris apostoliek, en

1) „Haen” noemt hem Dusseldorp, p. 294, 322, 337, — „Nicolaas Pieters” de Bijdr. tot de gesch. v. d. R. K. kerk in Nederland, blz. 35.

2) In Bijdr. van d. gesch. v. d. R. K. in Nederland, blz. 28, wordt hij Johannes Duif genoemd.

eenige aantekeningen betreffende gecollecteerde penningen vielen den fiscaal in handen. Genoeg in alle geval om er een proces mee te beginnen. Eigenlijk had dit voor de schepenbank van Amsterdam, de plaats waar hij betrapt was, gevoerd moeten worden. Maar met bewilliging der stadsregeering evoceerden de Staten van Holland den gevangene naar hun residentie ¹). Met boeien aan de voeten werd de eerwaarde man op een wagen derwaarts gevoerd, voorbij Leiden waar hij, bij het verwisselen van paarden, van de uitgeweken Vlamingen, heftige Calvinisten meestal, die er in grooten getale woonden, velerlei smaad te verduren had. In Den Haag had het proces een onregelmatig verloop. Het werd aangelegd voor het Hof, maar weldra daaraan onttrokken en aan Gecommitteerde Raden (zooveel als Gedeputeerde Staten) overgedragen, die er echter evenmin mee opschoten, zoodat het ter afdoening weer aan het Hof terug werd gezonden. Uit den gevangene was volstrekt geen bescheid te krijgen. Van het bestuur der Kerk verkoos hij niet te spreken; alleen den nuntius apostolicus, die veilig te Brussel zat, wees hij aan als den hoofdbestuurder. In bijzonderheden weigerde hij te treden; zijn vrienden mocht hij niet in moeilijkheden brengen, zeide hij, om er zich zelf uit te helpen. Verder kwam men niet met hem. Het eenige toen gebruikelijke middel om zulk een halsstarrigen zwijger aan het spreken te krijgen, de pijnbank, wilde men in dit geval niet aanwenden; en zoo stond men machteloos tegenover den vastberaden, moedigen man. Het gerucht verbreidde zich onder zijn geloofsgenooten dat men hem gepijnigd had, en Vosmeer, thans te Rome, vernam het ook, en gewaagde er van in zijn *Insinuatio*. Maar gepijnigd is Eggius stellig niet. Wel wil Dusseldorp weten dat de Staten reeds bevel hadden gegeven om tot scherper examen over te gaan, doch dat een van de Ridderschap, de heer van Brederode, die bij het nemen van het besluit toevallig afwezig was geweest, den dag daarop uitwerkte dat het terug werd genomen. Hiervan is mij echter van elders niet gebleken, en ik meen reden te hebben om het in twijfel te trekken. Verder dan

1) Resol. Holland, 6 April 1602 (p. 145): „Op het rapport van den Fiscaal Duyck en brieven van Burgermeesteren van Amsterdam is aan deselve Burgermeesteren geschreeven, dat sij in alle stilligheid ende seekerheid den persoon van Mr. Egbert Eggius willen senden na den Hage. Ende zijn hen daarneffens Acte van [non] prejuditie voor de stad verleent, en voor den schout om het regt van confiscatie ofte mulcten evenwel [te] genieten, soo eenige valt, alsmeede contentement van sijn vordere pretensien.”

dreigen met pijniging zal men wel niet hebben willen gaan. En zelfs dat dit geschied zou zijn, meldt de *Batavia sacra* niet, hoewel zij het toch zeker niet verzwegen zou hebben, indien er in de brieven van den gevangene, die haar schrijver ten dienst stonden, iets van te vinden was geweest. Hoe dit zij, scherper examen werd niet in het werk gesteld, en buiten pijn en banden wilde de gevangene niets zeggen ¹⁾. De zaak bleef slepen.

Onderwijl, zes weken ongeveer nadat het proces begonnen was, den 24sten Mei, hadden de Staten een besluit genomen, dat ik niet zonder schaamte vermelden kan en daarom maar in hun eigen woorden wil meedeelen. Zij gelastten Gecommitteerden Raden den gevangene aan te zeggen, „dat zij wilden weten, hetzij met goedheid of kwaadheid, met wil of dwang, alle zijn complicen in deze landen, geestelijke en wereldlijke, wie die zijn, en wie zijn contribuanten zijn geweest, en waar zijn registers, commissiën en papieren zijn, — of dat hij zal moeten opbrengen of door zijn onbekendelijken (d. i. door zijn vrienden die onbekend mogen blijven) doen fourneeren 200.000 ponden van 40 grooten, en zoo hij dat te weeg brengt, dat men hem dan aan zijna lijf niet misdoen en zal, maar alleenlijk uit den lande doen vertrekken, zonder daar weder in te mogen komen; of zoo hij hiertoe geen raad zoude weten, dat men op het hardste tegen hem zal procederen. Doch zullen Gecommitteerde Raden de voorschreven somme mogen modereeren, naar de apparentie die zij zien zullen de zake te verstaan.” Die rampzalige geldzucht alweer! Het is waar dat juist in dezen tijd de nood van de schatkist allernijpendst was, dat de belastingen zoo hoog waren opgedreven als eenigszins kon, en dat men geloofde dat de katholieken aan den vijand nu en dan aanmerkelijke sommen verschaften. Maar al die verzachtende omstandigheden kunnen toch de schande niet uitwischen, die in het afpersen van zulk een losgeld gelegen is. En, hetgeen men waarlijk wel had kunnen voorzien, de laagheid bleef vruchteloos. Eggius hoorde glimlachend het voorstel en de bedreiging aan, verklaarde een zoo groote som nooit zelfs gezien te hebben en niet bij machte te zijn om van zijn geloofsgenooten ook maar een twintigste er van bijeen te schrapen. Op zijn weigering volgde natuurlijk geen uitvoering der bedreiging. De ge-

1) Onder de Extracten uit de Crimineele ordonnantiën van Holland vermeldt J. G. Gijssberti Hodenpijl (Navorscher, 1895, blz. 187) op 24 Mey 1602—3 September 1604: „Examinatie enz. van Elbert Eggius.”

vangene werd in hechtenis gehouden, en daar bleef het bij ¹⁾.

Die hechtenis was zeer dragelijk: wij hooren het uit 's mans eigen brieven. In de eerste dagen had men hem buiten toegang gehouden, maar al spoedig door de vingers gezien dat de cipier voor een fooi bekenden bij hem toeliet. Zijn oom Van Duyven deed hem adviezen van bekwame advokaten, van mr. Cops onder anderen, toekomen. Hij correspondeerde met wie hij wilde, en bracht verder den tijd door met het lezen der jongst verschenen deelen van Baronius' *Annales ecclesiastici* en het overzetten der *Confessiones* van Augustinus. Hij oefende geduld en verontrustte zich niet. „Ik wil niets onbetamelijks doen om vrij te komen,“ schreef hij aan Cops, „of zij mij in ballingschap zenden en mijn wereldlijk goed confisqueeren, is mij onverschillig.“ Dat dit het ergste was wat er voor hem opzat, daarvan hield hij zich met reden verzekerd. Ten slotte kwam hij er zelfs zonder verbeurdverklaring van goederen af. Nadat hij twee en een half jaar gevangen had gezeten, werd hij bij besluit der Staten van 30 Augustus 1604, „omdat hij zonder placet of voorweten van hen, zijn wettige overheid ²⁾, den naam en titel van vikaris van den bisschop van Haarlem had gevoerd, en in die hoedanigheid daden gepleegd, die strekten tot versterking van de orde en rust van het land“, verbannen buiten Holland, Zeeland, West-Friesland en Utrecht (dat is buiten het gebied waaruit het Hof van Holland recht had te verbannen) met betaling der kosten en misen van het proces.

Zoo was het ten slotte maar een muis, die de berg gebaard had. Eggius trok naar Keulen ³⁾, waar hij op andere wijze haast even nuttig voor de Nederlandsche Kerk werkzaam kon zijn als te Haarlem of te Amsterdam. Hij had zich in den laatsten tijd

1) Dat er onder de Staten waren die wel harder hadden willen toetasten, dat de fiscaal Duyck althans dit zou gewild hebben, blijkt uit hetgeen hij in zijn Journaal, III, blz. 356, schrijft: „Op de saecke van Albert Eggius werde geresolveert, dat men sien soude een merckelicke somme van penninghen van hem te trecken, sonder recherche op degenen die tsullen geven ofte syne complicen te willen weten, twelcke den wech was om die saecke te doen tot niet uytvallen, ende alsoe beleyt werde by degenen die niet goet en vonden dat men sijn saecke terecht uytoesemen soude, om te weten wat steunsel die in dese landen soude mogen hebben: sijnde effecten van populaire regierungen, daer onder degenen die ordre stellen soudon altoos geinteresseerden gevonden worden, die tstellen van ordre beletten.“ Misschien dat onder laatstgenoemden ook de heer van Brederode begrepen wordt, zelfs hij wel in de eerste plaats.

2) Ook in Spanje bezat de vorst dit recht: het heette daar *retencion de bulas* (zie Philippson, in Sybel's Zeitschr., N. F. III, p. 269, 275 sq.).

3) Hij was nog even in Holland in 1605 (Bijdr. v. d. gesch. der R. K. kerk, blz. 47 vlg.) met medeweten van Vosmeer (Broedersen, V, p. 122).

vooral beijverd voor de opleiding van jonge geestelijken en voor het inzamelen van liefdegaven der vromen voor dat doel. Niets verhinderde hem, niets heeft hem ook verhinderd om met dat goede werk ook in zijn ballingschap voort te varen. Daarop komen wij straks nog terug.

Intusschen was Sasbout Vosmeer te Rome aangekomen ¹⁾ en door de hooge kerkvoogden, door Zijn Heiligheid zelve, met onderscheiding ontvangen. Uit de berichten van den nuntius stond hij zeker al gunstig bekend. De *Insinuatio*, die hij hier opstelde en overlegde, toonde de heugelijke nitkomsten, die zijn arbeid had opgeleverd en nog verder liet verwachten. Dat hij de verheffing tot hooger waardigheid verdiende, werd erkend. Evenzoo dat voor de bevestiging en uitbreiding van het katholicisme in Noord-Nederland een bisschoppelijk gezag vereischt werd. Andere kandidaten voor dien post, Regius of Oirschot, door Vosmeer bescheidenlijk aanbevolen, kwamen niet ernstig in aanmerking. Hem en niemand anders wilde de Paus. De vraag kon alleen zijn, of het oogenblik wel gunstig was om een aartsbisschop van Utrecht aan te stellen. Te Brussel was dit in twijfel getrokken; en hetgeen sedert in Holland met Eggius was gebeurd, kwam den twijfel versterken. Waartoe, vroeg de roomsche voorzichtigheid, de kettters verbitterd en getergd met een titel, dien men kan verzwijgen zonder nadeel? Het waren bedenkingen van dezen aard, die, zoo wij Vosmeer zullen gelooven, er toe leidden om hem wel tot aartsbisschop, doch niet van Utrecht, maar van Philippi, in partibus, te benoemen, met dien verstande evenwel dat hij het bisschoppelijk gezag alleen binnen het gebied zou mogen gebruiken, waarover hij apostolisch vikaris was ²⁾. De Paus voegde er de vergunning aan toe, om den verleenden titel in dien van aartsbisschop van Utrecht te veranderen ³⁾, wanneer de Aartshertogen dit vroeger of later zouden goedkeuren. Deze voorwaarde, door Vosmeer zelve vermeld, zou mij doen vermoeden, dat hij hoofdzakelijk daarom vooralsnog niet aartsbisschop van Utrecht

1) Over zijn verblijf aldaar vgl. vooral: Bijdr. v. d. gesch. v. d. R. K. kerk, blz. 41 vlg., en zijn eigen verhaal bij Broedersen, III, p. 19.

2) „Conclusum quod Pontificalia exercere posset tantum in insulis Hollandiae et Zelandiae.” Aldus een aanteekening van Vosmeer bij Broedersen, III, p. 34.

3) Broedersen, III, p. 30: „Pontifex cupit Sasboldum promovere ad Archiepiscopatum Ultrajectinum; jubet illum consecrari populo illius Ecclesiae. Ob rationes politicas utitur aliquo quaesito titulo; sed addit quod Sasboldus, quando Archiduci placuerit, possit et externum illum ac quaesitum titulum mutare et assumere Ultrajectensem.” (Cf. p. 24 § XXIII.)

werd, omdat de nominatie, de voordracht, van wege de Aartshertogen was uitgebleven ¹⁾. De paus immers had zich zelve in de bul van 1559 niet meer dan het recht voorbehouden om zulk een nominatie, al dan niet, te confirmeeren. Hoe dit zij, den 22sten September 1602 had de kerkelijke wijding met de gebruikelijke plechtigheden te Rome plaats. Het werd 1 April van het volgend jaar, eer de nieuwe dignitaris zich op weg begaf naar de grenzen zijner diocese ²⁾. Daar binnen te komen was voor hem voorloopig niet geraden. Hij was in zijn afwezen zoo goed als uit zijn vaderland verbannen.

In dezelfde resolutie namelijk van 24 Mei 1602, die inhield dat men van Eggius een groot losgeld zou vorderen, hadden de Staten van Holland aan het slot ook bevolen, „dat men by indaginge, bannissement en confiscatie van goederen zou procedeeeren tegen Sasbout van Delft, hem zeggende bisschop van Utrecht te wezen,“ en dientengevolge was den 30sten Mei door het Hof van Holland aan alle gerechtsdienaren last gegeven om gezegden Sasbout Vosmeer in hechtenis te nemen, zoo zij konden, en was hij zelf, indien hij zich buiten 's lands bevond, ingedaagd om zich voor het Hof van de beschuldigingen, tegen hem ingebracht, te komen zuiveren. Die beschuldigingen hier voluit te herhalen, schijnt mij overbodig ³⁾; hoofdzakelijk hielden zij in dat, niettegenstaande alle verkeer en heulen met 's lands vijand door het volkenrecht en daarenboven uitdrukkelijk door de plakaten der Staten verboden was, beklagde zich toch door den pauselijke nuntius, die zich onder den vijand ophield, en door de Aartshertogen zelve gezag en macht had laten opdragen, die hij weer aan anderen, met name aan Eggius, overgedragen had; dat hij die Aartshertogen ook als de wettige landsheeren en de Staten daarentegen als overweldigers voorstelde, en er blijkbaar op uit was de laatsten ten onder te brengen en de eersten aan de heerschappij te helpen; dat hij de huwelijken, volgens 's lands wetten gesloten, voor nietig en de kinderen daaruit geboren voor onwettig en tot erven van hun ouders onbekwaam hield enz., om alle welke bedrijven hij schuldig stond aan crimen laesae majestatis. Op deze indaging, meermalen herhaald naar behooren, was natuurlijk geen Vosmeer verschenen; en zoo had hem het Hof in Juli vervallen verklaard van het recht om

1) Vosmeer aan zijn broeder, uit Rome 25 Mei 1602: „Sermo inter eos [de kardinalen] de faciendo Bonifacio [hem zelve] Patre, ut olim ille Bonifacius, non requiringo Magistri [van den Aartshertog] consensus” (Broedersen, III, p. 33).

2) Vosmeer kwam 2 Mei 1603 te Keulen: Broedersen, III, p. 35.

3) Zie de indaging in extenso in *Batavia sacra*, II, p. 50.

zich nog te komen verdedigen, en den procureur-generaal gelast zijn aanklacht tegen hem in te dienen. Daaraan schijnt deze echter niet voldaan te hebben. Tot een formeel proces en tot een eindvonnis is het alhans niet gekomen ¹⁾. De indaging met het verstek en de inbeslagneming der goederen (waarvan denkelijk al een zeer gering gedeelte te achterhalen zal geweest zijn) deed dan ook voorloopig gelijken dienst als een formeele veroordeeling had kunnen doen. De nieuw benoemde aartsbisschop van Philippi wachtte zich voorloopig wel de grenzen te overschrijden, en bleef zich te Keulen ophouden.

Niet dat hij aanstonds die plaats voor blijvenden zetel verkozen had. Hij heeft ook over Antwerpen en 's Hertogenbosch gedacht, waar hij zooveel dichter bij Utrecht en Holland zou geweest zijn. Maar te resideeren in een stad, die al van een anderen Nederlandschen bisschop de residentie was, had ook zijn bezwaar; en buitendien scheen het, dat bij de wantrouwende Staten een aartsbisschop van Utrecht, die onder den vijand woonde, nog verdachter zou zijn dan een die zijn verblijf te Keulen hield. Om die redenen bleef hij daar voorloopig wonen; en toen na den dood van den suffragaan-bisschop, in den aanvang van 1605, de metropolitaankerk hem verzocht de functiën van dezen op zich te willen nemen, en hij dit niet meende te mogen weigeren, mits hij er niet door belemmerd werd in het vervullen zijner plichten jegens de vaderlandsche Kerk, was de band, die hem aan zijn eens gekozen verblijfplaats bond, te hechter geworden. Wel is er in 1609, na het sterven van den tweeden bisschop van Roermond, Hendrik Cuyck, bij de Aartshertogen sprake geweest om Vosmeer dien te laten opvolgen ²⁾, en zou hij zich die benoeming wel hebben laten welgevallen, hoe slecht gedoteerd het bisdom ook was, indien hij tevens vikaris apostoliek had mogen blijven; maar toen hij zag dat dit niet in de bedoeling lag van de Aartshertogen, en het juist te doen was om hem als vikaris te laten aftreden, bedankte hij terstond. Zoo is zijn leven lang de stad Keulen zijn zetel gebleven.

Evenals Bruhesen vóór hem, had hij dus zijn uitgestrekte diocese uit de verte te besturen. Maar hoe geheel verschillend was zijn verhouding tot de ondergeschikte geestelijkheid en de gemeente van die van zijn voorganger! Bruhesen had te Keulen gezeten als verlaten, en zonder eenigen invloed op den gang van zaken in

1) Deze bijzonderheid verhaalt alleen Dusseldorp, p. 304. .

2) Vgl. Inleiding op Dusseldorp, blz. LXXXVIII.

het aartsbisdom te oefenen. Vosmeer had bij tijds alles georganiseerd om zich zelven als middenpunt, en hij hield zich nu voortdurend in de levendigste betrekking tot de meest invloedrijke personen en collegiën. Zoo noodig zond hij een vertrouwde bij hen rond, maar in gewone omstandigheden wist hij zich met een drukke briefwisseling te behelpen. Brieven van en aan hem zijn bij honderden bewaard gebleven ¹⁾, de belangrijkste uit zooveel duizenden, die hij uitzond en ontving ²⁾. Reeds veel daarvan is, vooral door Broedersen, meegedeeld. Niettemin zou het een nuttig werk zijn, indien men ze nog volledig uitgaf met toelichting uit andere bronnen. Voor het onderwerp, dat ik hier behandel, zouden zij zeker veel wetenswaardigs opleveren; en, hetgeen anders wellicht van de uitgaaf zou kunnen afschrikken, het ergerlijke uitvaren tegen de regulieren waarvan zij vol zijn, behoeft waarlijk geen verhindering meer te wezen, nadat Broedersen daarvan reeds zooveel gedrukt heeft. In hun geheel zouden zij toonen, met hoe vaste hand de vikaris-aartsbisschop, van zijn ballingschap uit, de hem toevertrouwde kudde regeerde.

In 1605 ³⁾ veroverde Spinola het stadje Lingen en den achterhoek van Overijsel, waarvan Oldenzaal de belangrijkste plaats was; in het jaar daarop nam hij ook Grol weg. Bij het weldra aangegaan Bestand bleven de Aartshertogen in het bezit dier gansche streek. Daar nu het gezag van den apostolischen vikaris bepaald was tot het grondgebied waarover de rebellen heerschten, werd eigenlijk die streek door de bloote herovering aan zijn beheer onttrokken en teruggebracht tot de gehoorzaamheid aan haar bisschop, den bisschop van Deventer. Maar op het oogenblik stond de zetel van Deventer ledig, en hem te vervullen alleen terwille van een zoo gering deel der diocese, hoewel Vosmeer het aanbeval, wilden de Aartshertogen niet. Integendeel, overeenkomstig hun inzicht, schreef de Brusselsche nuntius den vikaris

1) „Centenae inde (uit Keulen) ab eo ad diversos quaquaversum de obvenientibus Ecclesiae necessitatibus exaratae literae, quarum integros fasciculos tenemus.” (Batavia sacra, II, p. 52^b.) Zes folianten met brieven van hem, acht folianten met brieven aan hem zijn nog over: zie Bijdr. tot de gesch. der R. K. kerk, blz. 87.

2) Vosmeer zegt zelf in Jan. 1609 (bij Broedersen, V, p. 130): „Percurrens literas Cleri et praelatorum Hollandiae ab annis viginti sex plus minus ad me datas.... exurendas plerasque putavi, quae facile millenarium numerum superabant; praeter illas quas diversis temporibus saepius prius eodem modo perustratas perdidit.”

3) Vgl. Dusseldorp, p. 355; Descriptio status van 1617, in Arch. Aartsb. Utr., XVII, p. 470; Status missionis anni 1701, in Arch., XVIII, p. 462. Vgl. Inleiding op Dusseldorp, blz. LXXXVII.

aan ¹⁾, om onverwijld in persoon daarheen te reizen, ten einde ook voor de Kerk te herwinnen hetgeen voor den landsheer heroverd was. Vosmeer gehoorzaamde en begaf zich in den winter van 1605 op 1606, door zijn waarden Regius en meer andere geestelijken vergezeld, naar dien nieuwen, zoolang verzuimden wijngaard, te midden eener onkundige en verwilderde bevolking — zoo wordt zij ons door Dusseldorp beschreven — die hij tot zegen werd en grootendeels bekeerde. Zijn invloed is er tot op den huidigen dag aan het katholicisme, dat er heerscht, zichtbaar gebleven. Maar onder den arbeid hadden hij en zijn metgezellen zich voortdurend over de ondankbaarheid der Brusselsche regeering te beklagen, die hun diensten niet vergold en hen zelfs aan gebrek ten prooi gaf, voor zoover hun eigen middelen en de weldadigheid hunner vrienden ontoerekend waren om in hun behoeften te voorzien. Tusschen den vikaris en het Brusselsche hof liet de verstandhouding op den duur te wenschen over ²⁾. In zijn aartsbisshoppeijken titel kwam ook geen wijziging, en hij kreeg geen aanleiding om zijn zetel binnen de Nederlandsche grenzen te vestigen.

Nog in een ander, hoogst gewichtig, opzicht toonde hij zijn voorkeur voor Duitschland boven België. Tijdens zijn bezoek aan Brabant in 1601 had hij zich zeer beijverd voor een belang, dat bij hem met reden bijzonder hoog stond aangeschreven: de opleiding van een brave en bekwame geestelijkheid. Wij weten dat de Kerk van stonde aan, zoodra zij weer moed voor de toekomst was gaan vatten, dat belang op den voorgrond had gesteld. Het concilie van Trente had het stichten van een seminarie in elke diocese met den sterksten aandrang bevolen ³⁾. Hier te lande, in het Utrechtsche aartsstift, was tot op het uitbreken der onlusten wel iets voorgenomen, maar niets of weinig gedaan om het gebod ten uitvoer te leggen. Aan Vosmeer en de geestelijken, die zich bij hem aansloten, bleef de taak voorbehouden om zich een schaar van priesters op te kweeken, en hen van liefde voor de Kerk te doordringen, die hun eerst bijstaan en hen weldra vervangen zouden. In afwachting van de gelegenheid om een volledig seminarie naar den eisch der Trentsche vaderen te stichten, beijverden zij zich alvast, gelijk wij den vikaris in zijn *Insinuatio* hoorden beschrijven, om in bijzondere huizen jongelieden voor te bereiden

1) Zijn brief aan Vosmeer, dd. 28 Augustus 1605, met last om naar Overijssel te gaan, wordt genoemd bij Broedersen, V, p. 125 en III, p. 36, 37.

2) Zie Inleiding op Dusseldorp, blz. LXXXVII, LXXXVIII.

3) Vgl. Inleiding op Dusseldorp, blz. XCVI.

voor latere studie en kerkelijke functiën. Het waren vooral de heeren van het Haarlemsche kapittel die zich hierop toedegden, Nicolaas Wiggers en Cornelis Arnoldi, en inzonderheid had Eggius, sinds hij vikaris van den bisdom geworden was, in overleg met Vosmeer er voor geijverd. Door zijn toedoen bestond, op het oogenblik toen hij in gevangenschap geraakte, te Amsterdam een bloeiende kweekschool met 60 leerlingen, uit liefdegaven der geloovigen onderhouden. Doch op die school konden de jongelieden niet verder gebracht worden dan tot aan de eigenlijke studie, die zij vervolgens te Leuven of aan een andere katholieke universiteit moesten gaan voltooien. Daar nu verlangden Vosmeer en de zijnen een eigen seminarie te bezitten, waarin zij hun Nederlanders konden onderbrengen; en aan dat doel maakte hij zijn verblijf onder de Brabanders dienstbaar. Ook gelukte het hem, voordat hij naar Rome heenging, de grondslagen van zulk een stichting te leggen. Een Doorniksche kanunnik, Utrechenaar van afkomst, Nicolaas Soes, die zeer vermogend was, stond een huis, hetwelk hij te Bierbeek bezat, met al zijn toebehooren af, en dat bestemde de vikaris nu voor een Nederlandsch seminarie, onder de hoede der HH. Willebrord en Bonifacius. Doch, hoe veelbelovend de aanvang wezen mocht, op den duur bleek de inrichting niet aan het doel te beantwoorden. Zij wilde niet tieren, wordt ons gezegd, en de vruchten waren gering.

Daarop zal waarschijnlijk ook wel de tegenzin zijn invloed hebben geoeffend, dien Vosmeer na zijn ervaringen te Brussel tegen al wat Brabantsch was had opgevat. Toen hij na zijn verheffing tot aartsbisschop zich te Keulen had gevestigd, gaf hij aan die plaats, die ook haar hoogeschool bezat, voor een seminarie boven Leuven de voorkeur. Hij en zijn vrienden beeerden dat de Brabantsche zeden verre van stichtelijk waren, en dat het niet geraden zou zijn de aanstaande geestelijken van Noord-Nederland in zulk een omgeving op te voeden ¹⁾. Er kwam nog een omstandigheid bij. Sedert hij uitgebannen en naar Keulen geweken was, had Eggius ook zijn kweekschool uit Amsterdam derwaarts overgeplant. Die school met haar talrijke leerlingen vormde nu een uitmuntende kern, om tot een seminarie uit te breiden. Aanvankelijk moest men zich nog in een gehuurde woning behelpen. Maar bij zijn dood vermaakte Eggius een deel van zijn niet onaanzienlijk vermogen, 16,000 gulden ongeveer ²⁾, aan de

1) Dusseldorp, Annales, p. 321.

2) Zie Bijdr. v. d. gesch. v. d. R. K. kerk, blz. 85.

stichting die hij lief had gehad, en met dat geld, door bijdragen van anderen, van Dusseldorp om er een te noemen, vermeerderd, werd toen, in 1611, een gebouw, het huis Zur Stessen, gekocht en naar behooren ingericht. Daar heeft lange jaren het Nederlandsch seminarie gebloeid. Het was bij de installatie meteen hervormd: het aantal kweekelingen was tot 40 beperkt, en goede zorg gedragen dat daaronder voortaan niemand opgenomen zou worden, die niet blijkbaar aanleg en roeping voor de kerkelijke loopbaan bezat ¹⁾.

De vestiging te Keulen vond geen algemeene goedkeuring. Onder de oudere geestelijken waren er velen, die zelf te Leuven hadden gestudeerd en aan die universiteit de voorkeur gaven. Vooral de Haarlemsche heeren waren onvergenoegd; zij beklaagden zich over de eigendunkelijkheid, waarmee ook in dit geval Vosmeer en Eggius hadden gehandeld. Zoo is het gebeurd dat na Vosmeer's dood, op hun aandrang, de vraag aan de orde werd gesteld, of men het seminarie maar niet liever naar Leuven terug zou brengen. Door beide partijen werd de beslissing opgedragen aan Vosmeer's opvolger, Philippus Rovenius, en aan den vermaarden Leuvenschen professor Jacobus Jansonius, die, zooals wel te voorzien was, zich voor Leuven verklaarden.

Aan die uitspraak, indien zij waarlijk zoo stellig was als ons o. a. door Dusseldorp wordt gezegd, hebben zich de vrienden van wijlen Vosmeer en van zijn Keulsche stichting niet onderworpen. De Utrechtsche geestelijkheid, waartoe de meesten hunner behoorden, heeft het seminarie te Keulen voor eigen rekening aangehouden, naast het nieuwe dat voor rekening der Haarlemsche diocese te Leuven werd opgericht. Tusschen die beiden ontstond nu een broederlijke wedijver, die voor onderwijs en opvoeding heilzaam werkte ²⁾. Eerlang kwam jaar aan jaar uit elke school een goed getal waardige jonge geestelijken in het vaderland weder, om er de geloovigen te stichten en de ongelooovigen te bekeeren.

1) Reeds in 1605 werden twintig kweekelingen van het Keulsche seminarie uitgezonden (zie Broedersen, V, p. 123, 124).

2) In zijn *Descriptio status* van 1638 schrijft De la Torre (Arch. Aartsb. Utr., XII, p. 422) over beide seminariën, dat van Haarlem te Leuven en dat van Utrecht te Keulen, en besluit aldus: „Habet utrumque seminarium simul studiosos circiter 80, plenos zelo et industria ac paratos ad ingressum messis, ad quam continuis tum pietatis tum doctrinae tum industriae exercitiis adaptantur, et ex quibus succurritur de dignis operariis, cum Ultrajectensi pro dioecibus Daventriensi et Middelburgensi ex uno, scilicet Coloniensi; et ex altero cum Harlemensi dioecibus Leovardiensi et Groeningensi.”

De beide seminariën waren in het klein voor Nederland, wat in het groot voor gansch Duitschland het Collegium Germanicum van Rome was.

Zoo had zich dus aan het eind van het tijdvak, waartoe zich onze beschouwing bepaalt, bij den dood van Sasbout Vosmeer in 1614, een nieuwe organisatie van de Noord-Nederlandsche Kerk, een nieuwe hiërarchie gevestigd. Een diocese, die zich inkromp of uitbreidde, naarmate de afvallige Staten grondgebied wonnen of verloren, was onder een vertegenwoordiger van het pauselijk oppergezag, een vikaris apostoliek, gesteld. De vikaris was tevens aartsbisschop, — aartsbisschop van Utrecht inderdaad, in naam echter van eenig bisdom in *partibus infidelium*, — en als zoodanig bevoegd om geestelijken te wijden en het vormsel toe te dienen. Hij was het, die aan het kerkelijk bestuur de gewenschte eenheid van richting en beleid verzekerde. Onder hem ijverde een gestadig in aantal toenemende geestelijkheid, in eigen seminariën onder zijn oog en in zijn geest opgekweekt, en doordrongen van den nieuw-katholieken ijver, zoo geheel verschillend van de zucht naar gemak en genot, die in het thans bijna uitgestorven geslacht tot schade en schande der Kerk maar al te veel geheerscht had. De naaste opvolger van Vosmeer kon in zijn verslagen van den toestand in 1616 en 1617 getuigen, dat zijn geestelijken, bijna zonder uitzondering, zuiver in de leer, onbesproken van gedrag, onbaatzuchtig en volijverig, voor het heil der Kerk en voor de verkondiging van het zaligmakend geloof leefden en streefden ¹).

Welk een verandering in den tijd van één menschengeslacht! Het was een zeggen onder de gemeente, dat als bij den aanvang der kerkelijke beroerten een geestelijkheid, als die zij thans aan haar hoofd had, tegenover de kettersche leeraars en scheurmakers had gestaan, de zoogenaamde Hervorming in Nederland wel geen ingang gevonden, de overwinning althans niet behaald zou hebben ²). Wij hebben, in tegenspraak met dat beweren, opge-

1) „*Nemo horum sacerdotum saecularium ulla vel minimi facti infamia laborat; habitus eorum simplex et decens, potius infra quam supra mediocritatem; nulla in ipsis avaritiae suspicio, gratis sacramenta administrant, et de suis patrimoniis vel beneficiis viventes, insuper de iisdem pauperibus impendunt*” (Descr. status anni 1616, in Arch. Aartsb. Utr., I, p. 211.) „*Laborant in partibus Hollandiae ac Confoederatarum Provinciarum plurimi sacerdotes saeculares, quorum plerique ex suo vivunt patrimonio, alii ex beneficiis, quae illic vel alibi obtinent, multi ex liberalitate fidelium*” (Arch. Aartsb. Utr., XVII, p. 462).

2) Descr. status anni 1616 (Arch. Aartsb. Utr., I, p. 210): „*Laboratur tali profectus in populo Ultrajectensi, ut communis vulgi sententia et quavis cantilena receptior sit,*

merkt dat het protestantisme onafhankelijk van de misbruiken der oude Kerk ontstaan was, omdat de geestesrichting, die het vertegenwoordigt, bij den aanvang der 16^e eeuw in de Germaansche landen te algemeen was geworden om zich niet te openbaren en trots elken tegenstand te vestigen. Maar wij hebben aan den anderen kant ook erkend, dat, ware niet tezelfder tijd de oude middeleeuwsche Kerk zoo bitter in verval geweest en had haar geestelijkheid niet in die mate de algemeene achting verbeurd, de uitbreiding van het nieuwe geloof en van de nieuwe gezindheid zeker niet zoo verrassend snel zou zijn voortgegaan.

Het was dus te voorzien, dat de reorganisatie der Moederkerk, die in de decreten van het Trentsche concilie lag opgesloten, en vooral de wedergeboorte van haar geestelijkheid, wel niet bij machte zouden zijn om het protestantisme, dat in zich zelf zijn reden van bestaan vond, te vernietigen, maar dat het toch aan zijn verderen aanwas en uitbreiding paal en perk zou stellen, ja het in meerder of minder mate weer terug zou dringen. Zoo is het ook waarlijk gebeurd, over heel Europa en in het bijzonder in ons vaderland. Na het jaar van Vosmeer's overlijden is het evenwicht tusschen de beide gezindheden niet in het oog loopend gewijzigd. De steden en landschappen, later, na het Bestand, door de Staten veroverd, in Overijssel, Noord-Brabant en tegenwoordig Limburg, zijn katholiek gebleven, niettegenstaande er de katholieken bij de protestanten in het staatkundig en maatschappelijk leven op grievende wijs werden achtergesteld; en daarentegen is boven de rivieren over het algemeen protestantsch gebleven al wat in den eersten aanloop, tijdens het verval der katholieke Kerk, van haar afgetrokken en tijdens Vosmeer's vikariaat niet voor haar herwonnen was.

Want gedurende dat vikariaat werd werkelijk door het katholicisme heel wat heroverd, dat voor goed verloren had geschenen. Niet op het eigenlijke, overtuigde protestantisme, maar op die talrijke middenpartij, waarvan wij spraken, die geen kerkgeloof bezat en door haar antipathie veel meer dan door sympathie gedreven werd; die zich achter de protestanten schaarde en hen steunde, toen dezen, door de bloedige vervolging gelouterd en om hun volharding onder den druk achtenswaardig, allergunstigst afstaken tegen hun vervolgers en in het algemeen tegen de priesters der Kerk. Die

numquam potuisse haereses ita invaluisse, si ante has turbas exortas tales sacerdotes talem operam impendissent." Hetzelfde wordt herhaald in de Descr. status anni 1622 (Arch. Aartsb. Utr., XX, p. 359).

politieken, om ze met den naam te noemen die hun de katholieke tijdgenooten en bepaaldelijk Dusseldorp geven, die wereldlingen en humanisten moesten echter allengs in hun voorkeur wel gaan weifelen en omslaan, toen de verhouding tusschen de twee kerkelijke partijen mettertijd een andere, bijna een tegenovergestelde werd, de gebreken, die de oude Kerk en haar priesters in minachting hadden gebracht, verdwenen, en daarentegen soortgelijke in de nieuwe Kerk en bij haar predikanten zichtbaar werden. Zoo als het altijd gaat, naar de overwinnende en zegevierende partij waren in menigte overgelopen de valsche broeders, de huichelaars, de fortuinzoekers, de heffe des volks. Aan de vernederde Moederkerk getrouw bleven de katholieken van overtuiging, de vrome en brave. Passchier de Fijne, de geestige remonstrant, die den aard der vervolging uit eigen droevige ervaring kende, heeft haar treffend vergeleken bij een krachtigen wind, die door het woud blazend de doode takken en de dorre bladen afschudt, maar het levende hout en het frissche gebladerte bijna ongedeerd laat ¹⁾. Zulk een vervolging, van aard en uitwerking, was die welke thans de Roomsche Kerk te verduren had; en, Vosmeer erkent het zelf, zij verlevendigde het geloof in plaats van het uit te blusschen. De Grieksche spreuk is waar en ook op dezen toestand toepasselijk, dat de helft meer kan zijn dan het geheel. Van haar nietswaardige, schandelijke en schadelijke aanhangers ontdaan, toonde zich de oude Kerk krachtiger en machtiger dan zij te voren in haar schijnbare overmacht geweest was.

En de doode takken en dorre bladeren, de wind der vervolging dreef ze naar de nieuwe Kerk, waar zij zich aan vasthechttten. Ook deze ging met de haar aangewaaide onwaardige lidmaten een tijd van wanorde en bandeloosheid, van schande te gemoet. Beroering en tweestrijd zouden onvermijdelijk wezen om uit te stooten hetgeen niet bij haar hoorde, en orde en tucht in haar midden in te voeren.

Wij bezitten uit dat tijdvak van overgang, toen hetgeen niet

1) Ik citeerde uit het hoofd; de tekst in het Nieuwejaarsgeschenk (Verz. v. tractaten, II, blz. 57 § 6) is eenigszins anders, nog wel zoo geestig: „Met de kercke Gods”, heet het daar, „gaet het toe even als 't doet met eenen schoonen boongaert. In 't begin van de Lente schijnt het dat sy vol vruchten sal staen, dewyle dat de boomen heel schoon bloeyen”; maar dan begint het afvallen door den wind enz. Onder het afgevallene zijn ook schijnschoone vruchten, zoodat de tuinier zegt: „Is 't niet jammer? dien schoonen appel? etc. Maer so haest als hy den appel opensnijt, terstont verdwijnt alle zyne groote verwonderinghe; want hy ziet dat het harte niet en deught, jae hy wort verwondert, hoe dat dien appel so lange heeft kunnen staen”.

deugde zich van de verliezende naar de winnende hand verplaatste, en de protestantsche Kerk aanwon hetgeen voor de Roomsche geen verlies was, een eenig, hoogst merkwaardig denkstuk: de kerkvisitatie over het platteland van Utrecht in het jaar 1593 ¹⁾. Om haar wel te verstaan moet men weten, dat de Staten der provincie in 1581 aan de pastoors, die op dat tijdstip in functie waren, hadden toegestaan te blijven preeken, mits niet bepaald voor het Roomsche en tegen het protestantsche geloof, ook de kinderen te doopen, mits zonder Roomsche ceremoniën, en dat wel voor zoolang als de gemeenten tevreden waren met hun bediening en geen echt protestantsche predikanten verzochten, die haar anders van wege de Staten beschikt zouden worden. Natuurlijk was deze maatregel, als van slechts tijdelijken aard, genomen met de bedoeling om gaandeweg het platte land meer en meer te reformeeren. Maar de Staten, politieken als de meesten waren, lieten zich aan de leer niet veel gelegen liggen; en het was de kerkeraad der hoofdstad, die in 1593 de kerkvisitatie instelde, die ik bedoel, en van haar uitslag schriftelijk aan de Staten verslag deed.

Een vreemde toestand voorwaar, die zij bloot legt. Hij gelijkt volkomen op dien van Holland een twintig jaren vroeger, gelijk Coolhaes in zijn *Cort warachtich Verhael* dien schildert. Het ging er toe, schrijft hij, als in het boek der Richteren staat: een iegelijk deed wat hem recht te zijn dochte; er was niets dan een confusum chaos, een verwarringe aller dingen. Getrouwe predikanten en leeraars waren er slechts enkele te vinden, en, zoo er waren, hun goede leer en getrouwe raad wilde niemand aannemen. De nieuwelingen, die zich voor predikanten gebruiken lieten, waren meestal onwaardigen, gelijk zij in I Timotheus 3 ten toon worden gesteld. Velen waren mispriesters en kloosterlingen geweest, die het pausdom niet hadden verlaten, maar van het pausdom, dat hen aan den kost hielp, verlaten waren. — In Holland was dat mettertijd veel verbeterd. Maar in het Sticht was het thans nog juist zoo gesteld. De oude Kerk was ingestort, en aan den opbouw van een nieuwe nauwelijks de hand geslagen. Op enkele plaatsen staan predikanten, van wege de Staten aangesteld, die geen reden tot klagen geven; maar op de meeste bevinden zich nog de oude pastoors, die hun huik meer of min naar den wind

1) Bijdr. en Meded. Hist. Gen., VII, blz. 186 vlg. Vgl. hiermee de Verslagen van de synode van 1606, uitgegeven in: Acta der Synoden, VI, blz. 294 vlg., 320 vlg. Zie ook het plakkaat van 26 Augustus 1581 bij V. d. Water, Placaetb., I, blz. 350.

hebben gehangen, of indringelingen, gewezen monniken of lieden zonder eenige beroeping, die bij gebrek aan beter door het landvolk voor het verrichten van kerkelijke handelingen, trouwen, doopen enz., worden gebruikt. Met de school is het niet beter gesteld; de oude meesters, voor zooveel zij gebleven zijn, deugen niet, en waar de oude ontbreken, zijn haast nergens nieuwe in de plaats gekomen. Wat er van die meesters en leeraars, nagenoeg zonder uitzondering, verhaald wordt, grenst aan het ongelooftijke. Zij zijn volstrekt onwetend, uit sleur aan het oude gehecht, maar niet onwillig om zich in het nieuwe te voegen, als zij maar weten wat dit is. Zoo b. v. de paapsche pastoor, die al zeventien jaren te Overlangbroek heeft gestaan en de ceremoniën van trouwen en doopen verricht naar de oude wijze, maar toch „zich begeert te schikken tot verbetering als anderen, of ten minste, zoo men hem hier wil laten, de gemeente voor te gaan in het frequenteeren van de predikatiën” ¹⁾. Anderen zijn nog inschikkelijker dan hij. De pastoor van Odijk „houdt zich in doopen en trouwen niet naar éene wijze, maar accommodeert zich alsnog naar dat de lieden gezind zijn” ²⁾. Zoo gedraagt zich ook die van Overmeer, en die doet ook nog, als het verlangd wordt, „het gebed voor de dooden,” om niemand te ergeren ³⁾. De meesten leven met een vrouw, die zij al of niet gehuwd hebben. De pastoor van Maarsen heeft de zijne niet getrouwd en wil ze ook niet trouwen, „daarbij voegende dat hij ze wel begeerde te verlaten, alzoo hij zonder haar wel kon leven, ja presenteerde haar spottelijk aan iemand over te geven, indien die haar van doen had” ⁴⁾. De pastoor van Bunschoten volgt tegenwoordig trouw de onroomsche gebruiken, maar hij is „een man van een losbandig schaamteloos leven, niet alleen van wege zijn dagelijksche en gewoonlijke dronkenschap, maar ook om de gemeene geruchte van zijn hoerdom, zijn dobbelen en tuischen, alsook om den grooten twist, dien hij met de accijnsen te pachten als anderszins aanrecht” ⁵⁾.

Al voorbeelden genoeg, dunkt mij. Ik haal ze aan, omdat zulke bepaalde feiten sterker spreken dan algemeene beschuldigingen ⁶⁾.

1) Zie de Kerkvisitatie, l.c., blz. 197. — Het is dezelfde paap, heer Steven, van wien in de Acta der Synoden, VI, blz. 299 en verder — zie register in voce — merkwaardige zaken worden medegedeeld.

2) l.l., blz. 207.

3) l.l., blz. 228.

4) l.l., blz. 224.

5) l.l., blz. 214.

6) Nog een fraai voorbeeld van een paap (die echter niet tot de protestanten schijnt

Het rapport in zijn geheel is allerleerzaamst, en toont ons zoowel de toestanden, gelijk die door het Roomsche wanbeheer, zelfs onder den rook der bisschopsstad, waren geworden, als de machteloosheid der Hervorming om daarin zoo dadelijk verbetering te brengen.

En zoolang de verbetering uitbleef, kwam nu voortaan het misbruik voor rekening der gereformeerde kerk, die de Roomsche verdrongen en vervangen had. Zij heetten haar leeraars, die renegaten om den broede, die met hun onreinheden thans de Kerk bezoedelden, eens, in het vuur der vervolging, zoo louter en blinkend. Datzelfde vuur, slechts minder fel aangeblazen, zuiverde thans de oude Kerk van haar wanstaltigheden. In de plaats der ellendelingen, die van haar afgevallen en aan de protestantsche Kerk toegevallen waren, traden overal jeugdige mannen op van onbesproken zeden, van warme overtuiging, van tamelijke kennis ¹⁾, onbaatzuchtig bovenal en met een armoedig bestaan tevreden. Wat het gevolg van dezen omkeer in de verhoudingen wezen moest, spreekt van zelf. Zonder verwondering hooren wij de kerk-visiteurs, die op krachtige maatregelen van herstel aandringen bij de Staten, verzekeren, dat wegens den jammerlijken staat van zaken „de schadelijke Jezuiten en andere paapschgezinden hoe langer hoe meer inbreken en kwaad stichten” ²⁾.

Van welken aard dat „kwaad stichten” was, leert ons een innemend verhaal, dat ik onzen Dusseldorp wil navertellen ³⁾. Omstreeks 1614 bezat Leiden een uitmuntenden pastoor, deken tevens van Rijnland, Rumold van Medemblik genaamd. Hij was geletterd en beschaafd, maar stelde al het overige achter bij de kerkelijke plichten, die hij met onbezweken ijver dag en nacht

overgekomen te zijn), „dewelcke eertijds t'Utrecht bordeel opgehouden heeft ende noch dansseryen ophout, en die hem oock onderstaet opentlijk duyvelen wt te jagen ende t' ontooveren” (L. c., blz. 219).

1) Meer dan middelmattige wetenschap werd door de menschkundige overheid der Kerk in haar geestelijken niet gewenscht. Munutio Minucci, in zijn allerbelangrijkste Memorie van 1588 over de gebreken der Duitse Kerk en de middelen tot haar herstel, vestigt hierop de aandacht: „Più utile alla chiesa e di più servizio a Dio benedetto sarà un huomo di mediocre letteratura, il quale, conscio di non arrivare all' esquisita dottrina d'altri, viverà fra limiti della modestia et humiltà, che un altro più dotto, il quale ò si risolverà di far celebre il nome suo scrivendo, ò occupandosi in altra maniera, abborrirà quella cura, alla quale penserà che meno dotti siano assai bastevoli, come si vede ogni di per mille essempli” (Bij Hansen, Nunciatur-berichte, Dritte Abtheilung, I, p. 765).

2) l.l., blz. 189.

3) Dusseldorp, p. 450. — Over R. v. Medemblik zie Batavia sacra, II, p. 263; Frenay, Bijdr. Aartsb. Haarl., I, blz. 257 vlg.

waarnam. Ook des nachts, want op het platteland om Leiden heen waren ettelijke dorpen zonder gevestigden priester, en die bezocht hij (in wereldlijke kleedij natuurlijk) veelal des nachts, nadat hij overdag in de stad bezig was geweest. Vooral toog hij dikwerf naar Alkemade en naar die kanten heen, 's avonds de Zijlpoort uit en 's ochtends de Zijlpoort weer in ¹). Als hij dan soms druipnat en verkleumd van zijn nachtelijken tocht langs den slijkerigen weg de poort binnenkwam, liep hij even het portierskamertje in, om zich te warmen en zijn kleeven wat te droogen, en hield dan meteen een praatje met den portier. Deze was een oude vrijbouter, vinnige antipapist. In den beginne had hij geen erg op den reiziger; doch dat telkens voor dag en dauw van buiten komen trok eindelijk zijn aandacht; en op zekeren ochtend vroeg hij hem, wie hij toch was. Op het hooren dat het de pastoor was, die uit plichtgevoel, zonder eenig loon, zijn nachten besteedde aan den arbeid, waarvoor de dag hem te kort schoot, voelde hij zich getroffen, en begon bij zich zelf te overleggen hoe groot bij dien priester de christelijke liefde en de zelfverloochening wel moesten zijn, — waarvan hij (voegt Dusseldorp er nijdig bij) geen zweem zelfs bij zijn eigen predikanten bespeurde. Hij, ketter die hij was en oud-vrijbouter, kwam tot inkeer, koos het beste deel en werd weer Roomsch. — De moraal, die Dusseldorp aan zijn vertelling toevoegt, stemt overeen met hetgeen ik daar zoeven aanmerkte: „Gij ziet, waarde lezer, hoe het voorbeeld van een goeden herder sticht en opbouwt; hoe dienstig het is om den godsdienst, die door de kwade zeden zijner geestelijkheid in zoo diepe minachting vervallen was, te herstellen in zijn aloude eer.”

Ik mag niet verzwijgen, maar ik vermeld het met leedwezen, dat een zoo waardig geestelijke als die Medemblik naderhand, om redenen waarover ik niet zal uitweiden, uit Leiden gebannen werd en te Delft ambteloos overleden is ²).

1) Zie: Eene mis te Alkemade (in 1608) in Bijdr. Bisd. Haarl., I, blz. 24.

2) In zijn Descriptio status van 1638 vermeldt Jacobus de la Torre (Arch. Aartsb. Utr., XII, p. 202): „Leydae unus est Archypresbyter R. D. Rumoldus a Medenblyck S. T. L., qui a Magistratu in exilium pulsus jam Delphis residet.” Vgl. verder *Batavia sacra*, II, p. 264: „Ejectus tempore iniquo Leida, Ultrajectum se contulit; sed neque hic toleratus et in exercitio turbatus et mulctatus recepit se Delphos.... Suam quoque captivitatem calamo descripsit et examina, quae sustinuit anno 1639 (sic), in chartam retulit; in qua se vehementer turbatum contra veritatem locutum humiliter agnoscit, de eoque a iudicibus pudefactum et convictum sincere confitetur”. Vgl. Knuttel, I, blz. 172.

Hij was een voorbeeldig, een zeldzaam man buiten twijfel, maar niet eenig toch in zijn soort ¹⁾. Adrianus van Oirschot, Martinus Regius, Walterus Keyting en meer anderen worden ons beschreven evenals hij, over dag in hun stad en 's nachts op de dorpen in den omtrek preekende, de mis lezende, de sacramenten toedeelende: toonbeelden van werkdadig geloof en menschlievende toewijding.

En verdwenen waren zij, die voorheen terecht zooveel ergernis en afkeer hadden gewekt: de rijke kanunniken, badende in liederlijke weelde, de vadsige en overdadige abten en monniken, de wereldschgezinde ontuchtige nonnen, zij allen waren uit hun stand gestooten en als verloren in de leekenwereld. Door de prebenden in beslag te nemen en de kloosters op te heffen had de protestantsche overheid er voor gezorgd, dat de katholieke Kerk vooreerst althans vrij bleef van de ondeugden, die uit rijkdom en weelde plegen voor te komen.

Wat ook aan de wederopheffing der onteerde en vernederde Kerk ten goede kwam, was de veranderde strooming in het geestelijk leven bij alle gezindheden, Roomsche en onroomsche. De tijd der politici, der humanisten, der onverschilligen, die meenden dat een braaf, eerlijk man, om het even wat hij geloofde of niet geloofde, zalig kon worden, en dat men daarom op het doen en niet op het gelooven van zijn evennaaste letten moest — de tijd van Oldenbarnevelt en de zijnen liep ten einde ²⁾. In de gereformeerde, maar ook in de katholieke gemeente brak de kerkelijke geest zich nieuwe banen ³⁾; de belangstelling in de leerstukken, die de Christenheid verdeelden, nam met den dag toe, en met haar, helaas, de verwaten rechtzinnigheid, de verkettering, de onverdraagzaamheid. De katholieken, en onder hen Dusseldorp

1) Vgl. over andere uitstekende Utrechtsche geestelijken (Joachim Baxius, Paulus Gerectenius): *Descr. status anni 1616*, in *Arch. Aartsb. Utr.*, I, blz. 210.

2) In den tijd, aan 1618 onmiddellijk voorafgaand, was het kerkbezoek, volgens de *Descriptio status van 1617* gering (*Arch. Aartsb. Utr.*, XVII, p. 463, 464): „*Haeretici propter Calvinistarum dissidia parvo jam numero ad praedicanrium conciones concurrunt*”. Hij heeft bepaald op Utrecht het oog; zie ook Dusseldorp, p. 397.

3) Wonderen zijn eigenaardig aan het herlevend Katholicisme (vgl. Ranke, *Die Päpste*, I, S. 509; *Sämmtl. Werke*, Bd. XXXVII, S. 330). In het thans weer geheel voor de Kerk herwonnen België doen Onze lieve Vrouw van Halle en Onze lieve Vrouw van Scherpenheuvel dagelijks de treffendste wonderen, en een man zoo roemzuchtig als Lipsius leent gaarne zijn sierlijke latijnsche pen om ze te verhalen en te verheerlijken. Hier te lande, onder het toezicht eener kettersche regeering, vallen zulke teekenen niet voor. Doch hoe opgetogen ook onze katholieken zijn over hetgeen bij de Bissche broederen geschiedt, blijkt o. a. uit Dusseldorp's *Annales*.

vooraan, verheugen en ergeren zich te gelijk, als zij zien hoe de Staten (huns ondanks) zelf gaan doen hetgeen zij in hun katholieke landsheeren eens zoo hoogelijk hadden afgekeurd, en in hun plakaten voorschrijven, wat men al en wat men niet zal mogen prediken en leeren. Den strijd tusschen Gomaristen en Arminianen volgen zij met aandacht en bitteren spot.

III.

Zulke leerstellige twisten, die tot scheuring leidden, beroerden de Roomsche kerk in dit tijdvak niet. Maar verdeeldheid heerschte er toch ook: verdeeldheid tusschen de wereldlijke geestelijken en de ordensgeestelijken, inzonderheid de Jezuiten, en beider aanhangers in de gemeenten.

De Jezuiten waren eerst na het uitbreken der onlusten in Nederland opgetreden ¹⁾. Alva zoo min als zijn koning in zijn tijd gevoelden aan hun bijstand behoefte. Maar de opvolger van Alva, Requesens, begon al spoedig in te zien, dat de aanwezige priesters te zamen niet opgewassen waren tegen de reuzentaak om het afgedwaalde en verwilderde volk onder de gehoorzaamheid der Kerk terug te voeren. Hij stelde in het voorjaar van 1574 ²⁾ den koning voor, eenige colleges der Societeit van Jezus te stichten en voor dit doel geschikte huizen en kasteelen, op ketters verbeurd verklaard, aan te wijzen. De Societeit, merkte hij op, was nog jeugdig en met een ijver beziel, waarvan eens ook de oudere orden geblaakt hadden: men moest zich van haar bedienen, eer ook zij verslapt. Hoe krachtig zij thans was en met hoeveel vrucht zij arbeidde, toonden haar colleges aan de universiteiten van Leuven en Douay, die de beste kweekelingen vormden. De koning had naar dezen raad van zijn landvoogd niet zoo dadelijk geluisterd. Aan den hertog van Parma was het voorbehouden, Zijn Majesteit voor het plan te winnen. Gedurende diens bewind, en naarmate hij het zuiden meer en meer voor zijn meester heroverde, werd voor de grootsche taak om de gemoederen ook voor de Kerk te herwinnen de medewerking der Societeit begeerd en ingeroepen. Zij gaf aan de noodiging bereidwillig gehoor en stichtte in de voornaamste steden colleges. Wij bezitten een belangrijk verslag, in 1592 aan den koning voorgelegd, van den toenmaligen staat de Jezuiten-collegiën in Nederland ³⁾. Op niet minder dan zestien

1) Vgl. Ranke, Die Pápste, I, S. 219 (Sämmtl. Werke, Bd. XXXVII, S. 152).

2) 13 Frebuari 1574 (Corresp. de Phil. II, t. III, p. 21). Vgl. Viglius ad Hopperum, p. 795.

3) Uitgegeven door Van Lommel, in: *Analectes pour servir à l'histoire ecclés. de la Belgique*, XII (1875), p. 498 vlg.

plaatsen van het zuiden, daaronder Maastricht, Antwerpen, Brussel, Gent, bestaan en bloeien er. Wat het noorden betreft, men is er in besprek over het oprichten van een college te Groningen en een college te Deventer. Maar die plannen stonden weldra door de zegevierende wapenen der Staten gestoord te worden. Deventer werd reeds in 1591 veroverd, en de twee Jezuiten, die te Groningen aan den arbeid waren, trokken met de Spaansche bezetting na de reductie der stad in 1594 weg.

Dus waren bij den aanvang van het jaar, waarin Sasbout Vosmeer als vikaris apostoliek optrad, nog zoo goed als nergens in zijn gebied Jezuiten binnengedrongen ¹⁾. Maar eer het jaar ten einde liep, had paus Clemens VIII, bij wien de Orde hoog stond aangeschreven, haar generaal Aquaviva uitgenoodigd om zijn werkzaamheid ook over Noord-Nederland uit te strekken, en had deze daartoe last gegeven aan den provinciaal van België ²⁾. In October reeds was de eerst gezonden pater, Cornelis Duyst, uit een deftige Delftsche familie, in het land gekomen, weldra door Willem de Leeuw uit Dordrecht, door George Verburcht, iets later door Joannes Bergius, die het bestuur voorloopig voerde, gevolgd. Geruimen tijd is het bij dit viertal gebleven: allen Nederlanders, de drie eerste Hollanders zelfs, maar in ontwikkeling en manieren gansch en al verschillende van de wereldlijke geestelijken, die Vosmeer van zijn geest doordrongen had. Deze was er ongelukkig de man niet naar, om zich hun eigenaardigheden te laten welgevallen. Hij verlangde, en eischte op grond der Trentsche decreten, dat ook zij zich aan zijn gezag zouden onderwerpen, zich door hem zouden laten leiden. Hij wilde dat zij en alle andere

1) Zie den Tractatus de juris titulis etc. (Arch. Aartsb. Utr., I, p. 227): „Anno 1592, quo Ill^{mus} Sasboldus ordinatus fuit Vicarius Apostolicus, etiam Societas Jesu auctoritate Papae Clementis VIII missa fuit in Hollandiam” etc. — Zie ook bij Broeders, V, p. 145, de eenigszins gewijzigde voorstelling van Vosmeer.

2) Vgl. over de eerste Jezuiten in Nederland in het algemeen mededeelingen van Vosmeer in 1609, bij Broeders, V, p. 130 sq. — Over Corn. Duyst zie bij Broeders, V, p. 34; op p. 35 zegt Vosmeer van hem: „Cornelius satis pro arbitrato nostro agit”. Vgl. p. 131. (Vgl. De la Torre, in Arch. Aartsb. Utr., X, blz. 153.) Van Willem de Leeuw daarentegen, die „post paucos dies” op Duyst volgde, zegt hij, (p. 35 en passim) niets dan kwaad. — Over Joannes Bergius zie Vosmeer bij Broeders, V, p. 50; vgl. Arch. Aartsb. Utr., I, blz. 227, XI, blz. 162. Hij kwam hier in 1597. Over Georgius Verburcht vgl. Vosmeer ad 21 September 1593: „De accessu Georgii scripsi; videtur W. W. (Willem de Leeuw) potius quam Cornelio (Duyst) similis” (Broeders, V, p. 37; zie ook l. c. p. 30). Hij schijnt om gezondheidsredenen teruggeroepen omstreeks den tijd toen Bergius stierf, in den zomer van 1600 (zie Broeders, V, p. 134 i. f.).

regulieren, als zij in het land kwamen, beginnen zouden met zich bij hem aan te melden, van hem de bevoegdheid te verzoeken om de pastoralia uit te oefenen, te prediken en de sacramenten te bedienen; dat zij zich dan ook door hem zouden laten zenden waar hij hun hulp het noodigst achtte, dat zij op de aangewezen plaats, indien daar al een ordinarius, een wereldlijk pastoor, gevestigd was, zich als diens medehelper zouden beschouwen en met hem handelen naar de geboden en gebruiken, door den vikaris voorgeschreven. Maar van dat alles wilde al dadelijk de tweede aangekomene, Willem de Leeuw, niets weten — de eerste, Duyst, had zich gezeggelijker betoond — en zijn voorbeeld werd voor allen, die volgden, toongevend. De Jezuïeten erkenden geen hoofden dan die van hun orde, geen regels en voorschriften dan die hun door die hoofden werden gegeven. Zij waren trotsch op hun onafhankelijkheid, op de voorrechten hun door de Pausen verleend, op de gunst waarin zij thans bij Clemens VIII stonden ¹⁾. De decreten van het Trentsche concilie, voor zoover zij de strekking hadden om de regulieren aan het gezag der bisschoppen te onderwerpen, redeneerden zij weg door een eigendunkelijke verklaring. Zij wilden voor den vikaris niet buigen, voor zijn geestelijken niet onderdoen; zij achtten hen in bekwaamheid en verdiensten beneden zich. Zij dachten er niet aan, zich te laten zenden naar afgelegene streken ²⁾; zij vestigden zich in de steden van Holland en Utrecht, gedroegen er zich als pastoors en concurreerden er met de Sasboutianen, gelijk zij de wereldlijke geestelijken kortaf noemden. En daar zij hoofscher en gladder waren dan dezen, — Machiavellistisch, zegt Vosmeer ³⁾, — en met meer takt wisten te geven en te nemen, drongen zij vooral bij de aanzienlijken en rijken door en kregen van dezen ruimer giften, waarvan zij rijkelijker leven en zich sierlijker kleeden konden dan de nederige arme wereldlijken ⁴⁾. Om dat alles waren zij van stonde aan en in klimmende mate den vikaris

1) S. Vosmeer aan Tilman, 1 Juli 1595: „Quibus (Jesuitis) ab Avo nimium tribui doleo; optare me, ut juxta illos saltem audiamur” (Broedersen, V, p. 44).

2) Dezelfde klachten heft in 1583 Morillon reeds aan: Corresp. de Granvelle, t. X, p. 336.

3) Vosmeer verwijt hun leugenaars te zijn. Zie de aantekeningen op blz. 287 en Broedersen, V, p. 86 i. f. en p. 55 („Machiavellum imbibisse”).

4) In antwoord op hetgeen in den brief des nuntius van 3 Januari 1609 den wereldlijken te last werd gelegd, zegt pastoor Steenwijk van Delft (bij Broedersen, V, p. 135): „De habitu mundano sacerdotum mirandum eos (Jesuitas) mentionem facere; cum ipsi comptius et ornatus reliquis procedunt.”

een doorn in het oog. Hij, de man van het gezag, die het spreekwoord in den mond had, dat een beest zonder hoofd een leelijk beest is ¹⁾, hij wilde het hoofd zijn van allen, die op zijn gebied werkzaam waren: zelfstandige arbeiders nevens zich en de zijnen kon hij niet dulden. Zijn ondergeschikten waren het hierin volmaakt met hem eens en stijfden hem in zijn gramschap. Een hevige twist ontbrandde, toen weldra Bergius als tijdelijk superieur voor zijn medebroeders opkwam en zich duchtig deed gelden. Op zijn voorbeeld staken ook regulieren van andere orden, die insgelijks in kleinen getale in het land kwamen, het hoofd op. Een Dominikaan, kortaf Broeder Peter geheeten, maakte het vooral den vikaris en zijn vrienden lastig en bitter. Zij haatten hem dan ook zoo van harte, dat toen hij in 1600 kwam te sterven, Vosmeer in een brief aan zijn broeder Tilman met instemming herhaalde hetgeen aan een zijner geestelijken ontvallen was: „Ik verheug mij dat God zijn Kerk van zulk een mensch verlost heeft” ²⁾. En toen weinige weken later ook Bergius overleed ³⁾, kwamen weer de lieden den vikaris, naar zijn eigen zeggen, gelukwenschen, „dat de Kerk bij tijds van zulke en medearbeider was bevrijd.” Jammer maar dat de opvolgers het volstrekt niet beter, eer nog erger maakten dan deze voorgangers.

Twee jaren voordat aldus, zonder veel baat, de dood tusschen beiden kwam, in 1598, was de twist ter beslechting bij den nuntius te Brussel aangebracht. Het was de vikaris apostoliek geweest, die, tot groote ergernis zijner tegenpartij, begonnen was met aan de wereldlijke overheid, den Aartshertog, te klagen ⁴⁾. Maar Albertus maakte zich toen juist gereed om naar Madrid

1) „Ex jam dictis cognosci possunt vera per omnia non esse [Bergii dicta], neque enim frustra de Patribus renovatum dictum Hollandicum: Een beest zonder hoofd is een leelijk dier; latine hoc modo: Animal turpe bestia sine capite” (uit een brief van 1598, Broedersen, V, p. 73). Elders (p. 28): „Turpis bestia corpus sine capite” Elders (p. 41): „Een leelijk dier, een beest zonder hoofd”.

2) Sasbout aan Tilman, 8 Maart 1600: „De Fratris Petri morte multa declamatorie scribi possunt; pono verba optimi sacerdotis: „doleo valde”, scribit, „de scandalosa morte Fratris Petri; laetor quod Deus ecclesiam suam tali homine liberavit” (Broedersen, V, p. 107).

3) Den 16^{en} Juli 1600 te Haarlem. Vosmeer schrijft 5 Augustus, en uit dien brief geeft Broedersen, V, p. 110, het volgende extract: „Occasione mortis Bergii congratulantur homines Sasboldo, quod tali operatore Ecclesia liberata sit oportuno tempore, quod pacem Ecclesiis promittit; ita sentiunt, ita loquuntur homines”. Vgl. ook uitlatingen in lateren tijd, *ibid.* p. 155.

4) Zoo verhalen de Jezuïeten in den Tractatus de juris titulis (Arch. Aartsb. Utr., I, p. 228).

te reizen en er zijn huwelijk te sluiten. Zoo kwam de zaak aan den nuntius. Bij dezen had de vikaris nu niet iemand als Bergius tegenover zich, maar den provinciaal van België, Oliverius Manaraeus, in eigen persoon, bijgestaan door den biechtvader van den nuntius, die tot de Societeit behoorde ¹⁾. Wat daar tusschen hen voorviel, hooren wij slechts van éene zijde, van die van den vikaris: de Jezuiten hebben er het zwijgen aan toe gedaan. Wij hooren dus alleen, hoe hevig de vikaris werd aangevallen, hoe zachtmoedig hij zich verweerde. De nuntius wordt ons beschreven als een vreesachtig man, die onder vier oogen wel toegaf dat de Societeit met geen enkelen bisschop, met niemand ter wereld overweg kon ²⁾, maar die haar niet durfde staan en geen uitspraak doen in haar nadeel. Op mij maakt het den indruk, alsof bij deze zoowel als bij latere gelegenheden de hooge kerkvoogden de twisten wenschten bij te leggen of ten minste te temperen, liever dan in het voordeel van een der partijen te beslissen, overtuigd dat beide, elk op haar wijze, het belang der Kerk behartigden, en geen van beiden gemist kon worden. Ten slotte noopte de nuntius den vikaris genoeg te nemen met zekere *Forma* of *Modus vivendi* ³⁾ (gedagteekend 16 November 1598), die hem volstrekt geen genoeg deed, als veel te veel in het voordeel der Jezuiten, ofschoon dezen van hun zijde zich ook geenszins voldaan betoonden. Het was slechts een vrede op het papier die gesloten werd; in de werkelijkheid duurde de tweedracht onafgebroken voort.

Wat bij de hevigheid van dien strijd vooral opmerking verdient, is het kleine, slechts langzaam aangroeiende getal der Jezuiten. In 1598 waren er drie in gansch Noord-Nederland ⁴⁾ — Verburcht vertrok spoedig weer —; in 1610 waren er acht, in 1616 vijftien; en dat, let wel, tegenover tweehonderd of tweehonderd en vijftig wereldlijken ⁵⁾. Moet ons dat geen groote gedachte geven van het gehalte

1) Franciscus Patranus: zie Broedersen, V, p. 66, 74 sq., 79—80. Vgl. nog over hem p. 131.

2) „Dicit [Nuntius] non esse novum, habere querelas contra Patres: nullus est Episcopus vel Pastor, qui potest cum ipsis convenire” (Broedersen, V, p. 87). Elders (p. 92 i. f.): „Vere dixit Amicus (i. e. Nuntius), neminem cum ipsis pacem habere posse”.

3) Voor het eerst uitgegeven door Van Lommel in Arch. Aartsb. Utr., III, p. 407 sq. Vgl. Broedersen, V, p. 85.

4) Vosmeer schrijft zelf 26 Juni 1605: „Hactenus tres fuerunt, nuper accessit quartus” (Broedersen, V, p. 124).

5) In Januari 1609 schrijft Sixtius (bij Broedersen, V, p. 137) van de Patres: „Qui hactenus in his partibus sex numero”. In December van hetzelfde jaar Vosmeer (ibid. p. 150): „Sunt ipsi octo numero”. In de Descriptio status anni 1616: „Laborant in tam ample messe et vastis provinciis sacerdotes saeculares fere ducenti; accesserunt

dier weinigen? Hadden dezen niet uitgemunt, niet uitgeblonken, hadden zij geen buitengewoon succes gehad, aan hun getal volstrekt onevenredig, de klachten over hun stoornis van de orde, hun benadeeling der gewone pastoors, hun naloopen van de aanzienlijken hun preeken voor zoo talrijke scharen dat de kettersche overheden er door getergd werden, hun pochen op hun tallooze bekeerlingen, hun onverdraaglijke zelfverheffing en aanmatiging, — al die klachten zouden ongepast, onredelijk zijn geweest. Neen, wat ook Vosmeer en zijn vrienden, wat Dusseldorp daartegen mogen zeggen, die eerste Jezuiten hier te lande moeten mannen van beteekenis zijn geweest, en een invloed hebben geoefend buiten alle verhouding tot hun gering getal. Van één van hen, van Willem de Leeuw, hooren wij dan ook van Dusseldorp zelve en van anderen, dat hij na zijn dood door de geestelijke zusters en de leeken bijna als een heilige werd vereerd en aangeroept ¹⁾.

Maar wat den buitengewonen opgang, dien zij maakten, te grievender deed zijn voor de Sasboutianen, die toch ook reden hadden om op hun ijver en op de vruchten van hun arbeid trotsch te wezen, was de kleinachting, die de Jezuiten hun bij alle gelegenheden betoonden. Onder alle verwijten, die van ouds en tot op heden toe tegen de orde worden gericht, door de katholieken nog meer dan door de protestanten, staat bovenaan, dat zij alleen zich zelf hoogacht, en op de verdiensten van alle anderen uit de hoogte nederziet ²⁾. Die beschuldiging is zoo algemeen, zoo van alle tijden, dat zij wel niet onverdiend zal wezen. En zeker, indien wij de instructie, de *Monita* zooals zij heet, die de leden der Societeit naar Noord-Nederland medekregen ³⁾, aandachtig door-

in adjutorium e Societate Jesu circiter quindecim" (Arch. Aartsb. Utr., I, p. 209). In de Descriptio status anni 1617: „Sacerdotes saeculares in universum habemus circiter 250, qui actu laborant, et praeter nonnullos decrepitos et emeritos. Religiosi ex societate Jesu, in Unitis provinciis residentes, sunt 16 vel 17 numero; Franciscani septem, Dominicani et Augustiniani qui fixe resideant nulli" (Arch. Aartsb. Utr., XVII, p. 462).

1) Dusseldorp, Annales, p. 443 en de aanteekening op die plaats, p. 513.

2) Dit is ook een der twee eigenaardigheden, die haar Vosmeer ten laste legt, bij Broedersen, V, p. 127. Vgl. mijn aanteekening bij blz. 287 i. f. Zie ook wat Eggius schrijft 26 Augustus 1594, bij Broedersen, V, p. 41, en wat de Jezuiten van hem zeggen op p. 71.

3) R. P. Bernardi Oliverii Provincialis S. J. per Belgium ad Patres, qui in Missione Hollandica versantur, data a° 1609 8 November et a R. P. Francisco Flerentino, eiusdem S. Provinciali, denique a P. Veranneman, Flandriae Provinciali, approbantibus eius consultoribus, aucta, recognita et ad praesentem Hollandiae statum accomodata 29 September 1612 (vooraan in de Jesuitica Negociatio).

lezen, merken wij met verbazing op, dat daarin met geen enkel woord van den vikaris of van zijn geestelijkheid gesproken wordt. Zij worden vermaand om onderling eendrachtig en welwillend samen te werken en met hun superieuren dikwijls en geregeld te correspondeeren, maar van den voet, waarop zij zich met hun medebroeders buiten de Societeit te stellen hebben, wordt niet gerept. Het geeft ons den indruk, alsof er in het land, waar zij heen trekken, nog geen gevestigde geestelijkheid, geen hiërarchie van wat aard ook bestond. En die instructie, in den vorm waarin zij tot ons is gekomen, dagteekent van 1612, dus van lang nadat ernstige oneenigheid een *modus vivendi* tusschen de orde en den vikaris apostoliek noodzakelijk had gemaakt. Waarlijk indien de Jezuiten zoo handelen, als hun door Vosmeer, door Dusseldorp, door veel anderen verweten wordt dat zij doen, indien zij van de wereldlijke pastoors volstrekt geen notitie nemen, naar den vikaris en zijn vertegenwoordigers niet omzien, eenvoudig hun eigen weg gaan en slechts gehoorzaam zijn jegens hun eigen superieuren, dan gedragen zij zich volkomen overeenkomstig de hun gegeven *Monita*.

Wat in die *Monita* ook vooral onze aandacht trekt is het voorschrift om zich uitsluitend bezig te houden met hetgeen het heil der zielen raakt ¹⁾, en zich op geenerlei wijs met de staatszaken te bemoeien of zelfs maar in te laten. Ook dat kenmerkt de orde, die, maar hetgeen haar nog ten huidigen dage als een blaam wordt aangewreven, geen vaderland kent buiten de Kerk, geen koning dan den Paus. Hier te lande hebben zij met de rebellen tegen den koning van Spanje geen strijd te voeren, alleen met de kettters die van den Paus zijn afgevallen. Toen in 1578 de Staten-Generaal aan don Jan, den landvoogd des konings, den oorlog hadden verklaard, en een gebod hadden uitgevaardigd, dat ook de geestelijken hem zouden afzweren, weigerden dit de Jezuiten te Antwerpen, maar op welken grond? „Vermits zij den Paus eed gedaan hadden, die don Jan voor vriend was houdende, waarom zij hem voor geen vijand en konden verklaren” ²⁾. Aan den vriend van den Paus, niet aan den landvoogd van den koning, voelden zij zich verknocht. Ook in dit opzicht onderscheidden

1) „Curabant autem diligentius nostri omnes, et advigilabit Superior, ne se rebus Statuum ullo modo immisceant vel implicent, sed rebus dumtaxat ad animarum salutem pertinentibus et instituto nostro consentaneis” (art. 6).

2) Zie Bor, I, blz. 953^b en vgl. den Prins van Oranje in zijn Apologie, p. 107 (edit. La Croix). Hetzelfde zegt M. ab Isselt, Hist. sui temporis, p. 596.

zij zich dus wezenlijk van de wereldlijke geestelijken. Die hadden een vaderland en een wettigen koning; hun plicht bracht mee, zoowel voor den koning als voor den Paus en de Kerk te ijveren.

Met dit uitsluitend streven der Jezuiten om de afvalligen van den Paus tot onderwerping aan Zijn Heiligheid terug te brengen, staat hun rekbaarheid op punten van ondergeschikt belang in nauw verband. Men moest den ketters den terugkeer niet meer dan dringend noodig was bemoeilijken, den katholieken het getrouw blijven niet noodeloos verzwaren. Den Sasboutianen verweten zij, dat zij niet wisten te geven en te nemen, of gelijk zij het uitdrukken, „noch te lichten noch te swaeren” ¹⁾. Telkens gebeurde het, dat een Jezuiet toestond wat een Sasboutiaan had verboden; ja soms nog erger, dat een Jezuiet absolutie verleende van boeten, door een Sasboutiaan opgelegd ²⁾. Het kon niet anders, of dit moest veel leeken bij voorkeur een Jezuiet als biechtvader doen kiezen. En biechtvaders, wij weten het, vooral van invloedrijke personen, begeerden de Jezuiten bovenal te wezen. Van daar de gedurig aangeheven klacht, dat de paters de armen verwaarloozen om de rijken na te loopen; dat zij het dagelijksche herderswerk afschuiven op de wereldlijken, en zich alleen toeleggen op hetgeen hun eer en aanzien en invloed verwerven kan ³⁾. Ongegrond zal die klacht wel niet geweest zijn. Het laat zich alles verklaren uit het doel, waarop de Societeit het oog had, en dat niet volkomen hetzelfde was als het doel der wereldlijke geestelijkheid.

Tot vijf hoofdpunten bracht de nauwlettende vikaris de geschillen terug, die tusschen zijn geestelijken en de Jezuiten haast dagelijks voorvielen. Zij verdienen de moeite van een vluchtige beschouwing. Twee hadden betrekking op het oorlogvoeren. Mocht een katholiek

1) De plaats, die ik bedoel, staat bij Broederssen, V, p. 212: „Alius ex vestris [scil. Jesuitis] nuper se interroganti respondit, posse secure fieri [het inschrijven van Katholieken bij de Leidsche universiteit]. Rogatus quare ab aliis dissentiret, dixit: „De wereldlijke Priesters konnen lichten nog swaeren”. Ik betwijfel nu, of ik de plaat wel goed verstaan heb. Bij Jan Matthijssen, Rechtsboek van Den Briel, blz. 144, regel 8, staat namelijk „lasten of lichten”, in de beteekenis van: door zijn getuigenis iemands zaak beteren of slimmeren. In gelijken zin ongeveer komt het voor in een resolutie, bij Wagenaar, Amsterdam, III, blz. 424 (8° ed.). Het zou hier wel eens hetzelfde kunnen beduiden.

2) Voorbeelden bij Broederssen, V, p. 103.

3) Rovenius in 1642 (Vier missieverslagen, in Arch. Aartsb. Utr., XVIII, p. 47, 56): „Omitto quod per laxas sententias populo placere studeant ac divitibus adulari”. Zie reeds in 1609 de klacht van Vosmeer bij Broederssen, V, p. 136: „Hoc est quod plurimi murmurant: quod magis in aedibus nobilium ac divitum reperiantur quam in locis obscuris ac tenuioribus, ubi mors frequenter in olla”. Hetzelfde nog eens: V, p. 141.

den Staten van ter zijde tegen den koning bijstaan door levensmiddelen en kleedingstoffen voor hun leger te verkoopen ¹⁾, en door deel te nemen aan de vaart op Indië, die meteen kaapvaart was? Ik heb vroeger al gezegd, dat de vikaris en zijn geestelijken op die vragen een ontkennend antwoord gaven, te recht van hun standpunt. Maar de Jezuiet, zonder sympathie voor een wereldsche mogendheid, nam het zoo nauw niet, en vond het onnoodig de huisgenooten des geloofs verstoken te houden van handelsvoordeelen, die dan de ketters alleen trekken zouden. Hij toonde zich in dit opzicht beter Hollander dan de Sasboutiaan. Immers de Hollandsche koopman van elke gezindheid was geneigd te handelen met wie maar van hem koopen wilde, en verkocht aan 's lands vijand de krijgsmiddelen zelfs, die tegen zijn land gebruikt zouden worden. Hij verkoos geen voordeel, dat hij zelf behalen kon, aan een mededinger over te laten. Met deze twee geschilpunten hing een derde samen. Mocht een katholiek aan de universiteit te Leiden, in andere vakken dan de theologie, studeeren, zich daar laten inschrijven, promoveeren? Tijdens zijn verblijf te Rome had de vikaris deze vraag aan paus Clemens VIII voorgelegd en er een ontkennend antwoord op bekomen, althans wat het inschrijven en promoveeren betreft ²⁾. Een rechtzinnige mocht geen lidmaat wezen van een kettersch lichaam. Vosmeer en zijn vrienden, die voor zich van hetzelfde gevoelen waren, hielden zich getrouw aan die uitspraak. De Jezuiten weigerden natuurlijk niet er aan te gehoorzamen, maar waren overigens wel geneigd het inteekenen te veroorloven. Daaraan toch waren voorrechten verbonden, die het hard was den geloofsgenooten te onthouden. De akademieburgers waren vrij van stadswacht en accijnzen. Dus lieten zich gaarne de Leidenaars van den deftigen stand inschrijven, ook al studeerden zij niet. Uit een briefwisseling tusschen een Leidschen neef van onzen Dusseldorp, Gerard Buytewech ³⁾, en den vermaarden Lipsius vernemen wij, hoe licht katholieke burgers van Leiden

1) Het 3^e Lateraansche concilie excommuniceerde de Christenen, die aan de Saracenen wapens en ijzer en sloopstimmerhout verkochten (Pijper, Boete en biecht, II, blz. 130).

2) „Censuit Ill^{mus} Sasboldus p. m. id [het inschrijven] non licere, nec absolvendos tales, nisi poeniteant; idem decrevit S^{mus} Dom^{us}, quamvis illi de Societate parum acquiescere videantur Apostolicae determinationi nec satis se conformare sententiae Vicarii Apostolici in his et aliis multis” (Descr. status anni 1616, in Arch. Aartsb. Utr., I, blz. 218). Een voorbeeld van de handelwijs met zulke ingeschrevenen in 1598, bij Broedersen, V, p. 57. (Deze schijnt Lipsius te zijn geweest.)

3) In Burman, Sylloge, I, p. 681: „In Academia nihil mutavit” etc. (anno 1594).

voor de verlokking dier voorrechten bezweken. Was het dan niet beter, vroegen de Jezuiten, hun de inschrijving maar te veroorloven dan aanleiding te geven dat zij het verbod overtraden? Het vierde punt was van nog minder beteekenis. Mocht een katholiek bij kettters ter bruiloft gaan? De Jezuiet zei kortaf: ja, de Sasboutiaan: eigenlijk neen, maar als ge er niet van tusschen kunt, dan in Gods naam ¹⁾. Het laatste punt was van zuiver kerke-lijken aard. Behoorde men een bij de kettters gedoopt kind nog eens op katholieke wijs over te doopen? Neen, antwoordden de Jezuiten, en zij lieten op dien regel geen uitzondering toe. Maar de wereldlijken, hoewel toegeevende dat men een kind zeker niet nog eens doopen moest omdat het een ketter was die het al gedoopt had, wilden toch, dat, zoo er reden bestond om te twifelen of het wel op behoorlijke wijs gedoopt was, de doop in dat geval op katholieke wijs werd overgedaan, of althans het ontbrekende aangevuld ²⁾. En zij beriepen zich op een uitspraak in dien geest van een Mechelsche synode. Theoretisch schijnt in deze quaestie, evenals in de overige, het gelijk aan hun zijde. Maar van den praktischen kant bezien, erkennen wij in het gevoelen en in de handelwijze der Jezuiten meer menschenkennis en ervaring. De vikaris had de uitspraak van Paus en concilie voor zich, maar voor de Jezuiten heeft zich de tijd verklaard. Mettertijd is hun toegeeflijkheid regel geworden. Voor de leeken was zij dan ook zeer aantrekkelijk; en als biechtvader een pater van de orde, die de moeilijke tijdsomstandigheden in rekening nam, verre verkieselijk boven een onbuigzamen, veeleischenden Sasboutiaan. Op het stuk van de biecht bleken de Jezuiten meer en meer gevaarlijke mededingers van de wereldlijke pastoors te wezen. Daarentegen lieten zij het eigenlijke herderswerk en de zorg voor de schamele gemeente gaarne aan dezen over.

Bijzonder grievend viel den vikaris en zijn geestelijken een beschuldiging, die hun argwaan aan lasterlijke inblazingen van hun Jezuietische tegenpartij toeschreef, en die hun geweten hun zeide dat onverdiend was. In Januari 1609 ³⁾ werd Vosmeer te

1) Vgl. I Corinthe X, vs. 27.

2) Rovenius verheugt zich in zijn Descr. status anni 1617: „Adultiores ab haereticis baptizatos Sacramentalia petere, vel etiam baptismum sub conditione, quando de eo legitime administrato dubitatur” (Arch. Aartsb. Utr., XVII, blz. 472). Hetzelfde in de Descr. status anni 1622 (Arch. Aartsb. Utr., XX, blz. 380).

3) De brief was 3 Januari 1609 gedagteekend, de vikaris ontving hem den 12^{en} (Broedersen, V, p. 129 sq.).

Keulen allernaangenaamst verrast door een brief van den nuntius uit Brussel, die hoofdzakelijk inhield, dat de Paus in den laatsten tijd kennis had gekregen van ergerlijke misbruiken, die in de Noord-Nederlandsche Kerk plaats vonden ten opzichte van den omgang tusschen priesters, reguliere zoowel als seculiere, maar beiden door den vikaris aangesteld, met geestelijke zusters.

Dit verwijt raakt een toestand, die, zoo ik mij niet vergis, eigenaardig is aan de katholieke gemeente hier te lande, en daarom onze aandacht wel verdient.

De kloosters, ook de vrouwenkloosters, waren overal opgeheven ¹⁾; alleen te Utrecht bestonden er nog tot op het jaar 1613, doch ook daar niet langer; nieuwe zusters werden nergens meer aangenomen. Zoo wilde het de protestantsche regeering. Maar op eens is een gewoonte, een volkszede, en de neiging om zich daarnaar te gedragen, zoo maar niet te vernietigen. Jonge dochters van allerlei stand, volwassen geworden en zonder uitzicht op een huwelijk, waren gewoon hun toevlucht in een klooster te zoeken ²⁾. Nu haar dit niet meer mogelijk was en toch de omstandigheden overigens dezelfde waren gebleven, wijdde zich velen van haar aan een geestelijk leven buiten het klooster en zonder bindende gelofte. Sommigen gingen, vier of vijf te zamen, huizen en leven; anderen bleven voorloopig bij haar ouders inwonen; maar allen stelden zich voor kerkelijke diensten ter beschikking van haar geestelijkheid. Het volk noemde haar met een scheldnaam klopzusters of kloppen, en stak den draak met haar stemmigheid ³⁾. Maar daardoor niet uit het veld geslagen, bleven zij volharden en namen in aantal gestadig toe. Omstreeks 1650 werd door de gereformeerde synode haar aantal op twintig duizend geschat ⁴⁾, en in 1655 vond de Utrechtsche regeering het geraden haar het dragen van uniforme kleeding te verbieden ⁵⁾. Het omstandigst

1) Hier en daar, op een afgelegen plaats, mag op den regel een uitzondering zijn gedoogd. Zoo b.v. te Amersfoort: zie de Cronyk van St. Aagten-convent in Van Bemmel, Besch. v. Amersfoort, I, blz. 254—301; vgl. evenwel blz. 293.

2) Dezelfde behoefte aan vrouwenverzorging had in vroeger eeuwen geleid tot instelling van begijnhoven. Zie P. Fredericq, Gesch. der Inquisitie, II, blz. 33—34.

3) Over de kloppen vgl. Neercassel in 1663: Arch. Aartsb. Utr., XVIII, p. 210. Onder de misbruiken, die hij bij zijn aanvaarding te bestrijden had, behoort: „itinerationes cum sacris virginibus”; deze werden door hen „vetitae ac proscriptae.” (Batavia scra, II, p. 480; vgl. vooral ook p. 499^b). Ook gebood hij „feminae non ministrent in sacro” (p. 498^b kanteekening).

4) Zie Aitzema, Saken v. staat, III, blz. 506^b (cf. l. c. blz. 507 § III, 508 § XIV).

5) V. d. Water, Placaatb., III, p. 469. Vgl. Clara relatio, p. 91; De La Torre, Relatio,

spreekt over haar een Roomsche pater van dienzelfden tijd, de de Carmelieter monnik Bertius (zoon van den in zijn tijd vermaarden regent van het Collegium theologicum te Leiden) in zijn *Clara relatio* ¹⁾. Naar zijn voorstelling zou, zelfs toen ter tijd, de Roomsche geestelijkheid alleen nog niet talrijk genoeg zijn geweest om voor de kerkelijke behoeften naar behooren te zorgen. Vooral niet voor het onderwijs der jeugd. Groote scholen konden de pastoors, wegens het verbod der plakkatens, niet houden; in bijzondere woonhuizen konden zij slechts klassen van niet veel meer dan twintig te gelijk bijeen brengen; die allen achtereen te gaan onderwijzen, daartoe waren zij niet in staat. Die taak namen hun nu de geestelijke zusters uit de handen; zij leerden de kinderen, vooral op Zondag, den catechismus. En niet in de steden slechts waar zij woonden; zij trokken ook naar de dorpen in den omtrek en trotseerden daarbij onweer en ongemak. Ook wilden de kinderen, Bertius had het opgemerkt, liever van haar dan van mannen onderwezen worden. De pastoors konden het gerust haar overlaten, en hadden niet meer te doen dan eenig opzicht te houden. En tot het onderwijs bepaalden zich de geestelijke zusters niet; zij deden veel meer; zij deden huisbezoek en gingen de nalatigen tot het bijwonen van den kerkdienst opwekken; zij versierden bedehuizen en altaren, vervaardigden altaarkleeden en kerksieraden. In Bertius' tijd schijnt dit hoofdzakelijk de omvang van haar taak geweest te zijn. Maar vroeger, in het tijdvak dat wij beschouwen, toen het getal van mannelijke geestelijken nog geringer was, bewezen zij andere diensten bovendien: zij hielpen bij het offeren van de mis en zongen met de mannen mede; zij vergezelden zelfs den stadspastoor naar de omgelegen plaatsen, die geen eigen geestelijke hadden, om hem ook daar behulpzaam te zijn; zij vernachtten dan soms met hem onder een en hetzelfde dak. Die gedurige samenwerking leidde tot nog drukker omgang, tot inniger gemeenschap. De pastoor deed haar beloven bij niemand dan bij hem te biechten, en de biecht, gepaard aan de boetedoening en kastijding die er soms uit voortvloeiden, had haar eigenaardige gevaren. Dat die gevaren waarlijk bestonden, was niet te ontkennen. Bertius in zijn tijd acht ze zeer ernstig, vooral voor

in Arch. Aartsb. Utr., X, blz. 125. In zijn Descr. status anni 1642 schrijft Rovenius (Arch. Aartsb. Utr., XVIII, p. 27): „Turbantur quoque hactenus tolleratae congregationes virginum, ut nonnisi in domibus parentum vel amicorum eas habitare velint, et habitum modes tum eas relinquere cogant ac more saeculari vestiri”.

1) Clara relatio, inzonderheid in cap. XXII en XXIII (p. 88 vlg.).

jeugdige geestelijken, en geeft uit dien hoofde aan de orde den raad om geen dan reeds in jaren gevorderde zendelingen naar Holland te sturen ¹⁾. Hoeveel grooter zal dan vóór zijn tijd, toen de betrekking nog inniger was, dit gevaar wel geweest zijn. Vosmeer erkent dan ook ²⁾, dat hij in beginsel tegen het dienen bij de mis van geestelijke zusters bezwaar heeft; ook had hij zich reeds herhaaldelijk genoodzaakt gezien de directeurs der geestelijke dochters te Haarlem te ontslaan en uit de stad te verwijderen.

Dat de beschuldiging, aan den Paus ter ooren gekomen en door zijn nuntius aan den vikaris overgebracht, dus niet uit de lucht gegrepen was, dat er maar al te veel aanleiding toe bestond, schijnt mij ontegenzeggelijk. Maar even zeker acht ik het, dat het kwaad veel te uitgebreid en sterk overdreven werd voorgesteld. De afloop der zaak schijnt dit ook te leeren. De vikaris haastte zich den brief in afschriften toe te zenden aan de voornaamste geestelijken en leeken in alle deelen van zijn diocese, en de antwoorden, die hij ontving ³⁾ en die van verontwaardiging over het lasterlijke gerucht gloeiden en de beschuldiging verre wegwierpen, zond hij vervolgens aan den nuntius toe, als bijlagen op zijn bezadigde maar stellige wederlegging. Daarmee schijnt de nuntius en schijnt ook de Roomsche Curie zich voldaan te hebben betoond. Aan de zaak is geen verder gevolg gegeven.

Dat de laster van de Jezuiten uitgegaan, of door hen althans naar Rome overgebriefd was, is waarschijnlijk genoeg ⁴⁾. Zij zelve werden in de hun meegegeven *Monita* tot bijzondere omzichtigheid op het punt van den omgang met vrouwen vermaand ⁵⁾. Zooveel mogelijk moesten zij het bezoeken van huizen, alleen door vrouwen of jonge dochters bewoond, vermijden, en bovenal niet daar vernachten. De orde begreep, dat, met het oog op de schandalen van een thans afgesloten tijdvak, niet het kwaad alleen maar

1) Zie de Clara relatio, p. 125, 131.

2) In zijn brief aan den nuntius van 14 Januari 1609, bij Dusseldorp, p. 370.

3) Uittreksels daarvan bij Broedersen, V, p. 135 sqq.

4) In 1603 teekende Vosmeer reeds aan: „Fatetur [Arboreus] coram Arnolde et Wigerio se nullum non movisse lapidem, ut turpia et scandalosa posset invenire inter virgines [te Haarlem zeker], at non potuisse nisi quod honestum et virtuosum post longam inquisitionem invenisse” (Broedersen, V, p. 149). Ik denk, dat hierop ook doelt hetgeen Corn. Arnoldi in 1609, 27 Januari, schrijft, bij Broedersen, V, p. 137; vgl. ook p. 135 initio. De Jezuiten ontkenden echter de aanbengers geweest te zijn: zie Tractatus de juris titulis etc. (Arch. Aartsb. Utr., I, p. 229).

5) Zie art. 6^b der *Monita*. Vgl. Corresp. de Granvelle, t. XI, p. 688.

zelfs de schijn van het kwaad op het zorgvuldigst vermeden behoorde te worden. Het zou dus niet vreemd zijn, als zij aanstoot hadden genomen aan hetgeen te dien opzichte door anderen minder voegzaams bedreven werd. Buitendien, in den brief van den nuntius werd er op gewezen dat bepaaldelijk de Jezuïeten, „die anders aan de gemeente zoo aangenaam plachten te zijn,” als biechtvaders van diergelijke geestelijke zusters waren afgewezen — hetgeen ook werkelijk te Haarlem plaatsgevonden en opspraak verwekt had — en dat in het algemeen de paters der Societeit door de gewone geestelijken onliefderijk en als vreemde indringers bejegend werden ¹).

Wat hiervan waar mag wezen, het bloote vermoeden in alle geval dat de Jezuïeten schuld hadden aan het onrecht hun aangedaan, moest de wereldlijke heeren en vooral hun toch al sterk vooringenomen hoofd nog te meer en bovenmate tegen hen verbitteren. Op het eind van het jaar liet de vikaris zich door zijn gramschap, die op nieuw was gaande gemaakt door de eigendunkelijke hooghartigheid van een uit de orde, zoo vervoeren, dat hij den 16^{den} December 1609 een edict uitvaardigde, waarbij hij aan de Jezuïeten en aan alle ordensgeestelijken, die zonder zijn uitdrukkelijke vergunning pastoorsfunctiën waarnamen, de bevoegdheid daartoe ontnam ²). Dit druischte lijnrecht in tegen den geest, waarin hem de nuntius in Januari had geschreven, en haalde hem dan ook een duchtige vermaning op den hals ³), die hem zelfs voor een schorsing in zijn waardigheid deed vreezen, en tot intrekking van het aanstootelijke decreet verplichtte. Maar feitelijk was het decreet al buiten werking gesteld door een nieuwe overeenkomst, juist in die dagen tusschen hem en den provinciaal der orde te Brussel getroffen.

1) In den brief, waarvan Broedersen slechts uittreksels geeft (V, p. 129), stond „[Istas virgines] aliis omnibus confessariis detrahi et praesertim Patribus S. J., in eadem Provincia messi Dominicae operam navantibus; saepeque contingere, ut iidem Patres ex aedibus Catholicorum, in quibus illae virgines habitant, studio aemulationis arceantur vel haereticis detegantur aut Catholicis exosi reddantur; postremo non leves intercedere quaestiones et dissidia inter ipsos Patres Societatis et sacerdotes praedictos, eo quod Patres, qui Catholicis ibi sunt valde grati multumque fructum faciunt, a sacerdotibus, se proprios pastores vocantibus, exteri appellentur et magno cum infirmorum scandalo prohibeantur, quominus frequentent loca sacerdotibus assignata; Patres enim nullis certis locis destinati ubi majorem conspiciunt necessitatem, eo accurere consueverunt”.

2) Zie de Inleiding op Dusseldorp, Annales, p. 105.

3) Zie de toedracht door Vosmeer zelven beschreven bij Broedersen, V, p. 198.

Het waren de Jezuïeten in Holland, die daartoe den weg hadden gebaad, door zich bereid te toonen tot concessies aan hun tegenpartij in het belang der zaak, waarvoor zij beiden leefden, en die zij zagen dat door het onderling twisten gevoelig benadeeld werd. Zij stelden zich in betrekking met een paar vertrouwden van den vikaris te Utrecht, en ontwierpen in overleg met dezen in Juli van het loopende jaar een voorloopige schikking, die voor de orde minder gunstig was dan de *Forma* van 1598, doch niettemin om vredeswille door den provinciaal (niet meer Manaraeus, maar diens opvolger Franciscus Flerontinus) werd goedgekeurd, en in samenwerking met den vikaris apostoliek, die daarvoor naar Brussel overkwam, formeel vastgesteld. In dat verdrag, van 8 Maart 1610, werden tevens de vijf geschilpunten allen in den geest van den vikaris beslist. Nu kwam de beurt van klagen weer aan de Jezuïeten. Zij beweerden dat de overeenkomst voor hen onuitvoerbaar bleek, en dat hun vreedzame provinciaal al te veel, bepaaldelijk ten opzichte van de pastoralia, had toegegeven. De nuntius moest ten slotte met zijn gezag tusschen beiden komen; hij gelastte hun bij brieven van 23 October 1613, uit naam van Zijn Heiligheid, de artikelen der overeenkomst voortaan strikt na te leven. Dat hielp voor een poos¹⁾; op den duur echter bleek het onmogelijk te zijn twee onvereinigbare aanspraken, op onaf hankelijkheid aan de eene zijde en op heerschappij aan de andere, door voorschriften in evenwicht te houden. De schaal sloeg als van zelf nu eens naar deze, dan weer naar gene zijde over. Tweedracht en naijver bleven tusschen de seculieren en regulieren bestaan, en zoo al niet op den bloei der Kerk, dan toch op den vrede onder de gemeente nadeelig werken.

In hun achterdocht gingen zich de Sasboutianen waarlijk inbeelden, dat ook door de Staten des lands de Jezuïeten boven hen werden voorgetrokken. Men behoeft de plakaten maar in te zien om dadelijk van het tegendeel overtuigd te worden: altijd staan daarin de Jezuïeten als gevaarlijk voor de rust en veiligheid van den staat vooraan genoemd. Ook wisten de Staten en gevoelden, evenals de gansche protestantsche gemeente, dat hetgeen hun in het

1) Een korte poos: reeds omstreeks 1614 dacht Aquaviva er aan, de missie op te geven (*Relatio visitationis Missionis S. J., exhibita Brux. anno 1626*, in Arch. Aartsb. Utr., VI, p. 237). In den *Tractatus de juris titulis* (Arch. I, p. 229) wordt dit voor-nemen echter vóór 1610 gesteld. Volgens Vosmeer was er herhaaldelijk sprake van, dat de Jezuïeten van zelf of tegen hun verlangen uit Holland scheiden zouden (Broeders, V, p. 127, cf. p. 87).

katholicisme het meest tegenstond, in het Jezuetisme op het consequentst en tot in zijn uiterste gevolgen werd doorgedreven. Maar de Sasboutianen onderstelden, dat men, uit ontzag voor Frankrijk, bij wiens regeering de Orde zooveel vermocht, haar ook hier te lande boven de inheemsche geestelijkheid begunstigde. Dusseldorp weidt hierover in het breede uit, en geeft om zijn beweren te staven ons een anecdote ten beste, die ik hem gaarne navertel, omdat zij mij voorkomt voor de personen, die er in betrokken zijn, bijzonder karakteristiek te wezen.

Omstreeks 1614 bekleedde onder de Jezuiten in Holland pater Marcus van den Tempel een eerste plaats, zoodat hij iets later ook als superior aan het hoofd der geheele missie werd gesteld ¹⁾. Hij was een Brabander van goeden huize, een broederszoon van dien Olivier van den Tempel, die als kolonel in dienst van Holland zich bij verschillende gelegenheden onderscheiden en de gunst van prins Willem verworven had ²⁾. Alweer dus een dier jongeren, die thans ijverden voor de belangen, waartegen hun ouderen nog kort geleden de wapenen hadden gevoerd. Hij woonde en werkte te Leiden en trok daar spoedig de aandacht der streng Calvinistische Vlamingen, die er zich in menigte hadden neergezet. Onder dezen verbreidde zich het gerucht, dat hij, de zwarte Jezuet, zooals zij hem noemden, in last had en naar een gelegenheid uitzag om prins Maurits te vermoorden. De Jezuiten waren nu toch eens vorstenmoorders! Van den Tempel hoorde natuurlijk wat er van hem verteld werd, en was niet op zijn gemak. De schout had niet meer dan zulk een praatje noodig om hem op te pakken en te vervolgen. Hij dacht er over om maar te vertrekken. Maar toch, het ergste dat er op zat, ingeval hij vervolgd werd, zou zijn dat hij werd uitgebannen. Dat gevaar kon hij licht afwachten, meende hij: hij bleef. Doch liever nog wilde hij trachten zich buiten alle gevaar te stellen, en daartoe greep hij met bijzonderen takt het juiste middel aan. Hij ging zich bij prins Maurits zelve verantwoordten. Een neef van dezen, Jan van Nassau, kleinzoon van den gewezen stadhouder van Gelderland, was kort te voren Roomsch geworden, zonder daarom vooralsnog met de Oranjes te bre-

1) „Ex societate Jesu ibi (Leidae) residet Pater Tempelius, quem Superiorem sive inspectorem Patrum Missionis Hollandicae vocant”; aldus Rovenius (Descr. status anni 1616, in Arch. Aartsb. Utr., I, blz. 218).

2) Zie over hem: Van Meteren, f°. 502a. Zijn vrouw was „forte Catholique” (Corresp. de Granvelle, t. XI, p. 467).

ken ¹⁾. Met hem, die zich in Den Haag ophield, stond Van den Tempel in betrekking, en door hem liet hij zich nu aan Frederik Hendrik voorstellen, die weer op zijn verzoek de goedheid had om audientie voor hem bij zijn broeder Maurits te vragen. Zijn verwantschap met wijlen den kolonel zal hem bij de zoons van prins Willem zeker te stade zijn gekomen; zijn beschaafde innemende manieren en zijn welbespraakte mond deden het overige daaraan toe. Maurits maakte geen bezwaar om den Jezuiet in een bijzonder gehoor te ontvangen.

Bij het binnenkomen en terwijl hij zijn hoofdsche buiging maakte (Dusseldorp zegt ter loops, dat hem zoo iets best afgang), zag hij aan de andere zijde van het ruime vertrek den Prins geheel alleen aan het venster staan. Deze trad terstond op hem toe, groette vriendelijk, gaf hem de hand en leidde hem naar het venster terug, hem zodoende ten blijk van zijn vertrouwen den rug toewendende. De Jezuiet, door deze ontvangst volkomen op zijn gemak, verhaalde nu de aanleiding tot zijn bezoek, de lasterlijke geruchten die over hem in omloop waren, en begon zich daartegen te verdedigen. Maar spoedig viel hem de Prins in de rede, zeggende dat hij wist wat zulke praatjes van het gemeen waard waren. Maar, hernam de ander, de schout van Leiden zou er toch aanleiding uit kunnen nemen om mij te vervolgen. Beroep u dan gerust op mij, antwoordde de Prins, ik neem u in mijn bescherming: zeg dat maar, als men het u lastig maakt. Verhaal mij nu liever iets van de verrichtingen van uw orde in Indië. De Jezuiet verhaalde wat hij hiervan wist. En nu verzocht hem de Prins ten slotte, om, wanneer hij soms iets naders van dien aard mocht vernemen, toch niet te verzuimen het hem mede te deelen; ik kan u niet zeggen, voegde hij er bij, hoe gaarne ik er van hoor. Op het vriendelijkst scheidden de twee van elkander. Nu wilde het toeval, dat er juist van Nicolaas Trigault een verhaal verschenen was over de verrichtingen der Jezuiten in China. Daaruit haastte zich Van den Tempel het voornaamste in het Fransch te vertalen en het in een tweede audientie aan den Prins te brengen, die er hem wel voor bedankte. Op deze wijze kreeg de slimme Jezuiet bij prins Maurits een witten voet, en durfde zich voortaan te Leiden vrijelijk op straat vertoonen.

Een aardige vertelling, niet waar, en uit den mond van Van den Tempel zelven door Dusseldorp in alle oprechtheid opgeteekend.

1) Vgl. over zijn bekeering: Groen, Archives, 2^e serie, II, p. 409, 412.

Wat haar nog smakelijker voor ons maakt, is het naieve wantrouwen van dezen, dat hem achter de eenvoudige waarheid nog iets onoprechts doet vermoeden. Hij houdt het er voor, dat Maurits niet naar de inspraak van zijn eigen gemoed, maar om de eischen van zijn politiek den Jezuiet zoo welwillend bejegend had. Hij ging opzettelijk naar Van den Tempel toe, om hem onder het oog te brengen dat, als hij bij geval geen Jezuiet maar een wereldlijk geestelijke was geweest, de ontvangst heel anders zou zijn uitgevallen. De Prins wist wel, zeide hij, dat als een uwer iets kwaads wedervaart, de gansche orde schreeuwt als magere varkens (de vergelijking is van Dusseldorp ¹) en dat de orde thans, met den grooten invloed dien zij op de regentes van Frankrijk en haar regeering oefent, wel eens zou kunnen uitwerken dat de subsidiën van daar minder overvloedig naar Nederland vloeiden dan hier begeerd wordt. Aan die overweging, vriend, hebt gij al de vriendelijkheid van den Prins te danken. Ware ik in uw plaats gekomen, ik zou heel anders ontvangen zijn, dat verzeker ik u.

Dit laatste zal wel waar wezen. Tusschen den menschkundigen, behendigen, innemenden pater en den ergdenkenden, terugstootenden Dusseldorp was het verschil zoo groot, dat de wijs, waarop men beiden behandelde, ook wel ver uiteen moest loopen. Aan den anderen kant erkennen wij, dat het gebeurde met Van den Tempel gegronde aanleiding tot klagen kon geven; tot klagen namelijk over de willekeur, waarmede de regenten de plakكاتen al dan niet ten uitvoer legden, naar aanzien van personen. Maurits wist zeer goed, dat de Jezuiet zich met geen ander doel te Leiden ophield, dan om te doen hetgeen de plakكاتen verboden, godsdienst-oefening te houden, mis te lezen, sacramenten toe te dienen. Toch neemt hij hem in zijn bescherming, zelfs tegen den schout der stad. Eenige jaren later komt hij, op voorbidden van denzelfden Van den Tempel, in Friesland tusschen beiden om een paar anderen van de orde de straf te doen kwijtschelden, die zij naar de letter der plakكاتen verdiend hadden ²). Die plakكاتen namelijk werden door Maurits niet slechts, maar in het algemeen door de regenten van lager zoowel als van hooger stand aangemerkt als slechts een maximum stellende, beneden hetwelk zij naar omstandigheden, dat wil zeggen naar eigen goedvinden, zwaarder of lichter straffen konden of in het geheel niet straffen. Voor het

1) Evenzoo zal Willem de Leeuw zelf: „Qui unum ex nostris tangit, omnes tangit; et quis est, qui se audebit nobis opponere”? (Broedersen, V, p. 203.)

2) Zie mijn Inleiding op Dusseldorps Annales, blz. CXI noot 1.

rechtsgevoel der katholieken moet die toestand van onzekerheid, dat afhangen van de goedgunstigheit van niet altijd achtenswaardige overheden, hoogst aanstootelijk en grievend zijn geweest.

Die toestand was nu, na het sluiten van het Twaalfjarig Bestand, weer vooreerst bestendigd. Men had zich dat anders voorgesteld, toen de onderhandeling met den vijand werd aangeknoopt en het uitzicht op een duurzamen vrede zich voordeed. Toen had Oldenbarnevelt aan Jeannin toegegeven ¹⁾, dat in vredes-tijd de Roomsche eeredienst in eenige steden, waar de katholieken talrijk waren, Utrecht, Haarlem, Amsterdam en meer andere, hersteld zou behooren te worden, op zekere voorwaarden, waarmee de gezant meende dat zich ook zijn koning zou kunnen verenigen. Met de hoop hierop mochten zich buitendien onze katholieken vleien; het was altijd gezegd dat het schorsen van hun godsdienstvrijheid een tijdelijke maatregel was, die tegelijk met den oorlog zou ophouden ²⁾. Merkwaardig, in verband hiermee, is het volgende, dat Oldenbarnevelt zelf heeft opgeteekend ³⁾. Toen in 1608 pater Neyen, de welbekende provinciaal der Franciscanen, die zich bij uitstek beijverde om de Staten-Generaal aan een aannemelijken vrede met den koning en de Aartshertogen te helpen, op het punt stond van naar Madrid te reizen, ten einde eenige opgerezen moeilijkheden zoo mogelijk uit den weg te ruimen, gaf hij aan Oldenbarnevelt en zijn medeafgevaardigden te verstaan, „dat hij wenschte voor zijn moeite het bisdom van Utrecht te mogen hebben”. Die wensch is, dunkt mij, bij een zoo slim persoon als den Pater slechts te verklaren, indien wij onderstellen, dat naar zijn inzicht de Staten na het sluiten van den vrede en het hierbij verkrijgen van een onbetwiste soevereiniteit, wel geneigd zouden wezen om een aartsbisschop van Utrecht en een onder dezen georganiseerde katholieke Kerk toe te laten, mits aan hen, als den soeverein, de keus der personen vergund werd. Oldenbarnevelt nam echter het verlangen van den pater niet ernstig op en antwoordde (glimlachend, stel ik mij voor), „dat hetzelfde al te machtig voor hem zoude wezen”.

In alle geval, wat ook na een gesloten vrede had kunnen geschieden, nu slechts een wapenstilstand voor twaalf jaren getroffen was en de Spaansche regeering geen afstand deed van haar aan-

1) Op 6 November 1607: Jeannin, *Négociations*, II, p. 23.

2) Bijv. door Van Meteren op het jaar 1598, in alle uitgaven: in de eerste Nederlandsche, f°. 433, in die van 1614, f°. 423, vgl. ook f°. 306.

3) Zie Van Deventer's Gedenkstukken, III, blz. 205.

spraak op de heerschappij over de afvallige provinciën, bestond er geen reden om in de verhouding tusschen den staat en zijn katholieke burgers verandering te brengen. Die burgers toch bleven zich, met hun geestelijkheid aan het hoofd, beschouwen als onderdanen van den Spaanschen koning, tot gehoorzaamheid aan dezen alleen verplicht ¹). Wij hebben reeds gehoord, wat de Leuvense professoren op de vraag van De Groot ten antwoord hadden gegeven: dat zoolang de wapenstilstand tusschen den koning en zijn rebellen duurde, de katholieken in Noord-Nederland zich ook van vijandelijkheid behoorden te onthouden, maar dat zij in oorlogstijd, zoodra de kans schoon stond, verplicht waren den wettigen vorst tegen de overweldigers van het gezag bij te springen. Als dat de plicht was, die de geestelijkheid hun had voor te houden, kon men dan zonder gevaar, voor de twaalf jaren die de wapenstilstand duren zou, hun de vrije godsdienstoefening onder de leiding van zulke predikers toestaan? De Groot, die dat onbevredigende antwoord op zijn vraag had ontvangen, heeft naderhand verklaard, „dat het laatste plakkaat tegen de conventiculen van de papisten bij hem ingesteld is geweest” ²). Waarschijnlijk bedoelt hij het plakkaat der Staten-Generaal van 27 Maart 1612, dat den inhoud van al de vroegere samenvatte, en waaronder Oldenbarnevelt als president zijn naam heeft gesteld ³). Hij, De Groot, was toen ter tijd fiscaal van Holland, en kan in die hoedanigheid met het ontwerpen van den tekst belast zijn geweest ⁴). Dat hij en de landsadvokaat, die beiden bij hun geloofsgenooten van al te groote welwillendheid jegens de Roomschegezinden verdacht werden gehouden, de hand tot het stellen en uitvaardigen van zulk een verordening hebben geleend, is wel geschikt om ook ons van haar noodzakelijkheid te overtuigen.

Waarmee men zich vroeger ook gevleid mocht hebben, de waan dat de katholieken in de Zeven provinciën aan het uitsterven waren, moest thans, bij den aanvang van het Bestand, wel opgegeven worden. Hij was te verdedigen geweest omstreeks 1600, zoolang van de nieuwe hiërarchie, van het apostolische vikariaat,

1) Rovenius schrijft in 1617: „Dolent omnes Catholici sui exiguam habitam rationem in hisce induciis. Sperant et optant majorem rationem habendam, si contingat eas prolongari. Alioqui periculum erit, ne a legitimis suis principibus se negligi arbitrantur, paulatim magis ac magis alienentur” (Descr. status anni 1617, in Arch. Aartsb. Utr., XVII, p. 462). Nog eens hetzelfde, *ibid.* p. 471.

2) Verhooren, blz. 153.

3) Dit merkt Dusseldorp met nadruk op: *Annales*, p. 431.

4) Nadat het bovenstaande ter perse was gezonden, vond ik in de Resolutiën der

en van het leven dat het in de gemeente wekte, niets vernomen was. Maar sedert Eggius betrapte en Vosmeer ingedaagd werden, waren de klachten der gereformeerden over de toenemende stoutigheid der papisten allerwege maar al te zeer gerechtvaardigd. Thans, in de eerste dagen van het Bestand, nu het verkeer met het zuiden heropend was, trokken de katholieken in zulk een menigte — Dusseldorp spreekt ¹⁾ van negenduizend — naar Antwerpen en Den Bosch om er het vormsel te halen, dat de kettters er van opzagen en er zich over verontrustten. Zij begrepen, juicht Dusseldorp ²⁾, dat het herstel van den Roomschen eerdienst hun ondergang zou zijn. Het getal dergenen toch, die bij de Calvinisten ten nachtmaal gingen, kwam in geen vergelijking zelfs met de menigte der vrome katholieken. Werden dezen eens tot de staatsbedieningen en posten toegelaten, dan was met zekerheid te voorzien, dat zij door hun aanzien en meerdere bekwaamheid de kettters spoedig overvleugelen zouden.

Dit grootspreken mag overdreven wezen; waar was het buiten twijfel, dat de katholieken een macht in den staat bleken te zijn, waartegen de regeering op haar hoede diende te wezen, een macht die volstrekt niet aan het afnemen was, integendeel, die in omvang en in organisatie gestadig vooruitging. En wat verlangden zij? wat verlangden voor hen hun hoofden? Zouden zij voldaan zijn, wanneer zij met de protestanten gelijke rechten hadden gewonnen? Geenszins voorwaar! de protestanten waren voor hen nog altijd kettters gebleven, rebellen tegen den Paus, die op nieuw onderworpen moesten worden. Rechtsgelijkheid was een minimum, een eerste schrede op den weg naar de alleenheersching, die zij meenden dat hun rechtens toekwam. Het gansche boek van Dusseldorp is één bewijs voor deze waarheid; hetgeen tezelfder tijd in België ³⁾ en in Duitschland voorviel, een nog veel krachtiger. Overal waar het strijdlustige katholicisme de overhand nam, onderdrukte het met geweld wat het de ketterij noemde ⁴⁾. Was het geraden, was het geoorloofd, aan zulk

Staten-Generaal mijn vermoeden bewaarheid. (Resolutiën der Staten-Generaal, 4 Augustus 1611: „Zijn gecommiteert omme te concipieren het placcaet tegen de Jesuïeten de Borgermeesters Wilhem, Huygens, den fiscael de Groote, Joachimi en de Goyer“.)

1) Annales, p. 376, 377.

2) Annales, p. 359, 360, 377.

3) Vgl. Ranke, Päpste, II, S. 104 (Sammtl. Werke, Bd. XXXVIII, S. 74).

4) Bekend is het, dat paus Innocentius X den vrede van Westfalen verwierp. Zie hierover: (Döllinger,) Janus, p. 33, 34.

een tegenpartij de handen vrij te geven? haar in de gelegenheid te stellen om de overhand te nemen?

Er is een merkwaardige brief bewaard gebleven ¹⁾, door een Jezuiet omstreeks dezen tijd in het latijn opgesteld en waarschijnlijk aan Oldenbarnevelt gericht. Er wordt daarin gezegd, dat de geadresseerde, wiens wijsheid en deugden hooglijk worden geroemd, bekend staat als een vriend van eendracht en vrijheid, die aan katholieke kennissen wel heeft betuigd te meenen, dat, daar toch allen het eens zijn omtrent de hoofdwaarheden van het Christendom, bevrediging mogelijk zou zijn ²⁾, indien maar de katholieken wat lieten vallen van hun ceremoniën en leeringen, of althans niet vorderden van anderen, die er afkeerig van zijn, dat zij er zich ook aan houden. Met het doel om dat beweren te weerleggen vat de schrijver de pen op. Hij betoogt gemakkelijk, dat de katholieke ter wille van ongeloovigen van de waarheid, die hij bezit, niets mag laten afdoen. En wat de vrijheid van godsdienst betreft, het vorderen daarvan klinkt zonderling (zegt hij) uit den mond van hen die den katholieken hier te lande die vrijheid onthouden. Wel zullen dezen antwoorden, dat zij slechts het voorbeeld volgen, door de katholieken elders, waar zij de overmacht hebben, ten opzichte der protestanten gesteld. Maar is het dan christelijk kwaad met kwaad te vergelden? Is het redelijk de Nederlandsche katholieken te laten boeten voor hetgeen vreemdelingen misdrijven? Als gij meent dat die vreemde katholieken onrecht doen, toon dat dan door zelf anders te handelen. Als gij oordeelt dat niemand om zijn godsdienst vervolgd mag worden, begin dan met uw eigen katholieken niet te vervolgen.

Behendig gepleit: het moet erkend. Maar niet overtuigend. Het is alsof de vijand die mij te lijf gaat, als ik hem afweer en ontwapen, mij toevoegt: zoo gij een afkeer hebt van geweld, pleeg het dan niet zelf; dat ik het doe, die er niet afkeerig van ben, mag voor u, die mijn doen afkeurt, geen reden zijn om mijn voorbeeld te volgen. De katholieke — ik spreek van de 17de eeuw — gelooft en belijdt, dat ketter te wezen een misdrijf is, dat de ketterij te vuur en te zwaard moet worden uitgeroeid; en naar dat geloof gedraagt hij zich, waar hij er de macht toe heeft. Dat kunnen de heroverde zuidelijke provinciën getuigen.

1) In de Jesuitica Negociatio, p. 8.

2) Oldenbarnevelt erkende voor zijn rechters (Verhooren, blz. 40 § 46), „dat ook onder de papisten veel opregte beminders van 't vaderlandt zijn, gelijk zij van den beginne der oorloge getoont hebben”.

Mag dan de katholiek in de noordelijke provinciën van de ketters, die daar nog de overhand hebben, meer vorderen dan met de veiligheid van dezen bestaanbaar is?

Wij kennen de legende, door Tollens bezongen, van den vromen ketter, die den soldaat, door wien hij wordt nagezeten, in het water ziet storten en gevaar loopen van te verdrinken, en nu uit deernis terugkeert en zijn vervolger redt, maar door dezen, zoodra hij weer op den wal staat, wordt gegrepen, gebonden en overgeleverd aan den rechter en den beul ¹). Een toonbeeld van menschenliefde, die martelaar. Maar ging hij het goddelijk gebod niet te buiten, en betoonde hij den naaste niet meer liefde dan zich zelve? Hij moest toch weten, dat de soldaat, indien hij zijn soldatenplicht vervulde, handelen zou gelijk hij gehandeld heeft. Even goed wist de protestant wat de plicht der gehoorzaamheid den katholiek zou nopen te doen, indien deze de machtigste werd. Mocht hij dan van zijn kant den plicht der zelfverdediging verzuimen en toelaten dat de andere de overhand nam? Eens voor altijd had prins Willem bij den vredehandel te Geertruidenberg het woord gesproken, dat zoolang de oorlog duurde tot richtsnoer der politiek voor zijn volgelingen moest strekken. „Wij zien dat gij ons wilt verdelgen”, zoo sprak hij tot de afgevaardigden van don Jan, „en verdelgd worden willen wij niet” ²). Eerst nadat het gebleken was dat de vijand niet langer verdelgen wilde, misschien ook omdat hem de macht er toe ontbrak, had de Republiek haar katholieken onderzaten de volle vrijheid van godsdienst mogen, en naar mijn oordeel, onverwijld moeten toestaan ³). Tot zoolang, zou ik meenen, was zij in haar recht, en deed zij haar plicht, met die vrijheid te beperken, zoo weinig mogelijk, maar zooveel toch als haar eigen veiligheid vereischte.

(Gids, 1894, dl. I, blz. 1 vlg., blz. 240 vlg.)

1) De legende is getrokken uit de Doopsgezinde Martelaers-spiegel, 1631, f°. 481.

2) „Non certes, dict le Prince, car, pour vous dire la vérité, nous voyons que vous nous voulés extirper, et nous ne voulons point estre extirpés” (Gachard, Corresp. de Guill. le Taciturne, t. III, p. 456). Quinet heeft deze woorden van Oranje al in het licht gesteld: Marnix de St. Aldegonde, p. 168.

3) Aitzema aan het slot van zijn XXXVIe boek, handelende over de zaken van 1656 (III, p. 1329), zegt: „’t Is niet mijn, maer ’t is de sustenue van de Roomsgeinden, dat men haer alhier slimmer tracteert als alle andere gesinthenen . . . En heeft men geduyrende den Spaenschen Oorlogh daerteghens Placcaten ghemaect, dat het is geschiet om polityke consideratien, die nu cesseren, . . . ende dat het een groote liefde ende eendracht soude gheven hier in ’t Landt, byaldien men haer tracteerde gelijk andere gesinthenen, ende ghelijck te Maestricht geschiet, oock t’ Amsterdam, Haerlem, Goude ende andere gepoliceerde steden”.

OVER DE OUDSTE COURANTEN IN NEDERLAND.

(1863 ¹.)

Vijfhonderd jaar geleden stond er in Frankrijk, aan den voet der Pyreneën, een kasteel, waar het 's nachts wonderlijk kon toegaan. De ridder en de edelvrouw, die het slot bewoonden, werden soms in hun eersten slaap gestoord door een vreemd gestommel aan hun bed. De arme dame, wel wetende wat dit beduidde en wat er gaande was, verborg aanstonds oogen en ooren onder de dekens. De ridder daarentegen, die de vrees slechts van hooren zeggen kende, ontwaakte maar ten halve, en prevelde ongeduldig: „laat me toch slapen, Orton” ²). Maar „neen” kreeg hij ten antwoord, „neen, sire, waak op, ik heb nieuws te vertellen”. Dan rees de ridder dommelend overeind, wreef zich den vaak uit de oogen, en vroeg aan den geest, die zich wel hooren maar niet zien liet: „wat hebt ge dan toch te vertellen, waar komt ge nu weer van daan?” „Van Engeland”, antwoordde de onzichtbare, „of van Duitschland of van Hongarije, en juist toen ik gisteren van daar weg ging, was er dit of dat gebeurd.” En nu volgde er een uitvoerig en hoogst belangrijk verhaal. De ridder werd al luisterende klaar wakker, en hoorde met klimmende aandacht naar al het wonderlijke nieuws, dat hem uit die verre landen zoo kersversch werd opgedischt. Eindelijk zweeg

1) Dit opstel dagteekent van vóór het breede onderzoek, door Sautijn Kluit naar de lotgevallen der journalistiek in ons land ingesteld. Vgl. ook de artikelen in: Alg. Kunst en Letterbode, 1859, N°. 7, N°. 36 (M. Campbell), N°. 40 (R. Elsevier), N°. 47 (Fred. Muller).

2) Orton vertegenwoordigt nog wel zoo goed de electriche telegraaf. Evenzoo kan men op den spoorwagen toepassen, wat de Faust van Marlowe over „the swift spirit” zegt, die hem in het noordelijk halfronnd 's winters de druiven brengt, die in het Zuiden, waar het dan zomer is, groeien. (Works of the British dramatists. Edinb. Will. Nimms, p. 137.)

de stem; de geheimzinnige boodschapper was blijkbaar vertrokken. Den volgenden dag vertelde dan de ridder het gehoorde aan zijn vrienden en bureu over, zonder te zeggen van wien hij het te weten was gekomen. Allen verbaasden zich over zijn bericht, dat eenige weken later ten volle bewaarheid werd. Niemand begreep hoe hij aan zijn tijdingen kwam, en hij zelf begreep het ook niet recht. Meer en meer beving hem de lust den bode, dien hij zoo dikwerf hoorde, eindelijk ook eens te zien. De stellige weigering van dezen om aan zijn verlangen te voldoen vuurde zijn begeerte nog meer aan. Van verzoeken kwam hij tot dreigen, tot geweld. Maar zodoende verdreef hij ten slotte zijn schuwen bezoeker voor altijd. Zijn edele vrouw had voortaan weer geruste nachten; maar hij kon niet meer, als vroeger, zijn bureu in verbazing brengen over zijn onbegrijpelijke kennis.

Wie mag toch wel die onzichtbare nieuwsbode, die geheimzinnige Orton geweest zijn? Froissard, de kroniekschrijver, die ons deze fraaie geschiedenis in al haar kleuren verhaalt, weet het niet te zeggen. Natuurlijk. Maar wij, die zooveel eeuwen ouder zijn dan hij, en die zooveel meer ondervinding hebben opgedaan, wij zijn wijzer en weten het wel. Orton is de Geest der couranten, die eer nog deze in de wereld waren gekomen, zonder lichaam, en bij gevolg onzichtbaar, rondspookte, en aan enkele vertrouwden in het oor fluisterde wat hij thans, in dui-zenden dagbladen verlichamelijkt, aan millioenen luidkeels toeroept: het nieuws van den dag.

Kunt ge u, waarde lezer, die stille, vervelende dagen verbeelden, toen Orton nog niet geboren, toen het eerste dagblad, waarin zijn geest varen kon, nog niet verschenen was? Hoe stom, hoe doodsch moet de wereld toen geweest zijn! Een wereld zonder geluid, waarin opmerkelijke, verwonderlijke gebeurtenissen voorvallen zonder gerucht te maken, zonder opzien te baren. Orton had wel reeds ooren om te hooren en oogen om te zien, maar zijn stem was nog te zwak; hij kon slechts fluisteren; de menigte merkte niet eens, dat hij bestond.

Het is niet veel meer dan twee eeuwen geleden, dat zijn rondwarende geest eindelijk een lichaam heeft gevonden om in te wonen en te werken. Zwak en hulpbehoevend werd hij toen ter wereld gebracht, ziekelijk en zwak groeide hij op, hij scheen zijn leven lang een dwerg te zullen blijven. Maar eensklaps is hij, bij den aanvang dezer eeuw, gaan opwassen en zich ontkwikkelen tot een reusachtige gestalte, waarvoor de koningen

sidderen op hun troon, als voorheen de edelvrouw van Corasse voor de stem van den onzichtbare.

Het is overbodig u den reus te beschrijven, zooals hij zich tegenwoordig vertoont. Wie onzer die hem niet van aangezichte tot aangezichte kent? Evenals de ridder van Corasse, worden wij telken morgen door hem gewekt met de aangename woorden: „Waak op, ik heb u nieuws te verhalen van Engeland en Frankrijk, van Indië en Amerika. Wat vele dagreizen ver gisteren is voorgevallen, vertel ik u heden in al zijn bijzonderheden.” En die stem, die ons zoo duidelijk toespreekt, spreekt tezelfder tijd even duidelijk tot duizenden anderen. Niets blijft ons vreemd; wij blijven vreemd aan niemand. Wat aan een onzer overkomt, de onvermoeide Orton gaat het meêdeelen aan allen. Wat een onzer behoeft, hij brengt het ter kennis van een iegelijk, die in die behoefte voorzien kan. Hij houdt ons in onafgebroken gemeenschap met al onze medemenschen. Door zijn bemiddeling vormen wij allen te zamen een enkele maatschappij.

Wie zou dan geen belang stellen in de omstandigheden, waaronder hij geboren is, en in de lotgevallen zijner teedere, gevaarvolle jeugd? Wij willen onzen lezers meêdeelen wat ons dienaangaande ter ooren is gekomen. Onze berichten — wij waarschuwen vooruit — zijn schraal en onvolledig, maar wij geven wat wij hebben; en die geeft wat hij heeft verdient de erkentelijkheid van hen die het ontvangen. Wij voor ons gevoelen ons verplicht aan allen, die ons in het verzamelen van berichten zijn voorgegaan, of die ons bij het bijeenbrengen van dienst zijn geweest. Zonder hun welwillende medewerking zouden wij niet in staat zijn geweest zelfs het weinige, dat wij thans aanbieden, te geven.

Eer er spoorreinen reden, reden er diligences. Eer er diligences reden, voeren er trekschuiten. Eer er trekschuiten voeren, moest een ieder die reizen wilde zich van een bijzonder middel van vervoer, van een reiskoets, een rijpaard, zijn eigen beenen bedienen.

Eer de staat zich belastte met het bestellen van onze brieven, waren er partikulieren, die het voor ons deden. Nog vroeger moest ieder van een bijzondere gelegenheid gebruik maken, een goeden vriend in den arm nemen of een eigen bode afzenden.

Zoo ook: eer een courantier het nieuws van de geheele wereld aan de geheele wereld mededeelde, had ieder, die overwegend belang had bij het bij tijds vernemen der voorvallende gebeurtenissen, te zorgen dat hij in het bijzonder er van verwittigd werd.

De regeeringen hadden haar agenten, die haar op de hoogte hielden van hetgeen in de nabijheid van ieder hunner voorviel. De groote kooplieden werden van hetgeen voor hen van belang was onderricht door de handelshuizen, waarmeê zij in betrekking stonden.

Maar hetgeen belangrijk was voor éenen koopman, was het meestal ook voor andere. De algemeene zaken waren van algemeen belang. Vandaar dat men soms de tijding, die iemand tot zijn bijzonder naricht gekregen had, door den druk aan allen gemeen maakte.

Tot opheldering kan dienen hetgeen wij nog tegenwoordig zien gebeuren met de tijdingen uit verre streken, waaruit het nieuws niet geregeld tot ons komt. Neem bij voorbeeld Ningpo of Kanagawa. Een koopman ontvangt van daar een brief van zijn correspondent met een bericht, dat wel in de eerste plaats hem, maar toch ook eenigermate het geheele publiek interesseert. Hij zendt dien brief aan de redactie van een courant, en deze plaatst zijn bericht volgaarne, „haar toegekomen van een geacht handelshuis.”

Wat tegenwoordig bij uitzondering gebeurt, was in vroeger dagen gewoonte. Bij den aanvang der 17de eeuw kreeg de gemeene man geen andere tijdingen te lezen dan de partikuliere, die door de winzucht van dezen of genen boekverkooper publiek werden gemaakt ¹⁾. Ja, dat was reeds een groote schrede voorwaarts. Want oorspronkelijk werden zulke berichten slechts afgeschreven, niet gedrukt. Het duurde lang, eer de belangstelling van het publiek algemeen genoeg was om de drukkosten te vergoeden.

Niets wat de belangstelling der menigte in zoo hooge mate pleegt te wekken als de oorlogsberichten. De bijzonderheden van een bloedigen veldslag, van een langdurige belegering, niet het minst van de gruwelijke plundering en slachting, die op de verovering volgden, waren meer dan iets anders het geld waard, dat de nieuwsventer voor zijn „tijding” vroeg. De alleroudste nieuwsmaren betreffen dan ook zulk soort van gebeurtenissen. Ongelukkig ons Nederland, dat er zoo lang de stof voor leverde! Van 1566 af ²⁾ bezitten wij een reeks van zulke tijdingen, meestal in het

1) Nog in 1656 schrijft Roger Manley aan het eind van een brief aan een onbekenden correspondent uit Dantzig, dat door de Zweden benauwd werd: „Pray lett not this newes be published in the prints” (Thurloe, Papers, V, p. 410).

2) Er zijn nog oudere. Heyse, Deutsche Schulgrammatik (17de Ausg.) S. 7 vermeldt

Duitsch of Engelsch geschreven, en met uitlokkende titels als die volgen, aanbevolen: *Zeitung*, *Neue Zeitung aus Niederlandt*, *auss Antorff*, *aus Brussel*. *News*, *New newes*, *Strange newes from Flanders*, *from Spain and Holland*.

Natuurlijk zijn die „tijdingen” niet gelijkvormig, niet van gelijken omvang. Sommige beslaan een enkel folio blad, andere vormen kleine boekjes in 4°. of in 12°. Enkele onzer oudste pamfletten behooren tot dezelfde soort; de „corte verhaelen”, de „waerachtige verhaelen” van deze en gene gebeurtenis, de „copiën van brieven en missiven” uit de 16de eeuw dragen hetzelfde karakter als de Duitse *Zeitung* en de Engelsche *Newes*. Als gelijktijdige beschrijving der feiten hebben zij nog altijd historische waarde; zij liggen aan menig uitgebreid historisch werk van den ouden tijd ten grondslag.

Natuurlijk kwamen zij slechts nu en dan, bij gelegenheid, uit; zij missen het kenmerk der couranten, de periodiciteit. In de 16de eeuw bestond er nog geen publiek, dat iedere week, laat staan meer dan eens in de week, op de hoogte der gebeurtenissen gebracht wilde worden en daarvoor een tamelijk sommetje overhad. Eerst de regenten begonnen in dit tijdvak de behoefte te gevoelen aan geregelde narichten. En zoodra zij zich genegen toonden daarvoor naar behooren te betalen, ontbrak het ook niet aan lieden, die ze hun wilden verkoopen. Het opzamelen en rondventen van berichten uit allerlei plaatsen werd eerlang een beroep. Het geregeld vertrekken der postboden dwong van zelf tot een geregeld verzenden der brieven. Iedere week ontvingen de geabonneerden van hun leverancier een brief vol tijdingen, ware en onware, die aan de verblijfplaats van den schrijver in omloop waren ¹⁾.

Van zulke correspondentiën vinden wij nog veelvuldige sporen in de stedelijke archieven. Voor de aanzienlijke steden en haar regeeringen was het al vroeg een behoefte de politieke gebeurtenissen, die op haar handel en nijverheid onmiddellijk of middellijk invloed oefenden, bij tijds te vernemen. En het ontbrak haar ook niet aan het geld, dat zulk een correspondentie moest kosten. In de rekeningen van onze voornamste steden vinden wij soms dien post vermeld; zoo lezen wij, b. v., in de ordonnantie-boeken van

er een van 1488. Cornelius, Wiedertäufer, noemt onder zijn bronnen verscheidene Zeitungen over het Wederdoopersoproer; een daarvan, van 1535, berust in de Bibl. der Doopsgezinde gemeente te Amsterdam.

1) Een post van Keulen omstreeks 1587. (Zie Buchelius, Descr. urbis Rheno-Traject., p. 90.)

Leiden in Mei 1600: „Te betalen aen handen van Dirck Gool, casteleyn van 't Hoff van Hollant in den Haege 1), een somme van 36 guldens van 40 grooten 't stuck, ter saecke dat hy t' onsen bevele ende begeerte *de couranten*, 't welck sijn *de lopende tydinge* van Romen, Venegiën ende Coelen, voor een jaerschaer, begonst Martini 1599, weeckelick uytgeschreven ende aen ons overgesonden heeft” 2). Wij leeren uit deze opgave veel van wat wij wenschten te weten; wij zien welke steden de middelpunten van den handel in nieuwstijdingen waren, wij hooren hoe duur deze werden verkocht. Maar wij blijven in het onzekere omtrent de wijs, waarop de nieuwsventer zich zijn nieuws aanschafte. Wij leeren daaromtrent althans iets uit een soortgelijken post op een rekening van 's Gravenhage, van het jaar 1593/94. „Betaelt Cornelis Cools, Notaris, de somme van 12 fl , uyt saecke van seeckere dienste by hem gedaen met schryven van eenige *nieuwmares* van de comptoiren tot Amsterdam”. Het waren dus uittreksels uit de brieven der handelshuizen, wat Cools, en denkelijk ook Gool, aan hun klanten leverden. Een dochter van Cools dreef, na den dood haars vaders, dezelfde affaire: zij leverde haar „nouvelles” onder anderen aan de regeering van Dordrecht. Nog later vinden wij een zekeren Robert in dezelfde kostwinning. Het nieuwsschrijven was een bedrijf geworden, zoo goed als een ander; het werd op kleiner schaal, maar voor het overige op dezelfde wijs uitgeoefend als het bedrijf van den hedendaagschen courantier.

In het archief der stad Leiden zijn een paar jaargangen van zulke nieuwmares bewaard gebleven: van Augustus 1598 tot aan het einde van 1602. Zij bevatten weinig wat voor ons nieuw en wetenswaardig is. Maar zoo al niet om den inhoud, om den vorm zijn zij voor ons van belang. Zij geven ons een denkbeeld van wat de couranten oorspronkelijk waren. Zooals ons reeds uit den post op de rekening gebleken is: iedere week ontvingen de geabonneerden de kopiën van drie brieven, een uit Rome, een uit Venetië en een uit Keulen. De laatste bevatte tijdingen uit alle

1) Aan Egbert Gool, griffier van de leenen, werd 12 Juni 1618 toegestaan, zijn ambt te resigneeren „op zijn broeder Dirck Gool, casteleyn en lange jaren geweest zijnde eerste clerq van de Ed. Heeren Raaden van State” (Resol. Holland, 1618, blz. 634). Egbert stierf kort daarna en werd door Dirck opgevolgd (Resol. Holland, 16 Juni 1618, blz. 644).

2) Vgl. Resol. Holland, 16 Januari 1598, blz. 31: de klerken van den griffier Aerssen zullen ontvangen 24 st. in plaats van 20 st. „van elk dubbelt van de *advisen of wekelijkse couranten* van Keulen, overmits de extraordinarische depesches en dat deselve wat meerder vallen, soo sy klagen”.

streken van Duitschland; die uit Venetië van de meeste kustlanden der Middellandsche zee; de brief uit Rome handelde, zooals van zelf spreekt, inzonderheid over kerkelijke aangelegenheden ¹⁾.

Van hetgeen hier te lande voorvalt, wordt in deze correspondentie zoo goed als nooit gewag gemaakt. De stadsregeeringen bekwamen daarvan tijding langs andere wegen. Haar gedeputeerden ter Staten-vergadering in Den Haag hielden haar daarentrent op de hoogte. Zij zonden haar telkens, als er iets van belang te melden viel, bericht, soms tweemaal op denzelfden dag. Ook van zulke brieven zijn er eenige op het archief van Leiden voorhanden. In een van deze, gedateerd 12 April 1599, schrijft Frank Duyck, een der gedeputeerden, aan de burgemeesters: „Mijne Heeren, Tsedert mijn schrijven van huynen morgen zijn alhier aangekomen brieffen van jonger date, daervan ick de copie wel heb willen oversenden.” Wat dus ter kennis van de landsregeering kwam, bleef voor de regeeringen der steden niet lang geheim. En stond er buiten Den Haag iets gewichtigs te gebeuren, werd de veldtocht geopend, een vesting belegerd, dan zonden de steden bijzondere agenten uit, die haar van alles bericht moesten geven. Zoo hield zich in 1600, tijdens den veldtocht in Vlaanderen die met den slag bij Nieuwpoort eindigde, een zekere Adriaan Vasseur voor rekening van Leiden te Vlissingen en later te Oostende op, en schreef van daar aan de burgemeesters wat hij zag en wat hij hoorde. Zijn brieven zijn nog voorhanden. In October daaraanvolgend kreeg hij als schadevergoeding en belooning de som van 50 guldens, „uyt saecke dat hy van den 25sten Junij tot den letsten Augusty daeraen aen ons geschreven ende overgesonden heeft, soe uyt Vlissingen als Oosteynde, de *couranten ofte nieuwaren*, doen ter tijt aldaer wesende.”

Het spreekt van zelf, slechts weinigen buiten de regenten konden zich de weelde van zulke nieuwstijdingen veroorloven. En toch was de overgang van deze partikuliere correspondentie tot de gemeene courant niet moeilijk. Zoo er maar eens bij het publiek de lust ontwaakte om te hooren wat er in de wereld voorviel, en daarbij het vermogen verworven werd om aan dien

1) Er bestaan meer zulke verzamelingen geschreven couranten: eenige van 1582 op de Grossherz. Bibl. te Weimar, en een serie van 1587—1591 (in 2 deelen), getiteld *Neue Nürnberger Zeitung*, op de Universit. bibl. te Leipzig. Enkele van deze courante brieven zijn in 1588 gedrukt onder den titel van *Zeitung of Neue Zeitung*. (J. O. Opel, Die Anfänge der deutschen Zeitungspressen, in Arch. f. Gesch. d. Deutschen Buchhandels, III, 1879.)

lust te voldoen, dan zou spoedig genoeg de een of andere boekverkooper het wagen de tijdingen te drukken, in plaats van af te schrijven en op die wijs te publiceeren.

Wat de zaak nog gemakkelijker maakte, er waren reeds geoctrooieerde courantiërs, die evenwel, gelijk wij opmerkten, slechts nu en dan bij bijzondere gelegenheden de tijding van een belangwekkend krijgsbedrijf, of iets van dien aard, in druk gaven. Zulk een courantiër was onder anderen Abraham Verhoeven, boekdrukker te Antwerpen. Hij had reeds in 1605 van Albertus en Isabella octrooi gekregen, „om te mogen drukken, ende te snyden in hout ofte op copere platen ende te vercoopen in alle de Landen van hare gehoorsaemheydt alle de *Nieuwe Tijdingen*, Victoriën, Belegeringhen ende Innemen van steden, die dselve Princen sullen doen oft becomen, soe in Vrieslandt oft omtrent den Rhijn.” Zulk een was verder Broer Jansz. te Amsterdam, die in 1604 een „Dachregister van 't beleigh van Sluis” en van andere krijgsbedrijven in Vlaanderen uitgaf, en die den titel voerde van „Courantiër in het leger van Sijn Princelycke Excellencie.” Deze lieden waren, naar den aard van hun bedrijf, als aangewezen om den beslissenden stap voorwaarts te zetten en de geschreven nieuwsmaren in gedrukte couranten te herscheppen. En inderdaad aan hen heeft de journalistiek haar bestaan te danken.

Men ziet gewoonlijk dat, als eens de tijd rijp is voor een uitvinding, voor een hervorming, verschillende personen op hetzelfde oogenblik tot de ontdekking geraken. Zoo is het ook met het drukken van couranten gegaan. Bijna te zelfder tijd is men daarmee in verschillende plaatsen aangevangen.

Zoo veel wij weten, is Verhoeven van Antwerpen de allereerste geweest. Toen in 1619 de oorlog, die in Boheme was uitgebroken, naar andere deelen van Duitschland oversloeg, en aller aandacht op de wisselingen van dien krijg gevestigd was, ging hij, overeenkomstig het hem vroeger verleend octrooi, *Nieuwe Tijdingen* uitgeven, en verwierf zich daarvoor in het volgend jaar een nieuwe en nog uitgebreider vergunning. De uitsluiting van alle concurrentie, gevoegd bij de steeds klimmende belangstelling van het publiek, deed zijn onderneming gelukken, en zijn couranten, sedert 1620 met een volgletter als een doorlopende reeks gekenmerkt, verwierven zich weldra eenige vermaardheid ¹⁾.

1) Er zijn veel oudere. Op de Universiteitsbibliotheek te Heidelberg berust een bijna volledige jaargang van een door Joh. Carolus te Straatsburg in 1609 uitgegeven

Misschien was het zijn voorbeeld, dat drie jaren later te Londen tot het uitgeven van een soortgelijk weekblad aanleiding gaf. Doch het komt ons waarschijnlijker voor dat daar dezelfde begeerte naar tijdingen van het oorlogstooneel, onafhankelijk van hetgeen in Brabant begonnen was, tot hetzelfde middel om ze te bevredigen geleid heeft. Een boekverkooper die, evenals Verhoeven, zich reeds lang op het uitgeven van losse nieuwstijdingen en legerberichten had toegelegd, Nathaniel Butter, waagde het in 1622 een reeks van nieuwsmaren te drukken, onder den titel *Nieuws uit meest al de quartieren der Christenheid (Newes from most parts of Christendom)* ¹⁾. Zijn geschrijf was ellendig van vorm, en van inhoud niet te vertrouwen; de letterkundigen van zijn tijd geven er in bitse woorden op af; toch bleef hij met de uitgaaf voortgaan: een bewijs dat het groote publiek behoefte gevoelde aan zulk een weekblad, en liever een slecht dan volstrekt geen wilde hebben.

Amsterdam bleef bij Antwerpen en Londen niet lang achter. Het is zelfs onzeker, of het niet beiden voor is gegaan. Wij kennen wel geen oudere Amsterdamsche courant dan van 13 Maart 1623, dat is bijna een jaar jonger dan de eerste Londensche, en vier jaren jonger dan de eerste Antwerpsche, die wij kennen. Maar omdat wij geen ouder nommer kennen, behoeven wij nog niet aan te nemen, dat er geen oudere geweest zijn. Er zijn redenen, die voor een vroegeren aanvang der Amsterdamsche couranten pleiten. Er bestaat een gelijktijdig *Verhael van den doot des advocaats van Hollandt, Johan van Oldenbarnevelt*, 13 Mei 1619, dat in vorm met de latere couranten vrij wel overeenkomt: het is een folio-blad, in twee kolommen gedrukt, evenals deze. Het was, blijkens het onderschrift, gedrukt te Amsterdam bij „Broer Jansz., out-courantier in het legher van sijn Princelycke Excellencie”, denzelfden die later een wekelijksche courant heeft uitgegeven; en, — wat vooral onze aandacht verdient — aan het einde wordt

Relation aller fürnemmen und gedenckwürdigen Historien (Athenaeum, 1877, I, p. 289). Er bestaat een Kurtzer und warhafter Begriff und Inhalt neuer Zeitungen, gedrukt te Keulen bij Wilh. Lützenkirchen in 1593, geregeld doorlopende en geheel in den trant der geschreven nieuwstijdingen. En de Relationes historicae van Mich. Aitzinger (Universiteitsbibl. te Utrecht) volgen elkander in afzonderlijke stukken vrij geregeld op van 1583—1599.

1) Enkele maanden ouder nog was een courant, gedrukt te Londen bij Nich. Bourne en Thom. Archer; de titel luidt *The weekly News from Italy, Germanie, etc.* Het oudste bewaarde nommer in het Britsch Museum is van 23 Mei 1622 (Andrews, *Hist. of British journalism*, 1859, I, p. 28).

gezegd: „Wat voorders passeert zal ic U. E. toecomende Vrydage in de courante mededeelen.” De gissing ligt voor de hand, dat dit *Verhael* een buitengewoon nummer is eener courant, die geregeld iedere week Vrijdags verscheen ¹⁾. Is die gissing juist, dan is de Amsterdamsche courant minstens even oud als de Antwerpsche; haar oorsprong kan dan licht nog eenige jaren vroeger worden gesteld. In den *Warenar* van Hooft, die in 1617 in het licht is gegeven, komt een gezegde voor, waaruit men heeft opgemaakt, dat toen reeds te Amsterdam gedrukte couranten tweemaal 's weeks verschenen. Er wordt in die plaats erg afgegeven op de rijke dametjes, die haar echtgenooten doen gevoelen, dat zij het geld hebben aangebracht: er wordt uitgeweid over haar verkwisting, haar aanmatiging. Zij zijn gewoon haar hoofden bijeen te steken, en te praten over al wat los en vast is. „Ze weten 't beter as de mans”; op alles hebben zij wat te zeggen:

Tweemaal ter week leest m'er, van blat tot blat,
De couranten nouvelles uit de vier hoeken van de stat,
Getrouwelijk vergadert door secretaris Snap-al.

Het is duidelijk dat hier van geen eigenlijke couranten gesproken wordt: de couranten-nouvelles van secretaris Snap-al zijn de burenptraatjes, de commérages, die de vrouwtjes elkander oplezen. Maar het is mogelijk, dat Hooft toch op wezenlijke couranten zinspeelt, zooals hij vroeger zinspeelt op de burgemeesters en den raad van Amsterdam. Doch al was dit zoo, dan zou daarmee nog niet bewezen zijn, dat het juist gedrukte couranten waren. Er waren zelfs in veel later jaren nog geschreven couranten in omloop. Op deze kan Hooft gedoeld hebben, van deze kan in het naschrift van het *Verhael* van Oldenbarneveldt's terechtstelling sprake zijn. Vooralsnog is het geschil niet te beslissen. Misschien brengt een gelukkig toeval een vroeger nummer van de Amsterdamsche courant aan het licht. Misschien vindt men elders bewijzen, die afdoende zijn. Zoo zou men wellicht in de stadsrekeningen kunnen vinden, dat deze of gene regeering zich reeds vroeger gedrukte couranten heeft aangeschaft. Reeds is iets van dien aard bekend. Uit de meermalen aangehaalde ordonnantie-boeken van de stad Leiden blijkt, dat al in 1620 aan den welbekenden boekverkooper Orlers betaald is de som van 7

1) Vgl. Sautijn Kluit, De eerste courantier in Europa (Ned. Spectator, 1880, N°. 8).

gulden, „voor aen heeren burgemeesters sedert den 28sten September 1619 tot den laetsten October 1620 geleverde couranten.” Dat dit gedrukte couranten zijn is zeker, anders zou men ze niet van een boekverkooper ontvangen hebben. Dat het Amsterdamsche couranten zijn, is niet wel te bewijzen; het is zelfs mogelijk, dat het Antwerpsche waren, want op dien tijd weten wij stellig dat er te Antwerpen gedrukt werden. Maar het zou toch vreemd zijn, dat een Hollandsche regeering zich een courant aanschafte, die alles zoo ten nadeele van de Hollanders voorstelt. Wij zijn op die gronden geneigd te gelooven, dat althans in 1619 een gedrukte courant te Amsterdam geregeld verscheen.

Tusschen de Amsterdamsche en Antwerpsche couranten bestaat in vorm en in inhoud een aanmerkelijk verschil. De *Nieuwe Tydinghe* van Antwerpen, want dit is het eigenlijke opschrift, zijn, in klein 4°. formaat, acht bladzijden groot. Zij behelzen berichten uit Rome, uit Venetië, maar vooral uit Duitschland en uit Nederland. De Duitsche kriegsberichten zijn meestal, blijkens hun opschrift, „overgheset wt het Hoogduyts in onze Nederlandsche tale.” De Hollandsche nieuwstijdingen zijn blijkbaar door Spaanschgezinde katholieken overgebrieft. Zij ademen een fellen haat tegen de heerschende partij, en daarin bestaat, naar ons oordeel, haar hoogste waarde: hetgeen zij behelzen is doorgaans bekend, maar de wijs waarop het wordt voorgesteld is eigenaardig en daarom opmerkelijk en leerzaam. Onmiskenaar is voor het overige de overeenkomst met de oude geschreven nieuwsmaren: evenals aan deze, liggen aan de *Nieuwe Tydinghe* de brieven van eenige weinige correspondenten ten grondslag.

Wat de Amsterdamsche couranten betreft, er zijn er, om daarmee te beginnen, twee verschillende, bij verschillende uitgevers verschijnende; de eene bij den ons reeds bekenden Broer Jansz, de andere bij zekeren Jan van Hilten. Zij komen in alle opzichten met elkander overeen, en onderscheiden zich wezenlijk van de Antwerpsche *Nieuwe Tydinghe*. Zij beslaan een half vel klein folio-formaat, in twee kolommen gedrukt. Zij handelen bijna uitsluitend over buitenlandsche zaken. Nog duidelijker dan de Antwerpsche couranten, verraden zij haar oorsprong uit de geschreven nieuwsmaren van vroeger: zij bestaan grootendeels uit brieven, door vaste correspondenten uit de voornaamste steden van Europa geschreven. Het nieuws, dat zij meêdeelen, is niet belangrijker dan dat der geschreven maren, en het is ongeveer even oud als het wordt opgedischt; de brieven van Venetië, bij

voorbeeld, hebben nog altijd drie weken noodig om de Hollandsche lezers te bereiken; het postwezen is nog niet veel verbeterd.

Gedurende den veldtocht wordt telken jare de courant iets belangrijker. Zelfs voor ons zijn de berichten uit het leger, die er dan in voorkomen, niet van belang ontbloot; immers zij komen van ooggetuigen, zij het dan ook van niet zeer scherp ziende en niet bijzonder goed ingelichte getuigen. Het zou ons te ver van ons eigenlijk doel afleiden, indien wij in eenige voorbeelden aantoonde, welk nut bepaaldelijk de nauwkeurige chronologie uit deze couranten-berichten trekken kan. Ook zonder bewijs zal de lezer zich wel van die nuttigheid verzekerd houden.

Voor al leeren wij uit het zwijgen zoowel als uit het zeggen der couranten den geest des volks kennen. Het moet zelfs den oppervlakkigsten lezer treffen, hoe in deze bladen de stadhouder bijna als de vorst van het land voorkomt en hooger staat aangeschreven dan de Staten, die toch de soevereinen heeten en ook wezenlijk zijn. Even trouw als thans het heen en weêrtrekken van den koning in de couranten vermeld wordt, wordt reeds in die oude tijdingen van het afreizen en terugkeeren van „den doorluchtigen Prince van Orangien” gewag gemaakt. Het leger wordt nooit anders dan „t leger van mijnheer den Prince van Orangien” genoemd. Gewichtige gebeurtenissen in het huis van Oranje worden breedvoerig vermeld: de geboorte en de plechtige doop van Willem II, de ordening van Frederik Hendrik tot ridder van den Kouseband, worden beschreven met een uitvoerigheid, die tegen de gewone schraalheid der berichten in het oog loopend afsteekt. Uit alles blijkt, dat de Prins in de gedachte en in de liefde der natie veel hooger staat aangeschreven dan het college der Staten. Wij verwonderen ons minder dan ooit, dat het den Staten na den dood van Willem II zoo moeilijk viel zich zelf tot die hoogte te verheffen.

Van staatszaken wordt natuurlijk nooit gerept. De Staten van Holland en de burgemeesters van Amsterdam zagen niet gaarne, dat hun doen en laten besproken werd ¹⁾. Zij verlangden gehoorzaamd, niet beoordeeld te worden. Zij zochten geen steun in de publieke opinie, wel wetende, dat hij die ons doorgaans steunt, het in zijn macht heeft ons op zijn tijd te laten vallen. Zooveel mogelijk hiel-

1) Een bewijs van de geheimzinnigheid der Amsterdamsche regeering: Hooft mocht, zelfs niet onder belofte van geheim te houden wat de regenten niet begeerden openbaar te hebben, het stadsarchief niet gebruiken (Hooft, Brieven, II, blz. 352—3). — Lof der geheimhouding door de Staten van Zeeland, bij Aitzema, Saken van staat, III, blz. 527.

den daarom de regenten de burgerij buiten de zaken. Zij konden dus ook niet willen, dat de couranten er veel van meldden. Dit is alles duidelijk genoeg. Maar toch waren wij niet voorbereid op zoo volstreckte geheimhouding, op zulk een volkomen stilzwijgen over de gewichtigste gebeurtenissen, als wij in deze couranten opmerken. Ik wil daarvan een enkele proeve meêdeelen.

Het is bekend, dat er te Amsterdam omstreeks Paschen van het jaar 1626 een geducht oproer heeft plaats gegrepen. Het onverdraagzame gemeen verstoorde een kerkelijke vergadering van Remonstranten, en plunderde het gebouw, waarin de vergadering gehouden werd. De stadssoldaten, ter beteugeling van de plunderaars aangerukt, gaven vuur en doodden er twee uit den hoop. Nog drie anderen werden gevat en een paar dagen later terecht gesteld. De predikanten trokken partij voor de ijveraars. De geheele gemeente was in beroering. Van dit alles gewaagt de courant, die te Amsterdam te midden der beweging wordt uitgegeven, met geen enkel woord.

Geen enkel woord zegt zij ook van de opschudding, die gedurende dit en het volgende jaar bleef aanhouden, en in Februari van 1628 op nieuw in oproer oversloeg, zoodat de stadhouder zelf moest komen om de geschillen te vereffenen en de regeering met de burgerij te verzoenen. Het korte bericht van het bezoek des stadhouders is nog geheimzinniger dan een volstreckt stilzwijgen wezen zou. „Op verleden Maendach” (zegt de courant van 15 April) „is binnen dezer stad Amsterdam gecomen de doorluchtige Prince van Orangien, ende is gisteren morgen weder na 's Gravenhage vertrocken ¹⁾.” Wie zou vermoeden dat het bezoek, dat ons in deze kalme woorden wordt bericht, door zulke oproerige tooneelen was uitgelokt en te midden van zoo heftige beroering plaats had gehad? Natuurlijk was het niet het belang van den courantier, dat deze geheimhouding gebood; het zou zijn blad in belangrijkheid hebben doen winnen, en bij gevolg het getal zijner lezers vermeerderd hebben, indien hij de oproerige tooneelen, waarvan hij getuige was, had beschreven. Maar hij duchtte zeker de gramschap der burgemeesters, indien hij dingen publiek maakte, waaraan zij zoo min mogelijk ruchtbaarheid wilden gegeven hebben. In Februari van het volgend jaar werd de rust in de stad op

1) Wassenaar, Hist. verhael, XV, blz. 27 is iets uitvoeriger. Hij prijst 's prinsen „sonderlinge dexteriteyt”, waarmee hij „de misverstanden modereert ende een yeder sijns ampts vermaent de Hoghe Overicheyt te gehoorsamen.”

nieuw verstoord, maar uit een geheel andere oorzaak. De matrozen, die onder Piet Hein de Zilvervloot hadden genomen, waren niet tevreden met het buitgeld, dat de Compagnie hun had toegekend; zij eischten meer, en toen hun dit niet goedschiks gegeven werd, omsingelden zij het West-Indische huis, en trachtten het open te breken en te plunderen. Weêr moesten de stadssoldaten aanrukken om de muiters te beteugelen. Ook van dit oproer zwijgt de courant; zij bemoeit zich niet met hetgeen heeren burgemeesteren aangaat. Ik ken geen sterker bewijs voor de geheimzinnigheid onzer republikeinsche regeering, dan dit gedwongen stilzwijgen eener courant over de zaken, die de geheele burgerij van zoo nabij betroffen en die zoo algemeen besproken werden.

Couranten van zulk een gehalte konden zich de algemeene aching moeilijk verwerven. Ook was haar vorm gebrekkig en plomp, zij werden blijkbaar door ongeletterden samengeflanst. Op haar berichten was geen staat te maken. Geen wonder, dat beschaafde mannen als drossaard Hooft met minachting van haar spreken. „Ick vreeze” (zegt hij ergens ¹⁾) „dat *de loopmaeren* den mond zoo zeer tot lieghen gewent hebben, dat ze ons ook nu min dan de waerheit zeggen”. Maar desniettemin las hij op zijn Muiderslot die verachte couranten geregeld. De courant van Broer Jansz kreeg hij van zijn schoonbroeder Joost Baeck, die van Van Hilten of van Vezelaer (gelijk hij ze met den naam van den drukker, in plaats van dien des uitgevers, noemt) van zijn zwager Bartelot. De laatste werd voor de beste van de twee gehouden ²⁾. Dat hij ze met belangstelling, zoo al niet met ingenomenheid, las, kunnen een menigte van plaatsen in zijn brieven bewijzen. Hij citeert zelfs nu en dan het gewone referein, waarmee de courantier zijn berichten besluit. „Maer de tijt zal 't leeren, zeggen de loopmaren.” Het ging Hooft, gelijk den meesten der lezers. Hij had behoefte aan nieuws, en bij gebrek aan beter behielp hij zich met hetgeen hij kon krijgen. „Mij verwondert” (zegt hij eens) „dat de Heeren van Amsterdam niet maeken stipt ende zekerlijk verkondschapt te zijn van 't geene dat er omgaet: zulke kosten, mijns bedunkens, zouden niet ijdel zijn nochte alleenlijk dienen tot verzaeding van nieuwsgierigheid” ³⁾.

1) Hooft, Brieven, II, blz. 77. — Vgl. Grotii Epistolae, N°. 540, p. 211: „Chartae nugaces quas *gazettas* vocant.”

2) Hooft, Brieven, II, blz. 198.

3) Wicquefort leverde in den tijd van De Witt „weeckelijcks een specie van *gazette* aen H. H. M.” (Brieven van De Witt, II, blz. 418, vgl. blz. 409).

Het verwondert ons evenzeer. De regeering van Amsterdam had zonder twijfel, in het belang van handel en nijverheid, voor het tijdig verbreiden van juiste berichten, althans van hetgeen buiten 's lands voorviel, moeten zorgen. Maar zelfs nu de regeering zich de zaak niet aantrok, blijft het ons een raadsel, hoe in een land, zoo welvarend en rijk, zoo bedrijvig en wakker als Nederland gedurende de 17de eeuw, waar zoo velen belang hadden in hetgeen buitenaf gebeurde, hoe daar de journalistiek zoo achterlijk is kunnen blijven. Want de geheele eeuw door, en een groot gedeelte van de volgende daarenboven, is de courant in Nederland gebleven wat zij in de dagen van Hooft was. In één opzicht, in papier en letter, is zij zelfs nog achteruit gegaan. De nieuwsbladen, waarin de roemrijke krijgsbedrijven van De Ruyter en Tromp, later van Willem III, ter kennis van het volk gebracht worden, zijn zeker, noch wat hun uiterlijk noch wat hun innerlijk betreft, in overeenstemming met den schitterenden inhoud.

De regeering, wel verre van iets tot verbetering der couranten bij te dragen, sloeg ze voortdurend met argwaan gade, en zorgde wel dat zij niet veel gewichtigs vermeldden. In 1668 schreef Pieter de Groot, die zeven jaren lang pensionaris van Amsterdam geweest was, aan den raadpensionaris De Witt: „Ick sal dickmaels, by gebrek aen beter, beuselingen moeten debiteren, is het niet om H. H. M. te informeren, ten minste om de couranten te helpen vullen, die het dickmael beter soude sijn dat met stoffe van die nature als van hooger importensie wierden opgepropt.” Dat de Amsterdamsche couranten onder het toezicht van zulke pensionarissen geen hooge vlucht hebben genomen, kan ons niet bevreedden. Met dezelfde minachting spreken alle staatslieden van dien tijd over nieuwsbladen. „'t Is een slecht bewijs, eene courant,” zegt ergens de ambassadeur Boreel ¹⁾.

Het schijnt nooit bij de Staten of bij de regeering van Amsterdam te zijn opgekomen, om door middel van een dagblad op de publieke opinie te werken ²⁾. Het is bekend, dat Richelieu hun een beter voorbeeld gegeven had. Nauwelijks was in 1631 de eerste *Gazette de France* te Parijs uitgekomen ³⁾, of hij maakte er zich meester van,

1) De Witt las geen couranten: zoo zegt hij zelf in een zijner onuitgegeven brieven, die op het Rijks-Archief aanwezig zijn.

2) Willem III maakte het niet beter met de courantiërs: zie Wagenaar, Amsterdam, VI, blz. 35. (8° ed.)

3) Gesticht door Theophr. Renaudot (Ste. Beuve, Causeries, VIII, p. 79).

en gebruikte ze als een orgaan zijner politiek, als een wapen tegen zijn vijanden. Hij, de minister, zocht zich tegen zijn mededingers voor het publiek te rechtvaardigen. Onze soevereine Staten vermaadden zulk een middel van regeeren. In tijden van spanning en onrust bedienden zij zich nog wel van pamfletten, maar toch meer om zich te verdedigen, als zij waren aangevallen, dan om bij voorbaat de menigte voor zich in te nemen. Toen Oldenbarnevelt in 1618 zijn *Remonstrantie* uitgaf tot zelfverdediging tegen velerlei laster, waarmeê hem zijn vijanden bezoedelden, „oordeelden kloeke en verresiende mannen (zegt Baudartius) dat het nu met hem uyt was, nu hy hem aen 't schryven ghelecht hadde;” want zijn schryven, meenden zij, zou tegenschrijven uitlokken, en hij zou spoedig „meer dan genoeg te doene vinden ¹⁾.” Zoo plachten onze staatslieden over publiciteit en discussie te oordeelen ²⁾; geen wonder dus dat zij zich niet opgewekt gevoelden om het voorbeeld van Richelieu na te volgen. Zij hielden de couranten van allen staatkundigen invloed verstoken.

Wij hebben tot nog toe slechts van Amsterdamsche couranten gehandeld. Zij waren de eerste die uitkwamen, en zeker de meest gelezene. Maar gedurende het eerste stadhouderslooze bewind werden er ook in andere steden uitgegeven. Zoo verscheen er te Rotterdam een *Zee- en post-tyding* ³⁾, te 's Gravenhage een *Haegsche post-tydinge*, en zoo voorts. Wij zullen van dezen geen nadere kennis nemen. Haar geschiedenis levert niets belangrijks op.

Merkwaardig daarentegen boven alle andere is de Haerlemsche courant, die van ditzelfde tijdvak dagteekent. Opmerkelijk is het dat zij in rechte lijn afstamt van de courant van Jan van Hilten, die misschien de oudste van Nederland is. Wij willen den courantier zelve die afkomst hooren bewijzen. Het bericht, waarmeê hij zijn eersteling aan de boekverkoopers toezond, is buitendien in andere opzichten leerrijk:

1) Toch verscheen destijds in een courant een apologie van burgemeester Pauw (Brandt, *Historie v. d. regtspleging v. Oldenbarnevelt*, p. 255).

2) Ook anderen: in een vergadering van broeders der Waterlandsche Doopsgezinde gemeente te Amsterdam, op 25 Januari 1626, werd zekeren Jan Theunissen onder meer vergripen ook te laste gelegd, „dat hy oersaecke was, dat onse doen (nam. de handelwijze van den kerkeraad in de oneenigheden tusschen Hans de Ries en Nittert Obbes) in de courant openlijk gestelt is.”

3) Bij Naeranus. Deze werd daarover bestraft in 1666 (Resol. Holland, 24 Juli, blz. 314, 18 September, blz. 432) en de uitgaaf voorloopig verboden (l. c. 7 October, blz. 506), in 1667 weder (l. c. 28 Juli 1667, blz. 244). — Vgl. De Witt aan Van Beverningh, 24 Juli 1667.

„Sinjeur, De uytnemende fabuleusheydt der Tydingen, die heden-daeghs ons de Beweginghe der woelende Werelt berichten, heeft my ghedronghen voor eenighe Liefhebbers en voor mijn selfs op mijn eygen kosten van de voornaemste plaetsen van Europa bysondere nouvelles te laten komen, 't welck sonder moeyten en kosten niet en is gheschiet. Dese Sr. Jan van Hilten zaliger by my siende, heeft my ghebeden hem weeckelijck daermede ofte met iets daeruyt te willen dienen, dat ick somwyle ghedaen hebbe, waerdoor gekomen is, dat de zyne beter als d'andere zijn gheweest. Maer nadat Sr. van Hilten overleden was, heb ick raetsaemer gheoordeelt om geen Slaef van een ander te blyven, hoewel my d'andere Courantiers aensochten, voor mijn selfs te doen drucken, te meer alsoo ick nieuwe ghelegentheydt tot verscheyde fraeye nouvelles hebbe ontfanghen, in dier voeghen, dat ick meyne, dat de Lief-hebbers door de waerdigheydt van de nouvelles sullen gheperst werden de myne voor andere te prefereren, sullende in dier voeghen weeckelyck aen malcanderen ghekoppelt werden, dat het vervolghens een bequaeme historie van 't voornaemste in Europa sal zijn. 'k Bidde der halvangeliest dese te favoriseren ende te ghebruycken, daer U. E. te vooren Sr. van Hiltens plagh te besighen, en sende derhalven U. E. ghelijck ghetal toe, te weten . . Couranten, tot 24 Stuyvers 't Boeck, sullende U. E. niet ghehouden wesen voor eerst de onduerghesneden Couranten, die U. E. niet en verbeesight, anders als met de Bladen te betalen. Waermede verblyve,

In Haerlem den . . Januarij 1656.

U.E. dienstvaerdighen Vrient,
Abraham Casteleyn" 1).

Het zal onnoodig zijn opmerkzaam te maken op hetgeen zich uit dit billet ten opzichte van de redactie en uitgave van de couranten in dien tijd laat afleiden. De lezer zal erkennen, dat ik de waarde dier eerste nieuwsbladen niet te laag heb gesteld, als hij bedenkt, dat de couranten van Van Hilten uitmunten boven die van zijn mededinger, omdat een man als de steller van dit billet aan de redactie had meêgewerkt. Doch ik heb het briefje voornamelijk meêgedeeld om aan te toonen, welk verband er tusschen onze *Oprechte Haerlemsche courant* en de aloude Amsterdamsche bestaat. Zelfs voor een courant is een hoog opstijgende

1) Over Casteleyn, zie: Everwijn, Abr. de Wiquefort, blz. 118.

stamboom geen onverschillige zaak. De *Haerlemsche* kan in oudheid van geslacht met de beste van Europa wedijveren.

Een andere tak van het geslacht, dat naar Haarlem werd overgeplant, bleef te Amsterdam gevestigd. Hij, die daar ter stede Van Hilten opvolgde, gaf om de andere week een Hollandsche, en iedere week een Fransche courant uit. Van de Hollandsche valt niets te zeggen, van de Fransche weten wij ongelukkig niets bijzonders. Zij was de eerste van een lange reeks van Fransche nieuwsbladen, die hier te lande zijn uitgegeven en die zich door gansch Europa beroemd hebben gemaakt ¹⁾. Van deze eerste serie weten wij niets, dan dat Boreel ze zeker bedoelt, als hij, in 1656, zegt: „D'Amsterdamsche couranten stofferen veeltijts *les Gazettes du Louvre* ²⁾.” Hoe slecht zij, op zich zelf beschouwd, geweest mogen zijn, vergeleken met de andere Fransche couranten van dien tijd waren zij dus zeker niet te versmaden. En het spreekwoord zegt terecht: men moet de geschriften naar den tijd van hun ontstaan beoordeelen.

Daarom willen wij dan ook op onze eerste dagbladen niet laag nederzien. Voor hun tijd waren zij nog niet eens zoo slecht. Maar schandelijk mag het heeten voor onze natie en haar regeering, dat er tot op het eind der vorige eeuw in onze couranten geen noemenswaardige vooruitgang te bespeuren is. Het gedurig toenemend aantal lezers roept wel gedurig nieuwe bladen in het leven, maar brengt in de bestaande geen verbetering te weeg. Eerst de partijschap, die den val onzer republiek voorafgaat, heeft een nieuw leven in onze couranten gewekt en haar althans eenige politieke beteekenis gegeven. Maar wij zullen dit nieuwe tijdvak van de geschiedenis onzer couranten thans niet binnentreden. Misschien begeven wij ons daar later in. Voor ditmaal zij het genoeg, dat wij den oorsprong der nieuwsbladen in Nederland ten minste eenigermate hebben toegelicht.

(*Volkssalmanak van de Maatschappij tot nut van 't algemeen*, 1863, blz. 86. — Herdrukt in: *Stellwagen, Proza, leesboek voor school en huis*, 1879, blz. 448.)

1) D' Avaux spreekt herhaaldelijk (b.v. *Négociations*, V, p. 212, 233) van de couranten van Nederland als een middel om te werken op de publieke opinie.

2) Vlg. Timperley (*Encyclopaedia of liter. and typograph. anecdote*, 1842, p. 399, 562) verschenen reeds in 1594 en 1599 in Engeland couranten, die uit het Hollandsch vertaald waren.

N A S C H R I F T.

Ziehier nog eenige losse aantekeningen over de geschiedenis onzer 17de eeuwse couranten, die ik uit de staatspapieren verzamelde.

Er kwam een Haagsche courant uit ¹⁾ bij zekeren Breeckvelt ²⁾, een man, die wel eens om zijn drukken in moeielijkheden kwam. Aitzema schrijft 9 Januari 1653 aan Thurloe ³⁾: „Er is hier een drukker in hechtenis gesteld, Brekevelt genaamd, wegens het drukken van zekere verzen, bevattende de klacht van een Hollandschen tuinman, dat de oranjeboom niet in zijn tuin geplant was naar behooren”. En den 2 Juni 1655 ⁴⁾: „Daar hier in de *wekelijksche nieuwstijding* (in the *weekly intelligence*) gedrukt is, dat de Piemonteezen (Waldenzen) zich hun ondergang zelf op den hals hebben gehaald door het vermoorden van twee Kapucijnen, hebben die van Holland (zeker de Gecommitteerde Raden: de Staten waren niet bijeen) gezorgd, dat de drukker werd uitgevonden, genaamd Breeckvelt, om van hem te verstaan, van wien hij dat nieuws had. Hij heeft zich echter weggemaakt. Men vermoedt, dat de Fransche ambassadeur (Chanut) of de Fransche consul Janot dit hebben laten drukken” ⁵⁾.

In 1658 was de *Haagsche courant* onder den naam van *Mercurius* weder in vollen gang. Den 21sten Maart 1658 „is ter vergadering (der Staten van Holland) gerememoreert, dat in de voorleden weke den heere Schuylenburgh, gedeputeerde van de provincie van Stad en Lande, doenmaels presiderende ter vergadering van H. H. M., aldaer bekend gemaect hadde, dat 't synen huysse was gekomen eenen De Maecht ⁶⁾, instelder van de

1) Zie nommers van den Haagschen Mercurius van 1654 en 1655 (uitgegeven bij Rammazeyn, Breeckvelt en Hondius) vermeld: Bibl. van pamfletten, N°. 4251, 4252, 4368, 4386.

2) Vgl. over Breeckvelt: Bibl. van pamfletten, N°. 3889, 4173, 4176, 4238, 4252. (Willem Breeckvelt begon den Haagschen Mercurius te drukken eerst met 4 September 1654.)

3) Thurloe Papers, I, p. 652.

4) l. c., III, p. 473.

5) Vgl. Hooft, Brieven, II, blz. 57.

6) Zie over De Maecht: V. d. Bergh, 's Gravenhaagsche bijzonderheden, I, blz. 53; Utrechtsche volksalmanak, 1858, blz. 108; Sautijn Kluit, in Nijhoff's Bijdragen, N. R. V, blz. 230; Bijdr. en meded. Hist. Gen., I, blz. 28 vlg.

nouvelles ofte couranten, die onder den naem van *Mercurius* weekelyk alhier gedrukt werden, aendienende dat hy ontfangen hadde seecker considerabel advis van den resident Le Maire, geschreven uyt Coppenhagen den 26sten der voorleden maendt, ende dat hy, De Maecht voornoemt, naderhandt aen hem heere presiderende behandicht hadde 't extract, 't welck den gemelten heere praesiderende doenmaels aen Haer H. M. heeft gecommuniceert". (Volgt het extract; dan gaat het verhaal voort.)

„Dat de H. H. Gedeputeerden van de respective provincien, op de voorschreven notificatie verwondert geweest zijnde en beswaerlyk hebbende kunnen aennemen, dat een Minister van den Staet tydinghen van dergelycke importantie zoude verschryven aen een particulier persoon, instelder van *couranten* als boven, sonder te gelycke yets directelyk ofte indirectelyk te adviseren aen den Staet, voornamentlyk in eene conjuncture van tyden ende saecken, daer de passagie van alle brieven uyt Denemarken naer dese landen nu weecken aen den anderen was verhindert geweest ende de tydinghen van 't gepasseerde in 't zelve rijk met soo groot verlangen wierden te gemoet gesien, de H. H. Gedeputeerden van dese provincie versocht hadden, den voornoemden De Maecht aenstonds te willen hier ontbieden, ende hem pertinentelyk op de waerheyte van 't geen voorschreven staet met alle particulariteyten ondervragen.

Dat oock deselve H. H. Gedeputeerden van dese provincie daarop aenstonds den voornoemden De Maecht in de vertrekkamer van Haer H. M. bescheyden ende hem aldaer op 't geen voorschreven is ondervraecht hebbende, hy De Maecht henluyden met een singuliere assurantie hadde verklaerd, dat d' originele missive, daeruyt het bovenstaende extract was gecopieert, waerlyk was een missive, aen hem geschreven by den voornoemden resident Le Maire; tot meerder bevestiginge van dien daerby voegende, dat hem de handt van den voornoemden resident Le Maire seer wel bekend was; dat hy te meermaelen brieven van hem was ontfangende ende somwylen wel twee in 14 dagen; dat syne letter was een kleine ronde letter; oock tot naerder blyck spellende den naem van den voornoemden resident van letter tot letter, gelyk deselve gewoon is die te onderteekenen. Dat hem daarop geverghet wesende de voorschreve originele missive te exhiberen, hy geantwoord hadde deselve originele gesonden te hebben na Middelburgh in Zeelandt, aen de heer Adriaen Veth, secretaris van de gemelte provincie; alle hetwelck de heeren Glas en de

Raedpensionaris, die nevens meer andere H. M. by de voorsz. ondervraginge present geweest waren, nochmaels geaffirmeert hebben in dier voege gepasseert te wesen.

Dat de meergemelte H. H. Gedeputeerden van dese provincie daerop de heer Jacob Veth, ordinaris gedeputeerde van de provincie van Zeelandt, versocht hadden daerover aen den voornoemden heer secretaris, deszelfs broeder, te willen schryven . . . , dat den gemelten heere Jacob Veth op gisteren ter Generaliteyt wederomme vertoont hadde de rescriptie, die hem van synen broeder daerop was toegekomen, daervan het sommier is als volgt:

„Dat den bewusten heer in den tijdt van vier ofte meer jaren geen advisen ofte nouvelen van monsieur De Maecht en heeft ontfangen, ende dat degene, die hy van den gemelten heer gesonden heeft gehad, zijn geweest simpele copien ofte originale briefkens van monsieur Euskarke, die hy, De Maecht, seyde sijn swager te wesen, ende die voor desen secretaris geweest is van Haer H. M. ambassadeur tot Paris etc. Dat denselven heer in allen gevalle niet en heeft ontfangen het bewuste extract, ende noch veel min den originelen brief van den resident Le Maire. Het ware te wenschen, dat den voorsz. De Maecht van leugenen wierdt geconfondeert, raeckende het afzenden van de brieven van gemelten heere etc., alhoewel denselven heer (Veth namelijk), sooveel in hem is, de voorsz. swackheydt van De Maecht lichtelijck kan ende wil vergeven, zijnde alleenlick verwondert, dat hy Haer H. M. soo stoutelijck heeft durven abuseren etc.”

Dat daeruyt ghespeurt wesende de contradictie tusschen de verklaringe van De Maecht ende voorsz. rescriptie, oock in achtning genomen de groote onwaerschijnlykheydt (van zijn beweren) en dat de advisen van den heer ambassadeur Van Beuningen, sedert ontfangen, het voorsz. extract convinceren van notoire onwaerheydt, Haer H. M. op gisteren H.H. Gecommitteerde Raden hadden versocht den voornoemden De Maecht te willen corrigeren na behooren”.

De Maecht ontkende later gezegd te hebben, dat hij de missive van Le Maire had ontfangen; hij beweerde toen, dezelve van zekeren Delmer, een der hofdienaars van Z. M. van Denemarken, te hebben, doch hield vol het origineel van den brief aan den heer Veth te hebben gezonden door den dienaar van den heer Van Couwerve.

Op last der Staten van Holland werd hij nu op de Voorpoort gevangen gezet, en er geschiedde aanschrijving aan het Hof

„tegen hem extraordinaris de plano en sonder figure van proces te decerner en te statueren 't gundt zylyuden naer exigentie van saecken sullen bevinden te behooren". Welke straf de arme courantier ondergaan heeft, blijkt niet uit de resolutiën ¹⁾. Het geval is van eenig belang, omdat wij er uit zien, hoe een „insteller van *nouvelles*" te werk ging.

Dat de couranten soms goede berichten behelsden, kan nog blijken uit hetgeen Downing 22 Februari 1658 uit Den Haag aan Thurloe schrijft ²⁾. Hij zendt o. a. „extract out of the printed *News* at Amsterdam, de Londres le 21ste Fevr. 1657/8", en voegt er bij: „I thought fit by the above extract to let you see, what news is printed at Amsterdam, which is published there by a brother of the secretary of the Spanish ambassador last here" ³⁾.

(Onuitgegeven.)

1) Uit twee pamfletten (Catal. v. Meulmans pamfletten, N°. 3728, 3729) blijkt echter, dat hij bij sententie van 5 April 1658 veroordeeld werd.

2) Thurloe Papers, VI, p. 796.

3) Die ambassadeur was Brun, en zijn secretaris zekere Richard (zie Aitzema, Saken v. staet, III, blz. 1125). Een Jacques Richard was consul van Spanje te Amsterdam (Resolutien Holland, 1653, blz. 368, 397. Vgl. D' Estrades, Lettres, VI, p. 29).

EEN ONUITGEGEVEN WERK VAN HUGO DE GROOT 1).

(1868.)

In November van het jaar 1864 werd door Martinus Nijhoff te 's Gravenhage de openbare verkooping aangekondigd eener verzameling handschriften van Hugo de Groot, afkomstig van de familie Cornets de Groot van Bergen op Zoom, die in rechte lijn van den beroemden staatsman en schrijver afstamt. Onder veel dat van minder belang scheen, kwamen op den met zorg bewerkten catalogus een paar nummers voor, die wel berekend waren om de aandacht van deskundigen te trekken.

N°. 72 werd aldus beschreven:

H. Grotii opus de jure praedae in XVI capita divisum, 280 pag. — Mscr. autographe inédit. Seulement une partie du chapitre XII a été publié en 1609, sous le titre *Mare Liberum*.

Daarbij werd nog verwezen naar N°. 11, waaronder voorkwam:

H. Grotius, De bello Batavorum cum Lusitanis, imprimis de rebus per Indiam gestis dissertatio, 48 pag. — Mscr. autographe inédit. Il paraît que ce traité a été destiné primitivement pour faire partie de l'ouvrage décrit sous le N°. 72.

In tweëerlei opzicht vooral was deze aankondiging opmerkelijk. Tot nog toe had iedereen het *Mare Liberum* voor een zelfstandig en volledig geschrift gehouden: hier werd verzekerd dat het

1) Naar aanleiding van: Hugonis Grotii De jure praedae commentarius. Nunc primum ex autographo scriptoris edidit Ger. Hamaker. Hagae Comitum, apud Mart. Nijhoff, 1868.

slechts een hoofdstuk, een gedeelte van een hoofdstuk, was van een groot werk, waarvan nooit iemand had gehoord. Te oordeelen uit het bekende over het onbekende, moest dat werk, waarvan één hoofdstuk zoo beroemd was geworden, de moeite van een nauwkeurig onderzoek wel waard zijn. Bovendien, dat werk heette *De jure praedae*. Hoe zouden wij daarbij niet aanstonds aan het *De jure belli ac pacis* hebben gedacht? Over het recht op buit kon immers niet gehandeld worden, zonder vooraf het recht van den oorlog te bespreken. Het vermoeden rees dus onwillekeurig bij ons op, dat een gedeelte van het meesterstuk uit den rijperen leeftijd des schrijvers reeds in dit onuitgegeven geschrift van zooveel vroegere dagteekening in ontwerp en eersten aanleg kon voorkomen. In dat geval moest de vergelijking van beiden, van het stelsel zooals het ten slotte in het breede ontwikkeld is, met het eerste ontwerp, dat als verouderd teruggelaten scheen, wel leerrijk wezen. Men kent slechts, heeft de dichter gezegd, wat men ziet worden. In het eerste en oorspronkelijke opstel zou men het kiemen kunnen gadeslaan van het volkenrecht, dat langer dan een eeuw in Europa gehuldigd is geworden. Om al die redenen was het wenschelijk dat dit handschrift, nu het zoo onverwachts uit zijn schuilhoek aan het licht kwam, voor goed aan de vergetelheid werd ontrukkt, en geplaatst in een openbare bibliotheek, waar het door alle belangstellenden gelezen en bestudeerd kon worden. Zoo oordeelde inzonderheid de juridische faculteit van de Leidsche hoogeschool, en zij wendde zich tot het college van curatoren met het verzoek om het handschrift voor de Academische bibliotheek aan te koopen. Aan dit verzoek werd voldaan met die bereidwilligheid en onbekrompenheid, waarmeê de curatoren der Leidsche hoogeschool, zoover hun middelen strekken, alles plegen toe te staan wat in het belang van het onderwijs en van de wetenschap door de hoogleeraren verzocht wordt. Een ruime som werd beschikbaar gesteld, toereikend om de beide begeerde nummers, en nog een paar andere van minder belang daarbenevens, voor de bibliotheek aan te koopen.

Een der leden van de faculteit, op wier verzoek de koop was geschied, professor Vissering, zette zich onverwijld aan het lezen en onderzoeken van het gekochte, en hij deelde de slot-som zijner bevindingen aan de Koninklijke Academie van Wetenschappen meê, in wier *Verslagen* van 1865 zijn rapport is opgenomen. Hij besprak voornamelijk de vraag, in welk verband het uitgegeven boek *De jure belli ac pacis* tot het onuitgegeven *De jure*

praedae stond, en hij sprak als zijn gevoelen uit, dat werkelijk het eene als oorspronkelijk ontwerp van het andere beschouwd moest worden; maar hij voegde er bij, dat een breeder en nauwkeuriger onderzoek, dan hij bij gebrek aan tijd had kunnen instellen, alleszins noodig was om met behoorlijke juistheid het verband tusschen beiden aan te wijzen. Hij opperde de vraag, of thans nog een uitgaaf van het zoo lang ongedrukt gebleven handschrift raadzaam ware; maar hij liet die vraag onbeantwoord, in afwachting van de uitkomst van het meer gezette onderzoek, waartoe hij zijn medeleden opwekte. Inzonderheid weidde hij uit over de geschiedenis van het *Mare Liberum*, waarover hij een merkwaardig bericht van De Groot zelven had gevonden in een van die kortere handschriften, die tegelijk met het hoofdwerk voor de bibliotheek waren aangekocht, en dat ten titel voert: *Defensio capituli quinti Maris Liberi oppugnati a Guilielmo Welwodo*. De Groot verhaalt daar, hoe hij eenige jaren te voren, toen hij zag dat de aangevangen vaart op Indië, waaraan zijn vaderland ten hoogste was gelegen, slechts gewapenderhand kon worden voortgezet, een vrij uitvoerig geschrift over het recht van oorlogvoeren en buitmaken had opgesteld, maar vooralsnog niet uitgegeven; dat hij echter kort daarop, toen er over vrede of bestand met den vijand onderhandeld en vooral over de vrije vaart op Indië van weërszijden vinnig gestreden werd, geraden had geoordeeld een enkel hoofdstuk van dit werk, onder den titel van *Mare Liberum*, door den druk gemeen te maken, ten einde de Hollanders in hun aanspraak te stijven en de Spanjaarden van het onrechtmatige hunner weigering te overtuigen: welk doel, zegt hij, daarmee ook werkelijk is bereikt. Niet zonder reden hechte Vissering groote waarde aan dit bericht. De oorsprong van het *Mare Liberum*, maar tevens de strekking van het boek *De jure praedae* werd er door in een verrassend licht gesteld.

De mededeeling van Vissering had mijn belangstelling in hooge mate gewekt. Op mijn beurt zette ik mij, zoodra mijn bezigheden het toelieten, aan het onderzoek. Ik las het handschrift, dat duidelijk geschreven en ongeschonden is, geheel door. Ik herlas vervolgens het *Jus belli ac pacis*, en kwam tot volkomen dezelfde uitkomst als Vissering wat betreft het verband tusschen beide werken, en bovendien tot een stellig en toestemmend antwoord op de door hem gedane vraag, of een uitgaaf van het gevonden boek ook nu nog raadzaam was. Ik nam mij voor des noods zelf de uitgaaf te bezorgen, maar liever een ander, die over meer

tijd beschikken kon, tot het aanvaarden van die taak op te wekken. Het geluk diende mij naar wensch. Eerst haalde ik den boekverkooper Nijhoff over om de niet geringe kosten der uitgaaf te wagen. Toen gelukte het mij den hoogen dunk, dien ik van het boek had opgevat, mee te deelen aan Dr. Hamaker, die als ervaren literator juist berekend was voor zulk een arbeid van philologischen aard. Gereedelijk nam hij de bezorging van den druk op zich. Maar hij stelde tot voorwaarde, dat ik mij dan belasten zou met de historische nasporingen, die noodig mochten zijn om het boek in zijn oorsprong en bedoeling te leeren kennen. Zulk een verdeling van den arbeid was juist wat ik begeerde. Met groote ingenomenheid heb ik mij van mijn taak gekweten. Van ouds heb ik hart voor De Groot gehad; ik koester diepen eerbied voor zijn rechtschapenheid en onbepaalde bewondering voor zijn allesomvattende geleerdheid. Volgaarne wilde ik dienstbaar wezen aan de verhooging van zijn roem. Maar bovendien trok de tijd mij aan, waarover zijn boek handelde en waarover mijn nasporingen liepen. In het boek van den jeugdigen schrijver en in de daden van de jeugdige republiek der Vereenigde Nederlanden sprak dezelfde geest van frischheid en kracht mij aan. Ik voelde mij als verplaatst in die dagen van ondernemingszucht en geluk, waarin De Groot gelukkig en moedig de toekomst tegenging. Alle bijzonderheden van dien tijd en van des schrijvers leven ging ik met belangstelling na. Het boek zelf behaagde mij meer en meer naarmate ik het nauwkeuriger in betrekking tot zijn tijd en tot de latere werken van den schrijver beschouwde. In de archieven en bibliotheken vond ik nagenoeg al wat ik behoefde om het ontstaan en de strekking van het werk in het licht te stellen. Van hetgeen ik gevonden heb wil ik althans het voornaamste mededeelen; het strekke tot aanbeveling van het boek.

Bij het schrijven van zijn *Jus belli ac pacis* onthield De Groot zich opzettelijk en zorgvuldig van iedere toespeling op de gebeurtenissen van zijn tijd, van iedere beoordeeling der daden die hij door vorsten en volken zag plegen. „Men zou mij groot onrecht doen (zoo zegt hij in de *prolegomena*) indien men meende dat ik op eenige rechtsvraag, waarover op het oogenblik wordt getwist of eerlang getwist staat te worden, heb willen doelen. Zooals de wiskundigen figuren beschouwen, onderscheiden van alle bestaande voorwerpen, zoo heb ik de rechtsbegrippen, afgescheiden van alle werkelijke feiten, besproken.” Om tweërlei reden had

hij zich zoo angstvallig buiten de quaesties van den dag gehouden ¹⁾. Hij woonde in ballingschap, onder de bescherming van den koning van Frankrijk, en begreep dat hij derhalve over vele zaken, waarin de belangen van Frankrijk en zijn monarch betrokken waren, geen oordeel mocht uitspreken. Doch vooral, niet voor zijn tijdgenooten maar voor alle tijden dacht hij zijn volkenrecht te schrijven; niet over voorbijgaande gebeurtenissen en haar rechtmatigheid, maar over hetgeen eeuwig, onder alle omstandigheden recht is, wilde hij oordeel vellen. Uit zelfgevoel onthield hij zich van meê te spreken over de voorvallen, waarover allen praten. Heeft hij door dit verzwijgen van zijn oordeel — hetgeen van ware onpartijdigheid, van het oordeelen zonder aanzien van partijen, verre verwijderd is — de waarde van zijn meesterwerk verhoogd of verminderd? Ik zou meenen, dat hij er zoo doende de waarde van verhoogd heeft in de oogen zijner tijdgenooten. Zijn boek had meer onbetwist gezag, omdat geen partij er zich door veroordeeld rekende. Het stond boven de partijen, gelijk de constitutioneele koning er boven staat. De ministers, die den wil des konings in daden overbrengen, krijgen de schuld; de koning kan geen kwaad doen. Zoo bleef ook het gezag van het boek van De Groot onaangevochten, al verzette men zich soms tegen de toepassing, door anderen aan zijn leer op de voorvallen van den dag gegeven. Maar voor het nageslacht, voor ons, die het hooggeroemde boek zonder partijbelang met een kritisch oog beschouwen, verliest het veel van zijn waarde door zijn abstractie van de werkelijkheid. Wij erkennen geen menschelijke opvatting van recht voor eeuwig en volstrekt waar. Slechts in betrekking tot de toestanden, waarin zij heerschen, zijn de begrippen van waarde. Ieder stelsel van recht heeft zijn tijd, en dat van De Groot heeft zijn tijd gehad. Voor ons heeft het slechts historisch belang. Wij beschouwen het niet op zich zelf, maar in verband tot zijn tijd. Wij raadplegen het niet om te vernemen wat recht is, maar om te hooren wat in dien tijd voor recht werd gehouden. Wij trachten dus te erkennen, in hoeverre de geest der eeuw op den schrijver en zijn stelsel heeft gewerkt. Wij trachten op te sporen, welke de invloeden waren die hem bij het vormen zijner begrippen hebben beheerscht, welke feiten hem in zijn oordeelen hebben bepaald. Daarover nu geeft hij ons zoo goed als geen opheldering. Zelfs in zijn vertrouwelijke brieven geeft hij aan zijn

1) Vgl. Grotii Epistolae, N°. 212, p. 74.

vrienden geen andere reden van zijn schrijven op, dan de begeerte, die hem bezielde, om den steeds toenemenden lust van vorsten en volken tot oorlogvoeren naar willekeur te temperen en te breidelen ¹⁾. Wij hebben aan die verklaring niet genoeg: zij blijft te zeer bij het algemeene. Wij wenschen in het bijzondere te weten, welke aanleidingen hem tot het stellen van juist die rechtsvragen hebben gebracht, en onder welchen invloed hij er juist die antwoorden op gegeven heeft, die, in zijn boek neêrgeschreven, zoo lang de richtsnoer zijn geweest van regeeringen en volken in hun onderling verkeer. Kortom, wij wenschen juist het omgekeerde te doen van hetgeen De Groot heeft gedaan: hij heeft zijn leer als buiten zijn tijd willen stellen, om ze een eeuwig gezag te verzekeren: wij willen ze als een vrucht van zijn tijd beschouwen, ten einde haar betrekkelijke waarde in billijkheid te bepalen.

Zoo moeilijk als ons dit ten opzichte van het latere meesterwerk valt, zoo gemakkelijk is het van het oorspronkelijke ontwerp, van den *Commentarius de jure praedae*, te doen. Dit geschrift maakt geen aanspraak op zuivere wetenschappelijkheid of op duurzame waarde. Het is een gelegenheidsgeschrift, een pleidooi, zoo gij wilt, in het groote proces, dat door de Oost-Indische Compagnie tegen te Portugeezen met de wapenen werd gevoerd. De Groot schrijft ten behoeve, zoo al niet voor rekening van de Compagnie, over het recht van oorlogvoeren en buithalen, om te bewijzen dat zekere buit, door de manschap der Compagnie bevochten, haar met volle recht toekomt. Hier hebben wij dus een bepaald feit als uitgang der bespiegelingen; hier betrappen wij den denker op de aanleiding, die hem tot het bepeinen van zijn onderwerp, tot het uiteenspinnen van zijn stelsel heeft gebracht. Niet, zooals wij hem hoorden verzekeren, om aan het oorlogvoeren in het algemeen paal en perk te stellen, maar integendeel om de vaart zijner landgenooten op Indië en het buitmaken op de Portugeesche alleenhandelaars te wettigen, heeft hij zich in den aard van het volkenrecht verdiept.

Beschouwen wij het feit, dat de aanleiding tot het denken gegeven heeft, eer wij ons met de gedachten en het betoog gaan bezighouden.

De vaart der Nederlanders naar Oost-Indië dagteekent eigenlijk eerst van 1598, het jaar na dat waarin de eerste Hollandsche

1) Vgl. Epist. N°. 280, p. 104.

vloot, die den weg derwaarts opgespoord en als gebaand had, op de reede van Amsterdam was teruggekeerd. De eerste tocht had aan de reeders weinig of geen voordeel opgeleverd, maar voor alle Hollandsche kooplieden de zekerheid verworven, dat de macht der Portugeezen, die zich als heeren en meesters van Indië voordeden, op verre na niet zoo geducht was als men gemeend had, en dat men, zonder te veel te wagen, daar wel met hen kon mededingen. Dit heugelijke bericht werd niet in den wind geslagen. In het ééne jaar 1598 zeilden niet minder dan twee en twintig schepen, voor rekening van vijf Hollandsche en Zeeuwsche compagnieën, uit, om met den rijkdom van Indië en de onmacht der Portugeezen hun voordeel te doen. Dat voordeel was echter over het algemeen niet aanzienlijk. De eene reederij voer zeker voordeeliger dan de andere, maar wat alle te zamen na aftrek der kosten overhielden, leverde toch geen hooge renten van het gewaagde kapitaal op. De hoofdredenen hiervan waren de noodzakelijkheid om zich tegen de vijandschap der Portugeezen door sterke bemanning en wapening te beveiligen, en het verlies, dat desniettemin door de list en het geweld van die vijanden geleden werd, zonder dat men de schade op hun schepen en goederen verhalen mocht. Want bij het uitzenden der eerste vloten hadden de reeders en de Staten des lands wijselijk begrepen, dat men den krijg, die tegen de Spanjaarden op de zeeën van Europa gevoerd werd, niet naar de Indische zee overbrengen en tegen de Portugeezen voortzetten moest. Om die reden was den schippers uitdrukkelijk gelast de kanonnen en krijgsmiddelen, waarmee zij ruim voorzien waren, alleen ter zelfverdediging te gebruiken, en overigens „geen schepen, wat natiën die oock toebehoorden, in 't gaen ende wederkeeren aen te grypen of te beschadigen.” Het had ook zijn eigenaardig bezwaar tegen de Portugeezen in Indië vijandig op te treden. Wel was Portugal door Philips II veroverd, en hem onderdanig en in den oorlog tegen Nederland dienstplichtig geworden; maar aan het Portugeesche volk was door de Staten de oorlog toch niet verklaard. Integendeel, de ongelukkige mededinger van Philips naar de kroon van Portugal, don Antonio, wiens zoon, don Emanuel, door zijn huwelijk een zwager was van prins Maurits, werd door de onzen in zijn aanspraak gesteund: bij de Engelsche vloot, die in 1589 getracht had Lissabon voor hem te bemachtigen en een opstand tegen de Spaansche overheerschers uit te lokken, waren ook Hollandsche schepen en soldaten behulpzaam geweest. Met de natie

waren de Nederlanders dus in vrede; alleen tegen den koning, die haar troon met geweld had ingenomen, voerden zij krijg ¹⁾. Tusschen de Hollandsche en Portugeesche kooplieden was dan ook, met oogluiking van Philips, voortdurend handel gedreven, en onze Staten hadden de Portugeezen steeds van de Spanjaarden onderscheiden en boven hen begunstigd. Die welwillendheid wordt nog, nadat zij reeds zoo goed als verdwenen was, in een resolutie der Staten-Generaal van 26 Januari 1605 in dezer voege herdacht: „dat de Heeren Staten-Generael altijd gesocht hebben, ende alsnoch doen, die van de Portugeesche natie te favoriseren, zoo veel als mette dienst ende voordeel van 't landt eenichzints heeft connen geschieden, voornamentlick oock opte recommandatie van don Emanuel, Prince van Portugael" ²⁾. Het zou zeker met die goedgunstigheit evenzeer als met het welbegrepen eigenbelang in strijd zijn geweest, indien men tegen de onderdanen van dien prins van Portugal in Indië aanstonds de wapenen had aangegrepen. Niets was wenschelijker en niets door de onzen ook meer gewenscht, dan zoo al niet met bewilliging, toch onder oogluiking der Portugeezen, in Indië vreedzaam handel te drijven.

Maar in de oogen der Portugeezen was de vaart op Indië en de handel met de inboorlingen, hoe vreedzaam ook gedreven, reeds een onrecht hun aangedaan, een inbreuk op hun verkregen rechten, waartegen zij in den beginne met list en lagen en weldra met kracht en geweld opkwamen. Zij beschouwden onze kooplieden en schippers, zoodra zij zich in Indië vertoonden, als zeeroovers, en behandelden hen als zoodanig. De onzen verdedigden zich zoo goed zij konden; maar in den oorlog is het bloote afweren van het geweld, zonder zelf aanvallenderwijs te werk te gaan, op den duur niet vol te houden. Nu en dan gingen dan ook onze zeelieden hun voorschrift, als door den nood gedwongen, te buiten, en als bondgenooten, zoo het heette, van vrije Indiaansche vorsten, grepen zij den vijand, die slechts naar de gelegenheid wachtte om op hen aan te vallen, het eerst aan. Zoo koelden zij hun wraak; maar zij vergoedden daarmee de schade nog niet, die hun

1) Vgl. echter de resolutie der Staten-Generaal tegen de Spanjaarden van 2 April 1599 (Bijlage I van De jure praedae), waarover: Verhooren van Oldenbarnevelt, in Ber. Hist. Gen., II 2, blz. 131.

2) Vgl. in de Hollandsche Consultatie (Rotterdam, 1648.) III, blz. 341, een belangrijk advies van 1602 betreffende de privilegiën, sedert 1577 aan de Portugeezen vergund. (De daar genoemde Opdam is Jacob van Duvencoorde, de vader van den meer bekenden luitenant-admiraal van het stadhouderlooze tijdvak.)

eigendom en hun handel gedurig leden. Immers de schatten der Portugeesche kooplieden werden vervoerd in groote logge vaartuigen, die, wel verre van vijandelijkheid te plegen, allen strijd ontweken, en niets zochten dan ongerept de haven, waarheen zij bestemd waren, te bereiken. Dezulken aan te tasten en te bemachtigen zou in strijd zijn geweest met de uitdrukkelijke bevelen aan onze schippers meêgegeven, en, hoe hunkerend ook naar dien begeerlijken buit, lieten zij de caraquen of, zooals zij ze noemden, de kraken ongemoeid voorbijvaren.

Zoo ging het eenige jaren. Ieder schip dat thuis kwam bracht nieuwe tijding van geleden mishandeling mede. De wrok tegen de Portugeezen nam hier te lande meer en meer de overhand, en deed de berekening van wat het belang vorderde zwijgen. Maar tevens begon men in te zien dat ook het belang meêbracht geweld met geweld en schade met beschadiging te beantwoorden. Daartoe waren echter enkele zwakke reederijen niet in staat; daartoe werd een vereeniging van alle krachten vereischt. Dat begrepen de Staten en inzonderheid de advocaat van Holland, en uit de verschillende kleine compagniën vormden zij één vereenigde compagnie, waaraan zij uitsluitend octrooi gaven voor den handel op Indië, maar tevens voor het stichten van een Nederlandsche macht in Indië, voor het aanleggen van forten, het werven van krijgsvolk, het sluiten van tractaten met inlandsche vorsten. In dat octrooi werd nog wel van geen andere prijzen gesproken dan van die men bij het afweren van het geweld des vijands behalen mocht. Maar dat het daarbij niet blijven zou, lag in den aard der zaak. De Staten zijn er later voor uitgekomen, dat zij met het stichten der Compagnie vooral de verzwakking van de Spaansche macht bedoelden. Hoe zouden zij dan het meest doeltreffende middel daartoe, het vermeesteren van de schatten des vijands, hebben kunnen verbieden?

Nog eer de stichting der Vereenigde Compagnie in Indië bekend was geworden, in Mei van het jaar 1602, gaven twee schepen, uitgezonden door een Zeeuwsche reederij, die inmiddels met de overige in de groote compagnie was ingelijfd, het eerste voorbeeld van het wegnemen van een Portugeesch vrachtschip ¹⁾. Op de thuisreis ontmoetten zij ter reede van St. Helena een rijk geladen galjoen, dat van Goa naar Lissabon op weg was. Het was op

1) Vgl. Hulsius, *Achte Schiffart*, S. 8—10; De Jonge, *Opkomst van het Nederlandsch gezag in Indië*, II, blz. 488, 257; De jure praedae, p. 203.

zijn hoede en verkoos zich niet met hen in te laten: toen het een hunner wat al te dicht zag naderen, trachtte het zelfs door te schieten het op een afstand te houden. Meer was er niet noodig om de Zeeuwen, van ouds kapers in hun hart, den strijd te doen beginnen, die drie dagen aanhield en met de overgave van het galjoen eindigde. De bemanning bedong zich leven en vrijheid, en werd aan een vaartuig geholpen, waarop zij zich naar Brazilië redde. Schip en lading daarentegen werden als goeden prijs naar Zeeland opgebracht ¹⁾. Het lijkt wel geen tegenspraak dat zulk een handelwijs niet strookte met den geest der instructie, aan alle Oostindievaarders door de Staten gegeven. De reeders, in hun kort verhaal ²⁾ van den tocht dat zij bij de Staten-Generaal inleverden, doen het voorkomen, alsof de Portugeezen door hun kanonschot den strijd hadden aangevangen. Maar het is zelfs in hun voorstelling der toedracht duidelijk, dat de vijand zich slechts zocht te verdedigen en, zoo men hem ongemoeid had gelaten, geen geweld zou hebben gepleegd. Zij daarentegen hadden het gevecht begonnen met het doel om het galjoen buit te maken. Ten overvloede wordt de onrechtmatigheid van hun handelen nog bewezen door een omstandigheid, die in het verhaal natuurlijk verzwegen wordt, maar die ons van elders bekend is ³⁾. Er lag te gelijk met hen een Hollandsch schip, de Witte Arend, dat voor rekening van een Amsterdamsche maatschappij voer, op de reede van St. Helena. Zij noodigden dit uit om met hen gemeene zaak te maken, om aan den strijd en dan ook aan den buit deel te nemen; maar zij kregen een weigerend antwoord. De Hollanders meenden dat hun instructie zoo iets niet toeliet. Zij offerden aan hun plicht hun eigen voordeel en dat hunner reeders op. Bewijs genoeg, dat zij stellig voor onrecht hielden wat de Zeeuwen zich veroorloofden. Of de admiraliteit van Zeeland bezwaar heeft gemaakt om den buit als rechtmatig gewonnen toe te wijzen, kunnen wij niet meer te weten komen, want bij den brand, die voor eenige jaren het gebouw van het Ministerie van Marine in de asch heeft

1) Den 6 Juli. Zie: De Jonge, II, blz. 490.

2) Gedrukt bij De Jonge, II, blz. 489.

3) Hulsius zegt in zijn *Achte Schiffart*, S. 9: „Indem nun diese Schiff so nah kommen dass sie mercklich spüren können, dass es ein Portugesische Cracke war, fragt das Schiff Zelandia den Weissen Adler, ob er ihm zu Gewinn und Verlust helfen wolle, darauff er sich entschuldigt dass er solchen Befehl nicht hätte: darumb er auch hernacher kein Theil an der Beut gehabt.” (De in het verhaal vermelde kapitein van de Son, Laurens Bicker, was op de heenreis opperkoopman geweest op de Middelburg. Zie: De Jonge, II, blz. 253.)

gelegd, zijn de oudste registers van het college verloren gegaan ¹⁾. Maar wij hebben reden om te vermoeden, dat zij over alle bezwaren heengestapt is en haar landgenooten in het bezit van den behaalden prijs gehandhaafd heeft. Althans de reederij schaamde zich niet over hetgeen te haren behoefte was gedaan, maar verewwigde integendeel het feit, als ware het roemrijk, door een gedenkpenning, die in het bekende werk van Van Loon staat afgebeeld.

Een paar maanden later, in October van 1602 ²⁾, durfde Joris van Spilbergh, die voor een andere Zeeuwsche compagnie naar Indië gevaren was maar meer roem dan voordeel bevochten had, eveneens tegen zijn instructie handelen. Hij spande met Middleton, den admiraal van de vloot eener Engelsche maatschappij, samen, en hielp hem in de straat van Malacca de kraak veroveren, die van St. Thomas (op de kust van Bengalen) naar Malacca kwam, en deelde met hem den rijken buit. Met welk voorwendsel hij die inbreuk op zijn lastbrief dacht te vergoëliken, is ons niet bekend.

Maar niet lang zou het Nederlandsche scheepsvolk in Indië het nemen van buit met voorwendfels behoeven te dekken. Weldra vermaanden de Staten-Generaal zelf de bewindhebbers der Vereenigde Compagnie, dat zij voortaan hun admiraals en kapiteinen instrueeren zouden „om den vyandt in Indië, derselver persoonen, schepen ende goederen by alle mogelijke wegen te beschadigen ende afbreuck te doen”, en dientengevolge werd, in overleg met gedeputeerden van de Staten, aan Steven van der Hagen, die in December 1603 met twaalf schepen naar Indië uitliep, een geheime instructie meêgegeven, „inhoudende verscheyden concepten om den gemeenen vyandt soo te water als te lande grootelijcks te beschadigen ³⁾.” Die instructie wijst het keerpunt aan in de

1) De overgebleven registers beginnen met October 1602; de prijs was reeds in Juli van dat jaar binnengebracht.

2) Vgl. De Jonge, II, blz. 277.

3) De bewindhebbers verhalen zelf de toedracht van deze zaak in den aanhef eener remonstrantie aan de Staten-Generaal, in Maart 1606 overhandigd, die zich onder de papieren van De Groot bevindt, en, zoo ik mij niet bedrieg, ook door hem gesteld is: „Verthoonen met reverentie de Bewinthebbers van de O. I. Cie., hoe dat zy remonstranten by U. M. E. tot verscheyde reysen seer serieuselijck zijn vermaent geweest om daerop te letten ende ordre te stellen dat de schepen, die alreede toegerust waren ende alnoch toegerust souden worden om te varen nae O. I., gelast ende geïnstrueert mochten worden om den vyandt aldaer, derselver persoonen, schepen ende goederen by alle mogelijke wegen te beschadigen ende afbreuck te doen . . . daerby voegende dat dit de principaelste oorsaecke was geweest, waaromme U. E. M. de vereeniginghe van de Comp^{ie}. geprocureerdte ende d'authorisatie tot den affbreuck

geschiedenis van de vaart op Indië. Van dit tijdstip af houdt de Vereenigde Compagnie op eenvoudig handelmaatschappij te zijn; zij wordt oorlogvoerende mogendheid, en vertegenwoordigt in Indië de Republiek in haar volle macht.

Zoozeer werd die verandering door den drang der omstandigheden gevorderd, dat de scheepskapiteinen de nieuwe voorschriften al naleefden eer zij ze nog ontvangen hadden. Wij zagen daarvan reeds twee voorbeelden, door Zeeuwen gegeven. Wij hebben thans een derde geval te beschouwen, het eerste dat op rekening van Holland komt, en dat zoowel om deze als om andere redenen veel belangrijker is dan de vorige. Terwijl in Den Haag de instructie ontworpen werd, die Van der Hagen tot het strijdvoeren en buitmaken machtigde, was een overrijke buit reeds op weg van Indië naar Holland. Het was Jacob Heemskerck, de held van Nova Zembla, die hem voor een Amsterdamsche reederij, sedert ingelijfd in de Vereenigde Compagnie, had veroverd. Wij willen bij deze verovering iets langer stilstaan. Zij heeft tot het schrijven van den *Commentarius de jure praedae* de naaste aanleiding gegeven, en verdient reeds uit dien hoofde dat wij van hetgeen er bij is voorgevallen, uitvoeriger handelen. Maar ook op zich zelf is deze geheel vergeten gebeurtenis wel waardig dat zij op nieuw in herinnering wordt gebracht: zij schildert ons den geest van dien zoo merkwaardigen tijd veel treffender dan menige heldendaad, die in alle handboeken onzer geschiedenis met ophef vermeld wordt, en toch heeft geen onzer schrijvers, die de roemrijke gebeurtenissen van dezen tijd behandelen, behalve De Groot in zijn *Annales et Historiae* ¹⁾, haar vermeld.

Naast de compaignie, voor wier rekening de eerste tocht naar

des vyandts verleent hadden . . . Welcke serieuze vermaninge de remonstranten . . . met soo trouwe genegentheyt hebben aengenomen, dat sy tot grooten last ende costen van haere Comp^{ie}. hare schepen buyten de maniere van alle cooplyuden ter oorloge hebben uytgerust, ende d'officieren van hare vlote belast den Coninck van Spangien ende syne ondersaten alle mogelijcke afbreuck te doen; hebben oock tot dien eynde aen Steven Verhaegen, dewelcke als admirael van de vlote van XII schepen in het jaer 1603 in December uyt dese landen is uytgeseylt, secrete instructie medegegeven, inhoudende verscheyden concepten om den gemeenen vyandt soo te water als te lande grootelijcks te beschadigen . . . , welcke instructie met eenige gedeputeerden van U. M. E. is gecommuniceert, denwelcken wy verhoopen daerinne sonderling contentement te hebben gegeven." — Zie de Instructie van Van der Hagen bij De Jonge, III, 146 en vergelijk nog De jure praedae, p. 289.

1) *Annales*, lib. XI, p. 428 (8^e. edit.) — Natuurlijk vermeldt Van Meteren ze wel en, dezen citeerende, ook Wagenaar, IX, blz. 146. Ook De Lange in zijn *Batav. Romein*, blz. 142, wijdt zijn n°. 73 aan de „Karaque verovert”.

Indië ondernomen was, en die de Compagnie van verre genoemd werd, had zich in 1599 een nieuwe gevormd, waarvan hoofdpersoon was de vermaarde Isaäc le Maire ¹⁾, aan wien Bakhuizen van den Brink een monographie heeft gewijd, die nog niet vergeten is. De nieuwe reederij, machtig door het kapitaal waarmee zij werkte, stak de andere naar de kroon; over en weer benaadden zich beiden door haar concurrentie, die alleen den inboorlingen van Indië ten voordeel strekte. Dat haar ineensmelting wenschelijk was voor beiden, moest in het oog vallen. De regeering van Amsterdam, waar zij gevestigd waren, bracht dan ook de vereeniging tot stand ²⁾, en om verdere mededinging uit te sluiten, verbood zij tevens aan al haar ingezetenen buiten de Compagnie op Indië te reeden en te varen. Eer het echter tot die verbintenis gekomen was, had elke maatschappij afzonderlijk een vloot uitgerust en zeilklaar gemaakt; de oude een van vijf schepen onder Wolphert Harmensz., de nieuwere een van acht schepen onder Jacob Heemskerck, die kort te voren van een reis in dienst der oude compagnie te huis was gekeerd. Er werd als maatregel van overgang bepaald, dat deze vloten nog voor de bijzondere rekening hunner reeders varen zouden, en dat, om concurrentie te vermijden, die van Harmensz. uitsluitend op Banda en de Molukken, die van Heemskerck op alle overige plaatsen van Indië handel drijven mocht ³⁾. Gezamenlijk liepen zij den 23sten April 1601 in zee, een scheepsmacht zoo talrijk als nog niet van hier naar Indië was afgevaren. Onder weg raakten zij spoedig uiteen. Wij volgen in het bijzonder de vloot van Heemskerck. Van den aanvang af had deze van den vijand te lijden. Op de hoogte van de Canarische eilanden werd zij reeds door een naar Amerika bestemde Spaansche vloot van 12 galjoenen ontmoet en aangevallen, en zij verloor bij deze gelegenheid een harer schepen, dat ontredderd naar huis terug moest ⁴⁾. Verderop had zij met tegenspoed en tegenwind te kampen, zoodat zij eerst den 22sten Februari van het volgend jaar de reede van Bantam bereikte. Hier vond de admiraal voor zijn meeste schepen lading, waarmee hij ze onverwijld naar Holland terugzond. Zelf bleef hij met twee schepen, de Witte Leeuw en de Alkmaar, achter, om op avontuur te varen en lading te zoeken. Eerst wendde hij den

1) De Jonge, I, blz. 103.

2) De Jonge, I, blz. 106.

3) De Jonge, II, blz. 260, 500.

4) Vgl. Hulsius, Achte Schiffart, S. 43; De Jonge, II, blz. 505.

steven naar Demak ¹⁾ (ten oosten van Samarang gelegen), waar de koning, door de Portugeezen opgestoot, negentien zijner zee-lieden verraderlijk gevangen hield. Na vruchteloze pogingen om deze weer vrij te krijgen, zette hij, door ziekte geteisterd, zijn koers oostwaarts naar Jortan (aan straat Madura), waar hij wel geen lading opdeed, maar met verlof van den vorst een factorij, de eerste op oostelijk Java, stichtte. Vandaar stak hij over naar het schiereiland van Malacca, en wel naar Patani, waar de koningin uit haat tegen de Portugeezen, die, van hun naburige stad Malacca uit, haar belemmerden en overheerschten, den Hollanders toegene- gen was, en reeds aan vier andere schepen lading bezorgd had. Hij hield zich hier drie maanden op (van 19 Augustus tot 16 November 1602), bouwde er evenals te Jortan een huis, dat tot factorij zou dienen, en genoot er gunstiger onthaal dan hem op zijn reizen nog ergens in Indië te beurt was gevallen. Even gunstig jegens de Hollanders gezind betoonde zich de koning van Johor of Joor, dat nog dichter bij Malacca gelegen, nog meer reden had om op de Portugeezen gebeten te zijn, en op dit oog- blik zelfs in openbaren oorlog met hen verkeerde. Door brieven en bij monde van zijn broeder, den vorst van Siak, die zich te Patani ophield, stookte de koning Heemskerck tegen den gemeen- schappelijken vijand op, en ried hem bepaaldelijk de rijke kraken, die omstreeks dien tijd van Macao naar Malacca moesten komen, te onderscheppen. Denzelfden raad gaf ook de koningin van Patani, en de admiraal was uit zich zelf reeds belust om dien op te volgen. Overal had hij op zijn reis de vijandschap der Portu- geezen ondervonden. Hun bondgenooten, de Spanjaarden, hadden hem bij Canarië aangevallen en beschadigd; te Demak hadden hun agenten hem verdacht gemaakt en den haat der inlanders berokkend. Waar hij kwam hoorde hij dat zij de bevolking voor hem gewaarschuwd en tegen hem ingenomen hadden. Tevens hoorde hij hoe zij de Indianen, die de Hollanders op vroegere tochten met vriendschap bejegend hadden, voor dit vergrijp deden boeten, hoe zij om die reden Bantam hadden belegerd, dat slechts door den juist van pas ter reede gekomen admiraal Harmensz. voor verovering en tuchtiging behoed was; en hoe hard zij thans weer op de Molukken wraak namen over het goed onthaal, dat daar aan de Hollandsche vloten was geschied. De verbittering tegen dien even gevaarlijken als verraderlijken vijand

1) Vgl. De Jonge, II, blz. 510.

nam dan ook aan boord der Hollandsche schepen gedurende toe. De manschap hunkerde naar een gelegenheid om zich met hem te meten, en de vice-admiraal, die naar Jortan vooruit was gezonden, had het gewaagd eigenmachtig, eer Heemskerck opdaagde, een Portugeesch victualieschip, dat hij daar ter plaatse aantrof, te overmeesteren, waarbij eenige der schepelingen, die aanstalten maakten om zich te verdedigen, waren doodgeslagen. Die daad van geweld, in strijd met de ontvangen instructie, scheen verschoond, zoo al niet gewettigd te worden door den inhoud van brieven, die aan boord van het vaartuig werden gevonden, waaruit onder anderen bleek dat in September van het vorig jaar te Macao een gruwel was gepleegd, die al het vroeger gebeurde in de schaduw stelde: zeventien Nederlandsche zeelieden van de vloot van Jacob van Neck waren daar in koelen bloede door de Portugeezen uit handelsnijd omgebracht. Dit ontwijfelbare bericht deed zelfs Heemskerck in woede ontsteken. „Ten ware dat ick het gelaten hadde om onse gevangenen in Dema (d. i. Demak) . . . , ick soude dadelijk de Portugyzen, die wy noch in de schepen hebben, voor de ooghen van hen die aen landt sijn aen de boechspriet gehangen hebben,” schreef hij in een brief aan de bewindhebbers ¹⁾. Van nu af hield hij zich tot het letterlijk opvolgen van zijn instructie, tot het bloot afweren van geweld, niet langer verplicht; hij zocht een gelegenheid om het den Nederlanders aangedane onrecht op den vijand te wreken. En geen geschiktere kon hij wenschen, dan die hem door de vorsten van Johor en Patani werd aangewezen. De kraken, die hij maar voor het nemen had, kwamen uit Macao, waar de gruwel bedreven was, die zijn woede had opgewekt; de buit, die hij maken zou, zou de Portugeezen treffen in hun hebzucht, waaruit hun vervolging der Hollandsche kooplieden voortspoot, en zoowel zijn reeders als zijn scheepsvolk en hem zelve ruime vergoeding schenken voor al wat zij geleden hadden. Een overwinning, op den gemeenschappelijken vijand bevochten, moest bovendien de vriendschap met de vorsten van die streek bevestigen en hen nog meer van hun overheerschers vervreemden. Gevaar was er bij de onderneming niet te vreezen. De eenige bedenking, die hem had kunnen weêrhouden, was dat zijn instructie het aanvallen van wie den strijd niet zocht verbood, maar zij schijnt niet zeer zwaar te hebben gewogen. Althans met het blijkbare

1) Vgl. De Jonge, II, blz. 516.

plan om uit te voeren wat zoo geraden scheen, zeilde hij half November naar het eiland Tiaman ¹⁾, waarlangs de kraken verwacht werden, hoewel het nog tot den 4^{den} December duurde, eer hij met zijn scheepsraad voor goed het gewichtige besluit nam om de Portugeezen aan te grijpen ²⁾. Het bleek echter dat daartoe de plaats bij het eiland Tiaman niet goed gekozen was. De eerstaankomende kraak ontsnapte haar belagers, en kwam behouden te Malacca binnen. Door den vorst van Johor hiervan verwittigd, en tevens uitgenoodigd om naar den mond van de rivier, die door dat rijk stroomt, op te komen, waar hem een gunstiger ligplaats zou geweest worden, verliet Heemskerck dadelijk het eiland, en stak naar het vaste land over, waar de koning, aan zijn belofte getrouw, zoo goede aanwijzing deed, dat de twee Hollandsche schepen den 25sten Februari de andere kraak, de Catharina geheeten, in het gezicht kregen. Het was een groot gevaarte van 700 last, hoog opgetimmerd en met een diepgang van 32 voet, met ruim 750 schepelingen, waaronder omstreeks 100 vrouwen en veel kooplieden, eigenaars der lading, aan boord ³⁾. Tegen een paar goed ten strijd toegeruste schepen, als de Alkmaar en de Witte Leeuw, was het logge vrachtschip niet bestand. Toch weerde het zich den geheelen dag, en beantwoordde de Hollandsche kanonnen met het geschut, waarvan het tamelijk voorzien was. Maar het was zoo hoog gebouwd, dat zijn kogels over de lage schepen der Hollanders heenvlogen zonder te schaden, terwijl het door ieder schot uit het geschut van dezen getroffen werd. Tegen den avond had het reeds zeventig dooden, en was zoo gehavend en zoo lek geschoten, dat het om niet te zinken, den strijd opgaf en aanbood te capituleeren. Heemskerck verlangde niets liever; ook hij vreesde dat de kraak bij het voortduren van het gevecht in brand geraken of stranden mocht, en om zeker te zijn van den buit maakte hij dus geen bezwaar aan de bemanning leven en vrijheid te schenken; hij beloofde allen die aan boord waren ongedeerd naar Malacca te zullen brengen, mits hem binnen het uur schip en lading werden overgegeven. Die voorwaarden werden binnen den gestelden tijd aangenomen en van weerszijden eerlijk nagekomen. Onze admiraal werd

1) Zie „Discours ende advertentie” van de schepen de Maecht en de Eendracht (Rijks-archief); Hulsius, *Achte Schiffart*, S. 45.

2) De jure praedae, p. 294.

3) Vgl. Van Meteren, f. 507.

later zelfs door de kooplieden en door den raad van Malacca geprezen en gedankt voor de goede behandeling, die de gevangenen van hem ondervonden hadden. Met zijn prijs, die boven alle verwachting rijk bleek te zijn, bleef hij nog een maand lang voor Johor liggen, waar zijn overwinning hem een dubbel goede ontvangst had bereid, zoodat hij er een factorij achterliet, en met een lading peper aan boord, en door gezanten van den koning aan de Staten van de Vereenigde Provinciën vergezeld, den 3den April naar Bantam stevende ¹⁾. Daar verschepte hij een goed gedeelte der ingeladen goederen: aan boord van zijn eigen schepen nam hij het kostbaarste dat de kraak inhad; daarentegen bevrachtte hij haar met peper, en vertimmerde haar zooveel noodig was om ze voor de lange zeereis geschikt te maken. Met al die beschikkingen verliep geruime tijd, en eerst in October nam hij met zijn beide schepen en zijn prijs de thuisreis aan ²⁾. Al spoedig bleek het, dat de Alkmaar lek was geworden en noodzakelijk reparatie behoefde; hij zond ze daarom naar Mauritius, en vervolgde zelf met de twee andere vaartuigen de reis naar het vaderland.

Daar werd de blijde tijding half Maart van het jaar 1604 met twee schepen, die in Juni te voren van Bantam waren afgevaren, de Eendracht en de Maecht van Enckhuisen, aangebracht ³⁾. Wij kunnen nagaan hoeveel vreugde zij aan de deelhebbers der Compagnie en aan het publiek in het algemeen verschaften. In de volgende maand verscheen reeds een „*Corte ende sekere beschryvinghe van 't veroveren der rijke ende gheweldighe krake, comende uytet gheweste van China, door den Admirael Jacobus Heemskercke*”, met een houtsneê op het titelblad versierd, die zoo goed het wilde de heugelijke gebeurtenis voorstelde ⁴⁾. Het boekje, dat tevens over den voortgang der belegering van Oostende

1) Hij kwam te Bantam eerst 20 Juni 1603 („Discours ende advertentie” van de schepen de Maecht en de Eendracht. Rijks-archief).

2) De Jonge, II, blz. 271.

3) Het „Discours ende advertentie” van hetgeen Heemskerck sedert Augustus 1602 wedervaren was, door deze twee schepen overgebracht, bevindt zich onder de papieren van De Groot op het Rijksarchief. Daaruit en uit het merkwaardige, hoewel niet in alle opzichten juiste, verhaal bij Huysius, Achte Schiffart, heb ik het bovenstaande samengesteld. De Jonge, toen hij zijn meermalen aangehaald werk schreef, moest bij gemis van die bescheiden getuigen, dat de verrichtingen van Heemskerck na zijn vertrek naar Patani in haar bijzonderheden niet bekend waren.

4) Het is thans zeer zeldzaam: in de verzamelingen van Muller en Meulman wordt het niet gevonden. Een exemplaar is voorhanden in de Bibliotheca Thysiana te Leiden.

handelde, bevatte over de verovering der kraak slechts weinige bijzonderheden, maar eindigde met het bericht, waarop alles aankwam: „Den buyt wort geschat op tsestichmael hondert duy-sent ducaten, waeronder 26 hondert duy-sent gulden aen Chinesees syde neffens een groote swaerte van ongefneert ende ongesuyvert gout met velen anderen costelycken waren coopmanschappen ende meubelen sijn, onder anderen een conincklycken stoel met edelgesteenten ende cleynodiën ingeleyt, dattet een wonder is daer af te schryven. Die men met groot verlangen dagelijcx verwachtende is.” Wij gelooven gaarne dat het verlangen groot was, al weten wij ook dat de waarde der lading op verre na zoo hoog niet klom als hier werd opgegeven. Het verlangen was te sterker, nademaal de schepen nog geduchte gevaren moesten loopen, eer zij binnen konden komen. Alle zeeroovers, die van Duinkerken in het bijzonder, zouden op hen loeren, en liepen zij, om die te ontwijken, misschien een Engelsche haven binnen, dan stond te vreezen dat koning Jacobus, die op het punt was van vrede met Spanje te sluiten, een of ander voorwendsel zou aangrijpen om de kraak en haar lading weer in handen der vroegere eigenaars te spelen.

Intusschen was de compagnie, die de schepen uitgerreed en den buit behaald had en dus ook voor het veilig binnenkomen had behooren te waken, in de groote Vereenigde Compagnie ingelijfd. Aan de bewindhebbers van deze, de zoogenoemde Zeventien, kwam als opvolgers der vroegere directie de zorg voor den prijs thans van rechtswege toe. Zij bleven ook geenszins in gebreke: zij wendden zich onverwijld tot de landsregeering en rechtstreeks tot de admiraliteit van Amsterdam met verzoek om hulp van de oorlogsvloot, die voor onze zeegaten kruiste, en bewerkten dat de kapitein Dirk Pietersen Vos werd gelast „hem ten spoedighsten uyt Texel te vervoegen naer Engeland's Eynde (Cape Landsend) ende hem omtrent de Sorles den tijt van vijf of ses weken over ende weeromme te houden, om te bejegenen de Oostindische schepen ende de crake, die men van daer in dese landen is verwachtende, ende den Admirael derselve schepen vindende te leveren de besloten brieven, die hem by de Bewindhebbers sullen worden medegegeven, met waerschouwinge dat se niet en sullen hebben te loopen in eenige haven van Engelandt, om te voorcomen het arrest ende andere swaricheden, die hun aldaer by de Majesteyt van Engeland, opt versouck ende instantie van den Spaenschen Ambassadeur, souden mogen bejegenen.” Soortgelijke bevelen om de schepen te waerschuwen, bij te staan

en veilig binnen te leiden, werden te zelfder tijd ook aan de andere kapiteins, die tot het ressort van Amsterdam behoorden, toegezonden ¹).

In Juni kwam de kraak, die intusschen van de Witte Leeuw was afgedwaald, voor de Engelsche kust, en werd er gelukkig door den kapitein Verhoeff ontmoet. Zij was in treurigen staat. Heemskerck had ze met zestig matrozen bemand, maar ten gevolge van ziekte en sterfte waren er thans slechts acht in staat om dienst te doen; ook waren de levensmiddelen opgeteerd. Verhoeff liet dadelijk twintig van zijn manschappen op de kraak overgaan, en convoieerde haar met nog drie andere oorlogschepen niet naar Texel, dat om de richting van den wind of om eenige andere reden niet doenlijk was, maar naar de Eems, waar zij in veiligheid liggen zou, en van waar de lading met lichters naar Amsterdam overkomen kon. Kort daarop liep ook de Witte Leeuw, met Heemskerck aan boord, Texel binnen. Reeds den 17^{den} Juli kwam de admiraal, door twee bewindhebbers vergezeld, bij de Staten-Generaal verslag geven van zijn tocht, en inzonderheid van het veroveren der Catharina, en van de redenen die hem daartoe hadden bewogen.

Zoo was dan de buit grootendeels binnen. Alleen het schip Alkmaar, dat om te kalefaten naar Mauritius was gestevend, werd nog gewacht en liet nog eenige maanden op zich wachten. Het had vreemde avonturen geloopen. Eerst had het Mauritius gemist en was verdwaald geraakt naar Madagascar, waar het in de baai van Antogil, toen ter tijd een veel bezochte ververschingsplaats onzer vloten, belandde. Daar bleek het, dat het schip door den worm zooveel geleden had, dat het een geheele reparatie behoefde. De lading werd dus aan land gebracht en een batterij tot bescherming er van tegen de inlanders aangelegd. Hoe meer men aan het schip werkte, hoe meer men er aan te doen vond. Acht maanden werden er aan besteed, zonder veel te vorderen. Intusschen dunden ziekte en sterfte de manschap. Niet de helft was meer in leven, en die uitgeput en moedeloos. Eindelijk daagde er buiten verwachting hulp op. Om een ander afgedwaald jacht ²) op te zoeken, waren twee schepen van de vloot ³), die in December 1603 onder Steven van der Hagen was uitgezeld, naar Mauritius

1) Dit en hetgeen volgt is ontleend aan de Notulen van de Admiraliteit van Amsterdam en aan de Resolutiën der Staten-Generaal.

2) Het jacht de Wachter (De Jonge, II, blz. 261, 265).

3) De Jonge, III, blz. 179.

afgezonden; ook zij misten hun koers en kwamen tegen hun bedoeling (28 Juli 1604) in de baai van Antogil, waar zij, in plaats van het schip dat ze zochten, de Alkmaar vonden, die ze niet gezocht hadden, maar waaraan veel meer dan aan het andere vaartuig gelegen was. Zij kwamen juist van pas om de rijke lading nog te redden. Na eenig beraad werd besloten de Alkmaar als onherstelbaar te verbranden, zijn lading in te schepen in het Hof van Holland, dat daarmee rechtstreeks naar het vaderland terug zou varen, en wat dit zelf aan boord had, ter waarde van f 143,000, met het andere schip, de Medemblik, naar Bantam te zenden. De risico van dit laatste, dat thans bijzonder rijk bevracht was, zou gedragen worden door de compagnie, waaraan de Alkmaar had toebehoord. Die risico liep gelukkig op niets uit: de Medemblik kwam onbeschadigd op de plaats van zijn bestemming. Even gelukkig was het Hof van Holland: in Maart 1605 liep het te Texel binnen ¹⁾; de goederen hadden wel wat geleden, maar waren toch nog altijd van groote waarde ²⁾.

Men had op de komst van dit schip niet gewacht met het toewijzen en verdeelen van den buit. Zoodra de kraak op de Eems in veiligheid was, waren allen, die eenige aanspraak op deel daaraan maken konden, in beweging gekomen. Hun gehaspel en getwist kenteekent de verbrokkelde staatsmacht onder de Republiek in al haar eigenaardigheid. Het eerst raakten de Colleges van admiraliteit onderling in geschil. Volgens het plakkaat der Staten-Generaal van 13 Augustus 1597 moesten de schepen, die op vrijbuit voeren, met hun prijzen terugkeeren in de haven waarvan zij waren uitgezeild, om zich daar door de admiraliteit, waaronder de haven behoorde, hun prijs te laten toewijzen, waarvan zij dan den vijfden penning (d. i. 20 pCt.) aan het college, en den tienden penning (10 pCt.) aan den admiraal-generaal verschuldigd waren. Nu waren de schepen van Amsterdam afgevaren, de Alkmaar misschien van een der Westfriesche steden. Dit zou ik vermoeden, èn omdat de naam van het schip het schijnt aan te duiden, èn omdat wij weten dat een Westfriesche reederij in de nieuwe Amsterdamsche compagnie was opgenomen ³⁾,

1) Resol. Staten-Generaal 23 December 1605 vermelden de terugkomst der schepe-lingen, zoowel van de Witte Leeuw als van de Alkmaar.

2) Van het lot van de Alkmaar wist Hulsius niets te verhalen. Toen hij zijn berichten uit Holland inwon, was het schip nog niet terecht. Alleen Van Meteren, blz. 528, licht ons hieromtrent in. Verg. daarmee De Jonge, II, blz. 261, 265, III, blz. 179.

3) De Jonge, I, blz. 105, 107, 108.

en vooral omdat het college der admiraliteit van Hoorn, dat eerst veel hooger eischen deed, ten slotte toch, uit het deel van den buit dat het land toekwam, een vrij aanzienlijke toelage heeft ontvangen. Hoe dit zij, in geen geval had de admiraliteit van Dokkum iets met de zaak te maken. Toch legde zij beslag op de lichters, die met goederen uit de kraak, op weg van Emden naar Amsterdam, haar haven aandeden. De Staten-Generaal moesten tusschen beiden komen om haar tot reden te brengen en de lichters vrij te doen geven. Om een eind aan alle geschil te maken, besloten zij tevens „opte ernstige instantie van die van de admiraliteit van Amstelredam mitsgaders van de bewinthebbers van de Oostindische Compagnie, deselve te accorderen dat zy ter bequaemste plaetse de goederen van de voors. carake sullen mogen doen lichten ende by malcanderen brengen binnen Amstelredam, om aldaer tot behoefte van 't landt, Zijn Excellentie ende dieghene die daertoe gerechtigd zijn, ten meesten proffyte gebeneficieert te worden, sonder dat die van 't college ter admiraliteit van Hoorn (of van dat van Dokkum) ofte yemandt anders hun deselve goederen soude bemoeyen.” Aan deze resolutie moesten zich allen onderwerpen; zij deden het klagende en morrende, maar zij deden het toch. De geheele inhoud der kraak en van de Witte Leeuw werd te Amsterdam bijeengebracht en in het Boshuis opgeslagen.

Maar nu ontstond er een nieuw gehaspel tusschen de bewinthebbers en de admiraliteit over het bewaren van de sleutels van het Boshuis. De bewinthebbers hadden zeker gewichtige redenen waarom zij de handen vrij en de sleutels in hun bijzondere bewaring hebben wilden; maar die van de admiraliteit hadden niet minder goede redenen om te gelooven, dat toezicht van hunne zijde geenszins overbodig was. Zij lieten zich, wat hun ook mocht worden voorgespiegeld, niet gezeggen, maar volhardden bij hun besluit en bepaalden verder, „om alle calumniën en opspraken te voorkomen,” dat bij het inventariseeren altijd een of twee uit hun college tegenwoordig zouden wezen. Toch werd door hun toezicht alle opspraak niet voorkomen. Le Maire onder anderen, die als directeur der reederij, waardoor Heemskerck was uitgezonden, en tevens als bewinthebber der groote Vereenigde Compagnie, bij het beheer van den buit een voorname rol speelde, kwam niet vrij van het vermoeden van oneerlijk te hebben gehandeld, maar werd daarover in rechte aangeproken en, hoewel de zaak niet was uitgewezen, tot het neerleggen van

zijn bewindhebberschap in het volgende jaar genoopt ¹). Van buit meende ieder dat hij voor zich in het bijzonder wat buit mocht maken. De matrozen van kapitein Verhoeff, die de Catharina op de Eems hadden gebracht, waren al begonnen met porselein te rooven en te Emden te verkoopen ²).

Een groot gedeelte van de lading bestond in zijde, die aan bederf onderhevig was en hoe eer hoe liever verkocht diende te worden ³). Ook was de tijd van het jaar bijzonder geschikt om hooge prijzen te maken, want de Frankforter mis was aanstaande. Maar de buit was nog niet aan de Compagnie toegewezen; het proces er over voor de admiraliteit zou misschien zes weken duren. De Staten-Generaal, daartoe aangezocht, losten ook deze zwaarigheid op, en vergunden bij resolutie van 29 Juli, de bederflijke goederen uit de kraak terstond in het openbaar te verkoopen, „niettegenstaende dat sulcke goederen by sententie vooralsnoch niet en sijn verclaert verbeurt.” De admiraliteit, met de uitvoering van dit besluit belast, kondigde nu de verkooping tegen 15 Augustus en volgende dagen aan. Alom werden de biljetten aangeplakt, maar nog was aan het tegenstribbelen geen einde; de schout van Amsterdam liet de aangeplakte biljetten, „als streckende tot verminderingh van stadts gerechtigheid,” weer afscheuren. Hij handelde zoo doende naar den stelregel der machtige stad, die een te hoogen dunk van haar gezag had, dan dat zij de admiraliteit, die binnen haar muren zetelde, zelfs door een zoo onschuldige daad als de aankondiging eener openbare verkooping een bevijs van onafhankelijkheid wilde laten geven. Maar in dit geval

1) De Jonge, III, blz. 119.

2) Noulén Admiraliteitt van Amsterdam, 22 Juli 1604.

3) Hulsius beschrijft den inhoud van de kraak als volgt: „1°. 1200 Ballen roher Chinesischer Seyden, so etwas 70 oder 80 Pfund Flämisch, das seynd über 200 Reichsthaler, jeder Ball verkauft ist worden; 2°. Gar viel Kästen mit Dammast, Atläss, Taffet und anderen Seyden-Gewandt, von unterschiedenen farben; 3°. Ein grosse anzahl fein Gold-Draat, oder gesponnen Goldt; 4°. Uberaus viel Zucker; 5°. Viel Güldene Stück oder Tuch, so von guten Goldt geweben; 6°. Ein grosse menge köstlicher Umbhänge und Bettzelten von Gold und Seyden-Gewandt; 7°. Ein unzalbare menge Porcellanen Geschirr von allerley arth und gattung, bey 30 Last, das seynd über tausend Centner; 8°. Ein gut theil Seyden geflickte Kulckten oder Bettdecken von unterschiedner farb; 9°. Viel ander Seyden und Leinwath auss Baumwollen; 10°. Viel köstliche Aromata und andere Droguen und Gummi, auch viel Centner Muscus oder Bisem; 11°. Gar viel köstlich Holtzwerck von Bettladen, Kalterlein (?), Schachteln nach ihrer art, etliche köstlich übergült, andere nicht; 12°. Uberauss viel seltzame schöne Rariteten, von ihren Wehren, von ihren Gemal, und tausenterley andere Sachen, so da in China gemacht werden.”

had de schout zich toch misrekend. De burgemeesters, inschikkelijk dan doorgaans, stelden hem in het ongelijk en met hun voorkennis werden nu de biljetten op nieuw aangeplakt en ging de verkooping werkelijk door.

Ik wenschte dat ik omtrent die verkooping, waartoe, naar het zeggen van De Groot ¹⁾, uit alle landen van Europa een ongelooflijke menigte samenvloede, wat naders kon meedeelen. Onze verbeelding stelt zich voor, hoe de groote kooplieden van buiten 's lands, vooral uit de Hanse-steden en uit de Zwabische rijkssteden, toen nog, voor den aanvang van den Dertigjarigen oorlog, zoo rijk en ondernemend, hier tegen onze eigene winstgierige en bedrijvige handelaars, de Pauws, de Le Maires, de Mouchérons, de Van der Veeckens, kwamen opbieden. Maar het blijft aan onze verbeelding overgelaten de ontmoeting tusschen die mededingers, die elkander waardig waren, af te malen; naar zekere berichten dienaangaande heb ik te vergeefs omgezien. Couranten waren er toen ter tijd nog niet, en blauwboekjes zijn er niet over dit geval uitgekomen. De dépêches van den Franschen ambassadeur, De Buzanval, bevatten er evenmin iets over, want de gezant hield zich toevallig dien geheelen zomer in Frankrijk op. In de archieven van Amsterdam is de nasporing, op mijn verzoek welwillend gedaan, even vruchteloos gebleven. Het eenige dat ik, uit de notulen der Admiraliteit ²⁾, kan meedeelen, is dat de verkoop geschiedde door makelaars en tot den prijs dien men maken kon, te betalen na zes maanden door ingezetenen, door vreemdelingen zooveel mogelijk met gereed geld, alles ten overstaan van zes bewindhebbers der Compagnie en van twee van de admiraliteit. Gaarne had de Compagnie de admiraliteit althans van de verkooping uitgesloten; zij beweerde zelfs dat er beter prijzen te bedingen zouden zijn, indien zij alleen met die zorg werd belast; maar nog eens „om alle calumnie voor te komen” werd haar verzoek afgeslagen. De admiraliteit toonde zich al bijzonder bezorgd voor den goeden naam der heeren bewindhebbers.

Terwijl men met het verkoopen bezig was, werd inmiddels het proces van toewijzing van den buit voor het admiraliteitsgerecht in de gebruikelijke vormen gevoerd. Met onderling goedvinden traden als eischers op de advocaat-fiscaal van het Hof van Holland, nomine officii, de compagnie van de acht

1) De jure praedae, p. 314.

2) Notulen Admiraliteit van Amsterdam, 11 Augustus 1604.

schepen en de admiraal Heemskerck. Zij verzochten gezamenlijk citatie van alle onbekenden, die actie tot de kraak en de goederen zouden willen pretendeeren. Dit werd hun toegestaan, en dienovereenkomstig zes weken lang, van veertien dagen tot veertien dagen, opgeroepen al wie aanspraak op de gezegde goederen maken wilde. Natuurlijk verscheen niemand; en zoo werd Donderdag den 9^{den} September 1604 sententie definitief gegeven, en „de caraque mitsgaders alle de goederen daeruyt gecommen verclaert voor verbeurt ende geconfisqueert 1).”

Ook van het proces kan ik niet veel bijzonders verhalen: de processtukken zijn met het gebouw van het Ministerie van Marine voor eenige jaren verbrand. Gelukkig nog dat het register der notulen van de Admiraliteit uit den brand gered is; wat ik heb kunnen verhalen is meestal daaraan ontleend. Een ander gelukkig toeval stelt mij in staat althans nog eenige bijzonderheden er bij te voegen. Twee Hoogduitsche uitgevers van reisverhalen hebben ons over de verovering der kraak en over het proces van toewijzing van den buit veel uitvoeriger berichten bewaard dan de Hollandsche schrijvers: een bewijs, hoe zeer de rijkdom van den prijs en het gewicht van het vonnis, dat aan de Compagnie het buitmaken voor het vervolg veroorloofde, ook buiten af de aandacht heeft getrokken. Hun uitvoerige berichten ontleenden die Duitsche uitgevers zonder twijfel aan de processtukken zelf, waarvan hun uit Holland afschriften zullen bezorgd zijn. Een hunner, De Bry, heeft ons, in de tweede voorrede voor het 13^e stuk zijner bekende verzameling, eenige brieven van dankbetuiging van Portugeesche kooplieden en officieren en van den raad van Malacca aan Heemskereck bewaard, die door De Groot tot bijlagen achter zijn *Commentarius* waren bestemd, maar onder zijn papieren niet terug zijn gevonden. Daarentegen kwam juist de brief van den bisschop van Malacca aan den koning van Spanje, de eenige die bij De Bry ontbreekt, onder de handschriften voor, die uit den boedel van Cornets de Groot tegelijk met den *Commentarius* verkocht zijn. Door de welwillendheid van den antiquaar Frederik Muller, in wiens bezit dit stuk was overgegaan, is Dr. Hamaker in staat gesteld daarvan even als van de overige brieven een Latijnsche vertaling achter zijn uitgaaf te voegen, zooals De Groot had voorgenomen te doen. De andere Duitsche uitgever, Hulsius, vergoedt ons eenigermate wat de

1) Notulen Admiraliteit van Amsterdam, 9 September 1604.

brand van het Ministerie van Marine ons ontroofd had; hij heeft ons namelijk in zijn *Achte Schiffart* onder meer andere bescheiden het vonnis bewaard, in deze zaak door de admiraliteit geveld, dat van elders niet bekend is. Daaruit leeren wij de gronden kennen, waarop de eischers de toewijzing van den buit vorderden. Opmerkelijk is het dat deze juist dezelfden zijn, die door De Groot in zijn boek worden besproken. In de eerste plaats de instructie en de commissie, door Maurits als admiraal-generaal aan Heemskerck meegegeven; waarover *De jure praedae*, p. 290, gehandeld wordt. Ten tweede, de vijandelijkheid op de hoogte van Canarië, hem door de Spaansche galjoenen betoond, waarover *De jure praedae*, p. 292. Ten derde, de mishandeling door de Portugeezen aan de vrienden der Hollanders te Bantam, Amboina, Ternate en elders aangedaan. Ten vierde, de gruwel te Macao aan de manschap van Jacob van Neck gepleegd, waarover p. 291. Ten vijfde, het om deze redenen door den admiraal en den scheepsraad genomen besluit van 4 December 1602 om aanvullenderwijs tegen de Portugeezen te werk te gaan, waarover p. 294. Deze overeenkomst laat zich daaruit verklaren, dat De Groot met het vonnis bekend moet geweest zijn; maar hij was toch de man niet om bloot na te zeggen, wat anderen voor hem hadden betoogd. Veeleer zou ik vermoeden dat hij de Compagnie bij haar proces als rechtsgeleerde heeft gediend, en dat hij zelf de steller of een der stellers is geweest van den schriftelijken eisch, waarop het vonnis is gewezen. Zoo zou het niet te verwonderen zijn, dat hij in zijn boek breder ontwikkelt en toelicht wat in dien eisch reeds was aangeduid. Wij komen op deze gissing later nog terug.

Nog een gewichtig incident van het proces mogen wij niet voorbijgaan. De eisch was, zoo als wij zagen, ingesteld door den advocaat-fiscaal, de Compagnie en den admiraal gezamenlijk. Het was namelijk nog niet uitgemaakt, aan wie van drieën de buit eigenlijk toebehoorde, aan de reeders, die den tocht hadden bekostigd, aan den admiraal, die met zijn volk den prijs had gemaakt, of aan den staat, wiens onderdanen de reeders en de admiraal en het scheepsvolk waren. Volgens het oorlogsrecht, zooals ook De Groot het opvatte, kwam de buit eigenlijk toe aan de mogendheid die den oorlog voerde; maar deze kon natuurlijk den gemaakten buit zoowel als den eigendom van den buit, dien men nog in het vervolg zou maken, afstaan aan partikulieren of maatschappijen, die zich met haar verlof op kaperij toelegden. Zulk een afstand had echter in dit geval niet uitdrukkelijk plaats

gehad. Er was noch aan de Vereenigde Compagnie, noch aan de vroegere compagniën, noch bepaaldelijk aan die der acht schepen, verlof geven om op de Portugeezen buit te behalen: integendeel het aantasten van vijanden, die geen strijd zochten, was ten stelligste verboden. Van daar dat de advocaat-fiscaal, die voor de belangen van den fiscus van Holland te waken had, zich verplicht achtte de Staten der provincie te adviseeren, „dat na rechten ende het gebruyck der Landen van Hollant ende Westfrieslant de craeck ende goederen, by Jacob van Heemskerck op de Portugeezen in Oost-Indiën veroverd, tot profijt van de Graeffelyckheyt der voorsz. Landen ende niet van de Oost-Indische Compagnie soude behooren te komen.” Zijn advies is ongelukkig alweer niet tot ons gekomen, en de gronden, waarop het berustte, blijven ons daarom onbekend; bij gissing heb ik ze uit den aard der zaak moeten opmaken. Maar in de registers der Staten vinden wij toch de gewichtige resolutie (insgelijks door De Groot tot bijlage van zijn werk bestemd en door Hamaker uitgegeven), die zij, naar aanleiding van het advies van den advocaat-fiscaal, den 1sten September 1604 hebben genomen, en waarbij zij, onder anderen, overwegende dat zulk voordeel op de Portugeezen bevochten „sonder kost van den Lande is streckende tot grooten ondienst ende afbreuk der gemeene vyanden, eere, dienst, profijt ende reputatie der Vereenighde Landen ende de goede ingezetenen derselven”, verstaan en ordonneeren „dat de Luyden van de Reeckeningen, de advocaat-fiscaal ende alle andere ordinaris officieren of justiciieren der voorsz. Landen de saecken van de voorsz. ende gelijke prinsen in Oost-Indië veroverd ende te veroveren, als dependerende van de gemeene oorloge, sullen laten ter dispositie van de Heeren Staten-Generaal ende de Raden van de admiraliteyt.”

Zoo had dus Holland van zijn recht of vermeend recht afstand gedaan. Nu bleven de Compagnie en de admiraal met zijn volk alleen als pretendenten over. Dat ieder hunner aanspraak had op een gedeelte, stond vast; alleen hoe groot ieders aandeel behoorde te zijn, was niet uitgemaakt. De admiraliteit had hun te zamen hun eisch toegewezen, maar omtrent de verdeling niets bevolen. Uit de instructie van de admiraliteit van 13 Augustus 1597 ¹⁾ volgde het evenmin; daar was wel voorge-

1) Gr. Placaatboek, II, blz. 1530: Art. 6. Alle schepen op vrijbuit varende en prijzen bekomen hebbende, zullen die inbrengen in eenige van de steden of havens, daar zij uitgevaren zijn, ten ware zij door storm of tegenwind daarin verhinderd waren. — Art. 22. 't Geen procedereen zal van de ingebrachte goederen, daarvan zal worden

schreven, dat de kapers aan het land een vijfde en aan den admiraal-generaal een tiende van den buit moesten betalen, maar verder was niets bepaald. „Het surplus (werd er gezegd) sal blijven ten profyte van de reeders, capiteynen, officieren ende bootsgesellen om hun te verdeelen naer costume of overeenkomstig gemaecte contracten.” Nu bestond er bij de pas opgerichte Compagnie noch gebruik, noch contract dienaangaande met het scheepsvolk. Er schoot dus niets over dan de beslissing der Staten-Generaal in te roepen. Dit deden dan ook de bewindhebbers, en over de uitspraak, bij resolutie van 10 Maart 1605, hadden zij zich waarlijk niet te beklagen. Van de netto opbrengst, na aftrek der gerechtigheden van het land en van den admiraal-generaal en van de onkosten bij het te gelde maken, zou het volk, dat den buit had behaald, 4 ten honderd krijgen, en niet meer ¹). Geen wonder, dat Heemskerck en de zijnen met deze beslissing niet tevreden waren, en van de Staten verzochten althans gelijk gesteld te mogen worden met de zeelieden in dienst van den Staat, en even veel als dezen van den buit te mogen genieten. Die wensch was billijk, want nu de Compagnie voortaan met het voeren van den oorlog in Indië belast was, behoorden haar soldaten en zeelieden bij hun makkers, die in Europa dienden, niet achter te staan. En het aandeel van dezen in den buit bedroeg ruim de helft meer dan aan de veroveraars der kraak was toegekend. Want van de prijzen, door 's lands oorlogschepen genomen, werd een zesde, dus $16\frac{2}{3}$ ten honderd, aan de zeelieden toegekend, waarvan een tiende, of 10 ten honderd, voor den admiraal werd afgetrokken. Er schoot dus voor het zeevolk nog altijd $6\frac{2}{3}$ pCt. over, dat is $2\frac{2}{3}$ pCt. meer

afgetrokken „den vijfden penningh voor de gerechtigheit van den Lande of ghemeene saecke”, ten andere „den thienden penningh voor den Admiraal, ende het surplus sal blyven ten profyte van de reeders, capiteynen, officieren ende bootsgesellen, om hun te verdeelen nae costume” of overeenkomstig gemaakte contracten. Van buit van oorlogschepen, tot koste van het land uitgerust, komt $\frac{1}{3}$ aan het land; van de rest is $\frac{1}{10}$ voor den admiraal, terwijl $\frac{1}{10}$ verdeeld worden onder de veroveraars naar gebruik. — Volgens een plakkaat van 1 April 1602 geniet de Admiraal-generaal $\frac{1}{10}$ van hetgeen aan deze, en $\frac{1}{10}$ van hetgeen aan de andere zijde van Tropicus Cancricus is gemaakt. Zie daarover een advies van De Groot: Holl. Consultatiën, III (ed. Rotterdam), blz. 701 vlg.

1) Het volk van de Compagnie kreeg eerst 4 pCt. na aftrek van het aandeel van het land (Resol. Staten-Generaal, 10 Maart 1605; Resol. der XVII, 9 Maart 1605), later uit eigen beweging (Resol. 3 October 1607) den penning 16, na aftrek van $75 + \frac{1}{10}$ en de onkosten en de reparatiekosten aan schepen en goederen. Nog kwam een deel aan de armen van de steden met kamers volgens de Instructie der admiraliteit, art. 37.

dan Heemskerck en de zijnen zouden genieten. Het verzoek werd welstaanshalve door de Staten in overweging genomen, maar met de beslissing werd geen haast gemaakt. Zooveel ik heb kunnen nagaan, is de gelijkstelling stilzwijgend geweigerd, en voor het vervolg het aandeel van het volk der Compagnie op 4 pCt. bepaald gebleven; doch werd in dit geval aan de veroveraars der Catharina bij transactie iets meer toegestaan; zeker is het dat zij voor hun aandeel *f* 123,380 ontvangen hebben. De zaak van den admiraal was inmiddels behendig van die van zijn volk afgescheiden; hem in het bijzonder wezen de Staten-Generaal den 18^{den} Juli 1606 een som van *f* 31,000 toe, en bovendien nog *f* 500, „daervan hy sal doen maecken (zoo luidde de resolutie) een vergulden cop met inscriptie ende memorie van de veroveringe van de voorsz. caraque” 1).

Die laatste beschikking bewijst, hoe heuglijk en lofwaardig de Staten deze verovering achtten, die, in strijd met hun stellige voorschriften geschied, zoo weinig moeite en bloed gekost had, en zoo weinig roemrijk was. Het heuglijke van het geval was in den rijkdom van den buit gelegen en vooral in het vooruitzicht dat deze eersteling door een oogst van even rijke prijzen zou worden gevolgd. Men droomde reeds 2) dat, even als de Romeinen na de verovering van Macedonië hun staatsuitgeven uit de opbrengst hunner veroveringen hadden bestreden, zoo ook de Nederlanders voortaan den oorlog bekostigen zouden uit hetgeen zij op den vijand wonnen. Om die reden verheft ook De Groot het bedrijf van zijn held ver boven zijn wezenlijke verdienste, en noemt den behaalden buit „de schoonste en ware vrucht van de vaart op Indië 3).”

1) Vgl. Gratianus, *De scriptis invita Minerva*, II, p. 38: „Novissime [Holandi] et piraticam facere instituerunt, illecti magnitudine praemii, quantumvis injusti. Interjecta nostro ac occider tali orbi maria classibus vagantur, navesque a Brasili, Peru, America atque etiam ex orientali India Olissiponem Hispalimque cum ditium regnorum opibus petentes, excipiunt. Omnia ita infesta latrociniiis habent, ut Hispanis, a quorum rege superioribus annis contumaciter defecere, commercium tot gentium, tot insularum quarum latissime imperio potiuntur, interrupsisse videantur: certe qui antea paucis atque adeo etiam singulis navigiis, ut in pacato, navigationem inire consueverant, nunc nisi explorato ac magnis classibus magnoque sumptu comparatis iter non suscipiant. His aucti predis lucrisque Holandi et situ ac natura locorum quos incolunt freti, non sustinent solum tot per annos repelluntque ab se bellum sed plerumque in alienis finibus gerunt”. — Wanneer het boek precies geschreven is, blijkt niet; zeker vóór het Bestand en na den dood van Philips II, denkelijk kort vóór het aanknoopen van den vredehandel.

2) *De jure praedae*, p. 318.

3) *De jure praedae*, p. 201.

Een oordeel zijner onwaardig, en dat hem meer door hetgeen hij hoorde dan door hetgeen hij dacht in de pen zal gegeven zijn. Dat de menigte de rijke verovering voor een roemrijke aanzag, is niet te bevreemden; zij weet niet te onderscheiden tusschen den glans van het goud en het schitteren van den roem. Het nemen van de kraak was voor dezen tijd, wat een kwart eeuw later het nemen van de Zilvervloot door Piet Hein zou wezen. Zoo de ophef van deze twee veroveringen gemaakt karakteristiek voor onzen landaard moet heeten, dan moeten wij bekennen dat hij ons volk niet van een bijzonder gunstige zijde kenteekent.

Rijk was de behaalde buit zeker. Wij hebben gesproken van de kostbare zijde, die er toe behoorde en die nog vóór de toewijzing verkocht was. Thans, na het vellen van het vonnis, werd het overige, de porseleinen, het verlakt werk en de curiositeiten, te gelde gemaakt. Daarmee werd den 21sten September aangevangen. Die tweede verkooping baarde nog meer opzien dan de eerste. Waarschijnlijk is bij deze gelegenheid de grond gelegd voor die talrijke porseleinkasten, die in de vorige eeuw de lust waren onzer grootmoeders ¹⁾, en waarvan de overblijfsels heden nog toonen wat zij voorheen moeten geweest zijn. Misschien waren er reeds vroeger uit Lissabon hier te lande enkele serviezen aangevoerd, en hadden de Hollandsche schippers van hun eerste tochten ook wel eenig porselein meegebracht; maar dit had niets te beteekenen, vergeleken met de menigte die thans aan de markt kwam. Ook in hoedanigheid overtroffen de buitgemaakte zeldzaamheden al wat men hier van dien aard nog gezien had. De Staten-Generaal keurden eenige prachtstukken waardig om er hun gekroonde vrienden mee te vereeren, en deelden van hun overvloed het beste aan hun bondgenooten mede. Den 29sten October schreven zij aan de bewindhebbers, dat dezen de goederen, die de Fransche ambassadeur (zoo even uit Parijs teruggekeerd) voor zijn koning had uitgezocht, terstond naar Den Haag zouden opzenden. Ik had waarlijk, toen ik dit las, mij gevleid, dat het loutere edelmoedigheid was, die de Staten dus aan hun koninklijken vriend deed gedenken. Maar de dépêches van De Buzanval hebben mij achter de schermen laten zien en de illusie benomen. Hij, de gezant, was het, van wien het denkbeeld om Hendrik IV in den buit te laten deelen, was uitgegaan. Aan de Staten komt in dezen geen andere eer toe dan die van niet te hebben geweigerd. „J'avois fait parler le plus honneste-

1) Het bekende „kraak-porselein” (zie: Navorscher, 1869, blz. 6).

ment que j'avois peu (zoo schrijft De Buzanval, 4 October 1604, aan Villeroy) pour faire honorer Leurs Majestez de ce que s'y trouveroit de plus singulier. Ce jour d'huy Monsieur Barnfelt m'est venu trouver et m'a fait paroistre, par une lettre qu'on luy écrivoit d'Amsterdam, le devoir qu'il avoit fait pour ce regard." Opmerkelijk inderdaad, dat het alweer Oldenbarnevelt is, die deze nietige zaak moet beleiden. Altijd is hij de vraagbaak en de bemiddelaar, om het even of er groote landsbelangen op het spel staan, dan wel een uitdeeling van porseleinen aan de hand is. Naar aanleiding van wat zich de gezant had laten ontvallen, heeft hij dadelijk naar Amsterdam geschreven. Thans raadt hij den ambassadeur in persoon derwaarts te gaan, de uitgestalde goederen in oogenschouw te nemen, en uit te zoeken wat hij gelooft dat zijn meester aangenaam zal wezen. Intusschen lokt hij een besluit der Staten-Generaal uit, om dat uitgezochte goed Zijn Majesteit als uit eigen beweging aan te bieden. De Buzanval deed zooals hem geraden was; hij ging naar Amsterdam, bezag het porselein en de rariteiten, en zag tevens, wat van meer belang was, de handelsvloot, die voor de stad lag geschaard. „Jamais je n' admiray tant (zoo schrijft hij aan zijn regeering) leur puissance maritime, que j'ai fait en ce petit voyage". Wat de geschenken betreft vertrouwdde hij zijn eigen keus niet genoeg. Hij raadpleegde met de prinses Louise de Coligny, en in overleg met haar koos hij een en ander uit: om iets te noemen, „een schoon servies van porselein, van de alderbeste die er sijn; item een tafel ende twee stoelen", — ik zou denken daaronder die stoel, waarvan reeds het pamflet had gezegd „dat het een wonder was daerof te schryven". Dit alles werd goed ingepakt, door tusschenkomst van den bekenden Rotterdamschen koopman Van der Veecken ¹⁾, naar Parijs gezonden, om daar door onzen gezant Aerssens aan Zijn Majesteit eerbiedig te worden aangeboden.

Zou Villeroy, de invloedrijke minister van Hendrik IV, onbedacht en onbedeeld gebleven zijn? Hij had daarvoor zelf wel beter gezorgd, en aan De Buzanval order gegeven om een paar stukken rood damast voor hem te koopen. Zoo als van zelf sprak, de bewindhebbers waren te verstandig, om van een man als hij geld aan te nemen. Aan zoo iemand konden zij wel iets schenken, doch niet verkoopen. Hij, en zijn ambtgenooten Sillery en Rosny

1) Zie over dezen: Verhooren van Oldenbarnevelt, in Berigten Hist. Gen., II 2, blz. 124.

met hem, kregen damasten en porseleinen van het allerbeste. Ook de koning van Engeland (die het anders niet verdiende, want hij was juist bezig om vrede met den vijand te sluiten) werd niet vergeten, maar van hetgeen er overschoot bedeed; evenzoo de markgraaf van Ansbach, die toevallig in het land was. Allen aanvaardden dankbaar hun deel in den buit; zij hechtten zoo doende (De Groot verzuimt niet het op te merken ¹⁾) hun zegel aan het vonnis, door de Amsterdamsche admiraliteit gewezen. Voor al de geschenken te zamen kortte de Compagnie op hetgeen zij het land te betalen had, de som van 7723 ponden (of guldens) 16 schellingen en 4 penningen. Opmerkelijk dat in de registers der Staten, waar over die geschenken zooveel staat opgeteekend, niets gevonden wordt van hetgeen de notulen der admiraliteit vermelden, dat namelijk eenige der goederen, die uit de openbare verkooping gehouden waren, in vijf kassen gepakt, naar Den Haag zijn gezonden, om aan de achttien heeren, uitmakende het college der Ho. Mo. Ed. Heeren Staten-Generaal, te worden vereerd. Van die bijzonderheid vonden de Staten het zeker niet noodig aanteekening te houden. Behoeft het gezegd, dat ook Zijn Prinselijke Excellentie, boven en behalve de 10 pCt. die hij als admiraal trok, en die een niet onaardige som bedroegen, nog een en ander fraais kreeg, dat voor hem was uitgezocht?

Toen al die uitdeelingen plaats hadden, was de Alkmaar nog niet te recht en de juiste geldswaarde van den geheelen buit bij gevolg niet te berekenen. Hoewel de lading van dat schip, zoo als wij zagen, reeds in Maart van 1605 met het Hof van Holland binnenkwam, duurde het toch nog tot 23 Januari 1608, eer de rekening volledig werd afgesloten. Toen bleek het dat de geldswaarde, hoe aanzienlijk ook, toch in den beginne veel te hoog was geraamd. Men had gesproken van zestigmaal honderdduizend ducaten. Anderen, bescheidener, hadden de ducaten tot guldens afgeslagen, en de waarde op zestig tonnen gouds geschat. De werkelijke opbrengst van de goederen en van de kraak zelf beliepen ruim de helft van die som, namelijk 3,389,772 gulden 2 schellingen 2 penningen, waarvan voor allerlei schaden en onkosten afging *f* 1,476,923. Van het overblijvende trok het land bij accord *f* 450,000; het scheepsvolk, zoo als wij zagen, *f* 123,380; de admiraal Heemskereck *f* 31,500 ²⁾. Voor de reeders schoten er der-

1) De jure praedae, p. 314.

2) Zoo verzekert de nauwkeurige Van Dam in zijn ongedrukte Beschrijving der O. I. Compagnie (op het Rijksarchief bewaard), IIIe boek, 23^e cap., f°. 480: „Het is

halve nog dertien tonnen gouds over, waarschijnlijk meer dan het dubbel van hetgeen zij oorspronkelijk in de Compagnie hadden ingelegd. Een winst van 200 pCt.! Inderdaad, zoo als De Groot het uitdrukt, de schoonste vrucht van de Oost-Indische vaart — tot nog toe.

En reeds was die eerste winst door een tweede gevolgd. Juist toen Heemskerck met zijn prijs uit Johor op de reede van Bantam kwam, in Juni 1603, werden twee schepen van de eerste vloot, die door de Vereenigde Oost-Indische Compagnie, onder Wybrand van Warwijck was uitgereed, de Erasmus en de Nassau, naar China gezonden ¹⁾. Met den handel ging het hun slecht; door verraad verloren zij bovendien (Augustus 1604) achttien hunner schepelingen. Maar zij ontmoetten voor Macao een Portugeesche kraak, en haastten zich, naar het uitlokkend voorbeeld van Heemskerck, zich zelf voor alle geleden nadeel en onrecht schadeloos te stellen ²⁾. Zonder zich verder om handeldrijven te bekommeren, zetten zij met hun buit terstond den steven naar het vaderland, en, voorspoediger op de reis dan Heemskerck was geweest, liepen zij een paar maanden later dan hij, die zoo veel vroeger van Indië vertrokken was, de Maas binnen ³⁾, en werden als verwelkomd met het vonnis, dat juist in die dagen in de zaak van de Catharina werd geveld. Ik heb het niet noodig geacht omtrent dien tweeden prijs een even zorgvuldig onderzoek als naar de geschiedenis van den eersten in te stellen ⁴⁾. Dat hij in waarde niet veel minder aanzienlijk kan geweest zijn, blijkt hieruit, dat de schepelingen voor hun aandeel in den buit *f* 98,000 ontvangen hebben ⁵⁾, tegen *f* 123,000 die aan het volk van Heemskerck zijn toegewezen.

zeer notabel, dat door den Admiraal Jacob Heemskerck in Oostindiën veroverd zijnde de caraque S^t. Catarina, en de goederen daerin gevonden verkocht, volgens de staet onder 23 Januarij 1608 gemaakt, daarvan is geprocedeert een capitaal van . . . 3.356.172, 2, 2. En zijn daarenboven de resterende, onverkofte goederen getaxeert op 33.600 — —

En sulcx te samen 3.389.722, 2, 2.

Daaronder geweest is aan rouwe sijde 2.212.125 : 7 : 15; flos-sijde 88.249 : 19 : 10; geele ruwe sijde 41.094 : 4 : 13; getwende sijde 78.641 : 6 : 11. Hiervan heeft het Lant, na aftreck van alle onkosten, vracht, verlies van schepen en anders, te samen bedragende 1.476.923, genoten bij accoord 450.000; de bootsgesellen voor haar part 123.380; en den Admiraal Heemskerck 31.500."

1) De Jonge, III, blz. 21.

2) De Jonge, III, blz. 24, 179. Vgl. De jure praedae, p. 263.

3) Vóór October 1604 (Resol. Staten-Generaal 16 October 1604, 8 Januari, 25 Maart 1605).

4) Zie hierover De Jonge, III, blz. 21, 24, 179. Er wordt op gedoeld in De jure praedae, p. 263 en 331.

5) Resol. Staten-Generaal 12 Augustus 1605.

Omtrent de rechtmatigheid van den dus behaalden buit is geen twijfel mogelijk. De Portugeezen behandelden onze kooplieden en schippers van hun eerste komst in Indië af als vijanden; het zou onredelijk zijn geweest, indien niet onze voorouders tegen hen van het volle kriegsrecht gebruik hadden gemaakt. Wat ons alleen ontstemmen kan, is het gejubel bij het opsommen en deelen van den buit; het achterstellen van de eerlijke handelsvoordeelen bij de ruimere winsten van de kaapvaart. Maar die onstichtelijke roofzucht was verre van algemeen. Er waren participanten in de Oost-Indische Compagnie, die hun aandeel in den genomen buit niet wilden ontvangen en het afstonden aan de armen ¹⁾. Er waren er zelfs, die hun acties verkochten en uit de Compagnie traden, nu zij van handelmaatschappij een oorlogvoerende en buitmakende mogendheid ging worden. Het waren vooral de Mennisten en libertijnen (welke later, in den tijd der godsdiensttwisten, onder de Remonstranten versmolten ²⁾), die dien afkeer van vechten en rooven aan den dag legden. De rechtzinnige Calvinisten kenden het Oude Testament te goed om gewetensbezwaren tegen de toepassing van het strengste oorlogsrecht te koesteren: de Zeeuwen waren de meest orthodoxe gereformeerden en tevens de wakkerste kapers. Van de Hollanders daarentegen had De Groot reeds eenige jaren vroeger in zijn *Vergelijking der gemeenebesten* getuigd, dat zij zoo afkeering van den roof waren, dat zij zich zelfs tegen den vijand niet veroorloofden wat hun krachtens het volkenrecht volkomen vrijstond ³⁾. Vreemd is het dat wij van die edele, zij het ook onpraktische, gemoedsbezwaren in de literatuur van dien tijd geen spoor vinden. In geen enkel pamflet hebben zij zich tegen de nieuwe richting, die de Oost-Indische Compagnie opging, zoo ver ik weet, geuit. Dat zij toch verre van zeldzaam waren, blijkt vooral uit de poging, door de winzucht zelf gewaagd om

1) Dit zegt uitdrukkelijk Van Dam in zijn bovenaangehaald werk, en De Groot zinspeelt er op, p. 339.

2) In een brief der Staten-Generaal, bij Van Deventer, Gedenkstukken van Oldenbarnevelt, III, blz. 49, lezen wij, dat acties in de Compagnie verkocht waren door „veel libertynen ende Mennonisten.” Een oom van de vrouw van Const. Huygens, P. Hoon te Hamburg, behoorde tot hen: zie de belangrijke plaats bij Schinkel, Bijdrage tot de kennis van C. Huygens, blz. 92. Dat later sommige Remonstranten tegen het voeren van oorlog, hoedanigen ook, gezind waren, blijkt uit een brief van De Groot, Epist., App. N°. 90.

3) „A piratica, qua gaudent pleraeque gentes, abhorrent Nostrorum animi, omnesque rapinas adeo detestantur, ut religio sit multis eas etiam exercere, quas Gentium jura permittunt adversus hostem autoritate publica” (Parall. Rerumpublic. l. III, c. 6, t. I, p. 101).

ze te misbruiken tegen de Compagnie en tot het bejagen van eigen voordeel. Die poging staat in te nauw verband tot het opstellen van den *Commentarius* van De Groot, dan dat wij er van zwijgen mogen.

Monopolie wekt uit haar aard jalousie. De Compagnie had het ondervonden van het oogenblik af, waarop zij haar octrooi ontving. Zij gaf wel voor dat zij geen monopolie bezat, omdat een ieder door het koopen van acties deel kon nemen aan de voordeelen die de vaart en de handel opleverden. Maar participant te zijn was zulk een groot voordeel niet. Zelf te handelen met eigen kapitaal en geld van anderen opgenomen, reeder te wezen of, wat nog verkieselijker was, bewindhebber eener maatschappij, dat was het wat de ondernemende koopman begeerde, en dit belette hem het octrooi der Vereenigde Compagnie. Van daar de ijverzucht der uitgeslotenen jegens de gelukkige bewindhebbers. Van daar de opspraak en de calumnie, waartegen die van de admiraliteit hadden gewaarschuwd. En de opspraak was maar al te dikwerf geen calumnie en steunde integendeel op al te goede gronden. Men kent het versje:

Tweemaal vijf is tien. Nul ik houd er ien:

Ien voor de klanten En nul voor de participanten.

Geen wonder, dat de post van bewindhebber, den klant, die één voor zich houdt en nul in de rekening zijner compagnie neêrschrijft, een zeer begeerde post was ¹⁾, en dat ieder koopman die fortuin wilde maken, maar geen kans zag om in de bestaande compagnie bewindhebber te worden, het plan vormde om een nieuwe maatschappij op te richten en daarbij nieuwe directeursplaatsen te scheppen. De vele ontwerpen tot het vormen van compagniën voor allerlei handel op alle deelen der wereld, die in de zeventiende eeuw te berde zijn gebracht, het plan tot het oprichten eener kamer van assurantie niet uitgezonderd, komen grootendeels uit de begeerte om directeur te wezen voort. Thans, bij gelegenheid van het buit verklaren der kraak Catharina, openbaarde die lust zich voor het eerst.

Onder de deftige Mennisten, die zich met buitgeld niet verrijken wilden, behoorde het hoofd van een groot handelshuis te Amsterdam, Pieter Lijntgens ²⁾. Hij had meer dan een ton gouds

1) Vgl. wat Le Maire zegt bij De Jonge, III, blz. 377.

2) Een Salomon Lijntges wordt vermeld in 1606 (zie: Navorscher, 1867, blz. 247).

in de Compagnie gestoken, maar nu zij zich op de kaapvaart ging toeleggen, verkocht hij even als anderen van zijn gezinte zijn aandelen. Niet tevreden echter met even als dezen uit de Compagnie te gaan en ter liefde van zijn geweten voordeel te derven, vormde hij het plan om een nieuwe maatschappij, uitsluitend voor vreedzamen handel op Indië, te stichten, waarvan hij natuurlijk een der bewindhebbers zijn zou. Zulk een maatschappij beloofde uitmuntende zaken te doen ¹⁾. Zij zou wel drie vierden goedkooper kunnen varen, omdat zij zich van alle kostbare toerusting ten oorlog zou onthouden, en zij zou toch van de veiligheid, door de oude Compagnie met de wapenen verzekerd, in zekere mate meêgenieten. Misschien zouden haar zelfs de Portugeezen, uit afschuw van haar geduchte mededingster, boven deze begunstigen en met vrede laten. Dat alles scheen in het vooruitzicht fraai genoeg. Maar er stond een groot bezwaar in den weg: hoe zou men ooit van de Staten octrooi kunnen verkrijgen, daar zij nog zoo kort geleden de uitsluitende vaart aan de Vereenigde Compagnie hadden toegestaan? Daarop wist een Brabander, die zich als solliciteur in de zaak had gemengd, zekere Mathieu Coulhes, een uitmuntenden raad. De compagnie moest zich in Frankrijk onder de machtige bescherming van Hendrik IV vestigen ²⁾. Daar was, beter nog dan in Nederland, plaats voor een vreedzame handelmaatschappij; want tusschen Frankrijk en Spanje was het vrede, en er was Spanje ten hoogste aan gelegen dat die vrede voortduurde. Maar, wat vooral de voorkeur aan Frankrijk deed geven, was dat men voor het oprichten van een Fransche maatschappij natuurlijk geen bewilliging van de Staten der Vereenigde Nederlanden van noode had. Evenwel tegen hun uitdrukkelijken wil kon toch het plan, naar het oordeel der in de zaak betrokken kooplieden, geen voortgang hebben. Immers de tocht moest met Hollandsche schippers en zeelieden ondernomen worden: Franschen, die nooit in Indië waren geweest, werden voor ongeschikt gehouden om de maatschappij althans in den aanvang te dienen. Zou er dus iets van de zaak komen, dan moest de koning van de Staten de toestemming afdwingen om in Holland en Zeeland voor de nieuwe maatschappij kapiteins en bootsgezellen aan te werven. De Brabantsche solliciteur wist werkelijk de Fransche regeering en den koning zelf voor het plan te winnen

1) Vgl. echter Jeannin (*Mémoires Petitot*, XIII, p. 307).

2) Vgl. Jeannin, l. c. XIII, p. 280.

en hun tusschenkomst te verwerven, en tegen het eind van 1604, terwijl de damasten en porseleinen uit de Catharina als geschenken voor den koning en zijn ministers naar Frankrijk op weg waren, kwamen uit Frankrijk brieven naar de Staten over, waarbij in naam des konings hun ondersteuning verzocht werd voor de plannen van Lijntgens, en voor de oprichting eener maatschappij, die voor de Nederlandsche Compagnie een zoo gevaarlijke concurrent dreigde te worden ¹⁾. De Compagnie, toen zij hoorde wat er gaande was, stelde zich aan als vertwijfeld en in doodsgevaar: tegen de nieuwe maatschappij, verklaarde zij, zou zij niet opgewassen zijn, en nevens haar zou zij niet kunnen voortbestaan. Maar het gevaar was niet zoo dreigend als zij waande; de Staten dachten er zelfs niet aan haar op de offeren. Met alle middelen, waarvan de staatkunde van dien tijd zich placht te bedienen, bestreed Oldenbarnevelt de plannen, die door de Fransche regeering niet zoo vurig werden gewenscht of ondersteund als zij door de Staten der Republiek gevreesd en tegengewerkt werden; en het gevolg was dat van maand tot maand uitstel werd gewonnen, totdat Hendrik IV vermoord en met hem die plannen, nevens zooveel andere en grootschere, begraven werden ²⁾.

1) Vgl. Dodt, Archief, IV, blz. 119.

2) De geheele toedracht dezer zaak is beschreven door Bakhuizen van den Brink, in zijn verhandeling over Isaac le Maire, en door De Jonge, in zijn meermalen aangehaald werk. De voornaamste bescheiden, die er op betrekking hebben, staan afgedrukt in de Gedenkstukken van Oldenbarnevelt van Van Deventer, met uitzondering der dépêches van De Buzanval, die niet gedrukt zijn, maar waarvan een afschrift voorhanden is op de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage. Vooral de dépêche van 27 September 1605 behelst belangrijke bijzonderheden; ik wil die daarom hier mededeelen: „Cette grande compagnie des Indes s'ébranle tous les jours. Elle a demandé tout de nouveau à ces Messieurs [les États] ayde de douze vaisseaux de guerre pour se maintenir esdits Indes: autrement qu'elle n'en peut plus soutenir les frais sans secours du public. J'y ay quelque petite partie qui y trempe il y a quatre ans, de laquelle depuis ce tems je n'ay pas tiré un seul escu. C'est ce grand interest dont il est question. Chacun s'en retire. Car ils nous mettent en compte tous les équipages de guerre qu'ils sont contraints de faire pour maintenir ce trafic. Linkens le père y avoit cinquante mille escus, il en a retiré ou vendu bien les deux tiers, mais l'occasion principale qui l'a meu à ce faire est qu'estant comme il est fort Anabaptiste, il improuve toute sorte de port d'armes, soit offensives soit défensives, et principalement les combats et prises qui se sont faites par les flottes de ce pays sur les Portugais. Plusieurs de la mesme secte se sont joints à luy audit Amsterdam, qui seront bien aises de dresser et pratiquer une compagnie en France, qui ne seroit que pour le simple traffic sans user d'hostilité ni de revanche sur les Espagnols et Portugais à cause de nostre paix; cuidans par là laisser les combats et proyes à ceux de ce pays qui sont en guerre et couler cependant sous la force de leurs armes et la faveur du nom français au profit des deux Indes; et je crois qu'un des plus assurez fonds,

Ziedaar de omstandigheden geschetst waaronder het boek *De jure praedae* geschreven is, en tevens de strekking van het boek zelf aangewezen. De Oost-Indische Compagnie, in overleg met de Staten, dacht voortaan in Indië oorlog tegen den landsvijand te voeren en zich te verrijken met den buit, op hem te behalen. Doch haar recht om dit te doen werd betwist, en de gemoedsbezwaren, die er tegen oprezen, werden door haar vijanden als voorwendsel gebruikt om een gevaarlijke mededingster naast haar in het leven te roepen. Het scheen gepast, niet slechts voor de landgenooten, maar voor geheel Europa, het recht der Compagnie om te handelen zoo als zij voorhad, te betoogen, en de voorwendsels te weêrleggen, waarachter zich de handelsnijd verscholen hield.

Het schrijven van zulk een betoog nam Hugo de Groot op zich. Ik kan niet verzekeren dat hij er door de bewindhebbers toe aangezocht is; geen bewijs daarvan heb ik kunnen ontdekken. Maar dat hij tot de Compagnie in nauwe betrekking heeft gestaan, zegt hij zelf in een brief aan zijn broeder van latere dagteekening ¹). En dat hij de archieven der Vereenigde Compagnie en van haar voorgangster bij het schrijven van zijn verhandeling heeft gebruikt, lijdt geen twijfel. Zoo bovendien de gissing, door mij hierboven gewaagd, juist is, en De Groot bij het voeren van het proces van toewijzing de Compagnie als advocaat gediend heeft, dan wordt het in hooge mate waarschijnlijk, dat hij zich ook in overleg met de bewindhebbers aan het schrijven van het boek, dat een tweede pleidooi voor haar belangen zou wezen, gezet heeft. Met dat boek, welks aanleiding wij thans genoegzaam kennen, willen wij nu nadere kennis gaan maken.

De Groot had zijn een en twintigste jaar bereikt, toen de Catharina in Holland werd opgebracht. Hij bekleedde nog geen ambt, maar practiseerde als advocaat in Den Haag; naar het schijnt had hij een tamelijk drukke praktijk ²). Dat hij zich in

sur lesquels ce solliciteur fonde sa société, quelque mine qu'il fasse, est sur lesdits Anabaptistes, car il n'aurait que faire dudit Linkens sans ce sujet, à cause que c'est un viellard qui n'a jamais pratiqué les Indes, et je voys maintenant, puisque non-obstant la mort de son fils, qui y avoit fait un voyage, il ne laisse pour cela de s'ingérer en cette affaire, qu'il y a quelque particulière cabale qui l'oblige à l'entreprendre."

1) Epist. App., N°. 450, 507.

2) Vgl. zijn eigen levensbericht, aan Meursius voor de Illustris Academia van 1613 (Athenae Batavae, p. 205) afgestaan (vgl. Sepp, Geschiedk. nasporingen, p. 13, 14).

dien werkkring niet gelukkig, niet op zijn plaats gevoelde, spreekt van zelf. Hij had den aanleg van een geleerde, en zijn neiging zou hem op het studeervertrek hebben gehouden. Hij was echter eierzuchtig, en daarom bereid zijn lust en genoegen op te offeren voor de beslommeringen van een aanzienlijk openbaar ambt; maar de advocatenpraktijk was lastig en tijdroovend zonder de eierzucht in het minst te bevredigen; zij stelde den man van geleerdheid gelijk, zoo al niet beneden den sluwen zaakwaarnemer, die buiten hetgeen hem te pas kwam niets wist. Het is meer dan een bloot vermoeden, op den aard der zaak gegrond, dat ik hier uitspreek. In een brief van 21 Juli 1603 ¹⁾, dat is een jaar voordat Heemskerck zijn buit binnenbracht, klaagt De Groot aan zijn vriend Daniël Heinsius, die slechts drie jaren ouder dan hij, reeds hoogleeraar te Leiden was, over het nietige en roemlooze van den arbeid, waarmeê hij zich afslooft. „Gij weet niet, mijn waarde Heinsius (schrijft hij) hoeveel tijd mij die ondankbare praktijk ontrooft. Dat is wat anders dan een leerstoel, geloof mij, en verheug u in uw voorrecht. Processen kosten den werkzaamsten man een schat van moeite en tijd, en passen allerminst aan vrienden van rustige studie zooals wij; zij leveren bovendien noch dank noch roem op: ter nauwernood heb ik mij van het gros mijner ambtgenooten eenigermate onderscheiden, en dit nog alleen wegens een paar gelukkig afgeloopen zaken. In geen geval is de vrucht aan den arbeid dien zij kost geëvenredigd. Hoeveel schoons en goeds zou ik hebben kunnen leeren in den tijd, dien ik met dit geestelooze werk verdoe! Hoe verdrietig ik word als ik hieraan denk, kunt gij begrijpen, die weet hoe mijn hart naar studie trekt, en hoe mij een beroep moet tegenstaan dat den naam heeft, al moge het dien ook niet verdienen, van een bloote kostwinning te wezen. Troost mij, zoo ge kunt, in mijn verdriet, dat met den dag toeneemt. Gij zoudt niet gelooven hoezeer mijn klagen mij ernst is.” Aanleiding tot deze ontboezeming hadden de Latijnsche gedichten van den schrijver gegeven, waarvan een nieuwe uitgaaf gevraagd werd, die echter om die ellendige praktijk vooralsnog niet zoo zorgvuldig als wenschelijk was kon worden voorbereid. Wij moeten erkennen, dat *poëmata sacra* bij advocatenpraktijk inderdaad niet best passen. En de studiën, waarmeê De Groot zich tot nog toe bij voorkeur had bezig gehouden, waren allen van soortgelijken aard. Van zijn bezigheden en geleerde plannen

1) Burman, Sylloge epist., II, p. 391.

omstreeks dezen tijd onderricht hij ons zelf in zijn *Aan den lezer*, geplaatst achter de eerste uitgaaf, van 1601, dierzelfde *Sacra Poëmata*, waarin hij niet zonder eenigen ophief aankondigt, welke geschriften hij of reeds gereed of onder handen heeft en uitgeven wil, zoo het onthaal zijner gedichten gunstig en aanmoedigend mag wezen ¹). Bijna allen zijn van poëtischen en filosofischen of klassiek-juridischen aard. Wat het burgerlijk recht betreft, verklaart hij dat men zich daarin meer door de praktijk dan door bloote studie bekwamen moet. Op staatsrecht heeft geen ander der aangekondigde geschriften betrekking dan de vergelijking der Nederlandsche republiek met de voornaamste republieken der oudheid; hetzelfde werk, waarvan Meerman in het begin dezer eeuw het derde boek, het eenig overgeblevene, heeft uitgegeven ²). En meer nog dan van staatsrechtelijken was dit boek van historischen aard. De historie, zooals De Groot ze opvatte, behoorde ook tot den kring der philologie: de vorm was hoofdzaak, en deze moest naar de modellen der oudheid worden nagebootst; diepe en uitvoerige nasporingen, strenge kritiek bij het aannemen van overleveringen kwamen minder te pas. Van daar dat De Groot zich nu reeds in zijn jeugd voor het geschiedschrijven berekend hield, en door anderen er voor berekend werd geacht. Wij weten uit de resolutiën der Staten van Holland, dat hij sedert ditzelfde

1) Grotii *Sacra carmina* (Hagae, 1601, 4°): „Hoc opusculum si tibi placuisse intelligam, erit quod mihi gratuler, laborisque non poenitebit. Alia etiam varii argumenti partim perfecta, partim affecta, istis stimulis accensus publico non invidebo. Primum in Sacris Dialogus, cui Philarchaeo nomen, jam in manibus est, in quo (etc.) . . . In Jure (quamquam plus temporis forensi actioni, quam nudaë scientiæ exercitio tribuendum existimem) tamen hæc, si Fata sinent, lucem non effugient [Drie of vier nooit uitgegeven werken]. Ad civilem scientiam spectant Nostratis Reipublicæ cum aliis olim nobilibus successuumque inter se comparatio; et alia, ut spero, ad historiam eorum, quæ in mea patria meo ævo aut circiter illud accidere. Ad humaniores literas quod attinet Neque hæc ambitiose sed vere a me dicta esse amici testes sunt, quos nihil meorum operum latet, quique sciunt ei rei unice me operam dare, ut publico natus publico ostendam octodecim hos annos non abiisse mihi otiosos.” — De opdracht aan H. de Condé is gedateerd: „Hagae Comitatus, XV Kal. Sept. novi sæculi anno primo.”

2) Van de Vergelijking der gemeenebesten wordt gesproken door Lingelsheim in een brief van 21 Maart 1605 (Parallelon, Voorr., p. XXXII) en in een vers van Grotius aan Janus Dousa (gestorven 12 October 1604) (l.c., p. XXIV). — De slag bij Nieuwpoort (Parallelon, I, p. 58) wordt als onlangs voorgevallen genoemd, maar toch ook melding gemaakt van hetgeen daarop gevolgd is (I, p. 96) en van de lossing van den Admirant (II, p. 13, 14), hetgeen in Mei 1602 is geschied. De vergeefsche aanval der Spanjaarden op Bommel (13 Juli 1599) wordt gezegd meer dan twee jaren geleden te zijn voorgevallen (I, p. 58). Het boek is dus geschreven in 1602.

jaar 1601 met het schrijven der geschiedenis van den opstand van staatswege op aanbeveling van Oldenbarnevelt belast was.

Sedert De Groot dit verslag van zijn letterkundige bezigheid gaf, waren intusschen twee jaren verlopen, en in zijn arbeidzame en vruchtbare jeugd telden de jaren meer dan dubbel. In die twee jaren was hij veel gevorderd in kennis en vooral in oordeel: zijn uitgegeven geschriften bewijzen het; en wat hij in 1601 beloofd had uit te geven, hield hij dan ook in 1603 als zijner niet meer waardig terug. Ook voor de rechtsgeleerdheid was de oefening als advokaat niet verloren gegaan. Een man als De Groot kon zich niet met een vak van kennis bezighouden zonder er licht over te verspreiden. De chaos van rechtsbepalingen, waaruit de advokaat de gronden voor zijn pleidooi moest bijeenzoeken, ordende zich van zelf zoodra hij er zijn oog maar op vestigde. Geoefend in de kweekschool der ouden, gewend aan logische methode, en van aanleg zelf een uitnemend systematicus, schikte hij nu reeds in zijn hoofd de stof, die hij in den kerker van Loevestein in zijn *Inleiding tot de Hollandsche rechtsgeleerdheid* zoo meesterlijk uiteen zou zetten. Hij beroemde zich in later jaren, dat hij de eerste was geweest, die de Hollandsche balie de rechtsgeleerdheid, „die kennis van goddelijke en menschelijke zaken, die kunst van het billijke en goede, wier leidlieden de rede en de openbaring Gods, wier gezellinnen alle wetenschappen zijn,” in haar vollen omvang en voortreffelijkheid had leeren kennen. Het was dan ook niet de studie van het recht, die hem tegenstond; het waren de nietigheden der praktijk, die voor niemand dan voor de partijen van het allerminste belang zijn. Zonder zich te overschatten mocht De Groot dergelijk werk wel beneden zich achten.

Wij kunnen ons voorstellen, hoe gelukkig een man als hij zich gevoeld moet hebben, zoo dikwerf zich in zijn praktijk een geval voordeed, dat niet naar den gewonen sleur kon worden afgedaan, maar naar hoogere beginselen van recht moest worden behandeld. Met vreugde sloeg hij dan zijn geliefkoosde schrijvers, zijn Romeinsche juristen en hun waardige mededingers uit den nieuweren tijd, de filosofen zelfs en de theologen op, en wat hij bij hen las overdacht hij, en gebruikte hij slechts als de bouwstof, die door zijn bewerking eerst bruikbaar werd voor het doel waarop zijn studie gericht was. Zulk een rechtsvraag nu wierp het veroveren van het Portugeesche

schip door den admiraal der Oost-Indische Compagnie op. Om haar grondig en goed te beantwoorden was een gewoon praktizijn niet berekend. Oorlogsrecht en volkenrecht moesten daarop worden toegepast, en welk advokaat had van die rechten ooit gehoord? De meesten beseften niet eens, uit welke bronnen die rechten voortvloeiden. De een en twintigjarige De Groot was onder al zijn ambtgenooten waarschijnlijk de eenige, die wist hoe hij zulk een zaak moest aanvatten, van waar hij de rechtsbeginselen moest ontleenen, die bij het beoordeelen de richtsnoer moesten zijn. Indien mijn gissing waar is, en het voeren van het proces aan hem door de Compagnie werd toevertrouwd, had derhalve de keus niet gelukkiger kunnen uitvallen. Zooveel is zeker, dat de rechtsvraag in ongewone mate zijn aandacht trok. Met hoe groote ingenomenheid, met wat inspanning zijner denkkrachten hij haar behandeld heeft, leert het voortreffelijke boek, waarin hij ze in haar geheelen omvang heeft besproken.

Dat boek is geschreven in het najaar van 1604 en in de lente van 1605. Dit volgt reeds uit den aard der zaak: een gelegenhedsgeschrift moet gereed zijn, eer de gelegenheid voorbijgegaan en vergeten is. Bovendien blijkt het uit den inhoud. Van gebeurtenissen van 1604 wordt gesproken als van zaken die onlangs zijn voorgevallen. De inneming van Sluis door Maurits op den 20sten Augustus 1604, heet: „capta nuper Clusa” (p. 170). Aan den anderen kant wordt over sommige zaken gezwegen, die in het betoog zeer goed te pas zouden komen. Om iets te noemen, geen gewag wordt er gemaakt van het plakkaat van Lissabon van 9 April 1605 ¹⁾, waarbij aan allen, die niet tot de Portugeesche natie behooren, de vaart op Indië ten strengste verboden wordt ²⁾. Evenmin wordt er gesproken van de rechtsvraag, die zich in den loop van 1605 heeft voorgedaan, en waaraan onze schrijver later, in zijn *Historiae*, gedenkt, of namelijk die goederen, welke wel op de Portugeesche kraak waren gevonden, maar aan Itali-aansche kooplieden bleken toe te behooren, onder den wettigen buit begrepen waren ³⁾. Ik meen hieruit te mogen opmaken, dat

1) Van Meteren, f. 505, 520, 529.

2) Tenzij er op gedoeld wordt op p. 321 en 336. In dat geval zou men moeten aannemen, dat de schrijver tot zoover gevorderd was toen hem het plakkaat onder de oogen kwam.

3) „Illud obscurius, an quae captis in navibus Itatorum bona inveniebantur, in praedam cederent. Res inter aequitatem et jus belli media transigendo decisa est.” (*Historiae*, lib. XI, p. 429). — Vgl. ook *Epist.*, App. N°. 744, p. 977.

het boek althans in den zomer van 1605 voltooid zal geweest zijn.

Het handschrift is blijkbaar een afschrift in het net, maar van de eigen hand des schrijvers. Er is nog al veel in veranderd, of liever aan vermeerderd: hier en daar is een korte redeneering geschrapt om vervangen te worden door een uitvoeriger betoog van dezelfde strekking. Van wanneer die veranderingen dagteekenen, is niet met juistheid te zeggen, maar zeker niet van later dan het eind van 1608, toen het XII^{de} hoofdstuk als *Mare Liberum* ter perse is gelegd. Inkt en schrift wijzen uit, dat geen veranderingen jonger zijn dan die, welke reeds in het toen gedrukte gedeelte zijn opgenomen.

Wat de reden mag geweest zijn, waarom het geschrift, toen het voltooid was, toch niet in druk is gegeven, moeten wij bij gebrek van alle narichten dienaangaande onbeslist laten. Wij kunnen niet meer dan gissen naar de reden. Mij komt het waarschijnlijk voor, dat toen de eerste schrik van de bewindhebbers geweken was, toen de Mennisten met hun gewetensbezwaren de Compagnie hadden verlaten, en er dus van de participanten geen tegenwerking tegen het buitmaken meer te vreezen viel, toen verder de publieke opinie zich stellig voor de winnende hand verklaarde, en de Staten-Generaal den onderaardschen weg hadden ontdekt en ingeslagen, om de Fransche regeering te bereiken en voor de belangen der Compagnie gunstig te stemmen, — dat toen de bewindhebbers het raadzaam hebben geacht niet met redeneeringen, waarop geantwoord kon worden, maar met de daad zich in het bezit van de verkregen vaart en oorlogsrechten te handhaven. Zulke handelwijs was doelmatig en echt Hollandsch tevens; ook De Groot was er niet vreemd van. Toen in December 1635 Selden zijn beroemd boek, over het recht der Engelschen op de zeeën rondom hun eiland, had uitgegeven, en zoo doende de Hollandsche regenten en burgers in rep en roer had gebracht, schreef De Groot aan zijn broeder Willem: „Ik ben benieuwd of de Hollanders zich stilzwijgend en door zich te houden aan hetgeen zij hebben, dan wel door een verweerschrift zullen verdedigen.” En dat hij het dilemma juist had gesteld, bleek mettertijd. Aanvankelijk waren de Staten voor het uitgeven van een antwoord aan Selden geweest: eerst Cunaeus, toen Graswinckel was met het schrijven er van belast geworden. Maar toen de laatste zijn opstel gereed had, besloten zij toch het maar liever niet uit te geven, op advies vooral van Aerssens van Sommelsdijck, die opmerkte, dat de vrijheid van de zee niet met de pen

maar met het zwaard beschermd moest worden. Wat na 1635 ten opzichte der Engelschen waar was, was het ook na 1604 ten opzichte van de Portugeezen en Spanjaarden. Het was wel zoo eenvoudig te doen wat men kon, dan te betoogen wat men doen mocht.

Hoe dit zij en wat de oorzaak mag geweest zijn, de verhandeling van De Groot bleef rustig in zijn lessenaar liggen. Het eerste boek, dat hij na 1604 uitgaf, was weêr een dichtstuk over een gewijd onderwerp, de *Christus patiens*, in 1608. Van nieuwe studie over vragen van publiekrechtelijken aard vinden wij geen blijken ¹⁾. Maar intusschen had hij in December van het jaar 1607 de praktijk voor goed vaarwel gezegd en den eed gedaan als advocaat fiscaal bij het Hof van Holland en Zeeland. Hij bekleedde thans een openbaar ambt, dat zijn aandacht bij voorkomende gelegenheid ook op het staatsrecht vestigen zou. En weldra stelden de tijdsomstandigheden gewichtige vragen aan de orde van den dag. In den loop van hetzelfde jaar 1607 waren onderhandelingen over vrede door de Aartshertogen en den koning van Spanje met de Staten aangeknoopt. Aanvankelijk schenen zij tot een billijk verdrag te zullen leiden; de onafhankelijkheid der republiek werd zoo goed als erkend. Maar kort nadat De Groot zijn landsambt had verkregen, stuitte de onderhandeling op het punt van de vaart naar Indië, die Spanje om geen prijs wilde toestaan, en de Staten om geen prijs wilden opgeven: de geheele zomer van 1608 ging voorbij zonder dat men elkander nader kwam. Ten slotte bleek het zelfs, dat er om dit ééne geschilpunt aan vrede niet te denken viel, en nu werd door tusschenkomst der Fransche regeering de onderhandeling over een langdurig bestand aangevangen, waarbij de hinderlijke vraag onbeslist kon gelaten worden. Met dat al bleef zij de gemoederen bezig houden; de belanghebbenden bleven vreezen dat de Staten zich nog eindelijk zouden laten overhalen om, uit liefde tot vrede, den eisch der Spanjaarden in te willigen. De Oost-Indische Compagnie gaf om dit te voorkomen een reeks van pamfletten uit, waarin het belang van den handel op Indië breed uitgemeten, en het recht van Nederland om dien te drijven, betoogd werd. Het kon niet anders of De Groot moest, bij het aanschouwen van dien strijd, gedurig aan het boek, dat geheel afgewerkt in zijn lessenaar lag, herinnerd worden, inzonder-

1) Over een plan om De Groot historiograaf der Staten-Generaal te maken na Merula's dood, vgl. Baudius Epist. (ed. 1662), p. 245, 247, 248, 251, 271, 276.

heid aan het hoofdstuk, waarin hij de aanspraak der Portugeezen op de uitsluitende vaart uit de beginsels van natuur- en volkenrecht wederlegde. Overigens hielden zaken van geheel anderen aard zijn gedachten gedurende dien tijd bezig. In de maand Juli trad hij in het huwelijk met Maria van Reigersbergh: feesten en bruiloftsverzen leidden hem af van staatszaken en volkenrecht. Maar aan het eind van het jaar, toen de wittebroodsweken voorbij waren en de fiscaal, zonder zijn jonge vrouw, die bij haar familie in Zeeland vertoefde, eenzaam in Den Haag zat, haalde hij toch eindelijk zijn handschrift te voorschijn, zag het nog eens door, en kwam tot het besluit om het wel niet in zijn geheel, maar dat ééne hoofdstuk er van, over de vrijheid der zee, afzonderlijk uit te geven ¹⁾. Voor dit doel behoefde hij het niet veel te veranderen. Een nieuw begin van weinige regels en een iets uitvoeriger slot, in plaats van het tweede gedeelte van het oorspronkelijke hoofdstuk, was al wat er aan te doen viel: spoedig was hij daarmee gereed; als titel schreef hij er *Mare Liberum* boven, en zoo zond hij het in November naar Leiden aan zijn vriend Heinsius, met verzoek dat die het zonder naam van den auteur zou uitgeven. Het schijnt moeite gekost te hebben om er een uitgever voor te vinden ²⁾. Het werd Januari eer Elzevier met drukken begon; eens aan den gang, bracht hij het echter spoedig ten einde, en terwijl de Groot er nog over dacht om octrooi van de Staten te vragen, waren de exemplaren reeds verzonden. Spoed was er inderdaad noodig, zou het geschrift niet te laat komen. Zoo ik mij niet bedrieg, is het toch werkelijk te laat verschenen om iets uit te richten, hoewel De Groot het tegendeel beweert en verzekert dat hij zijn doel met het boekje om de Spanjaarden inschikkelijker en de Staten standvastiger te stemmen, niet heeft gemist. De chronologie weerlegt, dunkt mij, zijn beweren; immers de uitgaaf kan niet vroeger dan in de eerste dagen van Maart hebben plaats gehad (den 18^{den} Februari had hij pas aan Heinsius de voorrede en de bijlagen gezonden) en den 18^{den} Maart deed Jeannin reeds verslag aan de Staten van den toestand der onderhandeling, waaruit bleek dat alles, ook het geschil omtrent de vaart op Indië tijdens het Bestand, geschikt was. Hoe kan dan het betoog van De Groot op den gang der zaken nog invloed hebben geoefend?

1) Bepaaldelijk op verzoek der Oost-Ind. Compagnie: zie het Naschrift. (N. v. d. R.)

2) Burman, *Sylloge epist.*, II, p. 419, 420.

Ik twijfel zelfs, of het bij zijn verschijnen wel bijzondere aandacht heeft getrokken. In de depêches van Jeannin en van Winwood, de Fransche en Engelsche gezanten in Den Haag, wordt er geen melding van gemaakt; evenmin in de Hollandsche geschriften van den dag, voor zoover ik ze gezien heb. De Groot had aanvankelijk gedacht, dat het misschien raadzaam zou zijn een Fransche vertaling van het boekje in het licht te zenden, en Heinsius verzocht, in tijds om te zien naar een of ander Franschen student te Leiden, die berekend was er een te maken. Maar hij heeft aan dit plan geen verder gevolg gegeven. Zelfs een Hollandsche vertaling schijnt niet aanstonds noodig geweest te zijn; vóór 1614 is er geen verschenen ¹⁾. Dit alles pleit niet voor grooten opgang van het oorspronkelijke. En het kan ons inderdaad niet verwonderen, indien de verhandeling, te midden van zoo veel geschriften over hetzelfde onderwerp, weinig is opgemerkt. Zij verscheen naamloos, onmiddellijk nadat de quaestie, althans voor den duur van het Bestand, was beslist. Bovendien, en daarop vooral wensch ik te wijzen, zij leerde niets nieuws. Zij weêrlegde een aanspraak, die alleen door de Portugeezen werd volgehouden ²⁾; zij deed het op het voetspoor van twee Spaansche auteurs van naam en van algemeene bekendheid, den theoloog Franciscus Victoria en den jurist Fernandus Vasquius. Wel verre van haar leer voor eigen ontdekking uit te geven, riep zij gedurig het gezag van anderen, inzonderheid van de twee genoemde Spanjaards in. En wat zij predikte werd door Engelschen en Franschen, door de eersten vooral, zoowel als door onze kooplieden nageleefd. Ja, wat meer zegt, juist toen De Groot het twaalfde hoofdstuk van zijn *Commentarius de jure praedae* schreef, bij gevolg vier jaren vóór hij het als *Mare Liberum* uitgaf, had de Engelsche Oost-Indische Compagnie aan koning Jacobus, die bezig was met vrede met Spanje te sluiten, een remonstrantie aangeboden, waarin het recht op de vaart naar Indië verdedigd werd op juist dezelfde gronden, waarop De Groot zich beroept ³⁾. Die verrassende overeenstemming bewijst overvloedig

1) In 1613 spreekt Baudius (*De induciis*, p. 71; Holl. vert. 1616, blz. 78) er reeds met ophef van. Vgl. over de Hollandsche vertaling: Resol. Stn. Gen., Augustus 1614, bij Dodt, Archief, VI, blz. 359.

2) Slechts ter loops is er sprake van de aanspraken van Genueezen en Venetianen: *De jure praedae*, p. 241.

3) Zie de Hollandsche omwerking van dit stuk bij De Jonge, *Opkomst*, I, blz. 287 vlg. Het oorspronkelijke Engelsche stuk is mij niet bekend.

dat de leer, in het *Mare Liberum* verkondigd, volstrekt niet nieuw of verrassend was, en daarom ook niet geschikt, toen het Bestand eens was gesloten, om de aandacht van het publiek bijzonder te trekken.

Eerst later, bij gelegenheid dat een geheel andere aanmatiging op de heerschappij ter zee te weêrleggen viel, heeft het geschrift van De Groot vermaardheid gekregen. Eenige weken slechts nadat het was uitgegeven, 16 Mei 1609 ¹⁾, verscheen een plakkaat van den koning van Engeland, waarbij verboden werd te visschen op de kusten en in de zeeën van Groot-Brittannië, Ierland en andere omliggende eilanden, tenzij men licentie daartoe van Zijn Majesteit of van de commissarissen, door hem aangesteld, verzocht en verkregen had. Deze ordonnantie stelde een geheel andere vraag dan die, waarover eigenlijk De Groot had gehandeld, aan de orde. Het was hier niet de onmetelijke oceaan, maar een bepaald gedeelte der zee, van betrekkelijk geringen omvang, over welks bezit getwist werd, en niet ten opzichte der vaart, maar der visscherij ²⁾. Evenwel uit de leer, in het *Mare Liberum* gepredikt, volgde noodzakelijk dat zelfs een meer beperkte aanspraak op het uitsluitend bezit eener zee onrechtmatig was. De Engelsche schrijvers, die het boekje onder de oogen kregen, zagen dan ook in den schrijver een bestrijder van het vermeend recht hunner landgenooten, en trachtten hem daarom tot zwijgen te brengen ³⁾. Het eerst deed dit William Welwood in 1613 in zijn *Abridgment of al the Sealaws*, tegen wiens niet zeer wetenschappelijke tegenspraak De Groot een verhandeling opstelde, waarvan ik reeds boven gewaagde; hij gaf ze echter niet uit en zij berust thans in handschrift in de Bibliotheek der Leidsche hoogeschool ⁴⁾. Veel geleerder en uitvoeriger dan het geschrijf van Welwood was het

1) Vgl. Vreede, Vrijheid van haringvaart en visscherij, in Nijhoffs Bijdragen, III, blz. 5.

2) Over de visscherij wordt niet in De jure praedae gehandeld: vgl. p. 226.

3) Vgl. Grotii Epist., N°. 59, p. 19.

4) Vgl. Vissering in de boven aangehaalde Verslagen en Mededeelingen der Kon. Academie van Wetenschappen, afd. Letterkunde, IX, blz. 147. Het merkwaardige van dit opstel (uitgegeven als bijlage achter S. Muller Fz., *Mare Clausum*) is hierin gelegen, dat De Groot zijn leer van het *Mare Liberum* daarin voor het eerst tegen de Engelsche pretensiën richt. De hoofdinhoud van Welwood's bestrijding van het *Mare Liberum* is, in het Latijn vertaald, door Graswinckel geplaatst achter zijn: *Maris Liberi Vindiciae adversus Gulielmum Welwodum, De dominio maris. Hagae Comitum, 1653*. Het boekje van Welwood is zeldzaam; een exemplaar berust echter in de Bibl. van de Maatsch. der Nederl. Letterkunde te Leiden.

verweerschrift, dat de beroemde John Selden in 1618 opstelde en aan koning Jacobus aanbood, maar eerst in 1635, op last van Karel I, onder den titel van *Mare Clausum*, in het licht gaf ¹⁾. — Wij zullen over dien lateren strijd thans niet uitweiden. Genoeg zij het op te merken, dat eerst bij die gelegenheid, bij het bestrijden der aanspraken van Engeland, het *Mare Liberum*, dat oorspronkelijk tegen de aanspraken van Portugal gericht was geweest, zoo wereldberoemd is geworden. Het was evenwel te voren reeds meer dan eens herdrukt, en de auteur had voor de uitgaaf van 1618 zelfs zijn naam geplaatst: bewijs genoeg dat het noch door het publiek vergeten, noch door den schrijver verasmaad was. Van al die herdrukken is er geen enkele naar het handschrift herzien; de fouten, in de eerste editie ingeslopen, zijn in de volgende slechts bij gissing en niet altijd juist verbeterd. Om een voorbeeld te noemen: de slaaf, die in de comédie van Plautus zegt, dat de zee aan allen gemeen is, wordt in de eerste uitgaaf p. 21 *Servatus* genoemd, hetgeen in de volgende naar den eisch van den zin in *Servus* verbeterd is; in het handschrift staat echter *Servulus*, hetgeen de drukfout begrijpelijk maakt. Ik teeken dit slechts aan om te toonen, dat in de uitgaaf van Dr. Hamaker naar het handschrift de tekst voor het eerst met volkomen juistheid verschijnt. Hij verschijnt tevens voor het eerst volledig en in zijn oorspronkelijk verband met het geheele betoog van den schrijver.

Maar eer wij verder gaan, zal het noodig wezen den inhoud van den *Commentarius* kortelijk op te geven. Een uitvoeriger uitreksel acht ik overbodig, omdat het boek zelf binnen ieders bereik is. Ik bepaal mij tot hetgeen mijn lezers moeten weten om hetgeen ik nog te zeggen heb te begrijpen.

De verhandeling bestaat uit drie groote deelen. In het eerste wordt in het algemeen het recht van oorlog voeren en buit maken uit de beginsels van natuur- en volkenrecht afgeleid en stelselmatig in al zijn breedte en met al zijn gevolgen ontwikkeld, zonder eenige toespeling op het geval, dat aanleiding tot het schrijven heeft gegeven. De schrijver zelf heeft dit gedeelte betiteld: *Dogmatica de jure praedae*. — Het tweede gedeelte draagt tot opschrift *Historica*, en beschrijft eerst de tirannie van Alva, die ons volk tot opstand tegen den vorst en tot oorlog tegen Spanje en

1) Deze weinig bekende bijzonderheden uit de geschiedenis van het *Mare Clausum* deelt ons Selden zelf meê in zijn *Vindiciae Maris Clausi*, in 1653 als pamflet uitgegeven en overgedrukt in zijn *Opera omnia*, t. II.

Spanje's bondgenooten gedreven en gerechtigd heeft; dan uitvoeriger de mishandeling, die de Nederlandsche Oostindievaarders sedert hun komst in Indië, in Juni 1596, tot op de verovering van de Catharina door Heemskerck, in Februari 1603, van de Portugeezen te verduren hebben gehad: den laster, de opruiing der Indianen, de listen en lagen, en eindelijk het openlijk geweld en den gerechtelijken moord; en daartegenover de lankmoedigheid en edelmoedigheid, waarmeê onze schippers en kooplieden dat alles hebben verdragen, totdat eindelijk de maat overliep en de noodzakelijkheid tot het bestrijden en berooven van den vijand drong. — Het derde deel, waarin, overeenkomstig de dogmatica van het eerste het recht der Oost-Indische Compagnie om te handelen zoo als zij begonnen is te doen, wordt gehandhaafd, vangt aan met het *Mare Liberum*, hetwelk in dit verband moet bewijzen, dat de Portugeezen geen uitsluitend recht om op Indië te varen en met de Indianen handel te drijven, zoo als zij voorwenden, bezitten, en bij gevolg geen reden hebben om de vreedzame komst der Hollandsche kooplieden in Indië als een daad van onrecht en vijandelijkheid te beschouwen en te straffen. In de ongedrukt gebleven tweede helft van dit hoofdstuk wordt verder aangetoond dat de Hollanders van hun kant, juist omdat de vrije handel hun door de Portugeezen belet wordt, in hun recht zijn, als zij in de eerste plaats die tegenstanders in het bijzonder, vervolgens den Portugeeschen staat in het algemeen, en eindelijk alle Portugeesche onderdanen, onverschillig of zij aan het storen van den handel al dan niet rechtstreeks schuldig staan, beoorlogen en naar kriegsrecht berooven. In de overige hoofdstukken wordt de tegenwerping van al te nauwgezette en beschroomde landgenooten, dat niet alles wat vrijstaat daarom nog geraden is, voor niet toepasselijk op dit geval verklaard, en betoogd dat het buit maken op de Portugeezen onder de gegeven omstandigheden niet slechts rechtmatig, maar ook betamelijk en nuttig is voor de Republiek; het onmetelijke voordeel, dat op de schatrijke Portugeezen in Indië te behalen is, wordt met ophef geschetst, en daarom ten slotte de Compagnie aangespoord te blijven doen zoo als zij begonnen is.

Ziedaar den korten inhoud van het boek. Dat het in zijn geheel niet meer uit te geven was, nadat een hoofdstuk afzonderlijk het licht had gezien, spreekt van zelf. Bovendien het geheele derde gedeelte was verouderd en nutteloos geworden sedert de oorlog, welks rechtmatigheid het bewijzen wilde, na jaren achtereen

gevoerd te zijn, door het gesloten bestand als het ware gewettigd was. Maar daarmee was het overige van het werk nog niet verouderd; het eerste en tweede deel, de *Dogmatica* en de *Historica* hadden grootendeels hun waarde behouden. Zij konden wel niet in den vorm, waarin zij gesteld waren, verschijnen; zij moesten uit hun vroeger verband losgemaakt en omgewerkt worden, maar hun bouwstof was toch nog zeer bruikbaar. Ik twijfel niet, of De Groot heeft reeds bij het uitgeven van het *Mare Liberum* het plan opgevat om die beide deelen van zijn *Commentarius* eveneens als zelfstandige werken door den druk gemeen te maken. Hij handelde omstreeks denzelfden tijd, naar het schijnt, evenzoo met een ander werk van zijn jeugd, dat hij jaren lang in zijn lessen naar gehouden en denkelijk niet eens voltooid had, de meermalen aangehaalde vergelijking der gemeenebesten: *Parallelon Rerum-publicarum libri tres*. Althans na hetgeen Meerman hierover gezegd heeft, houd ik het voor ten hoogste waarschijnlijk, dat de vermaarde *Antiquitas Reipublicae Batavae*, die in 1610 het licht zag, niets anders is dan een afzonderlijke en misschien eenigszins gewijzigde uitgaaf van het tweede boek dezer *Parallela*, waarin (blijkens de verwijzingen daarheen in het overgebleven derde boek) juist over die onderwerpen gehandeld moet zijn, welke in de *Antiquitas* werkelijk behandeld worden. Dit geschrift, dat een zeer jeugdig karakter draagt en in waarde beneden het *Mare Liberum* staat, heeft toch bij zijn verschijnen een veel gunstiger onthaal gevonden; het eigen jaar gaf de schrijver er in samenwerking met zijn vader nog een Hollandsche vertaling van uit. In latere jaren ¹⁾ heeft hij zelf er met reden van gezegd, dat er beweringen in stonden, die hij bij nader inzien niet zou durven volhouden en die meer uit zijn zucht voor de vrijheid en het vaderland dan uit ernstig onderzoek waren voortgevloeid.

Te zelfder tijd opende zich voor hem het uitzicht om ook de *Historica* van zijn *Commentarius* ten goede te kunnen gebruiken. De Kamer van Zeventien, het hoofdbestuur der Compagnie, be-raadslaagde den 16^{den} September 1610 over de vraag: „off zy niet en behoirden door den Heer Fiscael Grotius off ander geleert persoon den Oost-Indischen handel historiaelsche wyse te doen beschryven, tot eer ende reputatie derselve ende 't vaderlandt, om, als 't best passen soude, in druck te mogen laten wtgaen” ²⁾. Ik

1) 24 Januari 1643 (Epist., App. N°. 636, p. 947).

2) De resolutie is nog niet gedrukt. De Jonge in zijn meermalen aangehaald werk (III, blz. 379) heeft er mij opmerkzaam op gemaakt.

houd mij verzekerd, dat het denkbeeld om zulk een historie te schrijven door De Groot zelve aan de hand was gedaan. In alle geval blijkt uit de aangehaalde resolutie op nieuw, in hoe nauwe betrekking hij voortdurend tot de Compagnie stond. Dientengevolge was hij dan ook in het bezit van een aanzienlijke verzameling van bescheiden gekomen, die hem bij het opstellen van een geschiedenis van de vaart op Indië te pas hadden kunnen komen, en die, toen zij in November 1864 in Den Haag te koop werden geboden, in één band waren samengevoegd met de *Historica* van den *Commentarius*, alsof de auteur met voordacht alles had vereenigd wat hem bij zijn voorgenomen arbeid van noode zou zijn. Het is, zoo als wij weten, bij het voornemen gebleven: de Compagnie begon met het nemen van een besluit te verschuiven, „totdat men naerder ende breeder onderricht van den staet van Indië sal hebben bekomen”, en in dit geval was uitstel werkelijk, zoo als het spreekwoord zegt, afstel: het beschrijven van den Oost-Indischen handel is nooit aan Grotius noch aan eenig ander geleerd persoon opgedragen. Voor De Groot was de gelegenheid voor zulken arbeid ook weldra voorbij. De kerkelijke geschillen braken uit, en vergiftigden den politieken strijd der partijen in de republiek. Zij boeiden in hooge mate de aandacht van onzen schrijver, die bovenal een theologant in zijn hart was. Volijverig nam hij deel aan het twistgeschrijf. Met zijn *Pietas Ordinum Hollandiae* opende hij in 1613 een nieuwe reeks van geschriften, van theologico-politischen aard. Aan het schrijven van een geschiedenis der Nederlanders in Indië kon hij voortaan niet meer denken. Wel handelt hij in zijn *Annales et historiae de rebus Belgicis*, die na zijn dood eerst zijn uitgegeven, van de lotgevallen onzer zeelieden in Indië, maar, zoo als zijn bestek het meêbracht, zeer kort. Al wat dus van zijn studiën in de Oost-Indische reisbeschrijvingen en archieven over is bepaalt zich tot deze *Historica*, die voor het eerst door de zorg van Dr. Hamaker in druk verschenen zijn.

Niemand kan verwachten, dat zij een onpartijdig of zelfs maar een volledig verhaal zullen leveren van wat er in Indië tusschen de jaren 1595 en 1603 is voorgevallen. Zij zijn geschreven met het doel om het onrecht der Portugeezen ¹⁾ en daartegenover de lijdende onschuld der Nederlanders in een helder daglicht te stellen. Zij vormen dus een doorgaande akte van beschuldiging tegen de Portugeezen, een pleidooi voor de Oost-Indische Com-

1) Zie vooral *De jure praedae*, p. 174.

pagnie. Wat voor dit doel niet dienen kan, laat de advokaat onvermeld. Wat tegen zijn cliënten zou getuigen verbergt hij. Van daar dat zijn verhaal op ons, die vreemd zijn aan den harts-tocht, waaronder het opgesteld en waarop het berekend was, een zonderlingen indruk maakt. Ik althans kan het niet lezen zonder glimlachen. Die rechtschape, edelaardige Hollandsche en Zeeuwsche matrozen, die kwaad met goed vergelden, die liever geweld willen lijden dan anderen geweld aandoen, en dieper smart gevoelen over het onrecht, dat hun Indische vrienden en bondgenooten treft, dan over hetgeen hun zelf geschiedt, — die brave lieden kan ik niet ernstig aanzien. Hoe geheel anders schilderen onze oude Oostindievaarders zich zelf in hun journalen en brieven af! Moed en geestkracht spreken uit hun verhalen, en daarbij meestal rondheid en goede trouw, zooals doorgaans aan kracht gepaard gaan; maar zachtmoedigheid of lijdzaamheid — ik heb er geen blijk van bespeurd. Integendeel, minachting voor de Indianen en gloeiende haat voor Spanjaarden en Portugeezen bezielde onze beste matrozen, en onder hen stak menigeen, die waarlijk niet tot de goede, laat staan tot de beste gerekend mocht worden. Men moet ze naast de wreede en verraderlijke Portugeezen stellen, die dubbel boosaardig zijn omdat zij zich niet sterk gevoelen, wil men in onze landslieden in Indië goed-aardigheid en zachtheid ontwaren. En men moet opzettelijk het oog sluiten om aan den anderen kant bij de Portugeezen, inzonderheid bij de Portugeesche geestelijken, niet soms treffende blijken van edelaardigheid te zien. Ook hier is goed en kwaad onderengemengd, en de schuld niet geheel aan ééne zijde. Maar toen De Groot schreef, kende het publiek slechts gebrekkig en oordeelde het met hartstocht. De vaderlandsliefde en het handelsbelang werkten samen om ons volk van den vijand alles kwaads te doen gelooven. De Groot echter wist beter, en is van voorbedachte partijdigheid in zijn verhaal niet vrij te spreken. Hij zegt doorgaans de waarheid, niets anders dan de waarheid, maar niet altijd de geheele waarheid.

Zoo is het volkomen waar, wat hij (p. 262) zegt, dat Heemskerck de bemanning van de kraak, die hij genomen had, goed behandeld en zonder losgeld te Malacca vrij gesteld heeft, waarvoor hij zelfs door de Portugeezen geprezen en bedankt is. Maar even waar is het, wat hij niet zegt, dat Heemskerck de kraak bij capitulatie en onder voorwaarde van de manschap naar Malacca te doen brengen, in handen gekregen had, en dus niets

meer deed dan waartoe hij zich vooraf had verplicht ¹⁾. De lof van goede trouw komt derhalve den Hollandschen admiraal toe, niet die van edelmoedigheid, dien De Groot hem toezwaait. Doch het bovenmatig prijzen van zijn landgenooten is een fout, waaraan zelfs geschiedschrijvers te dikwerf mank gaan dan dat wij ze aan een advokaat al te euvel mogen duiden. Erger is het, wanneer men den vijand opzettelijk zwarter maakt dan hij is; en aan dit vergrijp staat De Groot ongelukkig ook schuldig. Het sprekendste voorbeeld dat ik daarvan bij hem heb gevonden, levert zijn beschrijving van het gebeurde te Macao, waarvan ik reeds boven gewaagde. Hij verhaalt breedvoerig en schilderachtig, hoe Jacob van Neck, zonder het te bedoelen of te weten, voor Macao, den zetel der Portugeezen in China, aangekomen, den fiscaal Maarten Ape met eenige manschap op verkenning uitzond, die door de Portugeezen opgelicht, gevangen gehouden, gepijnigd, en eindelijk, ten getale van zeventien, wreedaardig omgebracht zijn, gelijk dit alles naderhand door Ape, den eenigen die op voorbidden van katholieke geestelijken gespaard was, aan den dag is gebracht. Dit feit was mij vroeger geheel onbekend: ik las het verhaal het eerst bij De Groot, en bij het opzettelijk onderzoek, dat ik vervolgens instelde, vond ik slechts een veel minder omstandig bericht er van in reisjournalen, door De Jonge in zijn bekend werk afgedrukt. Maar De Groot had zijn zegsman genoemd: Maarten Ape zelf, in Holland teruggekeerd, had zijn wedervaren bekend gemaakt. Nu bevond zich onder de handschriften, die tegelijkertijd met den *Commentarius de jure praedae* zijn verkocht, de *Attestatie van Mart. Apius omtrent het gebeurde te Macao*: dit was blijkbaar de bron waaruit De Groot had geput. Gelukkig was het stuk voor het Rijksarchief aangekocht; met zijn gewone hulpvaardigheid stelde mij de archivaris in staat om het te gebruiken. Het stelde mijn verwachting niet te leur; het is op zich zelf als bijdrage tot de kennis van den tijd belangrijk, en buitendien bijzonder dienstig bij het waardeeren van den arbeid van De Groot. Het bleek mij, toen ik de beide verhalen vergeleek,

1) In de Advertentie, waaruit De Groot voornamelijk geput heeft, wordt gezegd: „Zy hebben twee personen om te accorderen aan onse schepen gezonden, die veel conditiën wilden bedinghen, die hun sijn afgeslagen: dan alsoo den admirael Heemskerck vreesde de caraque door schieten aan brandt of op een clippe mochte geraecken, heeft henlyuden te samen het leven belooft ende dat hy se na Malacca soude doen brengen.... Waerop syluyden binnen den gestelden tijt weder sijn gecomen en de caraque op de voors. conditiën, by acte van des capiteyns hant onderteeckt, hebben opgegeven.”

dat onze schrijver zich niet de minste afwijking van de getuigenis van Ape had veroorloofd, maar dat hij toch ééne omstandigheid had verzwegen, waardoor de gebeurtenis in een geheel ander licht verscheen. Jacob van Neck had namelijk, eer hij naar Macao verzeilde, een vergeefschen aanval gedaan op de Portugeesche sterkte van Tidore; hij had dus niet slechts zooals anderen den alleenhandel der Portugeezen gestoord, maar hen bovendien, zonder oorlogsverklaring, aangevallen. Dit kon zijn volk door de Portugeezen als zeerooverij worden toegerekend; en om die reden had Ape dan ook, toen hij te Macao in hun handen viel, zijn medgezellen uitdrukkelijk gewaarschuwd, „soo daer eenighe swaericheydt van examinatie (op de pijnbank) mochte voorvallen, dat se haer wel souden wachten van het ghevecht, voor Tidore met de Portugysen geschiedt, in gheenerlei manieren te openbaren, als wesende den eenighen middel waardoor sy in ongeluck souden gheraecken.” Desniettemin werd dit feit door een, die later gevangen en dus niet gewaarschuwd was, onder de pijniging bekend. Nu valt er niet aan te twifelen of die bekentenis is de grond geweest, waarop over allen het doodvonnis is geveld. Het blijft zeker wreed, en de wijze, waarop het in spijt der Chineesche overheid ten uitvoer is gelegd, blijft verraderlijk — de regeering van Goa heeft het zelf erkend en, wat De Groot verzwijgt, ook openlijk de daad gewraakt —, maar de zaak krijgt toch een geheel ander aanzien door de omstandigheid, die onze schrijver opzettelijk verbergt. In een pleidooi moge zulk weglaten van een gedeelte der waarheid te verschoonen zijn, in een geschrift, dat *Historica* betiteld wordt, zeker niet. En nu wij eens bevonden hebben hoe De Groot zijn bescheiden gebruikt, zullen wij ons ook wel wachten van zijn voorstelling der zaken voortaan zonder nadere bevestiging tegen den vijand te laten getuigen.

Toch blijven, niettegenstaande hun partijdigheid zijn berichten en verhalen onmisbare en, zoo wij ze met de noodige behoedzaamheid gebruiken, ook deugdelijke bouwstof voor de geschiedenis der eerste Oost-Indische tochten. Wie alles gelezen heeft wat daarover in druk bestaat, zal in den *Commentarius* nog genoeg vinden wat hem nieuw is. Immer met den verbazenden ijver en de grenzenloze weetgierigheid, die hem eigen waren, heeft De Groot alles gelezen en verwerkt wat hij over de lotgevallen der Nederlanders in Indië kon machtig worden. En de feiten lagen nog versch in het geheugen; het was nog geen tien jaar geleden, dat Houtman het eerst naar Java onder zeil ging. Wie in dien

tijd, zoo kort na de gebeurtenissen, met goedvinden der bewindhebbers een geschiedenis der compagniën wilde opstellen, kon veel te weten komen wat thans, na twee en een halve eeuw, niet meer te ontdekken is. Dat De Groot het voorrecht hetwelk hij genoot zich te nutte heeft gemaakt, bewijzen zijn *Historica* overvloedig. Niet slechts dat hij al de toen uitgegeven reisverhalen (die thans zoo kostbare oblongen) over de Goudkust van Guinea, over de eerste en over de tweede scheepvaart naar Indië, over Olivier van Noort en wat dies meer zij, toont gelezen te hebben, buitendien heeft hij een schat van onuitgegeven stukken, reisjournalen, rapporten en brieven voor zich gehad, waarvan sommige later nooit meer gebruikt en denkelijk thans verloren zijn, andere eerst in het bekende werk *Begin en voortgang van de Oost-Indische Compagnie* onvolledig afgedrukt, andere weër in het Rijksarchief bewaard en door De Jonge voor de eerste maal uitgegeven zijn.

Het is hier de plaats niet om alles op te sommen, waarmee wij uit de berichten van De Groot onze kennis van de lotgevallen der Nederlanders in Indië kunnen verrijken. Ik bepaal mij tot enkele opmerkingen. Over den eersten tocht naar Indië, en de journalen aan boord der vloot gehouden, is door Tiele in zijn *Mémoire bibliographique sur les journaux des navigateurs Neerlandais*, en vervolgens door Van Duyl in den *Gids* ¹⁾ met belezenheid en oordeel gehandeld. Voldingend is door beide bibliographen bewezen, dat er buiten de drie journalen, die in hun geheel zijn uitgegeven, nog een vierde bestaan heeft, waaraan Pontanus in zijn *Rerum et urbis Amstelodamensium historia* ontleend heeft al wat hij buiten het van elders bekende over den eersten tocht naar Indië verhaalt. Dit journaal nu, dat niet meer bestaat of althans niet meer te vinden is, heeft ook De Groot gebruikt; hij deelt er een en ander uit meê, wat Pontanus niet vermeldt, maar tevens enkele feiten die deze, en ook deze alleen, op dezelfde wijs beschrijft. Ik verwijs, om één voorbeeld te noemen, naar den *Commentarius* (p. 182), waar men over een aanslag op het schip Amsterdam en den moord aan schipper Verhel gepleegd, hetzelfde zal vinden als bij Pontanus (p. 184). Meer andere voorbeelden zal de belangstellende lezer zelf ontdekken.

Nu ik toch over de literatuur van Houtman's eersten tocht

1) A. G. C. van Duyl, De journalen van de eerste reis der Nederlanders naar Oost-Indië, in *Gids*, 1868, II, blz. 555.

spreek, wensch ik nog iets te zeggen over den auteur van dit door De Groot en Pontanus gebruikte journaal, te meer omdat Tiele en Van Duyl betuigen niet te weten wie hij zijn mag. Ik meen voldoende redenen te hebben om Jan Jansz. Kaerel, een zoon van een der reeders, en die als commies op de Amsterdam de reis meê heeft gemaakt, voor den schrijver er van te houden. Ik bouw mijn vermoeden op een gezegde van Pontanus, dat ook door Van Duyl is opgemerkt. In de Hollandsche vertaling, door hem aangehaald, luidt het aldus: „Ick volge meerendeels de eyghen hant van een treffelijck man, ende die op dese reyse als een van de overste wesende alles selve ghesien ende ervaeren heeft.” Ik stem toe dat dit bericht al te onbepaald is om er iets uit af te leiden; het laat ons de vrije keus tusschen alle „oversten” der vloot, en die zijn vele. Maar in den oorspronkelijken tekst luidt het meer bepaald: „Autographum viri spectati et ex praefectis autoptae autorem ut plurimum sequor.” De steller van het journaal was dus een der praefecti: en praefectus beteekent bij Pontanus niet maar in het onbepaald een overste, maar zeer bepaald een commies: onze keus wordt dus al dadelijk tot één soort van oversten beperkt. Vragen wij nu verder, op welk schip het dagboek gehouden is, dan vinden wij dat het de gebeurtenissen aan boord van de Amsterdam het uitvoerigst beschrijft, en zoo komen wij tot de slotsom, dat denkelijk een der twee commiesen aan boord van de Amsterdam de schrijver wezen zal. Nu is een van deze twee, Willem Lodewijcks, reeds erkend als de steller van een ander journaal. Dus blijft alleen Jan Jansz. Kaerel over, op wien ons vermoeden kan rusten ¹⁾. En bij nader onderzoek wordt deze gissing bevestigd. Pontanus laat Kaerel een hoofdrol vervullen ²⁾, zooals hij in geen der andere reisbeschrijvingen doet, en weet niet alleen te verhalen wat de praefectus Carolus gedaan, maar ook wat hij bij zich zelve gedacht heeft ³⁾. Een andere omstandigheid bewijst verder, dat Pontanus met Kaerel van nabij bekend moet geweest zijn. Over den tweeden tocht naar Indië onder Van Neck volgt hij het gewone, gedrukte relaas, het bekende *Tweede boeck*. Maar op één punt wijkt hij er van af. Er wordt daar gezegd, dat als vice-admiraal op de *Hollandia*

1) Vgl. De Jonge, II, blz. 204 Noot 4, 398.

2) Zie vooral het voorgevallene op 20 Juli en 12 Augustus 1596 (Pontanus, Rerum Amstelodamensium historica, p. 158, 159).

3) „Non etiam ambigendum putabat idem Carolus has moras atque elusiones a Lusitanis fuisse procuratas” (p. 159).

Jan Jansz. Smit terugkeerde; Pontanus neemt dit over, maar noemt in plaats van Smit, Jan Jansz. Kaerel; en dat hij dit te recht doet, blijkt uit het uitvoerige journaal van Jacob van Heemskerck, bij De Jonge (II, blz. 398) afgedrukt. Zulk een verbetering verraadt bijzondere bekendheid met den persoon of althans met de familie van Kaerel. Toen Pontanus schreef, was de zeeman, zoo ik mij niet bedrieg, reeds overleden, maar zijn vader was nog in leven en tot aan zijn dood, op 28 October 1616, bewindhebber der Oost-Indische Compagnie ¹⁾. Als deze het journaal van zijn zoon eerst aan De Groot, die in 1604 ten behoeve der compagnie schreef, en later aan Pontanus, die in 1611 een beschrijving van Amsterdam uitgaf, meêgedeeld had, zou ons dit niet kunnen verwonderen. Maar ik geef mijn vermoeden voor hetgeen het is. De groote vraag is deze: waar kan het journaal gebleven zijn? De vergelijking tusschen hetgeen Pontanus en hetgeen De Groot er uit bewaard hebben, doet zeer verlangen naar het bezit van het stuk zelf.

Van den tweeden tocht van Cornelis Houtman, voor rekening van Moucheron en andere Zeeuwsche reeders in 1598—1600, bestaat thans geen ander verslag dan hetgeen John Davis, de Engelsche schipper die aan boord de rol van spion speelde, voor den earl of Essex heeft opgesteld, en dat in *Purchas his Pilgrimes* gedrukt is ²⁾. Dat er echter ook een meer officiëel verhaal van bestaan moet hebben, volgt uit Houtman's instructie, waarin hem gelast wordt „een pertinent journael van dage tot dage” te houden ³⁾; aan welk bevel hij en die hem bij zijn dood opvolgde, Guyon le Fort, wel voldaan zullen hebben. Ik vermoed dat De Groot uit dit, overigens ons onbekende, dagboek geput heeft wat hij aangaande die reis verhaalt ⁴⁾.

Over den tocht van Jacob Wilkens heeft hij insgelijks berichten aan bescheiden ontleend, die thans niet meer voorhanden zijn. „Men weet niets van hetgeen Wilkens voor Atsjin is bejegend, als alleen dat het hem mislukte er handel te drijven,” zegt De Jonge ⁵⁾. De Groot spreekt echter van een factorij of althans van eenige handelaars, die er door Wilkens waren achtergelaten (p. 177). Van de factorij op Banda, onder Adriaan van Veen,

1) Valentijn, Oud en nieuw Oost-Indiën, I, blz. 301.

2) Vgl. De Jonge, II, blz. 211.

3) De Jonge, I, blz. 224.

4) De jure praedae, p. 182, 193.

5) De Jonge, II, blz. 236.

leeren wij ook van hem bijzonderheden, die van elders niet bekend waren (p. 183, 184) ¹⁾. Van het geval van Casper van Groesbergen bij Poelo Cambir, in den zomer van 1602, geeft hij mede (p. 184, 185) veel uitvoeriger bericht dan De Jonge ons uit niet gedrukte brieven op het Rijksarchief meêdeelt ²⁾. Eveneens (p. 192) van hetgeen Wybrand van Warwijck te Anabon in October 1602 overkomen is ³⁾. Verder vinden wij ook hier veel nauwkeuriger dan overal elders den tocht beschreven van de Portugeezen onder Andreas Hurtado Mendoza naar de Sunda-eilanden en de Molukken, om de inlanders, die zich in handelsbetrekking met de Hollanders hadden begeven, voor dit vergrijp te tuchtigen. — Maar deze bloote opsomming kan alleen dienen om hen, die zich met de geschiedenis onzer Indische bezittingen bezig houden, op den *Commentarius* opmerkzaam te maken; en daartoe is het bovenstaande reeds meer dan voldoende.

Of De Groot al wat hij vermeldt uit schriftelijke bescheiden getrokken heeft, durf ik niet beslissen. Het is niet onwaarschijnlijk dat hij sommigen, van wier avonturen hij verhaalt, in persoon ontmoet heeft, en dat hij uit hun mond heeft vernomen wat hij ons overlevert. Zoo was b.v., toen hij zijn *Commentarius* schreef, Heemskerk zelf in het land; zou hij verzuimd hebben dien te zien en te spreken? Wolfert Hermansz was nog vroeger thuis gekomen ⁴⁾. Zou hij ook dezen, dien hij uitbundig prijst als den man, die zich bijna meer dan iemand anders jegens de Compagnie en de Republiek verdienstelijk had gemaakt ⁵⁾, niet eens hebben opgezocht en geraadpleegd? Wellicht heeft hij aan hem die uitvoerige berichten over den tocht van Mendoza te danken, waarvan ik zoo even gewaagde.

Voor zoover wij kunnen nagaan is hij nauwkeurig in hetgeen hij aan anderen ontleent. Een enkele maal begaat hij nietsbeduidende fouten. Zoo zegt hij tot tweemaal toe dat Houtman op zijn eersten tocht vier Portugeesche vaartuigen ontmoette, die hij had kunnen nemen, maar ongemoeid liet. In alle journalen, ook bij Pontanus, wordt er daarentegen slechts van twee schepen

1) Vgl. De Jonge, II, blz. 463.

2) Vgl. De Jonge, II, blz. 245, 246.

3) Vgl. De Jonge, III, blz. 5.

4) 17 Februari 1604 (De Jonge, II, blz. 536).

5) „Wolphardus Harmannus, honoris causa summo jure nominandus, ut quo vix quisquam non dicam de societate Indica sed de nomine Batavo melius umquam meritus sit” (p. 197).

gesproken. Ook zijn geographische beschrijvingen zijn doorgaans juist. Dat hij onder Taprobane niet Ceilon maar Sumatra verstaat, is een vergissing, die toen hij schreef algemeen was. Verschillende namen, die in de uitgaaf onjuist gedrukt staan, waren door den auteur goed geschreven en zijn slechts door den uitgever of drukker bedorven, zooals de *Errata* aanwijzen. Maar in één naam heeft toch De Groot zelf zich vergist. De rivier van Jacatra, die in geschriften van dien tijd Tanjonjava en bij Pontanus Tonjanjava heet, noemt hij tot driemaal toe Janhanjava en maakt ze van rivier tot een dorp: „vicinus Jacatrae locus, Janhanjava dicitur” (p. 181). Zooals een uitzondering den regel bevestigt, zoo bewijzen deze weinige fouten de zorgvuldigheid, waarmee zich De Groot, die in de oudheid zoo te huis was, toch ook de geschiedenis zijner land- en tijdgenooten had eigen gemaakt. Wij betreuren het daarom dubbel, dat aan het voornemen der Zeventien, om hem de geschiedenis van de vaart op Indië te laten schrijven, geen gevolg gegeven is.

Wij gaan thans over tot het beschouwen van het eerste gedeelte, de *Dogmatica de jure praedae*, het gewichtigste deel voorzeker van het geheele werk, omdat het in onderwerp overeenkomt met de helft van het boek *De jure belli ac pacis*, waarop de roem van den schrijver voornamelijk gevestigd is. De Groot wordt, als auteur van dat boek, voor den schepper van het volkenrecht gehouden. Wat dus het ontstaan van het boek kan ophelderden is èn voor de wetenschap, die er haar bakermat heeft, èn voor den roem des schrijvers, die er van afhangt, van bijzonder belang. Wij beginnen met het beantwoorden van de vraag, in hoever dit eerste ontwerp met de latere omwerking overeenkomt.

Wij weten uit de gedrukte brieven van De Groot, dat het *Jus belli ac pacis* te Parijs tusschen 1622 en 1625 geschreven is. Nadat hij zijn uitgaaf van Stobaeus voltooid had, begon hij in November 1622 de boeken te verzamelen, die hij behoefde „ad aliquid de jure commentandum.” Dit „aliquid” was niets anders dan het plan van zijn meesterstuk. Het werd echter April van het volgend jaar eer hij de hand aan het werk sloeg; van toen af arbeidde hij er rustig maar, naar hij zelf verzekert, langzaam aan voort; in Juni 1624 was het nagenoeg voltooid, en hielp hem Graswinckel, die toen bij hem vertoefde, aan het overschrijven. In iets meer dan een jaar is dus het werk, dat zooveel jaren het leerboek van vorsten en volken wezen zou, begonnen en voleindigd. Het

zou bijna ongelooflijk zijn, indien wij niet mochten aannemen, dat de schrijver zich reeds sedert lang met het overpeinzen van zijn onderwerp en met het lezen van de schrijvers, die er over handelden, had bezig gehouden. De Groot evenwel heeft op zulke voorbereidende studie nooit gezinspeeld; nergens, in geen zijner uitgegeven geschriften, in geen zijner vertrouwelijke brieven heeft hij ooit daarvan gerept ¹⁾, veel minder nog heeft hij gewag gemaakt van het opstel zijner jeugd *De jure praedae*; alleen in zijn verdediging van het *Mare Liberum* tegen Welwood maakt hij er melding van. En toch kunnen wij niet gelooven dat hij dien vroegeren arbeid vergeten zou hebben. Integendeel, ik houd mij verzekerd, dat hij van den tijd af, waarop hij door het afzonderlijk uitgeven van één hoofdstuk de volledige uitgaaf van dezen *Commentarius* onmogelijk maakte, steeds het plan heeft gekoesterd om de *Dogmatica*, die er het belangrijkste deel van uitmaakten, om te werken, uit te breiden en als een leerboek van volkenrecht uit te geven. Hij zweeg dus over een arbeid, dien hij niet voleindigd rekende en later hoopte op te vatten. Zijn drukke ambtsbezigheden echter, eerst als advocaat-fiscaal en sedert 1613 als pensionaris van Rotterdam, die hem, gelijk hij aan Pontanus klaagt, geen tijd lieten om boekjes, laat staan groote boeken te lezen, verhinderden hem natuurlijk aan dat voornemen vooreerst gevolg te geven. In den kerker nam andere studie al zijn tijd in, hoewel hij het volkenrecht toch niet uit het oog verloor; wij weten toevallig dat onder de boeken, die hij van zijn vrienden te leen had gevraagd en gekregen, ook het *Jus belli* en de *Advocationes Hispanicae*, beiden van Albericus Gentilis, behoorden. Te Parijs schreef hij eerst zijn *Verantwoording*, en maakte toen af wat hij bij zijn vlucht van Loevestein onderhanden had, het laatst Stobaeus. Onmiddellijk daarop ging hij aan het *Jus belli ac pacis*. Dat hij bij dit werk zijn *Commentarius de jure praedae* voor zich had en gedurig inzag, lijdt geen twijfel en zal ik straks aantoonen. Zonder voorarbeid en voor het eerst stelde hij slechts dat gedeelte van zijn werk op, dat onder het *jus pacis* begrepen is. Den titel van zijn werk koos hij in navolging van een gezegde van Cicero, in de *Oratio pro Balbo* (cap. 6), waarin een opsomming van allerlei onderwerpen uit het volkenrecht ten slotte wordt samengevat in deze woorden: „universum denique belli jus

1) Ook niet in zijn autobiographie in de: *Illustris Academia Lugd. Bat., id est Virorum clarissimorum icones, elogia ac vitae* (L. B. 1613).

ac pacis". Het is dus de geheele omvang van het volkenrecht wat De Groot onder dien tweeledigen titel verstaat; of de titel dit wezenlijk uitdrukt en juist gekozen is, laat ik in het midden. Naar mijn oordeel vormt het werk zelf geen goed samengevoegd en geen volledig geheel. Ik moet het Pufendorf ¹⁾ toegeven, dat de schrijver niet alles wat zijn onderwerp omvat behandeld heeft, en daarentegen van het oorlogsrecht bijzonderheden heeft behandeld, die in een werk van zoo algemeene strekking beter waren weggelaten. Dit valt vooral in het oog, indien wij het vergelijken met het opstel *De jure praedae*. Wij bemerken dan dat het recht van oorlog wezenlijk de kern is van het geheele werk, en dat wat daaraan is toegevoegd, ongeveer het geheele tweede boek, den oorspronkelijken samenhang heeft verbroken, zonder een ander even vast verband in de plaats te stellen.

In dit opzicht, in afgerondheid van den vorm, in nauwen samenhang en logische opvolging der deelen, staat het latere werk bij het vroegere verre achter. Natuurlijk, want het latere stelt zich ten doel een geheele wetenschap te ontvouwen, die echter in haar omvang nog niet nagegaan, niet omgrensd was; het eerste opstel daarentegen bepaalt zich tot een juist afgebakend geheel: het gaat met geregelden gang op een vooruit bepaald doel af. Het wil bewijzen dat de Oost-Indische Compagnie recht heeft om op de Portugeesche kooplieden in Indië buit te maken. Daartoe strekt de geheele redeneering. Men kan den oorlog in Indië beschouwen of als een bijzonderen oorlog der Compagnie, of als een deel van den oorlog der Republiek tegen koning Philips en zijn onderdanen, waarin de Compagnie dan als onderdaan en medehelper der Republiek dient. Voor het eerste geval moet bewezen worden dat een partikulier oorlog mag voeren en buit mag maken, en dat dit bepaaldelijk aan de Compagnie in de gegeven omstandigheden vrijstaat ²⁾; voor het andere geval, dat de Republiek met recht tegen de Portugeezen in Indië oorlog voert, en zich daartoe ook te recht van de Compagnie bedient, aan wie zij haar aanspraak op den buit kan afstaan, zoo zij het geraden oordeelt ³⁾. Maar dit alles kan niet bewezen worden zonder het geheele oorlogsrecht in al zijn omvang te behandelen. Eerst moet de tegenwerping uit den weg geruimd, dat geen oorlogen

1) Specimen controv., cap. IV, § 1.

2) *De jure praedae*, p. 258.

3) L. c., p. 268.

en geen buit maken geoorloofd is, althans van Christenen tegen Christenen. Dan moet aangewezen worden welke oorlog rechtmatig is, hetgeen van zelf leidt tot een onderzoek naar de redenen waarom, naar de wijs waarop, naar het doel waarmeê oorlog gevoerd mag worden. Verder moeten de rechten en verplichtingen der onderdanen van mogendheden die krijg voeren worden bepaald, inzonderheid het recht om buit te behalen. Kortom, geen vraag nagenoeg van het oorlogsrecht of zij moet eerst zijn beantwoord, wil men buiten allen twijfel stellen wat De Groot op zich genomen heeft te bewijzen. Soms dwaalt hij schijnbaar van zijn pad af en houdt zich op bij iets, waarvan het verband tot zijn eigenlijk onderwerp niet duidelijk is, maar verderop in zijn betoog blijkt het dan toch, dat die bijzaak behandeld moest worden eer men de hoofdzaak in staat van wijzen kon brengen. Het is verrassend wanneer men, aan het eind van het betoog en tot de slotsom gekomen, terugziet op den afgelegden weg, en opmerkt hoe men zijn doel gestadig genaderd is, hoe elke schijnbaar onnoodige omweg werkelijk onvermijdelijk was om te komen waar men wezen moest. De Groot hechte veel aan den kunstvorm, de *forma artis*, dien naar zijn oordeel geen zijner voorgangers aan de behandelde stof had weten te geven. Hij zelf was inderdaad een meester in de kunst van betoogen; al zijn werken bewijzen het, maar geen in hoogere mate dan deze *Commentarius*. Alles past en sluit hier in elkaâr en steunt elkander weêrkeurig. De tegenwerpingen van andere schrijvers worden besproken en weêrlegd, maar zonder stoornis in den gang der redeneering te brengen; zij komen ter sprake juist daar waar haar weêrlegging het betoog van den schrijver vooruit helpt. Wij herinneren ons, als wij deze zeldzame verdienste opmerken, van zelf den raad, dien De Groot zijn zoon Pieter gaf, toen deze begon te pleiten en over de moeilijkheid klaagde om de tegenpartij ordelijk te beantwoorden. „Bedenk vooraf (zoo luidde het voorschrift) wat voor en tegen uw zaak te zeggen is, en regel daarnaar den gang van uw rede. Wat dan uw tegenpartij zegt, beantwoord dat in de orde die gij hebt gekozen, niet in die waarin hij het heeft voorgedragen. Daarbij heb ik mij steeds wel bevonden.” Geen duidelijker toepassing van dien regel dan die in den *Commentarius de jure praedae* gegeven wordt, en geen beter bewijs tevens van zijn voortreffelijkheid. De uitkomst is een pleidooi, dat geen twijfel overlaat en een gunstige uitspraak als afdwingt.

Men duide het woord pleidooi, dat ik hier gebruik, niet ten

kwade. Het wil niet zeggen dat de *Commentarius* uit zijn aard partijdig en eenzijdig is. Al worden de *Dogmatica* voorgedragen met het doel om een vooraf aangewezen stelling te bewijzen, daarom behoeven zij nog niet aan de waarheid te kort te doen. Een pleitrede, die niets meer bedoelt dan een rechtvaardige zaak in een juist daglicht te stellen, kan een aaneenschakeling van enkel waarheden zijn. En werkelijk is dit, naar mijn oordeel, hier het geval. Het oorlogsrecht leerde wezenlijk wat De Groot wilde bewijzen. Hij behoefde hier niets te verzwijgen van zijn meening, veel minder iets anders te zeggen dan hij meende. Dat hij op een vast doel het oog had werkte gunstig op den vorm waarin hij zijn denkbeelden vatte, zonder aan de juistheid van den inhoud eenige schade toe te brengen. Van daar dan ook dat hij er niets wezenlijks in te veranderen vond, toen hij twintig jaren later van zijn pleidooi een leerboek ging maken. Al de bouwstof van het vroegere opstel was bruikbaar voor het nieuwe. Ik heb beide nauwkeurig vergeleken en aan den kant van mijn exemplaar de overeenkomende plaatsen aangeteekend. Het zou te wijdloopig en te vervelend zijn, indien ik er hier opgaaf van deed. Genoeg zij het te verzekeren, dat bijna al wat in de *Dogmatica* voorkomt ingelijfd is in het *Jus belli ac pacis*. Al de rechtsgeleerde citaten, al de aangehaalde plaatsen van klassieke schrijvers der oudheid, die in het *Jus praedae* prijken, zijn overgenomen in het *Jus belli*. Zijn eigen denkbeelden kleedt de schrijver doorgaans in andere bewoording dan die hij in zijn vroeger opstel had gebruikt. Soms evenwel schrijft hij zich zelve eenvoudig na ¹⁾). Waar het hoofdzakelijk op aankomt, het rechtssysteem van beiden, is een en hetzelfde. Het hoofdbegrip, dat de oorlog een rechtsvordering is, in te stellen waar geen rechtbank bestaat om in het geding te wijzen, en dat er daarom evenveel en juist dezelfde bronnen van oorlog (*fontes belli*) als van rechtsgeding bestaan, dit begrip is aan beide geschriften gemeen, en evenzoo al de gevolgen die er uit

1) Vgl. b. v. het volgende:

De jure praedae, p. 148, 149: „quod dixi aliis interdum quam militi praedam aut pecuniam ex ea redactam concedi solere, id ferme ita contigit ut his qui tributum ad bellum contulerant, tantumdem redderetur. Quin et ludos e manubiis instructos sub Regibus annotes.”

De jure belli, l. III, c. VI, § 19: „quod dixi aliis interdum extra milites praedam aut pecuniam e praeda redactam concedi solere, id ferme ita contigit ut his qui tributum ad bellum contulerant, tantumdem redderetur. Ludos quoque ex manubiis interdum instructos notes.”

Zoo nauwkeurige overeenkomst vindt men echter slechts zeer zelden.

getrokken worden, inzonderheid dit gewichtige besluit, dat een oorlog ook het straffen van onrecht ten doel kan hebben. Geen ander verschil bestaat er tusschen het vroegere en het latere werk dan hetgeen uit het met den tijd veranderde karakter van den schrijver te verklaren is. Als men ouder wordt, wordt men bedachtzamer, minder absoluut in zijn oordeelen. Daarvan draagt ook het *Jus belli* de blijken. Minder stellig wordt er gesproken dan in het *Jus praedae*; meer uitzonderingen op den regel worden toegelaten. Vergelijk bij voorbeeld wat er over de vrijheid der zeevaart in beiden wordt geleerd; in beiden hetzelfde, maar wat in het oudste geschrift voorbij was gezien, wordt in het latere opgemerkt, dat er onderscheid is tusschen den oceaan en de zee, tusschen zeeën van grooter en die van kleiner omvang; er wordt toegegeven dat, wat de laatste betreft, de vrijheid van vaart en visscherij door verdragen en gewoonte beperkt kan worden. Soortgelijk verschil als op dit eene punt zal de aandachtige lezer op de meeste bespeuren. Het vuur der jeugd is getemperd door de ondervinding, de geestdrift vervangen door voorzichtigheid. Het *Jus praedae* was geschreven om den oorlog in Indië te rechtvaardigen; het *Jus belli ac pacis*, ik herinnerde het reeds vroeger, moest dienen om der vorsten lust tot oorlogvoeren te beteugelen. Met ieder jaar dat onze schrijver ouder werd was zijn zucht tot vrede geklommen. Hij betreurde het later dat hij ooit den oorlog had bezongen, en verklaarde te wenschen dat hij al zijn oorlogsverzen, „ista belli incitamenta,” nog vernietigen kon ¹⁾. Nog in een ander opzicht, dat hiermeê samenhangt, oordeelde de schrijver in 1624 anders dan in 1604, ten opzichte namelijk van de verhouding van onderdanen tot hun vorst, van het recht tot opstand. In zijn jeugd had hij voor de vrijheid geijverd, op later leeftijd ijverde hij voor de bestaande orde. Geen wonder: toen hij het *Jus praedae* schreef had hij zich burger gevoeld van een republiek, die zich door opstand had vrijgemaakt; toen hij het *Jus belli* samenstelde gevoelde hij zich verbannen regent ten gevolge van een opstand tegen de wettige regeering. Hoe zou die veranderde stelling zonder invloed zijn gebleven op de denkwijs? Maar zulke wijzigingen, noodzakelijke gevolgen der levenservaring, veranderen weinig of niets aan het wezen van het stelsel. Daarvan kan men zeggen dat het in 1624 onveranderd hetzelfde is als in 1604. Indien bij gevolg De Groot de schepper van het volkenrecht mag heeten, omdat hij het *Jus*

1) Rivetiani Apologetici discussio. (Grotii Opera, III, p. 740.)

belli ac pacis heeft geschreven, kan hij op dien eernaam ook aanspraak maken om het werk, dat hij twintig jaren te voren *De jure praedae* geschreven had. De eer, hem als man bewezen, had hij dan reeds als jongeling verdiend.

Maar eer ik aan de lofredenaars van De Groot toestemde dat hij de schepper van het volkenrecht geweest is, zou ik willen weten wat men met dien eernaam bedoelt. Moet hij beteekenen, dat De Groot over volkenrecht ontdekt en geopenbaard heeft wat voor hem door niemand was geleerd, dan zou ik bezwaar maken dien naam hem toe te kennen. Immers verreweg het meeste wat De Groot betoogt was door oudere schrijvers reeds gezegd, in andere woorden en omkleed met andere redenen, maar wezenlijk toch hetzelfde. Dat erkent hij ook zelf ¹⁾, hij maakt alleen aanspraak op de verdienste van het eerst het recht op buit maken in het licht gesteld te hebben ²⁾; aangaande het recht van oorlog beroept hij zich steeds op het gezag van zijn voorgangers. Mocht hij zelf opgeven, waarin de eigenaardige verdienste van zijn stelsel gelegen is, hij zou antwoorden, als in de prolegomena van zijn *Jus belli ac pacis*: „*Artis formam jurisprudentiae imponere multi antehac destinarunt: perfecit nemo.*” Wat anderen juist hadden gezien en op zich zelf juist hadden voorgesteld, maar buiten verband met andere begrippen, heeft hij bijeengebracht, geordend en tot een stelsel samengevoegd. Ziedaar de eer, waarop hij aanspraak maakt en die hij ten volle verdient. Hij heeft het gebouw opgetrokken, maar met de bouwstof door anderen geleverd. Zonder hun voorarbeid zou zijn werk onmogelijk zijn geweest. Hij erkent dit dankbaar en openlijk; maar zijn tijdgenooten en nakomelingen hebben het over het hoofd gezien en allen roem aan hem alleen geschonken.

Slechts voor één zijner naaste voorgangers wordt soms een uitzondering gemaakt, voor Albericus Gentilis, een Italiaansch protestant, om het geloof naar Engeland geweken en als professor te Oxford in 1611 overleden, schrijver onder anderen van een boek *De jure belli*. Deze wordt door sommigen als gids en wegbereider van De Groot geroemd. Onder onze landgenooten heeft bepaaldelijk W. A. Reiger ³⁾ zijn verdienste als zoodanig in het licht gesteld. Ik begrijp niet, waaraan juist hij die onder-

1) Vgl. Epist., N°. 54, p. 18.

2) Zie *De jure praedae*, p. 43.

3) In zijn overigens zeer verdienstelijke *Commentatio de Alberico Gentili*, toegevoegd aan het Programma van het gymnasium te Groningen voor het jaar 1867—1868.

scheiding te danken heeft. Naar mijn oordeel staat hij in geen andere verhouding tot De Groot dan zooveel auteurs, die voor dezen over gelijksoortige onderwerpen geschreven hadden. Hij heeft bouwstof aangedragen evenals zij, maar aan het opbouwen van het stelsel heeft hij zoo min als zij meêgewerkt. Hij was daartoe de man ook niet. Hij heeft van logisch deduceeren en systematiseeren geen begrip, en mist bovendien de scherpzinnigheid en vindingrijkheid van vele oudere schrijvers. Het oordeel, door De Groot over hem geveld, is niet gunstig, doch volkomen juist ¹⁾). Zijn vlijt in het verzamelen is zijn grootste verdienste; in het schiften en ordenen van zijn stof, in het onderscheiden van rechtsbegrippen en rechtsbronnen laat hij daarentegen veel te wenschen over. Met De Groot verdient hij niet op één dag genoemd te worden.

Niet eens komt hem de lof toe van aan onzen grooten systematicus de meeste bruikbare bouwstof te hebben geleverd. In dit opzicht moet hij achterstaan bij de groote Spaansche juristen en theologen uit den tijd van Karel V en Philips II. Van de theologen wil ik alleen Franciscus Victoria noemen, hoewel nevens hem ook Dominicus Sotus een eereplaats bekleedt. Victoria schreef tusschen 1530 en 1540 onder anderen twee relationes: *De Indis noviter inventis* en *De jure belli*, en deze twee verhandelingen hebben meer dan eenig ander boek onzen schrijver de stof geleverd, die hij in zijn systeem verwerkt heeft. Voor een protestantsch rechtsgeleerde waren de theologische bewijzen van den Dominicaner monnik natuurlijk niet voldoende. Maar de theoloog had een edel en vrijheidlievend gemoed, een zin voor waarheid en recht, die hem voor dwalen behoedden, en zijn conclusies waren doorgaans juist, hoedanig zijn praemissen ook mochten zijn; hij veroordeelde het onrecht, waar hij het ook bespeurde. De Groot heeft zich dikwerf op zijn gezag kunnen beroepen, inzonderheid tegen de aanspraken van Spanjaarden en Portugeezen op het uitsluitend recht om de beide Indiën te exploiteeren; de lezers van het *Mare Liberum* zullen het zich herinneren. In de prologomena van het *Jus belli ac pacis* noemt hem De Groot en prijst hem naar verdienste, maar toch met minder erkentelijkheid dan ik zou hebben verwacht. Van de Spaansche juristen roemt hij daar vooral Covarruvia ²⁾ en

1) „Cujus diligentia, sicut alios adjuvari posse scio et me adjutum profiteor, ita quid in docendi genere, quid in ordine, quid in distinguendis questionibus jurisque diversi generibus desiderari in eo possit, lectoribus judicium relinquo.”

2) „Summi judicii jurisconsultus” (De jure belli ac pacis, p. 129).

Vasquius, aan wie hij inderdaad ook groote verplichting heeft. De eerste, in 1577 als raadsheer in het Hof van Grenada gestorven, had in een relectio (over *c. peccatum in VI. de reg. iur.*) drie paragrafen aan het recht der overheid, bepaaldelijk haar recht van oorlogvoeren, gewijd, waaraan De Groot enkele uitmuntende opmerkingen ontleend heeft ¹⁾. De andere, Fernandus Vasquius, eveneens raadsheer in Spaansche gerechtshoven, overleden in 1566, heeft zich in zijn *Illustres controversiae* als een voortreffelijk rechtsgeleerde en wijsgeer en als een alleruitnemendst mensch doen kennen. In zijn *Jus belli ac pacis* spreekt De Groot met achting en ingenomenheid van hem, in zijn *Jus praedae* met ophef en bewondering: „Vasquius (heet het daar) het sieraad van Spanje, bij wien wij nooit in het erkennen van het recht scherpzinnigheid, noch in het leeren der waarheid vrijmoedigheid missen” ²⁾.

Die lof is wel verdiend. Over de scherpzinnigheid van den jurist zullen wij later nog iets aanmerken. Over de vrijheidsliefde en vrijmoedigheid van den man mag ik hier niet zwijgen. In dit opzicht behoeft hij, de Spanjaard, niet achter te staan bij onzen landgenoot; integendeel hij overtreft hem in die eigenschappen. Als men in zijn *Controversiae* leest, kan men zich niet voorstellen dat zulk een boek aan Philips II is opgedragen; het lijkt wel ironie, een koning bij de gratie Gods, die alle mederegeering van onderdanen verfoeit, een boek toe te wijden, waarin onbewimpeld geleerd wordt, dat het goddelijk recht der overheid niet bestaat; dat de vorst om het volk, niet het volk om den vorst is, en dat daarom de vorst uitsluitend het heil des volks, niet zijn bijzonder belang behartigen moet; dat de vorstelijke macht, uitsluitend in het belang der onderdanen toevertrouwd, om die reden door de onderdanen, zoo hun belang het eischt, beperkt en zelfs geheel teruggevorderd mag worden ³⁾. Het zijn dezelfde

1) De Staten van Brabant beriepen zich, toen zij na Requesens' dood voor hun recht op mederegeeren opkwamen op Didacus Covernvias (Corresp. de Phil. II, t. III, p. 457).

2) De jure praedae, p. 236. (De plaats was reeds uit het Mare Liberum bekend.)

3) De volgende plaatsen komen mij zoo merkwaardig voor, dat ik ze uit het zeldzame boek hier afschrijf: „Quia omnis principatus est ad populi meram utilitatem, ut habet nostra conclusio principalis ornata per totum librum, populo autem hanc potestatem a se ex toto abdicasse nocentissimum esset et contra praesumptionem, ergo praesumendum id non est, sed potius contrarium. Et quia omnis concessio facta ad meram concedentis utilitatem intelligitur esse revocabilis, praesertim in huiusmodi mandatis, itaque cum omnis legitimus principatus sit at meram populi non etiam ad regentis utilitatem, quumque tale mandatum aut commissionem, ad suam utilitatem

begrippen, die de Jezuïeten in den tijd der Ligue in Frankrijk, maar met een geheel ander doel, leerden en in toepassing brengen wilden. Wie zou ze bij een koninklijk raadsheer in dienst van Philips van Spanje hebben vermoed? Wij hebben hier, in de Spaansche juristen en theologen uit den tijd van Karel en Philips, een nieuw bewijs voor de waarheid, dat de groote mannen niet kinderen van hun tijd zijn, maar van den tijd die den hunnen onmiddellijk voorafgaat. De zonen van de eeuw van Philips, de kweekelingen van den geest dien hij aan Spanje heeft ingeboezemd, zijn de nietelingen van den tijd van Philips III en Philips IV, die het eens zoo bloeiende rijk hebben zien kwijnen en vervallen. Mannen als Victoria en Vasquez zijn de vertegenwoordigers van den tijd van vrijheid en kracht, die vooraf was gegaan. De regeering van Philips kan op hen geen roem dragen; zij mag zich alleen beroemen dat zij een geheel ander geslacht voor de volgende regeering heeft opgekweekt.

Nog meer dan voor zijn volkenrecht heeft De Groot voor zijn natuurrecht aan deze Spaansche schrijvers verplichting. Ik behoef niet te herinneren dat hij volgens de gewone voorstelling evenzeer de stichter van het natuurrecht als van het volkenrecht is. Maar op die eer kan hij ook slechts in zekeren zin aanspraak maken. Wat hij over het natuurrecht leert, is evenmin oorspronkelijk als zijn volkenrecht. En vooral hierin zijn Vasquius en Covarruvia zijn leermeesters geweest. Alleen omdat die schrijvers niet meer gelezen worden, omdat De Groot hen door zijn roem in de schaduw gesteld en tot vergetelheid gedoemd heeft, is hun verdienste in dit opzicht niet gewaardeerd.

In den laatsten tijd hebben vooral Kaltenborn en Hinrichs geheel andere mededingers naar de eer van het natuurrecht gesticht

datam, revocare cuilibet liberum esse debeat: videtur quod populus eam iurisdictionem, quam dedit, et libere revocare et longe magis aut liberius moderare possit, et consequenter ut possit quoties velit leges novas sibi facere novasque introducere consuetudines. Quae omnia disputationis tantum, non etiam definiendi gratia dicta esse intelligantur, quia modo neutram partem adfirmo ob causam nunc reticendam” (p. 391, I, XLVII, 9—13). „Sunt non pauci nostrorum qui contendunt principatum, regnâ, imperia, iurisdictiones et magistratus esse iuris divini, juxta illud Proverb. c. 8. „Per me reges regnant” etc. Sed haec ratio levissima est, nam et similiter per Deum fiunt omnia humana... Per Deum reges regnare, ut verissimum ita quoque indubitatum est, sed intelligendum, quod Deus tanquam causa universalis in omni regno, imperio, principatu, magistratu et iurisdictione concurrat, non secus quam concurrat in omnibus reliquis rebus humanis, quae omnia per eum fiunt, eius sponte et nutu, iussu vel permissu” (p. 356, I, XLI, 39).

te hebben, nevens De Groot op den voorgrond gesteld. Zij hebben de eertijds weinig bekend geworden en thans geheel vergeten geschriften van Oldendorp, Hemming en Winkler weer te voorschijn gebracht en bovenmate geprezen, inzonderheid Winkler, dien Kaltenborn zelfs, omdat zijn boek tien jaren vroeger dan het *Jus belli ac pacis* verschenen was, genegen is de eerepalm toe te kennen. Maar hij moet toch erkennen dat De Groot noch Winkler, noch een ander van die Duitsche schrijvers gekend, en dat hij aan hen niet de minste bouwstof ontleend heeft; thans bewijst het *Jus praedae* ten overvloede dat De Groot tien jaren eer Winkler schreef, reeds dezelfde begrippen koesterde, die hij later heeft gepredikt; naar tijdorde zelfs komt dus aan hem onbetwistbaar de voorrang toe ¹⁾. Ook valt het niet te ontkennen dat later uitsluitend op zijn *Jus belli ac pacis*, niet op de *Principia juris* van Winkler is voortgebouwd. De Duitsche protestantsche school staat dus op zich zelf; zij heeft op de ontwikkeling der wetenschap geen invloed geoeffend. De wetenschap als zoodanig dagteekent van De Groot, en deze heeft ze gesticht door ineen te voegen wat hem uit de middeneeuwsche wijsbegeerte door de Spaansche schrijvers, inzonderheid door Vasquez, vervormd en bruikbaar gemaakt, was overgeleverd.

Het natuurrecht van De Groot, zooals hij het in het *Jus praedae* voorstelt, is wezenlijk hetzelfde als het zoo bekende stelsel van het *Jus belli ac pacis*. Het verschil tusschen beiden betreft meer de woorden dan den zin. Gedurende de twintig jaren, die de twee geschriften van elkander scheiden, is de beschouwing van het natuurrecht bij den schrijver zoo goed als onveranderd gebleven. In dien tusschentijd heeft hij ze nog eens, vijf jaren voor de uitgaaf van het *Jus belli ac pacis*, in zijn *Inleiding tot de Hollandsche rechtsgeleerdheid*, die te Loevestein is opgesteld, geheel op dezelfde wijze verklaard. Altijd is hem de bron van het natuurrecht de natuurlijke eigenaardigheid, die den mensch door God is ingeschapen, de liefde tot zich zelve en de zucht naar gezelligheid die de liefde tot den naasten omvat. Uit die bron zijn een aantal voorschriften af te leiden, die allen om hun oorsprong onveranderlijk en onschendbaar zijn. Vele handelingen worden echter door

1) Op dezelfde wijs beslist het *Jus praedae* de vaak besproken vraag, of De Groot het *De augmentis scientiarum* van Baco gekend en gebruikt heeft. Dit toch is eerst in 1605 uitgegeven. Misschien mag men aannemen dat de mindere achtung, waarmee van Aristoteles in het *Jus belli ac pacis* gesproken wordt, toe te schrijven is aan latere kennismaking met Baco's geschriften.

geen zoodanige natuurlijke rechten beheerscht. De zoodanige kunnen door willekeurige bevelen bepaald worden, bevelen van God in zijn Woord gegeven, en waar die ontbreken, bevelen van de menschelijke overheid, of ook gewoonten, die allengs verbindende kracht verworven hebben.

Dit stelsel is zeker zeer eenvoudig, en was in den tijd van De Groot volstrekt niet nieuw. Het was in de hoofdtrekken hetzelfde wat reeds door klassieke en middeneeuwsche wijsgeeren en godgeleerden was gepredikt. Latere rechtsgeleerden hebben gemeend te bespeuren dat De Groot bij dezen of genen auteur van vroeger tijd, bij een of anderen wijsgeer der oudheid, bij een of anderen middeneeuwschen scholasticus, in de leer was geweest. Zij hebben allen voor een gedeelte gelijk: De Groot heeft van al zijn voorgangers geleerd, op allen zich beroepen. Maar niet één van allen kan voor zijn leermeester doorgaan. De meeste aanspraak op die eer zouden nog de reeds genoemde Spanjaarden, Covarruvia en Vasquez, mogen maken; door hen is de wijsheid der scholastici grootendeels tot hem gekomen; zij hadden haar reeds stelselmatig bijeengesteld. Volgens hen is natuurrecht wat allen levenden wezens, ook den dieren, is ingeschapen; wat uitsluitend aan de redelijke wezens ingeschapen is, heet, ter onderscheiding, oorspronkelijk volkenrecht (*jus gentium primaevum*). Dit heerschte algemeen eer nog het maatschappelijk leven een aanvang nam, in de gouden eeuw, toen er nog geen bijzonder eigendom, geen staten of regeeringen, geen oorlogen waren. Het heeft evenwel ook voor alle volgende eeuwen zijn kracht behouden. Het is onveranderlijk, want het is goddelijk van oorsprong. Wat er tegen strijdt is onrecht. Maar zeer veel heeft het onbeslist en ongeregeld gelaten. Daarover heeft nu in de afzonderlijke staten de wetgevende macht te beslissen; deze stelt het burgerlijke recht vast. En wat dienaangaande in alle of in verre de meeste staten op dezelfde wijs verordend is, vormt het afgeleide volkenrecht (het *jus gentium secundarium*).

Mij dunkt de overeenkomst van deze voorstelling met de leer van De Groot is niet te loochenen; zij blijkt te duidelijker als wij niet de *prolegomena* van het *Jus belli ac pacis*, maar het eerste hoofdstuk van het *Jus praedae* met de beschouwing der Spaansche juristen vergelijken. Daarin komt, om iets te noemen, nog een algemeen natuurrecht van menschen en dieren voor, een *jus naturae*, onderscheiden van een *jus gentium primaevum*, terwijl in het latere boek ontkend wordt dat voor dieren een recht bestaat, en integendeel beweerd dat het recht alleen aan

de menschen eigen is. Aan het *Jus belli ac pacis* is ook de onderscheiding tusschen een ingeschapen goddelijk recht (*jus naturae*) en een gegeven goddelijk recht (*voluntarium*) eigen; in het *Jus praedae* vindt men dit evenmin als bij de Spaansche juristen uiteen gehouden. Zulke afwijkingen, er zijn er meer ¹⁾, betreffen het wezen van het stelsel niet. Dit is door De Groot onveranderd behouden, en, zooals ik meen aangetoond te hebben, grootendeels aan zijn voorgangers ontleend.

Nieuw en aan De Groot eigen is echter het gebruik dat hij van dit natuurrecht gemaakt heeft. Men stelt het gewoonlijk voor alsof hij ook het natuurrecht opzettelijk had behandeld, maar niets is minder waar. Hij handelde uitsluitend over het volkenrecht, en hij bracht slechts het natuurrecht ter sprake om aan te toonen, dat het de eenige grondslag was, waarop het volkenrecht gevestigd kon worden. Immers over de verschillende, van elkander onafhankelijke volken, wier onderlinge betrekking door het volkenrecht geregeld moest worden, bestond geen wetgevende macht van menschen, en de goddelijke wetgever had er zich in zijn Woord niet over verklaard. Uit welke bron zou men dan de rechten afleiden, waarnaar de volken elkander onderling behooren te behandelen? Of kan er zulk een recht niet bestaan en heerscht hier op dit gebied alleen het geweld? Ziedaar de vragen, die De Groot op zich nam te beantwoorden. Hij betoogde, dat wat niet door onderlinge overeenkomst vastgesteld of door gewoonte geregeld was, alleen uit het natuurrecht, uit het recht dat aan alle menschen gemeen is en dat God zelf hun heeft ingeschapen, kon worden afgeleid. En werkelijk leverde hij een proeve, de allereerste die gewaagd was, om uit den aard des menschen de hoofdbepalingen van het volkenrecht te verklaren en te wet-tigen. Daarin bestaat zijn verdienste. Hij heeft noch het natuurrecht noch het volkenrecht geschapen, maar hij heeft in het eerste den grondslag aangewezen voor het laatste.

Vreemd mag het heeten, dat iets wat zoo voor de hand ligt, toch zoo miskend wordt. Zelfs Heffter ontkent wel in de inleiding van zijn voortreffelijk *Europäisches Völkerrecht* ²⁾, dat De Groot

1) Voor het eerst komt in het *Jus belli ac pacis* de stoute bewering voor, dat God zelf het natuurrecht niet veranderen kan, en dat, ook al ware er geen God, het natuurrecht toch bestaan zou. Hiervan is nog niets in het *Jus praedae* te vinden. Uit een belangrijken brief (Grotii Epist., p. 752) blijkt, dat hij in 1615 over deze vraag nadacht. — Over het *jus divinum voluntarium* zie een brief van 1638 (p. 877).

2) Heffter, *Europ. Völkerrecht*, p. 23.

het eerst het internationale recht tot wetenschap verheven heeft, maar laat daarop volgen: „Hij onderscheidt een dubbel volkenrecht, een onveranderlijk-natuurlijk en een willekeurig, dat aan alle, of althans aan de meeste volken gemeen is; maar dieper gaat hij niet, en hij wijst dus ook niet aan, welk verband er bestaat tusschen het natuurlijke en het positieve recht.” Die beschrijving kan ons waarlijk geen denkbeeld geven van de eigenaardige verdienste van De Groot. Als zij juist was, zou De Groot niet meer hebben gedaan dan de Spaansche juristen vóór hem. Welk positief volkenrecht mag Heffter bedoelen, waarvan De Groot verzuimd zou hebben den samenhang met het natuurrecht aan te wijzen? Geen ander bestond er in dien tijd dan wat óf bij tractaten tusschen twee of meer mogendheden vastgesteld, óf door een min of meer langdurige gewoonte ingevoerd was. Vóór den vrede van Westfalen had dit werkelijk niet veel te beduiden. Had De Groot behooren aan te toonen in welk verband dit stond tot het recht der natuur? Welnu, heeft hij niet geleerd dat wat met het natuurrecht in strijd is, onrecht moet heeten, en dat alleen recht heeten mag wat er meê overeenkomt of er door vrijgelaten wordt? Maar het doel van zijn schrijven reikte veel verder. Er waren in zijn tijd geleerden, die volkenrecht verwarden met civiel recht of met bijbelrecht, en anderen die twijfelden of er zelfs wel een internationaal recht denkbaar was. Tegen dezen is zijn geheele betoog gericht. Hij wijst naar de natuur als de eeuwige bron, waaruit al wat noodzakelijk recht is voortvloeit, waaruit alle menselijke rechtsbepalingen afgeleid moeten worden. Dat hij daarbij aan de willekeur van den goddelijken zoowel als van den menschen wetgever eenige speelruimte laat, hangt samen met zijn Arminiaansch kerkgeloof omtrent den vrijen wil. Maar hij beperkt de willekeur, die hij aan den menschen wetgever toestaat, ten nauwste door den eisch, dat geen wetsbepaling ooit strijden zal tegen de natuur van den mensch of tegen de rechten die daaruit voortvloeien, en dat de wetgeving in het algemeen het heil van het menschdom (*humani generis bonum*) bedoelen zal.

De bewering van Heffter, hoewel ook jegens het *Jus belli ac pacis* ongegrond en onbillijk, wordt bijna ongerijmd, als men ze aan het *Jus praedae* gaat toetsen. Hierin toch spreekt de gedachte des schrijvers, zooals ik reeds opmerkte, zich nog veel duidelijker uit dan in de latere omwerking. Omdat hier het onderwerp scherper omgrensd is en de eenheid zorgvuldiger wordt bewaard, is de gang der redeneering gemakkelijker te volgen. Het kan zelfs

een weinig aandachtigen lezer niet ontgaan, dat al wat over het oorlogsrecht geleerd wordt, middellijk of onmiddellijk wordt afgeleid uit de axiomata, die in het eerste hoofdstuk aan het wezen van den mensch en aan het recht van zijn natuur zijn ontleend. Van willekeur is hier geen sprake. Geen beroep op eenig recht wordt gedaan, waarvan niet vooraf de grond in de menschelijke natuur is aangewezen. De schrijver heeft dit alles in het eerste hoofdstuk van zijn *Commentarius* zoo helder in het licht gesteld, dat ik volstaan kan met daarheen te verwijzen. Hij spreekt het daar ook nog duidelijker uit, dan in de *prolegomena* van zijn later werk, dat de bijbelplaatsen en de spreuken van wijze mannen en de voorbeelden van beroemde volken, die hij aanhaalt, nooit tot bewijs, alleen tot bevestiging dienen van hetgeen de rede uit de natuur heeft afgeleid.

Indien het dan waar is dat de verdienste van De Groot jegens het volkenrecht bestaat, niet in het openbaren van een nieuw recht, afwijkend van wat men tot nog toe voor recht had gehouden, maar in het aanwijzen van de bron waaruit het reeds erkende recht voortvloeit en alle recht steeds moet worden afgeleid, dan durf ik beweren dat die verdienste nog duidelijker uitkomt in het thans eerst uitgegeven werk zijner jeugd dan in het wereldberoemde boek van zijn mannelijken leeftijd. Moest de waarde bepaald worden naar de veelheid der behandelde en toegelichte onderwerpen, of naar de volledigheid waarmee zij behandeld zijn, dan zou het latere werk het van het vroegere verre winnen. Maar komt het vooral op de methode aan, die door den schrijver het eerst aan tijdgenooten en nakomelingen is aangewezen, en die, sedert hij ze aanwees, steeds is gevolgd, dan verdient het eerste opstel, waarin de methode het zuiverst spreekt, de voorkeur. Want het is geen grootspraak, waarmee het eerste hoofdstuk van den *Commentarius* eindigt (p. 7), dat ook die vragen van oorlogsrecht, die in de verhandeling niet ter sprake komen, uit de aangewezen beginsels en volgens de aangenomen methode met zekerheid op te lossen en te beslissen zijn. Algemeene regels en methoden van onderzoek te vinden is de kunst; ze toe te passen op alle mogelijke onderwerpen is slechts een zaak van geduld en vlijt.

En deze *Commentarius* is geschreven door een jongman van een en twintig jaren! Hoe dikwerf heb ik mij dit bij het bestudeeren er van met verbazing herinnerd. Wat werd er niet vereischt om het samen te stellen! Letten wij het eerst op de belezenheid die

er in doorstraalt. Van alle klassieke schrijvers zonder onderscheid, wijsgeeren en geschiedschrijvers, redenaars en dichters, worden de treffendste en fraaiste plaatsen, die niet altijd de meest bekende zijn, overal waar zij te pas komen, aangehaald. Eveneens de bijbelsche boeken, de beroemdste kerkvaders, Thomas Aquinas en eenige andere middeneeuwsche theologen. Verder de Romeinsche wetten en juristen, de kanonieke rechtsboeken, de glossatoren en de meest beroemde der latere juristen. Uit de middeneeuwsche en nieuwere geschiedenissen worden wel bijna geen voorbeelden aangehaald, maar des te meer uit de gewijde en ongewijde oudheid. Hoe het mogelijk is, dat zelfs de allervlijtigste student in zijn twee en twintigste jaar zulk een menigte van boeken zoo gelezen heeft, dat hij er zulk een gebruik van kan maken, begrijpen wij niet. Zelfs niet, al nemen wij in aanmerking, wat niet te ontkennen valt, dat sommige citaten ontleend zijn aan de tweede hand, aan commentaren en verzamelingen. Het *Corpus iuris glossatum* voor de rechtsgeleerdheid, het *Florilegium* van Stobaeus en soortgelijke bloemlezingen voor de wijsheid der ouden, de *Summa Silvestrina* voor de geleerdheid der middeneeuwen, zijn hulpmiddelen, waarvan de jeugdige schrijver zich rijkelijk heeft bediend. Andere aanhalingen heeft hij van zijn voorgangers eenvoudig overgeschreven ¹⁾. Maar desniettemin spreidt de *Commentarius* een geleerdheid ten toon, die in iemand van dien leeftijd, en die bovendien ruim vier jaren lang in de praktijk was, verbazend mag heeten.

Maar in veel hooger mate nog dan de geleerdheid verbaast ons

1) Ik acht mij verplicht deze beschuldiging althans met één voorbeeld te staven. Op blz. 114 zegt de schrijver, dat koningin Amalasantha aan Justinianus had toegevoegd, dat wie den vijand krijgsbehoefte bezorgt, zelf voor vijand gehouden mag worden; en hij haalt daarbij aan Procopius, lib. I. Dr. Hamaker, die de goede gewoonte heeft van de citaten na te slaan, heeft het 1^e boek van Procopius doorgelezen en bevonden dat Amalasantha eigenlijk iets anders gezegd had dan De Groot haar in den mond legt, namelijk, dat voor bondgenoot en vriend gehouden moet worden wie ons in den oorlog met zijn middelen helpt. De zin komt vrij wel op hetzelfde neêr. Maar van waar de onnauwkeurigheid van De Groot? Toevallig heb ik het antwoord op die vraag gevonden. De Groot heeft zijn citaat aan Alb. Gentilis ontleend, in wiens *De jure belli*, lib. II, c. 22, p. 438, hetzelfde, maar niet als het letterlijk gezegde der koningin voorkomt: „In exercitu hostium est qui exercitui hostium necessaria ad bellum administrat: quod Justiniano respondit Amalasantha regina (Procop., I, Goth.)” In zijn *De jure belli ac pacis*, lib. III, c. I, § 5, heeft De Groot die aanhaling onveranderd uit zijn *Commentarius* overgenomen. — Andere voorbeelden van zulk naschrijven van citaten in het *Jus belli ac pacis* haalt Reiger aan in zijn genoemde commentatie.

de bekwaamheid en het oordeel van den jongen man. Die overvloedige bouwstof, met zoo noesten vlijt bijeengebracht, behandelt hij met een gemak en ordent hij met een juistheid, die na zoo weinig oefening als zijn leeftijd meêbracht, bijna zonder voorbeeld is. Wat zal ik verder van zijn Latijn-schrijven en van zijn stijl zeggen? Hij wist dat duidelijkheid het eerste vereischte is van het betoog, dat verheffing van stijl daarbij niet te pas komt, en hij onthoudt zich dan ook in de *Dogmatica* van allen ophef; alleen door kernachtigheid en puntigheid van uitdrukking zoekt hij zijn schrijftrant te versieren, en naar mijn oordeel is hij hierin soms zeer gelukkig. Dat hij echter ook de Latijnsche historici en oratores kent en weet na te volgen, toont hij in zijn *Historica* en in de latere hoofdstukken, waarin hij de voordeelen, die de Compagnie en de Republiek zich van de nieuwe wijs van oorlogvoeren in Indië beloven mogen, met prachtige kleuren schildert. Sommige van deze bladzijden zijn zoo welsprekend en schoon als de beste van zijn beroemde *Annales et historiae*, en zij behagen mij zelfs nog meer omdat zij mij voorkomen minder gekunsteld te zijn. Fijnere kenners van het Latijn dan ik mij beroemen kan te wezen, mogen den stijl met gezag beoordeelen; naar mijn bescheiden meening is het aan menige bladzijde te bespeuren, dat het Latijn voor De Groot geen doode taal was, dat hij er zijn gedachten zoowel in vormde als in uitdrukte. Tot staving van mijn gevoelen beroep ik mij inzonderheid op de bladzijden 313, 323, 328 en 329. Op enkele plaatsen is het mij mogelijk geweest met de sierlijke en kernachtige beschrijving van onzen auteur het langwijlige en stamelende verhaal van zijn zegslieden te vergelijken, en dan vooral komt zijn kunstvaardigheid schitterend uit ¹⁾. Nog hooger echter dan zijn welsprekendheid

1) Een enkel voorbeeld. De moord, aan het scheepsvolk van de Trouwe te Tidore gepleegd, wordt door een ooggetuige, die er gelukkig aan ontkomen was, dus verhaald: „Ende daer wesende sijn deselve altesamen op een rye neffens den anderen gestelt; de capiteyn heeft een vant volck, die een breede coutelasse in sijn handt hadde, bevolen de voorste van de voornoemde 6 gasten van 't voorn. schip syne armen ende beenen aff te houwen; in deser voege: seggende eerst aldus, houdt den man dien arm aff, 't welck soo geschiedde; 't selve gedaen sijnde, seyde: houwt hem nu den anderen arm af, 't welke in gelycker vorm wordt gedaen; daernaer belaste den voorn. capiteyn dat men denselven man de beenen afhouden soude, 't welke oock volbracht werdt; ende daernaer is de voorn. man door last van denselven capiteyn 't hoofd geclooft. Van gelycken sijn noch drie andere van de voorn. ses gasten de armen ende beenen afgehouden ende elck 't hoofd geclooft.” Slechter kan men zeker niet vertellen. Maar meer heeft toch De Groot niet noodig gehad om zich het feit voor oogen te stellen en het ons levendig af te schilderen. „Transgressos in caracollam (navigii notum illic genus) centurio Lusitanus una serie destitui jubet. Deinde ad ministrum, qui machaeram evaginatum manu tenebat: Isti, inquit, qui primus in ordine est,

acht ik, vooral in een zoo jeugdig schrijver, de smaak te waardeeren, waarmee hij zijn schrijfwijz steeds doet overeenstemmen met den aard van hetgeen hij schrijft. Hij zoekt nooit een gelegenheid om zijn kunst te vertoonen; hij gebruikt de gelegenheid wanneer zij zich van zelf voordoet.

Voeg daarbij, wat wij reeds als de eigenlijke verdienste van het werk erkend hebben, de wijsgeerige afleiding van het volkenrecht uit de menschelijke natuur, een verdienste waaraan de schrijver zijn grootsten en blijvenden roem verschuldigd is, dan zal een ieder, geloof ik, moeten toestemmen dat, onder ons Nederlanders althans, nooit een geleerde geboren is die zoo vroeg zooveel geleverd en nog zooveel meer beloofd heeft. Heeft de latere leeftijd werkelijk opgeleverd wat de jeugd recht gaf om te hopen? Ik betwijfel het. Al de werken, waardoor De Groot zich beroemd heeft gemaakt, dagteekenen, wat plan en aanleg betreft, uit zijn jeugd; de uitwerking alleen is van lateren tijd. Wat hij daarentegen als ambassadeur te Parijs en zelfs al iets vroeger bedacht en geschreven heeft, meestal van theologischen aard, verraaft veel minder denkkraft en is ook spoedig in vergetelheid geraakt. Daarom moeten wij, om hem naar waarde te schatten, vooral de werken van zijn jeugd gadeslaan. Ongelukkig, hoewel natuurlijk, achtte hij juist deze op later leeftijd gering, en liet ze, voor zoover zij niet reeds gedrukt waren, ongedrukt of werkte ze om. Wij hebben reeds gehoord hoe hij in later tijd zijn *Antiquitas Batava* beoordeelde. Eveneens liet hij zich over zijn *Mare Liberum* uit ¹⁾; hij had het geschreven met de beste bedoeling (zeide hij), vol liefde voor zijn land, maar hij was nog jong toen hij het schreef, en die het prezen, deden dit slechts uit welwillendheid jegens hem. Wat hij van dit eene hoofdstuk uit den *Commentarius* getuigde, dacht hij zeker van het geheel, en buiten twijfel stelde hij zijn latere omwerking verre boven zijn eerste ontwerp. Er is geen sterke verbeeldingskraft noodig om ons voor te stellen, hoe de Zweedsche ambassadeur op zijn vijftigste jaar het werk van den jeugdigen advokaat beschouwd zal hebben. Met medelijdenden glimlach zag hij, de diep beproefde, die de Hollanders tot zijn ongeluk had leeren kennen en zelfs opgehouden had Hollander te zijn, den onervaren, goedgeloovigen jongeling zijn talenten en arbeid te koste leggen aan de verheerlijking van

brachium dextrum decide. Etiam sinistrum, addit. Paretur: ita quidem ut dubitari posset, saevius ille juberet an hic exsequeretur. Tum vero pedes distinctis ictibus demeti jubet," etc. (p. 188).

1) Brief van 20 Mei 1637 (Epist., N°. 765, p. 327).

de daden en aan de verdediging van de belangen van een volk, dat het zoo weinig aan hem verdiende. Hij zag hem de deugden der Hollanders en de misdaden hunner vijanden beiden overdrijven; hij zag hem zelfs het recht niet als onpartijdig geleerde, maar als ijverig vaderlander verkondigen en toepassen. Hij verfoeide zijn ondankbare landgenooten van voorheen te meer, omdat zij zooveel liefde en zoo groote weldaden zoo snoed hadden vergolden. Maar hij lachte tevens om zijn eigen dwaasheid, die in dienst van zulken meester zich zoo had afgesloofd. Hij verheugde zich dat niet dit werk van zijn jeugdigen ijver het licht had gezien, maar de vrucht van zijn beproefde en bezadigde wijsheid; dat het *Jus belli ac pacis* en niet het *Jus praedae* in aller handen was.

Eenzoo heeft hij geoordeeld en gehandeld ten opzichte van zijn groote geschiedenis van den oorlog tegen Spanje; hij heeft ze geheel omgewerkt, eer hij ze voor de uitgaaf geschikt rekende. Ik ben met het uitgegevene ingenomen; maar veel liever toch bezat ik het oorspronkelijke opstel, zooals het in 1612 nagenoeg voltooid was. Een zucht om gematigd en onpartijdig te wezen, die tot verzwijgen leidt van hetgeen noodeloos aanstoot geven kon, verraadt zich in de latere bewerking, die na des schrijvers dood is uitgegeven. In het werk, zooals het oorspronkelijk geschreven was, heerschte zeker minder omzichtigheid, meer rondborstigheid en meer hartstocht. De geest van den tijd, waarin de daden zijn gepleegd die beschreven worden, sprak er zich zeker veel krachtiger in uit. Hoe gaarne zouden wij het bezitten; wie weet of een gelukkig toeval het niet bewaard heeft en nog eens aan den dag zal brengen? Het zou voor de waardeering van De Groot als schrijver en als mensch een kostbare aanwinst wezen.

Intusschen acht ik het reeds veel gewonnen, dat wij althans van het voornaamste van al zijn geschriften, van dat waarop zijn roem voornamelijk gevestigd is, nevens den blijvenden vorm, waarin hij het heeft overgegoten, den oorspronkelijken, zooals hij het ontworpen had, bezitten. Zij dragen elk den stempel van den leeftijd waartoe zij behooren, en kenteekenen ons den schrijver in de voortreffelijkheid, die hem in elk der twee groote tijdvakken van zijn leven eigen was. Zooals hij zich in zijn beroemd meesterstuk voordoet, kende hem Europa sedert eeuwen, als geleerd, wetenschappelijk, bedachtzaam, onpartijdig. Als vurig, hartstochtelijk en partijdig uit vaderlandsliefde doet het pleidooi zijner jeugd hem nu eerst kennen. Daarom, wat men ook over de betrekkelijke waarde van den thans uitgegeven *Commentarius* oordeele, hetzij men

daaraan of aan het latere meesterstuk den voorrang toewijze, niemand die beweren zal dat de vergelijking van beiden de moeite niet beloont. Ik durf dan ook Dr. Hamaker voorspellen, dat de zorg, door hem aan de uitgaaf besteed, niet vruchteloos zal blijven noch voor den roem des schrijvers, noch voor de wetenschap, waarvan hij de grondslagen heeft gelegd.

(*Gids*, 1868, IV, blz. 1 vlg., blz. 215 vlg.)

N A S C H R I F T ¹⁾.

(1875.)

Met belangstelling heb ik de mededeeling van Majoor Leupe ²⁾ betreffende de uitgaaf van het *Mare Liberum* gelezen. Er blijkt ten stelligste uit, dat het beroemde geschrift niet dan op uitdrukkelijk verlangen der Oost-Indische Compagnie het licht heeft gezien. Toen ik voor eenige jaren mijn artikel over het *Jus praedae* schreef, kon ik slechts aantoonen dat De Groot in zeer nauwe betrekking tot de Compagnie had gestaan, en betoogen dat hij waarschijnlijk niet zonder haar inspiratie zijn verhandeling over het Buitrecht zou geschreven hebben. Maar dat hij ook het eenige hoofdstuk er van, dat in druk is verschenen, op haar verzoek ter perse had gelegd, kon ik toen niet vermoeden; zoo ver gingen de bescheiden niet die mij ten dienste stonden. Eerst de brief, door Leupe aan den dag gebracht, heldert de geheele toedracht der zaak op. Zie hier wat hij, in verband met de reeds bekende bijzonderheden, ons voornamelijk leert.

Omstreeks 1608 behoorde Mr. Jan Boreel tot de intiemste vrienden van Hugo de Groot. Beiden waren tijdgenooten aan de Leidsche Academie geweest ³⁾, beiden beoefenden nevens de rechten de theologie en de letteren, beiden begaven zich in de

1) Oorspronkelijk verschenen onder den titel: „De aanleiding tot de afzonderlijke uitgaaf van het 12^e hoofdstuk van het *Jus praedae* van Grotius, onder den titel van *Mare Liberum*.”

2) *Nederl. Spectator*, 1875, blz. 204.

3) „*Joannes Borelius Middelburgensis*. 19. T.” werd ingeschreven op 11 Juli 1596 (*Album studios. Acad. L. B.*, p. 46).

staatkundige loopbaan, beiden huwden in datzelfde jaar 1608, eenige weken na elkander, een Zeeuwsche juffrouw ¹⁾. Bij het huwelijk van Boreel verscheen De Groot met een epithalamium ²⁾, en hij betuigt zelf dat zijn hart door de liefde zoowel als door de vriendschap naar de bruiloft werd getrokken: „est enim ibi quaedam nobis non invisā” ³⁾, zegt hij: denkelijk is bij die gelegenheid zijn eigen huwelijksplan met Maria van Reigersbergh beklonken.

Dat een zoo intiem bekende, die bovendien dezelfde vakken van wetenschap beoefende, niet onbekend was met het handschrift *De jure praedae*, dat De Groot sedert 1604 in zijn lessenaar bewaarde, spreekt wel van zelf. Dat hij tijdens de onderhandeling over vrede of bestand met Spanje, zoo dikwerf er sprake was van het recht om vrij op Indië te handelen, telkens dacht aan dat hoofdstuk uit het meesterwerk van zijn vriend, waarin dat recht der vrije vaart zoo bondig werd betoogd, kan ons evenmin verwonderen. Zijn vader was bewindhebber der Compagnie in de Kamer van Zeeland ⁴⁾. Wat was dan natuurlijker dan dat hij zich tot de kamer wendde, haar de wenschelijkheid van een openlijke weerlegging der Spaansche aanspraak op het monopolie remonstreerde, en haar tevens verwittigde van den meesterlijken arbeid, die in de lessenaar van zijn vriend voor den druk gereed lag? Dat hij werkelijk deed wat ons op zich zelf reeds zoo waarschijnlijk voorkomt, getuigt de door Leupe gevonden brief. De Zeeuwsche Kamer schrijft daarin, hoe zij van den heer Jan Boreel vernomen had, dat De Groot „alle de stoffe hadde geprepareert, die tot dese materie mochte dienen”, waarom zij hem dringend verzoekt, haar „met desen arbeyt te assisteeren, en dat soo tydelijck dat zy, terwyle men in handeling is, daarvan eenige vrucht mag zien”.

Dat nu deze brief en anders niets De Groot tot de uitgaaf van het *Mare Liberum* bewogen heeft, volgt uit de, reeds vroeger door mij gebruikte, briefwisseling tusschen Grotius en Heinsius, in het 2de deel van Burman's *Sylloge* ⁵⁾. In geen der brieven,

1) Burman, *Sylloge*, II, p. 415.

2) *Poemata* (1645), p. 109; *Sylvarum*, lib. III.

3) *Sylloge* l.c. (in den brief van 29 Mei).

4) Jacob Boreel zat sedert de oprichting in 1602 in de Oost-Ind. Compagnie, vroeger in de „Compagnie van verde”. (Zie het Kort-gevat Jaarboek, Middelb. 1759.)

5) *Sylloge*, II, 419 vlg. In den brief van 4 November 1608 nog niets. (De uitnoodiging van de Kamer van Zeeland is van 4 November.) 22 November vreest hij, dat het verkoopen der kopie tegen afstand van eenige exemplaren bezwaar vindt. Hoofd-

die aan de ontvangst van den brief van 4 November van de Zeeuwsche kamer voorafgaan, die van denzelfden datum van 4 November ingesloten, gewaagt Grotius van zijn geschrift noch van zijn plan om iets over de quaestie te schrijven. Doch uit zijn brief van 23 November blijkt, dat hij zijn handschrift met een begeleidenden brief, die verloren is gegaan, reeds zooveel dagen te voren verzonden had, dat hij reden had om zich over het uitblijven van een antwoord te verwonderen. „Vereor (zegt hij) ut satis vendibilis sit inventa opera nostra Indicana, eoque magis quia nihil a te accepi tam religioso rerum alienarum curatore.” Onmiddellijk derhalve na de ontvangst van den brief uit Zeeland moet de auteur in het 12de hoofdstuk van zijn *De jure praedae* de kleine veranderingen hebben gebracht, die de afzonderlijke uitgaaf er van vereischte, en het handschrift naar Leiden hebben verzonden, om daar door de zorg van zijn vriend naamloos uitgegeven te worden. Het verscheen te laat om op de onderhandeling met den vijand invloed te oefenen; ik heb dat elders betoogd; maar niet te laat om tot de ontwikkeling van het internationaal recht krachtig mee te werken. Toch zou het waarschijnlijk, evenzeer als de rest van het werk waartoe het behoorde, verholen gebleven en vergeten zijn, indien niet Jan Boreel de Zeeuwsche kamer van de Compagnie er opmerkzaam op gemaakt had. *Habent sua fata libelli.*

(*Nederlandsche Spectator*, 1875, blz. 210.)

zaak is een spoedige uitgaaf; een Fransche vertaling is misschien raadzaam. 27 November nieuwe aanmaning. 5 December wacht hij nog altijd antwoord. 18 December schijnt hij antwoord gekregen te hebben; nieuwe aandrang om haast te maken: hij moet naar Zeeland. 26 December is hij uit Zeeland terug; nieuwe aanbeveling. 5 Januari 1609 dringt hij weder op spoed aan. 12 Januari blijkt hij tevreden met letter en formaat. 18 Februari zendt hij de voorrede en de twee Spaansche brieven (die onder zijn papieren teruggevonden zijn: zie den catalogus van de auctie van November 1864, n°. 2, 8); het boek niet uit te geven voordat octrooi verkregen is en daarom een exemplaar te zenden zoodra de druk voltooid is. Zonder datum: het boekje is uitgegeven door de Elzeviers zonder zijn voorkennis (en zonder octrooi), terwijl hij voor den fiscus in Noord-Holland was.

TOONEEL VAN DEN SLAG BIJ NIEUWPOORT,
 NAAR DE „AFBEELDING VAN DEN GROOTEN TOCHT IN VLAANDEREN” VAN FLORIS BALTHAZAR.

Lez drulle C. un chemin fait pour ve-
 nir au quartier du west D. la place de S. Jean
 E. la batterie du west F. la grande hauteur
 due Cat. avec la plus part garnie G. une
 ligne de trench avec un labour ou ou-
 vre pres la veine d'iperle H. I. X. les trois redou-
 tes ou: la veine sudst la her du syrt L.
 la her du polier M. la her du west N.
 ces trois en partie brulez et garniez Le
 chemin par les mairis O. la Dicke ou
 les Estois furent tailliez en pier P.

Heeft oit vaelantneyt Gedleken en an die inden gant
 Des beleg, waren al Oost en doct so Langhen stant
 So slycht hier vailante Trouweyt, een menich vroom soldat,
 En dieck schip met syn vuerroos, die in dit exploot
 Ist behouding van deer Stadt, onsen payckel doch doot
 Welck God lat noch behout heeft idient ter hystorie.
 Theron, hou u noch vroom, en bidt Godt meden wot
 Dat hy u voort bewaer vlynder eer en glorie,
 So Creche ghy, en de Stadt, een eeuwighe gedenorie

CVM PRIVILEGIO ORDINVM FEDE-
 RATARVM PROVINCIARVM BELGII
 FLORENTIVS BALTHAZAR DELPHI.

OCEANI GERMANIAE INFERIORIS PARS

GETTY RESEARCH INSTITUTE

3 3125 01410 2079

